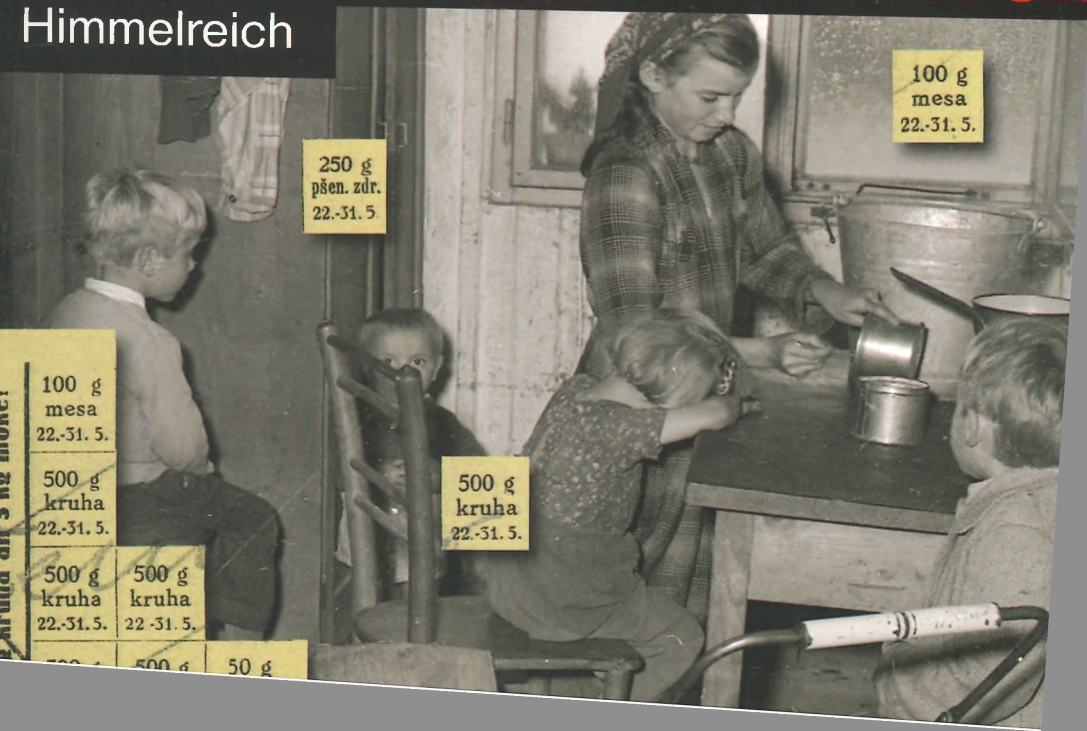

PIKE, ŠPEKULANTI

Bojan
Himmelreich

IN TRUMANOVA JAJCA

250 g
pšen. zdr.
22.-31. 5.

100 g
mesa
22.-31. 5.

100 g
mesa
22.-31. 5.

500 g
kruha
22.-31. 5.

500 g
kruha
22.-31. 5.

500 g
kruha
22.-31. 5.

500 g

50 g

500 g
kruha
22.-31. 5.

Pike, špekulanti in Trumanova jajca
*Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje
v letih 1945-1953*

Izdal in založil
Zgodovinski arhiv Celje

Zanj
Bojan Cvelfar, direktor

Oblikovanje
Triartes

18122

Prelom
Andrej Mohorič

Lektoriranje
Anton Šepetavc

Prevod povzetka
Bojan Himmelreich

Tisk
Grafika Gracer

Naklada
200 izvodov

N 09 - 02 - 0000 / 179

Izdajo knjige je omogočilo
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338.439.64(497.4)"1945/1953"

94(497.4)"1945/1953"

330.522.7(497.4)"1945/1953"

HIMMELREICH, Bojan

Pike, špekulanti in Trumanova jajca : preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945-1953 / [besedilo, prevod povzetka] Bojan Himmelreich. - Celje : Zgodovinski arhiv, 2008

ISBN 978-961-6448-20-8

242823936

Vsebina

I.	UVOD.....	5
II.	OBDOBJE SISTEMA RACIONIRANE PRESKRBE (1945-1948).....	7
	LETO 1945.....	7
	Prvi tedni po izgonu okupatorja.....	7
	Obdobje vključevanje v enotni jugoslovanski okvir preskrbe	26
	<i>Preskrba</i>	26
	<i>Trgovina</i>	43
	<i>Odkup</i>	55
	OBDOBJE 1946-1948.....	69
	PRESKRBA.....	71
	<i>Nakaznice in obroki posameznih vrst živil</i>	75
	<i>Neživilsko blago</i>	84
	TRGOVINA.....	91
	<i>Preoblikovanje trgovskih podjetij v prodaji na veliko in malo</i>	92
	<i>Registracija zasebne trgovine</i>	104
	<i>Število trgovin v času 1946-1948</i>	108
	ODKUP.....	110
III.	OBDOBJE SISTEMA ZAGOTOVLJENE PRESKRBE (1948-1953).....	130
	PRESKRBA.....	132
	Zagotovljena preskrba.....	134
	Preskrba z vezanimi cenami.....	159
	Prosta preskrba	170
	TRGOVINA.....	179
	Trgovina na veliko.....	184
	Trgovina na malo	186
	Plan II.....	192
	ODKUP.....	194
IV.	PRESKRBA V SLOVENSKI PRIMORSKI (CONA B JULIJSKE KRAJINE IN CONA B SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA).....	216
V.	TURIZEM IN GOSTINSTVO V LETIH 1945-1953.....	245
	Turizem v Slovenskem Primorju	262
VI.	ŽIVLJENJSKI STANDARD.....	266
VII.	POSEBNI POTROŠNIKI	274
	Preskrba zaposlenih	274
	Preskrba pripadnikov JA in MNZ	291
	Preskrba funkcionarjev.....	298
	Preskrba ostalih posebnih potrošnikov.....	302
VIII.	KAZNOVANJE PRESTOPKOV V ZVEZI S PRESKRBO	306
	Kaznovanje v Slovenski Primorski	332
IX.	POMOČ UNRRA-e IN DRUGIH HUMANITARNIH ORGANIZACIJ.....	335
X.	PREGLED STANJA PRESKRBE V NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAVAH PO VOJNI	352
	SUMMARY.....	358
	KRATICE.....	360
	VIRI IN LITERATURA	362

»Delo Bojana Himmelreicha Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953 je pomemben prispevek k slovenskemu zgodovinopisju. V njej je avtor množico novih podatkov, ocen in dejstev združil v strokovno neoporečno in smiselno celoto. Njegova analiza procesa preskrbe slovenskega prebivalstva v prvem obdobju po koncu 2. svetovne vojne je prepričljiva, objektivna in dovolj povedna. Zato lahko upravičeno zapišemo, da je razširil vedenje o tej problematiki, sebe pa uveljavil kot njenega prvega poznavalca.«

dr. Jože Prinčič, znanstveni svetnik

»Čeprav gre za temo, ki se na prvi pogled zdi suhoparna, pa jo je pisec uspel dobro vključiti v tedanjo gospodarsko in politično dogajanje v Sloveniji in v Jugoslaviji, pa tudi v dogajanje v povojni Evropi.«

red. prof. dr. Božo Repe

»Iz navedbe virov in literature je razvidno, da je avtor proučil precejšen del dosegljivega arhivskega gradiva. Ker je obseg tega gradiva velik in ga hranijo številne arhivske ustanove, je to redki in omembe vredni dosežek. /.../ Postavil je mejnik v raziskovanju obravnavane tematike: nobeno prihodnje delo s tega področja ga ne bo moglo zaobiti. Postal pa bo tudi hvaležen vir za raziskovalce sorodnih področij.«

red. prof. dr. Dušan Nečak

»Avtor se je lotil zelo zanimive teme, kjer lahko zaznamo več plasti zgodovinskega razvoja. Tako lahko besedilo zlahka prepoznamo kot pomemben prispevek k poznavanju gospodarske zgodovine Slovenije po koncu druge svetovne vojne. /.../ Druga plast zgodovinskega razvoja, ki mu lahko sledimo v Himmelreichovem besedilu, je zgodovina vsakdanjega življenja.«

doc. dr. Bojan Balkovec

Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje

Bojan Himmelreich

Pike, špekulanti in Trumanova jajca

Preskrba prebivalstva Slovenije
z blagom široke potrošnje
v letih 1945–1953

Zgodovinski
arhiv Celje

Celje, 2008

I. UVOD

Pojem preskrbe ekonomisti opredeljujejo na različne načine. Nekateri jo vidijo kot proces zagotavljanja potreb podjetja ali določenega tržišča z izdelki v natančno določenih pogojih – v smislu količine, kvalitete, izbire in časa. Širše gledano je preskrba opredeljena kot organizirano zagotavljanje življenjskih potrebščin za prebivalstvo, v najširšem smislu pa jo vidijo tudi kot proces zagotavljanje sredstev za delovanje celotne družbe. Preskrba ima velik pomen, ko govorimo o živilskih artiklih, ker lahko vsaka motnja v njej prinese resne družbene pretrese. Preskrba prebivalstva je del potrošnje, torej procesa porabe naravnih in proizvedenih materialnih dobrin in uslug zaradi zadovoljitve individualnih ali skupinskih potreb ljudi. Prve zadovolji osebna potrošnja, ki je po pravilu največja in je komponenta življenjskega standarda prebivalstva. Zadovolji potrebe posameznika po hrani, oblačilih, stanovanju, ogrevanju, kulturi, rekreaciji, itd.

V normalnih razmerah tržnega gospodarstva preskrbo uravnava zakon ponudbe in povpraševanja, torej trg blaga in storitev. V drugačnih razmerah, ko zaradi kakršnih koli motenj v proizvodnji, transportu ali trgovini na tržišče ne prihaja dovolj potrošnih dobrin, da bi sam zakon ponudbe in povpraševanja zagotavljal vsakemu posamezniku količine, potrebne za njegovo normalno funkcioniranje, pa v preskrbo poseže država. V Evropi 20. stoletja sta največji del teh izrednih razmer povzročili svetovni vojni. Na primeru Slovencev vidimo, da so, zaradi z vojnami povzročenih gospodarskih zastojev, preživeli skoraj četrtno stoletja (1914–1923, 1939–1953) v omejitvah takšnih ali drugačnih predpisov glede preskrbe. Državna oblast je omejevala prosto trgovino z osnovnimi življenjskimi potrebščinami in jih nadzorovano razdeljevala, predvsem živila, pa tudi oblačila, obutev, kurivo ter sredstva za razsvetljavo in higienske potrebščine. Posegala je v njihovo proizvodnjo, razdelitev in jim določala cene. V državah, kjer so po drugi svetovni vojni oblast prevzele komunistične partije, se je temu, zaradi nuje utemeljenemu gospodarskemu intervencionizmu, pridružilo še že iz temeljnih zamisli o ureditvi socialističnega gospodarstva izhajajoče načrtovanje preskrbe, pri čemer so bile tržne zakonitosti le malo upošteevane.

Pričujoče besedilo je dobra polovica doktorske disertacije z istim naslovom, ki sem jo maja 2008 zagovarjal na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Pri priredbi za tisk so bila poleg krajšanja celotnega besedila izpuščena poglavja o času NOB ter o cenah in plačah v obdobju 1945–1953. Disertacija je nastajala ob mentorstvu prof. dr. Boža Repeta in znanstvenega svetnika dr. Jožeta Prinčiča, ki se jima iskreno zahvaljujem za vso pomoč pri delu. Zahvaljujem se tudi prof. dr. Dušanu Nečaku in dr. Bojanu Balkovcu, ki sta poleg prvoomenjenih bila v komisiji, pred katero sem zagovarjal disertacijo.

Nenazadnje se zahvaljujem tudi vsem arhivistom in muzealcem ter vsem ostalim v inštitucijah, ki sem jih obiskal pri zbiranju virov. Njihova pripravljenost za pomoč mi je mnogokrat olajšala pot h končnemu cilju. Posebna zahvala Zgodovinskemu arhivu Celje, ki je omogočil raziskavo in besedilo uvrstil v svoj program izdaj.

Hvala moji družini, ker je prenašala mojo odsotnost.

II. OBDOBJE SISTEMA RACIONIRANE PRESKRBE (1945–1948)

LETO 1945

Prvi tedni po izgonu okupatorja

O tem obdobju ni veliko zapisov. Trgovina in preskrba sta bili seveda v znamenju vojne, ki je pomenila pičle dobave, in v znamenju konca vojne, ki je povzročila prekinitev še teh. Če moremo sklepati po primeru posameznih poročil, so se držali usmeritev, ki jih je glede ukrepanja ob prevzemu oblasti dajal odsek za preskrbo pri predsedstvu SNOS že od septembra 1944. Ministrstvo je izvedbo teh ukrepov zapovedalo 16. maja. Trgovinski in gostinski obrati, nabavne in prodajne ter konzumne zadruge, skladišča, vsi lastniki zalog in obrtniki so morali narediti popis in prijaviti zaloge življenjskih potrebščin.¹ V tem času so trgovine morale biti zaprte in prebivalci, do tedaj odvisni od preskrbe, ki jo je vodila okupatorjeva uprava, so ostali brez možnosti zanj in so mogli uporabljati le morebitne rezerve ali pa s pomočjo blagovne menjave dobiti živež od pridelovalcev v neposredni okolici.

Veliko težavo za novo oblast je predstavljalo dejstvo, da je bila preskrba v času okupacije razdeljena na več preskrbovalnih področij z različnimi sistemi preskrbe in da se z osvoboditvijo ni mogla opreti nanje, temveč je morala oblikovati novega. Tudi v tem pogledu so se držali sklepov še iz časa vojne in so ločevali oblastne od gospodarskih funkcij. Vendar je oblikovanje lokalnih oblastnih organov, zlasti na podeželju, trajalo dlje, kot je mogla preskrba čakati. Ponekod pa so že oblikovani odbori hoteli posegati v gospodarske posle in so sami kupovali in razdeljevali blago. To najbolj važno funkcijo preskrbe, delo s prehrano, naj bi in so jo prevzemale ustanavljajoče se podružnice NAVODA, katerih zadolžitev je bilo posredovanje blaga do trgovcev. Vendar je moralo podeželje v pogledu preskrbe počakati do druge polovice maja in ves junij in je bilo v glavnem odvisno le od samega sebe. V tem času pa je uspelo organizacijo obeh teles – NOO kot oblastnih in podružnic NAVODA kot gospodarskih – dograditi tako, da sta mogla prevzeti delo, ko so pošiljke od drugod začele prihajati v Slovenijo. Lastno organizacijo je moralo izvesti tudi samo ministrstvo, ki je nato preko svojega oddelka za organizacijo in kontrolo vzpostavilo organe za trgovino in preskrbo v okrožnih in okrajnih NOO. Tudi NAVOD je imel v svoji centrali poseben oddelek, ki je organiziral delo podružnic in uvajal pravilno delo. Oba sta navedeno delo izvajala z inštruktorji.²

¹ UL SNOS in NVS, št. 5/43 - 16. maj 1945; SP, 18. maj 1945, str. 3.

² AS, Vavpetič, Preskrba, str. 2.

Na kratko pogledjmo, kako so v prvih dneh po prevzemu oblasti ukrepali v posameznih predelih Slovenije. Odsek za trgovino in preskrbo okrajnega ljudskega odbora Trbovlje je že 9. maja izdal odlok o začasnem poslovanju trgovskih, obrtnih in industrijskih podjetjih ob času prevzema ljudske oblasti. Takrat so bila trgovska podjetja, prodajno nabavne in druge gospodarske zadruge zaprte najmanj dva dneva, dokler niso pristojni oblastni organi izdali naloga za odprtje in nadaljnje obratovanje. Lastniki ali upravniki so morali v teh dveh dneh opraviti popis vsega blaga, surovin, strojev in ostalega inventarja in ga predložiti pristojnemu organu.³ Popisom blaga so se naknadno pridružile tudi zahteve za popis živine in potrošnikov. Potrebovalo jih je ministrstvo, da bi določilo kontingente za posamezna področja. Zato je okrožjem do odobritve ministrstva tudi prepovedalo prosto razpolaganje z njimi.⁴

Združenje trgovcev v Ljubljani je vzporedno s prej omenjenim ukazom ministrstva pozvalo svoje člane, naj prijavijo vse zaloge, ki naj bodo popisane po stanju 14. maja 1945 ob polnoči. Popis blaga so morali do 22. maja izvesti vsi trgovci na veliko in malo, gostinski obrati, peki, slaščičarji in mlekarne. V veljavi je ostala prepoved prodaje vsega blaga, razen za trgovine z živilskim blagom. V pogledu ohranitve zalog so trgovci pokazali veliko zasebne pobude, saj so jih skrili pred umikajočimi se okupatorskimi četami. Glede njih so na sestanku predstavnikov vseh trgovskih organizacij v ljubljanskem okviru, ki ga je sklicalo ministrstvo, izrazili polno pripravljenost za njihovo prijavo. Odrejeno je bilo, da naj bodo vse trgovine v Ljubljani odprte najkasneje do 21. maja.⁵

V Mariboru je ob prevzemu oblasti okrožje 16. maja poslalo krajevnim odborom posebne pole, s katerimi naj bi zbrali potrebne podatke glede preskrbe.⁶ Vse trgovine z živili, pekarnice, mesarije in prodajalne mleka so zopet odprli 23. maja. Za nakup živil so izdali nove nakaznice, veljavne od 22. do 31. maja, vse prej izdane pa so izgubile veljavnost. Na nove živilske nakaznice so za čas desetih dni prebivalci mogli dobiti 4 kg kruha ali po želji 3 kg moke, 300 g mesa, 150 g maščob, 500 g testenin in 50 g kavnih nadomestkov. Otroci do treh let so imeli še pravico do dodatnih 250 g pšeničnega zdroba, otroci do 6 let pa do polovice litra mleka dnevno.⁷

Za prehodno obdobje so po okrožjih obdržali obstoječe živilske nakaznice, a le do 23. maja, ko je ministrstvo razveljavilo vse nakaznice, ki jih je izdala okupatorjeva uprava. Trgovci so smeli izdajati blago le na njegove nakaznice

³ ZAC, Okrožno sodišče Celje, šk. 253, Ko 13/46, Odlok Okrajnega narodnega odbora Trbovlje, odsek za TİP, 9. maj 1945.

⁴ MTP, šk. 16, 1162/16, dopis okrožnega odbora OF Celje, 31. maj 1945 in odgovor MTP, 7. junij 1945.

⁵ SP, 18. maj 1945, str. 3.

⁶ AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20 junij 1945.

⁷ AS, MTP, šk. 16, 1160/16, plakat MO OF Maribor, s.d.

OKROŽNI ODBOR OF MARIBOR
Odsek za prehrano

Živilska nakaznica

za čas od 22. maja do 31. maja 1945.

Ime in priimek: _____

Bivališče: _____

Žig prodajalnice mleka: _____

4 kruha ali 3 kg moka!

100 g mesa 22.-31. 5.	100 g mesa 22.-31. 5.	100 g mesa 22.-31. 5.
500 g kruha 22.-31. 5.	500 g kruha 22.-31. 5.	500 g kruha 22.-31. 5.
500 g kruha 22.-31. 5.	500 g kruha 22.-31. 5.	500 g kruha 22.-31. 5.
500 g kruha 22.-31. 5.	500 g kruha 22.-31. 5.	50 g ⁸ kav. nad. 22.-31. 5.
250 g testenin 22.-31. 5.	250 g testenin 22.-31. 5.	150 g maščob 22.-31. 5.
A	B	250 g ⁹ pšen. žir. 22.-31. 5.

Naročilnica za
 $\frac{1}{3}$ litra mleka
od 22. do 31. 5. 1945

29. 5.	28. 5.	27. 5.	26. 5.
25. 5.	24. 5.	23. 5.	22. 5.

Živilska nakaznica v Mariboru, 1945 (AS, MTP, šk. 16, št. 1160/16)

ali preko pooblaščenih NOO.⁸ Za prebivalce, ki jih niso imeli (vračajoče iz Nemčije in Avstrije ali partizanske svojce), so organizirali skupne kuhinje.

Po dovoljenju za odprtje trgovin je bilo trgovanje omejeno na pičle zaloge in na razdeljevanje živil, ki jih je NAVOD dajal na razpolago prebivalstvu. To je veljalo za trgovino z živino, s kmetijskimi pridelki in mlevskimi proizvodi, z mlekom in mlečnimi izdelki, mesnimi izdelki in konzervami, sadjem in jajci. Ker ni bilo uvoza, ni bilo trgovine s kolonialnim blagom. Prav tako niso trgovali z usnjenimi izdelki, zaradi pomanjkanja blaga pa tudi ne z vinom, žganjem, delikatesami in s perutnino. Nekaj zalog, ki so jih uspele skriti pred okupatorji, so imele trgovine s tekstilom in plateninami, a so morale biti rezervirane za repatriirance, demobilizirance, begunce, vojne oškodovance in socialne ustanove. Zaradi velikega pomanjkanja so razdeljevali, kar so pač imeli v zalogah, v kolikor so imeli pregled nad njimi. Počivalo je sejmarstvo in krošnjarstvo, izvajali so le tržne dneve. Razloga za tolikšen zastoj trgovine sta bila poleg neznatnih zalog blaga tudi pomanjkanje prevoznih sredstev in nizka kupna moč prebivalstva. Njen padec v mestu in pomanjkanje industrijskih izdelkov na deželi sta znova oživila blagovno menjavo.⁹

⁸ UL SNOS in NVS, št. 5/44 - 23. maj 1945.
⁹ MTP, šk. 16, 1150/16, Stanje notranje trgovine in stanje poslov oddelka za notranjo trgovino, 24. junij 1945.

Razdeljevanje hrane pogorelcem (ZAC, Fototeka Zgornja Savinjska dolina, šk. 13, št. 210)

Zaradi velikega pomanjkanja blaga je sistem racioniranja še ostal v veljavi, vse blago so delili potrošnikom v količinah, potrebnih za najnujnejšo preskrbo. Podlaga za nakup so bile živilske nakaznice z odrezki za različna živila. Nekateri obroki hrane so bili sprva izredno nizki in so jih morali povečati. V Ljubljani so trgovcem in pekarnam naročili, naj za prvo polovico maja obračunajo po 124 g krušne moke dnevno. V drugi polovici meseca so v mestu delili živila dvakrat, in sicer za čas od 16. do 23. maja po 200 g moke dnevno in 8 g kvasa. V istem času so dobili še po 2 dl olja, 150 g sladkorja in 150 g soli za celo obdobje. V tretjem obdobju od 24. do 31. maja so dnevno razdelili po 125 g krušne moke. Dodatek za juho je bil za cel mesec po 1.000 g fižola, riža in graha. Obrok maščob za celo drugo polovico maja je bil 185 g. Obljubljene so bile tudi znatno povečane količine cigaret, ki so jih delili ženskam v enakih količinah kot moškim. Nekatero kategorije porabnikov (nosečnice, otroci do 3. leta ali otroci od 4. do 14. leta in osebe nad 65 let) so v Ljubljani dobile tudi kondenzirano mleko, med in surovo maslo.¹⁰ Dvajsetega maja so začeli z rednimi tedenskimi dobavami mesa za Ljubljano.¹¹

Živilske in tobačne nakaznice so v Ljubljani delili od 19. maja. Raznašalci so jih prinašali potrošnikom na dom, prejeti so jih smeli le tisti, ki so bivali v

¹⁰ SP, 18. maj 1945, str. 3 in 3. junij 1945, str. 5.

¹¹ AS, MTP, šk. 16, 1165/16, dopis NAVODA MTP, 9. junij 1945.

mestu. Poleg prejemnika nakaznic so se morali na seznam ob njihovi predaji podpisati tudi hišni lastniki ali upravitelji.¹²

Tako mariborsko kot celjsko okrožje sta poročali, da jima težave povzroča vojska. Veliko mlinov je bilo civilni upravi nedostopnih, ker jih je vojska uporabljala le za svoje namene, večkrat je zaplenila blago ali ga kupila, pa potem nič plačala, trdeč, da je to vojni plen, v Zgornji Savinjski dolini se je celo zgodilo, da so vojaške enote ponoči pokosile žito.¹³

Glede navedenih okrožij obstajajo poročila o uvedbi novih živilskih nakaznic s 1. junijem. Količina živil, ki so jih navajale, je bila po zagotovilih oblasti preračunana na podlagi ugotovljenih zalog za kritje najnujnejših potreb, a obljubljeno je bilo, da se bodo razmere izboljšale z vzpostavitvijo železniškega prometa in po novi žetvi. Zato so, vsaj v Celju, nakaznice imele tudi t. i. slepe odrezke za dodatna nakazila živil. Vse do tedaj uporabljane nakaznice so z izdajo novih izgubile veljavnost. Izdali so jih tri vrste: osnovno za vse potrošnike, ki niso imeli zalog živil, za mleko, ki so jo prejeli le otroci do 14. leta in dodatno nakaznico za otroke do 7. leta, nosečnice in bolnike. Vsebovale so naslednje obroke: osnovna 6 kg kruha ali 4,5 kg (torej 150 g dnevno) moke, 800 g mesa, 300 g maščob, 250 g fižola in 250 g koruznega zdroba (zadnje le za osebe nad 14 let). Osnovna je odraslim osebam na dan nudila za 760 kalorij živil.¹⁴ Nakaznica za mleko je dodeljevala pol litra mleka dnevno in 250 g pšeničnega zdroba; dodatne nakaznice pa so prinašale 400 g sladkorja. Nakaznice za mleko so razdeljevali predvsem po mestih in industrijskih središčih. Do prejema živilskih nakaznic so bili opravičeni le tisti, ki niso imeli nič ali le nezadostne količine živil ter so opravljali »koristno delo«. Krajevni odbori so imeli naročilo, naj tistim, ki bi jih označili za delomrzneže, ali tistim, ki se še niso bili javili k delu, ne izdajo nakaznic. Zaradi pregleda nad številom potrošnikov so trgovci morali do 10. junija od nakaznic odrezati odrezek A, ga nalepiti na pole po 100 kosov in jih predložiti okrajnim odborom OF. Potrošnik je nato moral kupovati blago pri trgovcu, ki mu je oddal omenjeni odrezek.¹⁵ Omenjeni način rezanja odrezkov, popularno imenovanih »ptik« ali »točk«, njihovo lepljenje na pole in predajanje oblastnim organom kot dokaz količin prodanega blaga se je obdržal ves čas uporabe nakaznic.

Kjer so v industrijskih podjetjih imeli kuhinje, so delavci na predlog sindikata prejeli dodatni obrok tople hrane. V celjskem okrožju so pri vseh večjih obratih imeli kuhinje, kjer so zaposleni dobivali ta dodaten obrok. Ponekod

¹² SP, 18. maj 1945, str. 3.

¹³ AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20 junij 1945. Minister Vavpetič jih je zavrnil, naj ne bodo nergači, »da je vojska pač vojska in da je v tem pogledu pri nas v primerjavi z drugimi državami situacija dobra«.

¹⁴ Kalorične vrednosti živil so povzete po tabeli v AS, MTP, šk. 46, 2230/46, Okrožnica MTP, 9. januar 1948.

¹⁵ SP, 12. junij 1945, str. 5.

so delavci raje prejeli dodatne karte kot dodaten topli obrok, a v tovarni Westen v Celju so sami zahtevali kuhinjo in bili nato z njo zelo zadovoljni. Topli obrok je namreč količinsko prinesel več kot živila na nakaznice. V Mariboru so nasprotno tožili, da še dober mesec po osvoboditvi tamkajšnje obratne kuhinje niso ponudile mesa, temveč le fižolovo juho.¹⁶

V ljubljanskem okrožju so po 7. juniju vnovič delili nakaznice, tokratne so bile veljavne za čas od 4. do 30. junija. Izdali so dve vrsti živilskih nakaznic: za polne samooskrbovance, označene s črko P, torej tiste, ki so bili popolnoma odvisni od nakupa živil, in za delne oskrbovance, označene s črko D, ki so imeli najmanj eno kravo ali so zaklali prašiča ali so še imeli dovolj zaloga za ves junij, vendar so potrebovali sol, sladkor, meso in tobak. Vsakdo je ob prijavi za nakaznice moral izjaviti, kolikšno zalogo živil še ima. Na podlagi teh prijav so okrajni odbori izdelali sezname, ki so služili kot osnova za delitev nakaznic. Nanje so morali napisati vse podatke prejemnika in imena vseh prodajalcev po strokah, ki so bile označene na nakaznicah. Pri njihovi izdaji so okrajni odbori morali voditi evidenco, koliko in katerih so izdali na posameznega trgovca, peka, mesarja ali mlekarjo, da so jim mogli dostaviti potrebne količine živil. Okrajni odbori so vsem prodajalcem živil izdajali potrdila, s katerimi so jih tedensko dvigovali pri NAVODOVIH poslovalnicah. Kavne nadomestke in pralne praške so dodeljevali na dva tedna.¹⁷ Za drugo polovico meseca so potrošniki v Ljubljani 23. junija dobili po 165 g moke dnevno, in sicer dve tretjini enotne krušne in eno tretjino bele pšenične moke. V tem času so razdelili tudi po 100 g kave. Dnevni obroki na odrezke za mleko so bili za otroke do 3. leta starosti 0,75 litra, za otroke do 9. leta in za starejše od 65 let pa pol litra.¹⁸

Posameznim kategorijam potrošnikov (nosečnicam, starostnikom, otrokom v različnih starostih) so torej priznali pravico do različnih dodatkov v obliki večjih obrokov živil, ki so jih prejeli tudi ostali, ali v živilih, ki drugim niso bila dostopna (pr. mleko za otroke). V času okupacije sta kategoriji delavcev pri težkih in najtežjih delih prejeli dodatke, ki jih v času neposredno po osvoboditvi ni bilo, znova pa so jih uvedli v drugi polovici junija. Ministrstvo je z veljavnostjo od 15. junija dalje določilo k rednim obrokom sledeče živilske dodatke: za »težke delavce« 200 g enotne moke, 200 g koruzne moke ali fižola, ječmena, riža, testenin, kaše oz. graha ter 10 g maščob dnevno; za »najtežje delavce« pa 300 g enotne moke, 200 g koruzne moke ali fižola, ječmena, riža, testenin, kaše oz. graha ter 20 g maščob dnevno. Kategorizacija t. i. težkih in najtežjih delavcev je bila v začetku veljavna le v ljubljanski pokrajini, kot »težki delavci« so bili opredeljeni tisti, ki so stalno izvajali težka telesna dela, izvajali povprečna telesna dela v oteževalnih okoliščinah, na primer pri visoki temperaturi, obilnem razvijanju praha, pod varnostno napravo za dihanje ali ob učinku za zdravje škodljivih snovi. Kdor je izvajal težko delo le po nekaj ur

¹⁶ AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20. junij 1945.

¹⁷ LP, 7. junij 1945, str. 5.

¹⁸ Prav tam.

ali nekaj dni, če je uporabljal telesno moč le toliko kot običajni delavci ali delal pri vročini le mimogrede, ni veljal za »težkega delavca«. »Najtežji delavci« so bili tisti, ki so izvajali svoje težko telesno delo pod trajno težkimi delovnimi pogoji. Sezname vseh teh so javljala podjetja (overili so jih sindikati) na OO OF, ki so jih pošiljala naprej na ministrstvo.¹⁹

Ministrstvo je julija krog težkih delavcev razširilo še na vse industrijske delavce, mizarje, tiskarske vlagalke, knjigoveške delavce, vse železniško osebje in pismonoše, poleg tega pa še na tiste nameščence javnih organov, ki so delali preko normalnih delovnih ur, udarniško ali z maksimalno intenzivnostjo.²⁰

Za boljšo preskrbo rudarjev in industrijskega delavstva se je zavzemal tudi sindikat, oziroma za ta sklop delovanja zadolženi socialni referat v okviru Glavnega odbora Enotne sindikalne zveze delavcev in nameščencev Slovenije. Njihova sposobnost opravljanja dela naj bi bila ogrožena zaradi pomanjkanja ustreznih oblačil, obutve in prehrane.²¹

Do začetka julija so smeli trgovci vse neživilsko racionirano blago in od neracioniranega tisto z večjo vrednostjo in v večjih količinah prodajati samo na nakazila ministrstva. S tem so hoteli v samem začetku preprečiti, da bi se blago nenadzorovano, po neznatnih cenah, razgrabilo in ga obdržati za čas, ko so ga mogli vsaj deloma urejeno razdeliti. Ta čas je bil tudi potreben za organizacijo in pričetek delovanja oblastnih organov in tudi za pridobitev pregleda nad zalogami. V tem času so izdajali nakaznice za nakup tega blaga le tistim, ki jim je okupator uničil premoženje, ter prišlekem iz partizanskih enot in internirancem. Nakaznice so bile sprva izdane na določeno trgovino, kasneje je mogel vsak izbrati, kje bo kupoval. S 1. julijem pa je začela veljati odredba ministrstva, ki je prenesla nakazovanje racioniranega blaga, razen živil, v pristojnost okrožnih in okrajnih odborov. Zato so morali določiti kontingente za posamezna okrožja. Okrožnim in mestnemu odboru OF v Ljubljani so prepustili vse zaloge, delitev nakaznic pa okrajnim LO.²²

Zaslediti ni bilo moč nobenega podatka, ali so trgovci in prebivalstvo spoštovali te omejitve. Nadzor nad trgovci je oblast že mogla imeti, saj so ti pač prodali, kolikor so prijaviili zalog blaga ali kolikor jim ga je bilo dodeljeno, manj nadzora pa je bilo nad posamezniki, ki so mogli sami kupovati blago na podeželju kar pri kmetih. Tega se je zavedala, zato je takoj po osvoboditvi tudi prepovedala gibanja prebivalstva. Ministrstvo za notranje zadeve je maja izdalo odlok o začasnih osebnih izkaznicah in omejitvi gibanja po Sloveniji

¹⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, prepis okrožnice MTP, 23. junij 1945.

²⁰ AS, MTP, šk. 17, 1215/17, Poročilo mestnega odbora OF okrožnega mesta Ljubljana, 29. junij 1945; LP, 18. julij 1945, str. 8.

²¹ Mateja Jeraj, Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950, Ljubljana 1995 (dalje Jeraj, Slovenski), str. 124.

²² AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

tudi z namenom omejevanja črne trgovine in špekulacije, pod kar je sodilo tudi takšno nenadzorovano trgovanje.²³

Kateri so bili predmeti, ki so sodili v nadzorovani promet, pod načrtno razdeljevanje in porabo (tedanji izraz je bil, da so bili „*pod zaporo*“), torej se jih ni smelo kupovati pri proizvajalcih, prevažati, kupovati brez nakaznic ali v količinah iznad predpisanih, je določil odlok Gospodarskega sveta in zveznega ministrstva sredi maja. Ta jih je v grobem naštel v štirih skupinah: kmetijski pridelki so obsegali vse žitarice, oljarice, tekstilne surovine, živino, meso in mesne izdelke s kožami vred ter sir; v drugi skupini so bile vse vrste lesa; v tretji vse vrste premoga; zadnja skupina, ki je bila najobsežnejša, pa je obsegala industrijske izdelke (mlevske izdelke, oljne pogače, vse vrste jedilnega olja, rezance sladkorne pese, melaso, predivo in tekstilne izdelke, usnje, gumo in obutev, sladkor in sol, kovinske izdelke in polizdelke, elektrotehnični material, gradbeni material, tekoča in plinska goriva, maziva, špirit in druge kemične izdelke ter tobačne izdelke in vžigalice).²⁴ V svojem drugem odloku o določitvi predmetov, ki so sodili pod načrtno razdeljevanje in porabo, je bilo zvezno ministrstvo že bolj natančno. Seznam predmetov je bil daljši in bolj podroben:

1. Živila: a) za ljudi in živali: pšenica, rž, ječmen, oves, koruza, riž, moke vseh vrst, testenine (makaroni, rezanci in fide), konji, goveda, ovce, koze, svinje, meso, mast, slanina, salo, loj, trdi sir – parmezan,²⁵ namizno olje, sladkor, sol, otrobi, oljne pogače, suhi rezanci sladkorne pese; b) semena, c) razno: melasa, škrobni sladkor, sirup, škrob, dekstrin, špirit in kis.
2. Tekstil: a) surovine: bombaž, volna, predivo, konoplja, lan, odpadki; b) vsa preja, metrsko blago, obleke, plašči, perilo, delavska oblačila, sukanci, brisače, posteljnina, trakovi, vrvi, vata, gaza ...
3. Kot kožo in usnje so razumeli tako surove kože (tudi pasje!) kot vse vrste usnja (obutev izrecno ni omenjena, čeprav so jo tudi delili načrtno).
4. Guma vseh vrst, gumijasta obutev, izdelki za vozila in razni izdelki iz gume.
5. Železo in železni izdelki od žice in vijakov, posode, orodja, strojnih elementov, strojev do traktorjev in lokomobil.
6. Kovine.
7. Elektrotehniški material.
8. Vodovodni material.
9. Gradbeni material.

²³ Vodušek Starič, *Prezvem*, str. 255. Odlok (UL SNOS in NVS, št. 5/40 – 16. maj 1945) je določal, da še vedno velja odlok o nadzoru gibanja civilnega prebivalstva z dne 23. avgusta 1944.

²⁴ UL DFJ, št. 32/282 – 12. maj 1945. Odlok je temeljil na Uredbi o načrtnem porazdeljevanju in potrošnji blaga, UL DFJ, 32/281 – 12. maj 1945.

²⁵ Pri imenih jedi so pri prevajanju v slovenščino večkrat – zaradi različnosti kultur – delali napake. V UL je poleg zapisa trdi sir v oklepaju beseda kačkavali, kar je srbska oznaka za naše trde sire. V okrožnici v slovenščini pa preberemo, da gre za parmezan. ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 555/45, Okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za TiP, 21. julij 1945.

10. Kemični proizvodi (mila in papir vseh vrst, pralni prašek, kis, soda, kisline...).
11. Tekoča goriva in maziva.
12. Les vseh vrst (kurivo, gradbeni, jamski, pohištvni).
13. Premog vseh vrst.
14. Tobak in tobačni izdelki, cigaretni papir, vžigalice.²⁶

V Sloveniji so omejitve pri prometu naštetih predmetov morali upoštevati že zaradi njihovega pomanjkanja in ni njihova objava v odloku v bistvu nič spremenila. Še več, nekateri od naštetih predmetov, npr. kis in vžigalice, so ostali v načrtni prodaji še nekaj časa po objavi v jugoslovanskem uradnem listu o njihovi prosti prodaji. Prihod artikla v prosto prodajo je tudi pomenil, da ga NAVOD trgovcem ni več dobavljal, ampak so si ga ti morali sami pri izdelovalcih.

Prvi tedni po osvoboditvi so še čas razlik v preskrbi. Na primer: prvo nakazilo najnujnejših življenjskih potrebščin (moka, sol, pšenica, koruza) je bilo v okraju Kočevje izvedeno šele od 3. do 9. julija 1945,²⁷ pogosti pa so bili tudi primeri, ko so v okrožjih dobivali različne količine. Poudarjene so bile razlike pri mesu in cigaretah.²⁸ Medtem ko je julija že vsa Slovenija imela enotne živilske nakaznice, so v večini okrajev slovenskega Primorja poslovali še brez njih.²⁹ Po odhodu okupatorja so na ministrstvu predvideli, da bosta mariborsko in gorenjsko območje tisti, ki bosta pomagala drugim, ki so bila zelo izčrpana. Tako so v novomeškem okrožju še 20. junija prehranjevalne komisije rekvirirale živila, medtem ko so v mariborskem do živil prihajali s prostovoljnim odkupom. Od njih so zahtevali pomoč drugim z utemeljitvijo, da štiri leta niso dali nič za NOV.³⁰ Kot eno od znanilk normalizacije zadev zapišimo še opažanje okrajnega odbora OF Trbovlje, da trgovci v večini nimajo urejenih izločb.³¹

V maloprodaji je večina trgovin bila v rokah zasebnih trgovcev, deloma so se v tej vlogi pojavljale zadruge. Oblast se je za to, čeprav nerada, zavestno odločila, saj so za izgradnjo tistega, kar naj bi nadomestilo poslovanje zasebnih trgovcev, namreč državne in združne trgovine, potrebovali čas. Pričakovali so tudi, da se bodo nekateri trgovci v povojnem času, ki je bil po izkušnjah iz zgodovine čas prekupčevanja, navijanja cen in črne borze, sami diskreditirali in jih bo moč bremeniti ob primernem času z njihovimi lastnimi napakami, takšno ukrepanje pa bi bilo tudi pozdravljeno pri ljudeh. Primeren čas pa bi

²⁶ UL DFJ, št. 40/366 – 9. junij 1945.

²⁷ AS, MTP, šk. 11, 802/11, Zapisnik pregleda poslovanja, 27. julij 1945.

²⁸ AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20. junij 1945.

²⁹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

³⁰ AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20. junij 1945.

³¹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 647/45, okrožnica odseka za TiP okrajnega odbora OF Trbovlje, 30. julij 1945.

bil gotovo šele po volitvah. Glede na takšne usmeritve si je slovenski minister za trgovino in preskrbo v času po prevzemu oblasti zadal naslednje naloge:

- pripraviti pravno osnovo za učinkovito kontrolo nad delom zasebne trgovine (ob zvezni) in jo tudi strogo izvajati,
- izločiti iz trgovine vse »*fašiste in narodne izdajalce*« ter zavarovati njihovo lastnino,
- zgraditi državni sektor, zlasti v trgovini na veliko,
- skrbeti, da se z nobenim dejanjem ne okrepi položaj zasebnih trgovcev ali se vzpostavi takšno stanje, ki bi moglo kasneje biti ovira pri odpravljanju zasebne trgovine.

Glede prvega je ministrstvo maja izdalo že omenjeno naredbo o obvezni prijavi skritih zalog in določilo stroge kazni za izmikanje tej dolžnosti. Minister je takoj po osvoboditvi sklical predstavnike trgovskih in gostilničarskih organizacij ter jih opozoril na navedeno obveznost. V začetku julija je bila objavljena odredba o določanju cen, ki je predvidevala stroge kazni za navijanje cen. Ob oblikovanju ministrstva za trgovino in preskrbo je bil ustanovljen tudi oddelek za kontrolo in organizacijo, ki je imel nalogo odkrivanja črne borze in špekulacije. V pogledu izločitve nezaželenih trgovcev je v okviru ministrstva deloval oddelek za upravo narodne imovine, ki je vsem takšnim postavil delegate in skušal odkriti skrite zaloge. Pri tem naj bi bil uspešen in odkril blaga za več milijonov. Oblikovanje državnega sektorja v trgovini se v obravnavanem obdobju še ni začelo.

Veliko naporov je oblast namenila ukrepom za onemogočanje razvoja zasebne trgovine. V Sloveniji je bilo v racionirani prodaji mnogo predmetov, glede katerih je zvezna uredba že dovoljevala svoboden promet. Minister Vavpetič³² je namreč menil, da bi se trgovci s prostimi rokami preveč okrepili, urejen aparat preskrbe pa je dobro funkcioniral, zato je dosegel, da so v Beogradu pritrldili njegovim odločitvam. Zadrževal je višino cen življenjsko nujno potrebnim predmetom in skušal na ta način zmanjševati poslovno uspešnost zasebnih trgovcev.³³

Po navodilih ministrstva so od začetka julija smeli blago v trgovinah prodajati le na njegove nakaznice, torej so se obroki poenotili.³⁴ Olajšanje je prineslo tudi poenotenje valute. Vse trgovine so morale po odredbi ministra za trgo-

³² Dr. Lado Vavpetič je bil prvi od štirih ministrov slovenskega Ministrstva za trgovino in preskrbo. Decembra 1945 ga je nasledil Tone Fajfar in ostal na tem mestu do leta 1947. Za njim je bil krajši čas minister Viktor Repič, od oktobra 1948 do ukinitve ministrstva aprila 1951 pa Jože Borštner. Svetu vlade LRS za blagovni promet, ki je prevzel med drugim tudi delovno področje MTP, je predsedoval sprva Viktor Avbelj, nato pa Albert Jakopič.

³³ AS, Lado Vavpetič, šk. 5, mapa 6, Obrazložitev moje trgovinske, preskrbovalne in ostale politike; A Trgovina, 1. februar 1946 (dalje Vavpetič, Trgovina), str. 12–14.

³⁴ Zanimivo je, da je minister za MTP še 20. junija trdil, da julija še ne bodo uvedli enotnih življskih nakaznic, da se bo to zgodilo šele avgusta. AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20. junij 1945.

no in preskrbo do 4. julija zaključiti poslovanje v dotedanjih valutah in izvršiti popis vsega blaga na zalogi. Zato so bile 2. in 3. julija zaprte, od 4. julija pa so morale vse blago prodajati v dinarjih in po ceniku, ki je bil objavljen 3. julija.³⁵ Okraji niso smeli več izdajati nakaznic.³⁶ Za vsa okrožja, razen pokrajinskega odbora za Slovensko Primorje, so bile za julij izdane enotne osnovne živilske nakaznice ter enotne dodatne za »težke« in »najtežje delavce«. Na podlagi poročil posameznih okrožnih odborov je bilo tedaj skupno število potrošnikov v Sloveniji 1.256.659, od tega je bilo otrok do 3. leta starosti 92.886, otrok od 4. do 9. leta 160.404, otrok od 10. do 18. leta 226.103 in prebivalcev nad 18. letom 777.277. Od teh je bilo polnooskrbovancev 644.331, delnih oskrbovancev 260.967 in samooskrbovancev 351.361. Količine enotnih obrokov, ki so jih potrošniki prejeli na osnovne nakaznice, so v juliju bile naslednje (v gramih):

Moka	7.500 ali 9.000 kruha	Kavni nadomestek	125
Maščoba	400	Kvas	30
Zakuha	2.000	Kis	1,5 dl
Sladkor	250	Milo	75
Sol	500	Tobačni izdelki	124

Kalorična vrednost prvih štirih artiklov v tabeli je bila dnevno 1.261 kalorij. V juliju so izdali 68.500 dodatnih nakaznic za »težke delavce«, 16.760 za »najtežje delavce«, 16.000 za nosečnice, 30.000 za dojenčke, 53.000 za otroke v 2. in 3. letu ter 39.000 za repatriirance. Dodatni obroki za »najtežje delavce« so bili 9000 g moke, 3000 g zakuhe in 600 g maščob, za »težke delavce« 6000 g moke, 3000 g zakuhe in 300 g maščob, za nosečnice 4500 g moke, 600 g sladkorja, 300 g maščob in dnevno po pol litra mleka, za dojenčke 700 g sladkorja in 1000 g pšeničnega zdroba ter za otroke od v 2. in 3. letu starosti po 500 g sladkorja.³⁷

Glede porabe mesa ob koncu vojne so že septembra 1944 načrtovali zmanjšanje dnevnega obroka za vojsko s 30 na 20 dkg. To bi izvedli po začetku preje-manja dobav UNRRE, ki bi nadomestile manjši obrok mesa z večjimi obroki testenin, riža in maščob, saj bi sicer vojska in civilno prebivalstvo »porabili« mesečno 11.000 glav živine.³⁸ V vsej Sloveniji je bilo konec leta 1945 okoli 65 % predvojnega staleža goveje živine, ponekod, npr. v Beli Krajini, le 25–50 %, večina predelov je ohranila 50–70 %, ponekod, predvsem na Štajerskem in Gorenjskem, je bilo stanje povsem primerljivo s predvojnimi stanjem.³⁹

³⁵ UL SNOS in NVS, št. 14/122 – 30. junij 1945 in št. 15/136 – 3. julij 1945.

³⁶ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, št. 251/45, okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za TiP, 25. junij 1945.

³⁷ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

³⁸ AS, MTP, šk. 20, 1316/20, Okvirni prikaz nalog odseka za prehrano ob prevzemu oblasti, 12. september 1944.

³⁹ AS, MTP, šk. 16, 1152/16, Poročilo o stanju mlekarstva, 14. december 1945.

Poročila o stanju kmetijstva v Sloveniji, ki so jih med vojno dobivali na osvobodeno ozemlje, so vedno kazala na ugodno stanje živine. Zadnje mesece vojne pa so to stanje znatno spremenili. Z območij Gornje Savinjske doline in Kozjanskega so Nemci odpeljali živino v zimski ofenzivi leta 1944, z drugih območij so jo aprila 1945 veliko število odgnali v Nemčijo, hkrati pa so za svoje potrebe črpali iz slovenskega staleža. Število živine v Sloveniji so zelo zmanjšale tudi zadnje vojne operacije ter umik Nemcev in ustašev. Poleg tega je JA odpeljala na Hrvaško kot vojni plen 2.000 glav goveda Kočevarjev s Krškega polja. Tako je ves izseljeni pas tega polja ostal brez živine. Ob koncu maja in sredi junija so za civilno prebivalstvo porabljali, po dveh različnih poročilih, tedensko 400 ali 800 glav živine ter kar 1200 glav za vojsko.⁴⁰ Z redno dobavo vojaštvu so začeli že 12. maja, 20. maja Ljubljani, 24. maja pa z dobavami za Trst. Vso živino za te dobave so do 9. junija črpali iz ljubljanskega okrožja, ki je skupaj dalo 1475 glav, le 47 jih je prišlo iz mariborskega okrožja. Zato je NAVOD predlagal, naj vsaj 400 glav nabavijo iz drugih okrožij, predvsem celjskega in mariborskega, sicer naj bi Ljubljana in Trst ostala brez mesa.⁴¹ Škodo je povečevalo še dejstvo, da so odvzem živine izvajali brez sistema. Ker so morali v Sloveniji za vojsko v treh mesecih brezpogojno nabaviti 800.000 kg, so si te količine prizadevali dobiti na vsak način. Kot eno od možnosti so tudi omenjali nakup v Avstriji, a ni poročil, če je to bilo izvedeno, del potreb vojske so hoteli pokriti iz zalog s Hrvaške, zaradi velikega števila vojaštva v Sloveniji so v Beogradu nameravali predlagati večjo pomoč republiki v prehrani iz dobav UNRRE. Ena od možnosti je bila ustavitev klanja in preskrbe civilnega prebivalstva v celi Sloveniji (razen Trsta). Kot nadomestilo za ukinjene obroke mesa so predvidevali povečanje obrokov kruha, fižola in maščob, za delavske predele tudi mesne konzerve. Kot zadnja možnost je bilo tudi omenjeno, da bi uredili preskrbo vojaških enot, ker so količine, ki so jih te porabljale, daleč presegle možnosti Slovenije.⁴²

Glede obrokov mesa so še obstajale razlike. V celjskem in mariborskem okrožju so julija delili po osebi 10 dkg na teden, v ljubljanskem in novomeškem pa ta mesec mesa sploh niso delili. V Ljubljani so dobili po 15 dkg mesnih konzerv, razen zadnjega tedna, ko so na osebo delili 10 dkg govedine. Mesne konzerve so dobila tudi nekatera industrijska središča (Jesenice, Tržič in Kranj).⁴³ Z namenom omogočanja pravilnega izbora živine za klanje ter zaradi onemogočanja prekupčevanja z živino in omogočanja nakupa živine tistim, ki so jo izgubili v vojni, so promet z živino postavili pod nadzor. Vsak nakup ali prodajo kakšne koli vrste živine z izjemo perutnine, kuncev in drugih malih živali, je bilo potrebno javiti za prodajalca pristojnemu KO OF. Šele ko je ta odobril prodajo in izdal prodajno dovoljenje, je smel kupec živino

40 Prav tam, 1161/16, Poročilo ministrstva za kmetijstvo MTP, 31. maj 1945.

41 Prav tam, 1165/16, dopis NAVODA MTP, 9. junij 1945.

42 Prav tam, 1161/16, poročilo ministra, s.d.

43 AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

prevzeti in odpeljati. V nasprotnem primeru je bila kupčija neveljavna in je niso smeli izvesti.⁴⁴

Mleka so posamezne mlekarne zbrale le malo (v Ljubljani do 10.000 litrov, v Mariboru do 7.000 l, v Celju 3.000 l, v Kranju 8.000 l, v Kamniku 1.500 l, na Ptujju 5.000 l dnevno). V Ljubljano so vozili mleko iz najbližje okolice, iz kranjske in ptujske mlekarne, deloma tudi iz Škofje Loke in Ribnice. Poleg omejenih osrednjih mlekarn so manjše količine zbirale tudi zbiralne mlekarne, ki so pokrivale lokalno preskrbo. V nekaterih okrožjih so hkrati z mlekom zbirali tudi jajca, v mariborskem okrožju pa so to prepustili trgovskim družbam, ki so se s to dejavnostjo ukvarjale že pred vojno. Zbrana jajca so okrožja porabila zase, deloma so jih pošiljala v Ljubljano. Julija je tako v prestolnico prišlo 45.000 jajc, večinoma s Ptujja. Razdelili so jih zdravstvenim ustanovam, otrokom, bolnikom in repatriirancem. S sadjem in zelenjavo od drugod so prvenstveno preskrbovali Ljubljano, deloma Trbovlje in Jesenice, ostala večja mesta so se preskrbovala iz neposredne okolice. Največ sadja in zelenjave so dovažali iz Istre in Vipavske doline, nekaj manjših količin je prišlo iz okrajev Krško in Brežice. Sadje so v Ljubljani prodajali na nakaznice, v ostalih krajih je bila prodaja prosta. Skoraj vso od NAVODA odkupljeno količino krompirja je dobila Ljubljana (1.090.400 kg), preostanek 154.300 kg so si morali razdeliti Trbovlje, Kranj, Jesenice, Hrastnik, Zagorje, Celje, Tržič, Mežica, Kočevje in Idrija. Vino so v glavnem dodeljevali rudarjem in delavcem, mestnemu prebivalstvu po liter na osebo (Ljubljana 2.200 hl, celjsko okrožje 600 hl, mariborsko 1.000 hl), preostanek vojski, centralnim ustanovam, zavodom in menzam. Tudi pri pivu je Ljubljana dobila velik delež (500 hl), ravno toliko Celje, manj še Laško in Trbovlje.

Razen vsega zgoraj naštetega so julija razdelili še 640.000 kock za juho, 90 ton surove kave, 600 ton marmelade in 25 ton polenovk.

V začetku julija je ministrstvo za industrijo in rudarstvo dodelilo prvi kontingent usnja (6.000 podplatov, 10.000 kg spodnjega usnja, 5.000 m² podloge, 3.000 kg likanca ter 10.000 m² in 5.000 kg zgornjega usnja), kar so razdelili po okrožjih. Razdelili so tudi 40.000 parov moških, ženskih in otroških čevljev. Konec meseca so razdelili 15.000 plaščev za kolesa, 20.000 zračnic, 10.000 gum za zavore in 19.000 cevi za zračno tlačilko. Glede preskrbe čevljarjev s potrebnim materialom je bil sklenjen dogovor z ministrstvom za industrijo, ki jim je kot akontacijo namenilo primerno količino usnja. Popravila so izvajali deloma ob predložitvi nakaznic (potrošnik, ki si je želel popraviti čevlje, je moral dokazati potrebo krajevnemu odboru, ta mu je izdal nakaznico za npr. podplat in na njeni podlagi je smel čevljar uporabiti material zanj), deloma prosto. Isto ministrstvo je Sloveniji dodelilo tudi kontingent tekstilnega blaga, ki je bil tako majhen, da bi zadoščal komajda za najnujnejše potrebe Ljubljanec

in okolice, ne pa za celo republiko. V njem je bilo 32.000 m moškega blaga, 37.000 m ženskega blaga, 112.000 m blaga za perilo, 25.400 m blaga za hišno perilo, 12.000 parov nogavic in 1.000 kompletov ženskega perila. Okrožja so dobila le simbolične količine, medtem pa so skladišča tovarn ravno v nekaterih od teh okrožij bila prenapolnjena z enakim blagom in so prosila, naj jih sprostijo.⁴⁵

Glede tobačnih izdelkov ni podatkov, razen tega, da so jih v okraju Kočevje prvič razdelili konec maja: vsakemu kadilcu po 15 cigaret, delavcem v rudniku po 17 kosov; naslednja pošiljka 20. junija je omogočila vsakemu upravičencu prejem 48 cigaret. Tretja pošiljka je prišla od NAVODA 22. julija (900.000 cigaret in 10.000 cigar).⁴⁶ Tobačne nakaznice so prejeli vsi, ki so dopolnili 18 let starosti, na podlagi družinskih pol.⁴⁷

Za pokritje potreb gospodinjstev so v trgovine z železnino dodelili po 80 do 150 kg železnine. Trgovci so smeli to blago prodajati prosto, vendar so morali voditi sezname prodanega blaga z vpisom kupca in količine. V prosti prodaji pa ni bilo poljedelskega orodja in emajlirane posode. Poleg omenjenih je bilo tudi občutno pomanjkanje orodja za delavnice, kuhinjske posode ter vrste tehničnega blaga, ki ga je bilo moč kupiti le v tujini. Primanjkovalo je okenškega stekla, dovolj je bilo votlega.

Potrebe Slovenije po tekočih gorivih so pokrivali predvsem s pošiljkami Jugopetrola iz Beograda, v manjši meri s količinami, prejetimi od UNRRE. Poleg tega sta v Mariboru in Lendavi obratovali rafineriji, ki sta predelovali surovo nafto iz Lendave. Dnevna kapaciteta prve je bila 2000 l, druge pa 1000 l bencina, ob tem pa še približno enaka količina petroleja in dvakratna količina plinskega olja. Njune izdelke so uporabili v mariborskem okrožju, UNRRINE pošiljke je prejemal NAVOD. Glavna ovira pri obratovanju rafinerije v Mariboru je bilo pomanjkanje skladišč in cistern. Kadar so bile slednje polne, je morala rafinerija ustaviti obratovanje. Brez skladiščnih kapacitet so bili tudi v Ljubljani, kjer je cisterne prevzela vojska. Razdelitev goriv in maziv po vsej Sloveniji so uredili tako, da je ministrstvo nakazovalo bencin okrožjem, ti pa so jih dodeljevali naprej. Maziva, katerih potrošniki so bila v glavnem industrijska podjetja, je do julija delilo ministrstvo za industrijo in rudarstvo, nato je tudi prevzelo ministrstvo za trgovino in preskrbo. V juliju je od Jugopetrola prejelo 336 ton bencina, 371 ton plinskega olja, 34 ton petroleja za razsvetlavo, 188 ton kurilnega olja, 70 ton belega špirta, 19 ton motornega olja

⁴⁵ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

⁴⁶ AS, MTP, šk. 11, 802/11, Poročilo o pregledu poslovanja odseka za TIP pri ONOO Novo mesto, 28. julij 1945.

⁴⁷ ZAC, KLO Čeče, šk. 1, Okrožnice in razglasi 1945, Dopis ukrajnega odbora OF Trbovlje, odseka za TIP, 5. julij 1945.

in 200 kg tovarne masti. Iz slovenskih rafinerij pa so do 12. julija dobili 41 ton bencina, 180 ton plinskega olja in 63 ton petroleja.⁴⁸

Vse te naloge so opravili, ne glede na to, da je bilo v prvih tednih po koncu vojne potrebno preskrbovati Trst in Slovensko Primorje, tri armade vojske, ki so bile tedaj na slovenskem ozemlju in še množice repatriirancev. K temu je treba dodati, da je konec vojne sovpadal s časom, ko je bila predhodna letina daleč, da Slovenija ni imela zalog in je bila odvisna od tistega, kar so pripeljali od drugod. Motene so bile ne le povezave z ostalo Jugoslavijo, tudi v Sloveniji sami so bile težave v povezavi s kraji, ki so bili najbolj rodovitni (Prekmurje, okolica Ptuja). Okrožja in okraji so bili v prvih tednih prepuščeni sami sebi. Primanjkovalo je vagonov, zlasti pokritih, primernih za prevoz hrane, na razpolago je bilo le omejeno število tovornih cestnih vozil. Bencina je včasih primanjkovalo za najbolj nujne vožnje. V Sloveniji tudi ni bilo dosti mlinov, da bi žita zmleli v moko. Od tistih, ki so obratovali, jih je eno tretjino zasedla vojska za svoje potrebe. Zavezniki so prepovedali uporabljati mline ob Soči, ki bi jih mogli uporabljati za preskrbo Trsta. Mlini v Vojvodini pa niso mogli mleti zaradi pomanjkanja drv in premoga. Težavo z mlini so deloma odpravili s tem, da so podeželju delili žito, ki so ga tam mogli sami zmleti v malih kmečkih mlinih.

Pomoči UNNRE v tem času skorajda ni bilo, saj so ladje v Trstu začele prihajati 7. julija, tisto, kar je prihajalo s kamioni in železnico iz južnejših jadranskih pristanišč, pa ni zadoščalo. V tem času je namreč UNRRA začela preusmerjati svoje ladje iz dalmatinskih v tržaško pristanišče. Poleg tega se je več ladij, ki so nosile njeno pomoč, zaradi min potopilo v neposredni bližini Trsta.⁴⁹ Ob tem je ministrstvo posegalo tudi v sfero operativnega dela in je ustanovljalo nakupovalne in prevzemne komisije. V Sloveniji je imelo nakupovalce v Prekmurju, Slovenskih Goricah, v Beli krajini. Nekaj blaga, ki ga doma niso proizvajali, so nakupili v Avstriji in Italiji ter v Furlaniji. Blago, ki je po železnici prihajalo, so vozili v Trst, pa tudi v Logatec, kjer so usposobili mlin, ki je mlel v glavnem za Trst. Tu so dnevno potrebovali 50 ton moke. Del žita so mleli tudi v Domžalah.⁵⁰

Konec maja je bila druga možna pot za preskrbo Slovenije z živili iz Vojvodine. A edina možna iz te smeri je bila precej zamudna: iz Subotice ali Sombora po Donavi in Dravi do Osijeka, nato po ozkotirni železnici do Podravske Slatine, od tu dalje pa po normalni železnici do Zagreba. Načrtovali so, da bi mogli začeti s prevozom 1. junija, a so se že vnaprej zavedali, da je to le delna rešitev, saj je imela ta pot le omejeno kapaciteto.⁵¹ Istočasno je tekla

⁴⁸ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

⁴⁹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946.

⁵⁰ AS, Vavpetič, Preskrba, str. 5-6.

⁵¹ AS, MTP, šk. 16, 1159/16, pismo direktorja direkcije Državnih železnic v Ljubljani, 26. maj 1945.

druga akcija, ki je prinesla večji uspeh. Že dan pred nastankom omenjenega pisma železniškega direktorja je ministrstvo izvedelo, da je sovjetska vlada dala dovoljenje za prevoz živil po železniških progah preko Madžarske. S telegramom so o tem obvestili Josipa Polha pri gospodarski delegaciji SNOS v Beogradu in naročili, naj takoj odpošljejo prvi vlak v Slovenijo, in sicer preko Baje, Kaposvarja, Sombatelyja, Gradca, Šentilja in Pesnice. Od tam bi tovor potoval po kamionih, a le začasno, do popravila proge, kar naj bi opravili v osmih dneh. Najkasneje za takrat so napovedali, da bodo poslali v Vojvodino vsaj štiri vlake z vsem spremnim osebjem. Povhu so naročali, naj hitro ukrepa, »ker je Slovenija brez hrane«. Prepis telegrama so poslali tudi zveznemu ministru za Slovenijo, Edvardu Kardelju, s pripisom, da se bojijo, da Polhu ne bo takoj dostavljen in da naj on poskrbi, da bo obveščen.⁵² Narodna vlada Slovenije je čez teden obvestila ministrstvo o Kardeljevem sporočilu, da imajo sovjetske vojaške oblasti na Madžarskem ukaz od svoje vlade, omogočiti Transporte hrane iz Vojvodine v Slovenijo, in da je dovolj, če se pri vojaških oblasteh na Madžarskem in v Avstriji sklicujejo nanj.⁵³

Po tem se je Slovenija v večji meri preskrbovala iz Vojvodine. V juliju so od tam preko Madžarske pripeljali preko 1.000 vagonov žita. Vsak transport preko Gradca je trajal 8 dni in je imel slovensko vojaško spremstvo. Od sovjetskih oblasti, ki so upravljale z železnicami na Madžarskem, je ministrstvo dobilo dovoljenje za dva transporta dnevno. Da niso vagoni vozili v Vojvodino prazni, so jih naložili z drvimi za vojvodinske mline, v katerih so slovenske nakupovalne komisije organizirale mletje žita za Slovenijo. Pomanjkanje odprtih vagonov so rešili z nakupom desk, ki so jih uporabili za pokritje okoli 100 odprtih in jih take uporabljali za prevoz hrane. Veliko olajšanje je prineslo popravilo mostov čez Dravo in Muro; s tem so transporti pripeljali na jugoslovanska tla že v Čakovcu in od tedaj dalje so trajali le tri dni.⁵⁴

Posebno pozornost so namenjali dobremu poslovanju nakupnih komisij v Vojvodini. Da bi le-te mogle blago čimprej spraviti na vagon, jim je ministrstvo priskrbelo kamione. Komisije so poslovale natančno in so si pridobile velik ugled. Plačevale so točno in pri računih ni prihajalo do sporov s kmeti. Pravzaprav so opravljale delo, ki bi ga morali lokalni oblastni organi, ki pa jih še ni bilo. Ministrstvo je skrbelo, da so v Vojvodino hitro in natančno nakazovali vse, kar so morali dobiti iz Slovenije.⁵⁵

Slovenija je v tem času izkoristila zanjo ugodno situacijo, ko so bile prometne zveze med Vojvodino na eni strani in ostalimi kraji Jugoslavije še prekinjene. Čeprav preko dveh tujih držav, Madžarske in Avstrije, si je zagotovila dovoz hrane. Tako je daljši čas, od junija do prve polovice avgusta, Vojvodina z ži-

⁵² Prav tam, telegram MTP E. Kardelju in J. Povhu, 25. maj 1945.

⁵³ Prav tam, pismo Narodne vlade Slovenije, 2. junij 1945.

⁵⁴ AS, Vavpetič, Preskrba, str. 7.

⁵⁵ Prav tam, str. 7-8.

vili oskrbovala izključno Slovenijo. Tudi v tem času je ministrstvo sicer bilo omejeno s kontingenti, ki jih je določala zvezna vlada, vendar jih je lahko dejansko prejemale v celoti, saj si jih je pridobilo z lastnim prevzemnim aparatom in vozilo v Slovenijo. Avgusta so že začele delovati prometnice z ostalimi kraji Jugoslavije in iz Vojvodine so po naročilih zveznega ministrstva morala začeti teči živila tudi v te kraje. Nabavne službe v pokrajini so bile komaj kos svojim nalogam, prihajalo je do težav, obstoj slovenskega nabavnega aparata pa je dajal občutek, kakor da bi imela Slovenija prednost. Začeli so mu postavljanje ovire in tudi Slovenija se je morala vključiti v enoten način preskrbe. V tem času so sicer začele pristajati ladje z blagom UNRRE v Trstu, vendar je to ob pošiljkah za Slovenijo zanj prineslo še skrb za vse blago za ostalo Jugoslavijo, ki je prišlo v to пристanišče in ga je sprva morala odpravljati naprej sama. Šele kasneje so si razdelili delo in je za pošiljke v ostale kraje skrbel Zavod za izredne nabave, Slovenija pa le glede tistega, kar je bilo namenjeno njej. A obremenjeno je bilo njeno prometno omrežje.

Nakupovalne komisije, ki jih je po navodilih ministrstva ustanovil NAVOD, so izven Slovenije kupovale tudi vse blago, ki se ga je moglo dobiti na prostem trgu. To so bila jajca, sadje, zelenjava, zgodnji krompir in perutnina. Te pa niso mogli prevažati, ker ni bilo hladilnih vagonov. Bili so med prvimi, ki so nakupili slive v Bosni in jih prodajali po 1/3 nižji ceni, kot so bile naprodaj v Beogradu. Nakupovalci so nakupili sadje in papriko v Makedoniji, a blaga niso mogli voziti v Slovenijo, dokler pri Beogradu niso vzpostavili železniške zveze s Srbijo. Pred tem so blago deloma vozili s kamioni do Zemuna.⁵⁶ Ministrstvo je v tem času izdalo tudi že eno od uredb, ki so določile obvezno oddajo. Šlo je za uredbo o preskrbi prebivalstva z mlekom, ki je lastnikom krav določila predpisane količine mleka za oddajo.⁵⁷

Ministrstvo je pooblastilo MO okrožnega mesta Ljubljana in ostale okrožne odbore, da od 1. julija opravljajo razdeljevanje vsega blaga pod zaporo, ki jim ga dodeli ministrstvo, na okraje.⁵⁸ Kot temeljna enota je sicer v organiziranem sistemu preskrbe deloval KNOO, ki je imel s svojim poročevalcem za trgovino in preskrbo, ki mu je pomagal ves odbor, nalogo mesečno ugotavljati število potrošnikov po skupinah (popolni potrošniki, delni samooskrbovanci in samooskrbovanci) ter tak zbirni popis dostavljati odseku za trgovino in preskrbo okrajnega NOO. Razdeljeval je od njega prejete nakaznice, določal dajatve vaščanov, nadziral potrošnike in prodajalce živil ter obveščal okrajni NOO. Voditi je moral evidenco o obremenitvah. Sicer pa je padla skoraj vsa teža preskrbe na okrajne NOO, zato naj bi bili odseki za trgovino in preskrbo v njih še posebej trdni. Mesečno so morali sestavljati sezname potrošnikov, na podlagi katerih so prejemale od okrožnih NOO nakaznice in jih posredovali krajevnim NOO, istočasno so izdajali nakazila trgovcem in obračunavali

⁵⁶ Prav tam, str. 8 in 12.

⁵⁷ UL SNOS in NVS, št. 15/134 - 1. julij 1945.

⁵⁸ UL SNOS in NVS, št. 14/123 - 23. junij 1945.

z dokazili izdano blago. Poleg tega so razdeljevali obremenitve po krajevnih NOO, nadzirali njihovo poslovanje in vplivali na vse panoge gospodarskega dela. Za okrožne NOO je veljalo isto kot za okrajne (nad njimi je bilo ministrstvo, pod njimi okrajni NOO): sami so opravljali manjše menjave s sosednjimi okraji, o večjih so morali obveščati ministrstvo, katerega sklepe so izvrševali. Organizacijsko se je odsek za trgovino in preskrbo pri okrožnem NOO delil na splošni odsek, ki je bil vez med odsekom za trgovino (upravno-pravne zadeve, skrb za obrate, gremije, cene ...), in odsekom za preskrbo, ki je skrbel za nabavo in razdelitev življenjskih potrebščin. Pravilnost delovanja odsekov za trgovino in preskrbo pri okrožnih in okrajnih NOO je nadziral oddelek za organizacijo in kontrolo pri ministrstvu s svojimi inštruktorji.⁵⁹ V začetku julija je na lokalne organe preneslo še pravico izdajanja nakaznic za vse blago, razen živil. Dodeljevalo jim je kontingente, v okviru katerih so prebivalcem delili nakaznice, s katerimi je bilo moč blago kupiti v trgovini. Ministrstvo je kontingente dodeljevalo okrožjem, le-ta naprej okrajem, ti pa krajevnim odborom.

Ta način razdeljevanja je imel sicer to dobro stran, da naj bi razdeljevanje nakaznic v najnižjih organih izvajali pod nadzorom prebivalstva, ki naj bi na skupnih sestankih odobravalo prošnje posameznikov. Vendar je ta sistem pokazal tudi svoje slabe strani s pojavom nepravilnosti. Nakaznice so v mnogih primerih dobili najprej tisti, ki so bili blizu odbornikom, a tudi niso poročali na množičnih sestankih. Do krivic je prihajalo tudi zato, ker so v lokalnih odborih ostajali neusposobljeni ljudje. Pri obravnavanju nakaznic so se sestanki mnogokrat sprevrgli v izraze zavisti in osebnih obračunov. Na posameznike je to slabo vplivalo in so se začeli izogibati sestankov.

Težave je povzročalo tudi dejstvo, da se lokalni organi glede prehrane niso hoteli držati predpisanih obrokov in niso izpolnjevali navodil ministrstva. Ponekod so sami dovoljevali klanje živine in po lastni presoji delili meso. Dajali so celo drugačne nakaznice od predpisanih. Kmetom je ministrstvo dajalo nakaznice samo za sol in sladkor, nekateri krajevni odbori pa so jih razglasili za prejemnike nakaznic za polne oskrbovance in nanje tudi delili vse blago. Na ta način so hoteli od ministrstva izsiliti več nakaznic za polne oskrbovance, povzročali pa so nered.

Zaradi pomanjkanja strokovnega osebja v okrajih tudi niso mogli doseči pravičnega obračunavanja in nadzora razmerja med izdanimi nakaznicami in prodanim blagom. S tem bi mogli voditi pregled zalog pri trgovcih in pravilnosti njihovega poslovanja. Le v Ljubljani so enkrat pregledali vse zadruga in trgovine v maloprodaji ter primerjali količine odrezkov, prodanega blaga in zalog.⁶⁰

⁵⁹ AS, MTP, šk. 14, 1101/14, Poročilo o organizaciji in delu odsekov za TiP v NOO, 27. junij 1945.

⁶⁰ AS, Vavpetič, Preskrba, str. 3–5.

~~Krajinski ljudski inženjerski~~

Šv. Marko, dne 21.8.46

Jesenšek Franc, rudar
Šv. Marko 34

Predmet : Krošnja za podelitev nakaznice
za maščobo in meso.

K r a j e v n i   L O

Č e č e

Podpisani tov. J e s e n š e k Franc vljudno prosim gornji naslov, da se mi podelijo živilske nakaznice za meso in maščobo, ker mi je istega že zmanjkalo. Meseca decembra sem zaklal prašiča, ki je tehtal komaj 80 kg kar se vidi, da ni bilo mnogo masti. Ker smo samo tri osebe sem moral štiri kg še oddati NAVOD-u.

Resničnost gornjih podatkov potrjujeta spodaj navedeni priči.

Smrt fašizmu - svobodo ljudstvu!

Jesenšek Franc

Jesenšek Franc

Potrata Rudolf

Krošnja za dodelitev nakaznice za maščobo in meso, 1945 (ZAC, KLO Čeče, šk. 5, živilske nakaznice)

Navedeno dopolnjuje poročilo kontrolorja ministrstva, ki je v zadnjih dneh julija 1945 pregledal poslovanje okrajnih odsekov za trgovino in preskrbo v gorenjskih, dolenskih in notranjskih okrajih, in ugotovil, da v večini primerov odseki še niso bili polno kadrovsko zasedeni, a so kljub temu v veliki večini zadovoljivo poslovali. Vsepovsod je primanjkovalo strokovnega, šolanega in izkušenega kadra za delo v odseku in na terenu. Ta problem se je zdel ministrstvu pomemben, saj je upravičeno domnevalo, da so nerednosti v pisarniškem poslovanju in z njimi povezane zakasnitve poročil, naročil ali izdelave statistik vsaj deloma krive za neredno in pomanjkljivo preskrbo prebivalstva. Primanjkovalo je denarja, prevoznih sredstev; poštne zveze so bile slabe. Za razne kraje je bilo ugotovljeno, da si prebivalstvo ne more nabaviti racionaliranih živil, ker nima denarja. Kot rešitev je bilo predlagano čimprej-

šnje poplačilo priznanc za partizanski vojski dano blago v času okupacije in kreditiranje živil najpotrebnejšim. Ponekod so krajevni NOO ravnali proti predpisom, dovoljevali črno klanje za različna žegnanja ali delovali v nezadovoljstvo prebivalstva. Do tedaj so izjemoma ponekod živila delili kar krajevni in okrajni odbori, a so posle predajali NAVOD-u. Za okraj Ribnica je navedel, da bo nekaj trgovcev izpadlo iz mreže, ker so bili pristaši bele garde. Tem se potrošniki niso hoteli prijaviti za prevzem blaga.⁶¹

Obdobje vključevanje v enotni jugoslovanski okvir preskrbe

Preskrba

Zaradi zgoraj navedenih težav pri zagotavljanju reda v delitvi blaga z nakaznicami – poleg tega je to delo zahtevalo veliko uradniškega dela in ob predvidevanju, da ga uradništvo ob pojavljanju večje količine blaga na tržišču ne bo moglo pravočasno opraviti – je minister Vavpetič že v avgustu razmišljal, da bi način razdeljevanja blaga z nakaznicami odpravili. Nameraval je uvesti nov sistem razdeljevanja blaga po točkah, ki naj bi bil v uporabi povsod po svetu. Razlika v slovenskem modelu bi bila le v tem, da v začetku ne bi vsi prebivalci dobivali enakega števila točk. Za izvedbo tega načrta pa je bilo potrebnih več pogojev. Predvsem je bil potreben pregled nad količinami blaga, ki bi ga mogli razdeliti. Tega ministrstvo ni imelo, dobiti bi ga moglo le od zveznega, ki pa ga do septembra tudi ni imelo. Ovira je bila tudi neenakomerna prizadetost Slovenije, kar je povzročalo neenake potrebe v preskrbi. Poznana bi morala biti tudi slika vseh potreb. Ko bi se dotok blaga izenačil z njimi, je nameraval Vavpetič uvesti novi način razdeljevanja s točkami. Do te točke so v Sloveniji prišli v drugi polovici oktobra, ko so na ministrstvu že začeli s pripravami za prehod na ta sistem. Seveda je to bilo mogoče le v dogovoru z zveznim, ki pa se je odločilo za drugačen sistem.⁶²

Za celoten jugoslovanski prostor so bile s pravilnikom in odlokom o enotnih legitimacijah ter potrošniških knjižicah le-te uvedene 21. julija, in to z določilom, da morajo biti v uporabi najkasneje do 15. septembra. Pravilnik je predpisal, katere predmete bodo delili po njegovih določenih, pod kakšnimi pogoji, kje in komu. Nekatera načela, uvedena s tema predpisoma, so ostala v veljavi do konca uporabe kart v preskrbi. Pravico do prejemanja nakaznic za preskrbo so določali zaposlitev upravičenca, kraj bivanja in stopnja možnosti lastne pridelave živil.⁶³

⁶¹ AS, MTP, šk. 11, 801/11, 802/11, 803/11, poročila o pregledu okrajnih odsekov za TiP, 15. – 20. in 24. – 28. julij 1945; 806/11, Poročilo o pomanjkljivosti v poslovanju odsekov za TiP v okrožjih in okrajih, 10. avgust 1945.

⁶² AS, Vavpetič, Preskrba, str. 3–4.

⁶³ UL DFJ, št 54/504 – 21. julij 1945 in 54/505 – 21. julij 1945. Glej tudi Zdenko Čepič, Zakonske osnove racionirane preskrbe v Jugoslaviji 1945–1948, Prispevki za novejšo zgodovino 1997, str. 451–461.

Kot bo prikazano, v Sloveniji niso prevzeli tega sistema potrošniških knjižic, dosledno pa ga, vsaj do začetka novembra, niso izvajali tudi v drugih republikah. V Srbiji so potrošniške knjižice vpeljali samo v večjih mestih, in sicer v 30 od 48, ker vsa še niso dostavila dokončnih seznamov prebivalstva. Na podeželju so uporabljali sistem seznamov potrošnikov. Oblačila in obutev so delavcem in uslužbencem delili na podlagi posebnih nakazil po predlogu sindikalnih organizacij. V Bosni in Hercegovini potrošniških knjižic sploh niso vpeljali zaradi pomanjkanja papirja, predvsem v Sarajevu pa so izdali družinske nakaznice, veljavne 6 mesecev. Oblačila in obutev so delili na enak način kot v Srbiji. Tudi v Črni gori potrošniških izkaznic do novembra še niso uvedli, namesto njih so uporabljali družinske potrošniške liste brez odrezkov. Na te liste je razdeljevalec vpisoval vse potrošniku izdano blago; nadzor je izvajal krajevni odbor. Kruh so dobivali le meščani, tudi tega so vpisovali na potrošniške liste. Oblačila in obutev so delili na predlog NOO. V Makedoniji so imeli sistem enomesečnih nakaznic po bolgarskem načinu, ki je bil podoben slovenskemu. V Vojvodini so imeli v Banatu in Bački dva različna sistema, v glavnem pa so imeli vpeljane nakaznice za 6 mesecev. Najdosledneje so se sistema potrošniških knjižic lotili na Hrvaškem, kjer so jih izdali preko 900.000. Izdali jih niso v izrazito kmetijskih okrajih.⁶⁴

Pravilnik je priznaval upravičenost prejemanja živil, obleke, obutve, kurjave in razsvetljave ter monopolskih predmetov v smislu uredbe o načrtnem razdeljevanju in porabi v krajih, kjer se večina prebivalstva ni preživljala s kmetijstvom. Dodatno je pravilnik določal, da proizvajalci živil nimajo pravice do njihovega prejemanja v okviru racionirane preskrbe. Legitimacije za preskrbo in potrošniške knjižice so bile predpisane enotno za vse kraje; njihove obrazce naj bi razposlali vsem republiškim ministrstvom, ki bi jih tiskala in razpošiljala nižjim oblastnim odborom. Vsak prebivalec bi ne glede na starost prejel od svojega krajevnega odbora legitimacijo, ki bi mu služila kot osnova za prejem ustreznih potrošniških knjižic. Potrošniških knjižic je bilo več vrst, poleg splošne državljsanske (z oznako G) še sedem vrst dodatnih (za delavce pri težjih delih - R1, za delavce pri lažjih delih - R2, za otroke do dveh let starosti - D 1, za otroke od dveh do sedmih let starosti - D2, za nosečnice od 6. meseca nosečnosti naprej - T, za bolnike z dieto - B in za družinske poglavarje, vključno s samci s samostojnim gospodinjstvom - K). Vsak prebivalec je dobil splošno in, če je sodil v eno ali več naštetih dodatnih kategorij, še eno ali več dodatnih potrošniških knjižic. Vse so bile veljavne tri mesece, razen dodatnih za »težke« in »lahke« delavce (1 mesec) in za družinske poglavarje (6 mesecev). Bile so različne barve za posamezne kategorije.⁶⁵

Razdelitev prebivalstva na kategorije v sistemu racionirane preskrbe v Sloveniji kaže, da se niso držali odredb omenjenega pravilnika. V času do konca

⁶⁴ AS, MTP, šk. 10, 665/10, Poročilo o konferenci pri Izredni upravi za preskrbo pri zveznem MTP, 5.-7. november 1945.

⁶⁵ UL DFJ, št. 54/504 - 21. julij 1945.

leta so delili obroke na podlagi osnovnih živilskih nakaznic (mesečno v gramih; v avgustu so nanje dobili še po 50 g kvasa, nato je bil v prosti prodaji pri moki pomeni druga - večja - številka obrok v kruhu; pri sladkorju je prva številka za popolne oskrbovance, druga za samooskrbovance; pri maščobah velja druga številka za Ljubljano, kot prikazuje tabela:

Blago	Avgust ⁶⁶	Sep ⁶⁷	Okt ⁶⁸	Nov ⁶⁹	Dec ⁷⁰
Moka	9.300/11.625	9.000/12.000*	9.300	9.000	9.300
Zakuha	1.000 b moke, 2.000 k. moke, fižola	3.000	3.000	3.000	2.325
Maščobe	500	500	250	250	200/250
Sladkor	500 /250	250	250	250	100
Sol	500	500	500	500	500
Kavni nad.	125	150 le polni	***		
Kava			50	50	
Kis	0,5 l**	0,5 l**	***		
Milo	150	150	150	150	150
Vžigalice	2 škatlici	1 škatlica	***		
Marmelada			250	250****	

* Septembrski dnevni obrok moke je ustrezal 400 g kruha in ne 375 kot do tedaj.

** Kis so dobili samo v mestih Ljubljana, Kranj, Tržič, Jesenice, Maribor, Celje, Novo mesto, Idrija in v rudarskih revirjih.

*** Oktobra so kis, kavni nadomestek in vžigalice prišli v prosto prodajo.

**** Marmelada je bila samo za potrošnike v mestih in industrijskih krajih.

Krompirja so mogli dobiti v sezoni 120 kilogramov po osebi. Toliko jim ga je zagotavljala nakaznica, določena z uredbo o prometu s krompirjem iz septembra 1945.

Seveda je bila pomembna tudi kvaliteta živil. Sredi oktobra so delili 300 g⁷¹ moke v razmerju 100 g ržene, 60 g enotne, 60 g sojinega zdroba in 80 g koruznega zdroba ali moke.⁷² Ker ni bilo nikakršnih zalog, so morali moko vsakodnevno spravljati skupaj iz različnih mlinov. Zato so se v pošiljkah pojavljale različne vrste moke: enkrat ržena, drugič pšenična, pa zopet sojina itd. Sredi oktobra so ob velikem pomanjkanju dobili samo rž in sojino moko, v zalogi pa so imeli le sirk, ki so ga dobili od UNRRE in je bil namenjen za živalsko krmo. Po sili razmer so ga dali mleti in delali poizkuse s peko kruha. Ti so

⁶⁶ LP, 1. avgust 1945, str. 6.

⁶⁷ LP, 1. september 1945, str. 6.

⁶⁸ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Delo pri odseku za živila v oktobru, s.d.

⁶⁹ Prav tam, Poročilo o delu MTP v novembru 1945, 20. december 1945.

⁷⁰ Prav tam, Poročilo o delu MTP v decembru 1945, 14. januar 1946.

⁷¹ UL SNOS IN NVS, št. 38/277 - 20. september 1945.

⁷² ZAC, KNOO Čeče, šk. 1, okrožnica št. 55 okrajnega NOO Trbovlje, 16. oktober 1945.

pokazali, da ga je moč 20 % dodajati krušnim žitom. Ta ukrep so izvajali samo v Sloveniji.⁷³

Poleg osnovnih so dodatne živilske nakaznice še naprej prejemale »najtežji« delavci, noseče žene, dojenčki, otroci od 2. do 3. leta, otroci od 4. do 18. leta in starejši od 65 let. Od avgusta niso več izdajali dodatnih kart za »težke« delavce, temveč le za »najtežje«, ker je prejšnji sistem zahteval preveč dela v upravi. Mesečno je namreč morala obdelati nekaj deset tisoč več nakaznic za delavce, glede katerih je morala ugotavljati, kateri kategoriji pripadajo. Zato so se odločili le za dodatek za najtežje delavce.⁷⁴ Pri teh kategorijah se jasno pokažejo razlike s sistemom nakaznic, ki jih je predpisoval zvezni načrt:

Količine na dodatne nakaznice za »najtežje« delavce:

Blago	Avgust ⁷⁵	September	Oktober	November	December
Moka/kruh	6.000/7.500	6.000/8.000	6.000	1.387*	1.387
Zakuha	3.000	3.000	3.000	700	700
Maščobe	500	500	300	110	110

* Ministrstvo je s 1. oktobrom 1945 začelo izdajati tedenske dodatne živilske nakaznice za »najtežje« delavce namesto dotedanjih mesečnih, ki naj ne bi vedno omogočale pravične razdelitve.⁷⁶

Količine na dodatne nakaznice za noseče ženske:

Blago	Avgust	September	Oktober	November	December
Moka/kruh	3.000/3.750	3.000/4.000	3.000	3.000	3.000
Sladkor	250	250	250	250	250
Maščobe	200	200	200	200	200
Mleko	15 l	15 l	15 l		15 l
Prepečeni riž					500

Delne oskrbovanke niso več dobivale živil, za katera niso prejemale odrezkov na osnovnih nakaznicah.

Količine na dodatne nakaznice za dojenčke:

Blago	Avgust	September	Oktober	November	December
Sladkor	250	750	750	750	500
Pšenični zdrob	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
Milo		350	300	300	300

⁷³ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru za TiP, 16. oktober 1945; AS, Vavpetič, Preskrba, str. 13.

⁷⁴ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru MTP, 16. oktober 1945.

⁷⁵ Viri podatkov v tabelah glede dodatnih nakaznic so isti kot v tabeli za osnovne.

⁷⁶ AS, MTP, šk. 45, 2204/45, okrožnica MTP, 1. oktober 1945.

Količine na dodatne nakaznice za otroke od 2. do 3. leta:

Blago	avgust	September	Oktober	November	December
Sladkor	250	500	500	500	350
Milo	300	300	300	300	300
Mleko v prahu					1.000
Malinovec					200

Količine na dodatne nakaznice za otroke od 4. do 18. leta:

Blago	avgust	September	Oktober	November	December
Sladkor		250	250	250	250
Mila					300
Mleko v prahu					1.000
Malinovec					200

Omenjena starostna skupina otrok v avgustu ni obstajala kot kategorija za dodatne karte.

Starejši od 65 let so od vključno septembra dobivali po 250 g sladkorja.

Nakaznice so spreminjali in se trudili dobiti optimalno razdelitev, da bi prihranili pri razdeljenem blagu. Za avgust so dobili v okraje nakaznice po številu prebivalstva, kot so ga sporočili. Avgusta so jih razlikovali za popolne oskrbovance, ki so prejeli vsa živila, za upravičence za vsa živila, razen mesa in maščob, za upravičence za vsa živila, razen moka in zakuhe, ter za samooskrbovance, ki so dobili le sladkor, sol in milo. Vsaka od teh štirih skupin se je zopet delila v štiri skupine, in sicer: nakaznice za upravičence od 1. do 3. leta, nakaznice za upravičence od 4. do 9. leta, nakaznice za upravičence od 10. do 18. leta in nakaznice za upravičence nad 18 let. Vse so bile enake, le tiste nad 18 let so imele tudi odrezke za tobak, ostale pa slepe odrezke.⁷⁷

Okrožni odsek za trgovino in preskrbo Celje je zaradi boljšega pregleda in poenostavitve dela naročil enotne nakaznice, ki so bile veljavne v celem okrožju. Okrajni odbori so jih dobili na sedežu okrožja. Izdajali so jih od 1. oktobra.⁷⁸ Sicer so tudi drugi okrožni in okrajni odseki za trgovino večkrat izrazili željo po poenotenju živilskih nakaznic, zato je oddelek za organizacijo in kontrolo izdal enotne živilske nakaznice za vse starostne skupine, in sicer:

- skupina I za vse popolne oskrbovance,
- skupina II za vse samooskrbovance z mesom in maščobo,
- skupina III za vse samooskrbovance z moko in zakuho,

⁷⁷ ZAC, KLO Dol pri Hrastniku, šk. 1, okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za TiP, 21. avgust 1945.

⁷⁸ MLO Trbovlje, šk. 2, okrožnica odseka za TiP pri okrajnem odboru Trbovlje, 3. oktober 1945.

- skupina IV za vse samooskrbovance z mesom in maščobo, moko in zakuho.⁷⁹

Novembra 1945 so obstajale naslednje vrste nakaznic: osnovne (I-IV), dodatne za dojenčke, za starejše, za noseče žene, za bolne, za mleko, za krompir, enodnevne, tridnevne in sedemdnevne. Oktobra je ministrstvo izdalo nove enodnevne, tridnevne in sedemdnevne živilske nakaznice, veljavne za prehrano v vseh gostinskih obratih in za nakup živil pri vseh prodajalcih živil na območju vse Slovenije; veljavnost so izgubile konec novembra.⁸⁰ Občasno so karte izdajali tudi za repatriirance.⁸¹

Z namenom, da bi uvedli, če ni bil že prej, stalen odjem pri istem trgovcu, je bil vsak potrošnik dolžan izbrati stalnega dobavitelja in pri njem takoj predložiti nakaznice. Trгоvec je od nakaznice odrezal odrezek, ki je služil kot naročilnica. Število razdeljenih nakaznic v Sloveniji do konca leta 1945 je nihalo med 1.083.979 julija in 1.170.810 decembra.⁸² Tega meseca je bilo v Sloveniji 673.993 polnih oskrbovancev, 85.252 prejemnikov nakaznic brez odrezkov za maščobe in meso, 122.926 brez odrezkov za moko in zakuho ter 288.639 brez odrezkov za maščobo, meso in zakuho.⁸³

Zaradi pravilne porazdelitve so se trudili imeti natančno sliko o številu in porazdelitvi potrošnikov, ki so kupovali pri zadrugah in trgovcih. Te so prešteli s pomočjo določenega odrezka, ki so ga potrošniki oddali trgovcu. Za september je to bil odrezek z oznako »sept. 22«. Trгоvci so jih odrezali in vpisali njihovo število v seznam pod rubriko vrste potrošnika, v katero je sodila stranka. Odrezke so morali, nalepljene po sto na eno polo, oddati okrajnemu odseku za trgovino in preskrbo.⁸⁴ Kljub temu so z raznih strani prihajale pritožbe o pomanjkljivostih pri razdeljevanju nakaznic za moko. Z zmanjšanjem števila navedenih nakaznic so hoteli doseči, da jih ne bi dobili pridelovalci, popolni oskrbovanci pa naj bi jih dobivali še naprej. Na terenu pa se je dogajalo, da so jih dobivali pridelovalci, delavci brez zemlje pa ne. Do tega je prihajalo tudi zato, ker jih od zgoraj odbori niso dobili dovolj. Včasih so npr. KO delili karte brez predhodne odločitve, kdo naj jo dobi in kdo ne. Tako se je zgodilo, da so jih v začetku delitve dobili vsi, nato jih je zmanjkalo in jih niso dobili niti delavci, ki so bili brez katerega koli pridelka.⁸⁵

V začetku avgusta je ministrstvo izdalo tudi novo enotno nakaznico za mleko, veljavno za avgust, september in oktober za vse upravičence v Sloveniji,

⁷⁹ AS, MTP, šk. 45, 2206/45, okrožnica MTP, 14. december 1945.

⁸⁰ Prav tam, okrožnica MTP, 15. oktober 1945.

⁸¹ ZAC, KLO Čeče, šk. 1, okrožnica odseka za TiP, okraj Trbovlje, 15. november 1945.

⁸² AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946.

⁸³ Prav tam, Poročilo o delu MTP v decembru 1945, 14. januar 1946.

⁸⁴ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, okrožnica okrajnega NOO Trbovlje, odsek za TiP, 7. september 1945.

⁸⁵ Prav tam, prepis okrožnice MTP, 25. september 1945.

razen v mestu Ljubljana, za šest starostnih skupin, za bolnike in nosečnice. Nakaznica za vse vrste upravičencev je bila le ena, z odrezki na robu. Obrezali ali uničili so vse, razen tistega, ki je ustrezal posameznemu upravičencu. Ti so bili: dojenčki do 1. leta ($\frac{3}{4}$ l dnevno), otroci od 2. do 3. leta ($\frac{1}{2}$ l), otroci od 4. do 9. leta, osebe med 60. in 65. letom starosti, osebe nad 65 let, bolniki in nosečnice ($\frac{1}{4}$ l). Otroci od 10. do 14. let niso dobivali nakaznic, dokler se ne bi povečala oddaja. Mleko na mlečne nakaznice so prejeli po odločitvi ministrstva le upravičenci v določenih središčih.⁸⁶

Poleg teh rednih dodatkov za posamezne kategorije prebivalstva po starosti in zdravstvenem stanju ali statusu so obstajali tudi dodatki po kraju bivališča. Ti niso bili redni, temveč so jih delili občasno in po možnostih. Tako so npr. popolni oskrbovanci v Celju in rudarskih revirjih oktobra prejeli poleg rednih in morebitnih dodatnih nakaznic še 500 g mleka v prahu in 250 g marmelade.⁸⁷

Tako avgusta kot septembra so obroke objavili že v začetku meseca, delitev pa se je začela, ko so jo objavili okrožni odbori. Izjema je bil kruh, ki so ga peki smeli prodajati v dovoljenih količinah že prvi dan v mesecu. Zato so potrošniki morali čakati na to objavo in ne zahtevati živil prej. Za september so prejeli nakaznice že po 29. avgustu. Ponovno so opažali, da so bili krajevni odbori malomarni pri delitvi. Zopet je bilo potrebno dajati navodila, da jim smejo deliti le tistim, ki niso imeli zaloga ali pridelka. Pripadale naj bi jim šele ko bi porabili zalogo. Krajevni odbori tudi niso bili dosledni pri sklicevanju masovnih sestankov, na katerih bi določili, kdo naj dobi živilske nakaznice.⁸⁸ Delitev nakaznic se je večkrat zavlekla, ker je način delitve zahteval svoj čas. Posebni pooblaščenca so jih ob koncu meseca dvignili za naslednji mesec na ministrstvu, okrožja so jih razdelila na okraje, ti na kraje, ti pa do potrošnikov. Trudili so se doseči, da bi jih potrošniki dobili že prvega v mesecu, a aparat v okrožjih in okrajih še ni bil sposoben opraviti tega dela pravočasno.⁸⁹

Tudi s kritjem nakaznic, torej z omogočanjem, da lastniki nakaznic z njimi kupijo pripadajoče jim količine, so bili septembra in oktobra v zaostanku. Blago iz Vojvodine in od UNRRE je prihajalo počasi in neredno, odkupi v Sloveniji pa tudi niso dali pričakovanega. Vsako blago, ki je bilo pridobljeno, je NARODNA VOD takoj odpravil do podružnic. Od avgusta do oktobra v teku meseca niso uspeli pokriti posameznih potreb in so podaljševali veljavnost nakaznic še do 10. dne naslednjega meseca. Še 16. oktobra niso bile pokrite vse potrebe za september. Vendar so bile razlike v preskrbljenosti. Omenjeno stanje je bilo v nekaterih predelih Slovenije, Ljubljana in industrijska mesta pa so že v

⁸⁶ ZAC, KLO Dol pri Hrastniku, šk. 1, okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za TiP, 21. avgust 1945.

⁸⁷ ZAC, KLO Čeče, šk. 1, okrožnica št. 55 okrajnega NOO Trbovlje, 16. oktober 1945.

⁸⁸ Prav tam, okrožnica št. 38 odseka za TiP okraj Trbovlje, 29. avgust 1945.

⁸⁹ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru TiP, 16. oktober 1945.

prvi polovici oktobra dobila tekočo preskrbo.⁹⁰ Vseh vrst blaga niso izdajali za ves mesec, temveč le za 10 dni.⁹¹

Preskrba prebivalstva z živili se je v času od oktobra do decembra glede na prej doseženo stanje še poslabšala. Oblast v Sloveniji na razloge za poslabšanje preprosto ni mogla vplivati. Po začetni lastni iniciativi in izvajanju ukrepov za nakup živil za preskrbo od drugod – še preden je bila svobodna, je že imela pripravljen načrt nakupa živil v Vojvodini – je od avgusta naprej postala popolnoma odvisna od nakazovanja živil in ostalega blaga iz centra. Ob rasti povezanosti Jugoslavije v gospodarskem in prometnem smislu je prihajalo do vedno večje odvisnosti republiških nabavnih organov od zveznih. Ob tem so slovenski organi glede preskrbe imeli le eno nalogo: vse, kar so prejeli, čim prej in čim bolj natančno razdeliti. Vsaka lastna dejavnost pri nabavi živil izven meja republike je morala in dejansko tudi je prenehala. Kljub dejstvu, da so bile prvotne težave izgradnje oblastnih organov in trgovskega aparata odstranjene, da ni bilo več potrebno preskrbovati Trsta in Slovenskega Primorja in da je prišla nova letina, se je stanje preskrbe poslabšalo. Prehrabna organizacija zvezne vlade je bila postavljena pred velike naloge, ki jim ob pomanjkanju transportnih sredstev in virov ni bila kos. Šepala je organizacija dela pri odkupu v Vojvodini in razporejanje po Jugoslaviji. Po Vavpetičevih trditvah je Slovenija imela od zvezne uprave za preskrbo do konca oktobra odobrenih 5.000 vagonov žit, dejansko pa jih je dobila le 400. Slovenski minister za trgovino in preskrbo naj bi celo zagrozil, da bo odstopil, če ne bo živil, a ni prav nič dosegel.⁹² Slovenija je po ministrovih besedah potrebovala mesečno 9.000 ton moke, da bi izvajala preskrbo na takšen način, kot so jo začeli. Poleg tega pa še 500 ton maščob in preko 5.600 ton sladkorja.⁹³ Za avgust so imeli odobrenih 1.800 vagonov, a so jih prejeli le 463, torej le približno četrtino, in od tega kontingenta za avgust še v septembru nadaljnjih 300 vagonov, tako da so dobili za avgust in september le 763 vagonov. Tudi pri maščobah so bili prvotni kontingenti znižani za skoraj 50 %, od 180 na 98 ton. Potrošnikom so še oktobra dolgovali količine za september.

Hkrati so ravno v septembru in oktobru ladje z blagom UNRRE zelo neredno prihajale v Trst. Čeprav je bil njihov tovor namenjen za potrebe Slovenije, so ga večkrat preusmerili mimo nje in tudi protesti ministra Vavpetiča niso mnogo pomagali. Oktobra so motnje v preskrbi povzročili še dodatni zastoji v prometu. Bili so posledica intenzivne dejavnosti v Vojvodini, kjer so se trudili spraviti žito s posestev do utrjenih cest pred jesenskim deževjem.⁹⁴ Velike težave v preskrbi Slovenije in nekaterih ostalih predelov skupne države je

⁹⁰ Prav tam, Konferenca pri ministru TTP, 16. oktober 1945.

⁹¹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, okrožnica okrajnega NOO Trbovlje, 16. oktober 1945.

⁹² AS, Vavpetič, Preskrba, str. 5, 11–14.

⁹³ AS, MTP, šk. 10, 707/10, Sestanek ministra MTP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

⁹⁴ AS, Vavpetič, Preskrba, str. 5, 11–14.

povzročila načrtna akcija, ki so jo izvajali v septembru in oktobru, s katero so želeli prepeljati v pozimi nedostopne kraje dovolj živil. Ukaz zanjo je prišel z vrha države in z njo so hoteli v Liko, Kordun, Bosno in Črno goro, ki so jih obravnavali kot kraje, ki so v vojni največ pretrpeli, zaradi njihove nedostopnosti v zimskem času pripeljati in vskladiščiti štirimesečne zaloge žita in ostale hrane. V času trajanja akcije so bili vsi transporti usmerjeni v omenjene kraje, drugod pa so zaradi pomanjkanja zalog živeli iz dneva v dan.⁹⁵ Povsem konkretna posledica teh dogodkov: prebivalstvo so konec septembra obvestili, da se zaradi prometnih težav podaljšuje veljavnost septembrskih kart do 10. oktobra.⁹⁶

Težave v preskrbi so imele tudi domače vzroke. Odbori niso delali dobro in oktobra so tako na ministrstvu ugotavljali, da jih je večina še slabo razumela svoje funkcije in se v svojem delu ni znašla. Kot primer so navajali dejstvo, da v Sloveniji, kjer je od kmetijstva živelo 50 % prebivalstva, po podatkih lokalnih organov obstaja le 85.000 ljudi, ki se lahko polno oskrbujejo in 800.000 polnih oskrbovancev, to je takih, ki naj ne bi pridelali ničesar. Poročali so o mnogih napakah in nepravilnostih, ki so jih odbori delali pri delitvi nakaznic. V ptujskem okraju je npr. odbor razdelil polne živilske izkaznice kar vsemu prebivalstvu. Ministrstvo je preračunalo, da je Slovenija imela 150.000 polnih oskrbovancev preveč. Menili so, da je sistem prehrane vedno slabši, ker se predpisi in navodila ne izpolnjujejo.⁹⁷ Tako recimo pri izdaji nakaznic za obleko, perilo in obuvala niso upoštevali med prvimi repatriirance, pogrebce, brezdomce, noseče žene in partizanske družine, kot je bilo naročeno. Na nakaznice so smeli naštetu blago izdajati le v tolikšni količini, kot so jim bili dodeljeni kontingenti, a teh se niso držali.⁹⁸ V poročilih so navajali, da je bilo na vsakem koraku opazno slabo funkcioniranje upravnega aparata okrajnih odsekih in v krajevnih odborih, ki so bili vse preveč pod vplivom lokalnih interesov in brez zadostnega števila strokovno usposobljenega uradništva, ki bi za povrh imelo dovolj čuta za skupnost.⁹⁹

Od raznih strani so prihajale pritožbe o pomanjkljivostih pri razdeljevanju nakaznic za moko. Z zmanjšanjem števila teh nakaznic so hoteli doseči, da jih ne bi dobivali pridelovalci žit, temveč le polni oskrbovanci. Na terenu pa se je dogajalo, da so jih dobivali pridelovalci, delavci brez zemlje pa ne. To se je dogajalo tudi zato, ker so od zgoraj odbori dobivali premalo nakaznic. KO so delili karte po liniji najmanjšega napora in malomarno, brez predhodne dolgotrajne čitve, kdo jo bo dobil in kdo ne. Tako se je zgodilo, da so jih v začetku deliti

⁹⁵ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946. SP, 30. september 1945, str. 6.

⁹⁶ AS, MTP, šk. 15, 1102/15, Navodili za delo okrajnih in okrožnih NOO, 16. oktober 1945.

⁹⁸ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 1286/45, okrožnici okrajnega odseka za TIP Trbovlje, 1. in 21. september 1945.

⁹⁹ AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo o problemih notranje trgovine, okrožni odbor OF Celje, december 1945.

dobili vsi, zato jih je nato zmanjkalo in jih niso dobili niti delavci brez katerega koli pridelka. KO so tudi očitali, da ne sklicujejo »masovnih sestankov«, na katerih naj bi določali, kdo je upravičen do prejema nakaznic.¹⁰⁰ Sicer pa tudi takšni sestanki niso bili rešitev za vse probleme, ponekod je celo zaradi njih nastajalo nezadovoljstvo ljudi. Razni aktivisti so namreč včasih na njih dajali izjave o preskrbi ali o stanju v gospodarstvu, ki sploh ni ustrezalo dejanskemu stanju. Sestanki pa tudi niso mogli pomagati, kadar so posamezna območja dobila manj hrane, kot bi jim je pripadalo po številu porabnikov. Stanje pa je poslabševalo še dejstvo, da so iz te količine živil morali hraniti še mnoge, ki sploh niso prejeli nakaznic, temveč le nakazila, za katere ni bilo pokritja, kot npr. za vojne ujetnike, pripornike, zavode, otroška zavetišča, LM.¹⁰¹

Ureditev in funkcioniranje preskrbe pa sta imela tudi važen političen pomen, zlasti v času pred volitvami 11. novembra 1945. V septembru in oktobru se je zvrstilo veliko sestankov ljudi z ministrstva s predstavniki trgovcev in gostincev¹⁰² in tudi sestankov ministra z ljudmi iz organov za izvajanje preskrbe.¹⁰³ Pri slednjih mu ni bilo potrebno paziti na besede, saj so bili sestanki zaprti in namenjeni le tistim, ki so preskrbo izvajali. Glede na kritike, ki so se pojavljale (»nergači«) na množičnih sestankih, konferencah ali na ulici, so dali temu večji pomen. Ugotavljali so, da je bilo razpoloženje ljudi v tistem času povsem drugačno, kot je bilo ob koncu vojne. Ljudje so tedaj še bili pripravljani na žrtve, hkrati pa naj bi pričakovali ostre ukrepe za kršilce in ker tega ni bilo, je prihajalo do popuščanja pri delu odborov. Pojavljati se je začela črna borza, ki ji milica ni bila kos; ljudje so na svojo roko pripravljali živež za zimo. V organizaciji celotne trgovine in preskrbe naj bi uvajali nered tisti, ki bi morali skrbeti za red. Tisti, ki so ga imeli v preskrbi v začetnih mesecih, je znatno popustil. Minister je napovedal bistveno drugačne ukrepe: »Nobenega smisla se nima ljudem prilizovati in jim dajati tisto, do česar niso upravičeni.«¹⁰⁴

V omenjenem obdobju do konca leta je primanjkovalo predvsem maščob, moke in sladkorja, zato so vsako blago, ko je prispelo, takoj razdelili med potrošnike. V septembru ministrstvo ni imelo skoraj nič razdeliti ljudem, vendar je bilo v zalogah po trgovinah in pri podružnici NAVOD-a toliko blaga, da so ljudje v glavnem dobili vse blago v višini količin na karte.¹⁰⁵ Ob tako napeti

¹⁰⁰ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, prepis okrožnice MTP, 25. september 1945; KLO Čeče, šk. 1, okrožnica št. 38 okrajnega odseka za TiP Trbovlje, 29. avgust 1945.

¹⁰¹ AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo o problemih notranje trgovine, okrožni odbor OF Celje, 1. december 1945.

¹⁰² Primeri v AS, Vavpetič, šk. 1, mapa 1.

¹⁰³ Primer je konferenca z udeležbo načelnikov okrožnih odsekov za trgovino, predstavnikov NAVODA, kmetijskega ministrstva, zadrugišča ter ministra, njegovega pomočnika, načelnikov in referentov MTP, iz Beograda pa pomočnika zveznega ministra in sekretarja Uprave za preskrbo. AS, MTP, šk. 10, 708/10, zapisnik konference, 16. oktober 1945.

¹⁰⁴ AS, MTP, šk. 10, 707/10, Sestanek ministra za TiP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

¹⁰⁵ Prav tam.

situaciji so bili ljudje občutljivi na vsako razlikovanje. Na Jesenicah so se pritoževali, da delavci nimajo sladkorja niti za kavo, da pa so v Ljubljani delali torte. Od tam so se zagovarjali, da so res dali nekaj sladkorja slaščičarjem, ki je kazalo, da se bodo razmere uredile, a so zagotovili, da se kaj takega ne bo več zgodilo, dokler ne bo sladkorja zadosti za otroke in bolnice.¹⁰⁶

Ministrstvo si je želelo doseči, da bi dovoz blaga povečali v tej meri, da bi mogli ustvariti enomesečno zalogo, kar bi šele ustvarilo podlago za docel načrtno razdeljevanje. Poleg pomanjkanja živil je bilo moteče tudi dejstvo, da je Izredna uprava za preskrbo dodeljevala živila namesto v začetku šele koncem meseca. Da bi bilo moč živila pravočasno razdeliti, je ministrstvo želelo, da jim določijo kontingente vsaj dva meseca pred potekom dobe, za katero so bili določeni. Dogajalo se je, da blago, ki je bilo nakazano, sploh še ni bilo izdelano, zato je morala tovarna čakati še na vagona. Prebivalstvo je tako ostajalo brez živil, ki so bila nakazana, a ne izročena. Zaradi nezadostnih količin je bilo zelo težko rešiti vprašanje, kako naj jih razdelijo med potrošnike. Razonirana živila so najprej delili lastnikom dodatnih nakaznic, nato na glavni potrošniška in industrijska središča in na kraje, ki so gravitirali nanje, in to do tretjine ali polovice obrokov, šele nato ostalim potrošnikom.

Najbolj občutno je bilo pomanjkanje maščob, zato so njihov obrok mogli določiti oktobra in torej začeti z deljenjem šele 20. dan, v novembru pa šele 2. in še to le v višini 250 namesto dotedanjih 500 gramov, samo za mesta in industrijska središča. Novembrske obroke so ponekod razdelili 14. decembra. Ostali jih sploh niso dobili. Decembra so nekateri potrošniki bili že tretji mesec brez obrokov maščob in zato se je pri njih pojavilo precejšnje nezadovoljstvo. Zaradi pomanjkanja maščob – in ostalega – je postajala čedalje težavnejša preskrba industrijskih delavcev, kar je že ogrožalo normalno delo v industriji. Pojavljati so se začela obolenja, večali so se izostanki od dela, ker so si delavci sami iskali blago pri kmetih izven industrijskih območij. Najtežje so s 750 grammi maščob na mesec pri svojem težaškem delu shajali gozdni delavci, zato so mnogi zapustili delo in si iskali zaslužek drugod.

Moko, sladkor in maščobe so oktobra prenehali dodeljevati slaščičarjem, kavararjem, gostilničarjem, mlekarnam, zajtrkovalnicam itd. Gostilničarji so si še mogli pomagati z razdeljevanjem hrane na odrezke nakaznic, pri ostalih, ki so pri svojem delu potrebovali predvsem sladkor, pa to ni prihajalo na poštev. Ti so stalno opozarjali, da so slaščičarne in kavarne v Zagrebu in Beogradu lahko nemoteno poslovale, ker so imele na razpolago zadostne količine sladkorja. V decembru sladkorja Slovenija sploh ni dobila, zato so mogli sladkor razdeliti samo dojenčkom, otrokom do tretjega leta starosti in nosilnicam, ostali potrošniki so ga dobili le po 100 g in še to le tam, kjer so trgovci

¹⁰⁶ Prav tam, 709/10, Zapisnik konference predstavnikov MTP, NAVODA in ljubljanskega preskrbovalnega urada, 29. oktober 1945.

imeli zalogo iz predhodnega meseca. Poleg tega so si del sladkorja sposodili pri AFŽ, delno so uporabili tudi industrijskega in tako so mogli vsaj delno razdeliti sladkor pred božičem in po njem. Razlog za to motnjo je zopet bil v prepoznem nakazilu za sladkor, kar je preprečilo njegov pravočasni dovoz v Slovenijo.

Glede krompirja so izdali prvo uredbo, da si ga lahko vsak nabavi na karte, in sicer 120 kg na osebo.¹⁰⁷

Mesa – v Celju so ga avgusta napovedali 400 g za ves mesec¹⁰⁸ – je bilo premalo še za vojsko in so civilnemu prebivalstvu dajali v glavnem le mesne konzerve. Decembra se je stanje malo popravilo, ker so živinorejci ob pomanjkanju krme morali zaklati več živali.

Decembra je – za razliko od prejšnjih mesecev – preskrba s krušnimi žiti tekla nemoteno, vendar so se že napovedovale nove težave. UNRRA je namreč začela dobavljati žito namesto moke, kapacitete slovenskih mlinov pa so pokrivala le polovico mesečne potrošnje.

Poslabšala se je tudi preskrba z mlekom. V Sloveniji je pred vojno bila letna proizvodnja mleka preko 215 milijonov ali približno 590.000 litrov dnevno. Od tega so 70 % kmetje porabili sami, nekaj nad 20 % so dali za potrošnjo prebivalstva ali v predelavo. Zaradi vojne je padlo število molznic in leta 1945 ni bilo mogoče pokriti preskrbe mest, niti za otroke, stare ali bolne.¹⁰⁹ Dotok mleka se je ustavil tudi zaradi letnega časa, ker so ga kmetje ob pomanjkanju maščob uporabljali sami in zaradi pomanjkanja krme. Dodeljevali so ga lahko le najbolj potrebnim, v prvi vrsti dojenčkom. Deloma so pomanjkanje svežega mleka nadoknadili z delitvijo kondenziranega in mleka v prahu.¹¹⁰ V novembru, zlasti pa proti koncu leta, je dotok mleka v mlekarske obrate občutno padel. V sredini decembra so mlekarne dnevno zbrale 15.600 l mleka (od tega Kranj do 5.000 l, Kamnik 800, Škofja Loka 700, Ljubljana 3.500, Celje 800, Maribor 3.500 in Ptuj 1.000), kar je bilo pol manj kot julija. Za nazadovanje dotoka so kot značilen prikazali ptujski primer, ki je bil eden najbolj aktivnih kmetijskih okolišev. Ta kraj je v času okupacije oktobra 1943 pod pritiskom oddal 206.000 l mleka, novembra 1944 167.000 l, novembra 1945 pa le 15.000 l mesečno.¹¹¹ Že mnogo prej so ugotavljali, da so med okupacijo kmetovalci zelo redno oddajali mleko v zbiralnice in mlekarne, v letu 1945 pa le delček tistega, kar so oddajali pod okupatorjem.¹¹² Da bi se rejci krav držali uredbe o preskrbi prebivalstva z mlekom in odločbe o predpisani količini oddaje,

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Nova pot, 3. avgust 1945, str. 4.

¹⁰⁹ SP, 10. avgust 1945, str. 5.

¹¹⁰ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, mesečna poročila o delu MTP oktobra, novembra in decembra 1945.

¹¹¹ SP, 16. december 1945, str. 6.

¹¹² SP, 10. avgust 1945, str. 5.

so jih upravne enote neprestano opozarjale na njihove obveze, ki pa so se tudi menjavale. Oktobra je veljala zapoved, da morajo oddajati vse mleko, neposredno so smeli prodajati le otrokom do 10 let in starejšim od 60 let, in to samo z dovoljenjem lokalne mlekarne in na nakaznice. Zaradi pomanjkanja mleka za otroke je bila strogo prepovedana predelava v maslo in skuto.¹¹³

Od 10. decembra 1945 so delili mleko po vsej Sloveniji po razdelilniku, po katerem so sveže mleko vsak dan dobivali dojenčki (do 1 l), otroci do treh let (pol l) in otroci do 9 let (3 dl); vsak torek, četrtek in soboto bolniki po 4 dl in nosečnice po 1 liter; vsak ponedeljek, sredo in petek osebe nad 65 let po 4 dl. Kondenzirano mleko so dobivali: mladina nad 14 let in osebe od 60 do 65 let (mesečno po 3 doze, 2 nesladkani). To je veljalo za vse osebe, ki so prejemale nakaznice za mleko, kadar je bilo mleka dovolj, sicer so najprej izločili skupino nad 65 let, nato še bolnike.¹¹⁴

Zvezna vlada je novembra izdala navodila za postopek pri preskrbi prebivalstva z obutvijo in obleko. Oblačila in ostalo tekstilno blago ter obutev so lahko dobili samo tisti potrošniki, ki niso imeli naštetih količin omenjenih predmetov: dva para oblek ali tri ženske obleke ali dva kostuma ali dve ženski obleki in en kostum, zimski plašč, 4 garniture perila, 6 parov nogavic, pulover ali pleteno vesto, 3 brisače, klobuk ali kapo ali 2 naglavni ruti, 2 garnituri posteljnine, slamnjačo ali žimnico in vzglavnik, 6 žepnih robcev, 3 kuhinjske krpe, zvitek belega in zvitek črnega sukanca, delavsko obleko, plašč ali delavsko bluzo ali predpasnik za delo, par zimske obutve ter par letne obutve ali sandalov. Plenice in ostala oprema za dojenčke je pripadala le nosečnicam dva meseca pred porodom na podlagi zdravniškega spričevala. Potrošnikom so smeli letno dodeliti le en par podplatov za popravilo čevljev.

Omenjene količine so bile navedene kot maksimalne in jih pri dodeljevanju v nobenem primeru niso smeli prekoračiti, ob pomanjkanju so jih mogli še zmanjšati. Potrošnikom se je smelo v času enega koledarskega leta dodeliti največ toliko predmetov, kolikor jim jih je primanjkovalo do navedenega maksimuma, upoštevajoč pri tem vse njihove zaloge v začetku tega koledarskega leta. Potrošniki, ki so zaprosili za katerega od navedenih kosov tekstilnega blaga ali obutve, so morali navesti zalogo ob začetku leta in tudi vse ostale, med letom pridobljene količine blaga v podpisani izjavi, ki so jo oddali KNOO. Za netočne in neresnične izjave so mogli biti kaznovani kot špekulanti ali saboterji. KLO so pri razdeljevanju morali vzeti v poštev najprej one, ki sploh niso imeli nič od naštetega.¹¹⁵

¹¹³ ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sign. 010/365, dopis okrajnega NOO Trbovlje, 29. oktobra 1945.

¹¹⁴ Prav tam, sign. 010/596, prepis okrožnica MTP, 7. december 1945. Iz nekaterih krajev so odgovorili, da ne delijo in ne potrebujejo mlečnih nakaznic. ZAC, KLO Krška vas, šk. 11, 981/45, 5. december 1945.

¹¹⁵ ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sign. 010/436, dopis MTP, 10. november 1945.

Omenjena navodila so mogli izpolnjevati le, če so imeli dovolj blaga, prebo Slovenije z usnjem in čevlji pa so označevali za nezadostno, ki bi se v zskih mesecih utegnila sprevreči v porazno. Po enem od virov so do sred oktobra v Sloveniji razdelili 45.000 parov čevljev, vendar jih je bila polov slabih in neprimernih za njene razmere.¹¹⁶ Do konca marca 1946 bi potrevali 500.000 parov, od tega 260.000 ženskih in moških ter 240.000 otroš in fantovskih, poleg tega pa še 20 vagonov spodnjega in temu ustrežajo količino zgornjega usnja za najnujnejša popravila.¹¹⁷ S prihodom mrzlih se je situacija zaostila, tako da so pričakovali, da 2/3 šoloobveznih otrok bo moglo obiskovati pouka. Učiteljstvo se je res pritoževalo, da je bil rav zaradi tega obisk šole minimalen. Zapisi iz šolske dokumentacije potrjuje da otroci niso hodili k pouku, ker niso imeli čevljev in obleke.¹¹⁸ Gospodskih in političnih posledic so se bali tudi zaradi pomanjkanja obutve za in strijske in gozdne delavce. Ministrstvo je zaprosilo Upravo za preskrbo, dovoli, da ostane v Sloveniji izdelana obutev za slovenske potrebe in naj deli še ustrezne količine iz tovarne Bata. Vendar so novembra dobili le 41. parov.¹¹⁹ Tudi razdeljene količine tekstilnega blaga so v zadnjih mesecih l 1945 predstavljale le neznamenit delež v primerjavi s predvojnimi količinam. Po kasnejše izdelanih ocenah so imeli v Sloveniji leta 1945 na razpolago 23, predvojnih količin obutve in 20,5 % oblačil.¹²¹

Za prebivalstvo Slovenije je bilo v zimskem času potrebna vsaj 32.000 36.000 ton premoga mesečno.¹²² V Ljubljani, Mariboru in Celju so ga od ju do sredine oktobra razdelili 14.000 ton, drugod ga za gospodinjstva v t času sploh niso imeli, namenjen je bil le za malo industrijo.¹²³ Avgusta je S venija dobila 9000 ton premoga, septembra pa 2500 ton dolenskega lignita. Oktobra so ji obljubili kontingent 16.000 ton, zaradi pomanjkanja vagon ki je bilo še večje kot pomanjkanje premoga, pa so rudniki mogli dostaviti dobro polovico omenjenega (8.662 ton). Novembra se je situacija ponovila, z malo višjimi količinami (27.000 ton obljubljenega, 12.741 ton realiziraneg razlog so bile dodatne zadolžitve rudnikov z dostavami za industrijo. Dece bra je Slovenija dobila 15.216 ton premoga (42 % potreb), tokrat so imele pre

¹¹⁶ Vsi čevlji so bili izdelani v Sloveniji, od UNRRE in iz drugih republik ni prišlo nič. Podatki kažejo vsaj bližnjo, kolikšne so bile kapacitete slovenskih tovarn in namesto slabih 100.000, kolikor jim jih je ost tega leta, bi jim jih lahko vsaj 250.000, če ne bi usnja ali izdelkov izvozili v druge republike.

¹¹⁷ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru za TiP, 16. oktober 1945.

¹¹⁸ Zapisi kot npr. »nima čevljev«, »čevlji v popravilu«, »mama oprala obleko« so bili pogosto zapisani razlog za izostanke otrok od pouka. ZAC, Osnovna šola Vojnik, šk. 15, sign. 84, razrednica 1945/46.

¹¹⁹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, poročili o delu MTP oktobra in novembra, 17. november in 20. decemr 1945.

¹²⁰ Prav tam, Poročilo o delu MTP decembra, 14. januar 1946.

¹²¹ DE, 20. februar 1948, str. 2; govor Borisa Kidriča o vezanih cenah.

¹²² Drugi vir navaja, da so samo potrebe Ljubljane po premogu 37.000 ton mesečno, poleg Celja in Marik ra, drugod pa naj bi se oskrbovali predvsem z drvini. SP, 16. december 1945, str. 6.

¹²³ SP, 11. november 1945, str. 5.

¹²⁴ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru za TiP, 16. oktober 1945.

nost pri dobavi premoga iz TPD hrvaške železnice.¹²⁵ Koliko so te številke pomenile za posameznega potrošnika? V Ljubljani so do srede oktobra delili po 80 kg premoga na mesec.¹²⁶

Pri preskrbi z drvni je bilo še težje. Julija sečnja ni mogla ugoditi zahtevam, zato je bilo odrejeno, da smejo nakazila za les izdajati izključno gozdarske ustanove pri okrožjih in okrajih ter podjetja in ministrstvo za gozdarstvo. Okraj, podjetja in državne gozdne uprave so smeli izdajati nakazila za do 5 m³ rezanega lesa in 10 m³ okroglega lesa, okrožni odbori do 10 m³ rezanega in do 25 m³ okroglega, a vedno le za posamezen slučaj in ne za trgovino, temveč le za obnovo.¹²⁷ Pridobivanja lesa ni oviralo le pomanjkanje delovne sile za sečnjo in pripravo, pač pa še prevoz iz gozdov do nakladalnih postaj, ki je bil ob pomanjkanju kamionov in živinskih vpreg težko izvedljiv. Posamezna okrožja so se oskrbovala iz državnih in zasebnih gozdov na svojem območju, najtežja pa je bila preskrba Ljubljane in Maribora kot največjih potrošniških središč. Vseeno se je pridobivanje drv v avgustu za javne potrebe (za mesta, industrijske kraje in izvoz) v Sloveniji povečalo z 10.000 na 20.000 m³ Drva so pridobivali v redni sečnji ter z udarniškim delom civilnega prebivalstva in vojske. Sekali so predvsem v državnih gozdovih pri Turjaku, Trziču, v dolini Kokre, na Jezerskem, v Straži in Soteski, v obeh kočevskih upravah, pri Sevnici, Brežicah, Rogatcu, Nazarjah, Podvelki, Lendavi, Črni, Slovenski Bistrici in okolici Bleda. V zasebnih gozdovih so sekali skoraj izključno za lokalne potrebe. Samo Ljubljana je mesečno – brez vojske – potrebovala 10.000–12.000 m³ ob dodatku manjše količine premoga, brez njega pa okoli 16.000 m³ Do sredine oktobra so v Ljubljani dvakrat (julija in oktobra) delili drva, prav tako dvakrat tudi trboveljski premog. V drugih mestih so preskrbo z drvni reševali na različne načine in z različnim uspehom. V okolici Maribora so kmetje sekali sami z udarniškim delom; sečnjo so poleg okrožja organizirali predvsem sindikati. V celjskem okrožju so na pobudo odborov v državnem in zasebnem sektorju prav tako sekali udarniško. Jesenice so si same priskrbele drva v Bohinju je pripravljala drva mladinska delovna brigada.¹²⁸

V Ljubljani so do srede oktobra delili povprečno po 100 kg drv, toda to je bil le načeloma obrok za en mesec, saj se je raztegnil tudi na dva meseca. Novembra in decembra je Ljubljana dobivala malo preko 4.000 m³, kar je pokrilo manjši del njenih potreb.¹²⁹ Potrošniki kuriva so do novembra smeli voziti drva v Ljubljano z dovolilnico oddelka za trgovino in preskrbo pri MNO okrožnega mesta, brez nje pa tako, da so na linijskem oddelku vpisali svoj naslov. Drva so na tak način prihajala v mesto brez nadzora, saj so ljudje navajali

¹²⁵ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Poročilo o delu MTP decembra 1945, 14. januar 1946.

¹²⁶ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru za TIP, 16. oktober 1945.

¹²⁷ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, okrožnica Narodne vlade Slovenije, ministrstvo za gozdarstvo, 26. julij 1945.

¹²⁸ SP, 17. oktober 1945, str. 4.

¹²⁹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, poročili o delu MTP novembra in decembra, 20. december 1945 in 14. januar 1946.

netočne podatke in so tako še vedno imeli pravico dobiti nakaznico zanje pri odseku za kurivo. (*»Pri odseku za kurivo se doslej še ni zglasil potrošnik, ki bi odklonil nakaznico, čeprav je skrivaj uvozil drva.«*). Konec novembra so prepovedali vsak promet z drvni brez dovolilnice odseka za kurivo. Vsakdo je le z njo mogel kupiti drva izven mesta, predložiti jo je moral okrajnemu ali v zelo oddaljenih krajih krajevnemu odboru ter jo pri njihovem prevozu v mesto pokazati pri *»mitnici«* uslužbencu linijskega odseka.¹³⁰ Ljubljanskih trgovcev s kurivom, ki so bili pravzaprav le prejemniki in razdeljevalci prejetih količin kuriva, je bilo 38, med njimi tudi nekaj zadrug. Kurivo so po prihodu v mesto mednje razdeljevali po številu strank, ki so jih nekateri imeli več kot 3.000, večina pa le po nekaj sto. Prednost pri nadaljnji razdelitvi so imeli gospodarski obrati, zavodi in uradi. Ko so ljudje dobili kurivo nakazano, še ni bilo konec težav z njim. Primanjkovalo je tudi voznikov in žagarjev.¹³¹

Petroleja je Slovenija pozimi potrebovala po 320 ton mesečno, za tromesečje oktober–december pa so ji nakazali le 498 ton,¹³² torej za pokritje le približno polovice potreb. V Celju so ga trgovci prodajali le na podlagi nakaznic, ki jih je izdajal odsek za trgovino in preskrbo pri okrajnem odboru OF. Vsaka družina, ki je prišla v poštev, je dobila mesečno en liter. Odsek je izdajal nakaznice le prebivalcem okraja Celje-mesto.¹³³ Povprečno so glede na predvojno stanje v Sloveniji leta 1945 imeli na razpolago le 8,8 % sredstev za razsvetljavo.¹³⁴

Tudi količine bencina, ki jih je slovensko ministrstvo prejelo od zveznega, so bile premajhne. Oktobra so zaprosili za 482 ton (dobili so ga le 281,5 ton), novembra so imeli odobrenih 150 ton in le malce več decembra (166 ton), ko so zaprosili za 495,5 ton. Omenjene količine so bile premajhne, ker je ministrstvo moralo poleg lastnih potreb bencin deliti tudi tistim, ki sami niso dobivali nakazil neposredno od zveznega. To so bili predsedstvo NVS, ministrstva za socialno politiko, zdravje, šolstvo, finance, lokalni promet in notranje zadeve, pa tudi ministrstvo za kmetijstvo, da je lahko dokončalo jesensko oranje, in ministrstvo za gozdarstvo, da so lahko nadaljevali delo z motornimi žagami. Razdeljevanje tekočih goriv in maziv je olajšalo dejstvo, da je ljubljanska podružnica zveznega podjetja Jugopetrol imela vedno več zastopstev po deželi. To mu je omogočilo uvedbo bencinskih bonov, na podlagi katerih so vsi upravičenci, prejemniki nakaznic za bencin, le-tega dobili pri katerem koli njegovem zastopniku v Sloveniji.¹³⁵

¹³⁰ LP, 1. december 1945, str. 6.

¹³¹ SP, 16. december 1945, str. 6.

¹³² AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Poročilo o delu MTP novembra, 20. december 1945.

¹³³ ZAC, Zbirka trgovca Strupija, okrožnica Združenja trgovcev Celje, 7. avgust 1945.

¹³⁴ DE, 20. februar 1948, str. 2; govor Borisa Kidriča o vezanih cenah.

¹³⁵ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, poročila o delu MTP oktobra, novembra in decembra, 17. november in 20. december 1945 ter 14. januar 1946; prav tam, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

Ne samo pomanjkanje blaga, tudi nepravilnosti v izvedbi sistema preskrbe so ljudem grenile vsakdan. Okrajni NOO so se pritoževali, da so nakazani kontingenti racioniranih predmetov prihajali neredno in največkrat ne v odobrenih količinah. Ljudje so tako imeli nakaznice, niso pa mogli dvigniti blaga. Nekatera živila so bila ponekod bolj zaželená kot drugod, npr. koruzni zдроб kot glavna hrana industrijskih in gozdnih delavcev, a jih ravno tam niso delili.¹³⁶ Tudi pri delitvi neživilskih nakaznic je prihajalo do nepravilnosti. Višji organi so morali pogosto pozivati nižje, naj se držijo določil in količin, ki jih dobijo s kontingenti. Tako je npr. okrajni odsek za trgovino in preskrbo v Trbovljah v manj kot enem mesecu podrejene KLO trikrat pozval, naj pri izdaji nakaznic za obleko, perilo in obuvala med prvimi upoštevajo repatriirance, pogorelce, brezdomce, noseče žene in partizanske družine. Zahteval je tudi, naj nakaznice, ki so bile veljavne za dobo enega meseca, izdajajo le v količinah, kot so bile dodeljene.¹³⁷ Okrožni odsek za trgovino in preskrbo Celje pa je konec oktobra za okraj Šmarje pri Jelšah odredil kar začasno ustavitev izdajanja nakaznic za tekstilije in obutev, ker so do tedaj izdane že desetkrat presegle kontingente blaga, ki ga je okraj dobil za tisti mesec.¹³⁸ Nakupi s takšnimi nakaznicami so bili omejeni na ozemlje okraja, zato njihovo prekomerno izdajanje ni bilo moteče le zaradi prekoračenja kontingentov, temveč tudi zato, ker so ljudje hodili z njimi kupovat v večje centre, kjer je zato prišlo do razburjanja lokalnega prebivalstva.¹³⁹

Kolikšna je bila kalorična vrednost živil, ki so jih prebivalci prejeli v drugi polovici leta 1945, je razvidno iz spodnjih tabel.¹⁴⁰ Leva kaže povprečno, dejansko dobavljeno količino živil na nakaznice posameznega potrošnika v tem času in njihovo kalorično vrednost. Tu so upoštevane tudi količine živil, ki so si jih mogli nakupiti v prosti prodaji po cenah pod nadzorom. Kalorični primanjkljaj je del prebivalstva, ki je razpolagal s primernimi dohodki, pokrtil z nakupi na črnem trgu. Desna tabela prikazuje potrebno količino kalorij za lahko fizično delo, ki so jo tedaj določili na 2.800 kalorij; prikazuje, kolikšne količine živil bi morali dnevno razdeliti, da bi jih dosegli. Količine so izražene v gramih.

¹³⁶ AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo oddelka za TiP Okrožnega odbora OF MB, 13. december 1945.

¹³⁷ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 1286/45, okrožnice okrajnega odseka za TiP Trbovlje, 25. avgust, 1. in 21. september 1945.

¹³⁸ ZAC, KLO Kostrivnica, šk. 1, okrožnica okrajnega NO odbora, 25. oktober 1945.

¹³⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 4, 263/46, prepis okrožnice okrožnega LO Celje, oddelek za TiP, 11. januar 1946.

¹⁴⁰ AS, MTP, šk. 20, 1326/20, poročili NAVODA, januar 1946.

Količine in kalorična vrednost živil, prejetih na nakaznice v drugi polovici 1945

Potrebne količine in kalorična vrednost za lahko fizično delo

Živilo	Količina	Kalorije
Moka	300	975
Zakuha	75	225
Mast	10	87
Meso	13	26
Sladkor	5	20
Marmelada	8	24
Krompir	330	250
Zelenjava	300	60
Skupaj	1.063	1.667

Živilo	Količina	Kalorije
Moka	400	1.300
Zakuha	100	300
Mast	30	261
Meso	40	83
Sladkor	20	80
Marmelada	8	24
Krompir	330	250
Zelenjava	330	69
Skupaj	1.358	2.723

Po izračunu potrebnih in razdeljenih količin pri štirih poglavitnih živilih in milu v drugi polovici leta 1945 so ugotovili izdatne primanjkljaje. Doseženo pokritje je bilo pri krušni moki 93 %, pri maščobah 85 %, pri sladkorju 96,5 %, pri mesu 48 % in pri milu 61,5 %. Za krompir ni bilo moč izračunati niti približnega pokritja potreb, ker je bila ob uredbi, ki je predvidevala njegov prost nakup ob oddaji nakaznice, onemogočena vsaka kontrola. Za Ljubljano pa je poznana količina razdeljenih živil v letu 1945.¹⁴¹ Prikaz na ljubljanskem primeru (količina leta 1945 razdeljenih živil; izraženo v dinarjih) kaže izboljšanje preskrbe v začetnih mesecih in nato slabšanje po njeni centralizaciji:

Mesec	Moka	Sladkor	Mast, olje	Sol
Junij	402.068	10.484	39.015	43.105
Julij	927.616	12.349	49.922	38.557
Avgust	1.511.977	61.883	69.571	67.467
September	1.013.998	33.110	53.249	55.503
Oktober	933.097	29.923	30.487	62.747
November	1.056.480	42.479	28.531	70.674
December	1.410.837	15.145	30.608	72.770

Trgovina

Trgovina na veliko

V predaprilski Jugoslaviji so samo v Ljubljani delovala štiri veletrgovska podjetja v špecerijski stroki, 9 v žitni stroki, dve specialni podjetji s kolonialnim blagom in veliko posrednikov. Izven Ljubljane je bilo 12 podjetij mešane stroke, 7 velepodjetij žitne stroke in eno s kolonialnim blagom. Poleg tega je na

¹⁴¹ Tekmujmo, 17. junij 1946, str. 7.

podeželju delalo še okoli 40 polgrosistov mešane stroke, tako da je v vsej Sloveniji izvajalo razdeljevanje artiklov prehrane okrog 75 trgovcev na veliko. Ob tem je bilo še okoli 60 predstavnikov domačih in tujih velepodjetij živilske stroke. Po vojni so cenili, da je pri tako organizirani trgovini prišlo blago v roke potrošnika v najboljšem primeru iz tretje, največkrat šele iz pete roke. Med okupacijo je okupator na Štajerskem in Gorenjskem podjetja v slovenskih rokah razlastil, podjetja z nemškimi lastniki pa združil v okrožna podjetja Grohag. V delu Slovenije, ki je bil pod italijansko okupacijo, je vsa racionirana živila razdeljeval Prevod.

Ob prevzemu oblasti je bila veletrgovina z izjemo Prevoda v rokah izključno zasebnega kapitala. Že na osvobojenem ozemlju ustanovljeni NAVOD, ki je bil pravni naslednik Prevoda,¹⁴² je po osvoboditvi začel graditi svojo lastno razdeljevalno mrežo. Organiziral je prevzemne baze v Splitu, Dubrovniku, Novem, Bakru, na Sušaku, Reki, v Beogradu in Subotici. Direkcija NAVOD-a je poleg treh okrožnih podružnic, ki so bile ukinjene po treh mesecih poslovanja, imela tudi poslovalnice v sedežih okrajev ali eno za več okrajev (npr. v Mariboru za Maribor-mesto, Maribor-okolico in Poljčane). Skrbel je tudi za organizacijo razdeljevalnega aparata v obliki 30 podružnic in tako obvladoval problem prevzema in prevoza hrane iz luk v srednjem Jadranu in kasneje še iz luk v Kopru in na Reki, kakor tudi iz Vojvodine, ter vprašanje pravilne razdelitve te hrane v vseh okrajih Slovenije.¹⁴³ NAVOD je prevzemal blago od UNRRE in iz ostalih republik na podlagi kontingentov. V Trstu je zanj blago od UNRRE prevzemal in odpremiljal trgovec Marović. NAVOD je nastopal tudi kot odkupovalec pridelkov v Sloveniji, deloma s svojim aparatom, deloma preko Naproz.

Ker zasebna veletrgovina prve tedne po osvoboditvi ni poslovala, je ministristvo v začetku kot edinega grosista uporabljalo NAVOD, ki je bil postavljen na temeljih prejšnjega Prevoda. Za preskrbo Primorske je bil v Šempetru na Krasu (Pivki) oblikovan Prerad, ki je opravljal isto funkcijo kot NAVOD. Ta je moral v svoje roke prevzeti velik del dobav in dodeljevanje materiala trgovcem na drobno in zadrugam, kar sicer ni sodilo v njegov delokrog. NAVOD je bil organiziran predvsem za racionirano razdeljevanje prehrane, ki jo je izvajal izključno po navodilih ministrstva ali njemu podrejenih organov. Njegov žitni oddelek je odkupoval in prevzemal žita, jih oddajal v mline, razdeljeval po kontingentih, poleg tega pa še oskrboval mline s tehničnimi predmeti. Nedvomno je ta preobremenjenost NAVOD-a bila vzrok, da še konec leta 1945 ni bil v takšnem organizacijskem stanju, kot bi moral biti po pričakovanju oblasti. V letu 1945 je z blagom UNRRE imel prometa za 462.483.000 dinarjev in z domačim za 685.094.000 dinarjev. Pri prvem je imel preko 19 milijonov,

¹⁴² AS, MTP, šk. 11, 805/11, dopis NAVODA na MTP, 20. oktober 1945.

¹⁴³ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Vloga in naloge NAVODA, 19. april 1946.

pri drugem preko 28 milijonov dobička. Prvega je moral v celoti nakazati v fond za obnovo države.¹⁴⁴

Ob preobremenjenosti NAVOD-a, želji po razširitvi obsega in izboljšanju trgovine ter s ciljem pridobivanja izključnega vpliva v trgovini na veliko so začeli z ustanavljanjem novih podjetij. To je bilo v skladu z interesi zveznega ministrstva, ki je dalo pobudo za ustanovitev mešanih delniških družb v trgovini na veliko, v katerih bi sodelovala državni in zasebni sektor. Iz vseh dokumentov tega časa, ki se dotikajo trgovine, oziroma odnosa med zasebno in državno lastnino v njej, veje želja po prevladi slednje. Za dosego odločilnega položaja je imela državna oblast na razpolago dve poti. V trgovino je lahko posegla z administrativnimi ukrepi, ki bi jo urejali in nadzirali, ali pa z njenim prevzemom v svoje roke.

V Sloveniji so nameravali zgraditi mrežo državnih in poldržavnih – te je predlagal dr. Lado Vavpetič že pred osvoboditvijo – družb in ob tem obdržati takšno razdelitev po strokah, kot je obstajala do tedaj. Predvidevali so, da bodo na takšen način mogli uporabiti dolgoletne izkušnje in strokovni kader ter pri ljudeh doseči sprejem nove ureditve brez velikega odpora. Na notranjo ureditev podjetij so namreč v Jugoslaviji gledali različno. V nekaterih republikah so v istem času obstajali načrti, naj bi čim več opravil združili v enem državnem podjetju.¹⁴⁵ Na Hrvaškem so imeli le dve podjetji: za racionirana živila in za vse ostale. Podobno je bilo tudi v Makedoniji in v BiH. Srbija je imela nekoliko več podjetij. V Sloveniji je bilo prav nasprotno, saj so za vsako stroko ustanavljali podjetje, vendar so slednjic presodili, da bo verjetno prava srednja pot. Praksa je pokazala, da so bila tako velika podjetja kot Glavnaprod nesposobna za preživetje. Prevelika razdrobitev je zahtevala preveč strokovnega kadra in podražitev menjave, ker malo blaga ni moglo kriti režijskih stroškov podjetij. Zato so v tej smeri že osnovanim podjetjem priključili opravila sorodnih strok ali združili že obstoječe (npr. Sadje in Gosad).¹⁴⁶

Zasebna veletrgovina je bila z ukrepi okupatorja v precejšnji meri oslABLJENA. A nova oblast se je zavedala, da jo potrebuje, zato je želela hitro izgraditi veletrgovski razdeljevalni aparat. Dotedanja praksa je pokazala, da so zadruge v tej smeri povsem odpovedale, obstajal pa je tudi interes države, da jo prevzame v svoje roke. Oblast je čutila, da zasebni sektor želi ohraniti svojo vlogo v veletrgovini, saj se je pri tem skliceval na svojo strokovno usposobljenost, na lastništvo potrebnega aparata in na poslovne zveze. Čutila pa je tudi, da je zdaj najprimernejši čas, da izrine zasebni sektor iz veletrgovine. Na razpolago je imela potrebna denarna sredstva, v državno last ali vsaj upravo, ki je prišlo več pomembnih veletrgovskih podjetij, veliko težo pa je imelo dej-

¹⁴⁴ AS, MTP, šk. 5, 295/5, Zaključni račun NAVODA za leto 1945; prav tam, SBP, šk. 15, 889/15, problematika prometa z žitaricami in mlevskimi izdelki, 20. april 1952.

¹⁴⁵ AS, Vavpetič, Trgovina, str. 1.

¹⁴⁶ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o državnih in poldržavnih trgovskih podjetjih, 3. januar 1946.

stvo, da je izključno nova oblast odločala glede dodeljevanja vsega blaga, ki je bilo v planski razdelitvi. Poročilo ministrstva je nakazalo prihodnje ukrepe: *»Prav s pravilnim disponiranjem blaga pod plansko razpodelo je možno v najkrajšem času v celoti demontirati privatno veletrgovino. Vse delo se bo osredotočilo na državnih ali poldržavnih podjetjih, s čimer bodo prisiljen tudi strokovni kadri, ki se danes nahajajo radi boljših existenčnih pogojev v privatni veletrgovini, da pridejo v ta podjetja.«*¹⁴⁷

Zvezno ministrstvo je 13. junija 1945 izdalo navodila, naj na področju trgovine na veliko ustanovijo delniške družbe z mešanim kapitalom, torej naj v teh družbah dodelijo polovico delnic glavnice državnemu in polovico privatnemu. V vzorčnih pravilih teh družb je pisalo, da mora biti predsednik upravnega odbora predstavnik državnega kapitala, podpredsednik pa iz vrst predstavnikov zasebnega. V Sloveniji so šli pri tem še dlje in so s prevlado državnih predstavnikov tudi v nadzornem odboru dosegli popolni nadzor države v teh sicer formalno mešanih družbah. Kasneje so na zahtevo javnega tožilstva ta večinski vpliv izrazili tudi v razmerju delniške glavnice, tako da je država vplačala po 51 % in ne samo 50 %, kot je bilo predvideno v vzorčnih pravilih.¹⁴⁸ Državni kapital je pri vseh obstoječih mešanih delniških družbah bil udeležen z večjimi deleži tudi zato, ker paketi delnic, rezervirani za zasebni sektor, še niso bili prevzeti.¹⁴⁹ Omenjena navodila zveznega ministrstva so, po mnenju nekaterih, bila v nasprotju s 15. členom predlagane ustave, ki je določal, da država izvaja le splošni nadzor nad zasebnim sektorjem gospodarstva. A takrat je prevladalo mnenje, da je delniška družba najprimernejša oblika, v kateri naj bi se, posebno v veletrgovini, združevali vsi trije tedanji sektorji: državni, zadružni in zasebni.¹⁵⁰ Z ustanavljanjem poldržavnih delniških družb so uspešno uresničevali trgovinsko politiko zveznega ministrstva. To je potrdil pomočnik zveznega ministra ob obisku v Ljubljani z izjavo, da v Sloveniji izvajajo to politiko z mnogo večjim uspehom kot v drugih republikah.¹⁵¹

Takšna oblika organiziranosti družb je imela trojen namen: vključitev zasebne trgovine v državni sektor, ob čemer so predvidevali popoln nadzor nad njenim delom *»po načelu, da sovražnika najlažje obvladaš v trdnjavi sami«*, pritegnitev zasebnega kapitala v narodno gospodarstvo in izkoriščanje strokovnih sposobnosti zasebnih partnerjev. Prvi namen bi dosegli, če bi te družbe imele monopol, ker bi s tem odpadla vsaka zasebna dejavnost v trgovini na veliko. A ob teh težnjah so morali upoštevati dejstvo, da je bilo v Sloveniji, kot drugod v Jugoslaviji, večje število premožnih veletrgovcev, ki se

¹⁴⁷ Prav tam.

¹⁴⁸ AS, MTP, šk. 68, 2602/68, Poročilo trgovinskopolitičnega odseka MTP, 23. februar 1946.

¹⁴⁹ AS, MTP, šk. 15, 1120/15, dopis pomočnika ministra za TiP, 24. oktober 1945.

¹⁵⁰ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Poročilo trgovinskopolitičnega odseka MTP, 8. januar 1946.

¹⁵¹ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, dopis MTP komisiji za gospodarski načrt pri Predsedstvu NVS, 7. decembra 1945.

v času okupacije niso kompromitirali in so zato imeli zakonsko možnost za nadaljnje trgovsko udejstvovanje. Ob dopuščeni zasebni pobudi in prav tako zajamčeni zasebni lastnini je oblast pričakovala začetek njihovega delovanja, a ne z navdušenjem. V načrtno gospodarstvo, ki ga je nameravala voditi, so po njenem mišljenju prinašali motnje, nered in kar anarhijo (navijanje cen, nepravilno razdeljevanje ...). Vsem veletrgovcem ni mogla prepovedati poslovanja, ravno tako pa tudi ni želela domnevnega nereda, ki bi ga prinašalo njihovo poslovanje v gospodarstvo. Zato so se odločili za obliko poslovanja, ki je pritegnila veletrgovce k sodelovanju z državo in zadrugami. Na ta način so sicer še ohranili zasebno pobudo v veletrgovini, vendar so jo povsem povezali z oblastnimi interesi. Monopola na tržišču ta podjetja niso takoj dobila, a oblast je predvidevala, da obstaja sredstvo, s katerim bi brez posebnih političnih in gospodarskih pretresov ključne pozicije v veletrgovini dobili v svoje roke. V vseh je imela večino država, okoli 20 % je bilo združenega kapitala in samo ostanek je bil prepuščen zasebnim podjetjem. Ker vsa niso vplačala svojega deleža, je bil državni delež še večji, zasebni kapital je imel okoli 20 %. V družbah zastopani kapital se je moral podrežati večini, na trgu je ob teh mešanih družbah ostalo malo zasebnih veletrgovcev. Politično pomembno je bilo ob tem še to, da nihče ni mogel očitati nikakršnih političnih pritiskov. Oblast je merila na splošno uveljavljeno načelo, ki vsem družabnikom nalaga, da ne delujejo proti koristim družbe, zlasti da ne izvajajo neloyalne konkurence, ker bi se s tem sami izločili iz družbe. Na ugovore, da bodo veletrgovci zopet kovali velike dobičke, je oblast odgovorila, da so neupravičeni, saj so bile obratne glavnice do 10-krat večje od osnovne glavnice in se je moral tudi zasebni kapital v družbi zadolžiti. Pomenilo pa bi že tudi velik napredek, če bi zasebnim družabnikom pripadlo le 20 % dobička.

Drugi cilj (pritegniti čim več zasebnega kapitala v narodno gospodarstvo) ni bil dosežen v veliki meri zaradi nizke delniške glavnice, več uspeha so imeli pri tretjem (izrabiti izkušnje zasebnih trgovcev), kar je bilo pomembno zato, ker so le redki predstavniki državnega sektorja v družbah imeli izkušnje v trgovski stroki. Pri že omenjenih očitkih na rovaš morebitnih zaslužkov zasebnih trgovcev je v dokumentu ministrstva prostodušno zapisano, da se zavedajo, da je zaslužek družb v veliki meri odvisen od dela tistih zasebnih veletrgovcev, ki so udeleženi v njih. V tedanjih povsem državnih podjetjih so pogrešali gibčnost, utrjene poslovne zveze in čut za komercialno poslovanje. Vse to so prinesli v družbo zasebni trgovci.¹⁵² Zaradi pomanjkanja strokovnjakov so tudi obžalovali majhno udeležbo združenega kapitala v teh družbah. Ovira za njihov večji razmah je bilo tudi dejstvo, da vanje niso vključili trgovskih podjetij, ki so bila v upravi NI. Javljala so se namreč nekatera zvezna državna podjetja, ki so hotela nekatera podjetja zase (npr. veliko železnino Rakusch iz Celja si je hotelo priključiti beograjsko Glavno gvoždeno preduzeće). Če bi pred dokončnim sporazumom med slovensko in zvezno vlado

vklučili ta podjetja v slovenske družbe, bi te bile v nevarnosti ob morebitni drugačni odločitvi.

Večji razmah in realizacijo slovenskih načrtov je preprečevalo tudi dejstvo, da ob koncu leta 1945 še ni bilo rešeno vprašanje, ali naj ustanovljajo samostojna republiška podjetja za posamezne stroke ali zgolj podružnice zveznih državnih podjetij. V trgovinsko političnem sektorju ministrstva so nasprotovali ustanavljanju vsedržavnih podjetij v trgovini na veliko. Prednost republiških pred njimi so videli v dejstvu, da je z njimi gospodarila republika sama, medtem ko pri poslovanju podružnic vsedržavnih podjetij ne bi imela odločujoče vloge. Kljub vsem sistemskim in organizacijskim dilemam je ministrstvo v času od 14. avgusta do 30. novembra 1945 ustanovilo deset delniških družb. Osem jih je bilo mešanih, od tega je bil v sedmih udeležen državni, zadružni in zasebni kapital (Gosad, d.d., Sadje, d.d., Vino, d.d., Železnina, d.d., Tkanina, d.d., Galanterija, d.d., Steklo, d.d.), v eni le državni in zasebni (Kolostroj, d.d.), dve pa sta bili ustanovljeni le z državnim kapitalom (Kurivopromet, d.d., Papirpromet, d.d.).

V poslovanju družb so se pojavljale ovire, ker med predstavniki posameznih sektorjev ni bilo zaupanja. Zadružni ni zaupal državnemu, zasebni pa ne obojema drugima. Slednji je imel v svojih sumničenjih prav, saj je spregledal namen oblasti, da ga postopoma kot samostojen dejavnik povsem izločijo iz dejavnosti. Druge pomembnejše ovire za poslovanje družb so predstavljale neurejene zunanje in notranje trgovinske razmere, nerazumevanje vodstva zunanje trgovine v Beogradu za slovenske potrebe in želje ter pomanjkanje prevoznih sredstev, poslovnih prostorov in skladišč.¹⁵³

Po navodilih zveznega ministrstva naj bi kot delniške družbe delovale le tiste z mešanim kapitalom, čisto državne pa ne. V Sloveniji se tega načela niso držali in so tudi slednje oblikovali kot delniške. Dva do trimesečna praksa pa ni pokazala nobenih prednosti te odločitve. Zanj so se odločili ob domnevi, da bo podjetje, ki ga ne bo vodil posameznik kot administrativni podaljšek oblasti, temveč upravni odbor, v katerem bodo sedeli strokovnjaki na področju poslovanja družbe, poslovalo boljše. A tedanja praksa, da so v upravne odbore imenovali uslužbence ministrstev in drugih uradov, ki so že bili tako preobremenjeni s svojim delom, ni dala dobrih rezultatov.¹⁵⁴

Mešana podjetja so ustanovljali torej zato, da bi povezali v sodelovanje gospodarske subjekte vseh treh (še) obstajajočih in priznanih lastninskih odnosov. Tako iz političnih kot tudi gospodarskih ozirov je bilo potrebno, da so izlo-

¹⁵³ Podatke o vseh omenjenih družbah, v kolikor ni v opombah pri vsaki navedeno drugače, prinašajo: AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Poročilo trgovinskopolitičnega odseka MTP, 8. januar 1946; prav tam, 1124/15, Poročila o delovanju družb od ustanovitve do konca leta 1945, vsa z dnem 28. decembra 1945; prav tam, šk. 15, 1120/15, Poročilo MTP, 12. november 1945.

¹⁵⁴ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o državnih in poddržavnih trgovskih podjetjih, 3. januar 1946.

čitev zasebnega sektorja iz trgovine na veliko izvedli postopoma, brez hitrih ukrepov. Politično bi bila popolna izločitev zasebnega sektorja iz veletrgovine v nasprotju s temeljnimi točkami OF, z odločbami AVNOJA in novo ustavo, ki so vsi priznavali zasebno lastnino in pobudo. Z gospodarskega stališča so obravnavali takšno povezovanje v začetku kot nujno, saj so menili, da zasebni sektor razpolaga s potrebnimi napravami, strokovnim znanjem, trgovinskimi zvezami, denarnimi sredstvi in kreditno sposobnostjo, torej z vsem, česar je državnemu sektorju primanjkovalo (zlasti kader, izkušnje in zveze). Že januarja 1946 pa se je na ministrstvu pojavil zapis, da zasebni sektor ni ponudil tistega, kar se je bilo pričakovalo od njega in da že izvajajo »precejšnje čiščenje« vodilnega kadra, v katerem bodo izločeni vsi predstavniki zasebnega kapitala, ki so jih bili opredelili kot politično in trgovsko moralno oporečne. Predstavniki državnega sektorja so do tedaj v strokovnem pogledu že toliko obvladali svoj položaj v družbah, da so pričakovali, da bodo posameznike iz krogov zasebnih trgovcev mogli izločiti iz podjetij brez škode za njihovo poslovanje.

Vse naštete družbe so opravljale promet v trgovini na veliko z neživili, v živilski stroki pa je bil edini trgovec na veliko NAVOD. Podobna republiška podjetja, ki so imela monopol glede trgovanja z racioniranimi živili, so imeli tudi v drugih republikah. NAVOD, ki je nastal med okupacijo na osvobojenem ozemlju, je oktobra 1945 formalno postal naslednik leta 1940 ustanovljenega Banovinskega prehranjevalnega zavoda, med vojno preimenovanega v pokrajinski prehranjevalni zavod PREVOD.¹⁵⁵ Do novembra 1945 je NAVOD opravljal tudi posle špediterja za industrijo, predvsem za tekstilno industrijo pri prevzemu in razdelitvi surovega bombaža. Izvajal je tudi posle distributerja monopolskih artiklov (soli, vžigalic in tobačnih izdelkov). V sredini oktobra 1945 je s svojimi 36 podružnicami pokrival vso Slovenijo. Skupaj je zaposloval od 750 do 800 ljudi. NAVOD je odkupoval blago od Zavoda za izredne nabave ali od drugih državnih, združenih in zasebnih podjetij po državno določenih cenah. Podružnice so na podlagi kontingentov, ki jih je ministrstvo določalo za posamezna okrožja in okraje, prevzemale blago deloma iz skladišč v Ljubljani, deloma so promet urejali tako, da so pošiljke živil potovale z železnico naravnost v kraj potrošnje. Nekatere podružnice so bile od potrošnikov oddaljene tudi do 30 km in so zato imeli težave s prevozom. NAVOD je januarja 1946 imel 46 skladišč, pri katerih je bila povprečna oddaljenost od železniške postaje 8 km.¹⁵⁶ Razpolagali so le z 79 tovarnjaki, od tega pa jih je bilo kar 20 % pokvarjenih. Niso imeli rezervnih delov in gum zanje. Za redno delo so potrebovali še vsaj 100 tovarnjakov. Primanjkovalo mu je strokovnjakov, knjigovodij in komercialistov (*»ki bi bili istočasno aktivisti OF«*) in poslovnih prostorov za podružnice.

¹⁵⁵ AS, MTP, šk. 46, 2221/46, uredba ministra za TiP o NAVODU, 9. oktober 1945; glej tudi UL SNOS in NVS, štev. 44/309 – 9. oktober 1945.

¹⁵⁶ AS, MTP, šk. 54, 2402/54, Kalkulacija prevoznih stroškov moke, 9. januar 1946.

NAVOD naj bi posloval s 6 % zaslužkom, da bi pokrival svoje stroške. Vendar ta izračun ni upošteval izrednih izdatkov in neplačnikov. Vojska ni plačevala dobav živine, za preskrbo repatriirancev v okraju Brežice ni hotelo plačati ministrstvo za socialno politiko, dolgovala je tudi cona B. Težava je bila tudi v pomanjkanju gotovine. NAVOD je moral deliti živila ne le svojim podružnicam, temveč tudi trgovcem v maloprodaji na kredit. Zlasti v začetku poslovanja so morali, v želji, da ne bi ovirali preskrbe, dajati blago brez plačila vsem, ne glede na to, ali so bili kreditno sposobni. Vendar so, da si ne bi nabrali izgube, kreditirali le do naslednjega računa.¹⁵⁷ Kljub temu so v NAVOD-ovi bilanci za leto 1945 načrtovali izredno izgubo v breme republiške vlade. Nastala je poleg predvsem že naštetih dobav Trstu in vojski še zaradi prodaje na Štajerskem in Gorenjskem pred zamenjavo valute in ker je bilo NAVOD-u vse blago UNRRE naknadno fakturirano po enotni ceni, npr. pri pšenici po 4 din za kg, medtem ko se je pred menjavo prodajala v cenah v nemških markah. Večji del izgube pa je šel na račun dejstva, da NAVOD-u avgusta 1945 niso dovolili predlaganega povišanja cen moke in kruha za 2 dinarja pri kilogramu.¹⁵⁸

Pri svojem poslovanju je moral NAVOD upoštevati dve nasprotujoči si načeli poslovanje z najmanjšimi transportnimi izdatki in dostavo kvalitetno enakega blaga vsem potrošnikom, ne glede na kraj bivanja. Večkrat je drugo načelo moralo popustiti prvemu. Olje so na primer dobivali iz Hrvaške in iz nekaterih delov Štajerske, maščoba pa je bila doma v Prekmurju in so ju pač zaradi varčevanja pri transportu ali njegove nezmožnosti delili po teritorialnem načelu. Podobno je bilo z moko; vseh njenih vrst pač ni bilo moč enakomerno razdeliti med potrošnike.

Poleg omenjenih republiških državnih ali mešanih veletrgovskih družb ozioroma podjetij so pričela po osvoboditvi poslovati tudi zvezna veletrgovska podjetja. Že pred osvoboditvijo Slovenije so nastala za dejavnost po celi Jugoslaviji podjetja, kot npr. Koteks, Jugopetrol, Dropad, Vočar, in po maju 1945 so njihovi predstavniki začeli prihajati tudi v Slovenijo. Bila so zasnovana kot povsem centralistično, administrativno vodena podjetja z zelo širokim krogom poslovanja. Nedvomno je vplivalo na to, da ta podjetja niso takoj začeli poslovati tudi v Sloveniji, stališče slovenskega ministra za trgovino in preskrbo, da namesto podružnic, ki bi spadale pod neposredno vodstvo zveznega, oblikuje samostojna podjetja, ki so bila pod njegovo neposredno upravo. To svoje zagovarjanje oblikovanja samostojnih republiških (takrat so jim rekli federalnih) podjetij je slovenski minister utemeljeval s predvsem tehničnimi in komercialnimi argumenti, češ da tako velika podjetja, centralno vodena v takšnih razmerah niso sposobna preživeti, predvsem pa z argumentacijo, da so se v centrale vseh vsedržavnih podjetij vrinili vsi mogoči »nezdravi elementi«, pod vodstvom katerih bi bilo poslovanje slovenskih poslovalnic

¹⁵⁷ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Konferenca pri ministru za TiP, 16. oktober 1945.

¹⁵⁸ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o državnih in poldržavnih trgovskih podjetjih, 3. januar 1946.

izključeno. Kot dodaten argument proti njim so navajali tudi nezdrav gospodarski centralizem, ki naj bi se kazal pri organizaciji teh podjetij. Šele po več razgovorih je uspelo prepričati ministra dr. Vavpetiča v nujnost organiziranja teh podružnic. Omembe vredno je dejstvo, da so podobna stališča zavzeli skoraj vsi republiški ministri za trgovino in preskrbo. Sicer pa v smislu odločitve zveznega ministrstva z dne 1. novembra 1945 republiška tako niso smela več ustanavljati takšnih državnih trgovskih podjetij, katerih namen je bil enak ali podoben že obstoječim vsedržavnim. Tako je npr. bilo že ustanovljeno Državno odpremno podjetje FLRJ, zato ga v Sloveniji, čeprav so že nameravali, niso ustanovili.¹⁵⁹

Kot prvo podružnico zveznega državnega podjetja so v Sloveniji oblikovali podružnico Jugopetrola, ki je tržišče oskrboval z bencinom, nafto, petrolejem in oljem. Imel je monopolni položaj, njegova poslovalnica v Sloveniji je poslovala po navodilih centrale v Beogradu. Jugopetrol je bil pred izredno težko nalogo, saj je moral preko noči nadomestiti vse prejšnje tuje družbe (Standard Vacuum, Shell itd.), ki so pred vojno imele monopol v tej panogi. Po okrožjih in okrajih je podjetje imelo svoja skladišča ter zasebne zastopnike v vseh večjih krajih Slovenije, ki so razpolagali z bencinskimi črpalkami. Podružnica je imela izredne težave zaradi pomanjkanja prostorov in pisarn. Začasno si je pomagala z aparatom bivših tujih družb. Poraba tekočih goriv v prvem letu po vojni je bila 4.386.400 kg bencina in 2.717.000 kg plinskega olja.

Drugo zvezno podjetje, ki je imelo podružnice v Sloveniji, je bilo Državno podjetje za promet z odpadki (Dropad). Zbiralo je vse vrste odpadkov za industrijo. Minister je postavil za upravnika podružnice Ivana Jerasa, bivšega direktorja družbe Sladkor, d.d., ki ga vir označuje kot nedvomno nesposobnega človeka za to delo. Podružnica naj bi bila uspešna zaradi delavnosti drugih in je bila konec leta 1945 edina aktivna podružnica celega podjetja. V treh mesecih je zbrala 250 vagonov različnega materiala.

Naslednje zvezno veletrgovsko podjetje, katerega naloga je bila oskrba industrije s tekstilnimi surovinami in kožami, in ravno zato je bilo organizirano kot zvezno podjetje, je bil Koteks. V začetku leta 1946 so torej bile v Sloveniji podružnice treh zveznih podjetij. Poleg tega so obstajala še zvezno podjetje za promet s kemijskimi proizvodi (Hempro), podjetje za izvoz in uvoz blaga (Centroprom) ter podjetje, katerega cilj je bil napredek potniškega prometa in turizma (Putnik). Za upravljanje z državnimi trgovskimi podjetji so pri zveznem ministrstvu ustanovili Upravo državnih trgovskih podjetij.¹⁶⁰

¹⁵⁹ AS, MTP, šk. 15, 1133/15, Poročilo o namenu MTP, 21. januar 1946.

¹⁶⁰ AS, MTP, šk. 68, 2602/68, Referat L. Sokolova, pomočnika zveznega ministra za TiP, s.d. (konec 1945).

Zvezno je bilo tudi podjetje Narodni magazin (Na-Ma), ki je bilo organizirano kot veleblagovnica. Načeloma se je sicer državni sektor usmeril le v trgovino na veliko, maloprodajo pa prepuščal nabavno prodajnemu združenstvu in zasebnemu sektorju, vendar se je z ljudskimi magazini nameraval uveljaviti tudi na področju maloprodaje, a le v večjih mestih.¹⁶¹

V zvezi z veleblagovnicami Na-Me je prišlo do zapleta med slovenskim in zveznim ministrstvom. Tudi v Sloveniji naj bi z uredbo o ustanovitvi¹⁶² nastala federalna direkcija Na-Ma, a ni, ker se je slovensko ministrstvo uprlo nalogu zveznega iz junija 1945, ki je odredilo, naj Na-Ma prevzame blago, embalažo in inventar vseh trgovskih podjetij, ki so do tedaj sodila pod državno upravo narodne imovine in so takrat prešla v poslovno sfero zveznega ministrstva. Vprašanje poslovanja teh podjetij ni bilo rešeno do januarja 1946, ko so še vedno delovala pod okriljem republiškega ministrstva. Tega meseca je zvezno ministrstvo odredilo reorganizacijo Na-Ma, tako da bi ta ustanovila veleblagovnice v največ 20 mestih, obenem pa je odredilo ukinitve dotodanjih republiških direkcij. V Sloveniji so najprej predvidevali ustanovitev dveh veleblagovnic v Ljubljani in po ene v Mariboru in Celju. Akcijo naj bi vodilo zvezno ministrstvo in še preden je direkcija Na-Me v Beogradu stopila v stik z ministrstvom v Ljubljani, je to preudarjalo, katere večje trgovske hiše bi jim ponudilo za organizacijo veleblagovnic. Pri tem so mislili tudi nase in nekaterih važnejših trgovskih hiš v Ljubljani niso omenjali, ker so jih nameravali uporabiti za tedaj še le načrtovana državna podjetja Tkanino in Galanterijo.¹⁶³ Že marca so jih imeli v Ljubljani, Celju in Novem Mestu, do maja pa še v Mariboru. Ker ni bilo na razpolago primernih poslopij, ki bi mogle služiti kot veleblagovnice, so Na-Mi dovolili uporabiti več manjših zgradb, da je sploh mogla začeti s poslovanjem tudi v Sloveniji.¹⁶⁴ V Celju so npr. odprli 5 poslovalnic (živilsko, s steklarskimi izdelki, galanterijo, manufakturo in s perilom).¹⁶⁵ S posegom države v maloprodajo so nameravali prispevati k izboljšanju preskrbe. To naj bi bilo močno sredstvo za pobijanje špekulacije in črne borze ter ustalitev cen, ki so tedaj pogosto nihale. V ljudskih magazinih so prodajali sladkor po 130 dinarjev za kg, kar je bilo sicer precej višje od maksimirane cene, a je bilo še vedno precej boljše kot 300–400 dinarjev na črni borzi. V časopisju so ob odpiranju ljudskih magazinov zatrjevali, da država nima namena ovirati zasebne trgovine, a to so bile le besede. Pravilno so ugotavljali, da vprašanja preskrbe ni mogoče reševati brez zasebne in združne trgovine, a ljudskim magazinom so zaradi osrednjega vodenja pripisovali zmožnost

¹⁶¹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946; priložena, št. 15, 1124/15, Poročilo o državnih in poldržavnih trgovskih podjetjih, 3. januar 1946.

¹⁶² UL DFJ, št. 33/291 – 12, maj 1945.

¹⁶³ AS, MTP, šk. 20, 1300/20, Poročilo MTP o ustanovitvi ljudskih magazinov v Sloveniji, 21. januar 1946.

¹⁶⁴ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946.

¹⁶⁵ Na delo, 20. julij 1946, str. 4.

hitrega premeščanja neracioniranega blaga in poseben pomen pri preskrbi mestnega prebivalstva.¹⁶⁶

Trgovina na malo

Očiten namen delniških družb je bila izločitev zasebnega kapitala iz trgovine na veliko, enako pa so načrtovali tudi za maloprodajo.¹⁶⁷ Del so je že do tedaj prevzele zadruge, za ostanek pa so razmišljali o ustanovitvi posebnega državnega podjetja, ki bi za Slovenijo nadomeščalo Narodni magazin. Njegovo osnovo naj bi tvorilo 16 Mainlovih podružnic. Glede maloprodaje je minister Vavpetič v nasprotju s splošno gospodarsko politiko, v kateri je prevladovalo mnenje, da bodo na tem področju veliko vlogo odigrale zadruge, pripisoval velik pomen državnemu sektorju. Menil pa je tudi, da potrebujejo gospodarski potencial zasebnih trgovcev in da bi jih bilo nespametno izključiti iz trgovine. Do njih bi morali biti »pravični ter obenem strogi.«¹⁶⁸

Za odlaganje večjega posega v trgovino na drobno so kot razloge navedli pomanjkanje denarja ter izkušenega in zanesljivega kadra, notranje in zunanje politično situacijo, pomemben pa je bil tudi ekonomsko-socialni moment. Ob poddržavljenju trgovine na drobno bi morale poiskati zaposlitev in zaslužek za tisoče trgovcev in njihovih družin.¹⁶⁹ Pred volitvami oblast na sploh ni hotela uvajati radikalnih sprememb in je s posegi v trgovino na malo odlašala. Kidrič je zagovarjal idejo, »da se proti trgovcem ne postavi frontalno,« temveč počasno krepitev zadruge, ki bi jim dajali prednost in prenašali razdeljevanje nanje, tako kot jo je Vavpetič do tedaj dajal v roke trgovcem. Leta 1945 je združništvo še bilo prostovoljno in oblast ga je lahko le posebej podpirala in ga tudi je. Spodbujala, tudi finančno, je različne vrst zadrug, v trgovini nabavno-prodajne ali Naproze. Vse množične organizacije so jim morale pomagati, člane KP so silili, naj postanejo njihovi člani. V združništvu je oblast namreč videla bodočnost socialističnega načina organizacije.¹⁷⁰

Vavpetič se je na drugi strani zavedal obstoja velikega števila zaplenjenih trgovin v maloprodaji, ki so imele urejene prostore in poslovne zveze ter dobro usposobljene uslužbenke. Pri mnogih se je še ohranilo dosti zalog, ki so pomenile dobro začetno obratno glavnico. V vsakem večjem kraju je bila vsaj ena, v mestih pa po več takšnih zaplenjenih trgovin. Organizirati jih je hotel po zgledu poddržavljenih trgovin Meintl in Bata, ki so imele za Slovenijo svoje centrale v Ljubljani, po republiki pa mrežo svojih poslovalnic. Naročil je, naj prva čim prej obnovi njihovo delo. Podjetju je uspelo oživiti 20 podružnic, ki

¹⁶⁶ LP, 12. marec 1946, str. 4.

¹⁶⁷ Več o tem v Jože Princič, Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948), Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 97-106 (dalje Princič, Nadomestitev).

¹⁶⁸ AS, MTP, šk. 10, 707/10, Sestanek ministra MTP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

¹⁶⁹ AS, MTP, šk. 68, 2602/68, Referat L. Sokolova, pomočnika zveznega ministra za TJP, s.d. (konec 1945).

¹⁷⁰ Vodušek Starič, Prevzem, str. 374.

so uspešno poslovale. Večina teh je tvorila avgusta 1946 ustanovljeno državno trgovsko podjetje za promet na veliko in malo s špecerijskim in kolonialnim blagom ter delikatesami Koloniale. Po zgledu teh podružnic je minister leta 1945 nameraval ustanoviti državna podjetja v maloprodaji po vsej Sloveniji. Kot osrednje trgovine bi uporabili velike trgovine v maloprodaji v Ljubljani, npr. Kolman, Urbanc, Mayer. Ob tem bi ohranili potrebno specializacijo maloprodaje. Trgovine, ki ne bi prišle v poštev za takšno organizacijo, bi čim prej prepustili lokalnim organom, da bi v njih oblikovali trgovska podjetja v lokalnem merilu glede na potrebe kraja in v tistih strokah, ki ne bi bile zajete v omenjenih vserepubliških podjetjih. Del lokalnih podjetij bi prepustili združenemu sektorju. Omenjeno ureditev so v Ljubljani že začeli izvajati in del trgovin že prepustili mestnemu odboru.

Takšna uveljavitev državnega sektorja v maloprodaji bi po mnenju ministra v začetku imela prednost pred združnim in prvi bi bil pomemben konkurent zasebnemu. Novoustanovljene zadrugre bi si šele morale vzpostaviti organizacijo.¹⁷¹ Glede na kasneje izpričano neokretnost in neaktivnost zadrug so bili načrti ministra Vavpetiča pravilno zastavljeni. Mnogo je poročil, da so bile zadrugre pasivne, da so samo razdeljevale prejeta racionirano blago in zahtevale pravico razdeljevanja le-tega tudi nečlanom, da pa niso bile sposobne nabaviti neracioniranega blaga, temveč so tudi svoje člane ponj enostavno poslale k drugim trgovcem. Poleg tega so bile stranke v zadrugah slabo postrežene, morale so dolgo čakati, blago pa so tam prodajali po višjih cenah, kot so bile predpisane.

Kot je bilo že omenjeno, glede odnosa do zasebne trgovine in pogleda na njen bodoči položaj minister ni imel drugačnega stališča, kot je bilo tedaj v vodstvu nove oblasti. Razlike so bile le v poteh in sredstvih, kako zmanjšati njen obseg. Minister je menil, da na področju preskrbe prebivalstva z življenjskimi artikli ne sme nastati zastoj niti za kratek čas, ker bi v nasprotnem primeru lahko prišlo do velike politične škode. Zato je začasno, dokler se ne bi okrepila državni in združni sektor, pristajal na prevlado zasebnega. Vendar v zelo ozkih okvirih, znotraj katerih ne bi smeli dopustiti nikakršne možnosti kasnejšega širjenja. V tem pogledu je pomembna odstranitev dotedanje uprave Zbornice za trgovino, obrt in industrijo; njeni organi so bili razrešeni z odredbo trgovinskega ministrstva in ministrstva za industrijo in rudarstvo z dne 12. julija 1945.¹⁷² Namesto njih so postavili odbor delegatov pod vodstvom Franja Novaka. Zasebni trgovci so namreč imeli svoja združenja s svojimi predstavniki v Zbornici za trgovino, obrt in industrijo kot vrhovni predstavniki njihovih interesov. Zbornica je izgubila vse funkcije, posvetovalne pa je minister skrčil na minimum, tako da njeno delo ni imelo več nobenega pomena. Tudi glede združenj trgovcev, ki jih je imel za njihovo najmočnejše

¹⁷¹ AS, Vavpetič, Trgovina, str. 5–6.

¹⁷² UL SNOS in NVS, št. 18/148 - 12. julij 1945.

organizacijsko orožje, je bil odločen. Na predloge, da naj bi s potrditvijo njihovih pravil legaliziral njihovo delovanje, se ni odzval, ker je menil, da bi s tem pridobili prednost. Njihovega obstoja ni preganjal, potrdil pa tudi ne. Hkrati je poudarjal, da trgovska združenja, ki v prisilno organizacijo združujejo posamezne zasebne trgovce, niso združljiva z demokratično ureditvijo.¹⁷³

Glede bodoče podobe trgovine so nameravali na način, ki bi bil popolnoma zakonit tudi glede na trgovske običaje drugod po svetu, pripraviti možnost, da jo v danem trenutku preoblikujejo, kot bi ustrezalo političnim in gospodarskim potrebam. To je bil dolgoročni aspekt, kratkoročno pa je ta ureditev dala državi v roko sredstvo, da je po svoji uvidevnosti dopuščala, kdo se bo smel ukvarjati s trgovino. Oblast je preprosto odredila, da je trgovina koncesionirana. Za odprtje trgovine je bilo potem potrebno dobiti le še mnenje lokalne oblasti, da je za to podana krajevna potreba. Oblast v tem postopku ni bila odvisna od nikogaršnjega mnenja in kar je še bolj pomembno, interesent ni imel možnosti pritožbe, če se je oblast odločila negativno. Po do tedaj veljavnem predpisu je oblast morala izdati dovoljenje, če je prosilec izpolnjeval zakonsko predpisane zahteve, po novem pa to ni bil več pogoj, temveč le po oblasti ugotovljena potreba. Vavpetič je torej zasnoval način, po katerem so leta 1946 zasebnim trgovcem omejili možnost priti do dovoljenja za poslovanje.

Odkup

Pomanjkanje blaga, potrebnega za najnujnejšo preskrbo prebivalstva, je bilo ob koncu vojne preveliko, da bi oblast smela ljudi prepustiti njihovi lastni iznajdljivosti pri zagotavljanju najnujnejšega. Poleg tega so bile zaloge tako neenakomerno porazdeljene po državi, da je bil potreben osrednji načrt za njihovo enakomerno porazdelitev. Pičlost razpoložljivih količin bi poleg tega brez državnega posega omogočila pridelovalcem ali posrednikom pri prodaji življenjskih potrebščin nesluteno navijanje cen. Vse našteto je botrovalo želji oblasti, pridobiti nadzor nad prometom z blagom že pri pridelovalcu. To je storila tako, kot je bilo znano že iz časa prve svetovne vojne, z zaporo prometa z določenim blagom in z določitvijo, da ga pridelovalec mora obvezno prodati državi.

Naštetim okoliščinam in načinom, ki bi jih lahko razumeli kot zgodovinsko preizkušene in razumljive, gospodarsko utemeljene razloge za takšen poseg države v pravico posameznika, da odloča o svoji lastnini, pa so se leta 1945 pridružili še predvideni planski razvoj gospodarstva, katerega element je bilo takšno reguliranje preskrbe in trgovine ter načrtno privijanje srednjih in velikih kmetov. Obvezni odkup so uporabili tudi kot obliko pridobivanja sredstev za industrializacijo. Ob zaključku vojne, ko se je pred oblast postavilo

vprašanje načina prihodnje preskrbe prebivalstva, vojske in industrije s kmetijskimi pridelki, torej ni bilo dileme. Prav tako ni bilo možnosti za kakšno koli samostojno slovensko pot, saj so o stvareh odločali centralno. Izbirati so mogli med dvema možnostma: pustiti gospodarstvu, da po prebrodenju začetnih težav teče svojo pot brez posegov države, torej med oblikovanjem prostega trga kmetijskih pridelkov ter med potjo državnoplanskega, upravnega urejanja poti pridelkov do porabnika. Vzroki za izbiro slednjega v obliki odkupov so bili, kot rečeno, tako gospodarski kot ideološki. Nekateri vidijo razloge v posnemanju Rusov, v malem obsegu državne lastnine v kmetijstvu in dejstvu, da so skoraj z vsemi presežki pridelkov razpolagali individualni kmetijski pridelovalci. Dejstvo so bili pomanjkanje in vprašanje, ali bi kmetijska proizvodnja mogla zagotoviti hrano za vse prebivalstvo, ter razrušena industrija, ki ni imela kaj ponuditi kmetu v zameno za njegove pridelke, dejstvo pa je bil tudi strah partije, da bi se s prodajo svojih pridelkov veliki kmet še bolj okrepil.

Z navedenimi predpisi je bil v Sloveniji urejen način zbiranja kmetijskih pridelkov, katerih racioniranje je bilo urejeno tudi z zveznimi predpisi. Izjemi sta predstavljala le mleko in jajca, za katere je bil promet omejen in je bilo organizirano zbiranje, drugod v Jugoslaviji je zanju veljala prosta trgovina. Kljub sprejetim predpisom pa so v Sloveniji jeseni 1945 v večjem obsegu izvajali le kampanjo odkupa krompirja in mleka.

Prva uredba slovenskih oblasti po zaključku vojne, ki je pridelovalcem določila obvezo prodajanja blaga državi, je bila uredba o preskrbi prebivalstva z mlekom z dne 1. julija 1945. Po njej so lastniki krav morali v času od 1. julija 1945 do 1. marca 1946 oddati od ene krave 147 litrov, od dveh 536, od treh 938 in od vsake naslednje krave še po 536 litrov mleka. Družine, ki so imele več kot štiri člane in samo eno ali dve kravi, so smele oddati od vsakega nadaljnjega člana po 33 litrov mleka manj. Predvidevali so prosto razpolaganje s presežki, vendar šele potem, ko bi pridelovalec izpolnil obvezne oddaje NAVOD-u.¹⁷⁴

Vseh količin, ki bi jih zbrali na podlagi uredbe, bi bilo 64 milijonov letno ali 250.000 na dan. Ker pa so pred vojno kmetje oddali drugemu prebivalstvu le nekaj nad 20 % mleka (okoli 43 milijonov litrov, od te količine 2/3 v svežem stanju, ostalo so predelali v maslo ali sir),¹⁷⁵ bi torej količine, zagotovljene po uredbi, morale zadoščati.¹⁷⁶ Namen tega ukrepa so namreč videli v zagotovitvi mleka potrošnikom v Sloveniji po določenih cenah in v taki količini, ki je bila potrebna za potrebe otrok, starejših in bolnikov. Vendar so novembra v Sloveniji zbrali le pičle količine. V nekaterih krajih je oddaja mleka predsta-

¹⁷⁴ UL SNOS in NVS, št. 15/134 – 1. julij 1945.

¹⁷⁵ Obstaja tudi podatek o 25% in 50 milijonih litrov. AS, MTP, šk. 40, 2035/40, poročilo, s.d.

¹⁷⁶ AS, MTP, šk. 16, 1152/16, Poročilo o stanju mlekarstva, 14. december 1945.

vljala le eno četrtno količin, ki so jih oddajali v času okupacije.¹⁷⁷ Poleti pri oddaji mleka ni bilo problemov, s prehodom krav na suho krmo pa je mlaznost padla, s tem pa tudi dotok mleka v zbiralnice. Jeseni ni bilo več moči kriti potreb vseh središč v okviru veljavnega kartnega sistema. Vzrok za slab odkup in majhno ponudbo so na ministrstvu videli v večji lastni porabi proizvajalcev zaradi pomanjkanja sladkorja in pomanjkanja maščob, v potrošnji večjih količin za prehrano ljudi in za prašiče, v večjem življenjskem standardu na vasi, v visokih cenah za druge kmetijske pridelke in možnosti za njihovo prodajo, v nesorazmernih odkupnih cenah v primerjavi z drugimi kmečkimi pridelki, v premajhni iniciativi odkupne mreže in slabi povezavi z LO ter zanašanju na administrativne ukrepe, ki so v mnogih primerih negativno vplivali na prodajo in oddajo mleka.¹⁷⁸

Konec leta se je zaostрил problem odkupa mleka, ki so ga skušali rešiti na mnogih sestankih. Na enem, v začetku decembra 1945 pri ministru, so predlagali, naj ustanovijo zadruga, ki bi zbirale mleko. Predlog je bil zavržen kot neprimeren, saj zadruga naj ne bi smele imeti naloge izterjevalca kmetovih obveznosti. Minister je predlagal, naj pošljejo na teren komisije s člani iz vrst kmetov in predstavnikov ministrstva, pritegnili naj bi tudi člane iz krajevnih organov, a odločilno besedo naj bi imeli prvi. Ta komisije naj bi, če bi bilo treba, tudi s prisilnimi sredstvi izvedle oddajo mleka. Kmete bi poskusili pripraviti tudi tako, da bi jim odtegnili živilske nakaznice, če ne bi oddajali. Zavedali pa so se, da samo z administrativnimi ukrepi ne bo šlo, da bo treba ponuditi gospodarsko korist; kmete naj bi npr. motivirali s krmili. Mreža mlekarn (ponekod tudi t. i. švabskih mlekarn, npr. na Ptuj, Bledu, v Ljutomeru, Brežicah, Radečah, Kamniku, Jesenicah) je organizirala zbiralnice in dovoz. A ponekod so KLO kar sami ukinili zbiralnice, kar 10 mlekarn pa je bilo nerentabilnih, ker ljudje niso oddajali mleka.¹⁷⁹

Dober mesec kasneje je prvi sledila uredba o prometu s klavno živino. Z njo je pravico odkupa klavne živine na območju Slovenije imel le NAVOD, ki je mogel za izvajanje tega imenovati trgovce z živino. Živino so na sejnih¹⁸⁰ odkupovale komisije, na mestu samem pa jo je po uradno določenih cenah plačal NAVOD. Prodajalci živine so poleg kupnine dobili tudi nakaznice za nakup racioniranega blaga za gospodinjstvo in gospodarstvo v višini do 30 % izkupička za prodano živino.¹⁸¹

¹⁷⁷ SP, 16. december 1945, str. 6.

¹⁷⁸ AS, MTP, šk. 40, 2035/40, poročilo, s.d.

¹⁷⁹ AS, MTP, šk. 43, 2130/43, Zapisnik sestanka pri ministru za TiP glede zvišanja dotoka mleka in cene zanj, 4. december 1945.

¹⁸⁰ OLO so morali na predlog NAVODA ali njegove podružnice organizirati sejme in to po možnosti v dneh, ki so bili do tedaj v tistih krajih običajni. Poleg blaga v prosti prodaji so na njih prodajali tudi racionirane predmete, potrebne za gospodinjstvo in gospodarstvo (železnina, posoda, poljedelsko orodje, verige in druge podobne potrebščine, gradbeni material, vrvarski izdelki itd., razen živil, obleke in obutve). UL SNOS in NVS, št. 25/189 - 2. avgust 1945.

¹⁸¹ UL SNOS in NVS, št. 25/189 - 2. avgust 1945.

Da bi onemogočili prekupčevanje z živino in da bi omogočili nabavo tistim kmetom, ki so jo izgubili med okupacijo ter pravilno izbiro živine za zakol, so kmetijski odseki okrajnih odborov OF že pred to uredbo izdajali odredbe o ureditvi prometa z živino. Vsak nakup ali prodajo živine je bilo potrebno prijaviti KO, ki je izdal prodajno dovoljenje, za vsak izvoz iz okraja pa dobiti dovoljenje kmetijskega odseka OF.¹⁸² Vendar se niti kmetje, niti krajevni/mestni odbori OF niso držali teh navodil kot tudi ne določila iz uredbe o preskrbi prebivalstva z mlekom, ki je zahtevalo, da naj živinorejci javljajo vsako spremembo v stanju svoje živine pristojnemu KO OF, ti pa mesečno spremembe okrajnemu kmetijskemu odseku. V MLO Trbovlje niso junija razen enega(!) prejeli iz nobenega K/M odbora OF seznama sprememb staleža živine.¹⁸³

Ko je bila objavljena uredba o prometu s klavno živino, je bila odpravljena tudi navada nemških okupacijskih oblasti, ki je bila uvedena po Štajerskem in Gorenjskem, da so živino tehtali, ko je bila lačna. V primeru, da je kmet pripeljal k prevzemu sito živino, je niso prevzeli takoj, temveč šele po 24 urah, ko se je izpostila. Pri tem so kmetje pri prodaji izgubili tudi do 5 %, ta običaj pa se je obdržal ponekod tudi po koncu vojne.¹⁸⁴

V Sloveniji so v času od maja do konca leta 1945 zbrali skupaj 9.128 glav ali 3.081 ton živine, od tega 2.565 glav ali 923 ton za civilno prebivalstvo, za vojsko pa 6.572 glav ali 2.158 ton. Odkup živine je zajel le neznamen del staleža, saj je bilo po podatkih ministrstva za kmetijstvo v Sloveniji na dan 1. decembra 1945 372.402 glav odrasle živine in 63.201 telet.¹⁸⁵

Določil uredbe, ki naj bi naredila red v odkupu živine in posledično v preskrbi z mesom, okrožni, okrajni in krajevni NOO niso dosledno izvajali. Ministrstvo je ugotavljalo, da na področju prometa z mesom vladajo velike nepravilnosti. Nižji organi so dopuščali samovoljno klanje goveje živine in prašičev ali celo dajali dovoljenja za neupravičene zakole in razdeljevanje mesa. Živine niso vodili na sejme. Dopuščali so tudi dejavnost domačih in prekupčevalcev iz drugih federalnih enot, ki so na nedovoljen način kupovali in odvažali živino. Zato je ministrstvo oktobra reagiralo in pozvalo vse upravne organe, naj ukrepajo proti kršitvam na podlagi Zakona o pobijanju nedopustne spekulacije in gospodarske sabotaže.¹⁸⁶ Stanje pa se ni nič kaj izboljšalo, saj je tri tedne kasneje zopet ugotavljalo, da se v preskrbi z meso dogajajo velike nepravilnosti. Kmetovalci so klali na nepravilen način in zlorabljali pravico do zasilnega zakola, KLO so sami dovoljevali razdeljevanje mesa, »živinskim

¹⁸² ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, kmetijski odsek, 19. junij 1945.

¹⁸³ Prav tam, 7. julij 1945.

¹⁸⁴ ZAC, KLO Krška vas, šk. 11, 454/45, okrožnica okrajnega odbora OF Brežice, odsek za TiP, 24. avgust 1945.

¹⁸⁵ AS, MTP, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

¹⁸⁶ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, prepis okrožnice MTP, 2. oktober 1945; prav tam, KLO Dobovec, šk. 1, sig. 010/430, prenesa okrožnic MTP z dne 10. in 23. oktobra 1945.

sejmom se ne posveča pažnja«, na prostovoljne sejme so vodili čedalje manj živine. Po drugi strani je ministrstvo ugotavljalo, da ne more zagotoviti prebivalstvu niti minimalnega tedenskega obroka 10 dkg svežega mesa. Ob tem je bilo po nalogu zveznih ministrstev za trgovino in preskrbo ter za narodno obrambo obvezno zagotoviti večje količine mesa za trimesečje september–november za poveljstvo zaledja intendature IV. armade. Po razdelitvi celotne določene količine za tri mesece so v mesecu septembru komaj uspeli zadostiti polovični obvezi. Da bi zagotovili potrebne količine za vojsko in civilno prebivalstvo, je ministrstvo naročalo vsem sekretarjem, naj po politični liniji prikažejo živinorejcem, da je nekontrolirana prodaja domačim in špekulantom iz drugih republik škodljiva za celotno gospodarstvo in prehrano. Če kljub temu ne bi bilo dovolj dotoka živine na prostovoljne sejme, bi bili prisiljeni zaradi zadovoljitve potreb uvesti prisilni odkup klavne živine. Prepovedali so vse zakole za prireditve.¹⁸⁷ Vendar tudi kasnejša poročila govore o špekulantih, ki so odkupovali živino po pretirano nizkih cenah in jo s 50 do 100 % zaslužkom prodajali na sejmih.¹⁸⁸

Omenjeni uredbi o prometu z mlekom in živino je izdalo slovensko ministrstvo še brez sklicevanja na zvezne uredbe. Kasneje takšnih ni bilo več. Že uredba o popisu, odkupu in odkupnih cenah krušnega žita za gospodarsko leto 1945/46¹⁸⁹ ter uredba o prometu s krompirjem in fižolom v gospodarskem letu 1945/46¹⁹⁰ septembra 1945 sta bili izdani na podlagi zvezne uredbe o odkupu in prometu s krušnim žitom v omenjenem gospodarskem letu z začetka avgusta.¹⁹¹ Slednje pred objavo republiške sploh še niso začeli izvajati, razlog pa je bil tudi v tem, da je ministrstvo še ustvarjalo aparat za odkup.¹⁹² Uredbi sta opredelili obveznosti pridelovalcev omenjenih živil do države, z njimi niso smeli več prosto razpolagati.

Podrobneje predstavimo uredbo glede krušnih žit. KNOO so morali pri vsakem pridelovalcu ali pri tistih, ki so si pridobili žito v zvezi s svojim pridobitnim poslovanjem, npr. mlatilničarji ali mlinarji, do določenega roka opraviti popis pridelka pšenice, rži, ječmena, koruze, ajde in prosa letine 1945. Glede rezultata popisa je moral KNOO v osmih dneh sklicati naprej napovedani sestanek vseh pridelovalcev v kraju, na katerem so skupno ugotavljali pravilnost ugotovljenih podatkov. KNOO je nato za vsakega pridelovalca določil, za koliko mesecev zadostuje pridelek za prehrano njegove družine in zaposlenih v njegovem gospodarstvu, količino žita, potrebno za prihodnjo setev ter za živinsko krmo in slednjič količino žita, ki jo je moral oddati NAVOD-u, če je pridelek presegal seštevek količin, določenih v prvih dveh točkah.

¹⁸⁷ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, prepis okrožnice MTP, 23. oktober 1945.

¹⁸⁸ AS, MTP, šk. 45, 2206/45, okrožnica MTP, 10. december 1945.

¹⁸⁹ UL SNOS in NVS, št. 38/276 – 21. september 1945.

¹⁹⁰ UL SNOS in NVS, št. 38/277 – 20. september 1945.

¹⁹¹ UL DFJ, št. 58/545 – 6. avgust 1945.

¹⁹² SP, 9. september 1945, str. 7.

Iz obvezne oddaje so bile izvzete naslednje količine krušnega žita:

- a) Za prehrano so smeli obdržati neposredni pridelovalci, tisti, ki so s svojo družino sami obdelovali zemljo, po 250 kilogramov po osebi – tu so bili upoštevani tudi delavci, ki niso bili člani družine; posredni pridelovalci, tisti, ki so zemljo oddajali v najem in mlatilničarji, mlinarji itd., pa največ 200 kilogramov za vsakega člana družine. Od tega je smelo biti največ polovica pšenice, drugo pa koruza, ječmen, rž, ajda ali proso.
- b) Za živinsko krmo so smeli obdržati od 100 do 250 kilogramov koruze za vsakega prašiča, ki so ga pitali za oddajo NAVOD-u, po 200 kilogramov koruze za vsakega prašiča, ki so ga pitali zase in po 300 kilogramov ječmena za vsako plemensko svinjo ali konja.
- c) Za seme so smeli obdržati na vsak hektar posevka po 180 kilogramov pšenice, rži ali ječmena, po 150 kilogramov ovs, po 100 kilogramov ajde ter po 30 kilogramov koruze in prosa.

Šele po ugotovitvi in ob upoštevanju teh količin je KNOO smel določiti količino žita, ki ga je pridelovalec ali imetnik moral obvezno oddati. Zbrane podatke so morali takoj posredovati ONOO, ki je sestavil številčni seznam polnih in delnih oskrbovancev ter samooskrbovancev za ves okraj, ločeno po krajih. Prav tako je moral izdelati pregled količin posameznih vrst žita, ki so bile v posameznih krajih na razpolago za obvezni odkup. Zbrane podatke so morali posredovati okrožjem, ta so morala izdelati enaka poročila za svoje območje in jih poslati ministrstvu. Odredba je bila objavljena 26. septembra, opisani postopek pa je moral biti zaključen do 25. oktobra. Prosta prodaja krušnega žita in mlevskih izdelkov je bila prepovedana, razen z zvezno odredbo določenih izjem koruze in ovs, ki so ju pridelovalci smeli prosto prodajati po izpolnitvi vseh obveznosti.

Za odkup žita je bil pooblaščen izključno NAVOD. Z izvedbo je smel začeti takoj, še preden je bilo žito popisano, prodano količino pa so prodajalcu vračunali v količino, ki jo je moral oddati. Pred popisom je smel NAVOD odkupovati le prostovoljno v nakup ponujeno žito, obvezni nakup je uredba dovoljevala le s pooblastilom ministrstva. Pridelovalec, ki je oddal vso količino, določeno za odkup, je dobil nakaznico za nakup racioniranih predmetov, razen živil, v vrednosti 40 % prodajne vrednosti žita.¹⁹³

Tudi krompir in fižol sta bila določena za obvezni odkup. Postopek je bil enak kot pri krušnih žitih, razlikovale so se količine za lastno porabo (150 kg krompirja in 20 kg fižola na osebo), za krmljenje prašičev (300 kg krompirja na glavo) in za seme (2.000 kg krompirja na ha, fižola pa v razmerju s pridelkom). Pridelovalcem so, ob upoštevanju določenih najvišjih cen, dovolili tudi neposredno prodajo kupcem na svojem domu ali na trgu na območju svojega okraja in v mestih Ljubljana, Maribor in Celje, vendar le ob predložitvi

tvi ustreznih odrezkov nakaznic. Za takšno prodajo so dobili nakaznice za nakup racioniranega blaga, seveda[AŠ1] ne živil, v vrednosti 15 % vrednosti prodanega krompirja, za prodajo krompirja NAVOD-u pa 30 %.¹⁹⁴

NAVOD je organiziral odkup žit, krompirja in fižola tako, da je na predlog ONOO in KNOO podjetja, zadruga ali posamezne trgovce imenoval za pooblaščenega zbiralca. Ti so imeli mrežo svojih nakupovalcev, ki so zbrano blago smeli prodajati le NAVOD-u. Ta ga je po navodilih ministrstva razpošiljal svojim podružnicam, te pa po navodilih KNOO pooblaščenim trgovcem in zadrugam v maloprodajo. Pooblaščenih nakupovalcev je bilo sredi oktobra 1945 108 (v celjskem okrožju 20, v ljubljanskem 21, v novomeškem 28 in v mariborskem 39); v posameznih okrajih se je številka gibala od enega do največ 11.¹⁹⁵

Ponavljanje objav predpisov glede iste stvari običajno pomeni, da se prva ni obnesla. Tako je bilo tudi v primeru uredbe o odkupu krompirja. Dober mesec po prvi uredbi so objavili novo, ki je dala izključno pravico nakupovanja krompirja od pridelovalcev le NAVOD-u, neposredna prodaja potrošnikom pri pridelovalcih je bila od tedaj prepovedana. Del razlogov za neuspeh prve uredbe je bil objektivne narave. Letina je bila slabša, ponekod kar za 40 %. V juliju, ko je primanjkovalo denarja, so kmetje izkopavali zgodnji krompir, ki je imel ugodno odkupno ceno. Mnogi pa so v pomanjkanju denarja zato izkopavali še jesenski krompir in ga je zato jeseni bilo manj.¹⁹⁶ Pojavljale so se kritike, da je uredba prepozna, da so kmetje, zlasti tisti, ki so bili pod Nemci, navajeni, da jim je okupatorska oblast vnaprej določila, koliko pridelka bodo morali oddati.¹⁹⁷ Pojavilo pa se je še novo dejstvo, ki je izrecno navedeno v uredbi sami: »Zaradi pomanjkanja krompirja v vsej Jugoslaviji /.../«. Slovenija, ki je bila največja pridelovalka krompirja v Jugoslaviji, je dobila nalogo preskrbeti krompir za kraje, kjer ga niso sami imeli dovolj. Določeni načrt odkupa presežkov v Sloveniji je predvideval 2.000 vagonov krompirja za najmanjšo količino, ki bi zadovoljila skupne potrebe prebivalstva v mestih in vojske ter dobave semenskega krompirja v opustošene kraje, predvsem v Dalmacijo, hrvaško Primorje in Istro. Pridelek krompirja je bil v letu 1945 po podatkih kmetijskega ministrstva 35.000 vagonov. Zaradi izredne suše je bil pridelek zelo droben. Z njim so morali preskrbeti 500.000 potrošnikov, od katerih pa si ga je vsaj 100.000 delno pridelalo. V času proste prodaje krompirja si ga je po oceni priskrbelo okoli 200.000 ljudi, nabavili so ga tudi zavodi in ustanove ter enote IV. armade. Ko je konec oktobra NAVOD znova postal edini zakoniti nakupovalec, je ministrstvo poslalo na teren okoli 20 komisij z

¹⁹⁴ UL SNOS in NVS, št. 38/277 - 20. september 1945.

¹⁹⁵ LP, 19. oktober 1945, str. 6.

¹⁹⁶ AS, MTP, šk. 10, 708/10, Poročilo, 16. oktober 1945.

¹⁹⁷ Prav tam, 707/10, Sestanek ministra za TiP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

nalogo, da zberejo določene kontingente krompirja v skupnem znesku 1.500 vagonov.¹⁹⁸

Obremenitev okrajev z največjo in najmanjšo količino krompirja v oddaji (podatki so v hektarjih in vagonih)

Okraj	Površina	Stari predpis	Oddano	Novi predpis
Ptuj	6.030	260	25	220
Grosuplje	2.120	150	75	40
Murska Sobota	3.560	120	79	65
Lendava	2.080	80	8	50
Celje	2.300	50	15	30
Kočevje	1.870	50	24	20
Jesenice	1.030	20	5	15
Gornji Grad	830	–	–	15
Trbovlje	990	–	–	10
Skupaj v 22 okrajih		1.500	587	1.030

Za posamezne okraje je ministrstvo določilo količine oddaje od najmanj 20 do največ 260 vagonov (pri nekaterih tudi nič, povprečno pa po 68,7). Količine za okraje so bile določene glede na količino pridelka v kraju. Ker so bili uspehi pičli, so obveznosti okrajev zmanjšali na 1.030 vagonov, a so do konca novembra uspeli zbrati le 587 vagonov.¹⁹⁹ Zaradi začetka nižjih temperatur so kampanjo prekinili 10. decembra, po skupnih poročilih so krompirja zbrali 751 vagonov. Zbrali so tudi 30 vagonov fižola. Poleg omenjenih zapletov so slabemu rezultatu botrovali slaba priprava odkupa, pomanjkanje podatkov o zalogah krompirja, pooblaščenim odkupovalci (bivši vojaški intendanti), ki se na terenu niso znašli ter čas pred volitvami. Zaradi slednjega so nabirko v večini LO imeli za škodljivo, ljudje so namreč odklanjali pomoč odkupovalcem.²⁰⁰

Odkup so izvajale posebne komisije, pred katerimi pa so kmetje skrivali krompir. Za to so krivili špekulante, ki da so kmetom ponujali višje cene od uradnih. Za nezadovoljiv rezultat pri zbiranju krompirja pa so v veliki meri krivdo pripisovali tudi posameznim KLO, ki naj bi bili skorajda brezbrizni glede tega vprašanja ali pa naj bi pri popisu zaradi strahu pred zamero pri ljudeh le-tem preveč gledali skozi prste.²⁰¹ Pri zbiranju krompirja se je pojavila

¹⁹⁸ AS, MTP, šk. 11, 809/11, Poročilo o obveznih odkupih v letu 1945, 22. december 1945.

¹⁹⁹ Prav tam; LP, 6. december 1945, str. 4. Časopisje se je vključevalo v ustvarjanje ugodne klime za odkup krompirja z raznimi zapisi, ki so opravičevali zahteve oblasti. Tako naj bi pred vojno samo Ptujsko polje letno imelo 2.000–3.000 vagonov krompirja presežka. LP, 9. december 1945, str. 9. To je bilo očitno napihovanje števil, saj je bil celotni izvoz Slovenije v predvojnem času 2.000 vagonov. AS, MTP, šk. 14, 1036/14, dopisa zveznega MTP in MTP, 7. in 25. september 1946.

²⁰⁰ AS, MTP, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

²⁰¹ SP, 6. december 1945, str. 4.

NARODNA VLADA SLOVENIJE
MINISTRSTVO ZA TRGOVINO IN PRESKRBO

IV št. 5300/

Nalog za oddajo krompirja

Tovariš-ica _____

V smislu čl. 2 Uredbe o prometu s krompirjem in fižolom z dne 20. IX. 1945
Uradni list NVS št. 38/45 Vas pozivamo, da pripeljete dne _____
v zbiralnico v (na) _____

_____ kg krompirja

_____ kg fižola

Krajevni NOO _____

Dne _____ 1945.

Sekretar:

Za odkupno komisijo pooblaščenec
ministrstva za trgovino in preskrbo:

Predsednik:

Nalog kmetu za oddajo krompirja, 1945 (ZAC, KLO Čeče, šk. 5, živilske nakaznice)

la težava, ker je uredba izšla prepozno in je bil krompir že marsikje prodan. Zaradi naknadnih odredb glede krompirja, ki so ga morali vsega oddati NAVOD-u, ter raznih drugih navodil o pobijanju špekulacije, sta vladala zmeda in različna praksa.²⁰² Zadruga so čakale in si niso nabavljale krompirja, vsi so čakali na NAVOD.²⁰³

Sicer pa je poslovanje s krompirjem primer zapletenih postopkov, ki so zahtevali toliko administrativnega dela, da je že kar težko verjeti, da so ga zmogli izvesti. Navodila k uredbi o prometu s krompirjem in fižolom za leto 1945/46 so določila, da predviden popis krompirja ne zajame le količin, ki jih je kmet imel v zalogi, ampak vse, kar je dejansko pridelal. Če ga je torej že kaj prodal, je moral točno navesti, komu in koliko. Tako ugotovljena imena kupcev so KNOO morala sporočiti tistemu krajevno pristojnemu KNOO, kjer so kupci imeli svoje stalno prebivališče. Upravičenci za živilske nakaznice za krompir so bili le tisti potrošniki, ki sami niso pridelali krompirja ali si ga niso nabavili. V krajih, kjer so bile ob nastanku navodila živilske nakaznice že razdeljene (predvsem v Ljubljani), so morali krajevni odbori (v Ljubljani četrtni odbori preko uličnih oziroma hišnih zaupnikov) ugotoviti, kdo si je krompir po 1. septembru že nabavil. V Ljubljani so morali četrtni odbori to javiti MNOO oz.

²⁰² AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo oddelka za TiP okrožnega odbora OF Maribor, 13. december 1945.

²⁰³ AS, MTP, šk. 10, 709/10, Zapisnik konference predstavnikov MTP, NAVODA in ljubljanskega preskrbovalnega urada, 29. oktober 1945.

njegovemu odseku za preskrbo. Krajevni odbori so morali pozvati vse prebivalce, ki so si že nabavili krompir, da naj vrnejo nakaznice ali odgovarjajoče število odrezkov. Prebivalce je bilo potrebno tudi opozoriti na kontrolo, ki naj bi jo izvajali hišni ali ulični zaupniki. KNOO so bili posebej obveščeni, kdaj so smeli začeti deliti nakaznice tudi tistim potrošnikom, ki so krompir deloma pridelali ali kupili manj, kot je bilo predvideno po uredbi (120 kg na osebo). Na živilskih nakaznicah za krompir je bilo veljavnih le prvih 80 odrezkov, in sicer po 1,5 kg (torej skupno 120 kg), odrezki do številke 85 so bili neveljavni. Narodna milica in kontrolni organi NOO so morali nadzirati, da krompirja niso kupovali potrošniki iz drugih krajev, razen seveda dovoljenih izjem. Vsako dovažanje krompirja v Ljubljano so strogo prepovedali, LM naj bi postavila straže ali opozorila krajevne organe v okoliških krajih (Tacnu, Črnučah, na Turjaku, na Vrhniki ...). Dovoz krompirja je smel opraviti le NAVOD ali po njem pooblaščen podjetja ali ustanove. Vse naštetu je veljalo seveda tudi za prevzemanje železniških pošiljk. Kmete so opozorili, da naj v lastnem interesu zahtevajo od kupcev odrezke za krompir, ker so mogli le na ta način opravičiti prodajo krompirja, hkrati pa so le tako pridobili pravico do nakupa racioniranih predmetov. Enaka določila so bila v veljavi za fižol. Vojaške enote niso smele same nabavljati krompirja, saj so ga dobivale preko poveljstva zaledja intendature IV. armade, tej pa ga je dobavljal NAVOD.²⁰⁴

Podoben primer zategovanja pogojev kot pri krompirju je bil tudi pri prometu in klanju prašičev. Proti koncu julija je izšla zvezna Uredba o pitanju, prometu in cenah prašičev. Omejila je nakup mršavih (tako so imenovali vse, ki so imeli pod 90 kilogramov) prašičev, prepovedala klanje mladih prašičev (pod 60 kg) ter klanje pitalih prašičev tako za domačo porabo kot za prodajo pogojevala z dovoljenjem krajevnega odbora.²⁰⁵

Oktober je uredba slovenskega ministrstva prepovedala vsako klanje prašičev. Mesec pred tem je zvezno pooblastilo republiške, da smejo urejati promet z živino in določiti obvezno prodajo klavne živine ter njeno klanje.²⁰⁶ Republiška omejevalna uredba je bila posledica tedaj zelo razširjenega običaja, da so klali živino v obliki prisilnih zakolov (*»Vsak, ki rabi meso za prireditve ali poroko, prisilno kolje.«*²⁰⁷). Odtlej so morali tudi meso tako zaklane živali oddajati NAVOD-u.²⁰⁸ Vendar je bila ta uredba že v manj kot dveh tednih omiljena z novo, ki je znova dovoljevala klanje kmečkim rejcem, malim rejcem (tisti, ki so redili enega ali več prašičev pa niso imeli več kot pol hektarja zemlje), zavodom in ostalim. Še vedno pa so potrebovali dovoljenje krajevnih odborov, morali pa so NAVOD-u tudi oddati del slanine, obdržati pa so smeli

²⁰⁴ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, prepis okrožnice MTP, 3. oktober 1945.

²⁰⁵ UL DFJ, št. 53/486 – 24. julij 1945.

²⁰⁶ UL DFJ, št. 73/688 – 17. september 1945.

²⁰⁷ AS, MTP, šk. 10, 707/10, sestanek ministra MTP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

²⁰⁸ UL SNOS in NVS, št. 48/343 – 22. oktober 1945.

vse meso.²⁰⁹ Uredbi je bila priložena tabela o količinah sveže slanine (v kg), ki so jo morali rejci oddati, če so zaklali več prašičev:

Družinskih članov	Od enega prašiča so oddali slanine	Od drugega prašiča so oddali slanine	Od tretjega prašiča so oddali slanine	Od četrtega prašiča so oddali slanine
1	20	35	40	40
2	10	30	40	40
3	6	25	36	39
4	–	20	32	36
5	–	15	28	33
6	–	10	24	30
7	–	5	20	27
8	–	–	16	24
9	–	–	12	21
10	–	–	8	18
11	–	–	4	15
12	–	–	–	12
13	–	–	–	9
14	–	–	–	6
15	–	–	–	3
16	–	–	–	–

Količine obvezne oddaje slanine za male rejce so bile približno za tretjino manjše.

Sprememba in dopolnitev zvezne uredbe o pitanju, prometu in cenah prašičev je stvari spet zaostрила. Prepovedala je tudi klanje mršavih prašičev, gospodinjstva, ki jim je bilo dovoljeno klati prašiče za lastno potrebo, pa so bila izključena iz racionirane preskrbe z mesom in maščobami do 31. oktobra 1946, oziroma do časa, ko je bilo porabljenih po 50 kg mesa na osebo v 12 mesecih. Od vsakega zaklanega prašiča so morali takoj po klanju oddati, glede na težo živali, od 2 do 8 kilogramov masti.²¹⁰ Zbiral jo je NAVOD v svojih podružnicah. Njegova direkcija je nameravala organizirati zbiralna središča za zbiranje sveže slanine v Ljubljani, Mariboru, Celju, Dravogradu, Murski Soboti, Novem mestu, Ribnici, Rakeku in na Ptuju. Rejci iz krajev, ki so bili oddaljeni manj kot 5 km od podružnic, so oddajali tam, bolj oddaljeni pa v zbiralnicah (zadruga ali mesnice), ki bi jih postavile podružnice.²¹¹ Ker se je pomanjkanje najbolj kazalo pri maščobi in sladkorju, so ljudje, predvsem delavci, godrnjali, da je

²⁰⁹ UL SNOS in NVS, št. 49/357 – 3. november 1945. ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sign 010/437, dopis MTP, 4. novembra 1945.

²¹⁰ UL FLRJ, št. 98/907 – 7. december 1945.

²¹¹ ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sian. 010/442, dopis MTP, 15. november 1945

uredba o klanju prašičev premila, da so skoraj lačni, kmet pa je smel trgovati z mastjo, ker je obvezna količina oddaje bila zelo majhna.²¹²

Poleg naštetih pridelkov so bila v gospodarskem letu 1945/46 predmet obvezne oddaje tudi semena oljaric. Zopet sledeč navodilom zvezne uredbe,²¹³ je ministrstvo izdalo uredbo, po določilih katere so pridelovalci oljnih semen morali oddati vse pridelano semenje sončnic, buč, repice in maka. Izključno pravico nakupa le-teh na ozemlju Slovenije so imele oljarne, ki jih je določil republiški minister za industrijo in rudarstvo. Zbirale so ga same ali s pooblaščenimi zadrugami ali trgovci, ki so jih določili v sporazumu z NAVOD-om, ki je tudi nadziral odkup. Laneno semenje je odkupoval le Gosad. Oljarne ali od njih določeni zbiralci so morali izdajati pridelovalcem ob vsakem nakupu semenja določene količine olja, vendar le največ po 3 kg jedilnega olja za vsakega družinskega člana, poleg olja pa še za vsakih 100 kg semen po 15 kg oljnih tropin.²¹⁴

Prisilni odkup pridelkov mleka, žita, krompirja, fižola, goveje živine, maščob, oljnega semenja so torej v letu 1945 izvajali na različne načine. Samo z omejitvijo, komu so pridelovalci smeli blago prodajati (kot pri goveji živini), z določitvijo količine pridelka, ki so jo morali oddati, s presežki pa so smeli prosto razpolagati (mleko) ali pa z obvezo pridelovalcu, da mora oddati ves pridelek v zameno pa so mu dali le omenjeno količino izdelka iz njega (semena oljaric).

Ob vprašanju odkupa so večkrat ugotavljali, da v KLO ne izvršujejo navodil, da se je vanje vrinila familiarnost, ker se ne želijo zameriti sovaščanom, da ponekod celo vodilni v KLO delajo proti predpisom. Mnogokrat so delovali po liniji najmanjšega odpora in so si olajšali delo s prikrojevanjem navodil ali z ignoriranjem le-teh. Tudi vodstvo KPS je kritiziralo komiteje, ki da *»na oportunističnem in lokal-patriotičnem stališču do tega vprašanja skušajo ustvarjati popularnost med množicami«*.²¹⁵ Neupoštevanje navodil se je pojavljalo tudi v višjih upravnih organih. V začetku leta 1946 so ugotavljali, da so zatajili tudi okrajni odbori. Za božič in novo leto so želeli dati prebivalstvu dodaten obrok mesa, zato so okrajnim odborom naročili, naj dodaten odkup živine v te namene opravijo pri ljudeh, ki so *»sovražno razpoloženi do Jugoslavije«*. Okrajji pa so, da bi se izognili delu, živino preprosto odkupili od tistih, ki so jo prostovoljno prodajali. To pa je bilo škodljivo ob upoštevanju nameravane uredbe o odkupu živine. Torej bi ob ponovni oddaji bili tisti, ki so že oddali prostovoljno, pravzaprav kaznovani, *»sovražniki«*, ki prej niso oddali, pa bi

²¹² AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo oddelka za TiP Okrožnega odbora OF Maribor, 13. december 1945.

²¹³ UL FLRJ, št. 94/885 – 24. november 1945.

²¹⁴ UL SNOS in NVS, št. 54/374 – 24. oktober 1945.

²¹⁵ Darinka Drnovšek, Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954, Ljubljana 2000 (dalje Drnovšek, Zapisniki), zapisnik 25. december 1946, str. 57.

bili v boljšem položaju. Okrajnim funkcionarjem so šteli to kot velik prekršek, s katerim so škodili ugledu nove oblasti in ji povzročili veliko politično škodo. Na ministrstvu so kritizirali tudi pasivnost in nezainteresiranost političnih funkcionarjev množičnih organizacij. Ti naj bi preskrbo obravnavali kot birokratski problem, »štacuno« so prepuščali njenemu lastnemu teku.²¹⁶ Vodstvo KPS je sklenilo izboljšati stanje odkupov na več načinov: s propagando o zvezi delavcev in kmetov, podkrepjeno z dodeljevanjem industrijskih izdelkov, zlasti tekstila posameznikom, ki so izpolnjevali obveznosti, vzporedno so nameravali pooprstiti kontrolo nad kršitvami ter povečati pristojnosti komisij za odkup.²¹⁷

Da odkupov niso uspevali izvesti, priča tudi nalog Predsedstva NVS iz konca decembra 1945, da je treba takoj organizirati po vseh okrajih nakupovalne komisije, ki bodo v svojem okolišu organizirale obvezne odkupe žita, krompirja, fižola, slanine in mleka ter kasneje tudi živine. Sestavljali naj bi jih član IOLO, delegat NAVOD-a, delegat iniciativnega združnega okrajnega odbora, zastopnik sindikalne organizacije in dva iz vrst malih kmetov.²¹⁸

Tudi pri odkupu se zadruga niso dobro izkazale. Tedanje stališče, da razen v vinarstvu, ne potrebujejo produktivnih zadrug, so podkrepili s tem, kaj potrebujejo. Hoteli so imeti take zadruga, ki bi pri kmetih zbirale pridelke in jih nosile na trg. A tega niso delale, to so delala državna podjetja.²¹⁹

Izvor blaga

Izvor v letu 1945 v Sloveniji prejetega blaga (v kilogramih)

Blago	UNRRA	Jugoslavija	Slovenija	Skupaj
Meso			669.926 (a)	
Mesne konz.	617.948 (b)			1.287.875 (a+b)
Olje	2.725	600.427	61.905 (c)	
Margarina	14.719 (č)			
Mast	885.908	10.375	59.364 (d)	1.645.420 (c-d)
Sladkor	2.766.009	298.800		3.064.809
Milo	718.030	24.494	129.900 (prašek)	896.469
Krompir			7.206.000	
Zakuhe	7.228.340	201.760		7.430.100

²¹⁶ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Zapisnik konference načelnikov oddelkov za TiP okrožnih in okrajnih odborov, 9. januar 1946.

²¹⁷ Drnovšek, Zapisniki, zapisnik 25. december 1946, str. 57.

²¹⁸ AS, MTP, šk. 45, 2206/45, okrožnica MTP, 28. december 1945.

²¹⁹ AS, MTP, šk. 10, 707/10, Sestanek ministra MTP in referentov trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja 11. oktober 1945.

Blago	UNRRA	Jugoslavija	Slovenija	Skupaj
Moka	30.569.617	13.687.476		44.257.095
Žitarice (zaloge)	7.114.049			7.114.049
Marmelada		20.000	267.000	288.000
Sir	30.240 (e)	10.000		40.000
Polenovke	62.098 (f)			
Suhe ribe	33.004 (g)			
Lojevi ocvirki	7.217 (h)			
Mlečne konzerve	484.839 (i)			
Mleko v prahu	560.550 (j)			
Ribje konzerve	746.210 (k)	47.983 (l)		794.193 (e+)
Skupaj	51.841.503	14.901.315	8.394.096	75.850.732

Dobri dve tretjini v letu 1945 prejetega blaga (če v celotno količino kot zagotavljenega štejemo tudi krompir, ki še ni bil prejet, temveč rezerviran pri kmetovalcih) je prišlo iz pomoči UNRRA-e, okoli 20 % iz Jugoslavije in le dobrih 11 % iz Slovenije. Iz lastnih virov so v Sloveniji pridobili ves porabljeni krompir, okoli 92 % marmelade, približno polovico mesa, 14 % pralnih sredstev in okoli 6 % maščob.²²⁰ S soljo se je Slovenija oskrbovala v Piranu. Prevoz je tekel preko Buzeta, ovirale so ga okvare, a vseeno so od 23. junija do 5. septembra prepeljali 334 vagonov soli, od tega 9 živinske in 5 industrijske.²²¹

Razmerje prejetih količin od UNRRA-e in iz Vojvodine je bilo približno v skladu s sklepi konference v Beogradu oktobra 1945. Takrat so sklenili, da se bo Slovenija do konca leta večinoma preskrbovala iz blaga UNRRA-e (mesečno 1.450 vagonov), delno pa iz Vojvodine (300 vagonov).²²²

Na ministrstvu pa so oktobra in novembra leta še optimistično ugotavljali, da za preskrbo Slovenije s krušnimi žiti pridejo v poštev trije viri: doma odkupljeni presežki, dobave UNRRA-e in dobave iz Vojvodine. Slednja naj bi prišla v poštev v pasivnih krajih le kot dodatna možnost za kritje primanjkljaja v okviru preskrbovalnega načrta. Ministrstvo je poudarjalo zahtevo, da mora vsak NOO prvenstveno kriti svoje potrebe iz lastnih presežkov. Razlog za takšno stališče je bil v dejstvu, da je bil ta odkup do tedaj zelo slab, ker NOO sploh niso ali so zelo slabo vodili evidenco o presežkih. Tedaj naj bi prehajali v novo fazo stanja celotne organizacije trgovine in preskrbe, v čas, ko bi morali začeti črpati tedanjo letino, ko bi morali paziti, da vse, kar se prideluje v Sloveniji, preide v korist skupnosti. Po mnenju ministra bi morali začeti z drugačnim delom, saj je do tedaj vse, kar so pridelali, veljalo kot nekaj neiz

²²⁰ AS, MTP, šk. 20, 1326/20, Poročilo o prejetih živilih v letu 1945.

²²¹ LP, 15. september 1945, str. 7.

²²² AS, CK KPS, šk. 36, mapa 1079, Zapisnik 7. sestanka komisije za ekonomsko politiko pri CK KPS, 28. oktober 1945. Ni podatka, o kakšni konferenci govori dokument.

koriščenega, kot nekaj, kar ne obstaja.²²³ A kot je razvidno iz gornje tabele, pozivi niso pomagali, saj si tudi do konca leta Slovenija sama ni zagotovila nič žit. Ministrstvo do konca leta 1945 ni začelo z obveznimi odkupi, ker pomankanje zaradi dobav UNRRE in iz Vojvodine ni bilo akutno. NAVOD je odkupil le nekaj zanemarljivo malih količin za preskrbo prebivalstva v lastnih okrožjih.²²⁴

OBDOBJE 1946–1948

Omenjeno obdobje zajema čas od začetka leta 1946 do marca 1948. Postavitev prve ločnice je deloma umetna, saj ta čas na področju preskrbe prebivalstva ni prinesel nikakršnih novih značilnosti, ne na področju pridobivanja blaga kot tudi ne na področju razdeljevanja le-tega. Po drugi strani pa so se znotraj tega nespremenjenega sistema pojavljale novosti, ki niso bile nebitvene. Prva sprememba je iz januarja 1946, ko so v Sloveniji, upoštevajoč zvezno uredbo, izenačili obroke na živilskih nakaznicah z ostalimi predeli Jugoslavije. Konec je bilo samostojnega odločanja v Sloveniji. A to ni edina razlika, ki utemeljuje to periodizacijo. V začetku leta 1946 je bila uvedena nova, enotna kategorizacija potrošnikov. V tem času so tudi prvič poskušali z novim, kasneje večkrat uvajanim in odpravljanim, načinom prioritete preskrbe »*produktivnega prebivalstva in njihovih družin*«.

Končalo se je tudi obdobje, ko so potrebe Slovenije po ključnih živilskih artiklih zadovoljevali skoraj izključno tuji viri. Odredbe o odkupu so dajale osnovo za vključitev lastnega pridelka v načrte preskrbe. Hkrati so tudi slovenski presežki – sicer redkih pridelkov – postali del sistema enotne jugoslovanske preskrbe.

Tudi področje trgovine zaznamujejo velike spremembe. Zaključilo se je sodelovanje z zasebnimi trgovci na področju trgovine na veliko. Ko so izkoristili njihovo znanje in poslovne zveze, so jih izrinili iz mešanih delniških družb. S postavljanjem vedno novih ovir zasebnikom na področju zasebne trgovine na malo pa so pripravljali teren za njeno dokončno odpravo, ki je prišla kratek čas po zaključku tega obdobja.

Če bi še morda mogli dvomiti v upravičenost postavitve prve ločnice, pa ni nobenega dvoma glede druge. Marec 1948 označuje odpravo do tedaj veljavnega načina racionirane preskrbe in uvedbo povsem drugačnega.

Sicer pa so tudi tedaj obdobje pred petletnim planom delili na dvojje podobij: prvo takoj po vojni (1945) in drugo kot čas operativnih planov (1946).

²²³ AS, MTP, šk. 10, 707/10, Sestanek ministra za TiP z referenti trgovinskih odsekov ljubljanskega okrožja, 11. oktober 1945.

²²⁴ AS, MTP, šk. 11, št. 809/11, Poročilo o obveznih odkupih v letu 1945.

Torej so tudi sami postavljali ločnico v prelom 1945/46. Takoj po vojni še ni bilo zadostnega pregleda nad zalogami blaga in nad proizvodnjo. Delitev so zato izvajali od primera do primera glede na trenutno ugotovljene potrebe in razpoložljive fonde blaga. V letu 1945 ne moremo govoriti o načrtovanju v trgovini in preskrbi. Že leta 1946 pa so tovarne prejele proizvodne naloge. Ti in nacionalizacija industrije naj bi bile sredstvo, ki je pripomoglo k boljšemu pregledu oblasti nad razpoložljivimi blagovnimi fondi. Blago so že razdeljevali na podlagi mesečnih operativnih planov. Razdeljevanje je v tem letu že potekalo plansko, vendar še brez osnovnih letnih planov. To leto je bilo predvsem čas uvajanja in utrjevanja evidence in leto priprav na uvedbo osnovnega planiranja v trgovini.

S petletnim planom leta 1947 so tudi v trgovino uvedli planske naloge, ki so bile iste kot v ostalih gospodarskih panogah. Plan v trgovini, ki je po idejah svojih tvorcev obsegal celotno trgovinsko panogo, je bil sestavljen iz številnih samostojnih planov, ki naj bi vsi skupaj pokazali vse potrebe in vso dejavnost trgovine v najširšem smislu besede (trgovine na veliko in malo, odkupa, turizma in gostinstva). Plan trgovine so delili v tri skupine: 1. Skupino planov blagovnega prometa, ki je načrtovala celotno nabavo in razdeljevanje racioniranih, kontingentiranih in prostih predmetov. Njihova naloga je bila realizacija čim večjega blagovnega prometa ter proučevanje potreb in kupne moči prebivalstva; 2. Plane trgovske mreže, ki so obsegali plane na veliko in malo, plane menz, restavracij in kavarn, plane gostinstva in turizma, investicij in delovne sile. 3. Finančne plane, ki so določali finančno poslovanje vsakega podjetja, uprav in celega resorja, planirali kredite in vprašanja blagovnih stroškov. Njihova naloga je bila odstranitev akumulacije iz grosistične trgovine in njeno znižanje v maloprodaji na gospodarsko nepomembno višino.²²⁵ V njihovem okviru so že leta 1947 trgovinam postavili tudi tekoče letne planske naloge.

Novi minister za trgovino in preskrbo Tone Fajfar je januarja 1946 na konferenci okrožnih in okrajnih načelnikov oddelkov za trgovino in preskrbo, predstavnikov NAVOD-a, Zadrúžnega iniciativnega odbora, trgovinskega ministrstva in še nekaterih, prvi po zamenjavi republiškega ministra, zelo kritično ocenil dotedanje delo na področju preskrbe. Menil je, da je aparat preskrbe pomanjkljiv in slaboten, izvedba odkupov pa ne le pomanjkljiva, ampak že kar malomarna. Ravno tako naj bi po njegovem mnenju do tedaj premalo pozornosti posvečali naporom za znižanje števila izdanih nakaznic v preskrbi. Te tri stvari je označil kot temeljne pri naslednjem delu ministrstva. Zatr dil je, da dr. Vavpetič, ki je bil minister za trgovino in preskrbo pred njim, ni imel pravih perspektiv, da bi preskrba funkcionirala v redu in da je bila improvizirana.²²⁶ Te trditve v veliki meri zavrača pregled razlogov za težave v poglavju

²²⁵ ZAC, OLO Poljčane, šk. 16, sign. 258, Planiranje trgovine, s.d.

²²⁶ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Zapisnik konference, 9. januar 1946.

Leto 1945. Ravno tako je bilo nepravilno očitati Vavpetiču improviziranje. V prvih tednih po koncu vojne je ravno to reševalo prebivalstvo pred še večjim pomanjkanjem. Dodati pa je treba, da se je Fajfar kar sam zanikal, saj je v isti sapi dejal, da so bili za Vavpetičevo zamenjavo tudi »politični razlogi«. Poleg tega je zavračal tezi, da sta za vse težave na terenu kriva ministrstvo ali NAVOD ali da bi se mogle stvari urediti le z zamenjavami v ministrstvu. Sam je videl krivdo za slabo stanje pri krajevnih odborih, od koder se je prenašala tudi na okrajne in okrožne. Tam niso izvrševali odredb, od tam so jemali najboljše kadre, dovolili »pristop špekulantom«, okrajni sekretarji pa so se za to delo malo zanimali. V KLO naj bi se do tedaj »skrhala še vsaka uredba, še vsak predlog, ki ga je ministrstvo dalo«. Zato se je zavzel za njihovo kadrovsko prenovo in okrepitev in za uvedbo osebne kazenske odgovornosti za vse krajevne odbornike, pristojne za preskrbo.²²⁷ V tem delu svoje kritike je imel Fajfar prav.

PRESKRBA

Petletni načrt o razvoju gospodarstva LRS v obdobju 1947–1951 je v smislu izboljšanja življenjskega standarda prebivalstva kot eno svojih temeljnih nalog predvideval izboljšanje preskrbe prebivalstva s predmeti široke potrošnje, zlasti z živili, obutvijo in oblačili, ne le v količinskem, temveč tudi v kakovostnem oziru. To so nameravali doseči z dvigom proizvodnje republiške in lokalne lahke industrije, z organizacijo živilskih trgov v mestih in industrijskih središčih ter z usposabljanjem trgovcev vseh treh sektorjev za razvoj blagovnega prometa. S povečanjem proizvodnje v industriji in kmetijstvu so načrtovali postopno opustitev sistema racionirane preskrbe. Razdeljevanje blaga naj bi bilo hitro, ceneno in pravilno, zato je načrt predvideval razvoj trgovin v prodaji na veliko in drobno, v industrijskih naseljih z organizacijo tovarniških magazinov, v ostalih naseljih in na podeželju pa z organizacijo zadruške in zasebne trgovine.²²⁸

Načrt preskrbe Slovenije so v prvi polovici leta 1947 sestavili iz načrta porabe in načrta realizacije. Prvi je glede posameznih artiklov, tako industrijskih kot živilskih, določil, kako bodo v načrtovanem obdobju delili blagovni fond posameznim skupinam potrošnikov. Načrt porabe je omenjal tri pojme: blagovni fond, izventrni fond in tržni fond. Prvi je bil seštevek drugega in tretjega. Sestavljale so ga vse zaloge, ki so bile na razpolago za določeno obdobje, poleg tega pa še količine, ki so jih pridobili v republiki, v drugih republikah ali iz tujine. Izventrni fond je obsegal vse količine, ki jih niso razdeljevali na podlagi živilskih nakaznic, temveč na drugačen način. Sem so sodili t. i. pavšalisti, ki so nabavljali živila skupno za tiste potrošnike, ki so se hranili pri njih ali pa za potrošnike in skupine potrošnikov, ki so nabavljali živila na

²²⁷ Prav tam.

²²⁸ UL LRS, št. 31/181 – 2. avgust 1947.

podlagi posebnih nakazil (zdravstvene in socialne ustanove, menze, obratne kuhinje, internati, vzgojni domovi, otroški in mladinski domovi, zavetišča, vrtci, vojni ujetniki, okrajni zapori, planinske kočje, potujoči gosti, stalni izredni dodatki za najtežje delavce in dodatki gozdnim delavcem). Poleg tega je izventrni fond obsegal še tri postavke: izventrni fond OLO, specialni fond OLO in specialni fond Uprave Navoda in Koloniale. Prvi je bil namenjen za pokrivanje potreb potrošnikov, ki niso prejeli živila na živilske nakaznice, temveč na podlagi nakazil OLO. To so bili redni mesečni potrošniki (našteti zgoraj: od zdravstvenih ustanov do gozdnih delavcev) ali takšni, ki jih je bilo moč predvideti vnaprej (počitniške kolonije, mladinske brigade, važnejše prireditve itd.). Vse potrošnike izventrnega fonda OLO je z živili le-ta oskrboval na podlagi obrokov in navodil ministrstva, večje količine praviloma preko Navoda, manjše preko prodajalcev združnega ali državnega sektorja. Ti so izdajali koristnikom izventrnega fonda živila na podlagi nakazil OLO samo v celotni količini. Če koristnik nakaznice tega ni hotel, jo je moral vrniti OLO in dobiti novo za spremenjeno količino.

Specialni fond OLO je bil namenjen za pokrivanje nepredvidenih manjših potreb: prireditve lokalnega pomena, kuharski ali drugi tečajji itd., specialni fond Uprave Navoda in Koloniale pa je pokrival nepredvidene večje potrebe (prireditve, ki so presegle okrajni pomen, večje konference itd.).

Tretja postavka načrta porabe je bil tržni fond, ki je pokrival potrebe potrošnikov z živilskimi nakaznicami. Ta je vseboval tržni fond OLO in rezervo ministrstva, ki je pokrivala morebitne nepredvidene primanjkljaje, ki bi se pojavili v tržnem fondu v določenem obdobju.

V okviru načrta realizacije preskrbe je vsak OLO prejel svoj blagovni fond. Načrt je izdelalo ministrstvo in obvestilo OLO, kolikšen je njegov tržni, izventrni in specialni fond, saj je prej v načrtu uporabe OLO izvedel le za skupno količino. Blagovni fond, to je načrtni kontingent za določeno obdobje, ki ga je prejel OLO, je tvoril okvir, v katerem se je gibala preskrba okraja v načrtnem obdobju. OLO ga praviloma niso smeli prekoračiti. Le v izrednih pogojih, npr. v okviru tržnega fonda, velikem povečanju delavstva ali pri izventrnem velikem dotoku mladinskih brigad, je bilo to dovoljeno, okvira specialnega fonda pa OLO ni smel prekoračiti v nobenem primeru. Iz njega ni bilo dovoljeno izdajati živil posameznikom. Če pa se je že pokazala nujna nepredvidena potreba, OLO pa je že porabil svoj specialni fond, je mogel prositi za potrebne količine iz specialnega fonda Uprave Navod-Koloniale.²²⁹

Preskrba prebivalstva s predmeti široke potrošnje, predvsem pa s prehrabnimi izdelki, je bilo eno od najvažnejših gospodarskih in političnih vprašanj.

²²⁹ AS, MTP, šk. 49, 2269/49, Naloge OLO pri planiranju prehrane, 9. junij 1947; prav tam, 2270/49, Plan preskrbe živil, 29. april 1947.

Čeprav so bile razmere boljše kot v letu 1945, v drugem letu po osvoboditvi še ni bilo na razpolago dovolj živil za vse potrebe. Razlogov, zakaj je bilo tako v državi, ki je pred vojno izvažala hrano, je bilo več. V prvi skupini so bili vzroki, ki so izvirali iz dejanskega stanja, ki jih niso mogli odstraniti, saj so bili posledice dolgotrajne vojne: izčrpane zaloge in delovna sila, zmanjšan stalež vprežne in druge živine, s tem pomanjkanje gnoja, izraba orodja in strojev, delno uničena prehrabena industrija. Poleg tega je velika suša leta 1946 po vsej državi povzročila slabo letino, pomoč UNRRA-e je bila zmanjšana, z Zahoda pa uvoz ni bil možen. Druga skupina težav je izvirala iz napak v lastni gospodarski politiki. Če se omejimo na preskrbo, gre za napake v politiki na vasi, v načrtovanju (tako v pripravi odredb kot količinah) in izvedbi odkupov (kar je podrobneje obdelano na drugem mestu), ideološkem obravnavanju trgovine, težavah v funkcioniranju oblastnih organov na področju preskrbe, ki so rezultirale nepravilnosti pri razdeljevanju. Dodamo lahko še ne najbolj produktivno iskanje najboljšega sistema razdeljevanja v stalno prisotni skrbi oblasti, da nagradi »svoje« in odtegne »sovražnikom« ali »neproduktivnim«. Tretja skupina so bile ovire, ki so izvirale iz zahtev zunaj Slovenije. V zameno za dovoz živil, predvsem žita in maščob, je morala odvajati del svojih za druge republike in vojsko ter za izvoz.

Po oceni iz začetka januarja 1946 so mesečne potrebe Slovenije po posameznih živilih bile: 9.339 ton krušne moke, 259 ton pšeničnega zdroba, riža ali testenin, 76 ton bele moke, 2.235 ton zakuhe, 914 ton soli, 299 ton sladkorja, 254 ton maščob, 646 ton mleka, 950 ton sira in 218 ton mila.²³⁰ V prvih treh mesecih leta 1946 so bile pošiljke moke dovolj velike za pokrivanje potreb, dodeljene količine sladkorja in maščob pa so bile prenizke. Zalog, ki bi mogle blažiti nihanja v dobavah, v Sloveniji še ni bilo.²³¹ Ob koncu leta 1945 bi pri nekaterih artiklih zaloga sicer zadoščala za mesec, a se je v prvih mesecih leta 1946 zmanjšala. Nekatere, npr. koruza, so še zadoščale za mesec dni, zakuhe pa je bilo le za sproti, sploh po tistem, ko niso več dobivali graha, ki so ga delili poleg fižola, kaše, ješprenja in malih količin testenin. Kot zakuho so zato nameravali deliti koruzno moko, a zopet ob predpostavki rednih dobav iz Vojvodine.²³² Sredi leta 1946 se je zaloga krušnih žit skrčila na polovico mesečnih potreb,²³³ tolikšna je bila tudi konec leta.

Slovenija je bila glede živil večinoma odvisna od uvoza iz drugih republik, za lastne potrebe in še za izvoz je imela dovolj količin le pri krompirju, sadju in v manjši meri pri nekaterih drugih pridelkih. S svežim mesom je pokrivala svoje potrebe. Razen nekaterih rodovitnih delov vzhodne Štajerske, Spodnje

²³⁰ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Zapisnik konference z ministrom, 9. januar 1946.

²³¹ AS, MTP, šk. 17, 1224/17, Poročilo o delu MTP v marcu 1946, 31. marec 1946; prav tam, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

²³² AS, MTP, šk. 17, 1224/17, Poročilo o delu MTP v marcu 1946, 31. marec 1946; prav tam, šk. 20, 1326/20, Poročilo Navoda, 11. januar 1946.

²³³ AS, MTP, šk. 16, 1186/16, Načrt preskrbe s kruhom, 8. januar 1947.

Savinjske doline, Krškega polja in še nekaterih malih predelov v Sloveniji niso pridelali dovolj žit za samooskrbo. Bilo je le 1.000 vagonov presežkov žit s koruzo vred, kar je zadoščalo za slab mesec preskrbe. Za prehrano je Sloveniji letno primanjkovalo 10.000 vagonov žita, ki ga je uvažala predvsem iz Srbije (Vojvodine). Do začetka žitnega leta 1946/47 so krili večino potreb iz dobav UNRRA-e, od avgusta 1946 so bili odvisni le od količin, ki so izvirale iz ostale Jugoslavije. Situacijo je še poslabšala suša.²³⁴

Kako je funkcioniralo načrtovanje preskrbe, si oglejmo na primeru iz konca leta 1946. Tedaj je republiško po navodilih zveznega ministrstva izdelalo načrt preskrbe s kruhom za obdobje 1946/47. Po njem bi Slovenija v obdobju od 1. avgusta 1946 do konca julija 1947 iz drugih republik dobila 7.731 vagonov krušnih žit. Od te količine je Slovenija, upoštevajoč veljavne predpise, do konca leta 1946 izdala že 4.500 vagonov. Tako bi za naslednjih sedem mesecev ostalo le 2.800 vagonov ali 400 vagonov mesečno, kar je predstavljalo manj kot polovico potreb. Vlada LRS je ugotovila, da ob skrajnem varčevanju ni mogoče slediti zveznim navodilom glede porabe moke in je predlagalo nov načrt porabe moke. Zvezno ministrstvo je namreč pri izračunih uporabilo manjše število prebivalcev republike, upoštevalo pa ni tudi preskrbe skoraj 10.000 vojnih ujetnikov in preko 3.000 pripornikov.²³⁵ Tedaj so mesečne potrebe Slovenije po krušni moki znašale 8.245 ton, bele pa 435 ton. Te številke so bile preračunane na količine še ne zmanjšanih obrokov, zato so bile od februarja 1947, ko so zmanjšali obroke kruha od 25 do preko 33 %, še znatno manjše.

Preskrba je v prvih mesecih leta 1946 še zamujala, a se je stanje počasi boljšalo. Tako so npr. v Mariboru izdajali blago za februar od 22., v marcu od 14., v aprilu od 8. in v maju že 6. dne v tekočem mesecu. V naslednjih mesecih so delitev živil mogli opraviti že prve tri dni v mesecu, v primeru, da je imel trgovec v maloprodaji zaloge, pa že takoj.²³⁶ Leta 1947 so potrošniki marca morali prevzeti stvari na nakaznice že do 25., sicer so jim zapadle. Za april so delili moko od 1. do 8., po tistem so jim nakaznice za moko zapadle, za ostala živila je bil rok delitve do 19.²³⁷ Ta zaostritev pogojev je bila v tesni zvezi s tedaj izredno majhnimi razpoložljivimi količinami moke.

Število problemov je povečalo še pomanjkanje razpoložljivih kapacitet v mlinih. Leta 1946 je bila zmogljivost mlinov v Sloveniji pri običajnem stanju voda 450 vagonov mesečno (torej le za polovico slovenskih potreb po moki), ob zamrznitvi voda pa je ta količina padla na 300 vagonov.²³⁸ Pojavljala se je celo možnost, da bi bilo potrebno voziti pšenico iz Trsta, namenjeno Sloveniji, na

²³⁴ LP, 12. januar 1947, str. 4.

²³⁵ AS, MTP, šk. 16, 1186/16, Načrt preskrbe s kruhom, 8. januar 1947.

²³⁶ LP, 18. maj 1946, str. 6 in 5. julij 1946, str. 8.

²³⁷ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, okrožnica OLO Trbovlje, 21. marec 1947.

²³⁸ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Zapisnik konference pri ministru za TiP, 9. januar 1946.

mletje v hrvaške mline. Ta republika je sicer bila ponudila del svojih zmogljivosti v mlinih, a le za mletje koruze.²³⁹

Nakaznice in obroki posameznih vrst živil

Glavni inštrument razdeljevanja racioniranih potrošnih dobrin so bile seveda tudi v obravnavanem obdobju nakaznice. Obstajale so živilske nakaznice in nakaznice za industrijsko blago. Prve so bile veljavne koledarski mesec dni, prejemale so jih posamezni upravičenci, zagotavljale so jim obroke važnejših živil glede na njihovo razvrstitev v različne kategorije. Potrošniške nakaznice za nakup racioniranih industrijskih proizvodov so bile veljavne eno leto. Tudi za predmete, ki so bili v prosti prodaji, so obstajale omejitve. Ko je zvezno ministrstvo marca leta 1946 sprostilo prodajo raznih industrijskih izdelkov (predvsem oblačil), so uvedli družinske nabavne liste. Glede števila nakaznic so bile stalnica ugotovitve, da je previsoko; oblastni organi so odkrivali razloge za to in si prav tako vedno na različne načine prizadevali zmanjšati to število.

V začetku januarja 1946 so, da bi pri razdeljevanju racioniranih živil naredili čim več reda, uvedli obvezno kupovanje, če le-to že ni bilo prej uvedeno, pri stalnih dobaviteljih v kraju stalnega bivanja potrošnika. Tem so morali kupci predložiti osnovno in morebitno dodatno nakaznico, trgovec pa je odrezal odrezek osnovne nakaznice, ki je služil kot naročilnica.²⁴⁰

V letu 1946 se vrste in število živilskih nakaznic niso spreminjali od začetka leta do decembra. Obstajale so osnovne in dodatne. Prvih je bilo štiri vrste: 1. za popolne samooskrbovance, 2. brez odrezkov za maščobe in meso, 3. brez odrezkov za moko in kruh, 4. brez odrezkov za maščobe, meso, moko in kruh. Potrošniku so pripadale glede na to, ali si je mogel sam zagotoviti kate-rega od naštetih artiklov. Tisti, ki je še imel zalogo žita, ni dobival odrezkov za moko in kruh, dokler ni porabil svojih količin. Če je zaklal prašiča, je izgubil pravico do odrezkov za meso in maščobe.

Dodatne nakaznice ali kasneje nakaznice z večjimi obroki so pripadale določenim skupinam prebivalstva zaradi njihovih specifičnih potreb. Februarja 1946 so odpravili do tedaj obstoječo kategorijo najtežjih delavcev in uvedli dve skupini delavcev, ki sta prejemale dodatne nakaznice: »lahke« in »težke« delavce. Poleg njih so dodatne dobivali tudi otroci različnih starostnih skupin, nosečnice in bolniki. Nakaznice so se razlikovale tudi glede na kraj prebivanja prejemnika.

²³⁹ AS, MTP, šk. 54, 2403/54, zapisnik konference v Zagrebu glede ureditve mletja žita za Slovenijo, 17. januar 1946.

²⁴⁰ AS, MTP, šk. 45, 2206/45, okrožnica MTP, 21. december 1945.

Vzrok teh sprememb glede na stanje v decembru prejšnjega leta, ki so uvedle nove kategorije potrošnikov ali spremenile obroke za že obstoječe, je bilo prilagajanje odredbi zvezne vlade, katere namen je bil na vsem ozemlju Jugoslavije uvesti enake živilske nakaznice. V začetku leta 1946 so zato v Sloveniji morali uvesti spremembe pri osnovnih in dodatnih. Mesečni obroki moke (9.300 g) so ostali nespremenjeni, prav tako maščobe (200 ali 250 g) in soli (500 g), dvignili pa so jih pri »težkih« delavcih (z 200 na 300 g dnevno). Osnovni obrok sladkorja se je dvignil na 150 g (prej 100), zmanjšati pa so morali obrok zakuhe (prej 2.325 g). Uvedli so dodatne nakaznice za bolnike izven bolnic.²⁴¹

Za primer pogledimo, kakšne, v kolikšnih obrokih in na katere odrezke nakaznic so delili živila. Vrste nakaznic in obroki se namreč razen malenkostnih nihanj pri le nekaterih količinah in le pri nekaterih živilih niso spreminjale vse leto 1946 do novembra. Takšna obvestila so časopisi prinašali vsak mesec pred začetkom razdeljevanja nakaznic. Bila so zelo podrobna in za potrošnike zelo pomembna. Za ilustracijo predstavljamo celotno navodilo za april 1946:²⁴²

»A. Osnovne nakaznice

1. *Moka: 300 g moke ali 400 g kruha na dan ali za ves mesec 9000 g moke in sicer 2400 g koruzne moke in 6600 krušne.*
2. *Zakuha: 1700 g koruzne moke na vse odrezke za zakuho.*
3. *Maščobe: 300 g v Ljubljani, v ostali Sloveniji 200 g na vse odrezke za maščobo.*
4. *Sladkor: 150 g na odrezek za sladkor.*
5. *Milo:²⁴³ 100 g na odrezek za milo.*
6. *Sol: 500 g na odrezke 12 a) I, 22 a) II, sol III in sol IV.*

B. Dodatne nakaznice

I. dojenčki v 1. in 2. letu

1. *Sladkor: 350 g na odrezek Doj 157 oz. otr. 166 in na odrezek 13 a oz. 23 a osnovne živilske nakaznice.*
2. *Pšen. zdrob: 2500 g na odrezek 158 oz. otr. 166 in na odrezek 13 a oz. 23 a osnovne živilske nakaznice.*
3. *Riž: 500 g na odrezek Doj. 148 oz. otr. 167 in na odrezek 13 b oz. 23 b osnovne živilske nakaznice.*

²⁴¹ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Konferenca pri ministru, 9. januar 1946.

²⁴² LP, 31. marec 1946, str. 8.

²⁴³ Glede mila, ki ga je primanjkovalo, so v dokumentih in v časopisu omenjali možnost lastne izdelave. Iz 3 kg masti naj bi bilo moč skuhati 12–13 kg dobrega mila. Omenjeni količini masti je bilo potrebno dodati 6 litrov mehke vode, po 1 kg lužila, kolofonije ali smole in soli. Naš dom, priloga Naše žene, 1947, št. 1.

4. *Milo*: 100 g mila in 1 zavitek pralnega praška (250 g) na odrezek Doj. 159 oz. otr. 168.
5. *Paradiž. sok*: 3 doze na odrezek Doj. 160 oz. otr. 169.
6. *Sadni sok*: 3 doze na odrezek Doj 160 oz. otr. 169.

II. Otroci v 3-7 letu:

1. *Sladkor*: 200 g na odrezek otr. 175.
2. *Testenine ali bela moka*: 500 g na odrezek otr. 176.
3. *Bela moka*: 500 g na odrezek otr. 177.
4. *Parad. sok*: 3 doze na odrezek otr. 179.
5. *Sadni sok*: 3 doze na odrezek otr. 178.

III. Otroci in mladina od 8. do 14. leta starosti

1. *Parad. sok*: 3 doze na odrezek mlad. 183.
2. *Sadni sok*: 3 doze na odrezek mlad. 183.

IV. Noseče žene:

1. *Bela moka*: 500 g na odrezek Nos. 1.
2. *Sladkor*: 350 g na odrezek Nos. 2.
3. *Surovo maslo*: 350 g na odrezek Nos. 3.
4. *Sir*: 1000 g na odrezek Nos. 4.
5. *Mleta svinjina a 43 dkg*: 4 doze na odrezek Nos. 5.

V. Težki delavci:

1. *Moka*: 6400 g kruha ali 4800 g moke skupno na vse odrezke za kruh ter 4200 g moke skupaj na oba odrezka za moko. Moko v razmerju 25 % koruzne in 75 % krušne t.j. 2400 koruzne in 6600 krušne moke.
2. *Zakuha*: 3300 g koruzne moke na odrezek TD 107.
3. *Maščobe*: 450 g v Ljubljani, v ostali Sloveniji 550 g na odrezek za maščobo TD 107.
4. *Sladkor*: 350 g na odrezek TD 101.
5. *Kava*: 100 g na odrezek TD 102.
6. *Sir*: 500 g na odrezek TD 104.
7. *Milo*: 100 g na odrezek TD 105.

VI. Lahki delavci:

1. *Moka*: 4000 g kruha ali 3000 g moke skupno na vse odrezke za kruh ter 1500 g moke odrezek za moko. Moko v razmerju 25 % koruzne in 75 % krušne t.j. 1200 koruzne in 3300 krušne moke.
2. *Zakuha*: 2500 g koruzne moke na odrezek LD 206.

3. *Maščobe*: 200 g v Ljubljani, v ostali Sloveniji 300 g na odrezek za maščobo LD 201.
4. *Sladkor*: 200 g na odrezek LD 202.
5. *Kava*: 100 g na odrezek LD 203.
6. *Milo*: 100 g na odrezek LD 204.

Težki delavci in lahki delavci prejmejo na dodatne živilske nakaznice k nadomestilo za sir. 1. Težki delavci 1250 g mesnih konzerv z zelenjavo ali krompirjem in 2. Lahki delavci 750 g mesnih konzerv z zelenjavo ali krompirjem. Delitev bodo izvršili mesarji, način delitve bo objavljen naknadno.

VII. Narodna milica

1. *Moka*: 3000 g kruha ali 2250 g moke skupno na vse odrezke za kruh t. 6750 g moke skupno na oba odrezka za moko. Moko v razmerju 25 koruzne in 75 % krušne t.j. 2400 koruzne in 6600 krušne moke.
2. *Zakuha*: 6000 g na odrezek NM 1 (koruzne moke).
3. *Maščobe*: 400 g na odrezek NM 2.
4. *Sladkor*: 300 g na odrezek NM 3.
5. *Sol*: 100 g na odrezek NM 4.
6. *Milo*: 100 g na odrezek NM 5.

VIII. Osebe nad 60 let:

1. *Parad. sok*: 3 doze
2. *Sadni sok*: 3 doze na odrezke mlečnih nakaznic. Odrezke določijo okrajni ljudski odbori.

IX. Dnevne nakaznice:²⁴⁴

1. *Sladkor*: 34 g na odrezek 201.
2. *Sol*: 145 g na odrezek 202.
3. *Milo*: 25 g na odrezek 204.

Delitev nesladkanega kondenziranega mleka in mleka v prahu v mese aprilu 1946.

Nesladkano kondenzirano mleko prejmejo v mesecu aprilu:

1. *Otroci v starosti od 0–9 let* 8 doz.
2. *Bolniki* 8 doz.
3. *Noseče žene* 8 doz.

²⁴⁴ Te so se kasneje znatno znižale in oktobra 1946 je bil dnevni obrok sladkorja 5 g, soli 17 g in mila LP. 29. september 1946, str. 5.

Mleko v prahu prejmejo v mesecu aprilu:

1. *Otroci in mladina v starosti od 9-14 let po 3 kg.*
2. *Osebe v starosti nad 60 let po 3 kg.»*

V poročilih OLO so avgusta našli kar 22 vrst živilskih nakaznic: 4 osnovne, 2 dodatni, 1 za NM, 4 otroške, 1 za nosečnice, 7 za mleko in 3 za bolnike.²⁴⁵

A tudi sicer, ne le glede količin, so vedno obstajale omejitve, ki so potrošnikom grenile nakup. Vrste moke ni bilo mogoče kupovati po želji. Kjer so si ga lahko sami mleli, so potrošniki dobili žito. Glede maščob je bilo dopuščeno, da so delili pol masti in pol olja, ne glede na želje so lahko dobili tudi maslo ali slanino. Pri zakuhi so si lahko izbrali kašo (ali jim je bilo dano), ješprenj, grah, ovsene kosmiče ali ajdovo moko ali koruzni zdob.²⁴⁶

Ministrstvo je sredi januarja 1947 odredilo nove, zmanjšane, obroke kruha in moke. Za slednjo so veljali za ves mesec, za kruh od 15. januarja dalje. Zato so morali trgovci in zadruge, ki so brez dovoljenja že razdelili moko, ostalo količino moke za januar deliti le do višine novih obrokov. Njihovo delitev so smeli OLO objaviti le po predhodnem pristanku ministrstva.²⁴⁷ Dnevni obroki moke leta 1947 (v gramih) so bili zelo nizki:

	Januar ²⁴⁸	Od 15. jan. ²⁴⁹	Februar ²⁵⁰	Marec ²⁵¹	Maj ²⁵²	Avg ²⁵³	Nov ²⁵⁴
TD	600	562,5	525	600/485	485	485	485
SD	525	450	375	450/335	335	335	335
LD	450	337,5	262,5	375/260	260	260	260
Vse ostale nakaznice	300	225	202,5	225/185	185	185	185/162/135

Začetek leta 1947 je torej prinesel izdatno zmanjšanje količin moke, ki je trajalo vsaj do novembra. Hkrati oziroma celo poldrugi mesec prej se je ob zmanjševanju obrokov kruha in moke začela slabšala tudi kvaliteta moke, iz katere so pekli kruh.²⁵⁵ V letu 1946 so ga peki od aprila morali peči iz mešanice, se-

²⁴⁵ AS, MTP, šk. 58, 2486/58, Navodilo za oblikovanje poročil o preskrbi z racioniranimi živili, avgust 1946.

²⁴⁶ LP, 18. maj 1946, str. 6 in 5. julij 1946, str. 8.

²⁴⁷ AS, MTP, šk. 49, 2266/49, okrožnica MTP o znižanju obrokov kruha in moke, 11. januar 1947.

²⁴⁸ AS, MTP, šk. 11, 816/11, Položaj prehrane v LR Sloveniji, s.d., okoli 19. marca 1947.

²⁴⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 8, št. 149, okrožnica OLO Trbovlje, 11. januar 1947.

²⁵⁰ AS, MTP, šk. 49, 2267/49, Delitev moke za mesec februar, s.d.

²⁵¹ LP, 11. marec 1947, str. 6. Konec februarja so sicer objavili precej višje obroke, a so jih že z veljavnostjo z 8. marcem znižali. AS, MTP, šk. 49, 2267/49, Delitev živil v mesecu marcu 1947, 21. februar 1947.

²⁵² LP, 21. april 1947, str. 4.

²⁵³ LP, 10. julij 1947, str. 8.

²⁵⁴ AS, MTP, šk. 50, 2275/50, Delitev moke za mesec november, 30. oktober 1947.

²⁵⁵ Od oktobra leta 1946 so morali iz 100 kg prečiščene in za mletje pripravljene pšenice v hektolitski teži 76 kg mleti 5 kg bele moke, 85 kg enotne krušne moke, 9 kg otrobov, za izgubo je šel 1 kg. AS, MTP, šk.

stavljene iz 75 % enotne krušne in 25 % koruzne moke.²⁵⁶ Kvaliteta se v tem letu še ni slabšala, spremembe so bile malenkostne in posledica tega, katere vrste moke so bile na zalogi. Oktobra je bil spečen iz 85 % enotne, 10 % koruzne in 5 % sojine moke, novembra iz 75 % enotne in 25 % ržene moke, decembra, ki je prinesel poslabšanje, pa iz 50 % enotne, 10 % ržene in 40 % koruzne moke.²⁵⁷ V letu 1947 se je razmerje med enotno in koruzno moko pri pekih bistveno poslabšalo; januarja na 50 : 50,²⁵⁸ februarja in marca na 40 : 60.²⁵⁹ Poleti je bilo sicer kratko obdobje izboljšanja, ko so uporabljali le enotno moko,²⁶⁰ novembra pa je izven velikih mest in industrijskih ali rudarskih središč padlo celo na 30 : 70.²⁶¹

Marca 1947 so za moko uvedli nakaznice treh različnih barv. Rdeča (za vse LD, SD in LD ter družinske člane TD in SD) je omogočila nakup moke v razmerju 50 : 50, modra (za vse družinske člane LD in vse ostale potrošnike mest Ljubljana, Maribor in Celje) nakup moke v razmerju 30 % pšenične in 70 % koruzne, črne pa so vsem ostalim prebivalcem omogočale nakup le koruzne moke.²⁶² Sistem, ki je favoriziral del potrošnikov, je ostal v veljavi le še naslednji mesec, že maja pa so zaradi relativnega izboljšanja pri preskrbi moko delili v razmerju 60 : 40 in 40 : 60, nihče več ni prejemal samo koruzne. Tribarvne nakaznice so ukinili.²⁶³

Izboljšanje je bilo le kratkega daha. Novembra so znova uvedli razlikovanje pri obrokih in razmerjih moke za potrošnike glede na vrsto dela in poleg tega še glede na kraj bivanja. Pri obeh vrstah razlikovanja pa je v bistvu šlo za favoriziranje fizičnih delavcev. Pri vrsti dela je to bilo kar naravnost povedano, saj so bili umski delavci glede obroka moke izenačeni z LD. Glede kraja bivanja so bili na boljšem prebivalci večjih mest ter industrijskih in rudarskih krajev (Ljubljana, Maribor, Celje, Trbovlje, Zagorje, Hrastnik, Jesenice, Mežica, Ravne, Kočevje, Idrija), kjer so pekli kruh pri pekih v razmerju 40 % enotne in 60 % koruzne moke, v vseh ostalih pa v razmerju 30 : 70. Prebivalstvo na štetih mest je prejelo pretiskane navadne in otroške nakaznice, potrošniki v ostalih krajih in na podeželju pa nepretiskane. Namen te ločitve je bil v želji, da bi slednjim preprečili kupovati v omenjenih mestih, saj so nepretiskane omogočale nakup manjših obrokov (dnevno 135 in 162 g) moke, in to samo koruzne.²⁶⁴

45, št. 2217/45, okrožnica MTP o navodilu zveznega MTP, 14. november 1946.

256 LP, 31. marec 1946, str. 8.

257 LP, 29. september 1946, str. 5, 29. oktober 1946, str. 6 in 28. november 1946, str. 6.

258 LP, 31. december 1946, str. 4.

259 AS, MTP, šk. 49, 2266/49, Živilski obroki za mesec februar, 24. januar 1947; prav tam, šk. 49, 2267/49, Delitev živil v mesecu marcu 1947, 21. februar 1947.

260 LP, 10. julij 1947, str. 8.

261 AS, MTP, šk. 50, 2275/50, Delitev moke za mesec november, 30. oktober 1947.

262 AS, MTP, šk. 49, 2267/49, okrožnica MTP o nakaznicah za marec, 24. februar 1947.

263 LP, 21. april 1947, str. 4.

Peki in slaščičarji niso smeli peči drobnega peciva (tedaj imenovanega »*luksuznega*«): rogljičkov, žemelj, prest, pogač, bureka, krapov, flancatov ..., tudi če jim je ostajalo moke, ker je vsi upravičenci niso kupili. To so smeli storiti le takrat, če jim je bila enotna krušna moka namensko nakazana zanje. Ta nakazila pa so bila prav malenkostna. Oktobra 1946 so npr. v okraju Trbovlje dobili v ta namen 6 ton te moke za tri Naproze in dva zasebnika.²⁶⁵ Še te majhne količine pa so bile zaradi težke situacije popolnoma prepovedane konec leta 1946.

Pri ostalih živilih, ki so jih v tem obdobju delili na nakaznice, obrokov niso zmanjšali. Zaradi manjših količin moke in kruha v letu 1947 so potrošniki druga racionirana živila občasno prejeli celo v večjih količinah v obliki izrednih dodatkov. To nam pokaže primerjava med količinami decembra 1946, ko so še zadnjič prejeli neokrnjene obroke moke in kruha, z meseci v letu 1947. Nekateri dodatki so bili odrejeni zaradi posameznih izrednih potreb potrošnikov (npr. za konzerviranje sadja ali zelenjave) in zaradi praznikov, drugi pa so bili, kot že rečeno, nadomestilo za zmanjšane obroke moke ali kruha. Naštejmo nekaj primerov. Vsi družinski poglavarji – kmetje, ki niso imeli svojega pridelka krušnih žit, so dobili maja in junija 1946 poleg rednih obrokov še po 9 kg koruzne moke ali po 12 kg koruze dodatka,²⁶⁶ mesec kasneje so vsi potrošniki dobili po 40 dkg dodatnega sladkorja za vkuhanje, poleg tega pa še po 15 dkg slanine.²⁶⁷ Praznike ob koncu leta je oblast skušala prebivalstvu polepšati z dodatkom od 50 do 100 g kave v zrnju, s po 1.000 g UNRRA marmelade za otroke in mladino, mlekom v prahu (250 g) in jajci v prahu (100 g) za otroke in starostnike. Mleko v prahu so delili le v industrijskih krajih in večjih mestih (Ljubljana, Novo mesto, Kranj, Tržič, Jesenice, Trbovlje, Celje, Maribor, Prevalje) ter drugod, kjer je prevladovalo delavstvo ali kjer je bil opazen padec dovoza mleka. Ministrstvo je odredilo za praznike tudi izredni dodatek mesa od 10 do 20 dag za lastnike nakaznic, kot tudi 10 dkg za tiste, ki sicer niso bili upravičeni do prejema mesa.²⁶⁸

Ob velikonočnih praznikih leta 1947 je ministrstvo razdelilo upravičenim potrošnikom 250 g suhega svinjskega mesa in 100 g sveže govedine. Če so OLO imela še zaloge, so slednje smeli nameniti tudi ostalim prebivalcem. Delavci vseh kategorij so marca dobili tudi enkratni izredni dodatek slanine (od 500 do 1.000 g). Zadrugam in trgovcem so naročili, naj razdelijo vso slanino, ki so jo imeli na zalogi od preteklih mesecev, tudi UNRRA-ino, ki je bila že malo zarka, zato so opozarjali, da jo je potrebno takoj pretopiti. Poleg izredne deli-

²⁶⁵ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, Okrožnice in razglasi 1946, okrožnica OLO Trbovlje, 8. oktober 1946.

²⁶⁶ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, prepis okrožnice MTP, 6. junij 1946.

²⁶⁷ AS, MTP, šk. 44, 2213/45, okrožnica MTP, 2. julij 1946.

²⁶⁸ AS, MTP, šk. 45, 2218/45, okrožnici MTP, 12. in 17. december 1946.

tve za maj so odredili še eno izredno delitev olja: kot izredni dodatek za maj in junij od 300 do 700 g. Prejeti so ga smeli vsi, tudi tisti, ki so klali prašiče.²⁶⁹

Tudi meso so, čeprav zanj niso izdajali nakaznic, delili le v omejenih obrokih. Ministrstvo je julija 1946 določilo, da ostane tedenski obrok mesa kot do tedaj po 100 g, LD in TD so dobili še enkrat toliko. Če je kje bilo na razpolago več klavne živine, kot je je bilo potrebne za takšen obrok, so jo morali poslati industrijskim krajem (Jesenice, Kranj, Tržič, Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Mežica itd.), kjer so OLO določali višino tedenskih obrokov ob upoštevanju razpoložljive količine mesa. Posamezniki, ki so prodajali klavno živino, so dobili za odraslo govedo 6 kg, za tele pa 3 kg mesa. Tisti, ki do tedaj niso bili upravičeni do mesa, ker so sami klali, so od julija dobivali po 100 g enkrat na dva tedna, vendar so to oktobra zaradi male ponudbe klavne živine ter potreb JA in industrijskih središč preklicali.²⁷⁰

Ministrstvo je konec leta 1946 določilo, da so od tedaj vsi mesni izdelki, suho meso in krvavice bili vključeni v plansko razdeljevanje. Delili so jih lahko namesto svežega mesa in na nakaznice.²⁷¹ Sveže meso, goveje paštete, ribje, mesne ali mešane mesne konzerve so delili enkrat tedensko, ob sobotah; v prvi polovici leta 1947 so posamezne kategorije potrošnikov dobile tedensko naslednje količine svežega mesa: delavci kategorije TD 400 po g, delavci kategorije SD in LD po 300 g, ostale kategorije (Nav, Doj, OM) pa po 200 g. Če so namesto svežega mesa delili konzerve, so upoštevali razmerje 75 g konzerv za 100 g mesa.²⁷²

Od srede avgusta leta 1947 je bilo meso v prostem prometu.²⁷³ Od tega meseca mesarji in vsa maloprodaja niso smeli več prodajati mesa v konzervah namesto svežega mesa, ker naj bi potrošniki prejeli zadostne količine za kritje vseh potreb.²⁷⁴

Mleko je bilo prav tako redka dobrina. V vsem obravnavanem obdobju so bile predpisane dnevne količine na približno enaki ravni. Otroci do enega leta in

²⁶⁹ AS, MTP, šk. 49, 2268/49, okrožnica MTP o delitvi mesa za velikonočne praznike, 27. marec 1947; ZAC, MLO Trbovlje, šk. 8, 657/47, okrožnica OLO Trbovlje, 17. marec 1947; prav tam, KLO Čatež, šk. 6, 357/47, dopis OLO Krško, 7. maj 1947.

²⁷⁰ ZAC, KLO Krška vas, šk. 12, 839/46, okrožnica MTP, 2. julij 1946; prav tam, KLO Dobovec, šk. 2, št. 1328/46, prepis okrožnice MTP, 5. oktober 1946.

²⁷¹ »Telečje kosti se delijo na živilske nakaznice za dojenčke, toda ne mesto rednih obrokov mesa ali mesnih izdelkov, ampak kot dodatek. Telečje kosti se delijo na odrezke živilskih nakaznic, ki jih določijo tukajšnji OLO, ko zbere podjetje primerno zalogo. Drobovina se dodeljuje še nadalje menzam kot izredni dodatek. Surovi in topljeni loj bomo nakazovali menzam kot dodatek v maščobi.« ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 94/47, okrožnica OLO Trbovlje, odsek za gospodarstvo, 9. januar 1947.

²⁷² LP, 1. februar 1947, str. 6, 27. marec 1947, str. 4 in 10. julij 1947, str. 8.

²⁷³ AS, MTP, šk. 22, 1402/22, Predlogi komisije za ugotavljanje osnov za interne odkupne cene prostih kmetijskih pridelkov, 24. september 1947.

²⁷⁴ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 8, 1464/47, okrožnica zveznega MTP, plan družbene prehrane, 20. avgust 1947.

nosečnice so imeli pravico do enega litra, otroci do devetega leta tri četrt ali pol litra, otroci od 10. do 14. leta, bolniki in starostniki nad 60 let po četrt litra. Če ni bilo mogoče zagotoviti mleka vsem naštetim, so imeli prednost otroci do 9. leta in nosečnice.²⁷⁵

V letu 1947 je bil letni kontingent sladkorja za Slovenijo za prvih devet mesecev 5.099.000 kg (mesečno torej preko 500 t), za prvo polovico leta bi morala dobiti 3.395.000 kg, vendar so do konca maja dobili 2.637.000.²⁷⁶ Situacija se je izboljšala konec leta, ko je sladkor prišel v prosto prodajo, saj naj bi ga domače tovarne proizvedle dovolj.²⁷⁷

Letna potreba po soli v Sloveniji je bila leta 1945 100 vagonov, imeli so še presežke iz Pirana.²⁷⁸ Soli je bilo vedno dovolj, prebivalci so jo redno dobivali po 500 gramov na mesec. Junija 1947 je ministrstvo na podlagi obvestila direkcije za nekovine v okviru zveznega ministrstva za rudarstvo dovolilo prosto prodajo soli na območju LR Slovenije in v slovenskem delu cone B. Vsa skladišča Navoda so je imela dovolj in maloprodajalci so je mogli nabaviti v neomejenih količinah.²⁷⁹

Omenili smo že, da si je oblast stalno prizadevala zmanjšati število izdanih nakaznic. V začetku januarja 1946 so ob 800.000 prejemnikih odrezkov za maščobe, kar je predstavljalo dve tretjini prebivalstva, ugotavljali, da je pri več kot polovici kmetov to odločno preveč.²⁸⁰ V naslednjih mesecih je bistveno padlo število nakaznic, izdanih polnim oskrbovancem, povečalo pa se je število ostalih. Vzrok je odvzem živilskih odrezkov družinam, pri katerih so klali svinje, kot tudi izboljšanje kontrole nad razdeljevanjem nakaznic.²⁸¹

Tako kot so v sezoni klanja varčevali pri izdaji odrezkov za maščobe, so ob žetvi naročali, naj pri razdelitvi upoštevajo pridelek tekočega leta, tako da bi pridelovalci žit dobili nakaznice brez odrezkov za moko in zakuho. Na podlagi prejetih poročil KLO pa je bilo očitno, da se je število razdeljenih avgusta 1946 le neznatno zmanjšalo glede na število v juliju. Zato je ministrstvo naročalo KLO, naj tudi potrošnikom, ki sicer niso bili pridelovalci žit, a so si nabavili moko ali žito pri kmetih, ne dajo odrezkov za moko in zakuho.²⁸² Vprašanje je, kako bi mogli to izvrševati, saj KLO niso izvajali niti lažje izve-

²⁷⁵ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 1641/46, prepis okrožnice MTP, 31. julij 1946; AS, MTP, šk. 46, 2231/46, okrožnica MTP z navodili za preskrbo s svežim mlekom, 9. februar 1948.

²⁷⁶ AS, MTP, šk. 12, 868/12, Situacijsko poročilo o sladkorju, 30. maj 1947.

²⁷⁷ LP, 6. november 1947, str. 3.

²⁷⁸ AS, MTP, šk. 16, 1157/16, Poročilo oddelka za kontrolo in organizacijo št. 35/1-1945.

²⁷⁹ ZAC, KLO Čatež, šk. 6, 677/47, dopis IO OLO Krško, 8. junij 1947; AS, MTP, šk. 49, 2269/49, okrožnica MTP glede uvedbe proste prodaje soli, 5. junij 1947.

²⁸⁰ AS, MTP, šk. 10, 713/10, Zapisnik konference z ministrom za TiP, 9. januar 1946.

²⁸¹ AS, MTP, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

²⁸² ZAC, KLO Čatež, šk. 5, 1232/46, okrožnica gospodarskega odseka OLO Krško, 23. avgust 1946.

dljivega navodila, naj ne izdajajo nakaznic kmetom, ki so imeli več kot 144 kg žita na osebo.²⁸³

Pregledi so ves čas kazali, da so skoraj vsi LO delali napake pri delitvi nakaznic. Marsikje so jih delili kar brez kriterijev in zato se je dogajalo, da so jih dobili tisti, ki do njih niso bili upravičeni, brez njih pa so ostali upravičeni. Zlasti je bil ta pojav kritiziran tam, kjer so brez njih ostali delavci. V lokalnih LO so zaznavali tudi namerne nepravilnosti, npr. delitev nakaznic po prijateljskih ali sorodstvenih vezeh. Nekateri KLO so naročali tudi do sto kart več, kot so sploh imeli prebivalcev. Ministrstvo je stalno ponavljalo predloge za »revizijo« izdanih nakaznic, pozivalo LO k skrajni vestnosti pri obravnavi potrošnikov, zavračalo »šablonsko delo iz pisarne po birokratski inerciji«. Od LO je zahtevalo, naj na terenu, npr. na zborih volivcev razrešujejo, kdo upravičeno prejema nakaznice. Skušali so tudi povečati odgovornost za svoje delo. Za pravilno razdeljevanje je postal odgovoren ves odbor.²⁸⁴

Neživilsko blago

Po uredbi o planskem razdeljevanju industrijskih proizvodov z dne 11. aprila 1947 je ministrstvo razdeljevalo celoten kontingent republike za široko potrošnjo. Pod tem pojmom so razumeli vse blago, ki je bilo namenjeno neposredni zadovoljitvi potreb prebivalstva in je bilo dosegljivo v trgovinah. Vštete so bile še potrebe manjših ustanov, uradov in podjetij, ki so to blago nabavljali neposredno pri trgovcu na malo. Ministrstvo je razdeljevalo vse svoje kontingente okrajnim ljudskim odborom, ki so iz njih krili potrebe prebivalstva. Neposredno je blago dodeljevalo le industrijskim magazinom, Na-Mi, ter za večje potrebe nekaterih porabnikov, ki jih ni bilo moč nabaviti v trgovinah, a so sodile v široko potrošnjo: Ministrstvu za zdravstvo za potrebe bolnišnic posteljnino, brisače, perilo in milo; Ministrstvu za gradnje za potrebe delavcev republiških in večjih mestnih gradbenih podjetij delovne obleke, čevlje, nogavice, perilo, odeje in slamarice; Ministrstvu za delo za potrebe vsega ostalega delavstva za vse blago, ki ga rabijo pri delu; Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo za potrebe državnih kmetijskih in gozdnih gospodarstev republiškega pomena ter Upravi za turizem in gostinstvo za potrebe gostinskih podjetij republiškega pomena. Za vse ostale potrebe proizvodnje, kapitalne izgradnje, lokalne industrije in vso obrt ministrstvo ni dajalo nikakršnih kontingentov, temveč so potrebe teh sektorjev morali kriti po planu kontingentov pristojnih ministrstev. Za kritje potreb široke potrošnje so bili torej pristojni le OLO in MLO, navedena ministrstva pa za potrebe svojih resorjev. Poleg omenjenega industrijskega (neživilskega) blaga je veljala ta delitev po planu tudi za vsa živila, tako racionirana kot kontingentirana.²⁸⁵

²⁸³ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, okrožnica MTP, 16. september 1946.

²⁸⁴ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 112/47, okrožnica OLO Krško, 20. januar 1947.

²⁸⁵ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, številka 1064, prepis okrožnice MTP, 4. september 1947.

Glede tekstilnega blaga je zvezna Izredna uprava za preskrbo dostavljala ministrstvu za industrijo in rudarstvo le okvirne kontingente, ta pa je izdelal razdelilnik po tovarnah za posamezne republike. Prvi izdelan razdelilnik je veljal za zadnje četrletje 1945, naslednji za prvo polletje 1946. Ker pa med zveznimi ministrstvi ni bilo prave koordinacije, je gospodarsko ministrstvo stalno dobivalo nova naročila in razdelilnik ni mogel več veljati. Izredna uprava za preskrbo ga je delala na podlagi podatkov izdelanega blaga, ne na osnovi potreb posameznih republik, zato so te dobivale razne tekstilne izdelke, ki jih niso mogle uporabiti. Enako kot pri ostalih artiklih je Slovenija dobivala od celotnega programa 7,8 % tekstila. Za pot do končnega uporabnika je tekstil potreboval od 26 do 50 dni.²⁸⁶ Preskrba s tekstilijami je januarja 1946 dosegala povprečno 12–15 % stanja v letu 1929, podatek iz sredine leta pa prinaša že precej višjo številko, saj naj bi poraba tekstilnega blaga v Sloveniji tedaj znašala 35 % predvojnne.²⁸⁷ Poleg enega grosista (Uteksa) ga je v maloprodaji razdeljevalo okoli 1.200 trgovin, od katerih je bilo le 190 posebnih za tekstil, vse ostale so bile mešane ali zadruge. Prve mesece (do aprila) leta 1946 je bilo od razdeljenega metrskega blaga 79 % slovenskega, 8 % iz ostalih predelov Jugoslavije in 13 % od UNRRA-e, pri konfekciji pa so bili deleži 45 %, 8 % in 47 %. Glede na predvojno stanje se je tekstilno blago dosti hitreje obračalo, kar je ob pomanjkanju blaga povsem razumljivo. Celotna teža mesečnega tekstilnega kontingenta je bila od 150 do 200 ton.²⁸⁸

Potrošnik je mogel kupiti industrijsko blago z nakaznicami, ki mu jih je izdal pristojni lokalno odbor ob izkazani potrebi, vedno v skladu z obstoječimi zalogami. Bile so namenjene le posameznemu nakupu v omejenem času. Omejitve pa so obstajale tudi pri prodaji blaga, ki je bilo sicer v »prosti prodaji«. Marca leta 1946 je zvezno ministrstvo dovolilo takšno prodajo nekaterih industrijskih izdelkov, predvsem oblačil. V maloprodaji pa so smeli vsakemu kupcu prodati le po en kos vsakega predmeta, in sicer ob predložitvi osebne izkaznice. Ker pa številni prebivalci le-te niso imeli, so se v prosti prodaji pojavljale težave. Zato je ministrstvo v želji, da bi takšne nakupe poenostavilo, izdalo družinske nabavne nakaznice. Prejeli so jih vse družine in samci. Za vse člane enega gospodinjstva so izdali le po eno na ime družinskega glavarja. Z njo je mogel vsak družinski član nakupiti le toliko predmetov, kolikor je družina imela članov. Prodajalec je moral vsako prodajo vpisati v nakaznico, hkrati pa tudi v svojo evidenco. Obstajali sta dve vrsti: družinska nabavna nakaznica A za nekmete in B za kmete.²⁸⁹

Opisani način razdeljevanja racioniranih industrijskih izdelkov potrošnikom na osebna nakazila, ki je ustrezal stanju zalog in proizvodnji po osvoboditvi

²⁸⁶ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanju blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

²⁸⁷ Glede na leto 1939 naj bi bila preskrba s tekstilijami leta 1945 20,2 %, leta 1946 66,6 % in leta 1947 skoraj 80 %. Javna uprava, 1948, št. 1-2, str. 39.

²⁸⁸ AS, MTP, šk. 20, 1301/20, Položaj trgovine po vrstah, junij 1946.

²⁸⁹ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, prepis okrožnice MTP, 7. april 1946.

OKROŽNI LO CELJE

No 83873

Nakaznica za tekstilije

prejel za din ..... kom *štiri* m .....

.....
podpis referenta

Ljiljana Marigo
.....
podpis prejelnika

4. maja 1946
.....
datum izdaje

Nakaznica je neprenosljiva in veljavna za dobo 30 dni od dneva izdaje

	12	23
2	13	24
3	14	25
4	15	26
5	16	27
6	17	28
7	18	29
8	19	30
9	20	31
10	21	32
11	22	

Nakaznica za tekstil, 1946 (ZAC, Okrajno sodišče Celje, 1946)

tvi, se je pokazal kot neelastičen, zato so tudi zanje uvedli nakaznice. Prvega oktobra 1946 so začele veljati nove potrošniške karte za nakup racioniranih industrijskih proizvodov; veljavne so bile do 30. septembra 1947. Bile so enotne za vso državo. Ker so z njimi mogli kupovati le oblačila in obutev, se je zanje uveljavilo tudi ime oblačilne karte. Uporabljali so jih v večjih mestih in v industrijskih središčih. Tiste predmete, ki jih ni bilo dovolj, so tudi naprej izdajali na podlagi nakazil. Na osnovi nakazil so dobivale racionirano industrijsko blago tudi socialne in zdravstvene ustanove, gostišča in gospodarska podjetja pa delovno obleko in obutev, izjemoma tudi posamezniki (smrt, nova družina). Na takšen način so se oskrbovali tudi prebivalci v krajih, kjer ni bilo nakaznic za industrijske izdelke. MO in KLO so jih morali razdeliti po navodilih iz časopisov ob delitvi živilskih nakaznic za oktober. KLO so jih morali vpisati v kartoteko izdanih nakaznic. Posamezna nakaznica je bila sestavljena iz 25 kuponov za nakup določenega blaga le na posebni oklic ministrstva oziroma za to pooblaščenih LO, iz določenega števila točk, ki so jih pri nakupu industrijskega blaga na podlagi seznama potrebnih točk za posamezen artikel oddali prodajalcu v maloprodaji, in prostora za vpis naku-

pljenih industrijskih predmetov, če je bil njihov nakup možen le na podlagi posebnih odlokov ministra za trgovino in preskrbo le ob vpisu v nakaznico. Bile so treh različnih vrst za posamezne kategorije prebivalstva.

Potrošniki so morali svoje potrebe po blagu, za katerega je bilo potrebno nakazilo, prijaviti pri svojem podjetju ali sindikalni organizaciji, če pa ti niso mogli – npr. zaradi oddaljenosti bivališča prosilca – oceniti njegovih potreb, se je moral obrniti na svoj LO. Sindikati in podjetja so zbrane prijave potreb posredovale krajevnim ali četrtnim LO, ki so jih bili dolžni sprejeti in ob danih količinah tudi prednostno upoštevati. Potrošnike pa so vseeno pozivali k zmernosti in preudarnosti pri prijavljanju potreb.

Navodila za delitev obutve za Slovenijo je določala Izredna uprava za preskrbo za vsako četrtletje. Za prvo v letu 1946 so bila izdelana šele 20. februarja. Usteks je z lastnimi prevoznimi sredstvi dostavljal določene kontingente v Celje ali Maribor, in sicer okrožnim združnim centralam, ki so po določenem ključu porazdelile obutev maloprodajalcem po okrajih, v ljubljanskem okrožju so pooblaščenca okrajev dvigovali blago za maloprodajo kar v skladišču v Ljubljani, v novomeškem okrožju pa je obutev prevzemal iniciativni združni odbor.²⁹⁰

Januarja 1946 je ministrstvo izdalo enotne nakaznice za čevlje, veljavne po vsej Sloveniji. Zato so takoj ukinili izdajo dotedanjih nakaznic za nabavo čevljev in usnja. Nove so se delile v skupine: A 1 – par moških čevljev, B 1 – par ženskih čevljev, C 1 – par moških ali ženskih delavskih čevljev, Č 1 – par otroških čevljev od št. 26 do 38, D 1 – par gojzavic, E 1 – par ortopedskih čevljev po meri.²⁹¹ Kolikšne pa so bile možnosti potrošnikov pri kupovanju, pove velikost kontingenta čevljev za MLO Trbovlje aprila 1946. Obsegal je 87 parov otroških ter po 9 parov moških in ženskih čevljev. Zainteresirani so morali osebno zaprositi na OLO, pri odseku za trgovino in preskrbo, kjer so dobili nakaznico, čevlje pa so dobili pri Bata.²⁹² Od oktobra 1946 so potrošniki mogli kupovati čevlje na nakaznice za industrijske proizvode.²⁹³ V prvih treh mesecih leta 1946 so razdelili skupaj 140.000 parov, v času od avgusta 1945 do marca 1946 pa povprečno 25.000 parov mesečno, a tu so vračunani tudi vsi čevlji slabše kvalitete in sandali. To je predstavljalo le eno tretjino predvojnne porabe.²⁹⁴

Ob pomanjkanju čevljev so jih ljudje več nosili k čevljarjem. Vendar je to večkrat bilo zaman, saj ti zaradi pomanjkanja usnja niso mogli delati.²⁹⁵

²⁹⁰ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanja blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

²⁹¹ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, okrožnica odseka za TiP, 21. januar 1946.

²⁹² ZAC, MLO Trbovlje, šk. 4, 473/46, okrožnica odsek za TiP OLO Trbovlje, 5. april 1946.

²⁹³ LP, 20. september 1946, str. 4.

²⁹⁴ AS, MTP, šk. 20, 1301/20, Položaj trgovine po vrstah, junij 1946.

²⁹⁵ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 31 in 164/47, dopis KLO, 8. januar 1947 in odgovor OLO 23. januar 1947.

VLADA LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE

Ministrstvo za trgovino in preskrbo

Okraj: *Taborje*

Nakaznica **B** števil. 60501 *

Tov. št. *Preverjalnik* je upravičen kupiti proti izročitvi te nakaznice

iz *Knj. darba 20* je upravičen kupiti proti izročitvi te nakaznice

1 par ženskih čevljev

Nakaznica je brez žiga neveljavna

Veljavna do

17. 10.

1946

Čena Din 1 —

podpis *Barbalič*

Nakaznica za čevlje, 1946 (ZAC, KLO Čeeče, šk. 5, živilske nakaznice)

Železnino za gospodinjstvo so izdelovali po proizvodnem načrtu, posebno železnino pa le na osnovi konkretnih naročil posameznih republik. Razdeljevala jo je IUP, ko je preko ministrstva za industrijo in rudarstvo od tovarn dobila sporočilo o izvršitvi proizvodnega programa. Ministrstvo za industrijo in rudarstvo je nato javilo na Slovenijo nanašajoče se količine ministrstvu, to je obvestilo trgovsko podjetje Železnino ter okrožja o prevzemu tega blaga. Vsega je naročila Železnina v posameznih tovarnah. Odpremo so izvajali na tri načine: iz tovarn neposredno na zadruge v maloprodaji, iz tovarne neposredno na okrožne zadružne centrale Novo mesto in Maribor ter na podjetje Rakuš v Celju, kjer so blago razvrstili in ga porazdelili na zadruge, ter slednjic iz tovarn neposredno v centralno skladišče Železnine, od tu pa kot v eni od obeh gornjih poti. Zadnji način je bil običajen predvsem pri pošiljkah UNR-RA-e in pri dobavah iz drugih republik. Čas, ki ga je porabilo blago za to pot do končnega uporabnika, je bil minimalno preko 7 tednov, lahko pa tudi do 4 mesece v primeru, če je morala tovarna šele izdelati blago po naročilu Železnine.²⁹⁶ Na področju železnine, ki je za porabo v Sloveniji izvirala v glavnem iz lastnih virov, nekaj jo je prihajalo iz Hrvaške in Vojvodine, UNNRA pa je dobavljala železo, jeklo in nekatere druge kovine, posodo in nekaj orodja, so v Sloveniji dosegali okoli tretjine normalne porabe (okoli 350 vagonov od 1.000 potrebnih).²⁹⁷

²⁹⁶ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, poročilo o razdeljevanja blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

²⁹⁷ MTP, šk. 20, št. 1301/20, položaj trgovine po vrstah, junij 1946.

V prvih mesecih leta 1946 so bili tobačni izdelki v prosti prodaji, a v preskrbi so se pojavljale nepravilnosti. Pred trafikami so se vsako jutro naredile vrste čakajočih. Po čakanju je vsak dobil po 10 cigaret, iz Maribora pa so poročali še o manjšem številu. Kadilci so dobesedno razgrabili vsak kontingent. Razmere so izkoriščali tudi posamezniki s preprodajo po višjih cenah.²⁹⁸ Potrošniki so bili nezadovoljni, ker ni bilo tistih cigaret, ki so jih želeli; prodajali so le drage, trafike pa so bile po vaseh veliko zaprte. Oblast je ljudi mirila, da je blaga dovolj na razpolago in da ni potrebe za nezadovoljstvo. Zanimivo je poročilo KLO Čatež NAVOD-u, da ljudje negodujejo, zlasti kmetje, češ da ni moč kupiti dovolj cenenih cigaret Drava, ki jih najraje kadijo. Ljudje so menili, da obstaja preveč vrst cigaret, bilo naj bi jih le šest, po tri za delavce in kmete in tri za delovno inteligenco. V dopisu so še prosili, naj izboljšajo kvaliteto tobaka v cenejših cigaretah, ker »pri nekaterih cenejših cigaretah za kadilcem puščajo tak ostuden duh, da ga ni za prenašati«.²⁹⁹

Leta 1947 so kadilci kupovali cigarete individualno ali na podlagi seznamov kadilcev, članov sindikata, ki jih je posredoval trafikantom in je nekdo s tem seznamom dvigoval dnevne količine za vse. KLO so naredili za območja posamezne trafike tudi sezname za nečlane sindikata. Na prve sezname so izdajali po 10 cigaret dnevno, na sezname nečlanov sindikata pa le 5. Tudi pripadniki NM in vojaki so dobivali po 10 cigaret dnevno.³⁰⁰

Aprila je pripadlo vsakemu članu sindikata kadilcu skupno 430 cigaret, vsak teden po 100 in za preostala dva dneva še 30 kosov.³⁰¹ Nabavo cigaret so še organizirale sindikalne podružnice, vendar je način, ki so ga uvedli, da bi tobačne izdelke razdeljevali lažje in pravičneje, pokazal ravno nasprotno rezultate. Skoraj vsi člani sindikata so čez noč postali kadilci. V Ljubljani je bilo 30.000 članov, od tega se jih je kar 29.000 prijavilo za kadilce. Sindikati so prijavljali kot kadilce kar celotno članstvo ali dajali lažne podatke. Kovinska industrija na Šentjakobu je prijavila 270 kadilcev, čeravno je imela le 43 članov.³⁰²

Prvega maja 1947 so ukinili razdeljevanje cigaret po sindikalni liniji in ponovno uvedli prosto prodajo tobaka. Ministrstvo je izdalo navodila za razdeljevanje tobačnih izdelkov v bodoče. OLO so razdelila dodeljene mesečne količine na posamezne KLO oziroma trafikante po stvarnih krajevnih potrebah. Trafikanti so jih morali razdeliti na vse delovne dni v mesecu. Od dnevne kvote so jih prodajali eno tretjino dopoldne, ostalo popoldne. Posameznemu potrošniku so smeli maja in junija 1947 prodati le 15 cigaret dnevno. Izobesiti

²⁹⁸ LP, 18. maj 1946, str. 3.

²⁹⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 2287/46, okrožnica NAVOD, ravnateljstvo Ljubljana, 28. september 1946; ZAC, KLO Čatež, šk. 5, dopis KLO na Navod, 1. november 1946.

³⁰⁰ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, št. 260, okrožnica OLO Trbovlje, 1. marec 1947.

³⁰¹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 8, 764/47, okrožnica OLO Trbovlje, gospodarski odsek, referent za prehrano, 29. marec 1947.

³⁰² SP, 12. april 1947, str. 4.

so morali table, na katerih je moralo biti napisano, kolikšen je njihov mesečni kontingent tobačnih izdelkov, koliko so jih dvignili, kolikšen je dnevni kontingent cigaret, cigar ali tobaka, koliko jih je v prodaji dopoldne in koliko popoldne.³⁰³

Kontingente drv in premoga je ministrstvo mesečno določalo v dogovoru z ministrstvom za industrijo in rudarstvo in ministrstvom za gozdarstvo v okviru od zveznega trgovinskega ministrstva odobrenega načrta. Pri kurivu je bilo najmanj zastojev pri dobavi.³⁰⁴ Trgovina s slabimi vrstami premoga je bila prosta, kvalitetne vrste rjavega iz Trbovelj, Zabukovice in Pečovnika pri Celju pa so bili namenjene le za železnico in industrijo. Za civilne potrebe je v Sloveniji prihajal v poštev premog iz Velenja (ta je bil sredi leta 1946 že v prosti prodaji), Kočevja, Šentjanža in Kanižarice ter iz manjših premogovnikov celjskega bazena, okolice Ljutomera, Ormoža in Dolenjske. Za razdeljevanje premoga so načrtovali centralnega distributerja, to so zlasti utemeljevali z neurejenimi razmerami na trgu s premogom v predvojnem času. Enako so načrtovali tudi za drva, saj so večinoma prihajala iz zasebnega sektorja in so menili, da je centralni distributer potreben, da bi omejil špekulacijo v maloprodaji in krepitev zasebnega sektorja v trgovini. Poleg tega so drva izvažali iz Slovenije, pa tudi za prihodnost so načrtovali, da bodo še racionirana in zato potrebna centralnega distributerja, ki bi razbremenil ministrstvo.³⁰⁵ Ministrstvo je vsak mesec dobivalo od OLO, ti pa od KLO naročila za premog in na podlagi teh podatkov dodeljevalo kontingente. Vsem ni bilo mogoče ustreči in zato je vsem KLO priporočalo, naj kraji v zahtevkih navedejo prioritete.³⁰⁶ Vsako gospodinjstvo je smelo za nabavo do treh ton lignita izkoristiti kredit v znesku do 2.000 din. Sredstva so dobili preko bank, z rokom vrnitve v 6 mesecih.³⁰⁷

Kontingent drv, ki je bil določen za kurilno sezono 1946/47, je bil minimalen in je zahteval skrajno varčevanje. Prebivalstvu so svetovali, naj namesto drv raje uporablja lignit, ki ga je bilo dovolj v prosti prodaji. Omenjeni kontingent je bil načeloma namenjen le preskrbi tistih krajev, ki v svoji okolici niso imeli drv in jih prebivalci niso mogli kupovati neposredno od lastnikov gozdov. Državne gozdne uprave so oskrbovale prvenstveno večja mesta, industrijska središča, vojaštvo in druge republike, kjer niso imeli lastne pridelave. Drva so smeli izdajati izključno le na nakazila ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo ali trgovinskega ministrstva. OLO so smeli nakazovati drva pri gozdnih upravah le v okviru njim dodeljenih kontingentov. Kot minimalne potrebe za

³⁰³ AS, MTP, šk. 49, 2270/49, okrožnica MTP, 29. april 1947; ZAC, KLO Čeče, šk. 6, št. 630, dopis OLO Trbovlje, 31. maj 1947.

³⁰⁴ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanja blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

³⁰⁵ AS, MTP, šk. 20, 1301/20, Položaj trgovine po vrstah, junij 1946.

³⁰⁶ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 3121/46, dopis OLO Trbovlje, gospodarski odsek, 17. december 1946.

³⁰⁷ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 1737/46, prepis okrožnice GS Vlade FLRJ, 28. junij 1946. Glej tudi UL FLRJ, št. 56/392 - 28. junij 1946.

gospodinjstva so bile določene količine: gospodinjstvo z 1 članom je dobilo 1 m³ drv, z 2 članoma 1,5 m³, s 3 člani 2 metra, s 4 in 5 člani 3 m³, 6 in več članov po 4 m³ drv.³⁰⁸

Septembra 1947 so v Ljubljani z ukinitvijo nakaznic za drva sprostili njihov nakup v pričakovanju, da si jih bo prebivalstvo samo kupilo na deželi, vendar so vsi hoteli to storiti pri podjetju Kurivo, ki pa ni moglo zadostiti vsem potrebam.³⁰⁹

Sicer pa je bilo leto 1947 zaznamovano tudi s pomanjkanjem električnega toka, s stalnimi pozivi k varčevanju in v novembru z uredbo o omejitvi njene porabe.³¹⁰

Tudi petroleja je zelo primanjkovalo. Družine, ki so imele elektriko v hiši, v hlevu pa so svetile s petrolejkami, so januarja 1946 dobivale po 0,5 l na mesec, družine z malim otrokom pa še 1 l.³¹¹ Ministrstvo je aprila 1946 objavilo, da se bo obrok petroleja 1. maja znatno povečal, potrošniki brez elektrike so dobivali dvojno količino tistih z elektriko. Vsak mesec do konca leta so prvi dobivali po 2 l petroleja, drugi pa le 1 l.³¹²

Že v zimi 1945/46 je v neelektrificiranih krajih vladalo veliko pomanjkanje petroleja, pičli obroki petroleja pa so se obdržali tudi v vsem letu 1947 in začetku 1948.

Tekoča goriva in maziva so prejemale le tisti lastniki zasebnih prevoznih sredstev, ki so »s svojim delom neposredno pomagali pri graditvi in obnovi domovine« in so lažje delali z njimi (zdravniki, inženirji itd.). Za osebno vozilo z bencinskim motorjem so mesečno mogli prejeti po 300 l bencina in 9 l motornega olja, lastniki motorjev brez prikolice po 50 l bencina in 1,5 l motornega olja.³¹³

TRGOVINA

V načrtnem gospodarstvu, kot so ga pojmovali v letih po vojni, trgovina ni pomenila pridobitne panoge, bila naj bi le posredovalec blaga med proizvajalcem in potrošnikom. Posrednik ni smel akumulirati dobička, ker bi s tem dražil blago, zaračunati si je smel le stroške svoje režije. Trgovino so videli le

³⁰⁸ ZAC, KLO Čatež, šk. 5, okrožnica MTP, 1. avgust 1946.

³⁰⁹ LP, 1. september 1947, str. 3.

³¹⁰ Primeri pozivov k varčevanju: LP, 23. januar 1947, str. 4, 23. september 1947, str. 4 in 9. november 1947, str. 6; SP, 24. januar 1947, str. 3. MTP je pozvalo LO, naj odredi, da bodo trgovine odprte le v času dnevne svetlobe. AS, MTP, šk. 45, 2217/45, okrožnica MTP, 28. november 1947.

³¹¹ ZAC, KLO Čatež, šk. 5, 166/46, okrožnica ONOO Krško, oddelek za TiP, 25. januar 1946.

³¹² Prav tam, 586/46, okrožnici gospodarskega odseka OLO Krško, 17. april in 16. maj 1946.

³¹³ ZAC, KLO Dol pri Hrastniku, šk. 3, prepis okrožnice MTP, 10. julij 1946.

kot podaljšano roko proizvodnje, kot aparat za čim cenejše in hitrejšje posredovanje blaga potrošnikom.

Glede razmejitve med zveznimi in republiški podjetji je v začetku leta 1946 vladala še precejšnja nejasnost. Načelno naj bi ustanavljali kot zvezna trgovaška podjetja tista, ki so trgovala z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, in tista, ki so trgovala s surovinami za glavne panoge industrije (tekstil, usnje, odpadki). Prav tako naj bi ustanovili v zveznem okviru trgovaško podjetje s tehničnim lesom, gradbenim materialom in tekočimi gorivi. V okviru državnega trgovinskega sektorja republik pa naj bi se organizirala trgovina z ostalimi predmeti, predvsem z izdelki, ki so bili v planski razdelitvi. Državni sektor trgovin na malo ali podjetja, ki so bila lokalnega pomena, naj bi sodili v okvir okrožnih, okrajnih ali celo mestnih odborov (ljudski magazini, gostinska podjetja itd.). V praksi ta razmejitev glede trgovine na veliko ni bila nikoli izvedena, saj so imele republike samostojna državna podjetja za promet z racioniranimi živili. Tudi glede maloprodaje januarja 1946 še ni bila izvedena. Zavlačenje ustanovitve novih državnih podjetij je bilo deloma rezultat nejasnosti, ali bo državna veletrgovina sploh še obstajala ali pa bo prepuščena združnemu sektorju.³¹⁴ V trgovini vloga državnega sektorja ni bila jasno določena. Tudi združništvo je v prvem letu svojega udejstvovanja iskalo oblike svojega dela in doživljalo neuspehe.

Tudi v obravnavanem obdobju je ministrstvo za trgovino in preskrbo bilo najvišji organ oblasti v izvajanju trgovinsko-preskrbovalne politike vseh treh obstoječih gospodarskih sektorjev. V območju trgovine je bil v začetku obdobja zasebni sektor še vedno izredno močan, zlasti v maloprodaji, sledil mu je združni, državni sektor pa je bil v maloprodaji skorajda neopazen.³¹⁵

Preoblikovanje trgovskih podjetij v prodaji na veliko in malo

V prvih mesecih leta 1946 so še delovale delniške veletrgovske družbe z večinoma mešanim kapitalom: Gosad, Sadje, Vino, Železnina, Tkanina, Galanterija, Kolostroj, Kurivopromet in Papirpromet. Razlogi za njihov nastanek, potek oblikovanja in poslovanja, deleži posameznih sektorjev ter razlogi za njihovo ukinitve so že bili predstavljeni v prejšnjem poglavju, v nadaljevanju pa bo prikazano njihovo v letu 1946 izvedeno oblikovanje v državna podjetja, od katerih so nekatera nadaljevala s povsem identično dejavnostjo prejšnjih delniških družb, druga pa so združila poslovno področje dveh. Delniške družbe so po izplačilu delnic združnemu in zasebnemu sektorju prešle v izključno last države z odločbami predsedstva vlade LR Slovenije od 13. avgusta do 30. septembra 1946.³¹⁶ Vendar je bil to le zaključek dalj časa trajajočega procesa

³¹⁴ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanju blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

³¹⁵ Prav tam, Razlogi za ustanovitev in organizacija Uprave državnih trgovskih podjetij, 14. marec 1946.

³¹⁶ AS, MTP, šk. 2, 111/2, sklepi o razrešitvi članov upravnega in nadzornega odbora.

z jasnim ciljem: „*Privatne veletrgovine ne bo, onemogočiti jo bomo morali z gospodarskimi ukrepi.*“³¹⁷

Z ustanovitvijo teh družb leta 1945 in postopnim večanjem svojega deleža v njih v letu 1946 je država v trgovini na veliko ustvarila temelje za svojo prevlado nad zasebnim kapitalom in tudi precej zajetnejši delež kot v trgovini na malo. Te mešane družbe so bile sredstvo, s katerim so skorajda povsem izrinali zasebno iniciativo. Še v februarju 1946 so poročila o prvih mesecih poslovanja teh družb le-te zaradi ustvarjenega dobička označevala kot uspešne, hkrati pa so že menili, da delo nekaterih od teh družb ni pokazalo takšnih uspehov, kot so jih od njih pričakovali. V njih so se pokazale, po mnenju ministrstva, »*očitne tendence raznih špekulativnih elementov, ki niso mogli razumeti potreb novega časa*« ter so hoteli tudi v teh podjetjih zasledovati le svoje, egoistične interese.³¹⁸ V jeziku tržne ekonomije bi se reklo, da so hoteli poslovati z dobičkom, vendar tega zasebnikom niso hoteli niti mogli privoščiti. Šlo je za odstranitev dveh novih ureditvi trgovine tujih elementov. Prvi je bil zasebni kapital oziroma njegova dejavnost v trgovini na veliko, drugi pa je bila akumulacija.

Januarja 1946 so začeli z reorganizacijo teh mešanih delniških družb, saj se je oblasti zgolj nadzorstvena funkcija države v njih zdela nezadostna. Namesto treh vrst lastnikov so ta podjetja dobila le enega – državo – in niso bila več delniška. Pri tem je republiško ministrstvo sledilo zgledu zveznega. Kot prav posebno nujno potrebno so obravnavali ustanovitev takih republiških podjetij za predmete, ki so sodili v načrtno razdeljevanje.³¹⁹ Ministrstvo je predlagalo, da naj predstavnik delnic državnega sektorja na skupščinah mešanih družb za trgovino na veliko predlaga, da izvolijo dva likvidatorja družbe, da se od poslovnega dobička po letnem sklepnem računu odstopi 5 % rezervnemu skladu, delničarjem pa izplačajo dividende. Dotedanje delničarje so izplačali, s 4 % od 1. januarja 1946 dalje, v družbah so še lahko ostali, a le kot zaposleni, če so to sami želeli, ostali aktiva in pasiva pa sta prešli na novo državno trgovsko podjetje.³²⁰

Ministrstvo je torej ob ukinjanju dotedanjih mešanih delniških družb namesto njih ustanavljalo državna trgovska podjetja. Januarja 1946 so nekatere že imele občne zборе, na katerih so sklepali o likvidaciji, pri ostalih pa so bili načrtovani (in vsaj eden tudi izpeljan) v prvi polovici februarja. Nevarnost, da bi prišlo do zastoja v razdeljevanju kontingentiranega in racionaliziranega

³¹⁷ AS, MTP, šk. 10, 719/10, Referat ministra Fajfarja na konferenci v Mariboru, 27. junij 1946.

³¹⁸ AS, MTP, šk. 11, 793/11, Zapisnik 1. seje strokovnega sveta pri Upravi državnega trgovskega podjetja Vino in Sadje, 11. februarja 1947.

³¹⁹ AS, MTP, šk. 17, 1224/17, Mesečno poročilo MTP za januar 1946, 14. februar 1946 in 1223/17, Poročilo trgovinsko političnega odseka, 8. januar 1946; prav tam, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanju blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

³²⁰ AS, MTP, šk. 15, 1117/15, Predlog dr. Orožima, 28. januar 1945.

blaga, je narekovala takojšnje ustanovitev novih podjetij. Ministrstvo je sredi marca izdalo uredbi o ustanovitvi državnega trgovskega podjetja Usteks in Železnina. Obe sta bili pod nadzorom ministra za trgovino in preskrbo, ki je dajal smernice za delo, postavljal upravnika in odločal o dobičku. Prvo je imelo temeljno glavnico 10 milijonov dinarjev, poslovalo je na veliko z usnjem, usnjenimi izdelki, obutvijo, čevljarškimi potrebščinami, manufakturnim blagom, konfekcijo in drugimi tekstilnimi izdelki. Drugo je imelo pol manjšo glavnico, na veliko je trgovalo z železom ter z vsemi v železninsko in inštalatersko stroko spadajočimi izdelki, stroji in orodji vseh vrst, motocikli, kolesi ter športnim blagom iz železa in stavbnim steklom.³²¹

Glede Usteksa je potrebno povedati, da do marca 1946 v Sloveniji ni bilo nobenega posebnega podjetja za promet z obutvijo in usnjem na debelo, temveč je to izvajala ad hoc sklicana organizacija, imenovana Usteks, ki ni imela značaja pravne osebe. Usteks je prevzemal čevlje neposredno iz tovarn in jih oddajal neposredno določenim prodajalcem v trgovini na malo, deloma jih je skladiščil v Ljubljani. Njegova ustanovitev je bila nujno potrebna za razvrščanje raznovrstne obutve, ki je bila določena za Slovenijo ali ostale republike.³²² V trgovini z usnjem je bila v tem času popolna prevlada zasebnega sektorja, v tej branži so bila namreč zaplenjena le tri podjetja. V trgovini s čevlji so še junija 1946 kontingente čevljev prevzemali konzorciji zasebnih trgovcev, ki so jih nato delili med člane. Za razliko od mnogih drugih predmetov, pri katerih je preskrbo oviralo pomanjkanje transportnih sredstev, tega pri usnjarskih in tekstilnih izdelkih ni bilo. Razlog je bil prav preprost: mala količina. Ves mesečni kontingent čevljev se je namreč dalo naložiti na samo 5 vagonov, tekstila pa na 15–20 vagonov.³²³

Marca ustanovljeni Usteks je torej združil delo svojega neregistriranega prednika in področji, ki sta ju pokrivali Tkanina in Galanterija, ki so ju ukinili. S svojim delom je nadomestil 24 predvojnih veletrgovcev s tekstilnim blagom in je bil pred kar težko nalogo, saj je sredi leta 1946 v Sloveniji delovalo 94 proizvajalcev tekstilnega blaga industrijskega značaja. Bili so skoncentrirani v večjih središčih (Maribor, Celje, Kranj) in neugodno locirani, saj sta bila vsa Dolenjska in območje vzhodno od črte Celje–Maribor brez njih. Težava je bila tudi v mnogovrstnosti proizvodov, saj so skoraj vsa morali prodajati po celi Sloveniji. Usteks je dobival tudi nekaj tekstilnega blaga iz drugih republik, večji odstotek pa od UNRRA-e. Ta razpršenost in razdrobljenost dobaviteljev ter želja po večji preglednosti so bili razlogi, na katerih so utemeljevali obstoj enega grosista na področju prometa s tekstilom.³²⁴

³²¹ UL LRS, št. 22/98 – 14. marec 1946 in št. 22/99 – 14. marec 1946. AS, MTP, šk. 15, 1119/15, spisi ob nastajanju uredb podjetij, januar 1946.

³²² AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o razdeljevanju blaga posameznim sektorjem, 13. marec 1946.

³²³ AS, MTP, šk. 20, 1301/20, Položaj trgovine po vrstah, junij 1946.

³²⁴ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946; prav tam, šk. 16, 1151/16, Poročilo o poslovanju d.d., 18. februar 1946; prav tam, šk. 2, 117/2, Predvideni

Sredi junija 1946 je prevladovalo mnenje, da je bilo v dotedanjem delu razdeljevalne in trgovinske mreže marsikaj pomanjkljivega. V veletrgovini naj bi vladala zmeda, ker so posamezne republike skušale reševati pot blaga od proizvajalca do potrošnika na različne načine. Posledica je bila ali predolgo zadrževanje blaga v skladiščih ali preveč posrednikov, kar je dražilo blago. Niso imeli nobenega pravega načrta potreb, zato le-teh produkcija ni zadovoljila. V Sloveniji teh napak ni bilo veliko zaradi njene majhnosti, dobre prometne mreže in večjega števila strokovnega kadra kot drugod. Zvezna kontrolna komisija je kritizirala predvsem preveč centralistično organizacijo državnih trgovskih podjetij. Blago je pred razdelitvijo namreč najprej potovalo v centralo, od koder so ga razdeljevali. Predlagala je decentralizacijo teh podjetij z ustanovitvijo po branžah ločenih skladišč v najvažnejših prometnih in gospodarskih središčih. V Sloveniji so ta stališča skušali realizirati z naslednjimi predlogi. Veletrgovska podjetja naj bi najprej ustanovila svoje podružnice, vendar le za čim krajši prehodni čas, saj naj bi se iz njih razvila čim bolj samostojna veletrgovska podjetja. Glede na slovensko prometno mrežo so načrtovali za osnovo oblikovanje vsaj po treh skladišč (v Ljubljani, Mariboru in Celju in po možnosti v Novem mestu). Usteks in Železnina naj bi se razdelila na tri podjetja –skladišča, ki bi samostojno poslovala, med seboj pa bi se povezala s posebno upravo, ki bi usklajevala delo. Pri Železnini so bili na boljšem, ker so kot osnovo za omenjeno preobrazbo v sklopu NI že imeli tri veletrgovska podjetja v naštetih treh središčih. V bodoči ureditvi trgovske mreže, ki so jo tedaj načrtovali, bi tudi Papirpromet, Vino in Sadje razdelili v podružnice. Kurivopromet so sprva nameravali razpustiti in prepustiti trgovanje s kurivom mestnim odboru. Ti so se tega branili, a na ministrstvu so vztrajali pri njegovi decentralizaciji, ker so menili, da je tu najbolj potrebna. Veletrgovci naj bi oblikovali tudi maloprodajo, zlasti tam, kjer sta bili zasebna ali zadružna mreža preslabotni in na drugi strani tudi tam, kjer je prva bila premočna. Ta podjetja naj bi nastopala kot regulator cen.

Do aprila 1946 je mreža NAVOD-a obsegala 44 razdeljevalnih in tri prevzemna skladišča, razpolagala s 151 kamioni in zaposlovala okoli 850 ljudi. Konec avgusta 1946 so formalne osnove, na katerih je deloval Navod³²⁵ kot tudi nekaj drugih podjetij, uskladili s Splošnim zakonom o državnih gospodarskih podjetjih. S tem se je formalno izenačil z drugimi veletrgovskimi podjetji, a po trajanju, obsegu in raznovrstnosti svoje dejavnosti je bil posebnost. V nasprotju z njimi je deloval od začetka, imel je razvejano mrežo podružnic, opravljal je trgovino na veliko, odkup pridelkov, transport, skladiščenje, trgoval je z vsemi vrstami blaga, tudi z neživilskimi. Zato ga obravnavamo posebej, ločeno od družb, ki so v času, ko je Navod zagotavljal preskrbo večini Slovencev, šele nastajale. NAVOD je izvajal posle, ki jih je pred vojno množica zasebnih veletrgovcev, poleg tega pa še odkup klavne živine, živih prašičev,

rezultati poslovanja gospodarskih podjetij, s.d.; prav tam, šk. 2, 82/2, inventura v podjetju Usteks, 31. julij 1946.

sveže slanine in vseh kmetijskih pridelkov, razen mleka, jajc, perutnine, vina in sadja. Levji delež poslov je predstavljal odkup živine, organizacija klanja in razdelitev svežega mesa, na drugem mestu pa je bil odkup in razdeljevanje krompirja, žitaric, maščob in oljarič.

NAVOD je bil zaradi svojega vodilnega položaja tako v odkupu kmetijskih pridelkov in klavne živine kot pri razdeljevanju živil prisiljen ustvariti odkupno in razdeljevalno mrežo. Ta obsežni aparat so aprila 1946 še vedno dograjevali, v drugi polovici leta pa so ga začeli decentralizirati. Odvečne podružnice so ukiniteli ter združili v močnejše v obliki blagovnih skladišč.³²⁶ Novembra, mesec dni pred ukinitvijo, je imel 21 podružnic.³²⁷

Sredi leta 1946 je kljub nameram o preoblikovanju delniških družb večina le-teh še vedno obstajala. Za položaj veletrgovskih podjetij, ne glede na obliko njihove organizacije - še vedno so obstajale podružnice zveznih podjetij, republiška državna podjetja in republiška mešana podjetja - pa velja, da so se borila s težavami. Čeprav so bila trenutno učinkovita, je za vse veljalo, da so bila bolj ali manj na papirju. Ministrstvo jim je le dajalo kontingente, ni pa sodelovalo pri izgradnji podjetij. Bila so brez osnovnih pogojev (strokovnega kadra, skladišč, pisarniških prostorov, inventarja in prometnih sredstev).³²⁸

Novo etapo v razvoju republiških podjetij pomeni avgust 1946. Najprej je bilo ustanovljeno državno trgovsko podjetje za promet na veliko in malo s špacerijskim in kolonialnim blagom ter delikatesami Koloniale. Nastalo je na osnovi prodajaln družbe Julius Meinel po vsej Sloveniji; v začetku jih je bilo 14.³²⁹ Konec meseca so zaradi prehoda vseh delnic v državno last v državno trgovsko podjetje preoblikovali Kurivopromet in Papirpromet, istega dne pa so uredbi o ustanovitvi Ustaksa in Železnine, sicer že prej državno trgovsko podjetje, uskladili s Splošnim zakonom o državnih gospodarskih podjetjih.³³⁰ Ta je kot državna podjetja opredelil samo tista, ki so bila v izključni lasti države.³³¹ Državna trgovska podjetja so bila pod operativnim upravnim vodstvom ministrstva oziroma od njega odrejenega organa.

V tem času je torej v Sloveniji obstajalo sedem trgovskih podjetij na veliko v državni lasti: pet ravnokar naštetih državnih trgovskih podjetjih in še dve delniški družbi (Sadje in Vino), ki sta bili v 99 % državni lasti.³³² Kot taki v smislu zakona o državnih podjetjih še nista mogli postati državni podjetji, vendar

³²⁶ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Vloga in naloge Navoda, 19. april 1946.

³²⁷ AS, MTP, šk. 2, 114/2, seznam podjetij na veliko, 19. november 1946.

³²⁸ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Razlogi za ustanovitev in organizacija Uprave državnih trgovskih podjetij, 14. marec 1946.

³²⁹ UL LRS, št. 56/194 - 22. avgust 1946; AS, MTP, šk. 59, 2521/59, Pregled grosistične trgovske mreže, s.d.

³³⁰ UL LRS, št. 28/204, 58/205, 58/206 in 58/207, vsi 30. avgust 1946.

³³¹ UL FLRJ, št. 62/437 - 24. julij 1946.

³³² AS, MTP, šk. 59, 2521/59, Pregled grosistične trgovske mreže, s.d.

je bila tudi ta ovira kmalu odstranjena, saj ju že našteva v začetku septembra sprejeti sklep o določitvi podjetij republiškega pomena.³³³

Kako pa so ta podjetja poslovala v tem času, ki se je raztezal le do konca leta? Tedaj so namreč spet doživela spremembe. V skladu s smernicami ministrstva, da trgovina ne sme ustvarjati dobička, so se trudili čim bolj znižati maržo. Bila je od 3 % do 8 %, nižje niso mogli, ker so že s tem komaj pokrivali stroške poslovanja. Blago so naročali preko republiškega na zveznem ministrstvu. Izvajali so decentralizacijo z osamosvajanjem podružnic. Centralno vodenje, ko so bile podružnice vezano na Ljubljano in je bilo vse kontingentirano od tam, so zamenjale samostojne z lastnim knjigovodstvom, financami in komercialo. Podružnice so same prevzemale v tovarnah, centrala je imela le pregled zaradi kontingentiranja. Usteksa niso decentralizirali, ker je posloval z malimi količinami blaga in bi to dvignilo marže. Sicer pa so ga nameravali prenesti na ministrstvo za industrijo in rudarstvo. Vsa podjetja je pestilo pomanjkanje kadrov.³³⁴

Že od januarja 1946 so v ministrstvu omenjali možnost ustanovitve posebne uprave trgovskih podjetij. Ideja je prišla iz Beograda, formalni razlog za njeno postavitve je bilo navodilo zveznega ministrstva. S finančnimi in blagovnimi sredstvi so v državnih podjetjih upravljali izredno neekonomično, brez nadzora, pogosto »*skoraj s sabotersko malomarnostjo*«. V Ljubljani so npr. pri podjetjih v upravljanju KUNI položaji delegatov v trgovskih podjetjih postali sinekure za razne bolj ali manj sposobne pristaše OF.³³⁵

Razlogov za ustanovitev Uprave državnih trgovinskih podjetij Slovenije je bilo še več. Ministrstvo je moralo še v bodoče računati s tremi sektorji v trgovini, državnemu sektorju pa so do tedaj posvečali veliko pozornosti le na deklarativni ravni. Če naj bi zasedel vodilni položaj, bi ga moralo ministrstvo bolj podpreti. Do tedaj v praksi ni nudilo skoraj nobene pomoči državnemu sektorju trgovine. To se je pokazalo, kot smo že omenili, pri republiških podjetjih, ravno tako pa tudi pri republiških direkcijah zveznih trgovskih podjetij, kot so bili Koteks, Jugopetrol, Odpad. Zato so nastale v teh podjetjih težave; niso se razvijala v konkurenčna podjetja. Z rastjo proizvodnje in ob vedno večjih količinah blaga je bil državni sektor v veletrgovini pred velikimi nalogami, za katere so bili prepričani, da jih dotedanja organizacija ni bila sposobna izvesti. Kot nujno nalogo so videli pocenitev režije, povečanje elastičnosti podjetij in njihovo medsebojno povezavo.³³⁶

V drugi polovici leta, ko omenjenih uprav še ni bilo, je glede veletrgovine nastala še ena nova zamisel: prenos grosiranja na industrijo. S tem so hoteli

³³³ UL LRS, št. 60/222 – 5. september 1946.

³³⁴ AS, MTP, šk. 10, 720/10, Zapisnik sestanka na MTP, 9. oktober 1946.

³³⁵ AS, MTP, šk. 15, 1124/15, Poročilo o državnih in poldržavnih trgovskih podjetjih, 3. januar 1946.

³³⁶ Prav tam, Razlogi za ustanovitev in organizacija Uprave državnih trgovskih podjetij, 14. marec 1946.

poceniti izdelke, saj bi izločili enega posrednika, trgovino na veliko. Odvzeli bi jo trgovskemu sektorju in jo predali industriji. Namesto trgovine na veliko bi organizirali posebna rajonska skladišča, od koder bi maloprodajalci dobivali blago.³³⁷ Vendar se je pojavljala težava. Industrija bi že mogla prevzeti grosiranje lastnih izdelkov. A bilo je še več dobaviteljev blaga: zvezne tovarne, zvezne in federalne tovarne iz drugih republik, podjetja lokalnih odborov in UNRRA. Poleg tega, da niso mogli razrešiti vprašanja, kdo bi jih delil in kdo bi vodil osrednjo evidenco, so se pokazale še druge težave. Glede večjih količin bi za trgovce na malo še bilo smiselno hoditi v tovarno ali v načrtovana skladišča, glede manjših količin pa ne. Poleg tega so menili, da industrijska uprava še ni toliko utečena, da bi mogla prevzeti razdeljevanje blaga. Zato je npr. čevlje in usnje še naprej delil Usteks. Ministrstvo je pretehtalo srednjo pot; industrija bi distribuirala domače izdelke, uvoženi bi bili še vedno pri Usteksu. Nekateri so bili proti tudi delnemu prenosu grosiranja na industrijo in so zagovarjali obstoječo ureditev, v kateri je Usteks obvladal vse razdeljevanje. To pa ni bilo lahko delo. Dobaviteljev čevljev iz industrije in obrti je bilo preko 200. Od tega je industrija (20 podjetij) dajala okoli 75 %. Usteks je blago delil 250 trgovcem v maloprodaji. Poleg njega sta obstajala kot delitelja še Peko (zvezno podjetje; letno je naredilo 240.000 parov) in Bata. Na ministrstvu so bili proti ločevanju delitve, saj se je že samo ob ločeni delitvi dveh omenjenih proizvajalcev obutve dogajala možnost podvajanja nakazovanja. Peko in Bata namreč nista pošiljala obvestil o svojih pošiljkah in tako je obstajala možnost, da bi dobil posamezen okraj poleg rednega kontingenta še kontingent po njuni mreži. Proti spremembi so bili tudi zaradi UNRRA čevljev, ki so bili slabši. Če bi nekdo delil le-te, bi prav gotovo ostajali. Razdeljevanje čevljev in usnja je navsezadnje ostalo v pristojnosti Ustaksa,³³⁸ ravno tako pa ni bilo nobenih sprememb tudi glede drugega blaga. Odprava trgovine na veliko ni bila izvedena. Pravzaprav je to bila zmaga zdravega razuma nad ideološkimi pogledi na trgovino.

Poleg dveh prioritet, ki smo ju omenili (odstranitev akumulacije iz trgovine, ki jim je z zmanjšanjem marže še uspela in s prenosom grosiranja na industrijo, ki ni bila izvedena), so v letu 1946 imeli pred očmi še eno: utrditev državnega deleža v trgovini na malo. Ta je bil prav neznaten; konec leta 1946 okoli 8 %. Zadržni sektor je bil močnejši (okoli 13 %), a med njima je prihajalo do trenj. Poročila o njih zasledimo že pri opisu dela delniških družb, v katerih so bili zastopani vsi trije sektorji. Pri delitvi med državno in združno trgovino so zagovarjali rešitev, naj prva prevlada v mestih, na deželi pa naj bi se razvijala združna, saj so menili, da je tip državne trgovine bolj napreden kot zadruga.³³⁹

³³⁷ AS, MTP, šk. 10, 724/10, Zapisnik konference ministrstev, gospodarskih ustanov in LO, 15. oktober 1946

³³⁸ AS, MTP, šk. 10, 726/10, Zapisnik sestanka na MTP, 27. november 1946.

³³⁹ Prav tam, 720/10, Zapisnik sestanka na MTP, 9. oktober 1946.

Po smernicah zveznega ministrstva so v Sloveniji sredi leta 1946 začeli z decentralizacijo trgovine na veliko. Nastopili so proti želji posameznih podjetij, da bi pridobila monopol glede posameznega blaga. Reorganizacijo so hitro izvedli, saj so že januarja naslednjega leta pri ministrstvu obstajale štiri uprave podjetij: 1. Uprava državnih trgovskih podjetij za promet z živili na debelo in državno trgovsko podjetje Koloniale s sedežem v Ljubljani. Uprava je združevala 20 samostojnih podjetij Navod in državno trgovsko podjetje Koloniale s 15 podružnicami. 2. Uprava državnih trgovskih podjetij za promet z vinom, alkoholnimi in brezalkoholnimi pijačami, sadjem in zelenjavo, ki je združevala štiri trgovska podjetja Vino in tri trgovska podjetja Sadje. 3. Uprava državnih gospodarskih podjetij za promet s tekstilijami, obutvijo, galanterijo in papirjem s sedežem v Ljubljani, ki je združevala štiri podjetja Tkanina. 4. Uprava državnih gospodarskih podjetij za promet z železnino, steklom in kemikalijami, ki je imela tri podjetja z imenom Železnina.³⁴⁰

Uprave so delovale v okviru ministrstva kot operativno-upravni voditelj za državna trgovska podjetja; podjetja, ki so bila pod njihovim vodstvom, so imela pravno samostojnost. Novoustanovljena državna trgovska podjetja za promet na veliko s pravico ustanavljanja poslovalnic na malo so nadomestila istočasno ukinjena republiška podjetja. Z odločbami vlade so ukinili republiška podjetja, ki so do tedaj pokrivala trgovino na veliko z omenjenimi predmeti: Usteks, Železnino, Navod, Papirpromet, Sadje, Vino in Kurivopromet.³⁴¹

Hkrati z decentralizacijo veleprodaje so izgrajevali tudi državno trgovino v maloprodaji. Državna veletrgovska podjetja so lahko ustanovljala tudi tovrstne trgovine, hkrati so odredili LO, naj ustanovljajo podjetja v svoji upravi.³⁴² V drugi polovici leta 1946 so razmišljali, da bi vso trgovino na drobno prenesli na LO. Organizirati bi morali svoje trgovine in obrtne delavnice in nastopati kot nosilec najpravičnejše in najboljše delitve proizvodov in najcenejši izvajalec obrtnih del.³⁴³ Vendar so se tudi tu pojavljale težave. V LO so razdeljevanju blaga široke porabe namenjali premalo pozornosti, tako da so potrošniki za nakup blaga porabili veliko časa. Najprej so delili kontingente preveč podrobno v trgovsko mrežo, da je na posamezne trgovce odpadlo tako malo, da sploh ni bilo široke izbire pri enem trgovcu, nato so zapadli v drugo skrajnost in so koncentrirali največji del blaga v trgovinah na sedežih okrajev. Posledično so morali potrošniki iz oddaljenjših krajev hoditi v center in dolge ure čakati zaradi preobremenjenosti trgovin, ali pa celo oditi praznih rok in

³⁴⁰ AS, MTP, šk. 2, št. 108/2, dopis MTP Denarnemu zavodu Slovenije, 22. januar 1947.

³⁴¹ AS, MTP, šk. 14, 1099/14 in šk. 38, št. 1994/38, odločbe o ustanovitvi uprav in podjetij, december 1946.

³⁴² ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 3021/46, dopis MLO Trbovlje podjetju Mlekopromet, 12. december 1946; AS, MTP, šk. 10, št. 720/10, Zapisnik sestanka na MTP, 9. oktober 1946.

³⁴³ AS, MTP, šk. 10, 724/10, Zapisnik konference ministrstev, gospodarskih ustanov in LO, 15. oktober 1946.

se drugič vračati. S tem se je med ljudmi širilo nezadovoljstvo. Ministrstvo je zahtevalo od OLO, naj temu namenijo več pozornosti.³⁴⁴

Smernice glede nove organizacije trgovine so določili na konferenci PV FLRJ 14. maja 1947. Trgovska mreža, sestavljena iz vseh treh sektorjev, bi bila po oblikah najbolj razvejana v državnem. Tu so kot osnovne enote OLO in MLO že ustanovljala in upravljala (1) okrajna in mestna trgovska podjetja v vsakem okraju in mestu. Njihovo ustanavljanje sicer ni bilo obvezno, bila so mešana podjetja na drobno. Samo v večjih mestih bi ustanovljali tudi več specializiranih (za tekstil, železo, hrano itd.). (2) Trgovska podjetja republiškega in splošnodržavnega pomena so smela obstajati le še kot podjetja za promet s posebnim blagom ali kot odkupna. (3) Blagovne hiše so smeli ustanovljati v večjih mestih ter večjih kopaljskih in turističnih središčih kot mešana vzorna podjetja z visokim nivojem kulturnega trgovanja in bogatim izborom blaga. (4) Republiška trgovska skladišča bi ustanovljali za široka področja na predlog ministrstva, ki bi jih tudi vodil. Njihova naloga bi bila preskrba zasebnih trgovcev z artikli široke porabe. Njihova posebna naloga bi bila zajemanje proizvodov lokalne proizvodnje. (5) Tovarniški oziroma rudniški magazini v državnih podjetjih, uradih in ustanovah so bili namenjeni za zaposlene in njihove družine. Kontingente so dobivali neposredno od ministrstva. (6) Industrijske prodajalne v velikih industrijskih podjetjih so prodajale lastno blago ali blago več podjetij pod istim administrativno-operativnim vodstvom. (7) Prodajalne trgovskih podjetij.

Zadružno trgovsko mrežo so sestavljale kmetijske nabavno-prodajne ali delavsko-nameščenske potrošniške zadruga in okrajne zadružne poslovne zveze. Prodajale naj bi le članom, nabavljale pri proizvajalcih ali kako drugače. Njihovo poslanstvo je bilo pospeševati zamenjavo med vasjo in mestom z usmeritvijo predvsem v odkup. Zasebna trgovska mreža bi se oskrbovala v republiških trgovskih skladiščih.³⁴⁵

Maja 1946 je bilo v Sloveniji 115 Naproz,³⁴⁶ njihovo število pa je še raslo. Leto kasneje je bilo Naproz in raznih nabavnih zadrug 138.³⁴⁷ V njihovem okviru je bilo januarja 1946 90.254 članov, do maja pa se je število povečalo za 41 %, odstotek zadružnih potrošnikov pa je v istem času zrasel za 46 %. Tako je v njih kupovalo povprečno 45 %, ponekod pa tudi do 100 % prebivalstva.³⁴⁸ Samo mariborska Naproza je avgusta 1946 imela 6.714 članov s 23.000 družinskimi člani. Tedaj je vodila 24 špicerij, delikateso, manufakturo, trgovino s čevlji, trgovino s steklom, pekarno, čevljarstvo delavnico in 9 gostiln ter 5 kamionov

344 AS, MTP, šk. 49, št. 2270/49, okrožnica MTP glede izpopolnitve trgovske mreže na drobno, 29. april 1947.

345 AS, MTP, šk. 12, 873/12, Naloge glede trgovske mreže, 7. julij 1947.

346 Nova zadruga, 15. maj 1946, str. 152.

347 Nova zadruga, 30. april 1947.

348 LP, 28. september 1946, str. 4.

za prevoz iz skladišč v trgovine.³⁴⁹ Naproze so hitro zgradile mrežo poslovalnic, katerih namen je bila preskrba predvsem svojih članov, kjer ni bilo državnih in zasebnih trgovin, pa tudi nečlanov, in to predvsem z racioniranimi in kontingentiranimi predmeti.

Naproze in druge zadruge so v precejšnji meri prevzemale trgovsko blago in inventar zaplenjenih trgovin. Za to prejeta blago so s pristojnimi OLO sklepale kupne pogodbe, kupnino pa plačevale Ministrstvu za finance, odseku za narodno imovino, in sicer na poseben račun pri centrali Narodne banke FLRJ za LRS v Ljubljani. Enako so ravnali tudi po priključitvi Primorja na tamkajšnjem ozemlju.³⁵⁰ Do 4. junija 1946 so z Naprozami sklenili pogodbe glede 91 trgovin,³⁵¹ ker pa je bilo že do decembra 1945 zaplenjenih 682 trgovin,³⁵² je to le malo število.

V drugi polovici leta 1946 so jim začeli očitati, da so pozabile na svojo osnovno nalogo, torej odkup in neprofitno preskrbo ter da se ob pehanju po dobičku ne ozirajo na širše interese. Za to naj bi bila potrebna večja povezava med ministrstvom in združništvom. Zadruge naj bi bile država v državi, pošiljale so pritožbe zaradi domnevnih krivic, ministrstvo pa sploh ni imelo vpogleda v njihovo poslovanje. Njegovo delo se je omejevalo le na naročanje kontingentov blaga, za katerega so se zadruge borile. Podjetjem v veleprodaji so dolgovale milijonske vsote.³⁵³ Moteče je bilo zlasti to, da so rušile napore oblasti, ki je na področju odkupa vodila politiko stalnih cen, Naproze pa so imele »kapitalistično politiko« in, izkoriščajoč stanje na trgu, postavljale cene glede na razmere. Zgubljale naj bi stik s člani, imele slabo založene poslovalnice, postrežba v njih naj bi bila slaba.³⁵⁴

Kljub zgornjim smernicam je v pogledu reorganizacije trgovske mreže bilo veliko nejasnosti. Veliko zastojev je povzročala dvojnost administrativne in operativne poti blaga v skladišče maloprodajalca. Zaradi birokracije in obravnavanja po dvojni liniji, ki nista šli skupaj, je trajalo po več mesecev, preden je blago prišlo k potrošniku. Glede na to je zvezna vlada prišla do zaključka, da je potrebno pot skrajšati in pospešiti reorganizacijo v smislu oblikovanja okrajnih magazinov, ki bi jih administrativno in operativno vodili OLO. Preskrbovali bi se neposredno pri proizvajalcu in imeli bi svoje trgovine v okraju. Bili bi malotrgovci, ki bi načeloma oskrbovali le svoje trgovine. V mestu bi mestni magazini trgovali le v mejah mesta. V trgovsko mrežo so v večji meri želeli vključiti združni sektor, ki bi prodajal predvsem artikle za vas in vse

³⁴⁹ LP, 30. avgust 1946, str. 4.

³⁵⁰ AS, MTP, šk. 51, 2327/51, Navodilo za sklepanje kupnih pogodb za blago zaplenjenih trgovin v šestih OLO v Slovenskem Primorju, 22. januar 1948.

³⁵¹ šk. 51, 2290/51, Seznam pogodb z Naprozami, ki so dobile blago zaplenjenih trgovin, 4. junij 1946.

³⁵² Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952, Celje 1999 (dalje Mikola, Zaplembe), str. 288.

³⁵³ AS, MTP, šk. 10, 717/10, Zapisnik sestanka na MTP, 21. junij 1946.

³⁵⁴ LP, 30. december 1946, str. 3.

ostale predmete široke porabe. Zadržno trgovino so pojmovali kot organizirano plansko zamenjavo dobrin med vasjo in mestom. V mestih bi dovolili še obstoj delavsko-nameščenskih zadrug kot konkurenco državni trgovini, ki so ji očitali, da želi monopol in da si zato z združno stojita nasproti. Takšne so bile načelne smernice najvišjih organov, a v Sloveniji so se v nasprotju njimi odločili, da ne bo republiških trgovskih središč; zasebni trgovci so se oskrbovali pri dotedanjih grosističnih podjetjih.³⁵⁵

Avgusta 1947 so obstajala naslednja republiška podjetja, organizirana v štirih upravah:

1. Uprava državnega trgovskega podjetja Navod-Koloniale z 18 podjetji Navod in 5 podjetji Prerad v coni B, s podjetjem Koloniale z 22 poslovalnicami v maloprodaji, veleblagovnica Na-Ma z dvema podjetjema v Ljubljani in podjetje Perutnina s sedežem na Ptuju.
2. Uprava državnega trgovskega podjetja Železnina s podjetji Železnina v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju in Št. Petru na Krasu (v coni B).
3. Uprava državnih trgovskih podjetij oblačilne stroke in galanterije s podjetji Tkanina v Ljubljani, Mariboru in Št. Petru na Krasu ter podjetjem DOM, državnim prodajnim zavodom za umetno obrt v Ljubljani.
4. Uprava državnega trgovskega podjetja Vino-Sadje s podjetji Vino v Ljubljani, Mariboru, Celju, na Ptuju in v Brežicah ter podjetji Vino v Mariboru in Celju ter mešano podjetje Vino-sadje v Ajdovščini (cona B). Poleg tega so v pristojnost ministrstva sodila še Slovenija-avto, Jugopetrol in Javna skladišča d.z o.z.³⁵⁶

TKANINA - GALANTERIJA

trgovsko podjetje za tekstil in galanterijo na veliko

C E L J E

UPRAVA: Prešernova ul. 2, telefon 72

SKLADIŠČE: Zidanškova 4, telefon 233

TEKOČI RAČUN pri K. B. Celje 620-1-69200-11

Znak trgovskega podjetja
(ARS, SBP, šk. 7, št. 354)

Med republiškimi podjetji v sklopu Navoda-Koloniale je naštetu tudi podjetje Na-Ma. Do tedaj vsedrjavno podjetje so konec maja 1947 ukinili in poslovalnice prenesli v upravo republik. Istočasno je bila 1. junija 1947 ukinjena Glavna direkcija narodnih magazinov pri zveznem ministrstvu. Vlada LRS je nato julija izdala odločbo o ustanovitvi državnega trgovskega podjetja LRS

³⁵⁵ AS, MTP, šk. 11, 796/11, Poročilo načelnika Uprave Navodov in Koloniale na seji strokovnega sveta, 5. julij 1947.

³⁵⁶ AS, MTP, šk. 43, 2139/43, Reorganizacija državnih trgovskih podjetij in ukinitvev sedanjih uprav, 25. avgust 1947.

Odprtje Na-Me v Ljubljani (MNZS, fototeka, št. 4290/1)

Narodni magazin republiškega pomena. Bilo je samostojno podjetje pod operativno-upravnim vodstvom Uprave državnega trgovskega podjetja Narod in Koloniale.³⁵⁷

V seznamu nista omenjena državni trgovski podjetji Slovenija-Export in Mlekopromet. Prvo, ustanovljeno 13. avgusta 1947, je do začetka leta 1948 delalo z osebjem Export-Ljubljana. Predmet njegovega poslovanja je bil uvoz in izvoz iz LRS.³⁵⁸ Glede na predvideno reorganizacijo Mlekoprometa³⁵⁹ in po preučitvi problemov tako odkupa kot razdeljevanja klavne živine, mesa in mesnih izdelkov, je ministrstvo prišlo do zaključka, da je za promet z vsemi temi izdelki treba ustanoviti kombinirana državna trgovska podjetja, in to deloma republiškega, deloma okrajnega merila. Republiška podjetja za promet z mlekom, mlečnimi izdelki, jajci, klavno živino, perutnino, divjačino, sladkovodnimi ribami ter mesom in mesnimi izdelki na veliko in malo so ustanovili v šestih največjih mestih. Na kratko so se imenovala npr. Mleko-Ljubljana, Mleko-Meso-Celje, Perutnina-Ptuj. Slednjemu so namenili predvsem zbiranje in odkup jajc in perutnine za izvoz. Ta podjetja so dobila sredstva, pravice in

³⁵⁷ AS, MTP, šk. 6, 384/6, odločba vlade FLRJ, 30. maj 1947 in odiočba vlade LRS, 25. julij 1947.

³⁵⁸ AS, MTP, šk. 24, 1525/24, Poročilo o izredni reviziji državnega trgovskega podjetja Slovenija-Export, 21. februar 1949.

³⁵⁹ Glede njegovih odkupnih funkcij in podrobneje glede reorganizacije glej podpoglavje Odkup.

obveze podjetja Mlekopromet in mesnih odsekov trgovskih podjetij Navod, ki so oboji nehali poslovati 1. julija 1947.³⁶⁰

Oktobra istega leta je novoustanovljena Direkcija državnih trgovskih podjetij LRS povezala vsa republiška državna trgovska podjetja. Bila je operativno-upravni vodja podjetij Koloniale, Narodni magazin, Perutnina, Vinosad, Žito, Trgovinski servis in Gosad. Perutnina je imela sedež na Ptujju, vsa ostala v Ljubljani. Bila je pod neposrednim vodstvom ministra za trgovino in preskrbo.³⁶¹ Zamenjala je tri konec oktobra in eno decembra ukinjeno upravo državnih trgovskih podjetij.³⁶² Konec leta so ukinili tudi podjetja, ki so poslovala v okviru teh uprav.³⁶³ Formalna ukinitiv ni pomenila tudi takojšnjega dejanskega prenehanja aktivnosti, ne pri upravah kot tudi ne pri podjetjih.

Registracija zasebne trgovine

Zasebna trgovina je doživela hud udarec že takoj po koncu vojne, ko je bila zelo omejena njena dejavnost v trgovini na veliko, ta njen del pa je kasneje prizadela še nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij decembra 1946, ki je zajela 42 velepodjetij. Mesec dni kasneje pa je ministrstvo za trgovino naročilo okrajnim odborom, da veletrgovskih obratov, ki jih zakon ni zajel oziroma so bili vrnjeni lastnikom, ne smejo registrirati. Začetek leta 1947 je torej pomenil konec zasebne veletrgovine na Slovenskem.³⁶⁴ Del zasebnih trgovcev je bil prizadet s patriotično zaplembo ter zaplembo kot dodatno kaznijo v sodnih procesih. Do konca leta 1945 je bilo v Ljubljani zaplenjenih 95 trgovin, v mariborskem okrožju 277, v celjskem 215, v novomeškem 70 in v ljubljanskem 25.³⁶⁵ Oblast pa je majhne in srednje trgovce zaradi gospodarskih in političnih razlogov še potrebovala in jih je popolnoma izločila šele leta 1948.³⁶⁶ Vendar je zaradi omejevanja tako na pravnem kot dejanskem (poslovnem) področju njihovo število postopoma padalo tudi v obdobju pred njihovo dokončno »likvidacijo«.

³⁶⁰ AS, MTP, šk. 18, 1244/18, Poročilo o organizaciji in odločbe glede državnih trgovskih podjetij, maj 1947.

³⁶¹ UL LRS, št. 265/47; AS, MTP, šk. 23, št. 1491/23, Uredba o ustanovitvi direkcije, s.d.

³⁶² AS, MTP, šk. 23, 1941/23, Odločba o prenehanju uprav državnih trgovskih podjetij, s.d.; prav tam, št. 1490/23, Odločba o ukinitvi državnega trgovskega podjetja Železnina in uprave državnega trgovskega podjetja Železnina, 5. november 1947; prav tam, šk. 5, št. 302/5, Prenos operativno upravnega vodstva na Glavno direkcijo, april 1948.

³⁶³ AS, MTP, šk. 23, 1490/23, Odločbi o ukinitvi državnih trgovskih podjetij Železnina in uprave državnega trgovskega podjetja Železnina in državnega trgovskega podjetja Navod in Koloniale, november in december 1947; prav tam, šk. 45, 2189/45, Poročilo o likvidaciji trgovskih podjetij, 27. december 1947.

³⁶⁴ Prinčič, Nadomestitev, str. 102.

³⁶⁵ Prav tam.

³⁶⁶ Več o tem v Jože Prinčič, Načrtna likvidacija zasebne trgovine, Borec, 1994, št. 529-531 (dalje Prinčič, Načrtna), str. 375-383; isti, Podržavljenje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1919-1945-1991, Ljubljana 1996, str. 121-131; Mikola, Zaplembe.

Prvi ukrep, ki je zmanjšal število zasebnih trgovcev, je bil odlok Predsedstva AVNOJ z dne 3. februarja 1945, ki je razveljavil vsa dovoljenja za poslovanje, ki so bila izdana v času okupacije.³⁶⁷ Vsi ostali, torej tisti, ki so pridobili dovoljenje do 6. aprila 1941 ali po 9. maju 1945, so morali vložiti prijavo za nadaljevanje opravljanja svoje dejavnosti do 28. februarja 1946 (rok je bil kasneje podaljšan do 31. marca). V začetku tega meseca je namreč začela veljati Odredba ministrstva o registraciji obrtov.³⁶⁸ Njen pomen so razložili s potrebo uradno odrejene registracije, s katero bi šele prišli do podatka, koliko trgovcev in ostalih je še imelo veljavno dovoljenje in koliko med njimi jih je sploh še želelo nadaljevati s svojo dejavnostjo. Poleg tega so bila na ozemlju, ki so ga med vojno zasedali Nemci in Madžari, uničeni vsi obrtni registri iz predvojnne Jugoslavije. Poseben pomen pa je registracija dobila »v zvezi z velikimi spremembami v našem gospodarskem življenju, z uvedbo načrtnega gospodarstva /.../«. ³⁶⁹

Če so ob izidu omenjene odredbe za javnost še pisali, da pristojni organi sploh ne smejo razmišljati, da bi mogli registracijo odreči zaradi morebiti spremenjenih gospodarskih razmer, je stvari ne dolgo za tem postavila na svoje mesto Odredba ministrstva za trgovino o potrebi dovolila za izvrševanje trgovskega obrata.³⁷⁰ Ta je na kratko določila, da smejo trgovine, za katere je do tedaj veljalo pooblastilo, začeti poslovati le z dovoljenjem. Ker je oktobra istega leta zakon o razveljavitvi pravnih predpisov, izdanih pred 6. aprilom in v času okupacije,³⁷¹ razveljavil obrtni zakon iz leta 1931, ki je bil podlaga za omenjeno, laiku nejasno razliko med pooblastilom in dovoljenjem, je zvezno ministrstvo v navodilu jasno razložilo razliko. Navodilo, ki je bilo dano po ukinitvi okrožij – s tem je pristojnost glede izdajanja dovoljenj za trgovce prešla na OLO –, je pojasnilo pristojnost državnih organov, da dovoljenja »smejo izdajati, ne pa da jih morajo izdajati, čeprav prosilec izpolnjuje vse pogoje«. Slednje ni bilo dovolj, upoštevati je bilo potrebno ujemanje prošnje s splošnimi interesi, z dejansko in krajevno potrebo, z gospodarskim načrtom ter še z drugimi okoliščinami. Zato je moral vsak OLO sestaviti svoj načrt trgovske mreže, pri čemer je moral upoštevati privilegirani položaj državnega in združnega sektorja.³⁷²

Na sestankih na ministrstvu za trgovino pa so že pred tem navodilom, sledeč liniji, da v trgovinski politiki ne smejo biti sentimentalni, poudarili svoj cilj čimprejšnje »socializacije trgovine in izločitve vseh špekulativnih elementov«. V zvezi z reševanjem prošenj za registracijo zasebnih trgovcev (in gostil-

³⁶⁷ UL DFJ, št. 4/51 – 13. februar 1945. Seveda pa so nehale veljati tudi vse odločbe upravnih in sodnih organov, izdane med vojno od okupatorjev, s katerimi so bile odvzete ljudem pravice za izvrševanje trgovinskih obrtov.

³⁶⁸ UL LRS, št. 10/43 – 29. januar 1946.

³⁶⁹ Ljudski pravnik, 1946, številka 4, str. 151.

³⁷⁰ UL LRS, št. 20/91 – 1. marec 1946.

³⁷¹ UL FLRJ, št. 86/605 – 23. oktober 1946.

³⁷² AS, MTP, šk. 54, 2410/54, Navodilo glede izvrševanja trgovinskih in gostinskih obrtov, s.d., 1947.

ničarjev) so te razvrstili v tri skupine. V prvi so bili trgovci na veliko s sadjem, kmetijskimi pridelki, vinom in živino. Kot gospodarski interes ljudstva so poudarili potrebo čimprejšnje izločitve vseh zasebnikov iz trgovine na veliko. V drugo skupino so razvrstili trgovce, ki so poslovali v večjih potrošniških središčih, v tretjo pa trgovce na podeželju. V obeh okoljih je bilo potrebno podpirati državni in združni sektor in stremeti k izločitvi zasebnega, vendar v tretji skupini ne toliko kot v prvih dveh. Želja po odstranitvi zasebnega je bila tako močna, da so sprejeli načelo, da je treba negativno odgovoriti tudi na prošnje za odprtje trgovine, ki so jih vlagali zaslužni borci NOV. Registracijo so želeli zaključiti čim prej, vendar pred volitvami niso želeli razburjati ljudi. Do takrat so izdajali le pozitivne odločbe. Rok za zaključek dela je bil konec leta, vendar so iz okrožij še v začetku decembra poročali o velikem številu nerešenih zadev. Ob nekaterih zadevah so se odborom pojavljali problemi. V mariborskem okrožju so imeli 156 prošenj trgovcev na veliko z lesom, vinom in kmetijskimi pridelki. Izpolnjevali so vse pogoje, karakteristike so imeli dobre in bi jim morali izdati pozitivne odločbe. A so tudi v tem primeru našli rešitev. V primeru, ko je okrožje dovolilo poslovanje, so OLO še vedno imeli možnost, da so jim kasneje odvzeli dovoljenje, če npr. lokali niso ustrezali predpisom.³⁷³

Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij je v državno last prenesel tudi vsa zasebna gospodarska podjetja državnega in republiškega pomena v trgovini na debelo. Poleg tega je omejil ustanovitev novih, saj je za to bilo potrebno dovoljenje vlade FLRJ. Vendar je tudi ministrstvo naročalo podrejenim organom, naj registracijo trgovin na veliko (ki so bile po svojem značaju in obsegu trgovine na veliko, npr. z lesom, s kmetijskimi pridelki, vinom, sadjem in podobno) obravnavajo strožje.³⁷⁴

Takšna navodila so seveda imela posledico. Po statistiki Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani je oblast do konca leta 1947 obravnavala 5.319 prošenj za registracijo iz sektorja zasebne trgovine in jih 818 odklonila, samo v zadnjih devetih mesecih leta 1946 se je odjavilo 418 trgovcev, tako da jih je ostalo 4.081, kar je predstavljalo 60 % padec glede na predvojno stanje. V prvih devetih mesecih leta 1947 se je odjavilo samo mešanih trgovin 118, medtem ko so v tem času registrirali le 15 novih vseh vrst. Samo špecerijske trgovine so bile v Ljubljani leta 1945 303, dve leti kasneje le še 144. Število trgovin z mešanim blagom, ki so predstavljale običajen tip podeželske trgovine, je iz 3.561 leta 1939 padlo na 1.579 konec leta 1947. Pri tem upadanju števila zasebnih trgovin je opazna tudi neenakomerna posejanost še obstoječih trgovin na število prebivalstva. Npr. v Celju z 19.264 prebivalci jih je bilo 155,

³⁷³ AS, MTP, šk. 59, 2517/59, zapisniki sestankov na MTP glede registracije trgovinskih in gostinskih obrti, 23. september, 7. oktober in 2. december 1946.

³⁷⁴ AS, MTP, šk. 49, 2266/49, okrožnica MTP o registraciji obrtov, 10. januar 1947.

v Mariboru s 65.414 pa le 201.³⁷⁵ Te številke, ki so kazale hiter padec števila zasebnih trgovin, je še podkrepilo pojasnilo ministrstva, da gre za stare podatke. Posamezni pregledi na terenu v začetku februarja 1948 so pokazali, da že popis trgovin z dne 15. decembra 1947 ravno v pogledu zasebnega sektorja ni več ustrezal dejanskemu stanju, saj je (zlasti v mestih) januarja 1948 zapiranje zasebnih trgovin postalo množično.³⁷⁶

Med pravne ovire, ki so jih metali pod noge trgovcem, in so prav gotovo vplivale na gibanje zgoraj naštetih števil, so vključili še dve. Zvezno ministrstvo je februarja 1946 izdalo navodilo (zaradi različne prakse v posameznih republikah ob vprašanju učinka izgube volilne pravice na pravico izvrševanja trgovske obrti), v katerem se je zavzelo za načelo, da je treba osebam, ki jim je bila odvzeta volilna pravica, prepovedati vodenje trgovske obrti. Tako stališče je imelo opravičilo v tedanjih pogojih in v predpostavki, da bodo osebe, ki so sodelovale z okupatorjem, poskušale ovirati obnovo gospodarstva. Ker so se razmere, ki so predpisovale tako stališče, v naslednjem letu zelo spremenile, so ponovno pristopili k obravnavi tega vprašanja in njegovo rešitev uskladili z obstoječimi predpisi. Nekoliko so spremenili stališče, ki je bilo: po obstoječih pravilih izguba volilne pravice ne bi bila ovira za pridobitev dovoljenja za zasebno trgovsko obrt. Ker pa je bil medtem sprejet sistem dovoljenj (koncesij) in ukinjena pooblastila, organi niso bili dolžni izdati takega dovoljenja celo tedaj, ko so bili izpolnjeni vsi pogoji za njegovo izdajo. Z ozirom na to so morali pri izdajanju tega dovoljenja upoštevati tudi eventualni odvzem volilne pravice.³⁷⁷

Nova ovira glede poslovanja zasebnih trgovcev je bila sprejeta julija 1947. Uredba o načrtnem razvidu preprodaje proizvodov³⁷⁸ je zahtevala od zasebnih trgovcev, ki so hoteli nakupovati blago za nadaljnjo prodajo, da so si pridobili posebna dovoljenja od ministrstva ali od okrajnih oziroma mestnih ljudskih odborov. Navodilo zveznega ministrstva glede izvajanja te uredbe je prostor za delovanje zasebnikov še skrčilo. Zasebnim trgovcem in branjevcem so smeli nakup in prodajo blaga, zlasti kmetijskih pridelkov, dovoliti samo tam, kjer zadružna in državna mreža sami nista mogli odkupiti od pridelovalcev vseh tržnih presežkov pridelkov oziroma jih nista mogli naprej prodati potrošnikom. A tudi tam, kjer je takšna udeležba zasebnikov bila potrebna, so smeli dejavnost pustiti »samo delovnim in poštenim trgovcem in branjevcem,« ne pa tistim, ki »ne pojmujejo prav današnjega značaja trgovine in ki se v svojem poslovanju ženejo izključno za dobičkom«. Zato so morali okraj-

³⁷⁵ AS, MTP, šk. 18, 1245/18, Poročilo Zbornice za trgovino, obrt in industrijo o številu zasebnih trgovin, 16. januar 1948.

³⁷⁶ Prav tam, pojasnilo MTP k poročilo Zbornice za trgovino, obrt in industrijo o številu zasebnih trgovin, 9. februar 1948.

³⁷⁷ AS, MTP, šk. 49, 2267/49, okrožnica MTP o izgubi volilne pravice in izvrševanju obrtov, 11. januar 1947.

³⁷⁸ UL FLRJ, št. 62/448 - 23. julij 1947.

ni in mestni LO izvesti revizijo obstoječih dovoljenj za opravljanje trgovskih in branjevskih obrti. Pri tem so morali upoštevati že omenjeno, poleg tega pa so morali preveriti, kateri trgovec je že bil obsojen zaradi špekulacije ali »je v splošnem nagnjen k špekulaciji«. Takšnim osebam je bilo treba, tako je zahtevalo navodilo zveznega ministrstva, onemogočiti nadaljnje delo. Zlasti so morali poskrbeti, da so popolnoma odpravili ali skrčili na najmanjšo možno mero udeležbo zasebnega trgovskega sektorja pri prometu z nekaterimi artikli (žitarice in moka, živina in živinski izdelki, mlečni proizvodi, vino in žganje, fižol in krompir).³⁷⁹

Pravno podrejeni položaj je torej spremljalo tudi postavljanje ovir pri opravljanju dela. Zasebni trgovci so bili že pred navedenim navodilom zapostavljeni pri dodeljevanju racioniranega blaga, ki je predstavljalo velik del prometa in je bilo zagotovljen vir zaslužka. Skladno s tem je tudi padel delež blagovnega prometa v zasebnem sektorju. V 1. trimesečju leta 1947 je zasebni sektor bil v celotnem trgovskem prometu še udeležen z 41,4 %, v 2. pa je ta odstotek padel na 27,2. V pičlih nekaj mesecih je, če odštejemo zanemarljivo majhen družbeni sektor, nazadoval s položaja najmočnejšega na najšibkejšega.³⁸⁰

V začetku leta 1948 so prihajala na Zbornico za trgovino, obrt in industrijo poročila, da kljub zagotovitvi ministrstva, da bodo tudi zasebnemu sektorju brez razlik dodeljevali blago glede na število oskrbovanih, po poročilih združenj trgovcev zasebnim trgovcem postopno omejujejo kontingente, ponekod pa so funkcionarji okrajnih magazinov ali OLO ustno sporočili zasebnim trgovcem, da od 1. marca ali od 1. aprila ne bodo več prejeli racioniranih živil in da bo zasebni sektor popolnoma izločen iz razdeljevanja.³⁸¹ Dokončni udarec je zasebna trgovina doživela maja 1948, ko so v enotni vsedržavni akciji zaplenili skoraj vse še preostale.³⁸²

Število trgovin v času 1946–1948

Ugotavljati številčno stanje trgovin v omenjenem obdobju je težavno zaradi množice različnih podatkov. A tudi iz te različnosti moremo zaznati nekaj tendenc. Kot primerjavo so večkrat uporabljali leto 1939. Za stanje v tem letu je ohranjenih več števil, ki pa se ne razlikujejo veliko (9.918,³⁸³ 10.358³⁸⁴ ali 10.778³⁸⁵). Kar se tiče samo živilske stroke, je bilo v začetku obravnavanega

³⁷⁹ AS, MTP, šk. 80, 2712/80, Navodila zveznega MTP o izvajanju uredbe, 10. november 1947.

³⁸⁰ AS, MTP, šk. 80, 2749/80, Blagovni promet po sektorjih v I. in II. trimesečju 1947.

³⁸¹ AS, MTP, šk. 71, 2680/71, Okrožnica zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani št. 1/48, 26. februar 1948.

³⁸² Prinčič, Nadomestitev, str. 103.

³⁸³ AS, MTP, šk. 20, 1309/20, Kvantitativni in kvalitativni pokazatelji v trgovini, 18. maj 1949.

³⁸⁴ AS, MTP, šk. 12, 877/12, Poročilo o številu trgovin, s.d.

³⁸⁵ Prav tam, 826/12, Pregled trgovske mreže na drobno, 30. september 1948 in prav tam, 824/12.

obdobja, januarja leta 1946, skupaj 2.667 trgovcev in zadrug ter pekov v Sloveniji.³⁸⁶

Primerjava števila trgovin po vseh vrstah lastništva in strokah v obdobju 1946-1948:³⁸⁷

Sektor	1939				31. 12. 1946				31. 12. 1947				31. 3. 1948			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Državni	–	–	–	–	–	–	–	491	427	305	149	881	446	333	190	969
Zadružni	126	6	60	192	–	–	–	830	158	141	862	1161	143	88	1233	1464
Družbeni	–	–	–	–	–	–	–	–	5	803	–	808	4	689	5	698
Zasebni	4263	2396	3954	10586	–	–	–	4815	1754	831	788	3373	1474	609	370	2453
Skupaj	4362	2406	4014	10778	–	–	–	6136 ³⁸⁸	2344	2080	1799	6223	2067	1719	1798	5584

1 prehrabneni 2 neprehrabneni 3 mešano 4 skupaj

Leta 1945 je 85 % blagovnega prometa na malo šlo skozi zasebno trgovsko mrežo, leta 1946 se je promet skozi njo zmanjšal na 48 %, v letu 1947 pa na 12 %.³⁸⁹ Ti podatki veljajo za vso državo, vendar v Sloveniji niso bili bistveno drugačni. Podatek iz gornje tabele, da je leta 1946 delež privatnih trgovin bil še 78 %, leto kasneje pa 54 %, kaže na veliko trdoživost tega sektorja, saj je moral preživeti z mnogo manj blagovnega prometa kot zadružni ali državni.³⁹⁰

Po nepopolnih podatkih je bilo v januarju 1946 3.800 trgovskih obratov, vključno z zadružnimi. Od tega je bilo trgovin, ki so razdeljevale racionirana živila, 1.912.³⁹¹ Natančnejši podatki iz avgusta leta 1946 so glede na začetek leta pokazali manjši napredek (dvig na 5.101 trgovin), a v primerjavi s predvojnimi stanjem so še vedno zelo zaostajali.³⁹² Do konca leta 1946 je število še poraslo, vendar bi se po planu trgovske mreže za leto 1947 morale število trgovin zmanjšati od tedanjih 6.160 na 5.795. Stanje iz sredine leta je pokazalo, da se bo, saj se je skupno število trgovin res zmanjšalo na 5.176. Od tega je bilo živilskih 2.025, neživilskih 1.279 in 1.872 mešanih.³⁹³

Skupni padec števila je šel na račun samo zasebnega sektorja. Padec se je pokazal v prvih mesecih leta 1947, ko je oblast zavrnila ponovno registracijo

³⁸⁶ AS, MTP, šk. 18, 1235/18, Statistika trgovcev, 2. januar 1946.

³⁸⁷ AS, MTP, šk. 12, 826/12, Pregled trgovske mreže na drobno, 30. september 1948 in prav tam, 824/12.

³⁸⁸ Ko so naknadno prišteli še 86 lesnih trgovin in 18 trafik, je bilo konec decembra 1946 skupno število 6.264. AS, MTP, šk. 12, 874/12, Izvrševanje plana trgovske mreže, 22. julij 1947.

³⁸⁹ AS, MTP, šk. 14, 1039/14, Govor zveznega ministra za TiP, 23. april 1948.

³⁹⁰ Na primeru iz Ljubljane iz leta 1946 vidimo razmerje: zasebnih manufakturstov je bilo 150, zadružna le 2, državne trgovine 3, zasebni sektor je ob tem dobil tretjino kontingenta. AS, MTP, šk. 10, 717/10, zapisnik sestanka na MTP, 21. junij 1946; prav tam, 718/10, Zapisnik sestanka upravnikov vseh državnih republiških podjetij in podružnic zveznih podjetij na MTP, 22. junij 1946.

³⁹¹ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Poročilo o delu trgovinsko-pravnega odseka MTP, 8. januar 1946.

³⁹² Prav tam, 1223/17, Zbornica za TOI, s.d.

³⁹³ AS, MTP, šk. 12, 877/12, Pregled stanja trgovske mreže, 20. junij 1947.

tistim, ki so se registrirali v času okupacije. Dodaten razlog padca je bilo tudi dejstvo, da so bile kot prevzemniki racioniranega blaga, tako v mestih kot na podeželju, določene Naproze.³⁹⁴

Zgovorna je tabela o skupnem številu trgovin, trgovskega osebja in prometa trgovin v obdobju 1945-1948:³⁹⁵

	1939	1945	1946	1947	1948
Prebivalstvo LRS v 1000	1.188	1.172	1.181	1.193	1.390
Trgovin na malo	9.918	7.128	6.636	6.335	4.750
Trgovsko osebje	14.673	11.000	11.600	12.450	16.500
Letni promet v 1.000	15.000.000	3.155.350	6.311.200	7.326.218	9.183.168
Letni promet na prebivalca	12.626	5.385	5.344	6.141	6.607
Letni promet na prodajalno v 1.000	1.512	885	921	1.162	1.933
Prebivalcev na prodajalno	120	164	178	188	293
Trg. kadra na prodajalno	1,48	1,54	1,75	1,96	3,48

ODKUP

Način, s katerim je država prihajala do živilskih artiklov, ki jih je nato delila prebivalstvu, torej obvezni odkup - vzporedno so uporabljali tudi izraz oddaja -, je obstajal tudi v tem obdobju. Poleg osnovnih razlogov zanj, torej posledic vojne, pomanjkanja in neenakomerne lokacije, ki pa so se manjšali, je v ospredje čedalje bolj stopal še eden. Delitev gospodarstva na dve ločeni področji, na državno in zasebno - po vladajoči ideologiji kot značilnost prehoda iz kapitalizma v socializem, naj bi nujno terjala posredovanje države med pridelovalci živil in potrošniki. Ravno pridelava živil, kot najvažnejših artiklov široke potrošnje, je bila večinoma v rokah zasebnikov. Država naj ne bi prepustila državljanov stihiji prostega trga, temveč naj bi jim zagotavljala preskrbo, v ta namen pa sta bili kmetijskim gospodarstvom določeni obveznost pridelave in prodaje določenih količin pridelkov. Količina in način njenega določanja ter vrste pridelkov, ki jih je oddaja zajela, so se skozi čas spreminjale, v Sloveniji pa je v tem obdobju bila stalnica obvezna oddaja belih žit, krompirja, prašičev ali masti in mleka. Koruza in goveja živina, še dva ključna pridelka, sta bila zajeta v obvezno oddajo vsak le eno od obravnavanih let.

Oblast ni obravnavala obveznih odkupov enosmerno: uveljavilo se je geslo o povezanosti naporov delavca in kmeta, vasi in mesta. Namen države z obvezno oddajo torej ni bil le zajem obstoječih pridelkov iz vasi in njihova poraz-

³⁹⁴ AS, MTP, šk. 16, 1154/16, Poročilo MTP v Beograd, 29. marec 1947.

³⁹⁵ AS, MTP, šk. 20, 1309/20, Kvantitativni in kvalitativni pokazatelji v trgovini, 18. maj 1949. V letu 1948 je vključeno Slovensko Primorje. Promet za leto 1939 je bil ocenjen po stanju cen leta 1949. Promet v letu 1945 je samo od osvoboditve dalje, po primerjalnih podatkih je preračunan na celo leto.

delitev prebivalstvu, trdila je, da v drugi smeri z njo kmetu omogoča dostop do industrijskih izdelkov. Pri opisu odkupov je potrebno poudariti, da so velike količine pridelkov vedno bile namenjene vojski. Vedno je tudi veljalo pravilo, da so smeli ostalim potrošnikom dostaviti blago šele potem, ko so bile zagotovljene količine zanje.³⁹⁶

Obstajal je tudi odkup prostih presežkov, torej prostovoljna dodatna prodaja pridelkov, ki so kmetu ostali na razpolago, ko je že izpolnil obvezno oddajo. Uredba o odkupu žit marca 1947 je omenjala, da bo država ponudila kmetom ugodno prodajo teh količin žit kot tudi drugih kmetijskih pridelkov brez posredovanja špekulantov in da lahko vnaprej z državnimi trgovskimi podjetji sklenejo pogodbo o prodaji. Tedanji široko uporabljan izraz je bil kontrahiranje/kontrahaža. Obstajali so načrti, da bi s pospeševanjem proste prodaje in posledično z oblikovanjem fonda blaga, s katerim bi država mogla posredovati na trgu in s tem uravnati cene, uvajali na tržišču gospodarske zakone in nanj čim manj vplivali z administrativnimi ukrepi. Obstajala pa je navada, da so na terenu tudi prosti odkup izvajali pod prisilo.

Poleg čisto gospodarske funkcije je oddaja imela tudi politično. Bila je sredstvo, s katero so želeli izvesti diferenciacijo na vasi in utrditi socializem tudi tam. Z obvezno oddajo so želeli slabiti »kulake«, v katerih so videli stalnega sovražnika. Z obremenitvami, ki so bile sorazmerno večje za velike kmete, so jih želeli gospodarsko oslabil. Tu pa je tudi razlika med oddajami v Sloveniji po 2. svetovni vojni s tistimi med 1. svetovno vojno. Namen slednjih je bil le zajem pridelkov zaradi enakomerne porazdelitve obstoječih zalog med prebivalstvo.

Za zbiranje pridelkov si je država ustvarila poseben aparat in izdala vrsto pravnih predpisov. Postopek določanja, kaj in koliko bodo kmetje morali obvezno prodati državi, se je začel, ko je bila sprejeta odločitev v Gospodarskem svetu Vlade FLRJ. Ta organ, ki je obstajal v letih od 1944 do 1953, je »deloval /.../ kot del vlade, oziroma kot vlada za gospodarstvo in v njenem imenu vodil organe uprave in usklajeval delo na področju gospodarstva ter vodil gospodarsko politiko države«.³⁹⁷ Sledila je objava uredbe zvezne vlade v uradnem listu FLRJ, ki je določila splošna načela in količine, republiško ministrstvo pa je s svojim predpisom nato izdalo navodila glede načina, količin v republiki ali po območjih, času in organu izvedbe. Temu so sledila še navodila za izvedbo, prav tako objavljena v republiškem UL ali razposlana v obliki okrožnic podrejenim upravnim organom.

³⁹⁶ AS, MTP, šk. 9, 650/9, Poročilo o pogovorih v Beogradu o medrepubliških odnosih glede nakupov na prostem trgu, s.d., konec leta 1947.

³⁹⁷ Miodrag Zečević, Bogdan Lekić, Privredna politika Vlade FNRJ, Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944-1953, Knjiga 1 (14. XII. 1944-31. III. 1949), Beograd 1995 (Dalje Zečević, Lekić, Zapisnici 1), str. 5.

Predpisi, ki so urejali odkup, so bili z redkimi izjemami veljavni v času gospodarskega, ne koledarskega leta, zato se je veljavnost v letu 1945 sprejetih (obravnavanih v prejšnjem poglavju), pri nekaterih s spremembami, razpotegnila še v začetek leta 1946, poleg tega pa sta bili sprejeti še dve novi: Uredba o obvezni prodaji sena in slame za potrebe vojske in Uredba o trgovini z jajci.³⁹⁸ Ostali so omenjeni pri opisu odkupa posameznih artiklov.

Leta 1947 so tudi v odkupu začeli z načrtovanjem in to za daljše obdobje. Do takrat dolgoročnega načrtovanja še ni bilo, načrti so se omejevali na posamezne primere in tudi še v letu 1947 so jih delali le za nekaj mesecev naprej. Šele za leto 1948 so naredili celoten načrt.³⁹⁹

Telesa, ki so bila odgovorna za odkup, moremo razdeliti na dve sicer vzporedno delujoči skupini. Prva so bile komisije, kasneje imenovane uprave za odkup, delujoče na vseh nivojih oblastnih organov, od KLO do ministrstva. Izvajale so, ali bolje rečeno, izvajale naj bi načrtovanje, koordiniranje, spodbujanje in nadzor dela na področju odkupa. Njihova naloga je bila tudi vodenje evidenc. Vendar so delo opravljale slabo, odkup so bolj spremljale, kot pa ga usmerjale. Razlogi niso bili vedno v nepripravljenosti za delo, večkrat so izvirali iz slabe kadrovske zasedbe (tako številčno kot strokovno) ali preobremenjenosti zaposlenih. Zgoraj omenjene komisije oziroma uprave za odkup se z operativnim delom niso ukvarjale. Tega so izvajale gospodarske pravne osebe, ki so drugi del teles pri izvedbi odkupa. Poleg začetnega NAVOD-a, ki je že v letu 1945 za nakup pooblaščal zadruge ali podjetja, so se v letu 1946 in 1947 v tej funkciji pojavljali mnogi drugi: Naproze in druge zadruge, Zadržne okrajne poslovne zveze, Mlekopromet, mestne klavnice, okrajni magazini ter različna ostala trgovska podjetja.

Nalog Predsedstva NVS iz konca decembra 1945, da je treba takoj v vseh okrajih organizirati nakupovalne komisije, ki bi organizirale obvezne odkupe pridelkov, predstavlja eno od mnogih podobnih iniciativ tega obdobja.⁴⁰⁰ Rezultat vrste predlogov za ustanovitev tovrstnih komisij, ki so v nekaterih okrajih sicer že nastajale, je uredba ministra za trgovino in preskrbo o oblikovanju in poslovanju komisij za obvezni odkup kmetijskih pridelkov, sprejeta konec januarja 1946. Kot njihovo nalogo je opredelilo uspešno izvajanje predpisov o obvezni prodaji presežkov vseh kmetijskih pridelkov, glede katerih so bile izdane ali so bile napovedane uredbe o obvezni prodaji. Napovedana je bila osrednja komisija pri ministrstvu in okrajne. Prva je morala določati količine pridelkov, ki so jih morali zbrati posamezni okraji, določati roke za oddajo teh količin, dajati navodila in nadzirati okrajne komisije ter po potrebi vanje imenovati svoje pooblaščenke, smela pa jih je tudi razpuščati in postavljati. Okrajne komisije so morale ugotavljati presežke kmetijskih pridelkov na

³⁹⁸ UL LRS, št. 13/54 – 7. januar 1946 in 19/85 – 1. marec 1946.

³⁹⁹ AS, MTP, šk. 10, 728/10, Konferenca gospodarskih poverjenikov pri OLO in MLO, 15. avgust 1947.

⁴⁰⁰ AS, MTP, šk. 45, 2206/45, okrožnica MTP, 28. december 1945.

svojem področju in deliti od osrednje komisije določene količine, ki jih je moral oddati okraj, na kraje ali neposredno na pridelovalce, skrbeti, da so krajevni LO pozvali pridelovalce k oddaji in da so ti v določenem roku oddali pooblaščenim zbiralcem določene količine, ugotavljati resničnost prijav pridelovalcev in stanje pridelkov, predvsem v tistih krajih, ki niso pokazali zadostne volje pri zbiranju in oddajanju presežkov, in zbirati statistične podatke o pridelavi in odkupu pridelkov v okraju. Poleg odkupa so morali deloma nadzirati tudi razdelitev pridelkov: ugotavljati, kolikšno število nakaznic za maščobo in moko morajo posamezni kraji razdeliti med prebivalce ter jim svetovati, kako njihovo število zmanjšati. Predvidene so bile tudi komisije po KLO.⁴⁰¹ Njihova naloga je bila pregled količin pridelka žitaric na posameznih gospodarstvih, ugotavljanje, koliko članov se lahko preživlja s to količino, koliko članov na osnovi zaposlitve družinskega poglavarja dobiva nakaznice in katerim osebam je moč odvzeti odrezke za moko. Delo naj bi uskladile s komisijami, ki so ugotavljale hektarski donos žitaric. Na podlagi ugotovljenega so KLO vpisali v kartoteko potrošnikov, kdo in za kolikšen čas je preskrbljen z moko. Tistim, ki so skrivali pridelke, bi okrajne odkupne komisije mogle odvzeti nakaznice. O svojem delu so komisije morale najmanj na 10 dni pošiljati izčrpana poročila.⁴⁰² Kljub svoji uredbi o odkupnih komisijah iz januarja je ministrstvo junija odredilo, kar kaže, da je niso uresničevali, naj pri krajevnih, okrajnih in okrožnih LO ustanovijo komisije za odkup žita.⁴⁰³

Najvišji republiški organ na področju odkupa je postala oktobra 1947 ustanovljena Uprava za odkup. Njeno ustanovitev so predvidevali vsaj že v avgustu v okviru reorganizacije republiških trgovskih podjetij in ukinitve dotedanjih uprav.⁴⁰⁴ Vodila je organiziranje okrajnih uprav za odkup, katerih ustanovitev so predvideli na sestanku politbiroja CK KPS 9. septembra 1947.⁴⁰⁵ V prvem letu dela so jo zelo ovirale različne težave. Primanjkovalo je kadra, delo v upravi ni bilo organizirano po načelu delitve med planskim in operativnim delom, slednji se je ukvarjal z delom prvega. Tudi na primeru razpolaganja z odkupljenimi količinami blaga so bile vidne nedoslednosti organizacije. Enkrat so ga izvajali na Upravi za odkup, drugič na Upravi za preskrbo, enkrat neposredno na osnovne odkupne enote, drugič preko raznih podjetij.⁴⁰⁶

Čeravno niso imele neposredne zveze z odkupom, moramo omeniti tudi komisije, ki so segale na polje kmetijstva, vendar so s svojim delom ravno tako hotele prispevati k boljši preskrbi. V OLO so organizirali okrajne setvene komisije, katerih naloge so bile organiziranje množičnih sestankov po KLO, konkretno sodelovanje pri izvedbi setvenega načrta z nabavo semen, ume-

⁴⁰¹ UL SNOS in NVS, št. 8/32 - 22. januar 1946.

⁴⁰² LP, 10. februar 1946, str. 4.

⁴⁰³ ZAC, KLO Krška vas, šk. 12, 873/46, okrožnici MTP, 22. in 25. junij 1946.

⁴⁰⁴ AS, MTP, šk. 43, 2139/43, Okrožnica plana trgovske mreže, 25. avgust 1947.

⁴⁰⁵ Drnovšek, Zapisniki, zapisnik 9. september 1947, str. 92.

⁴⁰⁶ AS, MTP, šk. 9, 627/7, Pripombe k zapisniku o pregledu Uprave za odkup, 2. december 1948.

tnih gnojil in skupnem popravilu poljskega orodja ter pri posredovanju možnosti strojne obdelave. Odziv kmetov na setveno kampanjo je bil dober, le nekateri kmetje se niso pustili poučevati, kdaj in koliko naj posejejo, zato posamezni KLO kljub razdelilniku niso sejali po setvenem načrtu.⁴⁰⁷ Obstajale so tudi krajevne setvene komisije, ki so istočasno bile tudi krajevne komisije za tekmovanje v kmetijstvu.⁴⁰⁸

Konec leta 1947 je bil republiški odkupni aparat preoblikovan. Iz dotedanjih uprav državnih trgovskih podjetij so izločili vsa odkupna opravila in jih prenesli na Upravo za odkup. Tehnične in trgovske naloge so prenesli na reorganizirani zadružni aparat, t. j. kmečke zadruge in okrajne poslovne zveze ter na nanovo oblikovana okrajna odkupna podjetja, katerih ustanavljanje pa je potekalo zelo počasi. Primanjkovalo jim je kreditnih, prevoznih in ostalih sredstev ter osebja.⁴⁰⁹

Vsi našteti so sodili v državni in zadružni sektor, v odkupu pa so smeli sodelovati tudi zasebniki, vendar so morali za nakup blaga za preprodajo imeti posebno dovoljenje. Zasebni trgovci naj bi z nakupom in preprodajo blaga potrošnikom po »nesorazmerno višjih cenah« vnašali v trgovino špekulantski duh, pridobivali lahek zaslužek in ovirali načrtno evidenco o prometu blaga.⁴¹⁰

Kolikšne so bile obremenitve posameznih pridelovalcev, katere so bile zakonske podlage odkupa ter kako so organizirali in izvajali obvezni odkup omenjenih pridelkov, je razvidno iz okvirnega prikaza po posameznih pridelkih v nadaljevanju.

Žita

Spomladansko kampanjo za odkup še v gospodarskem letu 1945/46 (poleg žita tudi krompirja in fižola) so leta 1946 začeli že februarja, z večjo intenzivnostjo pa so jo izvajali v marcu, ko so priskočile na pomoč množične organizacije. V gospodarskem letu 1946/47 so morali v Sloveniji odkupiti 1.300 vagonov žitaric. Posamezni okraji so morali zbrati 900 vagonov, in sicer 480 pšenice, 120 rži in 300 koruze, ostanek (400 vagonov) bi morali prinesiti me rica od mlatilnic in mlinov.⁴¹¹ Do konca leta 1946 so odkupili 789 vagonov belega žita in 300 vagonov koruze.⁴¹²

407 ZAC, OLO Šoštanj, šk. 32, sign. 518, Poročilo o izvedbi setvenega načrta, 20. maj 1947.

408 ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 708/47, okrožnica OLO Krško, kmetijski odsek, 10. maj 1947.

409 AS, MTP, šk. 43, 2139/43, Reorganizacija republiških podjetij, 25. avgust 1947; prav tam, šk. 9, 627/7, Pripombe k zapisniku o pregledu Uprave za odkup, 2. december 1948; prav tam, 648/9, Poročilo o problemih odkupa na terenu, 16. oktober 1947.

410 AS, MTP, šk. 80, 2712/80, Navodila zveznega ministra za TiP glede izvajanja uredbe, 10. november 1947.

411 AS, MTP, šk. 43, 2104/43, Zapisnik konference glede odkupa žitaric, 27. marec 1947.

412 AS, MTP, šk. 16, 1186/16, Načrt preskrbe s kruhom, 8. januar 1947.

Zvezna uredba je aprila 1946 določila, kolikšen delež pridelka naj kmetom pustijo za prehrano članov gospodinjstva (250 kg pšenice, rži ali ječmena ali po 300 kg koruze), za seme (180–200 kg prvih in 25–30 kg koruze na ha), Določila je tudi količine koruze, potrebne za krmo. Od preostalega so smeli kmetje prosto razpolagati pri belih žitih z od 10 do 40 %, pri koruzi od 20 do 50 %, preostanek so morali oddati državi.⁴¹³ Ta uredba je bila zasnovana pozimi 1945/46, izdana spomladi in ni upoštevala morebitne slabe letine. Kljub temu, da se je v maju in juniju že videlo, da količina pridelka ne bo izpolnila pričakovanj, je niso spremenili.⁴¹⁴

Ta uredba je v primerjavi s tisto iz leta 1945 vseeno pomenila veliko spremembo. Po do tedaj veljavnem sistemu odkupa v gospodarskem letu 1945/46 je bil pridelovalec dolžan oddati ves presežek svojega pridelka. Nova uredba naj bi kmetovalce stimulirala k čim večjemu pridelku, saj naj bi mu ostajal večji delež. Na podlagi te uredbe je ministrstvo julija 1947 izdalo pravilnik, ki je določil, da morajo od presežkov, ki so ostali pridelovalcem žit, po odbitku količin za prehrano članov gospodinjstva (ki so tu z zveznih 250 kg zmanjšane na 187,5 kg belega žita ali najmanj 75 kg koruze po osebi), za seme in v krajih, kjer ni uspevala koruza, po odštetju krme za prašiče, obvezno oddati podjetju, pooblaščenemu za odkup: pri posestvih do 5 ha skupne površine 60 % presežkov belega žita, pri 5 do 8 ha 70 %, pri 8 do 10 ha 75 %, pri 10 do 15 ha 85 %, nad 15 ha pa 90 %. Pridelovalci so torej smeli prosto razpolagati z od 10 do 40 % presežkov. Lastniki posestev pod 3 ha niso bili dolžni oddati presežkov, če so ti bili manjši od 200 kg, če so bili kolonisti ali naseljenci, ki so dobili po zakonu o agrarni reformi, vojni invalidi ali vojne sirote ali če je posestvo občutno trpelo v vojni zaradi izselitve, požiga itd.

Če naredimo primerjavo dveh kmetij, ene s 5 ha in druge s 15 ha, s 30 % površine, zasejane z žiti, s po 4 družinskimi člani, vidimo, da je bila obveznost prve za obvezno oddajo 180 kg žita po ha pod žitom, pri drugi je bila ta obveznost 540 kg na ha.

Na primeru enega okraja si oglejmo, kako so jih zaradi odkupa žita teritorialno razdelili. V OLO Krško so avgusta 1946 oblikovali za odkup žita 25 okolišev (nekateri so obsegali tudi po več KLO, tudi do 12), zbiralci so bile nabavne zadruge. Pozorni so bili tudi na to, kolikšna je bila oddaljenost kmetov od zbiralnice v posameznem okolišu. Ta se je gibala med 4 (največkrat) in 7 km.⁴¹⁵

Obvezno oddajo pšenice so zaključili v drugi polovici septembra, vendar ni zadoščala za vse potrebe prebivalstva. Vse KLO so pozivali k tekmovanju.⁴¹⁶

⁴¹³ UL FLRJ, št. 35/228 – 18. april 1946.

⁴¹⁴ AS, MTP, šk. 14, 1097/14, Predlogi uslužbenca ministrstva za finance za izboljšanje preskrbe, 27. februar 1947.

⁴¹⁵ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 1012/46, okrožnica OLO Krško, 12. avgust 1946.

⁴¹⁶ ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, sign. 1264/46, OLO Trbovlje, komisija za odkup žita, 23. september 1946.

Zaključno poročilo o odkupu žitaric v letu 1946/47 je prineslo naslednje podatke:⁴¹⁷

Pridelek (v kg)	Obvezen odkup	Prosti odkup	Skupaj ⁴¹⁸
Pšenica	2.895.366	185.670	3.953.806
Rž	3.155.981	158.807	3.987.070
Ječmen	555.076	50.982	653.082
Soržica	264.642	15.794	305.102
Koruza	1.724.314	137.100	2.033.072
Skupaj	8.595.379	548.353	10.934.132⁴¹⁹

Očiten je velik razkorak med količinami obvezne in proste prodaje, ki lahko govori o majhni pripravljenosti ali nezmožnosti kmetov za slednjo.

Že v začetku leta 1946 so pri obravnavanju odkupov izpostavljali, da mora pridelovalec čim prej izvedeti, kolikšne bodo njegove obveze do države. Zato je zvezna uredba o odkupu žita leta 1947 bila izdana že sredi marca. Država je preskrbo prebivalstva nameravala zagotoviti z ustanovitvijo enotnega državnega žitnega fonda. Polnil naj bi se predvsem z obveznim odkupom žita od kmetov na podlagi odkupnega načrta, ki ga je določila vlada FLRJ. V žitni fond je bilo obvezno oddajati pšenico, rž, soržico, piro, koruzo, ječmen in oves z njiv kmetov, kmečkih delovnih zadrug in državnih posestev. Vanj so se stekale tudi količine, s katerimi so plačali usluge v mlinih in drugih obratih za predelavo, in tudi žito, ki ga je država kupovala na prostem trgu iz presežkov, s katerimi so kmetje sami razpolagali. Kot prejšnje leto je namreč država prepustila kmetu v prosto razpolaganje tiste količine žit, ki so mu preostale, ko je izpolnil obvezno oddajo. Novost so bile pogodbe, s katerimi je kmet mogel vnaprej skleniti pogodbo o prodaji z državnim trgovskim podjetjem, na podlagi te pa dobil predujem; novost je tudi delitev območij oddaje na žitorodne in nežitorodne predele. V prvih so oddajo določili po povprečnih donosih, v nežitorodnih pa so za vsako kmetijo posebej ocenili, kolikšna je njena sposobnost oddaje.

V splošnem odkupnem načrtu za državo je vlada FLRJ določila tudi obveznosti posameznih republik. Te so na tej podlagi odredile, kolikšne so obveznosti v njenih okrožjih in okrajih. V okrajnih odkupnih načrtih je bilo potrebno določiti, koliko mora oddati posamezen kraj, tam pa so svojo obveznost zopet razdelili naprej na posamezna gospodarstva. Svoj odkupni načrt je KLO moral predložiti zboru volivcev v vsaki posamezni vasi, obravnavati tam po-

⁴¹⁷ AS, MTP, šk. 12, 982/12, Zaključno poročilo MTP o odkupu žita, 9. julij 1947.

⁴¹⁸ Razlika med seštevkom obvezne in proste prodaje ter skupnim številom so količine, pridobljene kot mlatilniški prispevek in mlinska merica.

⁴¹⁹ V začetku leta 1946 so bile potrebe Slovenije okoli 10.000 ton moke, torej je lastni odkup pokrival le enomesečne potrebe.

dane pripombe na svojem sestanku ter nato zapisnik zbora in svoje sklepe poslati OLO v dokončno rešitev.⁴²⁰

Marca je zvezno ministrstvo določilo, da mora Slovenija v gospodarskem letu 1947/48 na svojem ozemlju zbrati 6.000 ton pšenice in rži ter 3.000 ton mlinske merice⁴²¹ in drugih obveznih dajatev. V ječmenu in ovsu Slovenija ni imela obveze, imela pa jo je v koruzi (3.000 ton in 1.000 ton mlinske merice in ostalih dajatev). V seštevku so te količine enake kot v predhodnem letu,⁴²² a v Slovenji je bilo več razlogov za nezadovoljstvo z uredbo. Količine je določila na povprečje 4 članov družine, povprečna slovenska družina pa je štela 5 članov. Za petega člana družine je uredba pri posestvih z manj kot 5 ha dovoljevala obdržati še 200 kg žita. Ob dejstvu, da je v Sloveniji v kategoriji do 5 ha orne zemlje bila velika večina gospodarstev, so ti odbitki znesli velike količine in s tem ogrožali možnost, da bi odkupili toliko, kot je bil določen kontingent. Slovenske kmetije so poleg tega imele posejan visok odstotek krmilnih rastlin (ponekod do 30 %). Tudi sicer je bilo predvideno, da se bodo v Sloveniji površine, zasejane z žitaricami, zmanjševale. Po petletnem planu je bil predviden poudarek na krmilnih rastlinah. Da bi dosegli kontingent, so morali količnik oddaje dvigniti, to pa je nesorazmerno hudo prizadelo zlasti posestva srednjih in velikih kmetov, ki jim ob oddaji zahtevanih količin ne bi ostalo dovolj za ostale nujne potrebe.⁴²³

V Sloveniji so se torej zavedali, da ima uredba pomanjkljivost in so nejevoljo med kmeti, ki so jo pričakovali, imeli za upravičeno. Če je imel nekdo npr. 1 ha zemlje, je moral oddati 200 kg, ne glede na to, če so bile na posestvu dve ali štiri osebe. Pri kmetijah z več kot 5 ha je morala oddati enako količino tako 5-članska kot npr. 15-članska družina. Kljub temu so takoj razbili kontingent na okraje in tudi na kraje, da bi kmetje čim prej zvedeli, kaj se od njih pričakuje. Ministrstvo je moralo do 2. aprila narediti razdelilnik za okraje, ti do 6. razdelilnik za KLO, ti pa za kmete do 15.⁴²⁴

Storili so prav, saj so dopisi v Beograd niso prinesli uspeha. V Sloveniji so morali razglasiti kot žitorodne pet okrajev. Ti so bili isti, ki so jih uporabili že marca ob simulaciji obremenitev (Murska Sobota, Lendava, Gornja Radgona, Ptuj in Ljutomer). Republiški pravilnik na podlagi zvezne odredbe je določil njeno izvajanje v teh predelih. Ker tudi v žitorodnih predelih pridelek žita ni bil povsod enak, so v njih na podlagi povprečnega pridelka določili dva okoliša, ravninski (I.) in hriboviti (II.) s sledečimi obvezami oddaje:⁴²⁵

⁴²⁰ UL FLRJ, št. 22/155 - 11. marec 1947.

⁴²¹ Tu kaže dodati, da je bil v prehranjevalni organizaciji v Sloveniji velik problem pomanjkanje mlinov. ZAC, KLO Čeče, šk. 4, dopis OLO Trbovlje, 8. februar 1946.

⁴²² AS, MTP, šk. 11, 817/11, Sklep zveznega MTP o količinah žita za obvezni odkup na ozemlju LRS, 24. marec 1947.

⁴²³ AS, MTP, šk. 12, 870/12, dopis MTP zveznemu MTP in GS, 5. in 16. april 1947.

⁴²⁴ AS, MTP, šk. 43, 2104/43, Zapisnik konference glede odkupa žitaric, 27. marec 1947.

⁴²⁵ UL LRS, št. 19/108 - 25. april 1947.

Površina kmetije	I. okoliš	II. okoliš
1 - 3 ha	0-200 kg	0-180 kg
3 - 5	150-290	115-270
5 - 8	270-480	220-450
8 - 10	400-640	320-580
10 - 15	540-740	420-680
15 - 20	640-800	500-740
nad 20 ha	700-820	580-770

V nežitorodnih predelih so odkup žitaric izvajali po precej zapletenem sistemu. Pri vsakem pridelovalcu so ugotovili površino, posejano z žiti in število družinskih članov. OLO je s pomočjo inštruktorjev ministrstva ugotovil, kolikšna je obremenitev gospodarstva, ki so jo izračunali tako, da je upoštevala vse tiste količine, ki jih je pridelovalec potreboval za pokritje svojih potreb (prehrana - 200 kg na osebo, seme - od 150 do 200 kg, živinska krma) in količine za prosto razpolaganje.

Ta količina je bila v premem sorazmerju z donosom v obravnavanem kraju. Glede na ta donos so določili 4 okoliše s povprečnim pridelkom od pod 900 kg do nad 1.300 kg.⁴²⁶ Ker pa je obstajala možnost, da bi bili posamezni KLO zaradi razpona v samem okolišu lahko oškodovani, so morali OLO pred začetkom določanja količin za oddajo razdeliti okoliše v podokoliše na temelju slabšega ali boljšega pridelka. Zanimivo bi bilo pogledati, kakšne so bile obremenitve posameznih KLO. KLO Krška vas je z obvezno in prostovoljno oddajo moral zbrati vsaj 8.124 kg žitaric, KLO Brežice-okolica pa 6.100 kg. Oba sta sodila v nežitorodne kraje. Na nekaterih področjih so po navodilih ministrstva bile količine obvezne oddaje žit zelo male. Tako je moralo KLO Čeče v okraju Trbovlje v tem letu skupaj oddati le 310 kg pšenice, rži, soržice in koruze.⁴²⁷

Oblast je pričakovala, da bodo kmetje to leto bolj zavzeto oddajali žitarice, saj naj bi imeli več koristi od večjega dela. V tekočem letu pa so vzeli v poštev za vsakega posestnika povprečni pridelek, tako da mu je v primeru večjega pridelka ostalo več za prosto razpolaganje. Na ta način so želeli stimulirati kmete.⁴²⁸ Poleg tega so v uredbi o odkupu žit ponudili še večji zaslužek s sklenjanjem pogodb o vnaprejšnji prodaji prostih presežkov (kontrahiranju).

⁴²⁶ AS, MTP, šk. 49, 2271/49, okrožnica MTP o pripravah na izvedbo odkupa žita pridelka 1947, 14. maj 1947.

⁴²⁷ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 330/47, okrožnica OLO Krško, 20. februar 1947; KLO občine Brežice, šk. 2, zapisnik KLO Brežice-okolica, 27. februar 1947; KLO Čeče, šk. 6, št. 717, okrožnica OLO Trbovlje, 21. junij 1947.

⁴²⁸ AS, MTP, šk. 43, 2120/43. Zapisnik delovnega sestanka Uprave državnega trgovskega podjetja Navod in Kolonije, 21. maj 1947.

Zbiralnica belih žit v odkupu (MNZ Celje, poveljna fototeka 02)

OLO v žitorodnih okrajih so sprejeli odkupni načrt na posebni konferenci zastopnikov vseh petih okrajev. Po razdelitvi količin obvezne oddaje med podrejene KLO in na posamezna gospodarstva so na teren odšli aktivisti, ki naj bi razlagali določila uredbe in hkrati podpisovali pogodbe za prodajo prostih presežkov. Množični sestanki niso bili najbolj uspešna pot, zato so se pogovarjali z vsakim kmetom posebej. Motivirali so jih tudi želeli z razstavljanjem blaga v izložbah nabavno-prodajnih zadrug. Organizirali so dnevno poročanje zbiralnic ministrstvu. Kampanja se je začela 1. junija in je trajala do konca meseca. Tedaj so začeli s podpisovanjem pogodb za proste presežke žita tudi v nežitorodnih krajih. V petih žitorodnih okrajih so sklenili skupaj 16.611 pogodb in dosegli povprečno 167 % odstotkov načrta.

Po poročilih so večji uspeh odkupa prostih presežkov spet preprečili birokratski pristop k delu, neelastičnost aktivistov glede pomislov kmetov, kaj bo z njihovimi obvezami v primeru slabe letine ali naravnih ujm, ter počasno dostavljanje industrijskega blaga. Kontrahisti so izdajali preveč blagovnih nankaznic pridelovalcem in tako prekoračili kontingent industrijskih izdelkov. Neprimerna je bila tudi njihova izbira. Bilo je predrago ali pa po njem ni bilo povpraševanja. Pokazalo se je premajhno poznavanje lokalnih potreb.⁴²⁹

⁴²⁹ Primer: v Mursko Soboto so poslali sicer lepo, vendar svetlo biago, a tam so le dekleta do 25 let nosila takšnega, vse starejše ženske pa temno. Ljudski pravnik, 1947, št. 5-6, str. 182-186. O napakah pri kontrahiranju glej še: AS, MTP, šk. 11, 796/11, Zapisnik III. seje strokovnega sveta podjetij, ki spadajo pod operativno upravno vodstvo Uprave državnih trgovskih podjetij Navod in Koloniale, 5. julij 1947.

Seveda je vprašanje, koliko je šlo res za prostovoljno oddajo presežkov, saj so tudi to načrtovali centralno in nato zahtevali od podrejenih odborov popolno izvršitev: »Upoštevajoč predpis obvezne oddaje, velikost vašega okoliša in predvideni pridelek, smo v smislu okrožnice MTP glede količine prostovoljne oddaje za vas določili 2900 kg žita, katerega boste s pomočjo terenskega aktiva zbrali-kontrahirali na prostovoljni bazi s kmetovalci. Pozanimajte se za seznam kmetovalcev obveznega odkupa in tistih, ki jih obvezni nakup ni zadel ter v sporazumu z aktivom določite kmetovalce, ki bi lahko kontrahirali in nanje razdelite predpisane količine, nakar jim predočite moralno vrednost kontrahiranja in ugodnosti, ki jih nudi. Kontrahiranje mora biti realizirano 100 % do 10. 7.«⁴³⁰

Svinje in mast

Verjetno je dejstvo, da se je decembra 1945 pomanjkanje najbolj kazalo pri maščobi in sladkorju in so ljudje tožili, češ da je količina obvezne oddaje masti zelo majhna, botrovalo spremembi in dopolnitvi veljavne odredbe o klanju prašičev in oddaji maščobe januarja 1946. Pri gospodarstvih, ki so zaklali tri ali štiri prašiče, so znatno dvignili količino obvezne oddaje masti.⁴³¹ Novembra 1946 je omenjeno zamenjala nova uredba o pitanju in klanju prašičev v gospodarskem letu 1946/47. Ta je za razliko od prejšnje, ki je od kmeta zahtevala le določeno količino masti, ne pa mesa, temu določila, da mora v gospodarskem letu 1946/47 izpitati in oddati pooblaščenemu podjetju za odkup določeno število prašičev. Obveza je veljala za tiste, ki so imeli nad 4 ha posesti. S preostalimi prašiči so smeli prosto razpolagati, prodajati so jih smeli tudi po prostih cenah.⁴³²

Te proste presežke so v Sloveniji smeli nakupovati poleg mesnih tovarn, podjetij, zadrug in NAVOD-a še obrati za družbeno prehrano in ustanove, vsi potrošniki za kritje potreb svojih gospodinjestev in sindikalne organizacije za svoje člane. Pri tem so morali računati po 4 osebe na prašiča, obvezna pa je bila tudi prijava pri pristojnem KLO, pri katerem so do tedaj dobivali nakaznico za meso in mast, zaradi odvzema odrezkov za omenjeno. Gostinskim obratom, trgovcem in mesarjem je bilo prepovedano kupovati prašiče za nadaljnjo prodajo.

To splošno dovoljenje za nakup pa posamezniku še ni bilo dovolj. Opraviti je moral še nekaj poti. Kot vsi zainteresirani za nakup je, preden ga je lahko opravil, moral dobiti potrdilo od pristojnega KLO, kjer je prejemal živilske nakaznice, da je v smislu odredbe bil upravičen do nakupa prašiča. To potrdilo je nato kupec predložil KLO tistega kraja, kjer je nameraval opraviti nakup. Ta mu je nanj vpisal datum in uro (!) nakupa oziroma prenosa. Brez tega potrdila

⁴³⁰ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 917/47, okrožnica OLO, gospodarski odsek, 28. junij 1947.

⁴³¹ UL LRS, št. 5/19 - 8. januar 1946.

⁴³² UL LRS, št. 55/192 - 14. avgust 1946.

namreč potrošnik ni smel prenašati ali prevažati delov prašiča, težjih od 5 kg mesa ali 2 kg maščobe. Ta potrdila je kontrolirala milica, železniška uprava pa brez tega potrdila ni smela vzeti prašiča ali njegovih delov v prevoz. Po prevozu je moral kupec potrdilo v 24 urah vrniti svojemu pristojnemu KLO; tu je dobil nakazilo za 5 kg soli.⁴³³

Ker so KLO sezname kmetov, ki so bili dolžni oddati svinje, sestavili zelo površno in ker so mnogi prosili za oprostitev oddaje, obvezna oddaja ni potekala tako, kot bi morala. Ministrstvo je zato pri okrajih odredilo ustanovitev okrajnih komisij za odkup prašičev, prav tako so jih morali ustanoviti pri vseh KLO (imeti je morala tri člane: člana KLO, aktivista OF ter delavca ali kmeta). Njihova naloga je bila pregledati dotedanji potek odkupa.⁴³⁴ Vendar ta tudi v naslednjih mesecih ni potekal po načrtih. V drugi polovici marca so dosegli le 40 % odkupa.⁴³⁵ Odredba o pitanju in oddaji prašičev v naslednjem gospodarskem letu, od 1. avgusta 1947 do 31. julija 1948, je bila v opisu obvez pridevalcev skorajda identična s prejšnjo.⁴³⁶

Živina in meso

Januarja in februarja 1946 so odkupili za potrebe civilnega prebivalstva in vojske naslednje količine živine:

Mesec	Za civil. prebivalstvo		Za vojsko		Skupaj	
	Glav	Ton	Glav	Ton	Glav	Ton
Januar	674	100	1.077	185	1.771	285
Februar	1.962	187	1.210	252	3.172	439

Poročilo za januar je navajalo, da je bilo razdeljenega mesa nedvoumno več, torej naj bi preskrba z mesom bila zadovoljiva. Dotok živine je bil ugoden zaradi velikega pomanjkanja krme v nekaterih predelih.⁴³⁷

Huda suša leta 1946 je pustila težke posledice v živinoreji. Pozimi 1946/47 so zaradi pomanjkanja krme kmetje prodajali živino. Dotedanji način preskrbe prebivalstva je tekkel po dveh tirih. En del obvezne preskrbe je vodil NAVOD z 19 podružnicami (predvsem v večjih mestih, trgih in sedežih OLO), drugi del pa od KLO k temu delu pritegnjeni zasebni sektor – mesarji, ki so v manjših krajih klali na podlagi izdanih dovoljenj. Sčasoma se je izkazalo, da ta način preskrbe ni povsem ustrezen. Kontrola nad dovoljenji za zakol ni bila popol-

⁴³³ AS, MTP, šk. 50, 2276/50, okrožnica MTP z navodili glede pitanja in oddaja prašičev v gospodarskem letu 1946/47, 12. november 1946; UL LRS, št. 70/264 – 10. oktober 1946.

⁴³⁴ ZAC, KLO Krška vas, šk. 13, 260/47, okrožnica OLO, 7. januar 1947.

⁴³⁵ AS, MTP, šk. 43, 2120/43, Zapisnik seje strokovnega sveta uprave trgovskega podjetja Navod in Koloniale, 24. marec 1947.

⁴³⁶ UL LRS, št. 30/173 – 18. julij 1947.

⁴³⁷ AS, MTP, šk. 17, 1224/17, Mesečno poročilo MTP za januar 1946, 14. februar 1946; prav tam, šk. 20, 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

na, niso vodili evidence resničnih potrošnikov, teže goveda niso zapisovali, razdeljevanja mesa niso točno izvajali. Vse to je pripeljalo do stanja, ko so v nekaterih malih krajih imeli mesa na pretek, drugod pa ga je primanjkovalo.

Od srede avgusta leta 1947 je bilo meso v prosti prodaji. Od tedaj so opažali kvantitativno in kvalitativno slabšanje dotoka mesa za obvezno oddajo, medtem ko je bila ponudba za svobodno živahna. Zasebni mesarji so kupovali živino dražje kot lokalna državna podjetja (tudi do 50 % dražje). To razliko so pokrili s tem, da so po določeni ceni 48 din prodajali malim potrošnikom meso slabše kvalitete, vse dobro meso pa po črnih cenah celo do 70-80 din boljšim znancem ali zasebnim in državnim gostinskim podjetjem. To preplačevanje je povzročalo praznjenje hlevov in padec staleža živine kot tudi ogrožanje predpisane obvezne oddaje mesa. Kljub temu pa so poročali, da ima prosta prodaja izrazite prednosti, ker da spodbuja preskrbo prebivalstva, večja interes kmeta za rejo živine, vpliva na kakovost živine in omogoča kmetu, da namesto male živine, ki bi bila potrebna za priplod ali delovno silo, lahko odda veliko, za zakol godno živino in mu presežek preko obvezne oddaje obračunajo po ceni za prosto prodajo. Zato so sklenili obdržati prosto prodajo mesa.⁴³⁸

Kljub poraznim napovedim je ministrstvo novembra 1947 na podlagi dnevnih poročil o odkupu zaznalo, da odkup klavne živine iz obvezne oddaje in iz prostih presežkov vedno bolj narašča. Nekatera podjetja za odkup so odkupovala mnogo več živine, kot je bilo potrebno za lastne okraje in tudi za pokrivanje načrtovanih količin za pasivne okraje. Da bi presežne količine prihranili za zimske mesece, ko so pričakovali znatno manjšo ponudbo živine, so odkupnim podjetjem dali navodila, naj jih pošiljajo določenim podjetjem, ki so jih pooblastili za zamrzovanje mesa. Bila so štiri. Mestni klavnici v Ljubljani je moralo živino posredovati 15 odkupnih podjetij, meso je nameravala zamrzovati na Reki. Ostala tri podjetja (Celje, Maribor in Postojna) so dobivala meso od povprečno 5 dobaviteljev in so zamrzovala meso deloma doma, deloma na Reki.⁴³⁹

S postopnim oživljanjem gospodarstva so polagoma oživljali tudi živinski sejmi. Vsem sejemskim upravičencem, posameznim K.I.O., so ostale sejemske pravice neokrnjene in so jih od 1. januarja 1946 lahko tudi izvajali. A tudi tu ni šlo brez nepravilnosti. Podružnica NAVOD-a v Celju je opozorila na nepravilnosti na sejmih. Stalno so se pojavljali prekupčevalci in mešetarji, ki so izkoriščali stisko kmetov, ki so mnogi zaradi suše bili prisiljeni prodajati. Dovoljenja za prodajo so smeli izdajati le okraj.⁴⁴⁰

⁴³⁸ AS, MTP, šk. 22, 1402/22, Predlogi komisije za ugotavljanje osnov za interne odkupne cene prostih kmetijskih pridelkov, 24. september 1947.

⁴³⁹ AS, MTP, šk. 50, 2276/50, Navodila MTP o konzerviranju mesa v zmrovalnicah, 11. november 1947.

⁴⁴⁰ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 2406/46, okrožnica OLO Trbovlje, odsek za notranje zadeve, 15. oktober 1946.

Krompir

Krompir je bil osrednji artikel prehrane in važen za izvoz v druge republike. Spomladi 1946 so s krompirjem zasadili velike površine in pričakovali so izvrstno letino. Suša in pojav koloradskega hrošča pa sta položaj spremenila. Marca 1946 je slovensko ministrstvo predložilo zveznemu osnutku uredbe o oddaji krompirja in fižola (ob enem tudi osnutek uredbe o oddaji žit). Z dovoljenjem slednjega je dalo osnutke preko časopisov v javno razpravo. Po poročilih naj bi jo kmetje ugodno sprejeli, ker so vnaprej vedeli, koliko krompirja morajo posaditi, da bi lahko oddali predpisane količine. Sredi maja je bila objavljena odredba zveznega ministrstva o prosti prodaji čebule, fižola in krompirja. Ker ni bilo izrecno navedeno, da velja le za letino 1945, so si tako upravni organi kot prebivalstvo razlagali, da ne bo omejitve tudi za pridelek letine 1946. To pa je bil šele začetek zapletov s krompirjem to leto. Slovensko ministrstvo je avgusta predlagalo zveznemu, naj zaradi zagotovitve preskrbe vojske in ostalih republik takoj dovoli omejitev izvoza iz Slovenije, ko pa so izvedeli, da so zahtevane količine za omenjena namena še povečane, so zahtevali popolno zaporo izvoza krompirja iz republike.⁴⁴¹

Septembra 1946 je namreč republika dobila od zveznega ministrstva obvestilo, da je zaradi suše krompirja (kot tudi fižola, graha, čebule in česna) precej manj, zato sta Slovenija in Hrvaška morali dati več. Slovenija naj bi od 36.750 vagonov pridelka odkupila 5.500 vagonov (za svoje potrebe 1.530 vagonov, za JA 1.300, za potrebe prebivalstva cone B 650, za potrebe Srbije 1000 in za Makedonijo 540 vagonov, 480 je ostalo za rezervo pri zveznem ministrstvu). Iz Slovenije so odgovorili, da je bilo pred objavo zapore z njenega območja prepeljanih okoli 700 vagonov krompirja, večinoma na Hrvaško, a je bilo težko ugotoviti komu.⁴⁴² Odkup so razdelili na 25 okrajev po od 5 do 250 vagonov. Tehnična organizacija odkupa je temeljila na zbiranju krompirja po Naprozah. Navod pa je poskrbel za odpošiljanje po navodilih zveznega ministrstva.

Septembra je zaradi slabega pridelka zvezno ministrstvo izdalo odredbo o ureditvi nakupa in prometa krompirja (in fižola, graha, česna, čebule in ovs).⁴⁴³ Uredbo je slovensko ostro kritiziralo, saj so menili, da je neizvedljiva, ker bi zahtevala ogromno nadzora (nakup je bil dovoljen le v mejah svojega ali sosednjega okraja, dovoljen je bil prenos do 50 kg krompirja brez dovoljenja), poleg tega pa je s to določbo sama sebi jemala kakršno koli vrednost pri omejevanju prometa. Ministrstvo je menilo, da je takšno posredno uvajanje racioniranja krompirja z večmesečno zamudo prepozno, da povzroča samo zmedo, saj so si mnogi krompir že bili nabavili, ter da ruši avtoriteto in zaupanje v oblast. Sprostitev prometa blaga in potem nenadna uvedba omejitev sta tako pri kmetih kot potrošnikih povzročali več negotovanja, kot če bi bil

⁴⁴¹ AS, MTP, šk. 11, 810/11, dopis MTP zveznemu MTP, 24. september 1946.

⁴⁴² Vlada LRS je izdala odredbo o prepovedi izvoza krompirja v druge republike. ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, sign. 1179/46, dopis MTP, 28. avgust 1946.

⁴⁴³ UL FLRJ, št. 75/535 – 7. september 1946.

artikel stalno racioniran. Poleg tega je to povzročalo težave v upravi, saj bi z uvedbo omejitev pri razdeljevanju krompirja potrebovali sezname pridelovalcev krompirja, ki pa jih niso imeli.⁴⁴⁴ Na ministrstvu so kot problem označili dejstvo, da krompir ni bil racioniran in zato niso mogli izvajati prisilnih ukrepov proti tistim, ki so ga imeli, da bi ga oddali. Znotraj Slovenije niso mogli omejevati nabave krompirja, ker bi posledično krompir takoj izginil s trga, cena pa bi poskočila. Tudi politično bi vsaka omejitev vplivala skrajno neugodno in bi jo pred volitvami v republiško skupščino težko zagovarjali. Pri tem so ponovili, da so marca z ministrstva predlagali uredbo o racioniranju krompirja in da je bil osnutek med kmeti dobro sprejet. Namesto tega pa je prišla popolna sprostitev. Torej je v Sloveniji prišel v poštev za nabavo za JA in druge republike le nakup v prosti prodaji, kar bi izvedel Navod, za domače potrebe bi kupovale nabavne zadruge. Niso mogli zagotoviti, da bodo dosegle zahtevano, saj je bil predvojni izvoz krompirja iz Slovenije 2.000 vagonov (ko je bilo drugega v izobilju in ga niso uporabljali v tolikšnih količinah). Niso pričakovali, da bi kmetje hoteli prodajati brez ponudbe česa v zameno. Tudi v primeru uresničitve te stimulacije so pričakovali, da bodo morali del krompirja (1.000 vagonov) odkupiti spomladi, zato so zaprosili za pristanek.⁴⁴⁵

Ni znano, kakšen je bil odziv iz Beograda, vendar glede na to, da so novembra sprejeli uredbo o obvezni prijavi krompirja letine 1946 in oddaji presežkov, moremo sklepati, da so privolili vsaj v ta del slovenskega predloga. Glede na nujnost odpreme je Navod začel z odkupom in odkupljene količine odpošiljal po dispozicijah uprave državnega trgovskega podjetja NAVOD in Koloniale. Ker je bila huda zima, so deloma zmrznjen krompir sortirali in ga – če je bil še uporaben za hrano – odpremljali ločeno za JA.⁴⁴⁶

Uredba glede krompirja je določila, da so smeli pridelovalci za prehrano obdržati po 150 kg po osebi, za seme po 2.000 kg na ha, ki so ga nameravali zasaditi, in po 200 kg pridelka slabše kakovosti kot krmilo za vsakega nad mesecev starega prašiča. Vse ostale količine so šteli za presežek, s katerim kmetje niso smeli prosto razpolagati, temveč so bili na razpolago ministrstvu. Zanj so plačali po 3 din za kg.⁴⁴⁷

Zapletom v prometu s krompirjem so se leta 1947 izognili z dovolj zgodaj izdano uredbo o njegovi obvezni oddaji v tekočem letu. Izdana je bila že sred junija. Kot osnova za obvezno oddajo posameznega kmeta sta bila določeni s krompirjem posejana površina in povprečni pridelek. Glede slednjega so ozemlje Slovenije razdelili na tri okoliše s povprečnim pridelkom po 8.100, 7.300 in 6.600 kg na ha. Razporeditev je izvedlo ministrstvo. Za prehrano članov družine in seme so obdržali enake količine, kot so bile v letu 1946, z

444 AS, MTP, šk. 11, 810/11, dopis MTP zveznemu MTP, 24. september 1946.

445 AS, MTP, šk. 14, 1036/14, dopisa zveznega MTP in MTP, 7. in 25. september 1946.

446 AS, MTP, šk. 49, 2268/49, okrožnica MTP o odkupu krompirja, 26. marec 1947.

447 III IRS št 75/276 – 24. november 1946.

kalo in krmo so tokrat določili 25 % pridelka. Z odbitjem teh pridelovalčevih potreb od celotnega pridelka so dobili presežek, od katerega so izračunali količino za obvezno oddajo tako, da je znašala največja za oddajo določena količina 45 % izračunanega presežka, najmanjša pa 8 %. Izbira odstotka je bila odvisna od velikosti površine pod krompirjem.⁴⁴⁸

Letina krompirja 1947 je bila boljša od prejšnje, nekateri so jo označevali celo kot odlično, celoten pridelek je bil okoli 45.000 vagonov. Od tega jih je bilo predvidenih 32.000 za lastno preskrbo ter seme in krmilo. Od ostalih 13.000 sta obvezna oddaja in kontrahaža predstavljali okoli 7.000 vagonov, tako da bi ostalo za prosto prodajo največ 6.000 vagonov. Neznana je količina, ki so jo iz obmejnih delov izvažali v druge republike.⁴⁴⁹

Vendar tudi to leto ni šlo brez zapletov s krompirjem. Veliko KLO in OLO se ni držalo načela, da je promet s krompirjem prost. Prepovedovali so promet s krompirjem ustanovam kolektivne prehrane in drugim z argumentom, da morajo najprej odkupiti določene količine iz svobodnih presežkov po planu republiških potreb. Posamezni KLO so ovirali odvoz krompirja s svojega ozemlja. Zopet je slabo deloval trgovski aparat in potrošniški centri so konec avgusta in v začetku septembra ostali brez krompirja. Vse menze v Mariboru in Celju so bile brez krompirja, industrijski magazini, ki so bili odgovorni za nabavo krompirja za delavce svojih tovarn, so zanemarili svoje vloge ali pa jim ga Naproze niso dobavile, kot so se dogovorili. Vse te napake so izkoriščali prekupčevalci.⁴⁵⁰ Kljub temu so oktobra ugotavljali, da se odkup obveznih količin krompirja bliža koncu in da bodo obveznosti zaradi dobre letine izpolnjene.⁴⁵¹

Glede krompirja se je ohranilo tudi navodilo osrednje odkupne komisije pri ministrstvu, ki je pomladi 1947 naročalo, naj kmetje, ki še imajo krompir, letega hitro zamenjajo za koruzo (obdržati so smeli le količine za seme). Vsem, ki bi z njim še trgovali, ali ga le imeli, so zagrozili s kaznimi: vsak, ki da tega ne stori, »*se izpostavlja raznim nevarnostim*«. ⁴⁵²

Mleko

Stanje mlekarstva je bilo tesno povezano s številom goveje živine. Te je po koncu vojne bilo okoli 65 % predvojnega števila; ponekod je ostalo le 25–50 % živine (Bela krajina), drugod je bilo stanje povsem primerljivo s predvojnimi (Štajerska, Gorenjska). Splošno stanje pa so ocenjevali kot takšno, v katerem bi mogli prebivalstvo preskrbeti z mlekom. Primerjava leta 1940, ko je krava

⁴⁴⁸ LP, 19. julij 1947, str. 3.

⁴⁴⁹ AS, MTP, šk. 22, 1402/22, Predlogi komisije za ugotavljanje osnov za interne odkupne cene prostih kmetijskih pridelkov, 24. september 1947.

⁴⁵⁰ LP, 14. september 1947, str. 1.

⁴⁵¹ LP, 13. oktober 1947, str. 3.

⁴⁵² ZAC, KLO Čeče, šk. 4, okrožnice in razglasi, dopis okrajne odkupne komisije, 8. april 1946.

dala 1.300 litrov na leto in je bil skupni pridelek 215 milijonov litrov mleka, s stanjem ob koncu leta 1945, ko je krava dala povprečno po 1.000 litrov in je bila pridelava okoli 175 milijonov, je na papirju zagotavljala dovolj mleka. Tudi mlekarski obrati so bili dobri, NAVOD je po osvoboditvi večini državnih in združnih mlekarn dal mlekarske posode, kamione, v prvih mesecih pa jim je dajal akontacije, da so sploh mogle začeti poslovati, ker so bile brez obratne glavnice. Vendar mlekarski obrati niso prevzemali dnevno niti četrtnine količin, ki jih je zagotavljala uredba o oddaji mleka iz leta 1945.⁴⁵³ Ministrstvo je zato pozvalo prizadete (upravo državnih mlekarn, zadruga in Navod), naj v sodelovanju s KLO do začetka novega mlekarskega leta, do 1. marca 1946, razširijo zbiralno mrežo na vse ozemlje. Ob tem navodilu naletimo na primer skrajno malomarnega obravnavanja zadev, ki so bile ključne za prebivalstvo. Ministrstvo ga je izdalo konec januarja, izvesti bi ga morali do 1. marca, a okrajna odkupna komisija v Trbovljah ga je posredovala v KLO šele 14. marca 1946.⁴⁵⁴

Za gospodarsko leto 1945/46 so začeli mleko zbirati julija 1945, zaključilo pa se je februarja 1946, zato so obveznost kmetov zmanjšali za tretjino (glej »Leto 1945«). Po novi uredbi o obvezni oddaji in zbiranju mleka⁴⁵⁵ so morali rejci krav v naslednjem mlekarskem letu (od 1. marca 1946 do 1. marca 1947) oddati določenim zbiralnicam od ene krave 250 l mleka, od dveh krav 800 l, od treh 1.400 l in od vsake naslednje krave po 800 l mleka več. Družine z eno ali dvema kravama in z več kot štirimi člani so smele oddati za vsakega dodatnega člana po 50 l mleka letno manj od predpisane količine. V krajih, kjer ni bilo moč zbirati svežega mleka, so kmetje morali namesto 35 l mleka oddati 1 kg kuhanega masla. Odredba je kot organizatorja zbiranja mleka začasno, dokler ne bi bilo ustanovljeno posebno podjetje za odkup in zbiranje mleka v Sloveniji, imenovala NAVOD, ki je sodeloval z upravo državnih mlekarn in zadrugami.

Kršilce te uredbe so kaznovali po zakonu o nedopustni špekulaciji in gospodarski sabotaži, poleg tega pa so morali za vsak liter mleka, ki so ga oddali premalo, plačati še tudi trikratno razliko med odkupno ceno mleka in ceno v prodaji na malo. Kljub temu so kmetje in KLO ponekod povsem ignorirali to uredbo. V KLO Čeče v okraju Trbovlje so po treh mesecih tekočega mlekarskega leta, po dobljenih navodilih in vrčih za mleko, imeli zbiralno mrežo »še na mrtvi točki«.⁴⁵⁶ V mariborskem okrožju, ki je imelo 9 okrajev in je bilo najbogatejše okrožje v LRS, so imeli 5 zbiralnic mleka, dnevno pa so zbrali samo 14.200 l mleka. Zbiralnica Maribor je dajala po 5.200 litrov mleka dnevno, pa je imela na svojem območju 27.360 krav. Bili so primeri, ko družine s 4

⁴⁵³ AS, MTP, šk. 16, 1152/16, Poročilo o stanju mlekarstva, 14. december 1945.

⁴⁵⁴ ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, 510/46, prepis okrožnice MTP, 31. januar 1946.

⁴⁵⁵ UL SNOS in NVS, št. 8/31 - 22. januar 1946.

⁴⁵⁶ ZAC, KLO Čeče, šk. 4, dopis hlevskega in mlekarskega kontrolorja v OLO Trbovlje, 24. maj 1946.

člani in 4 kravami niso oddale niti litra mleka.⁴⁵⁷ Kmetje – nekateri hote, drugi iz nepoučenosti – niso oddajali mleka, dajali so ga svinjam ali pa ga predelovali v maslo in smetano, ki sta bila v prosti prodaji. Oblast je skušala vplivati na izboljšanje stanja, pritiskala je na KLO in množične organizacije, naj na sestankih volivcev apelirajo in razkrinkavajo kršilce, hkrati pa tudi grozila s prijavo javnemu tožilcu.⁴⁵⁸ Iz poročil iz začetka leta 1947 pa je razvidno, da živinorejci in tudi KLO niso več upoštevali uredbe, saj so menili, da je oddaja mleka povsem prostovoljna.⁴⁵⁹

Marca 1946 je promet z mlekom prešel od NAVOD-a na Mlekopromet, državno trgovinsko podjetje s sedežem v Ljubljani. Ustanovila ga je vlada, bilo pa je pod nadzorom ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo. V svojo upravo je prevzelo vse mlekarne in obrate za zbiranje, konzerviranje in prodajo jajc v državni lasti.

Do tedaj v Sloveniji še ni bilo osrednjega podjetja, ki bi načrtno vodilo preskrbo prebivalstva z naštetimi pridelki. Uprava državnih mlekarn je bila le upravno telo, zato so si od ustanovitve Mlekoprometa veliko nadejali. S svojim strokovnim osebjem naj bi pomagalo izboljšati mlekarstvo, z rednim odkupom pa bi omogočalo stabilne cene. Neprodano mleko bi predelovalo v maslo in sir, kar bi izboljšalo preskrbljenost prebivalstva.⁴⁶⁰ Namesto Navoda je Mlekopromet izvajal razdelitev kmečkega masla in v mlekarskih obratih proizvedenega čajnega masla, NAVOD pa je razdeljeval le maslo iz pošiljk UNRRA.⁴⁶¹

Prvega avgusta so ukinili dotedanji način plačevanja mleka po zbiralnicah Mlekoprometa. Potrošnikom vseh skupin je bila od tedaj omogočena nabava mleka pri proizvajalcu. Vsak, ki je želel mleko kupovati pri njem, je moral ta neposredni nakup prijaviti pri zbiralnici Mlekoprometa, plačal pa ga je kmetu samemu (4,5 din ali 6 din, če ga je dobil na dom). Potrošniku je ob izstavitvi nakaznice KLO napisal ime kmeta, kjer je nameraval jemati mleko. Kmet, ki je dobil nakaznice, jih je moral izročiti zbiralnici v dokaz, da je izpolnil svojo dolžnost v smislu uredbe o obvezni oddaji in zbiranju mleka. Pod težo individualnega kupovanja mleka neposredno od kmeta, ki ga oblast ni mogla nadzirati, kaj šele zaježiti, je morala popustiti in dopustiti tudi takšen način preskrbe. A propagirati takšnega načina le ni želela, zato je v navodilih tudi naslednji stavek: »V interesu zadostne preskrbe mest in rentabilnosti voženj

⁴⁵⁷ LP, 9. december 1946, str. 3.

⁴⁵⁸ ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, 1580/46, dopis OLO Trbovlje, 11. december 1946.

⁴⁵⁹ ZAC, KLO občine Brežice, šk. 13, KLO Krška vas, 179/47, okrožnica gospodarskega odseka OLO Krško, 29. januar 1947.

⁴⁶⁰ UL LRS, št. 60/100 – 14. marec 1946; LP, 23. marec 1946, str. 4.

⁴⁶¹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 4, 673/46, prepis okrožnice MTP, 21. marec 1946.

avtomobilu Mlekoprometa pa priporočamo, da služi obvestilo o možnosti direktne nabave le v interno uporabo.⁴⁶² (podčrtano v originalu, op. p.)

Poročila iz naslednjega poldrugega leta do konca obravnavanega obdobja govore o stalnih težavah pri preskrbi z mlekom. Ministrstvo je predvidevalo izboljšanje v prihodnjih mesecih po ustanovitvi okrajnih podjetij, ki naj bi pod nadzorom okraja bolje organizirala odkup mleka kot centralizirano podjetje Mlekopromet. Izboljšanje so pričakovali tudi s prehodom v plansko gospodarjenje.⁴⁶³

Kolikšna so bila področja, s katerih so se z mlekom preskrbovala večja središča, pove primer Ljubljane in Maribora. Sredi leta 1947 ga je prva prejela iz okrajev Ljubljana-mesto, Ljubljana-okolica, Škofja Loka, Trebnje, Kočevje, Rakek, Grosuplje in deloma Kranj ter iz okrajev Maribor in Ptuj; Maribor ga je dobival iz okrajev Maribor-mesto, Maribor-okolica, Gornja Radgona, Slovenska Bistrica, Prevalje in Ptuj.⁴⁶⁴ Manjši kraji (naštete so potrebe celotnih okrajev v okviru vseh potreb nakaznic za mleko: npr. Jesenice 6.000 l, Trbovlje 5.400 l, Celje 3.900 l) so pokrivali svoje potrebe iz neposredne okolice in le nekateri v manjši meri z dovozom iz sosednjih ali oddaljenejših okrajev.⁴⁶⁵ Sicer pa je maja 1947 začela veljati nova uredba o obvezni oddaji in zbiranju mleka v mlekarstvu leta 1947/48. Kot prejšnji je mlekarstvo leto opredelila v trajanju 12 mesecev od 1. marca dalje. Novost glede poprejšnjih je bila razdelitev Slovenije na tri mlekarke okoliše, v katerih so se obremenitve živinorejcev razlikovale. Tisti v drugem so bili enako obremenjeni kot prejšnje leto, v prvem bolj, v tretjem manj (za od 20 do 50 % v različnih kategorijah).⁴⁶⁶

Ko so Mlekopromet leta 1947 nadomestili z okrajnimi/mestnimi podjetji, je kazalo, da se bo stanje izboljšalo. Dotok mleka v Ljubljani npr. se je povečal za 100 % na dnevni 18.000 litrov, občasno je dnevno prišlo tudi po 23.000 litrov. Za razdeljevanje mleka so nameravali uvesti novi skupini od 15 do 18 let in od 50 do 60 let, razmišljali so že o ukinitvi kart, če bi dosegli 35.000 litrov dnevno, kar bi bilo enako predvojni preskrbi.⁴⁶⁷ Vendar izboljšanje ni moglo biti dolgega daha. Razlika med ceno v prosti prodaji (8 din) in odkupno v obvezni oddaji (4,5 din)⁴⁶⁸ je bila le prevelika, da bi le s pihanjem na zavest kmetov in povečano dejavnostjo množičnih organizacij dosegli dolgoročne uspehe. Po reorganizaciji Mlekoprometa na okrajna podjetja se stanje odkupa mleka dolgoročno ni bistveno spremenilo, ker kljub decentralizaciji niso

462 ZAC, MLO Trbovlje, šk. 5, 1641/46, prepis okrožnice MTP, 31. julij 1946.

463 LP, 25. junij 1947, str. 4.

464 LP, 24. julij 1947, str. 3.

465 AS, MTP, šk. 40, 2034/40, Poročilo o preskrbi z mlekom, november 1947.

466 UL LRS, št. 21/125 - 18. maja 1947.

467 LP, 24. avgust 1947, str. 4.

468 AS, MTP, šk. 22, 1402/22, Predlogi komisije za ugotavljanje osnov za interne odkupne cene prostih kmetijskih pridelkov, 24. september 1947.

*Ali veš,
da dobiš za:*

100 kg SONČNIC - 10 kg OLJA
100 kg BUČNIC - 14 kg OLJA

**OLJE DOBIŠ TUDI PRI
ODDAJI VSEH OSTALIH
OLJNIH SEMEN**

VEČ SEMENA - VEČ OLJA

Propagandni plakat za odkup sončnic (AS, GDPI, šk. 29, št. 510)

mogli zagotavljati količin, potrebnih za potrošnjo.⁴⁶⁹ Ob koncu obravnavane obdobja je letna pridelava mleka znašala 240,84 milijonov l mleka, od tega je bil tržni presežek 105 milijonov. Predvidevali so, da bi z obvezno oddajo mogli zajeti 42 milijonov l, v času od 1. aprila do 31. decembra 1948 pa 36,6 milijona l.⁴⁷⁰ V majhno tolažbo je mogel biti le podatek, da se je večal delež maščobe v mleku, ki so ga odkupovali. Leta 1945 je imelo mleko v Ljubljani le 1,7 % maščobe, leta 1946 2 %, leta 1947 2,5 %, leta 1948 pa že 3 %.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ AS, MTP, šk. 43, 2136/43, Zapisnik sestanka glede odkupa mleka, 20. november 1947.

⁴⁷⁰ AS, MTP, šk. 12, 882/12, Poročilo MTP zveznemu MTP o odkupu mleka po vezanih cenah v LRS, 30. marec 1948.

⁴⁷¹ Naša žena, 1948, št. 12, str. 342.

III. OBDOBJE SISTEMA ZAGOTOVLJENE PRESKRBE (1948–1953)

V dokumentih iz konca leta 1947 in začetka naslednjega se pojavlja ugotovitev, da je gospodarski razvoj Jugoslavije do tega časa dosegel stopnjo, v kateri je proizvodnja že dajala več blaga, kot ga je bilo potrebno v okviru racionirane preskrbe, a še vedno premalo za vse potrebe. Tako naj ne bi mogli že preiti k prosti trgovini, hkrati pa naj ne bi mogli ostati pri sistemu racioniranja, zato so sklenili urediti sistem delitve in preskrbe po nekem srednjem sistemu. Ta je pomenil uvajanje proste trgovine v omejenem obsegu, povečanje obsega zagotovljene preskrbe po količinah ter omogočil kmetom nakup industrijskih izdelkov po nižjih cenah v skladu s količinami prodanih (oddanih) kmečkih izdelkov po nižjih cenah. Ob sprejetju novega sistema ga je zvezni minister za trgovino in preskrbo predstavil z besedami: *»Ena od karakteristik sistema preskrbe je, da temelji na ustavnem načelu, da je vsak državljan dolžan delati po svojih sposobnostih in da tisti, ki ne daje skupnosti, od nje ne more nič prejemati. S sprejetjem tega načela, naš sistem zagotovljene preskrbe daje večje količine in vrste artiklov delavcem, ki več prispevajo gospodarskemu razvoju, na drugi strani pa izključuje iz tega sistema tiste nedelavne elemente, ki ne sodelujejo pozitivno v načrtni izgradnji države, čeprav imajo možnosti. Vsak ima možnost za delo, kdor pa noče, naj se oskrbuje po višjih, komercialnih cenah.«*⁴⁷²

Takšna je bila utemeljitev, namenjena javnosti, preureditvi sistema preskrbe pa so botrovale težave v preskrbi, stalna usmerjenost oblasti v pospešeno industrializacijo in zatorej podporo tistih, ki so bili njeni neposredni nosilci (sistem je bil naravnán v favoriziranje delavcev, znotraj njih pa zopet skupine delavcev pri najtežjih delih), ter njen odnos do kmetov, ki jih je želela vključiti v socialistično gospodarstvo tako kot pridelovalce živil in tudi kot potencialni vir delovne sile za industrijo.⁴⁷³ Poleg tega so zaznavali, da so se zaradi relativnega pomanjkanja blaga široke potrošnje začela zbirati denarna sredstva pri tistih kmetih, ki so razpolagali s presežki pridelkov, ki jih do potrošnikov ni posredovala redna trgovina, ampak so bili, po tedanjem pojmovanju oblasti, *»predmet črne borze«*. Pri takšnih kmetih so se začela zbirati večja denarna sredstva, njihova kupna moč je bila večja, kot so jo mogli zadovoljiti v trgovini po določenih enotnih cenah. Spremembo sistema pa je zahtevala tudi že nastala sprememba v socialni strukturi prebivalstva, ki se je pokazala v čedalje višjem številu zaposlenih v neagrarnih dejavnostih. Zlasti je šlo za večanje števila industrijskih delavcev, nezanemarljivo pa je tudi množenje zaposlenih v upravi in ostalih neproizvodnih sektorjih. Vse to je odtegovalo delovno silo s podeželja in s tem manjšalo število rok, ki bi pridelale hrano. Od konca leta

⁴⁷² AS, MTP, šk. 14, 1039/14, govor zveznega ministra za TiP, 23. april 1948.

⁴⁷³ »Sploh je pri izvedbi sistema zagotovljene preskrbe potrebno imeti pred očmi osnovno načelo, a to je problem delovne sile, ki se mora zagotoviti industriji.« Boris Kidrič na seji GS; Zečević, Lekić, Privredna 1 zbornik 28. februar 1948, str. 255.

1946 do konca maja 1948 se je število zaposlenih v nekmetijskih dejavnostih povečalo za slabih 50 %, v istem času pa je količina žita, ki ga je država odkupila v obvezni in prosti prodaji, narasla le za dobrega pol odstotka.⁴⁷⁴

Čeravno je bil odkup že v prejšnjem obdobju tesno povezan s preskrbo, je z novo ureditvijo dobil za kmečko prebivalstvo večji pomen. Tedaj je njihova možnost nakupa industrijskih pridelkov postala neposredno povezana z oddajo kmetijskih pridelkov. Več kot so oddali, več nakupov po nižjih cenah so mogli opraviti. Vendar so oblasti ideološko utemeljeni pomisleki in strahovi pred uspešnim kmetom tudi tu narekovali omejitve.

Sistem, v katerem je za isto blago obstajalo dvoje cen, ni bil novost, obravnavano obdobje pa je ustvarilo preskrbo na več načinov z različnimi cenami. Da se ne bi potrošniki mešali med sabo in da bi bili najbolj obremenjeni najbolj preskrbljeni, je to obdobje trgovsko mrežo razdrobilo na vrsto različnih trgovin. V njih so z velikim številom različnih živilskih in industrijskih nakaznic kupovale ravno tako številne kategorije potrošnikov. To je tudi obdobje, ko so dokončno »likvidirali«⁴⁷⁵ zasebno trgovino. Trgovcev izven prevladujočega državnega, združenega in družbenega sektorja je bilo le za vzorec. To obdobje pa zaznamuje tudi opuščanje centraliziranega upravljanja gospodarstva, ki se je pokazalo tudi v trgovini in preskrbi. Te spremembe so sodile v okvir korenitega preoblikovanja gospodarskega sistema, katerega zasnove so nastajale v letih 1949–1951. Nova gospodarska ureditev ni več temeljila na državni lastnini proizvodnih sredstev ter državnem administrativnem planiranju in upravljanju, temveč na družbeni lastnini, družbenih planih za krajši rok, delavskem upravljanju in začetku upoštevanja zakonitosti tržnega gospodarstva. Poleg neuspešnosti dotedanjega administrativnega vodenja gospodarstva brez upoštevanja zakonitosti trga so k uvedbi sprememb prispevali tudi pritiski zahodnih držav. Te so povečanje svoje pomoči Jugoslaviji pogojevale z zahtevo, da naj gospodarski razvoj prilagodi svojim možnostim in naj v gospodarski sistem vključi načela blagovne proizvodnje in trga.⁴⁷⁵ Ob omejitvi le na gospodarski del sprememb, neupoštevajoč spremembe v zunajtrgovinskem sistemu in z njimi v zvezi devalvacijo dinarja, omenimo odstranjevanje administrativnih ukrepov, ki so urejali notranje tržišče, samostojno planiranje in gospodarjenje gospodarskih organizacij, nov plačilni sistem, na področju preskrbe pa postopno ukinjanje načrtovanega razdeljevanja nakaznic ali bonov. Na tem področju je država spuščala zadeve iz rok in potrošnikom v okviru zagotovljene preskrbe dobavljala čedalje manj predmetov, hkrati pa sproščala dostop do njih na prostem trgu. V začetku leta 1953 je obstajal le

⁴⁷⁴ Boris Kidrič, Zbrano delo, knjiga III, Ljubljana 1978, str. 438. Citirano po Zdenko Čepič, Oris načel zagotovljene preskrbe v Jugoslaviji v obdobju 1948-1953, Prispevki za novejšo zgodovino, leto 1999, št. 2, str. 157–166. Navedeno delo prinaša tudi temeljne predpise, ki so urejali zagotovljeno preskrbo.

⁴⁷⁵ Več o tem v Jože Prinčič, Prehod na nov gospodarski sistem, Prispevki za novejšo zgodovino, 1988/89, št. 1-2, str. 153–173 in isti, Novi gospodarski sistem, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, Ljubljana 2005, str. 2.

»prosti trg«, kar je seveda le pogojno oznaka, možna le v primerjavi z ureditvijo prejšnjih let in daleč od tržnega gospodarstva, nad katerim ne bdi državni aparat.

PRESKRBA

Vlada FLRJ je 10. februarja 1948 izdala 20 zakonskih predpisov (uredb, odredb, odločb, pravilnikov in navodil) o preskrbi prebivalstva, ki so uvajali nov sistem preskrbe. Tega meseca in še naslednja dva jih je sledilo še več (skupaj 14), ki so podrobneje opredeljevali njihove načelne usmeritve. Temeljna v prvi skupini je bila Uredba o preskrbi prebivalstva. V uvodu je bil izražen njen namen, »da se delovno ljudstvo mesta in podeželja pravilno preskrbi z živili in industrijskimi predmeti; da se vsi za delo spodobni državljani vključijo v proizvodnjo in vsak nagradi po svojem dejanskem prispevku skupnosti, izvajajoč ustavno načelo: "Vsak državljan je dolžan delati po svojih sposobnostih; kdor skupnosti ne daje, tudi ne more od nje prejemati"; da bi se prebivalci mesta in podeželja enakomerno preskrbovali s kmetijskimi pridelki oziroma industrijskimi izdelki, razvijala pravilna izmenjava med industrijo in kmetijstvom ter še bolj okreplila zveza med delavcem in kmetom /.../«.⁴⁷⁶

Bistvo zagotovljene (tedaj običajno uporabljan izraz je bil »garantirane«) preskrbe je bilo v načelu, da je preskrba zagotovljena delavcem in nameščencem v državnih uradih, ustanovah in podjetjih ter njihovim svojcem, če seveda niso samooskrbovanci, poleg tega pa še raznim drugim določenim skupinam, ki so v uredbi natančno določeni. Ostalo prebivalstvo vanjo ni bilo zajeto in se je oskrbovalo z racioniranimi živili na prostem trgu ali po vezanih cenah.

Uredba je torej uvajala drugačen način preskrbe, kot je veljal do tedaj. Prej so bili do preskrbe upravičeni vsi, če niso sami imeli živil. Novi način pa je vnaprej določil, da so do živilskih nakaznic upravičeni le določeni. V njem so potrošniki mogli kupovati blago na več različnih načinov. Nova ureditev je poznala zvezno zagotovljeno preskrbo, v okviru katere je vsak upravičeni potrošnik prejemal predpisane letne oziroma mesečne ali dnevne količine hrane in industrijskih izdelkov iz državnih blagovnih fondov. Država je zagotavljala prebivalstvu, ki je bilo zajeto v to preskrbo, da bo redno dobivalo določeno količino živil in industrijskih izdelkov po nižjih enotnih cenah. Ta preskrba je bila enotna za celo Jugoslavijo; vrste in količino predmetov, ki so jih delili v njenem okviru, je določalo zvezno ministrstvo. Obsegala je manjše število zagotovljenih artiklov kot do tedaj, in sicer zato, ker je uredba omogočala republikam, da so jo dopolnile po svojih specifičnih gospodarskih potrebah in možnostih. Uredba je torej poznala še dopolnilno republiško zagotovljeno preskrbo, po kateri so potrošniki prejemali ob predmetih iz zve-

zne zagotovljene preskrbe še dodatne količine iz fonda republike. Preskrba s takimi predmeti se je lahko nanašala na območje vse republike ali le na njene posamezne kraje. V zvezni preskrbi so imeli zajeti potrošniki zagotovljeno enotno krušno moko, koruzno moko ali zdrob ali (namesto teh treh) kruh, maščobe, sladkor, meso, kavo (samo delavci) ter pšenični zdrob in čokoladne izdelke (samo otroci). Ostale predmete porabe (krompir, zelenjavo, mleko, jajca, testenine, kaše, kavne nadomestke, drva, premog, podplate za čevlje, milo) so republike, glede na velike razlike in različne možnosti, mogle dopolniti v okviru republiške zagotovljene preskrbe. Pri teh artiklih je republika lahko zagotavljala preskrbo v okvirih svojih odkupnih možnosti. Predmete v obeh delih zagotovljene preskrbe so potrošniki kupovali s potrošniškimi nakaznicami. Način nakupa in vrste potrošniških nakaznic je predpisoval zvezni minister za trgovino in preskrbo.

V preskrbi s prodajo po vezanih cenah so v novem sistemu kmetom in kmetijskim zadrugam omogočili preskrbo z industrijskimi predmeti po nižjih enotnih cenah. Tisti, ki je preko pooblaščenega odkupnega podjetja prodal državi svoje pridelke po določenih državnih vezanih cenah, je dobil poleg denarja tudi bone v višini vrednosti prodanega blaga. Na tej podlagi je lahko v zadruzi kupil po nižjih enotnih cenah industrijsko blago (tekstilije, obutev, gradbeni material, železnino, sol, tobak, vžigalice ..). Ta cena je bila ista kot za potrošnike v zagotovljeni preskrbi.

Vsi prebivalci, tudi tisti, ki jim je bila zagotovljena preskrba po omenjeni odredbi, so lahko kupovali blago tudi v prosti prodaji brez nakaznic. V prosti prodaji so bili kmetijski pridelki, ki so jih kmetje, državna podjetja ali s posebnimi predpisi pooblaščen zasebni prodajalci nudili po prostih cenah (tega pojma nikakor ne gre zamenjati s pojmom tržnih cen, ker so bile tudi proste cene okvirne in določane), ter industrijski izdelki, ki so bili v prosti prodaji po navodilih vlade FLRJ ali drugih pooblaščenih organih po višjih (imenovali so jih tudi komercialne) enotnih cenah (marmelada, pivo, kavni nadomestki, galanterijsko blago, drobni predmeti za gospodinjstvo, pralni praški itd.). Vendar je bilo na razpolago le v posebnih trgovinah, ločenih od tistih, v katerih so isto blago prodajali po nižjih enotnih cenah. V prosti prodaji so potrošniki lahko kupovali tudi tisto industrijsko blago, ki ni imelo dvojne cene. Blago z dvojno ceno so prodajali po nižjih enotnih cenah, če je šlo za blago za zagotovljeno preskrbo, če je šlo za prodajo KZ, če je šlo k izventržnim uporabnikom in če je šlo za dobavo državnim proizvodnim podjetjem za nadaljnjo predelavo. V vseh ostalih primerih so industrijske proizvode prodajali samo po višjih enotnih cenah.

Uspešnost delovanja preskrbe, kot vsake druge človekove zavestne in načrtovane dejavnosti, moremo meriti po stopnji njene realizacije. Če rezultat doseže načrtovano, je dejavnost uspešna. Namenoma je uporabljen izraz načrtovano, saj je bila v obravnavanem obdobju vsa dejavnost gospodarstva

omejena z mrežo načrtov. Po tej definiciji torej lahko označimo zadovoljitev potreb prebivalstva po osnovnih življenjskih artiklih v obravnavanih letih kot neuspešno. Iz poročil gospodarskih subjektov ter državnih in političnih organov jasno odseva slika neuspeha, izražena v višinah odstotkov, ki se, nava-
jajoč »kritje« ali »realizacijo« posameznega artikla ali ene od oblik preskrbe, gibljejo pod številom 100. Konkretno številke so navedene po poglavjih, opis stanja in (delno) razlogov zanj, ki se sicer nanaša na ožje časovno obdobje, moremo pa ga posplošiti tudi za nazaj, je dal zapisnik sestanka politbiroja CK KPS novembra 1950: »Slovenija je zelo slabo oskrbljena, slabše kot vse druge republike in bo zato v zadnjem in pol mesecu prioriteto dati izdobavam za Slovenijo. Vzrok za to slabo pokritje je tudi v tem, da je republiška industrija forsrirano izdobavljala za druge republike (kar je bil tudi sklep Gospodarskega sveta) in je sedaj Slovenija v zaostajanju.«⁴⁷⁷

Značilnost preskrbe ni bilo njeno stalno izboljševanje z odmikanjem vojne, nasprotno, npr. v prvem polletju 1950 je bila slabša kot v istem obdobju leta 1949.

Zagotovljena preskrba

Priprave na nov sistem so trajale več mesecev. Že konec decembra 1947 je ministrstvo dajalo navodila OLO, MLO in delavskim preskrbovalnicam. Obvestilo jih je, koliko je nanje pripadlo kontingentov živil in industrijskih izdelkov, ki jih je prejela Slovenija za leto 1948. Ti so bili izračunani na podlagi predvidenega števila potrošnikov v bodoči zagotovljeni preskrbi. Ministrstvo je naročilo, naj te kontingente razdelijo na maloprodajo in določijo prevzemnike blaga, ti pa so morali podpisati pogodbe s proizvajalci kot dobavitelji. Posebej so poudarjali, da so vsi planski kontingenti namenjeni izključno za zagotovljeno preskrbo. Ukinjeni so bili vsi posebni ali izventržni fondi, posebna nakazila živil so bila dovoljena le za oskrbovance bolnišnic, zdravilišč, okrevališč, vrtnice, mladinske delovne brigade, vojne ujetnike, pripornike, nekatere menze in planinske kočje. Glede nakazil je enako veljalo tudi za industrijske izdelke, za katere je bilo prepovedano tudi izdajanje novih kart. Vse blago, ki je bilo dodeljeno po načrtih za leto 1947, in je še bilo pri trgovcih v maloprodaji, so zajeli v fond za zagotovljeno preskrbo.⁴⁷⁸ Vanjo so poleg tistih, katerih promet je bil že do tedaj omejen, uvrstili tudi del takšnih, ki so bili v prosti prodaji (npr. pletenine, otroški čevlji, sandali).⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Drnovšek, Zapisniki, zapisnik 20. november 1950, str. 237.

⁴⁷⁸ AS, MTP, šk. 50, 2277/50, Navodila za planiranje garantirane preskrbe v letu 1948 in splošna navodila za delitev hrane, 29. december 1947; prav tam, šk. 46, 2230/46, Navodila za planiranje industrijskih proizvodov za garantirano preskrbo za leto 1948 in Navodila za razdeljevanje industrijskih proizvodov do izdaje novih kart, 5. januar 1948.

⁴⁷⁹ ZAC, KLO Krška vas, šk. 14, Razdeljevanje racioniranih industrijskih proizvodov do izdaje novih industrijskih kart, 3. februar 1948.

V zagotovljeni preskrbi znotraj posameznih vrst blaga ni bilo možnosti izbire. Potrošnik je dobil tisto, kar je pač bilo na razpolago, na to pa so vplivali letni čas, oziroma sezona posameznega pridelka, uspešnost odkupa, uvoza, transporta in drugi dejavniki. Tudi tu je bil razlog pomanjkanje zalog. Poleti niso mogli deliti masti, ker je pač ni bilo. Pri industrijskih izdelkih gre razlog za pomanjkanje pripisati pomanjkanju surovin in uvoza, ki pa so ga slabšale neustrezne odločitve glede izrabe surovin. Na trgu je občasno bilo preko okvira potreb določenih izdelkov iz materiala, ki bi ga koristneje uporabili, če bi iz njega izdelali artikle, ki jih je (nekaterih kronično, kot npr. otroške obutve št. 20 do 35) primanjkovalo.

Potrošniki, ki jim je bila zagotovljena preskrba z določenimi živili in industrijskimi predmeti, so bili delavci, uslužbenci, nameščenci in vajenci v vseh treh sektorjih (a le, če so bili v rednem delovnem odnosu in zavarovani pri Državnem zavodu za socialno zavarovanje), upokojenci, invalidi, znanstveniki in umetniki, prejemniki socialne podpore, pridobitno nesposobni, samške ženske z več otroki pod 16 leti, obrtniki, duhovniki v verskih družbah, študenti in dijaki ter babice; osebe v prostih poklicih: lekarnarji, zdravniki, zobozdravniki in odvetniki, če so opravljali svoj poklic; trgovci in gostinci, ki so sami vodili lokal in živeli v kraju, v katerem se ni bilo moč preskrbeti z živili iz lokalnih virov. Med prejemnike zagotovljene preskrbe so sodili tudi družinski člani vseh navedenih, poleg njih pa še vsi otroci do 14. leta, živeči v krajih, v katerih se ni bilo moč preskrbeti z živili iz lokalnih virov,⁴⁸⁰ četudi njihovi vzdrževalci niso bili upravičeni do zagotovljene preskrbe (slednje je veljalo le za živila). Iz te preskrbe so bili izvzeti vsi zgoraj naštetih, če so bili preskrbljeni z živili iz lastnih virov.⁴⁸¹

Po vrsti, težavnosti dela in delovnih pogojih, po pomenu in vrsti poklica, po starosti in ostalih okoliščinah, ki so vplivali na preskrbo, so bili potrošniki razdeljeni v potrošniške razrede, in sicer v delavske, otroške in splošne. V razrede jih je razvrstil zvezni minister za trgovino in preskrbo v sporazumu z ministrom za delo. Glede preskrbe z zagotovljenimi živili so bili potrošniki razvrščeni v naslednje razrede: v delavskih so razredi TDA, TDB, SDA in GD bili posebne kategorije. Prvi trije so se nanašali na rudarske delavce, slednji pa na gozdne delavce. Ti razredi so imeli največje obroke. Ostali razredi za delavce – TD, SD in LD – so obstajali že do tedaj. Otroški razredi so bili od tedaj trije. V razred Doj so bili uvrščeni dojenčki do dveh let, v O otroci od 2 do 7 let in v razred M od 7 do 14 let. Seveda je to veljalo le za otroke tistih oseb, ki so bile prevzete v sistem zagotovljene preskrbe. Dotedanji splošni razred nakaznic Nav so v novem sistemu razdelili na dva razreda, na Nav 1 in Nav 2. Nakaznice s prvo oznako so dobivali družinski upokojenci, nepreskrbljene osebe, obrtniki, osebe v svobodnih poklicih, taksisti, kočijaži, dninarji, po-

⁴⁸⁰ V Sloveniji so kot takšni bili določeni Ljubljana, Maribor, Celje, Solkan in Sežana. UL FLRJ, št. 14/99 – 14. februar 1948.

⁴⁸¹ UL FLRJ, št. 12/68 – 10. februar 1948.

strežnice ter družinski člani oseb, ki so bile uvrščene v delavske razrede ali v Nav 1. Nakaznice drugega splošnega razreda (Nav 2) so dobivale osebe, ki so imele gostinske in trgovske objekte s člani svojih družin vred (če so te bile prevzete v zagotovljeno preskrbo).

Že pred uvedbo sistema zagotovljene preskrbe so, po sklepu zvezne vlade rudarji in kovinarji imeli poleg osnovnih še svoje dodatne, t. i. prioritete živilske nakaznice. Prva prioriteta je zajemala rudarje in kovinarje v določenih obratih, druga določene skupine delavcev v rudarskih in industrijskih podjetjih, tretja pa gradbene delavce in delavce, zaposlene pri proizvodnji gradbenega materiala. Novi sistem je glede teh prinesel spremembo, tako da so rudarji in kovinarji v štirih železarnah tisto, kar so dobivali prej z osnovno in dodatno nakaznico kot TDa in TDb karto, prejeli od tedaj v obliki ene same, označene s TDa (dobivali so jih v železarnah Jesenice, Ravne in Štore, v Cinkarni Celje in rudarji pri jamskem delu; slednji so dobivali 200 g kruha več) in TDb (dobivali so jih rudarji pri dnevnem kopu in kovinarji). Gozdni delavci so kot nova skupina v kategorizaciji dobili posebne nakaznice. Do tedaj jih niso prejeli ali vsaj ne posebnih, temveč navadne in so le v dneh, ko so dejansko delali v gozdu, dobivali dodatke hrane v obliki posebnih nakazil. Ta so bila po novem že zajeta v posebni enotni karti.⁴⁸²

Poleg preskrbe z živili je država jamčila preskrbovancem v zagotavljeni preskrbi tudi nabavo tekstilij in obutve. V zagotavljeni preskrbi s temi industrijskimi predmeti so bili potrošniki razvrščeni v pet razredov. V razred IR-1 so spadali delavci, uslužbenci in nameščenci, vajenci, invalidi, znanstveniki, umetniki in študentje. Razred IR-2 je obsegal osebne upokojece, učence srednjih in strokovnih šol nad 14 let, uslužbenice, ki so dobivali delovno obleko in obutev od delodajalca (poštarji, železničarji), registrirane nosače, splavarje, žagarje, perice, člane obrtno predelovalnih zadrug in babice. V razred IG so sodili vsi drugi potrošniki, ki so bili prevzeti v zagotovljeno preskrbo (družinski upokojeци, prejemniki socialne podpore, pridobitno nesposobni, duhovniki verskih združb, obrtniki, kočijaži, taksisti, osebe v prostih poklicih). Razred ID-1 je veljal za otroke do končanega drugega leta starosti, razred ID-2 pa za otroke do končanega 14. leta. Seveda le za otroke oseb, prevzetih v zagotovljeno preskrbo.⁴⁸³

Iz zagotovljene preskrbe so bili izločeni vsi, ki so se mogli preskrbovati iz lastnega pridelka, zajeti pa so bili zaposleni (na ta način so poskrbeli za »stoj, ki največ prispeva k našemu napredku«), člani njihovih družin, upokojeци, invalidi in vsi tisti, ki si niso mogli sami zagotoviti potrebščin, ter osebe, ki niso bile v delovnem razmerju. To so bili postreščki, žagarji, taksisti, kočijaži in vozniki ter perice, postrežnice in ostali, ki so se le nestalno zaposlovali pri

⁴⁸² AS, MTP, šk. 9, 644/9, Referat na konferenci za inštruktorje novih potrošniških kart, 13. in 14. februar 1948.

⁴⁸³ UL FLRJ, št. 12/74 – 10. februar 1948; SP, 19. februar 1948, str. 5.

hišnem delu, ter gostilničarji, trgovci in njihovi svojci. Našteti so bili upravičeni do preskrbe z živili le, če so živeli v mestih, kjer se ni bilo mogoče preskrbovati iz lokalnih virov (že omenjeni Ljubljana, Maribor, Celje, Solkan in Sežana), njihovi družinski člani pa le, če so živeli s potrošnikom v skupnem gospodinjstvu. Izjemni upravičenci do preskrbe so bili tudi sezonski delavci (opekarniški, gradbeni, konopljarski in drugi) in njihovi družinski člani. V času, ko zaradi sezonske ustavitve del niso bili zaposleni, so imeli pravico do prejemanja kruha iz zagotovljene preskrbe.⁴⁸⁴

Kmetje niso bili zajeti v zagotovljeni preskrbi, a tudi tu so veljale izjeme. Tistim, ki so živeli v pasivnih in med vojno opustošenih krajih, oziroma niso pridelali dovolj za lastno prehrano in prodajo, da bi si mogli kupiti industrijske predmete, je bila dana možnost preskrbe z obojim po nižjih enotnih cenah v okviru zagotovljene preskrbe.⁴⁸⁵ V Sloveniji so razglasili za pasivne in med vojno opustošene okraje Gorico, Tolmin, Idrijo, Sežano, Ilirsko Bistrico, Postojno, Kočevje in Novo mesto.⁴⁸⁶ Pravico do omenjene preskrbe so v teh krajih imeli kmečki otroci do 16 let, ženske, ki so imele otroke mlajše od 16 let, moški in ženske, starejši od 16 let, katerih delovna sila je bila nujno potrebna za kmečko gospodarstvo, ženske nad 40 leti brez otrok, moški nad 55 let in za delo nesposobni.

Vendar to ni veljalo za vse osebe na kmetijah navedenih območij. Izključene so bile tiste kmetije, ki so si mogle same pridelati dovolj za prehrano in nakup industrijskih pridelkov, ali tiste osebe, ki so bile z naštetim preskrbljene, ker je njihov hranilec dobival zagotovljeno preskrbo. Navedeni niso mogli dobivati preskrbe po uredbi tudi v primeru, če kmetija, na kateri so živeli, ni zadostila predpisom o obvezni oddaji ali če so bili v družini moški in ženske nad 16 let, ki glede na velikost kmetije niso bili potrebni za obdelovanje, bi se pa z njihovo vključitvijo v delo v drugih gospodarskih panogah (v industriji, gradbeništvu, rudarstvu) mogla zagotoviti prehrana drugih družinskih članov. Odločanje, kateri kmetje teh krajev bodo prevzeti v preskrbo, so izvajali OLO na predlog KLO.⁴⁸⁷

Potrošniki, ki so bili prevzeti v zagotovljeno preskrbo, so se mogli v njenem okviru preskrbeti s predmeti le s potrošniškimi nakaznicami, ki so bile v zvezni preskrbi enotne za vso državo.⁴⁸⁸ Skladno z razvrstitvijo potrošnikov so obstajale tri vrste nakaznic: osnovne potrošniške nakaznice za živila ter teks-

⁴⁸⁴ Odločba o prevzemu oseb, ki niso v najemnem delovnem razmerju in niso obvezno zavarovane pri Državnem zavodu za socialno zavarovanje, v zagotovljeno preskrbo, UL FLRJ, št. 12/81 – 10. februar 1948; AS, MTP, šk. 18, 1263/18, Zagotovljena preskrba, s.d.

⁴⁸⁵ UL FLRJ, št. 12/63 – 10. februar 1948.

⁴⁸⁶ AS, MTP, šk. 43, 2084/43, Sklep MTP o določitvi krajev in področij v NR Sloveniji, ki se obravnavajo kot pasivni in po vojni prizadeti, s.d.

⁴⁸⁷ Prav tam, dopis zveznega MTP glede ukrepov za preskrbo kmetov v pasivnih in po vojni upostošenih krajih, 23. marec 1948.

⁴⁸⁸ Določene so bile v Pravidniku o potrošniških nakaznicah; UL FLRJ, št. 12/71 – 10. februar 1948.

til in obutev in dodatne (4 vrste), ki so jih izdajali poleg osnovne za dodatno preskrbo. Bile so za bolnike izven bolnišnic, za nosečnice, za udarnike, inovatorje in racionalizatorje ter za izredne potrebe. Poleg tega so obstajale še turistične nakaznice za preskrbo turistov ter obiskovalcev zdravilišč in toplic.

Tudi nakaznice za nakup tekstila in obutve so imele enake oznake kot potrošniški razredi (IR-1, IR-2, IG, ID-1 in ID-2). Izdajali so jih za koledarsko leto vnaprej in so veljale za tisto leto. Imele so določeno število nabavnih točk in odrezkov. Blago je potrošnik kupil z oddajo nabavnih točk ali pa nabavnih točk in odrezkov hkrati (slednje je bilo potrebno ob nakupu bombažne tkanine za perilo, bombažnega perila, bombažnega sukanca in usnjene obutve⁴⁸⁹). Nabavne točke v nakaznici so bile razdeljene na štiri trimesečja in so lahko bile uporabljene le za potrjeno trimesečje. Potrjevali so jih lokalni LO, in sicer na podlagi istih dokazil, ki so bila potrebna ob izdaji take nakaznice. Neuporabljene točke iz prejšnjih trimesečij je mogel potrošnik porabiti v času veljavnosti nakaznice.

Potrošniki v mestu so lahko kupovali živila ter tekstilno blago in obutev na nakaznice v vseh prodajalnah na območju MLO, ki je nakaznico izdal, podeželski potrošniki pa v vsem okraju. Živila so lahko kupovali ves mesec, le odrezki za kruh so veljali le tri dni.

Dodatne nakaznice so bile za bolnike izven bolnišnic (Bol), ki so potrebovali dietno ali izdatnejšo hrano. Nosečnice po dopolnjenem petem mesecu nosečnosti so dobile nakaznice za dodatne količine živil (Nos), prav tako pa tudi še eno tekstilno nakaznico za otroka pod drugim letom starosti (ID-1) za nabavo potrebnega za novorojenčka. Posebne nakaznice za udarnike, inovatorje in racionalizatorje (Ud) so dodelili tistim, ki so pridobili te nazive. Bile so tako za živila kot za oblačila in obutev. Osebe, prevzete v zagotovljeno preskrbo, so dobile tekstilne nakaznice za posebne potrebe (VP) ob ustanovitvi novega gospodinjstva, smrti v družini, uničenju obleke zaradi požara, poplave ali druge naravne nesreče.

S posebno odločbe vlade⁴⁹⁰ so bile določene količine živilskih predmetov, tekstila in obutve, ki so bile del zvezne zagotovljene preskrbe (v gramih, količine so mesečne, za kruh so dnevne):

⁴⁸⁹ Odločba o določitvi števila točk, ki so potrebne za nakup industrijskih izdelkov zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 12/80 - 10. februar 1948.

⁴⁹⁰ UL FLRJ, št. 12/69 - 10. februar 1948.

Potr. razred	Kruh	Pšen. zdrob	Koruz. zdrob	Maščobe	Meso	Sladkor	Kakao	Kava	Suha stanina
TDa	800		3.200	1.500	7.500	1.500		200	
TDb	700		2.800	1.400	6.000	1.200		150	
GD	1.000			1.500		1.000			2.400
TD	650			1.200	3.000	1.000		150	
Sda	450		2.400	1.100	4.500	1.100		100	
SD	450			1.100	2.500	900		100	
LD	350			1.000	2.000	800		100	
Doj	250	1.000		400	600	750	100		
O	250	900		600	1.000	750	200		
M	300			800	1.200	800	300		
Nav 1	250			600	1.600	600			
Nav 2	250			400	1.000				

V zagotovljeno preskrbo so kot industrijski izdelki sodili tekstil (bombažne, volnene in tkanine iz umetne svile ter konfekcija iz njih, bombažni sukanec, nogavice in trikotažni izdelki) in obutev. Količine zagotovljenih industrijskih izdelkov, izračunane v nabavnih točkah, so vsebovale za posamezni potrošniški razred določeno število točk (IR-1 160 točk, R-2 140 točk, IG 90 točk, ID-1 60 točk in ID-2 80 točk, za udarnike 70 točk in za izredne potrebe 60 točk). Koliko so s temi točkami mogli kupiti, lahko pokažejo nekateri primeri: za meter bombažne tkanine za posteljnino je bilo potrebno odšteti od 6 do 14 točk, za bombažno srajco z dolgimi rokavi za moške nad 14 let 10 točk, za pižamo 22 točk, za kratke spodnje hlače 5 točk, za volneni plašč 85 točk. Za predmete za ženske nad 14 je bilo potrebno 7 točk za bombažno krilo, 36 za volneni kostim, za dečke in deklice od 2 do 14 let je bilo moč dobiti srajco za 2 točki, vetrni jopič za 10 in zimski plašč za 36. Za plenico je bilo potrebno odšteti 3 točke, za nogavice, odvisno od materiala in starosti potrošnika od 2 do 8 točk, za 100 metrov bombažnega sukanca 1 točko, za veliko bombažno odejo 16, za moške usnjene čevlje z usnjenim podplatom 40 točk in odrezek.⁴⁹¹

Med živilskimi in industrijskimi »kartami« za zagotovljeno preskrbo je bilo nekaj razlik. Slednje so prejeli vsi upravičenci cele, saj samooskrbovancev pri preskrbi z industrijskimi izdelki niso poznali. V Ljubljani, Celju, Mariboru, Sežani in Solkanu so bili do zagotovljene preskrbe z živili upravičeni tudi otroci do 14. leta tistih staršev, ki niso imeli pravice do te preskrbe, prav tako trgovci, gostilničarji in njihovi svojci. Vsi navedeni pa niso dobili nakaznic za industrijske predmete. Živilska nakaznica je bila mesečna, industrijska pa

⁴⁹¹ Odločba o določitvi števila nabavnih točk, ki so potrebne za nakup industrijskih izdelkov zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 12/80 - 10. februar 1948.

letna. Overiti jo je bilo potrebno vsake tri mesece, sicer ni bila veljavna.⁴⁹² Nakaznice za industrijske izdelke so delili sredi marca 1948.

Pred izdajo nakaznic je bilo treba ugotoviti, če so potrošniki do njih upravičeni in v katero kategorijo naj se razvrstijo. Potrošnik, ki se je prvič potegoval za zagotovljeno preskrbo, je moral izpolniti prijavo, ki jo je potrdil njegov delodajalec, t. j. državno ali združno podjetje, ustanova in urad ali zasebno podjetje, ki je imelo nad 15 zaposlenih. Navedel je podatke o zaposlitvi in vrsti dela ter tudi predlagal razvrstitev posameznika v potrošniški razred. V krajih, kjer so potrošniške nakaznice delili preko hišnih in uličnih poverjenikov, je posameznik potrjeno prijavo oddal hišnemu poverjeniku, ta pa je na podlagi zbranih prijav in ustreznih dokumentov (seznam stanovalcev, rojstnih listov, potrdil o družinskem razmerju) sestavil seznam vseh potrošnikov v objektu, ki so z njegovim podpisom dobili pravico do zagotovljene preskrbe. Če je šlo za novega upravičenca do zagotovljene preskrbe, je moral hišni poverjenik tudi potrditi, da ta ni bil preskrbljen z živili iz lastnega pridelka. Seznam in zbrane prijave potrošnikov je hišni poverjenik izročil uličnemu, ki jih je pregledal, uredil in potrdil ter dostavil mestnemu/rajonskemu ljudskemu odboru, ki je zopet ugotavljal, ali imajo potrošniki pravico do preskrbe. Potrošniške prijave za živila so predlagali samo potrošniki, ki so prvič dobili živilske nakaznice, pozneje pa so jih izdajali le na podlagi potrošniškega potrdila, ki so ga potrošniki vzeli s potrošniške nakaznice prejšnjega meseca. Za izdajo potrošniške nakaznice za tekstilno blago in obutev so potrošniki predlagali ločeno prijavo, ki pa je bila deležna istega postopka kot za živila. Prijavam za dodatne potrošniške nakaznice so morala biti priložena potrdila o navedenih dejstvih.

Uredba o zagotavljeni preskrbi je za vse upravičence v državi določila enoten sistem živilskih nakaznic. Nove, ki so jih dobili prvič marca 1948, so se deloma razlikovale od prej veljavnih. Imele so tri dele, in sicer poseben del za nakup kruha ali moke, poseben del za nakup ostalih zagotovljenih živil, tretji pa je bil potrošniško potrdilo za naslednji mesec. Uvedli so tudi poseben odrezek, prijave za kruh ali moko. Kot nekakšno naročilnico so ga potrošniki oddali tistemu maloprodajalcu, pri katerem so kupovali živila. Tisti, ki so kupovali samo kruh, so ga oddali peku, ostali, ki so kupovali samo moko ali oboje, pa so ga oddali trgovcu, pri katerem so kupovali tudi ostala zagotovljena živila.

Potrošniško potrdilo je bilo novost. Imetnik nakaznic ga je moral odrezati in dati v potrditev. Vsaka kategorija potrošnikov jih je potrjevala na različnih mestih. Delavci, nameščenci, uslužbenci, vajenci in člani obrtno-predelovalnih zadrug pri ustanovi, ki jih je zaposlovala, upokojencem njihova združenja ali LO njihovega bivališča, vojnim invalidom Združenje vojnih invalidov, delovnim invalidom in njihovim družinskim članom ter obrtnikom, ki so bili

upravičeni do zagotovljene preskrbe, LO njihovega bivališča, taksistom, izvoščkom, splavarjem in transportnim delavcem organ, pri katerem so bili registrirani, registriranim nosačem na železniških postajah in letališčih šef železniške postaje ali poveljnik letališča, duhovnikom njihove verske skupnosti, dijakom srednjih in strokovnih šol, ki so bili stari več kot 14 let, in študentom pristojna šola, osebam, ki so opravljale zasebno trgovsko ali gostinsko obrt, organ, ki jim je izdal dovoljenje, odvetnikom odvetniška zbornica, osebam prostih poklicev LO njihovega bivališča. Člani družin vseh naštetih so potrdila predlagali v potrditev hišnim ali uličnim poverjenikom ali na KLO, prav tako vse pridobitno nesposobne in gmotno nepreskrbljene osebe.⁴⁹³

Potrošnike so v razrede razvrščali mestni, rajonski in okrajni LO, nakaznice so v mestih izdajali MLO, v drugih krajih pa KLO na podlagi seznama potrošnikov, ki ga je prej potrdil okrajni izvršilni odbor. Delitev je potekala na isti način kot sprejemanje prijav (preko uličnih in hišnih poverjenikov ali neposredno). Osnovne so izdajali za en mesec naprej z veljavnostjo za ves mesec.

KLO je moral voditi register in kartoteko potrošnikov, prevzetih v zagotovljeno preskrbo. Vodil je poseben register osnovnih potrošnikov in poseben register potrošnikov v dodatni preskrbi. Register potrošnikov je bil glavni dokument o potrošnikih, prevzetih v zagotovljeno preskrbo. Ob koncu vsakega meseca sta ga morala overiti predsednik in tajnik KLO. KLO turističnega kraja je vodil posebno evidenco o turistih in izdanih turističnih nakaznicah. Vodil je tudi evidenco delavcev, ki so prejeli 4. obrok na podlagi poročila podjetja, kjer so bili zaposleni. KLO je na podlagi registra in kartoteke potrošnikov sestavljal mesečna poročila in jih pošiljal OLO. Ti so morali skrbeti, da so KLO izvajali vse naštetu na podlagi navodil ter preverjali upravičenost in pravilnost kategorizacije potrošnikov. Na podlagi poročil KLO so OLO sestavljali sumarna poročila za ministrstvo.⁴⁹⁴

Konec aprila so razdelili nakaznice za gospodinjstva (K nakaznice). Služile so za nakup kuriva. Do prejema so bila upravičena le tista, katerih člani so bili prevzeti v zagotovljeno preskrbo. Vsako je bilo upravičeno prevzeti nakaznico, ki je ustrezala številu članov gospodinjstva v zagotovljeni preskrbi (obstajale so torej K-1, K-2 ...). Vanje je bilo potrebno vpisati podatke o vseh članih družine v zagotovljeni preskrbi. Potrjevali so jih trimesečno, skupaj z industrijskimi nakaznicami.⁴⁹⁵

Novi sistem zagotovljene preskrbe je veljal od 1. marca 1948, le meso so po novih predpisih začeli izdajati 1. aprila. Ministrstvo je naročilo, naj živila začno deliti 1. marca, tudi če jih še ne bo za ves mesec.⁴⁹⁶

⁴⁹³ SP, 27. februar 1948, str. 5.

⁴⁹⁴ Navodila o evidenci potrošnikov v zagotovljeni preskrbi; UL FLRJ, št. 12/75 – 10. februar 1948.

⁴⁹⁵ AS, MTP, šk. 46, 2233/46, Okrožnica MTP o dodelitvi K nakaznic, 29. april 1948.

⁴⁹⁶ Prav tam, 2231/46, Okrožnica MTP z navodili za delitev hrane v marcu 1948, 20. februar 1948.

Število potrošnikov v zagotavljeni preskrbi se je v Jugoslaviji od marca do avgusta 1948 dvignilo za 22 %. Vzrok je bil le delno v pričakovanem povečanju števila delavstva v mestih, predvsem pa v nepravilnem prevzemanju potrošnikov v zagotovljeno preskrbo. Na zveznem ministrstvu so ugotavljali, da se je to zgodilo že ob prvem prevzemu potrošnikov marca in da se je ponavljalo še kasneje v letu 1948. Zato je zahtevalo izvedbo »revizije« (kar je pravzaprav pomenilo izločanje potrošnikov iz zajamčene preskrbe), zlasti na vasi in v malih krajih.⁴⁹⁷ Ministrstvo je že julija 1948 zadolžilo okrajna poverjenišтва za trgovino in preskrbo, naj izvedejo revizijo potrošnikov, ki so bili v zajamčeni preskrbi, vendar v okrajih ni bilo odziva. Poziv je ponovilo še septembra, tudi takrat brez uspeha. Število izdanih kart pa se je v novembru še povečalo in je z 826.777 za 11.545 kart preseгло stanje v avgustu. Komisija državne kontrole LRS je nato novembra 1948 predlagala ministrstvu, naj za januar 1949 zniža število potrošniških kart za 50.000. Na ta način so hoteli zmanjšati obseg upravičencev do prejemanja kart, hkrati pa uporabiti znižanje kot ekonomski ukrep za hitro vključevanje delovne sile v proizvodnjo. Komisija državne kontrole, ki je v vseh okrajih pregledala, ali so izvajali revizijo števila nakaznic, je ugotovila, da so bili popustljivi tako pri prejšnjih revizijah kot tudi pri zadnji.⁴⁹⁸

Glede izvedbe revizij nakaznic je bilo izdano navodilo, da ne smejo izločiti iz zajamčene preskrbe delavcev, ki so bili v stalni službi, ne glede na to, če so imeli kmetijsko posestvo ali kakšne druge vire samooskrbe. To je veljalo le za delavce, ne za njihove družine. Vseeno pa so pri takšnih, ki so bivale v mestih ali industrijskih središčih ali v pasivnih krajih, imeli milejši kriterij pri odvzemu pravice do preskrbe, posebno pri družinah delavcev, zaposlenih v rudarstvu, težki industriji in drugih važnih gospodarskih panogah. Ministrstvo je opozarjalo na že storjene politične napake in naročalo, da ne smejo prizadeti delavcev ali njihovih družin.⁴⁹⁹ Vprašanje pravilne razlage in izvajanja predpisov glede zagotovljene preskrbe je bilo posebej vprašljivo v podeželskih ljudskih odborih. Tam so bili njihovi funkcionarji najvidnejši in najaktivnejši politični posamezniki, tako da ni bilo možnosti, da bi nadzirali pravilnost njihovega dela.⁵⁰⁰ Pokazalo se je, da so KLO imeli svojstven odnos do navodil višjih organov; izvajali so jih počasi in nepopolno. V želji, da se ne bi zamerili ljudem, niso izločali neupravičenih do prejemanja kart in po začetku zaukazane revizije so delili karte pač tistim, ki so prej prišli ponje. Ko jih je zmanjkalo, jih niso dobili tudi bolj upravičeni. Nekateri KLO so, da ne bi potrošnikom ukinili karte, delili eno nakaznico na dva porabnika (eden je

⁴⁹⁷ AS, MTP, šk. 43, 2086/43, Navodilo zveznega MTP o reviziji števila potrošnikov v zagotovljeni preskrbi, 16. november 1948.

⁴⁹⁸ AS, MTP, šk. 12, 885/12, Poročilo komisije državne kontrole LRS o kontroli živilskih nakaznic, 21. maj 1949.

⁴⁹⁹ MTP, šk. 47, 2244/47, okrožnica MTP z navodili za revizijo živilskih nakaznic, 11. marec 1949. Na to jih je opozorilo zvezno MTP v dopisu 4. marca 1949. AS, MTP, šk. 14, 1063/14.

⁵⁰⁰ SBP, šk. 14, 857/14, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina in stanja preskrbe v LRS za ljudsko skupščino LRS, 4. januar 1951.

dobil moko, drugi maščobo), izdajali so samo tedenske namesto mesečnih, da so vsaj delno zadovoljili ljudi. Prihajalo je tudi do zlorab uslužbencev KLO, ki so izdajali nakaznice svojim, do njih neupravičenim, sorodnikom.

Ne samo v KLO, ampak tudi v OLO je bilo poslovanje z nakaznicami neurejeno. Nakaznice za nedelavske kategorije potrošnikov je na OLO razdeljevalo republiško ministrstvo v okviru kvot, odobrenih po zveznem, kasneje Svetu za blagovni promet. Ker so okraji vedno naročali več nakaznic, je moralo ministrstvo število razdeljenih povprečno zmanjšati, enako pa so nato storili tudi OLO pri razdelitvi na KLO. Pri tem so bili v slabšem položaju tisti KLO, ki so v začetku naročali po dejanskih potrebah, »nagrajeni« so bili tisti, ki so svoje potrebe napihovali. Tako kot v KLO, so tudi v OLO podatki o potrošniških bili pomanjkljivi, mesečni obračuni OLO se niso ujemali s stanjem po KLO.

Težave pa je povzročala sama zasnova sistema nakaznic. Zahtevala je velikansko porabo časa in denarja. Vsako izdajo nakaznic so morali pristojni uslužbenci LO podjetij in ustanov dvigovati pri podružnici Narodne banke, nato obračunavati in znova opravljati poti. Zlasti podjetja in KLO, oddaljeni od okrajnih središč, so imeli veliko stroškov. V okraju Celje-okolica so tako bili stroški enkratnega prihoda vseh referentov po nakaznice na sedež okraja 40.000 dinarjev.⁵⁰¹

Kritike je bilo deležno tudi gospodarstvo. Podjetja in ustanove so kategorizacijo potrošniških razredov pogosto uporabljala kot sredstvo za pridobivanje delovne sile. Vodstvo slovenske partije je menilo, da bi z revizijo kategorizacije po podjetjih prihranili okoli 100 ton maščob. Zveznemu ministrstvu so iz Slovenije predlagali sprejem enotnih predpisov o kategorizaciji v celi državi, a ni bilo odziva.⁵⁰² Podjetja so potrjevala upravičenost do prejemanja nakaznic posameznikom, čeprav jih niso polno zaposlovala. Gozdne uprave in KZ, ki so jih delile za gozdne delavce, z njihovo delitvijo niso prišle do stalne delovne sile. V želji izpolniti plan so jih izkoristile kot sredstvo za njeno pridobitev, potem pa niso preverjale, če je ta bila resnično tako zaposlena, da bi jih upravičeno prejela. Nekateri so delali manj kot 15 dni, pa vseeno dobili nakaznice za cel mesec. KZ so jih dajale priložnostnim delavcem ali celo kmetom, ki so podirali svoj les. Administratorke so same gospodarile z njimi in pri tem so bile tudi zlorabe.

Ob prvi delitvi blaga po novem sistemu so potrošniki v Sloveniji dobili tolikšne količine, kot so bile napovedane. V primerjavi s stanjem pred uvedbo zagotovljene preskrbe se količine pri moki oziroma kruhu niso spremenile

⁵⁰¹ AS, MTP, šk. 12, 885/12, Poročilo komisije državne kontrole LRS o kontroli revizije živilskih nakaznic, 21. maj 1949; prav tam, SBP, šk. 14, 857/14, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina in stanja preskrbe v LRS za ljudsko skupščino LRS, 4. januar 1951.

⁵⁰² Drnovšek, Zapisniki, zapisnik 4. februar 1949, str. 132.

(prav tako tudi ne razmerje mok; delež enotne in koruzne je bil tudi pri najtežjih delavcih 40 : 60), večji so bili obroki maščob in sladkorja, pri nekaterih kategorijah potrošnikov tudi za dvakrat in več (maščobe: mladinci prej 200 ali 300, po novem 800 g, LD prej 500, po novem 1000 g, TD prej 750, po novem 1200 g; sladkor: pri otrocih prej od 150 do 500 g, po novem od 750 do 800 g, TD 500 prej, po novem 1000 g, LD prej 350, po novem 800 g).

Živila so delili različno. Kruh vsak dan, moko, sladkor in maščobe običajno dvakrat mesečno, nekatero blago (npr. milo) enkrat mesečno, lahko pa tudi za dva meseca skupaj. Potrošniki so smeli v drugi polovici meseca izkoristiti tudi nakaznice za prvo polovico.⁵⁰³ Včasih so podaljšali veljavnost odrezkov za posamezno živilo v naslednji mesec, da so lahko »pokrili« (zagotovili nakup) vse obroke.

Našteti obroki so se spreminjali le malo; prva sprememba je zmanjšanje obroka moke za kategorijo TD-a s 750 na 600 g maja 1948.⁵⁰⁴ Avgusta so vsem kategorijam dvignili obroke kruha za 50 g dnevno, izdatnega povečanja pa so bili deležni najtežji delavci (kategorija TDa jamski). Konec leta 1948 so peki pekli kruh v razmerju 80 : 20 in 60 : 40,⁵⁰⁵ slednje je bilo v veljavi tudi sredi leta 1949,⁵⁰⁶ oktobra 1950 pa je bilo razmerje 50 % enotne moke, 24 % koruzne in 25 % ržene.⁵⁰⁷

Marca in aprila 1949 naj bi po napovedih zveznega ministrstva dobili, ker ni bilo pokritja v pšenici, le rž in koruzo. Na republiškem so naredili poskusno peko in izjavili, da je ta mešanica popolnoma nesprejemljiva. Sklicevali so se na pogovor s predsednikom Gospodarskega sveta, Kidričem in prosili za dogovorjene in odobrene bele žitarice (tj. 60 % pšenice in 40 % ostalih belih).⁵⁰⁸

Januarja 1949 so v okviru zagotovljene preskrbe delili naslednje predmete: pšenično belo moko, pšenični zdrob, pšenično enotno in rženo enotno moko, koruzno moko, koruzni zdrob, jedilna olja vseh vrst, salo, mast in margarino, suho in soljeno slanino, sveže meso, suho meso in mesne konzerve, sladkor, kavo, kakav in kakavove izdelke, testenine, riž, ješprenj, fižol, pralno in toaletno milo, premog, drva, volneno tkanino, bombažno in svilenno tkanino, bombažno in volneno konfekcijo, nogavice vseh vrst, trikotažo, sukanec, delavske čevlje, gozzerice in usnjene škornje, obutev z usnjenimi in gumijastimi podplati, otroške, deške in deklishe čevlje ter gumijasto obutev.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Našteto velja v juliju 1948. ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 569/5, Hrana za mesec julij 1948.

⁵⁰⁴ AS, MTP, šk. 46, 2234/46, Obroki hrane v mesecu maju 1948, 3. maj 1948.

⁵⁰⁵ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 569/48, okrožnici OLO Trbovlje, poverjeništvu za TIP, 29. avgust in 3. november 1948; UL FLRJ, št. 76/611 – 4. avgust 1949.

⁵⁰⁶ ZAC, KLO Čatež, šk. 7, 713/49, dopis OLO Krško, 3. junij 1949.

⁵⁰⁷ AS, MTP, šk. 48, 2263/48, Delitev moke za november, 27. oktober 1950.

⁵⁰⁸ AS, MTP, šk. 13, 936/13, dopis MTP zveznemu MTP, 25. marec 1949.

⁵⁰⁹ AS, MTP, šk. 47, 2244/47, Navodila za operativno evidenco zajamčene preskrbe, 3. januar 1949.

Od februarja do maja 1949 je izšlo 15 predpisov glede zvezne zagotovljene preskrbe, ki so spremenili ali dopolnili tiste iz enakega obdobja leta 1948. Spremembe so šle v smer omejevanja kroga upravičencev in zaostrovanja zahtev za pridobitev pravic v preskrbi v zvezi z delovnim razmerjem. Z nekaterimi dopolnili so tesno povezali trajnost zaposlitve in disciplino na delovnem mestu s pravico do prejema nakaznic. Večjih sprememb v kategorizaciji potrošnikov glede na prejšnje stanje ni bilo, bile pa so glede dodatnih in posebnih količin. Ukinili so turistične dodatne živilske nakaznice, povečali obrok sladkorja nosečnicam in uvedli delitev bele moke. Novost v zvezni zagotovljeni preskrbi je bila določitev mila (letno od 2.100 do 3.000 g pralnega in toaletnega ter 200 g za britje).

Tudi pri industrijskih izdelkih se je obseg predmetov v zvezni zagotovljeni preskrbi povečal. Manj pri oblačilih, izdatneje pa pri obutvi. Nedelavski razredi vseh starosti in obeh spolov so s svojimi potrošniškimi nakaznicami mogli kupiti, kar prej ni bilo mogoče, usnjene in platnene čevlje, sandale, »civilne« škornje in galoše, na razpolago so bili tudi čeveljčki za najmlajše.⁵¹⁰ Povečalo se je tudi število točk, do katerih so bili upravičeni posamezni razredi potrošnikov. Pri dodatnih in nedelavskih za 20 do 30, pri delavskih za najmanj 40 in kar za 80 pri najtežjem razredu, kar pomeni 50 % več kot do tedaj.⁵¹¹ Ker se število točk, potrebnih za posamezen izdelek ni povečalo, predstavlja omejeno povečanje točk precejšen napredek v preskrbi.

Nova odredba o določitvi potrošnikov v zagotovljeni preskrbi, veljavna od marca 1949, je omejila krog tistih, ki so bili upravičeni do nje. Pri živilih so bile prizadete matere z več otroki (prej so bile upravičene, če so otroci imeli pod 16 let, od tedaj 14 let), izločeni so bili lastniki trgovin in gostiln, uredba pa tudi ni več omenjala vseh otrok do 14 let, katerih vzdrževalci niso bili prevzeti v zagotovljeno preskrbo. Razširil se je tudi krog tistih, ki niso bili upravičeni do preskrbe s tekstilnim blagom in obutvijo.⁵¹²

Aprila 1949 je začel veljati nov pravilnik o potrošniških nakaznicah. Še vedno se je lahko vsak potrošnik, prevzet v zagotovljeno preskrbo, preskrboval s predmeti le na podlagi nakaznic. Te so v zvezni preskrbi bile enotne, republiški ministri za trgovino in preskrbo pa so mogli predpisati način nakupa republiške zagotovljene preskrbe in nakaznice zanjo. Zaostriili so pogoje za doseg pravic do nakaznic. Živilske so potrošniki dobili takoj ob izpolnitvi pogojev za doseg pravic do zagotovljene preskrbe, glede industrijskega blaga so bili zahtevnejši. Oseba, ki je prvič stopila v delovno razmerje, je pridobila pravico do nakaznice za tekstilno blago in obutev zase in za svoje družinske člane šele po treh mesecih nepretrganega delovnega razmerja. Po tem času

⁵¹⁰ UL FLRJ, št. 17/159 – 23. februar 1949 in št.17/161 – 23. februar 1949.

⁵¹¹ Odločba o določitvi števila nabavnih točk, potrebnih za nakup industrijskih izdelkov zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 17/162 – 23. februar 1949.

⁵¹² UL FLRJ, št. 22/191 – 11. marec 1949.

so izdali njemu in družinskim članom nakaznice za eno trimesečje, po šestih mesecih nepretrganega dela za dve trimesečji, t. j. za preteklo in prihodnje, za nadaljnja pa redno kakor drugim potrošnikom. Če je zaposleni prekinil delovno razmerje brez odpovedi, je moral vrniti nakaznice. Če tega ni storil, je moral njegov delodajalec obvestiti LO, ki jih je izdal. Ko se je zaposleni, ki je svojevoljno zapustil delo, znova zaposlil, je tudi pravico do pridobitve živilskih nakaznic zase in za družino dobil šele po petnajstih dnevih dela.⁵¹³

Zaposleni, ki so neupravičeno izostajali z dela, so za čas izostanka z dela izgubili pravico do posameznih vrst in količin predmetov zvezne zagotovljene preskrbe ter pravico do prehrane v delavsko-uslužbenski restavraciji. Enako je doletelo tudi njegove družinske člane.⁵¹⁴ Ob izdaji nakaznic za naslednji mesec so jim odrezali številu dni neupravičene odsotnosti z dela ustrezajoče število odrezkov za posamezna živila. Če je v posameznem mesecu izostal npr. od 3 do 5 dni, so jim odrezali odrezke za kruh za vse dni izostanka, odrezek za kavo ter četrtno vrednosti odrezkov za meso, maščobe in sladkor. Enako so storili tudi z odrezki nakaznic za tekstilno blago in obutev.⁵¹⁵ Kontrola izvajanja teh določil je pokazala, da so v podjetjih, ki so jih izvajala, beležili padec neopravičenih izostankov z dela, nasprotno pa je v podjetjih, ki je niso izvajala, število neopravičenih izostankov še poraslo.⁵¹⁶

Načrtovanje števila nakaznic je bilo od začetka leta 1950 odvisno od načrtovanja delovne sile, saj je seštevek plana le-te in ostalih potrošnikov dajal osnovo za količine, ki jih je zvezni Svet za blagovni promet dajal na razpolago posameznim republikam. Zaradi napak po okrajih in v ministrstvih je prihajalo do razlik v poročilih in posledično pri dobavah. Ker je splošno stanje v preskrbi vsakokrat zahtevalo razdelitev vsega blaga, ni bilo mogoče oblikovati rezerv blaga, zato je bilo vsako nihanje v prejetih količinah boleče. Do njega pa je prišlo, ko je zaradi nepravočasno dostavljenih planov ministrstvo dodelilo količine posameznemu okraju na podlagi starih podatkov ali če odkupi niso bili izvedeni v celoti.

Novembra leta 1949 so za zvezno zagotovljeno preskrbo uvedli nove živilske potrošniške nakaznice. Kot do tedaj so bile enotne za vso državo. Imele so določeno število odrezkov (kuponov) za nakup žitnih izdelkov in drugih predmetov zvezne zagotovljene preskrbe (meso, maščobe, suha slanina, sladkor, kakav in kava) ter določeno število odrezkov za nakup predmetov dodatne preskrbe. Pri nakupu žitnih izdelkov so potrošniki morali uporabiti množico odrezkov (oznake od I do IV in brez), kar je sam opredek gotovo zakompliciralo in podaljšalo.

⁵¹³ Pravilnik o potrošniških nakaznicah; UL FLRJ, št. 26/213 - 19. marec 1949.

⁵¹⁴ UL FLRJ, št. 40/337 - 6. maj 1949.

⁵¹⁵ UL FLRJ, št. 40/340 - 6. maj 1949.

⁵¹⁶ AS, MTP, šk. 5, 348/5, Poročilo o pregledu podjetij, 16. avgust 1949.

Ministrstvo je mesečno odredilo okrajem, kolikšne količine posameznih vrst moke naj usmerjajo v maloprodajo. Novembra 1950 je to razmerje bilo 50 % pšenične moke, 20 % ržene in 30 % koruzne. Potrošnik je tako ob nakupu kilograma kruha moral oddati 4 odrezke brez oznake, 2 odrezka z oznako I ali II in 2 odrezka z oznako III ali IV.⁵¹⁷ Označitev s številkami od I do IV je dopuščala nakup različnih vrst moke in kruha. Težave so nastopile, če na trgu dalj časa ni bilo določene vrste. Tudi za nakup drugih predmetov zvezne zagotovljene preskrbe so imele nakaznice veliko število odrezkov.

Spremembe, znova v smislu zaostitve, glede načina in pravice do dodelitve nakaznic zagotovljene preskrbe je prinesel začetek leta 1950. Vsakdo, ki je želel pridobiti pravico do nje, je moral organu, ki jih je izdajal (delodajalec, KLO, izjemoma organizacije invalidov, obrtnikov upokojenecv ipd.), dokazati svoj status, ki mu je dal pravico do prejemanja potrošniških nakaznic, poleg tega pa še podatke, na podlagi katerih je bilo moč presoditi, ali – kljub statusu – izpolnjuje pogoje za prevzem v zagotovljeno preskrbo. Ti pa so se zelo razširili. Vsakdo je moral dokazati, da je zaposlen ali družinski član zaposlenega in da sam nima sredstev za preživljanje. V primeru, da je družina zaposlenega imela zemljo, je bilo potrebno predložiti dokazila, da se ostali ne morejo preživljati na njej, ker dohodek ne presega določenega zneska. V vsakem primeru pa niso bili upravičeni do preskrbe, če je bilo zemlje več kot 2 ha. Prvič se torej pojavi zahteva po dokazovanju dohodka v denarnih zneskih. Tudi obrtniki, zobotehniki, postreščki, žagarji, taksisti, vozniki in čistilci čevljev so morali poleg naštetih dokazil predložiti še potrdilo, da njihov dohodek na družinskega člana ne presega 15.000 dinarjev letno.⁵¹⁸ Zožitev kroga oseb, ki niso bile v delovnem razmerju, do zagotovljene preskrbe, je prinesla že uredba o ustalitvi delovne sile (znižanje za 26.141 potrošnikov G in D kategorije)⁵¹⁹ in o uskladitvi planov delovne sile s planom plačilnega fonda in planom zagotovljene preskrbe (zaradi mobilizacije delovne sile: npr. osebe nad 16 let, ki se niso šolale in niso delale, a so do tedaj bile upravičene do preskrbe zaradi sorodstva z upravičencem, so to pravico izgubile, če so bile sposobne za delo in če njihova zaposlitev ni škodovala družini; zaradi varčevanja pri kontingentih: pridelovalci sladkorne pese in oljaric, ki so dobivali za prodane pridelke sladkor in olje, so bili z družinskimi člani izključeni iz preskrbe z omenjenima artikloma; zaradi zaostitve pogojev za nedelavske kategorije: osebe, ki niso bile v delovnem razmerju, so izgubile pravico do preskrbe z industrijskimi izdelki, če so imele dohodek od obrti, drugih stalnih storitev ali premoženja, ki je presegal 15.000 dinarjev letno na družinskega člana).⁵²⁰

⁵¹⁷ AS, MTP, šk. 48, 2263/48, Delitev moke za november, 27. oktober 1950.

⁵¹⁸ Navodilo o načinu, kako potrošniki dokazujejo svojo pravico do zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 11/107 – 8. februar 1950.

⁵¹⁹ AS, SBP, šk. 13, 805/13, Pripombe k pregledu gibanja potrošnikov v letu 1950, s.d.

⁵²⁰ UL FLRJ, št. 4/34 – 21. januar 1950.

Predlog načrta potrošnikov v zagotavljeni preskrbi je pripravilo zvezno ministrstvo na podlagi načrta delovne sile, letnih kvot zaposlenih in podatkov o potrošnikih v zagotavljeni preskrbi, ki niso bili v delovnem razmerju ter ga razčlenilo po republikah, trimesečjih in mesecih. Potrdila ga je Zvezna planska komisija, zvezno ministrstvo pa ga je nato poslalo v izvršitev republiškim. Ta so ga na isti način, kot je to storilo zvezno za republike, razčlenila na oblasti, v sodelovanju z njimi pa tudi na okraje ter jim ga poslala v izvršitev. Večjih sprememb glede števila potrošnikov okraji in oblasti niso mogli izvajati. Spremenili so lahko število potrošnikov, ki niso bili v delovnem razmerju, a še to le v primeru, da se ni spremenilo skupno število, načrtovano za oblast.⁵²¹ Ker pa niso smeli spreminjati števila potrošnikov, ki so bili v delovnem razmerju, je to praktično pomenilo, da bi smeli število prvih le zmanjševati, kar pa, kot kaže stanje, ni bilo zelo verjetno.

Širjenje števila in preimenovanje kategorij potrošnikov zagotovljene preskrbe sta se nadaljevala tudi leta 1950. Deset delavskih kategorij je kljub preimenovanju ostalo enakih, novost pa so tri kategorije za dijake industrijskih šol, najtežje vojaške in delovne invalide (RS1), lažje vojaške in delovne invalide (RS2) ter najlažje vojaške in delovne invalide, osebne upokojence in rentnike, družinske upokojence, dijake pod 14 leti, študente, odvetnike in duhovnike verskih družb (RS-3). Novi sta bili tudi kategoriji So-1 za obrtnike in osebe prostih poklicev in So-2 za nepreskrbljene in pridobitno nesposobne ter samske ženske z več otroki pod 14 leti. Tudi število kategorij potrošnikov za industrijske izdelke se je povečalo s 6 na 9. Vrste dodatnih kategorij za živila so ostale enake, novost pa je kar 7 dodatnih za industrijske izdelke.⁵²² Povečali so število industrijskih izdelkov, ki so sodili v zvezno zagotovljeno preskrbo. To razširitev je zahtevala odločitev v smeri svobodnega oblikovanja cen v prosti trgovini; potrošnikom v zagotavljeni preskrbi so želeli zagotoviti določen minimum različnih izdelkov po nizkih cenah, ne samo tekstilnih izdelkov in obutve.⁵²³ Spremenili so tudi način njihovega nakupa: tekstilne izdelke so kupovali na nabavne točke, ostale pa na denarne kupone (odrezke).⁵²⁴

Od leta 1946 do konca leta 1950 je bilo izvedenih kar 20 sprememb kategorizacije potrošnikov. Število nakaznic se je namnožilo na 10 delavskih in 9 ostalih, kar je bilo preveč, glede na to, da so bile razlike zlasti pri delavskih minimalne. Tri četrtine milijona prebivalcev, kolikor jih je tedaj povprečno prejelo zagotovljeno preskrbo, je v okviru zvezne prejelo živil za okoli 1.900 kalorij dnevno. Kalorična vrednost hrane iz dodatne (republiške) pre-

521 Navodilo za izvajanje Uredbe o ustalitvi delovne sile in o uskladitvi planov delovne sile s planom plačila nega fonda in planom zagotovljene preskrbe, UL FLRJ, št. 11/106 – 10. februar 1950.

522 Navodilo o razvrstitvi potrošnikov v potrošniške kategorije zvezne zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, 26/220 – 29. marec 1950.

523 AS, MTP, šk. 14, 1027/14, plan razdelitve za leto 1950, 28. marec 1950.

524 Odločba o povečanju števila industrijskih izdelkov, ki spadajo v zvezno zagotovljeno preskrbo, in o načinu kuپovanja teh izdelkov na nabavne in denarne bone; UL FLRJ, št. 30/259 – 19. april 1950.

skrbe in prostega trga je bila nestalna in odvisna od posameznikove kupne moči. Cenili so jo na povprečno 2.000 do 3.000 kalorij na dan. Seštevek obeh bi ob dodeljevanju določenih količin zadoščal, vendar so se pojavljale določene pomankljivosti v sistemu kategorizacije. Preveliko število skupin potrošnikov je povzročilo, da so bile razlike med njimi minimalne. Nekatere skupine so dobivale premalo hrane, navadna (npr. gospodinje) le 1.146, D-3 (otroci med 14. in 18. letom) pa 1.483 kalorij. Po drugi strani je jamski delavec v kategoriji D-1a-j prejemal živil v vrednosti 4.945 kalorij dnevno. Dogajalo se je, da so družine z večjim številom nakaznic višjih kategorij z živili, ki so jih prejele na nakaznice, krmile svinje ali pa jih preprodajale. Pojavljali so se primeri neenotnosti pri razvrščanju potrošnikov v skupine ali celo namerne-ga goljufanja (vodilni delavci v rudniku Hrastnik so bili prijavljeni kot jamski delavci).

V okviru republiške dopolnilne preskrbe so potrošniki dokaj redno prejemali krompir in mleko, seveda v okviru količin, ki jih je dal na razpolago odkup. Ostali artikli dopolnilne preskrbe (npr. marmelada, sir, jajca) so glede na obseg »*blagovnih fondov*«⁵²⁵ prihajali v poštev v glavnem le za posamezne kategorije potrošnikov (za oskrbovance zdravstvenih in socialnih ustanov in domov, sindikalna okrevališča, IV. obrok v rudnikih in železarnah, za vajence, civilno letalstvo in doječe matere). V letu 1950 odkupi mnogokrat niso bili realizirani v načrtovanem obsegu in zato tudi naštetih niso redno prejemali dopolnilne preskrbe.⁵²⁵

Čeprav so že aprila 1950 v Gospodarskem svetu sprejeli odločitev, da je tako iz zagotovljene preskrbe kot iz vezane trgovine treba postopoma izločati artikle in jih dajati v prosto prodajo,⁵²⁶ je v tem letu glede vrst in količin živil, dostopnih v zagotovljeni preskrbi, še veljala odločba iz leta 1949. Bilo ni nobenih sprememb, razen zmanjšanja količin kruha. Vanjo je bila oblast prisiljena zaradi suše in posledičnega zmanjšane odkupa žit. obroki kruha so bili 1. oktobra 1950 zmanjšani za povprečno 10 % prejšnjih.⁵²⁷

Težave v jeseni 1950 so bile vzrok za poostreno obravnavanje blaga za zagotovljeno preskrbo. Vse izdelano ali odkupljeno blago je bilo namenjeno predvsem za fond zagotovljene preskrbe in ga niso smeli uporabljati v nobene druge namene. Ukinili so vsa podjetja in prodajalne za posebno preskrbo posameznih kategorij potrošnikov (razen delavskih preskrbovalnic pri podjetjih in DUR ter za funkcionarje, oficirje v vojski in milici; o slednjem javnost niso obveščali) ter predali ekonomije za preskrbo teh posebnih potrošnikov v ministrstvo za kmetijstvo. Uvedli so še več ukrepov za čim manjšo porabo

⁵²⁵ AS, SBP, šk. 14, 857/14, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina in stanja preskrbe v LRS za ljudsko skupščino LRS, 4. januar 1951.

⁵²⁶ Privredna 3, zapisnik 26. in 28. junij 1950, str. 415.

⁵²⁷ UL FLRJ, št. 57/513 – 1. oktober 1950.

virov zagotovljene preskrbe.⁵²⁸ Če razpoložljive zaloge predmetov zvezne zagotovljene preskrbe niso zadoščale za pokrivanje vseh potreb, so se morali pristojni organi za delitev, kot tudi proizvajalci in trgovine, ki so na podlagi planske ali operativne razdelitve ali dispozicije pristojnega organa dobavljale predmete te preskrbe, držati posebnega vrstnega reda po krajih potrošnje. Prednost so imela največja industrijska in rudarska središča in druga večja gradbišča z velikim številom delavcev, zaposlenih v ključnih gospodarskih panogah, sledila so večja mesta (sedeži OLO) in takšna z razvito industrijo, šele tem so sledili ostali kraji. Preden so v določenem okraju začeli deliti z razdeljevanjem zagotovljene preskrbe, so morale biti za določeno razdobje popolnoma preskrbljene vse bolnišnice in ostali zdravstveni zavodi, zavodi za varstvo otrok in vse ostale organizacije za skupinsko preskrbo otrok. Pri nadaljnji delitvi posameznih živil so morali najprej preskrbeti lastnike otroške kategorije, nato dodatne potrošniške kategorije bolnikov izven bolnišnic in nosečnice, še posebne delavske kategorije najtežjih delavcev in šele nato ostale potrošnike.⁵²⁹ Pred vsemi naštetimi pa je seveda imela prednost vojska. Pri izvedbi te prioritete preskrbe so šli nekateri okraji predaleč in se je dogajalo, da navadni potrošniki pri nekaterih artiklih v nekaterih mesecih sploh niso bili upoštevani. Sicer pa ni dosegala svojega namena, saj se je preskrba izravnala v menzi ali družini, kjer se je prioriteten potrošnik hranil. Prioriteta pa je bila včasih samo deklarativna, saj so npr. doječe matere in nosečnice na svoje dodatne karte dobile določena živila prioritetno, niso pa jih dobile na svoje osnovne nakaznice.

Tudi v prvi polovici leta 1951 so potrošnikom, ki so bili prevzeti v zagotovitveno preskrbo z živili, milom in kurivom, zagotavljali iste vrste in količine kot do tedaj, in tudi kupovali so jih po znižanih, oziroma nižjih enotnih cenah. Že januarja pa so zopet spremenili število kategorij potrošnikov za industrijske nakaznice. Odslej so bile le tri osnovne (delavska, navadna in otroška⁵³⁰) in dve dodatni (oboje za nosečnice, druge tudi za vojaške vojne invalide). Nakaznice so izdajali za tri mesece nazaj in so obsegale četrtnino denarnih kuponov celotnega letnega zneska, ki je bil predpisan za posamezno kategorijo. Z njimi so kupovali blago v prosti prodaji z 80 % popustom. Potrošnik v zagotovitveni preskrbi je torej plačal v gotovini 20 % prodajne cene za blago v prosti prodaji in izročil za enak znesek denarnih kuponov iz nakaznice.⁵³¹ Ta ukrep je bil del širše sprostitev trgovine v tem času (glej poglavje »Prosta prodaja«).

Od sredine leta 1951 so potrošniki v zagotovitveni preskrbi namesto dotedanjih industrijskih nakaznic dobivali industrijske bone za znesek denarnih ku-

⁵²⁸ Odredba o ukrepih za varčevanje s predmeti široke potrošnje; UL FLRJ, št. 58/532 – 5. oktober 1950.

⁵²⁹ Odredba o vrstnem redu, po katerem se bodo delili predmeti zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 61/552 – 23. oktober 1950.

⁵³⁰ Natančna razdelitev potrošnikov v kategorije je v UL FLRJ, št. 3/31 – 11. januar 1951.

⁵³¹ UL FLRJ, št. 3/25 – 13. januar 1951 in št. 3/29 – 11. januar 1951.

ponov, ki je bil po veljavnih predpisih določen za posamezno potrošniško kategorijo. Industrijski boni so imeli določeno denarno vrednost. Z njimi so potrošniki kupovali industrijsko blago v prosti prodaji s popustom, tako kot z dotedanjimi nakaznicami. Nekorabljene kupone teh nakaznic so lahko zamenjali za bone do 30. septembra 1951.⁵³²

V zagotavljeni preskrbi živil je spremembo prinesel začetek maja 1951. Potrošnikom so bili zagotavljeni le še nekateri artikli (kruh, maščobe, sladkor in milo ter riž in kakav za otroke) v do tedaj veljavnih količinah. Kupovali so jih na kupone iz nakaznic po nižjih enotnih cenah. Vse ostale artikle ali tudi naštete v večjih količinah, kot so jih zagotavljale nakaznice, so mogli kupiti po prostih cenah, ali pa na denarne kupone z 80 % popustom na proste cene v maloprodaji.⁵³³ Potrošniki so dobili, glede na kategorijo (največ najtežji delavci, najmanj navadne) mesečno za od 240 do 55 dinarjev bonov.⁵³⁴ Družine z malimi otroki so dobile več denarnih bonov, kot jim jih je pripadalo po prejšnji ureditvi. Prednost teh bonov pred prejšnjimi nakaznicami je bila tudi prenosljivost v prihodnji mesec; prej so nakaznice pač zapadle, če ni bilo blaga v prodaji.⁵³⁵

Ta določila iz prve polovice leta 1951 pa so predstavljala le prehod v novo fazo zagotovljene preskrbe oktobra istega leta, ki je sicer še zajemala iste predmete, ki so bili določeni maja, vendar jih niso več mogli kupiti po nižjih enotnih cenah, saj so od tedaj naprej dobivali le še denarne bone za njihov nakup z 80 % popustom na cene v prosti prodaji.⁵³⁶ Znesek denarnih bonov za nakup živil v prosti prodaji je bil različen glede na kategorije potrošnikov.⁵³⁷ Da bi odpravili razliko med cenami, po katerih so potrošniki kupovali živila na nakaznice, in cenami, po katerih so jih kupovali v prosti prodaji z 80 % popustom, so vsakemu izdali poleg naštetih zneskov še 15 dinarjev v denarnih bonih za živila; vsem v zagotavljeni preskrbi z industrijskimi izdelki pa še 15 dinarjev za nakup mila.⁵³⁸

Vendar denarni boni niso ostali dolgo v uporabi. Že novembra so jih ukini- li in vsem osebam, ki so imele pravico do njih (zaposleni v podjetjih v lasti SLP, v državnih uradih in ustanovah, aktivni pripadniki enot JLA in milice, prejemniki pokojnin, invalidnin in ostalih podpor), zanje izplačali denarno nadomestilo. Zaposleni so dobili od 930 do 2.400 dinarjev, vojaške osebe in pripadniki LM od 1.890 do 2.240, invalidi od 930 do 1.370. Denarnih odško-

⁵³² UL FLRJ, št. 31/314 – 3. julij 1951.

⁵³³ Odločba o vrstah in količinah živil zagotovljene preskrbe; UL FLRJ, št. 22/219 – 2. maj 1951.

⁵³⁴ Odločba o izdajanju in načinu uporabe denarnih kuponov za kupovanje živil s popustom; UL FLRJ, št. 23/242 – 5. maj 1951.

⁵³⁵ DE, 11. maj 1951, str. 2.

⁵³⁶ Odredba o izdajanju denarnih bonov potrošnikom v zagotavljeni preskrbi; UL FLRJ, št. 42/402 – 17. september 1951.

⁵³⁷ UL FLRJ, št. 42/404 – 17. september 1951.

⁵³⁸ Prav tam.

dnin niso izplačevali tistim, ki so do tedaj prejeli bone zaradi zaposlitve družinskega očeta. Položaj otrok so odtlej urejali otroški dokladi. Članom družin, ki so pridelovale mast in meso, so trgali del teh izplačil.⁵³⁹ Ta denar nadomestila so upravičenci dobili izplačana skupaj s plačo, tisti, ki niso bili zaposleni, pa na LO.⁵⁴⁰ Država je tako prenesla svoje obveznosti do državljanov iz ene postavke na drugo, npr. gmotno nepreskrbljeni, ki so dobivali državno podporo s tem, da so bili prevzeti v zagotovljeno preskrbo in so lahko kupovali poceni artikle, so začeli dobivati denarno podporo od pristojnega OLO; državna trgovska podjetja in podjetja za promet s kmetijskimi proizvodi so morala kriti izdatke za ta nadomestila iz marže.⁵⁴¹ Država je svoje obveznosti deloma prenesla tudi na zasebne delodajalce, ki so morali s svojimi zaposlenimi skleniti novo pogodbo o plačah, ki so zajemale ustrezajoča nadomestila za vse odpravljene denarne bone in dodatke. Ukinjeni so bili tudi predpisi, ki so odkupnim in trgovskim podjetjem omogočali pokrivanje razlik pri poslovanju, ko so pridobivali blago po višjih, prodajali pa po enotnih nižjih cenah.⁵⁴² Pri živilih torej lahko govorimo o koncu zagotovljene preskrbe novembra 1951.

Ob ukinjanju bonov za preskrbo z živili so boni za industrijske izdelke še obstajali. Nanje so potrošniki mogli kupovati vse izdelke, ki so bili v prosti prodaji, z izjemo večine živilskih. Od maja 1952 so zaposlenim v državnem in združenem sektorju 27 % njihove plače izplačevali v bonih za nakup industrijskega blaga z 80 % popustom. V denarni vrednosti so jih obračunavali po 4 dinarje za enoto.⁵⁴³ Tudi otroške dodatke, pokojnine, invalidnine in še nekatere denarne prejemke so izplačevali deloma v gotovini, deloma v industrijskih bonih. Z njimi je bilo z omenjenim popustom ne le moč plačati blago, temveč tudi nekaj storitev gostinskih organizacij in nekaterih ustanov (otroški vrtci, dijaški domovi). Veljati so prenehali 1. januarja 1953,⁵⁴⁴ ta datum lahko postavimo kot zaključek zagotovljene preskrbe.

Sočasno so maja 1952 povečali možnost nakupa industrijskih proizvodov z uvajanjem posojil zanje.⁵⁴⁵ Pohištvo je bilo moč kupiti na triletno obročno odplačilo, kolesa, radioaparate in hladilnike pa na dveletno.⁵⁴⁶ Štiri mesece kasneje je bila uvedena možnost potrošniških posojil za nakup precej večjega števila industrijskih izdelkov. Na enoletno odplačilo so potrošniki mogli

⁵³⁹ UL FLRJ, št. 49/466 – 30. oktober 1951; DE, 9. november 1951, str. 2.

⁵⁴⁰ Uredba o denarnem nadomestilu namesto živilskih bonov; UL FLRJ, št. 48/445 – 25. oktober 1951. Navodilo o postopku pri izplačevanju denarnega nadomestila namesto živilskih fondov; UL FLRJ, št. 48/448 – 27. oktober 1951.

⁵⁴¹ UL FLRJ, št. 49/462 – 30. oktober 1951.

⁵⁴² UL FLRJ, št. 51/487 – 5. november 1951.

⁵⁴³ UL FLRJ, št. 19/207 – 5. april 1952; Odločba o izplačevanju dela plač in zaslužkov delavcem in uslužbencem v bonih za kupovanje industrijskega blaga z 80 % popustom.

⁵⁴⁴ UL FLRJ, št. 56/643 – 18. november 1952; Uredba o odpravi industrijskih bonov.

⁵⁴⁵ UL FLRJ, št. 25/290 – 27. april 1952.

⁵⁴⁶ AS, MNZ, šk. 1489, mapa 272, gospodarski svet LRS, prodaja blaga na kredit, 23. oktober 1952.

Montaža izdelkov bele tehnike v tovarni EMO Celje, 1950 (MNZS, fototeka, št. 5451/2)

kupiti volnene tkanine, volnena konfekcijska oblačila, plašče in površnike, prešite odeje, žimnice, odeje, izdelke iz polivinila, posodo in jedilni pribor, garniture stekla in porcelana ter otroške vozičke. Z dveletnim rokom odplačila so mogli kupiti štedilnike in peči, hladilnike, kovinske postelje in žimnice, radijske aparate,⁵⁴⁷ kolesa in preproge. Najmanj predmetov so mogli odplačevati tri leta: pohištvo v garniturah ali posameznih kosih, klavirje in harmonike. Potrošniki so mogli najeti posojilo (v višini največ 15.000 dinarjev) tudi za izredne stroške v zvezi s sklenitvijo zakona, porodom, boleznijo ali smrtjo v družini. Pravico do najemanja posojil so imeli le stalno zaposleni v državnem ali združenem sektorju, ostale fizične osebe pa so mogle dobiti le pravkar omenjeno posojilo za izredne primere.⁵⁴⁸ V veljavi pa so bila tudi še posojila za nakup kuriva.

Za dosego posojila so potrošniki sprva morali obvladati vrsto birokratskih formalnosti, moteča pa je bila tudi razdelitev kreditov na Narodno banko in na trgovska podjetja. V Sloveniji je od odobrenih 255 milijonov dinarjev⁵⁴⁹ za prve tri mesece (junij-avgust) bilo porabljenih le 17. Večino (5.200 potrošnikom) jih je odobrila Narodna banka, in to največ za pohištvo in radijske

⁵⁴⁷ Njihovo število v Sloveniji je vztrajno rastlo: leta 1939 jih je bilo 21.050, leta 1946 33.857, leta 1947 42.691, leta 1948 49.945, leta 1949 59.506 in leta 1950 65.000. DE, 2. marec 1951.

⁵⁴⁸ UL FLRJ, št. 46/543 - 1. september 1952; Odredba o potrošniških kreditih.

⁵⁴⁹ Dopis zveznega SBP govori o 290 milijonih. AS, SBP, šk. 9, 576/9, dopis o potrošniških kreditih, 30. junij 1952.

aparate, trgovci pa le 750. Vzrok slednjega je morda v dejstvu, da je v začetku za prodajo na posojila bilo določenih le 90 podjetij. Poglavitni razlog pa je bil v tem, birokratskem sistemu odobravanja: potrošnik je moral izpolniti množico obrazcev, dobiti dva poroka, odbijajoča pa sta bila tudi pogoja o zastavni pravici na tako kupljeno blago in takojšnje plačilo do 30 % vrednosti blaga. Tudi trgovska podjetja sprva niso bila navdušena nad takim načinom prodaje, saj je preverjanje kupcev prinašalo le novo delo.⁵⁵⁰

Po nekajmesečnem obdobju so stvari poenostavili; Narodna banka je kreditiranje prepuščala trgovcem, skrajšali so tudi postopek pridobitve posojila. To je bilo potrebno, saj so potrošniki ob uvedbi možnosti najemanja posojil to ugodnost le malo izkoriščali. Druga odredba o potrošniških posojilih je zahtevala le še enega poroka, znesek obveznega plačila ob nakupu se je zmanjšala na 5%, naslednja iz januarja 1953 je odpravila še to in povečala dostopnost posojil še z drugimi ukrepi (s povečanjem dovoljene obremenitve plače, povečanjem števila trgovin, ki so smele odobravati posojila, možnostjo nakupa knjig na posojilo).⁵⁵¹ To je povečalo število poslovanja na takšen način. V začetku oktobra je Na-Ma v Ljubljani dosegla dnevno povprečno za 300.000 din prometa na obroke. Povprečna vrednost sklenjene pogodbe o nakupu na posojilo je bila v tem podjetju v tem času okoli 17.500 din. Od začetka odobravanja posojil do konca leta 1952 so sklenili tovrstnih poslov za 30 milijonov din, v za trgovce mrtvem mesecu januarju (leta 1953) pa že za 14 milijonov in je to predstavljalo 16 % blagovnega prometa tega podjetja.⁵⁵²

Kolikšen je bil delež blaga, ki so ga potrošniki prejeli v okviru zagotovljene preskrbe, glede na vsega, ki je bil v prometu, si moremo v letu 1948 ogledati na primeru dveh okrajev. V OLO Poljčane, ki je imel približno polovico kmetijskega prebivalstva, je v planu celotnega blagovnega prometa plan zagotovljene preskrbe znašal 34,3 %, v OLO Jesenice, kjer je bila v vezani trgovini le slaba šestina vseh prebivalcev, pa 36,7 %.⁵⁵³ V okviru cele Slovenije so sredi leta 1950 promet z blagom zagotovljene preskrbe cenili na 41,4 % vsega prometa trgovske mreže.⁵⁵⁴ Tudi proti koncu leta opravljena analiza je pokazala zelo podoben podatek, 42,6 %.⁵⁵⁵

Čeprav smo že zgoraj navedli nekaj podatkov o vrstah in količinah prejetega blaga, podajmo še nekaj skupnih za posamezne predmete in obdobja.

⁵⁵⁰ GV, 8. oktober 1952, str. 2.

⁵⁵¹ UL FLRJ, št. 46/543 - 1. september 1952 in št. 2/15 - 7. januar 1953.

⁵⁵² GV, 12. november 1952, str. 5 in 11. februar 1953, str. 4.

⁵⁵³ ZAC, OLO Poljčane, šk. 20, sign. 465, Poročilo o preskrbi prebivalstva, 10. marec 1949; AS, MTP, šk. 14, 1049/14, OLO Jesenice, Realizacija blagovnega prometa v letu 1948, 19. marec 1949.

⁵⁵⁴ Pokrajinski arhiv Koper (dalje PAK), Oblastni LO za Goriško, šk. 18, št. 46, Bilanca kupne moči in blagovnih fondov, 8. junij 1950.

⁵⁵⁵ AS, GDPI, šk. 26, 426/26, Bilanca kupnih moči in blagovnih fondov, 7. oktober 1950.

V celoti, v polnih obrokih, so leta 1948 glede mesa povsod pokrivali le živilske nakaznice najvišje kategorije (TDa jamske), ostale delavske do 80 % zveznega obroka, medtem ko za ostale potrošniške karte mesa skoraj nikoli ni bilo na razpolago. Izvajanje splošne preskrbe v mestih pod takimi pogoji skoraj ni bilo izvedljivo.⁵⁵⁶ Leta 1950 je bila situacija v preskrbi z mesom še vedno precej kritična, pravzaprav je bila slabša kot v letu 1949. Načrt razdelitve mesa v letu 1950 za Slovenijo po trimesečjih je maja izdelal Svet za blagovni promet vlade FLRJ. V celem letu naj bi razdelili 20.492 ton mesa.⁵⁵⁷

Na primeru mesa se je pokazalo, kako zelo je bila preskrba odvisna od izvedbe odkupa. Nepravočasno pokritje v januarju in februarju 1950 je bilo posledica nepravočasnega razbitja plana odkupa. Pravočasno in v celoti pokrite so bile le potrebe za Slovensko Primorje. Februarja so bile potrebe pokrite v mariborski oblasti 37 %, v ljubljanski pa 60 %.⁵⁵⁸ Poleg običajnih težav, ki jih je povzročalo časovno neenakomerno razdeljevanje količin v različnih okrajih, so se tu pokazale še težave glede pravilnega izkoriščanja dodeljenih količin. Ker odkupna podjetja v prvem tednu meseca živine običajno sploh niso odkupovala, v ostalih pa šele v zadnjih dneh tedna, je ta prihajala v potrošniška središča šele v petek. Glede na razmeroma slabo opremljene klavnice se je posledično postavljalo vprašanje, kako zaklati živino pravočasno za zagotovitev delitve mesa vsaj v soboto. Zaradi časovne omejenosti nakaznic ali ob večjem dotoku mesa se je (zaradi malih kapacitet v hladilnicah mesnic) mudilo z razdeljevanjem mesa in potrošnikom so razdelili količine mesa, ki so za kratko časovno obdobje, v katerem so ga mogli ohraniti, presecale običajne obroke.

Avgusta, septembra in oktobra 1948 je bila pokritost predvidenih količin masti še zagotovljena. V dveh mesečnih obrokih so delili tako mast kot olje in maslo. Prvo so prejemale najtežje delavske kategorije.⁵⁵⁹

Petletni plan je predvideval za letno porabo Slovenije 3.920 ton olja (ob dodelitvi 2,8 kg na prebivalca letno). Na ministrstvu so domnevali, da bo potrebno 4.400 ton, saj se je z dežele v mesta preselilo veliko ljudi, ki so si prej sami pridelali mast.⁵⁶⁰ Skupaj pa so načrtovali 8.176 ton potreb.⁵⁶¹ Preskrbljenost z maščobami je bila tedaj kritična.⁵⁶²

⁵⁵⁶ AS, MTP, šk. 27, 1713/27, Oskrba z mesom, s.d.

⁵⁵⁷ AS, MTP, šk. 14, 1021/14, dopis SBP o načrtu odkupa in razdelitve za leto 1950, 9. junij 1950

⁵⁵⁸ AS, SBP, šk. 14, 857/14, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina in stanja preskrbe v LRS za ljudsko skupščino LRS, 4. januar 1951.

⁵⁵⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 569/10, 569/11, 569/12, okrožnice o delitvi živil, 16. avgust, 8. september in 14. oktober 1948.

⁵⁶⁰ AS, MTP, šk. 12, 903/12, dopis pomočnika ministra za TiP, 11. maj 1949

⁵⁶¹ AS, MTP, šk. 12, 906/12, Potrebe osnovnih prehrabnenih artiklov za Slovenijo v letu 1949, s.d.

⁵⁶² AS, MTP, šk. 13, 936/13, dopis MTP zveznemu MTP, 25. marec 1949. V nekem zapisniku se je ohranil stavek: »maščobe bomo delili po prioriteti, čim pride ladja, ki jo pripelje.« AS, MTP, šk. 10, 750/10, Zapisnik konference MTP in poverjenikov oblastnih, okrajnih in mestnih LO, 7. junij 1949.

Leta 1950 so 100 % pokritje načrtovanih dobav imeli v slovenskem Primorju, drugod je bilo stanje slabo, še konec februarja niso dobili vseh količin za januar, ponekod pa sploh niso dobili maščob. Za junij je bila razpisana 80 % delitev, a so dosegli do konca meseca 54 % pokritje. Decembra so 100 % pokrila svoje potrebe važnejša industrijska središča.⁵⁶³ Težave so se kazale tudi za leto 1951. Predvidenih potreb niso mogli pokriti in za pokritje primanjkljaja so nameravali uporabiti način, kot ga je predvideval zvezni Svet za blagovni promet, in ki so ga uporabljali že prejšnje leto, t.j. z zmanjšanjem obrokov nekaterim kategorijam potrošnikov.⁵⁶⁴

Nakup krompirja je bil prost, da pa bi delitev pred zimo izvedli za vse potrošnike pravično in glede na težavnost njihovega dela, so ga septembra 1949 izdajali na osnovi glav nakaznic za september. Nanje so trgovci morali odtisniti znak K, ki bi potrošnikom onemogočal večkratni nakup ozimnice. Njene količine so bile od 120 kg za najtežje delavce, 90, 85 in 80 kg za ostale delavce, 70 za lastnike navadnih nakaznic, ter po 50 in 20 kg za otroške kategorije.⁵⁶⁵

V letu 1949 je bilo za Slovenijo predvidenih potreb 11.218 ton sladkorja in dejansko jih je v posameznih mesecih dobila od 951 (aprila) do 1085 ton (junija).⁵⁶⁶ Sicer v dokumentih zasledimo poročilo, da so bile razmere glede sladkorja v letu 1949 kritične. Novembra tega leta so zaradi njegovega pomanjkanja zaustavili proizvodnjo sirupov, likerjev, keksov in bonbonov, uporabljati so ga smeli le za izdelavo marmelade, džema in čokolade.⁵⁶⁷ Leta 1950 so potrošniki skoraj vse mesece pravočasno dobili sladkor v višini zveznih obrokov. Kadar ga ni bilo dovolj za vse potrošnike, so po 100 % dobili otroci, noseče in doječe ženske ter bolniki.⁵⁶⁸ Plan potreb za junij 1951 je bil 905 ton, torej celo manj, kot so ga dobili dve leti prej.⁵⁶⁹

Količine razdeljenega mleka so bile odvisne tudi od letnega časa oziroma gibanja pridelka mleka. Poleti so predpisovali večje obroke. Tako so maja 1948 predpisali, da morajo vsa večja industrijska središča pokriti nove, povečane obroke: po liter dnevno za dojenčke in prvo otroško kategorijo, nosečnice in bolnike ter po polovico litra za drugo otroško kategorijo in osebe nad 60 let. S predvidenim padcem odkupa mleka v zimskih mesecih so obdržali največji obrok le za dojenčke in najtežje delavce, ostali so dobili po tri četrt ali – večinoma – le polovico litra.⁵⁷⁰ Slabo leto kasneje je analiza v treh okrajih poka-

⁵⁶³ AS, MTP, šk. 18, 1228/18, mesečna in letno poročilo MTP za leto 1950, s.d.

⁵⁶⁴ AS, SBP, šk. 13, 805/13, Maščobe 1951, 8. februar 1951.

⁵⁶⁵ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 64/6, dopis OLO trbovlje z navodilom za delitev ozimnice, 24. september 1949.

⁵⁶⁶ AS, MTP, šk. 12, 906 /12, 908/12 in 909/12, dopisi uprave za obezbedjeno snabdevanje, 9. april, 18. maj in 17. junij 1949.

⁵⁶⁷ AS, SBP, šk. 10, 578/10, dopis javnemu tožilcu, junij 1950.

⁵⁶⁸ AS, MTP, šk. 18, 1228/18, mesečna in letno poročilo MTP za leto 1950, s.d.

⁵⁶⁹ AS, SBP, šk. 13, 812/13, Sladkor – plan potreb za mesec junij 1951, s.d.

⁵⁷⁰ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 815/5, Delitev svežega mleka, 11. maj 1948.

zala, da je 4-članska družina prejela povprečno 25 litrov mleka na mesec. Porabila ga je večinoma za otroke, manjkalo pa ga je za težke delavce.⁵⁷¹

Za marec 1948 je ministrstvo razpisalo delitev mila po mesečnih obrokih: za delavske nakaznice po 150 g mila, za Nav 1 po 100 g, za Doj po 150 g in za otroške po 100 g, avgusta od po 100 do 300 g in oktobra od po 100 do 250 g.⁵⁷² Tudi naslednje leto so pralno milo delili na vse živilske nakaznice. V posameznem mesecu milo sploh ni bilo v prodaji, spet drugič so ga smeli kupiti le na nakaznice za dojenčke. Tudi toaletno milo so delili predvsem dojenčkom in otrokom v starosti 2–7 let, včasih samo prvim. Brivsko milo so julija 1949 delili le delavskim kategorijam nakaznic do TD. Do konca prvega trimesečja leta 1950 so potrebe po milu pokrili le 21 %. Glede pralnega praška v zagotovljeni preskrbi je bila situacija enaka kot pri milu.

Plan razdelitve obutve za zagotovljeno preskrbo Slovenije je za leto 1948 predvidel 127.000 delavskih čevljev, 139.000 moških z usnjenim podplatom, 179.000 ženskih z usnjenim podplatom in 111.000 otroških.⁵⁷³ Tudi usnja za popravila čevljev je še vedno primanjkovalo, zato je vsak potrošnik leta 1948 imel pravico le do večjega popravila enega para čevljev letno. Popravila so opravljale pooblaščenice čevljarske delavnice, v KLO je bila po ena, usnje jim je nakazoval OLO.⁵⁷⁴ Tudi poldrugo leto kasneje ni bilo bolje, zato so upravičenci do zagotovljene preskrbe od januarja 1950 mogli opraviti popravilo čevljev le na podlagi nakaznic za popravilo čevljev, in sicer z delavsko nakaznico dva podplata, z navadno pa enega. Vsak si je na začetku leta moral izbrati enega od določenih čevljarskih obratov, kjer je opravil popravila. Obrtnik mu je žigosal nakaznico, narediti pa si je moral tudi seznam strank.⁵⁷⁵

Marca in maja 1949 so v Sloveniji razpolagali s po 190 milijoni cigaret. Pravzaprav je šlo za 190 ton tobaka, saj so bile tu vsete tudi cigare in žvečilni tobak. Več kot polovico slednjega so namenjali za potrebe rudnikov (2.585 kg), nekaj manj za široko potrošnjo (2.115 kg). V ostali potrošnji so porabili 168.100 kg tobačnih izdelkov (168.100.000 cigaret). Vojski v Sloveniji je pripadlo 13.500 kg.⁵⁷⁶ Generalna direkcija industrije tobaka je na podlagi dogovora o kupoprodaji cigaret dala ministrstvu tudi v mesecih julij, avgust in september 1949

⁵⁷¹ AS, MTP, šk. 14, 1086/14, Anketa o preskrbljenosti prebivalstva (Ljubljana, Jesenice in Murska Sobota), 5. februar 1949.

⁵⁷² ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 438/48, okrožnica OLO Trbovlje, 17. marec, 4. september in 25. oktober 1948.

⁵⁷³ AS, MTP, šk. 12, 879/12, Plan razdelitve obutve za garantirano preskrbo za Slovenijo za l. 1948.

⁵⁷⁴ ZAC, KLO Krška vas, šk. 14, 624/51, okrožnica OLO, trgovinski odsek, 18. maj 1948.

⁵⁷⁵ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 11, 859/49, okrožnica OLO Trbovlje, poverjenišvo za industrijo in obrt, 14. december 1949.

⁵⁷⁶ AS, MTP, šk. 14, 1053/14, Razdelilnik tobačnih izdelkov za marec 1949, s.d.; dopis zveznega MTP o količini tobačnih izdelkov za LRS za maj 1949, 24. marec 1949.

na razpolago po 190 milijonov cigaret (iz šestih tovarn, največ iz Tobačne Ljubljana 142 milijonov).⁵⁷⁷

Tobak, invalidsko podjetje, ki je prodajalo tobačne izdelke, je v drugi polovici leta 1950 dobivalo manjše količine tobaka, v septembru 83 % in v oktobru 89,7 % potrebnih. Zato so se pred trafikami vile vrste. Potrošnja je bila velika, ker se je povečalo število kadilk, za vrste pa so krivili tudi tiste, ki so si delali zaloge.⁵⁷⁸ Tudi leta 1951 je bil tobak iskano blago.

Drugače kot pri preskrbi z živili in industrijskimi izdelki, ki so jih prejeli potrošniki kot posamezniki, so bile do leta 1950 prejemnice kuriva družine. Podlaga za njihov nakup so bile K nakaznice. Glede preskrbe s kurivom je bilo vseh 230.000 slovenskih družin zajetih v potrebah za široko potrošnjo.⁵⁷⁹ Leta 1939 je bila potreba gospodinjstva 4–5 m³ drv in 2 tona rjavega premoga, načrt potrebe za leto 1950 pa je bil 3 m³ drv in 1,5 tone premoga na gospodinjstvo,⁵⁸⁰ vendar v obravnavanem obdobju realizacija dobav ni dosegala načrtovanih količin. Plan kuriva je bil maja 1949 v vseh republikah realiziran okoli 25 %. Plan izkopa premoga ni bil dosežen in ker je bil premog prvenstveno namenjen industriji in železnicam, so načrtovali pokrivanje primanjkljaja premoga s povečanjem količine drv.⁵⁸¹

Za premog so v Sloveniji prejeli od zveznega ministrstva trimesečne kontingente, ki so bili razbiti na OLO, upoštevajoč njihove prijavljene potrebe po količini in vrsti. Razdelitev so izvajali z družinsko K karto. Neposredni izventržni koristniki so prejeli kontingente od ministrstva, in sicer samo rjavi premog.⁵⁸² Stanje preskrbljenosti tržnih in izventržnih porabnikov s premogom je torej bilo leta 1949 in 1950 v vsej Sloveniji kritično. Položaj je slabšala še slaba preskrbljenost z drvmi.⁵⁸³ Položaj se je izboljšal šele s prihodom toplejšega vremena, saj so tudi marca 1950 dobavili le 25 % potrebnega premoga.⁵⁸⁴ Razlog za takšno stanje je bilo dejstvo, da Hrvaška svojih kontingentov sploh ni dobavljala. V zvezi s tem so na ministrstvu razmišljali, da bi sorazmerno z njihovimi dobavami tudi Slovenija ustavila izpolnjevanje svojih dolžnosti do njih (v juliju so jim morali dobaviti 23.148 ton rjavega premoga). Leta 1952 je bilo stanje boljše.

⁵⁷⁷ AS, MTP, šk. 13, 923/13, dopis Generalne direkcije zvezne industrije tobaka, 18. maj 1949.

⁵⁷⁸ LP, 12. oktober 1950, str. 3.

⁵⁷⁹ AS, MTP, šk. 27, 1727/27, Analiza drv za široko potrošnjo in izventržne koristnike za leto 1950, 10. julij 1950.

⁵⁸⁰ AS, MTP, šk. 14, št. 1023/14, drva in premog za široko potrošnjo in izventržne uporabnike, 10. julij 1950.

⁵⁸¹ AS, MTP, šk. 5, 331/5, Zapisnik konference pri zveznem MTP, 24.–26. maj 1949.

⁵⁸² AS, MTP, šk. 13, 980/13, Poročilo o stanju garantirane preskrbe v 1. polletju 1949, 25. julij 1949.

⁵⁸³ AS, MTP, šk. 18, 1227/18, Mesečno poročilo o delu MTP v oktobru 1949, 7. november 1949. ZAC, OLO Šoštanj, šk. 24, sign. 374, Letno poročilo poverjenišva za TiP, 3. december 1949.

⁵⁸⁴ AS, MTP, šk. 18, 1228/18, Mesečno in letno poročilo MTP za leto 1950

V času, ko so ugotavljali, da je preskrba z drvni kritična,⁵⁸⁵ je bila skrb za pravočasno preskrbo s kurjavo torej deloma na sindikatih. Ti naj bi na kompleksih, ki jih je določilo ministrstvo za gozdarstvo, sekali in pripravljali drva za svoje člane ter poskrbeli za prevoz. Opozarjali so, da je delo potrebno izvesti tako, da bi tisti, ki bi sekali, drva tudi dobili, kar se leto poprej ni vedno zgodilo in so bili delavci nezadovoljni.⁵⁸⁶ Problem republiškega dodatka (sindikalne sečnje), ki je bil sredi leta 1950 realiziran le 17,2 %, je bila v tem, da so mnogim sindikatom odkazali sečnjo v oddaljenih in skoraj nedostopnih krajih, primanjkovalo je prevoznih sredstev, žagarjev in prehrane. Za posek republiškega dodatka je pri sindikatih bilo malo zanimanja in mnogi so sečnjo že opustili, ker so prišli do spoznanja, da drv ne bodo mogli spraviti več kilometrov do ceste. Če jim je le uspelo, so drva bila po 1000 din za m³, čeprav so pri Kurivu bila po 600 din.⁵⁸⁷

Pomanjkanje drv v omenjenem času ni bilo toliko rezultat dejanskega pomanjkanja, bolj je bilo posledica velikih obremenitev Slovenije v zadovoljevanju potreb drugih republik in izvoza. Leta 1952 je Jugoslavija izvozila 500.000 m³ drv,⁵⁸⁸ torej približno toliko, kot so bile potrebe Slovenije.

Preskrba z vezanimi cenami

Kmetje (in kmečke delovne zadruge), ki razen omenjene izjeme v pasivnih krajih praviloma niso bili vključeni v zagotovljeno preskrbo, so v skladu z Uredbo o prodaji kmetijskih pridelkov, vezani s pravico do nakupa določenih industrijskih izdelkov po nižjih enotnih cenah, ob prodaji določenih kmetijskih pridelkov po določenih državnih (vezanih) cenah dobili »*pravico do nakupa industrijskega blaga po nižjih enotnih cenah za vrednost prodanih kmetijskih pridelkov in v okviru potreb svojega gospodarstva*«. ⁵⁸⁹ To svojo pravico naj bi dokazovali z nakazili (»boni«) za nakup industrijskega blaga, ki so jih dobili poleg izplačane kupnine v gotovini ali v čekih. To besedilo pa je bilo zavajajoče, saj v praksi pridelovalec ni dobil bonov v vrednosti vseh prodanih količin, ampak le v vrednosti količin pridelkov, za katere je pred zaključkom žetve ali začetkom odkupa sklenil pogodbo (kontrahiral), ki pa so resda lahko zajele tudi obvezne količine. To je tudi sprememba v pojmu »*kontrahaže*«, ki je v prejšnjem obdobju zajemala le količine prostih presežkov in še to le pri žitu.

⁵⁸⁵ Drnovšek. Zapisniki, zapisnik 25. november 1949, str. 182.

⁵⁸⁶ Prav tam; AS, MTP, šk. 10, 751/10, Konferenca glede delavske preskrbe, 6. junij 1949.

⁵⁸⁷ AS, MTP, šk. 14, 1023/14, Analiza drv in premoga za široko potrošnjo in izventržne uporabnike, 10. julij 1950.

⁵⁸⁸ UL FLRJ, št. 52/609 – 18. oktober 1952. Izsekavanje s hitrostjo iz leta 1949 bi izčrpalo slovenske gozdove v 19 letih. Toussaint Hočevar, Slovenia's Role in Yugoslav Economy, Columbus 1964, str. 60. O izkoriščanju gozdov v: Jože Prinčič, Pretirano izkoriščanje slovenskih gozdov, Slovenska kronika XX. stoletja, 1941–1995, Ljubljana 1996, str. 166.

⁵⁸⁹ UL FLRJ, št. 12/64 – 10. februar 1948.

V začetku je država od kmetov po vezanih cenah odkupovala žita (pšenico, rž, koruzo, ječmen in oves), klavno živino, mršave prašiče, surove kože, volno, jesenski krompir, fižol, vino (v Sloveniji le v okrajih Gorica in Sežana), industrijske rastline in še nekaj drugih pridelkov, sredi leta 1949 se je seznam teh pridelkov zelo povečal (še npr. perutnina, jajca, ribe, žganje, olje, semena, gozdni sadeži; pri žitu so dodali še piro, soržico, ajdo, proso in neoluščen riž, v Sloveniji pa še nekaj vrst sadja in zelenjave, med in vosek ter smrekove iglice), razširitev pa pomeni tudi predpis iz leta 1950.⁵⁹⁰

Mala kmečka gospodarstva so poleg naštetih pridelkov mogla prodajati po vezanih cenah tudi svoje pridelke, ki jih sicer niso odkupovali po takšnih cenah. To so bili ajda, proso, jabolka, grozdje, vino (slednje razen OLO Sežana in Gorica, kjer so ga že odkupovali po vezanih cenah), žganje, med, vosek, čebula, česen, sladko zelje, suhe slive, jedilni kostanj, orehi, maroni, maline, suhe slive, zgodnji krompir, drva in tehnični les (le v gozdnih predelih). To so smela delati le s posebnim potrdilom (popularno so ga imenovali bon, tiskali so ga v apoenih po 100 dinarjev), ki jim ga je izdal OLO na predlog pristojnega KLO. Bili so legitimacije za kmeta, da je lahko tudi za take pridelke prejel bone za nakup industrijskih proizvodov po nižjih cenah. Pri vrednosti prodanega blaga ni smel prekoračiti zneska, na katerega so se glasila prejeta potrdila. V Sloveniji so kot mala veljala tista kmečka gospodarstva do velikosti 5 ha obdelovalne zemlje, ki niso imela toliko tržnih presežkov poljedelskih pridelkov, odkupljenih po vezanih cenah, da bi zadovoljila svoje glavne potrebe.⁵⁹¹

Izvajanje odkupov kmetijskih pridelkov od malih kmečkih gospodarstev pa v prvih mesecih ni prinašalo pričakovanih uspehov. Odkup predmetov, ki jih je na bone lahko prodajal le mali kmet, se je razvijal nenačrtno. Ministrstvo je menilo, da pomeni odkup od malega kmeta njegovo načrtno podpiranje in posledično njegov dvig iz revščine in zaostalosti v smeri izboljšanja pridelave in sodelovanja v izgradnji socializma na vasi, da pa spoznanje o tem še ni povsod prodrlo in ni upoštevano pri izvajanju te vrste odkupov. Za dotedanji slab tovrstni odkup so krivili slabo organiziranost in tudi nezainteresiranost trgovske odkupne mreže, trgovskega aparata množičnih organizacij in osnovnih organov oblasti. Potrdila, ki bi jih mala kmečka gospodarstva morala prejeti, v KLO še v juliju niso bila razdeljena. Ponekod so šli v pojmovanje takih pred-

⁵⁹⁰ Odločba o določitvi kmetijskih pridelkov, ki se bodo kupovali od kmetov pridelovalcev in kmečkih delovnih zadrug po določenih državnih cenah (vezanih cenah); UL FLRJ, št. 21/149 – 8. marec 1948. Odločba je imela še vrsto dopolnitev, npr. v UL FLRJ, št. 24/170 – 20. marec 1948 in 27/209 – 30. marec 1948. Sprememba v UL FLRJ, št. 56/474 – 27. junij 1949 in UL LRS, št. 30/188 – 29. september 1949; odločba iz leta 1950 v UL FLRJ, št. 13/136 – 10. februar 1950.

⁵⁹¹ Uredba o kupovanju kmetijskih pridelkov po vezanih cenah od malih kmečkih gospodarstev; UL FLRJ, št. 32/241 – 17. april 1948; Navodila o načinu kupovanja kmetijskih pridelkov po vezanih cenah od malih kmečkih gospodarstev, UL FLRJ, 34/267 – 23. april 1948; UL LRS, št. 22/129 – 8. maj 1948; AS, MTP, šk. 46, 2233/46 in šk. 31, 1854/31, okrožnici MTP z navodili za izvajanje uredbe o kupovanju kmečkih pridelkov po vezanih cenah od malih kmečkih gospodarstev, 30. april in 28. maj 1948.

metov, ki se odkupujejo le od njih, preširoko in so KZ odkupovale od vseh, ponekod so jih razdelili v nekaj KLO, ne pa v celem OLO. Odkupna podjetja niso pregledala možnosti na terenu, ampak so samo čakala, kaj bo kdo prinesel v odkup. Tudi kmetje sami so bili nepoučeni. Mislili so, da potrdila pomenijo zanje obvezo, da morajo oddati pridelke do take vrednosti (julija 2.000 din). Imela pa so omejeno veljavnost. Če jih niso porabili do konca leta 1948, so jih morali vrniti.⁵⁹²

Posebna odredba je naštela predmete, ki so jih kmetje z nakazili, pridobljenimi pri odkupu, smeli nakupovati po nižjih cenah. Poleg tekstilij in obutve so to bili predmeti, ki so jih potrebovali v gospodinjstvu in pri svoji dejavnosti (orodje in naprave, kovinski, nekovinski in kemični izdelki), gradbeni material, nekaj vrst živil (žito, sladkor, sol, kavo, kakav in kolonialne začimbe) ter petrolej, tobak in vžigalice.⁵⁹³ Kmetje iz nežitorodnih predelov (v Sloveniji so to bili okraji Gorica, Tolmin, Idrija, Sežana, Ilirska Bistrica, Kočevje, Rakek, Novo mesto, Črnomelj, Mozirje, Dravograd, Celje-okolica in Maribor-okolica), ki sami niso pridelali dovolj žita za lastne potrebe, so smeli ob prodaji svojih pridelkov kupiti po nižjih enotnih cenah tudi določeno količino koruze (20 kg za vsakega člana družine mesečno; republiška navodila so za maj, junij in julij to količino zmanjšala na 9 kg, pravica pa tudi ni bila avtomatična, temveč jo je kmet pridobil na predlog KLO⁵⁹⁴), vendar skupna vrednost kupljene koruze ni smela presežati vrednosti pridelkov, prodanih državi.⁵⁹⁵

Takšna nakazila niso bila popolna novost, saj so že do tedaj kmetom kot stimulacijo ob oddaji dajali posebne bone, s katerimi so mogli kupovati industrijske izdelke. Ker jih mnogokrat kmetje niso mogli uporabiti, saj na tržišču izdelkov ni bilo, jih je oblast uporabljala kot stimulacijo tako, da je ukazala razporediti več blaga v okolje, kjer odkup ni potekal uspešno. Namenjeni so bili le za določene skupine industrijskih izdelkov,⁵⁹⁶ a še vedno je moč trditi, da je njihova dejanska vloga bila pripeljati čim več kmetijskih pridelkov na trg. Po marcu 1948, ko so takšna nakazila postala del sistema preskrbe, ki naj bi po besedah oblasti omogočila vključevanje kmeta v zamenjavo blaga med mestom in vasjo, je njihova vloga spodbujevalca čim večje prodaje izdelkov stopila v ozadje. Konec leta 1948 so ugotovili, da je trg nasičen z boni, ki so se zbrali predvsem v rokah velikih kmetov, blagovni fondi jih pa predvsem v izbiri niso pokrivali. Primanjkovalo je zlasti tekstila in obutve. S tem se je zelo zmanjšalo zanimanje kmetov za oddajo vseh poljedelskih in živinorejskih pridelkov, ki niso bili zajeti v obvezno oddajo (mleko, sir, jajca). V prvih me-

⁵⁹² AS, MTP, šk. 47, 2236/47, okrožnica MTP, 20. julij 1948.

⁵⁹³ Odredba o izdelkih, prodajanih kmetom pridelovalcem po nižjih cenah; UL FLRJ, 12/78 - 10. februar 1948.

⁵⁹⁴ UL LRS, št. 20/119 - 30. april 1948.

⁵⁹⁵ Odločba o določitvi nežitorodnih predelov in prodaji koruze kmetom v teh predelih v vezani trgovini; UL FLRJ, št. 27/208 - 29. marec 1948.

⁵⁹⁶ Veljavna so ostala še po uvedbi novega sistema. Glej npr. UL FLRJ, št. 28/213 - 2. april 1948.

secih po uvedbi vezane trgovine, ko so trgovine bile še dobro založene, so se v njih preskrbeli z ustreznimi izdelki predvsem veliki kmetje. Le-ti so takrat imeli zaloge pridelkov za prodajo po vezanih cenah. Mali kmetje so prišli do bonov šele jeseni, po žetvi in so se soočili s slabo založenimi trgovinami.⁵⁹⁷

Pridelke po vezanih cenah so kmetje lahko prodajali kmetijskim nabavno-prodajnim zadrugam, okrajnim poslovnim zvezam in pooblaščenim odkupnim podjetjem. Bone iz vezane preskrbe so mogli porabljati v poljubnih količinah. Poleg tega so mogli kupovati industrijske izdelke v prosti prodaji po višjih enotnih cenah. Blago po nižjih enotnih cenah so kmetom prodajale le kmetijsko nabavno-prodajne zadruge in prodajalne okrajnih poslovnih zvez. Te prodajalne niso mogle prodajati blaga po višjih enotnih cenah (blago v prosti prodaji), ker bi morale za to imeti posebne prodajalne, pač pa so te združne trgovine lahko prodajale brez odvzema bonov tudi tisto blago, ki v prosti trgovini ni imelo dvojne cene.⁵⁹⁸

Ta neposredni razlog za spremembo načina izdajanja bonov, ko so velikim kmetom nehote dali boljše možnosti kot ostalim, kar so imeli za veliko politično napako, se je združil tudi z ideološkim in gospodarskim. V ospredje je stopala njihova vloga diferenciacije na vasi, prav tako pa tudi vloga spodbujevalca odliva denarnih sredstev s podeželja. Če bi bil namen oblasti le spodbujanje čim večje oddaje, jih gotovo ne bi odtegnila delu kmetov, ki bi lahko največ prodali.

Prvo navodilo o obliki denarnih bonov in ravnanju z njimi je izšlo sredi marca 1948. Prodajalcu kmetijskih pridelkov so jih morali izdati v vrednosti, ki se je ujemala z vrednostjo prodanih pridelkov. Tiskalo jih je zvezno ministrstvo (kasneje Narodna banka), imeli so tri dele: talon, potrdilo in kuponsko polo. Talon si je obdržalo podjetje (zadruga), ki je kupilo kmetijske pridelke, kot dokaz, da je bil bon izdan. Potrdilo in kuponsko polo je dobil kmet; ob oddaji kuponov je z njima mogel kupiti industrijske izdelke po nižji ceni.⁵⁹⁹

Če ne upoštevamo že omenjene uredbe o vključevanju malih kmečkih gospodarstev v vezano trgovino z vsemi svojimi pridelki, katerih iniciativo so omejevala od lokalne oblasti izdana potrdila, je prva omejitev v izdajanju bonov za nakup industrijskega blaga po nižjih enotnih cenah izšla oktobra 1948. Kmetje, ki so oddali fižol in krompir letine 1948 v obvezni oddaji, so dobili bone za celotno vrednost prodanega blaga le, če so imeli do 8 ha obdelovalnih površin. Tisti, ki so presegli to mejo, so imeli pravico do bonov samo za del vrednosti obvezno oddanega blaga (glede na strukturo zemljišča

⁵⁹⁷ AS, MTP, šk. 12, 848/12, Poročilo MTP zveznemu MTP, 24. december 1948; prav tam, šk. 14, 1073/14, Predlog MTP za reorganizacijo v vezani trgovini, 15. december 1948.

⁵⁹⁸ AS, MTP, šk. 18, 1263/18, Zagotovljena preskrba, s.d.

⁵⁹⁹ UL FLRJ, št. 23/156 - 13. marec 1948, št. 30/226 - 7. april 1948 in št. 52/416 - 14. junij 1948.

in intenzivnost pridelave).⁶⁰⁰ Ker ni sledil predpis, ki bi odredil pogoje za določanje, kolikšen delež bonov bodo ti kmetje dobili, se je odprlo široko polje za morebitne nepravilnosti.

Naslednje natančnejše in še bolj omejevalne določbe glede pravice prodaje pridelkov po vezanih cenah je navedla uredba aprila 1949, ko je med upravičenci naštela le mala in srednja kmečka gospodarstva. Želeli so poudariti glavno načelo vezane trgovine, da naj kmet tudi kupuje industrijske artikle po nizkih cenah (na podlagi prejetih bonov), če je oddal pridelke po nizkih cenah. Če pa je prodajal svoje pridelke na prostem trgu po visokih cenah (kar je bil glavni očitak oblasti velikemu kmetu), jih je moral tam tudi kupovati, in to po t. i. višjih komercialnih cenah. A tudi za male in srednje so omejili vrednost pridelkov, ki so jih smeli prodati po vezanih cenah v času od 1. aprila 1949 do 1. aprila 1950 na 6.500 dinarjev. Za kmete, člane kmečkih obdelovalnih zadrug, so zadruge za isto obdobje dobile za po 10.400 dinarjev bonov, ki so jih razdelile med gospodarstva glede na opravljene normirane dni. Kmetijsko gospodarstvo, ki je stalno delalo na združni ekonomiji kmetijske zadruge, je lahko dobilo bone v višini 8.000 dinarjev.⁶⁰¹

Nova uredba o prodaji kmetijskih pridelkov po vezanih cenah je torej izločila iz vezane trgovine velike kmete in določila, da so jih lahko prodajala le mala in srednja kmečka gospodarstva. Upravičenost do prejema »prodajne karte« so določili KLO po kriterijih velikosti obdelovalne površine, strukturi gospodarstva, možnosti in načina obdelave, uporabe tuje delovne. Določiti so morali, katera gospodarstva so »bogataška« in jih kot taka izločiti iz trgovine z vezanimi cenami. Ostalim, ki so jih priznali za mala ali srednja, so določili višino udeležbe v trgovini po vezanih cenah na osnovi tržnih presežkov posameznega gospodarstva. Kot mala so obravnavali le tista, ki so s svojimi pridelki lahko oskrbela z industrijskim blagom samo del svojih članov, zato so člani morali iskati zaslužek drugje: v industriji, gozdarstvu, gradbeništvu ali kot dninarji pri večjih kmetih. Za srednje kmete so imeli tiste, ki so obdelovali svoja posestva le z lastno silo, tujo pa so najemali le izjemoma za sezonska dela in so pridelali pri povprečnih letinah toliko, da so zmogli preskrbeti vse ali vsaj večino svojih članov, v dobrih pa jim je ostal kot presežek le mali del preko oskrbe s prehrano in industrijskimi izdelki. Kot velika so določili tista, ki so pridelala toliko kmetijskih pridelkov, da so jim redno ostajali tržni presežki preko potreb prehrane in oskrbe z industrijskimi izdelki, ki so potrebovali za dobro obdelavo zemlje praviloma stalno tujo delovno silo ali v večji meri dninarje (»Pri ocenjevanju, koliko izkorišča veliko kmetijsko gospodarstvo tujo delovno silo, je treba vzeti v obzir obdelavo s stroji, odnosno tisti del tuje delovne sile, ki bi jo veliko kmetijsko gospodarstvo izkoriščalo, pa jo nadomesti s strojno obdelavo«), tiste, ki so dajali del svoje obdelovalne

⁶⁰⁰ UL FLRJ, št. 86/750 – 5. oktober 1948.

⁶⁰¹ Uredba o določitvi najvišjega zneska, do katerega se kmetijski pridelki lahko prodajajo po vezanih cenah; UL FLRJ, št. 30/253 – 6. april 1949.

zemlje kmetijskim delavcem ali malim kmetom v zakup ali v zakup na polovico, tiste, ki so dajali stanovanja poljskim delavcem pod pogoji odslužitve z delom in ki so v pretežni meri prodajala svoje presežke po prostih cenah. Za mala posestva so določili, da imajo do 15.000 din narodnega dohodka, za srednja od 15 do 30.000 din, za velike pa nad 30.000 din narodnega dohodka. Pri izdajanju prodajnih kart za male kmete so upoštevali dejanski tržni presežek, ki je ostal posestvu preko lastne prehrane. Zato so dobila tista mala gospodarstva, pri katerih vrednost tržnih presežkov od 1. 4. 1949 do 1. 4. 1950 ni dosegla najvišjega zneska 6.500 din, prodajno karto ne za ta znesek, temveč le za znesek dejanskih tržnih presežkov. Če je kdo v družini prej bil v zagotovljeni preskrbi in je tam dobival industrijske karte, so mu jih odvzeli in se je moral oskrbovati v vezani trgovini. Mala gospodarstva brez tržnih presežkov niso dobila bonov. Pri srednjih kmetih so morali ločiti tiste, »ki so nagnjeni k špekulaciji t.j. da prodajajo svoje pridelke po prostih cenah, od naprednih delovnih kmetov, ki zemljo obdelujejo s svojo sili in prodajo izdelke državi po vezanih cenah«. ⁶⁰²

Posamezni OLO so od ministrstva dobili določen limit, do katerega so smeli izdajati bone upravičenim kmetijskim gospodarstvom na svojem področju. Kljub temu, da je ministrstvo pričakovalo prekoračitev teh števil (saj v njih ni bil upoštevan učinek naknadno sprejete odločbe o izdajanju bonov večjim kmečkim gospodarstvom za obvezno oddane žitarice), večina okrajev ni dosegla niti odobrenega limita. Ugotovili so, da so bone razdeljevali v čim nižjih zneskih, da bi kmete prisilili k vstopu v obdelovalne zadruge. V mnogih primerih pa bonov sploh niso izdajali, ker gospodarstva niso izpolnila prostovoljno sprejetih obvez. Zato so kmetje izgubljali interes za oddajo prostih presežkov, in to tembolj, ker se je dogajalo, da so dobivali visoke zneske bonov taki kmetje, ki tržnih presežkov sploh niso imeli. Zaradi mnogih nepravilnosti so vsem OLO ukazali ponoven pretres izdajanja bonov in popravno napak. ⁶⁰³ Določba, ki je velikim kmetom omejevala možnost prodajati pridelke po vezanih cenah, je bila tudi del uredbe o ustalitvi delovne sile in o uskladitvi planov delovne sile s planom plačilnega fonda. Izločena je bila vsaka kmetija, ki je imela presežek delovne sile. ⁶⁰⁴

Razmere so prisilile oblasti, da so v začetku leta 1950 zopet začeli deliti bone vsem kmetom. Po določbi o prodaji pšenice, rži in maščob z dne 13. februarja ⁶⁰⁵ so vsi za prodane količine teh izdelkov dobili poleg kupnine še posebne bone za nakup po nižjih enotnih cenah. Po vrednostih, barvi in razvrstitvi ter po

⁶⁰² AS, MTP, šk. 47, 2245/47, okrožnici MTP z navodili za ocenjevanje karakterja individualnih gospodarstev, 21. in 25. april 1949.

⁶⁰³ ZAC, OLO Poljčane, šk. 20, sign. 474, dopis OBLO Maribor glede revizije izdajanja bonov, 31. oktober 1949.

⁶⁰⁴ UL FLRJ, št. 4/34 - 21. januar 1950. Sklep glede slednjega je GS sprejel 5. januarja 1950. Začevič, Lekić, Privredna 3, zapisnik 5. januar 1950, str. 15.

⁶⁰⁵ UL FLRJ, št. 13/135 - 14. februar 1950.

pretisku »žitarice« so se razlikovali od vseh do tedaj izdanih. Svoje ime »specialni« so ti boni dobili, ker so jih izdajali v posebnem odkupu žitaric in maščob, pa tudi zato, ker so imetniki z njimi po nižjih enotnih cenah lahko kupovali vse razpoložljivo blago ne le v vezani, temveč tudi v zagotovljeni preskrbi (z izjemo živil in mila) v vseh prodajalnah, tako v splošnih (mestnih, okrajnih) kot v zaprtih (npr. rudarski in industrijski magazini) po celem ozemlju Jugoslavije. Izjeme so bile le trgovine vojaških trgovinskih podjetij in MNZ. Trgovine so opozorili, naj napolnijo izložbe, da bi potencialni prodajalci videli, da je dovolj blaga za posebne bone in bi se lažje odločali za oddajo. Po drugi strani pa so bile posvarjene pred oblikovanjem posebnih oddelkov v trgovinah za specialne bone, ker bi to moglo slabo vplivati na ostalo prebivalstvo.⁶⁰⁶

Zgoraj omenjena sprememba odnosa do velikega kmeta v vezani trgovini je bila le del večjih sprememb v odnosu do kmetijstva. V Gospodarskem svetu so ocenili, da obvezni odkupi niso zajeli vseh količin, ki bi jih mogli kmetje dati na trg. Razlog za to je bila tudi omenjena omejena recipročnost pri odkupih, ki so jo izvajali leta 1949. Mali kmetje so dobili bone za prodane količine, ostali pa ne. Tem so preprosto jemali količine, ki so nanje odpadle po razrezu, jih plačevali po nižjih cenah, industrijsko blago pa so morali kupovati po višjih brez olajšav. S tem so odkup znova spremenili v rekvizicije, to pa se je pokazalo v padcu izvršitve setvenega načrta.⁶⁰⁷ Kmetje so pridelovali le zase in ker se jim ni splačalo prodajati, so sami tudi porabili količine, ki bi sicer prišle na trg za potrošnjo ali izvoz. Zato so v Gospodarskem svetu predvideli spremembe v odnosu do vasi, del katerih je bila tudi odločitev, da bodo tudi velikim in srednjim kmetom znova dajali bone za sodelovanje v vezani trgovini v polni protivrednosti odkupljenih količin pridelka. S tem so jih želeli vzpodbuditi k intenzivnejšemu obdelovanju zemlje. Menili so, da bo to prineslo »bogatenje« srednjih kmetov in »kulakov«, vendar so to obravnavali le kot predah – kot korak nazaj – pred učvrstitvijo državnega in združnega sektorja v poljedelstvu, ki bi v prihodnosti prevzel naloge individualnih kmetov. Poleg tega je bilo to »bogatenje« le relativno, saj je kmet nosil večino teže industrializacije, nova preureditev pa je prinesla tudi porazdelitev obremenitve. Do tedaj privilegirani položaj malega kmeta je šel na račun srednjih in velikih kmetov.⁶⁰⁸

Po v aprilu istega leta izdani uredbi o trgovini po vezanih cenah omejitev glede velikih kmetov ni bilo več. Vsa kmečka gospodarstva so mogla pridobiti pravico do nakupa industrijskega in drugega blaga po vezanih cenah do vrednosti po državnih odkupnih cenah prodanega blaga. Še več, po vezanih cenah so kmetje lahko prodajali tudi proste presežke nekaterih pridelkov.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ AS, MTP, šk. 48, 2255/1948, Navodila MTP o izvajanju odločbe o prodaji pšenice, rži in maščob na specialne bone, 21. februar 1950.

⁶⁰⁷ Opis se nanaša na stanje v Jugoslaviji, ni razvidno, če in koliko tudi na Slovenijo.

⁶⁰⁸ Začevič, Lekić, Privredna 3, zapisnik 7. april 1950, str. 219–220.

⁶⁰⁹ UL FLRJ, št. 27/229 – 11. april 1950.

Da bi iz vasi dobili čim več denarnih sredstev, ki so kmetu omogočali, da je »špekuliral« (to je bil običajni izraz, ki je označeval kmetovo trgovanje s svojimi pridelki izven okvirov obveznega odkupa), so dvignili cene industrijskega blaga v prosti prodaji za 10–15 % in hkrati znižali odkupne cene za nekatere kmetijske pridelke.⁶¹⁰

Avgusta 1950 so uvedli novo možnost za kmečko prebivalstvo; ljudem so omogočili nakup blaga v prosti prodaji po prostih cenah z boni vezane trgovine. Pred tem so si morali bone dati prežigosati v podružnicah Narodne banke ali na poštah, vendar s takšnimi niso več smeli kupovati v vezani trgovini. Ob nakupu v prosti trgovini so s temi boni kupovali s 60 % popustom. Na takšen način so hoteli iz obtoka umakniti čim več bonov, zato je ministrstvo zahtevalo čim večjo propagando za ta ukrep.⁶¹¹ Januarja 1951 so, ob širjenju obsega proste trgovine, odstotek popusta dvignili na 65 %.⁶¹² Oktobra so po sklepu Sveta za blagovni promet vlade FLRJ ustavili prodajo po vezanih cenah. Tekstil, obutev, železnino, kemikalije, steklo, keramiko in elektromaterial so nato prodajali izključno po višjih cenah na prežigosane bone s popustom ali pa na gotovino v polnem znesku. S tem blagom so se po novooblikovanih cenah preskrbovali vsi, razen članov kmečkih delovnih zadrug in zadrugh ekonomij, ki so ga tudi naprej mogli kupovati po vezanih cenah.⁶¹³ V trgovini na prežigosane bone so nekatere cene prevedli iz vezanih v višje na dokaj zapleten način. Prve so množili z določenim faktorjem in na te višje cene so priznavali popust.⁶¹⁴

Od julija 1951 so upravičenci namesto dotedanjih bonov vezane trgovine dobivali odkupne bone, ki so se glasili na določene zneske. Z njimi so mogli - kot do tedaj - kupovati industrijsko blago s 65 % popustom v prosti prodaji. Njihovo izdajanje je bilo veliko bolj enostavno; prej so jih izdajali na ime, da bi preperečili trgovanje z njimi, vendar tega ni bilo moč preperečiti. Po novem niso bili sestavljeni iz treh delov, ni jih bilo potrebno potrjevati z vpisovanjem osebnih podatkov prejemnikov in imenom izdajatelja, ni jih bilo potrebno žigosati ali kako drugače uničevati pri uporabi.⁶¹⁵ Odkupna podjetja so jih izdajala kmetom ob obvezni oddaji pridelkov do junija 1952, do ukinitve še

⁶¹⁰ Začević, Lekić, Privredna 3, zapisnik 18. april 1950, str. 243.

⁶¹¹ UL FLRJ, št. 458/1950; AS, MTP, šk. 48, 2261/48, Navodilo o nakupih blaga proste prodaje z boni vezane trgovine, 24. avgust 1950; prav tam, šk. 27, 1731/27, Problematika vezane trgovine, 15. avgust 1950.

⁶¹² UL FLRJ, št. 3/27 - 13. januar 1951.

⁶¹³ AS, MTP, šk. 48, 2263/48, Navodilo MTP o prodaji blaga v vezani trgovini na prežigosane bone, 28. oktober 1950.

⁶¹⁴ AS, MTP, šk. 48, 2263/48, Navodila MTP, 28. oktober 1950. Za tekstil je faktor bil od 5 do 13, za konfekcijo in trikotažo od 3 do 9, za obutev od 2,5 do 5, za železnino od 3, štedilniki vseh vrst do 20, za pobrakrene posteljine vzmeti in steklo 7 in 8, elektrotehnični material 9.

⁶¹⁵ UL FLRJ, št. 31/314 - 3. julij 1951.

zadnje obveze. Imetniki so jih morali porabiti do 15. julija 1952.⁶¹⁶ S tem se je, čeprav že dolgo spremenjena, končala trgovina po vezanih cenah.

Podatki o številu prebivalcev, vključenih v preskrbo po vezanih cenah in količini blaga, ki so ga ti mogli v njenem okviru kupiti, so zelo skopi. Konec oktobra 1948 je bilo po podatkih ministrstva v Sloveniji 675.000 kmetov. V času od septembra 1948 do marca 1949 je bilo povprečno mesečno v preskrbi po vezanih cenah 517.168 potrošnikov, decembra 1949 pa 465.604.⁶¹⁷ Ta padec moremo pripisati odredbi o prodaji po vezanih cenah iz aprila 1949, ki je izključila velike kmete. V letu 1948 je od načrtovanega skupnega blagovnega prometa bilo v OLO Poljčane namenjenega vezani trgovini 10,7 %, v OLO Jesenice pa 3,5 %.⁶¹⁸ Na območju tega OLO je torej le okoli 2,2 % celotnega blagovnega prometa (dober milijon dinarjev) odpadlo na vezano trgovino, v kateri je bilo okoli 8.500 potrošnikov. Kako majhne količine industrijskega blaga so bile namenjene kmečkemu prebivalstvu, kaže tudi primerjava načrtovanega obsega blagovnega prometa v desetih od tedanjih 30 OLO v zagotovljeni preskrbi in v vezani trgovini (ZP = zagotovljena preskrba; VT = vezana trgovina).⁶¹⁹

Okraj	Število prebivalcev		Planirani blagovni promet v 1.000 dinarjih		Povprečni blagovni promet na osebo		
	Plan nakaznic	VT	Skupaj	Od tega na Okrajni zvezi KZ in KZ	Skupno	ZP	VT
Celje-mesto	21.434	1.075	530.132	–	24.317	7.006	2.299
Celje-okol	45.532	35.856	489.876	97.008	5.973	4.646	2.063
Črnomelj	7.755	13.234	111.033	35.072	4.626	4.075	1.317
Gorica	38.101	32.069	470.152	94.972	7.266	5.220	1.291
Kranj	54.460	10.852	720.125	45.410	9.500	5.351	2.495
Lendava	6.028	11.032	140.039	26.480	4.256	4.993	2.143
Ljubljana-m	114.795	3.732	2.949.561	9.608	25.236	6.267	2.574
Ljubljana-o	37.192	19.817	368.454	64.635	5.039	4.699	1.534
M. Sobota	11.573	40.792	259.879	70.008	4.281	4.824	1.440
Trbovlje	38.950	7.162	517.097	27.016	11.516	6.278	1.869
Skupaj LRS	833.083	465.604	12.551.000	1.256.502	8.945	5.349	1.353

⁶¹⁶ UL FLRJ, št. 31368 – 9. junij 1952; Odločba o prenehanju veljavnosti odkupnih bonov.

⁶¹⁷ AS, MTP, šk. 12, 831/12, Predlog MTP zveznemu MTP o preskrbi kmetov, 5. oktober 1948; prav tam, šk. 13, 955/13, Planirani blagovni promet, 24. december 1949; prav tam, 977/13, Pregled zalog in potrošnikov sladkorja za vezano trgovino, september 1948-marec 1949, s.d. V vezani trgovini je oktobra 1949 sodelovalo okoli 125.000 individualnih gospodarstev in okoli 4.000 gospodarstev v zadružništvu. AS, MTP, šk. 27, 1731/27, Podatki o situaciji vezane trgovine, 20. oktober 1949.

⁶¹⁸ ZAC, OLO Poljčane, šk. 20, sign. 465, Poročilo o preskrbi prebivalstva, 10. marec 1949; AS, MTP, šk. 14, 1049/14, OLO Jesenice, Realizacija blagovnega prometa v letu 1948, 19. marec 1949.

⁶¹⁹ AS, MTP, šk. 13, 955/13, Planirani blagovni promet, 24. december 1949.

Tabela prikaže, koliko več so povprečno na osebo namenili za preskrbo v industrijskih središčih in večjih mestih. V petih okrajih (Celje-mesto, Ljubljana-mesto, Maribor-mesto, Jesenice in Trbovlje) je bila ta številka višja od 10.000 dinarjev. Manj kot 5.000 je bila v okrajih z velikim deležem kmečkega prebivalstva (Črnomelj, Lendava, Maribor-okolica, Murska Sobota, Novo mesto, Radgona, Trebnje). Tabela je zgovorna tudi v primerjavi povprečja blagovnega prometa na osebo med zagotovljeno in vezano trgovino. Tudi ob upoštevanju dejstva, da je zagotovljena preskrba zagotavljala upravičencu tako živila kot industrijske izdelke, vezana pa (večini) le industrijske izdelke, so razlike prevelike, saj ponekod na 2- do 3-krat manjši delež nekmečkega prebivalstva odpade 2- do 3-krat večji blagovni promet. Nenazadnje pa so očitne tudi razlike med okraji znotraj posameznih vrst preskrbe. Statistično gledano je upravičenec v zagotovljeni preskrbi v mestu Celje imel na razpolago kar za okoli 30 % več blaga od povprečnega Slovenca in kar za 35 % več od tistih v okrajih z najmanjšimi deleži. Še večje razlike so bile tudi pri vezani trgovini: povprečni upravičenec v mestu Ljubljana je imel za 66 % boljši položaj kot povprečni Slovenci in kar za 170 % boljšega kot v okrajih z najmanjšimi deleži.

Polovica vsega blagovnega prometa v vezani trgovini je bila s tekstilom, izbira pa ni ustrezala povpraševanju. Promet v vezani trgovini se je v 1. kvartalu leta 1949 zmanjšal, ker ni bilo prav tistega blaga, ki so ga najbolj iskali: poleg tekstila še obutve, opek in strešnikov. Zaradi letnega časa so potrošniki hoteli debelo blago, volneno debelo trikotažo, a ker tega ni bilo dovolj, so kupovali drugo. Najbolj je bilo iskano metrsko volneno blago, temne tiskanine za ženske obleke in bombažno blago za delavske obleke. Konfekcija na splošno ni bila zaželena, a je ob pomanjkanju metrskega blaga tudi šla v promet. Dobave tekstila so bile do tedaj majhne, ker so dajali prednost dobavam v zagotovljeni preskrbi, a so kasneje to spremenili in so tudi vezani trgovini namenjali več. Primanjkovalo je tudi sukanca, trikotaže in nogavic.⁶²⁰

Primer prodanih količin tekstila in obutve v vezani trgovini na področju OLO Poljčane leta 1949.⁶²¹

Vrsta blaga	Enota	Prezeto v prvem polletju	Prodano v prvem polletju	Na enega kmečkega prebivalca je pripadlo	
				Od prevzetega	Od prodanega
Tekstil	Meter				
Bombažne tkanine		22.523	28.814	0,71	0,91
Volnene tkanine		3.014	2.840	0,09	0,07
Svilene tkanine		4.811	4.778	0,15	0,15
Skupaj tkanine		30.348	36.432	0,95	1,13

⁶²⁰ Prav tam.

⁶²¹ ZAC, OLO Poljčane, šk. 26, sign. 804, Pokazatelj standarda v zagotovljeni in vezani preskrbi, 1950, s.d.

Nogavice	Par	4.560	3.949	0,14	0,12
Obutev	Par				
Vse vrste		4.815	1.662	0,15	0,05
Za odrasle		3.082	858	0,13	0,02
Otroška, deška in dekliška		1.733	704	0,05	0,02

Količine, ki so povprečno pripadle na enega potrošnika vezane preskrbe, so tako neznatne, da ne potrebujejo posebnega opisa.

Malenkostne količine sladkorja za vezano trgovino v Sloveniji na prehodu iz leta 1948 v 1949 se tudi kasneje niso povečale. Pravzaprav ga v prvih štirih mesecih leta 1949, razen 78 ton od zveznega ministrstva, za vezano trgovino sploh niso dodelili. Ker količine tudi kasneje niso zadoščale za vse potrebe, so ga oktobra 1950 dobili le člani KDZ, otroci od 2. do 7. leta, nosečnice, doječe matere in bolniki. Preskrba s sladkorjem je bila v tem letu zelo kritična. Za kritje potreb vsega kmečkega prebivalstva so mesečno potrebovali 300 ton sladkorja. S to količino bi mogli vsakemu upravičencu ponuditi 450 g. Nekateri, predvsem člani individualnih kmečkih gospodarstev, tedaj že eno leto niso dobili sladkorja.⁶²²

Leta 1950 so v vezani trgovini žitarice dobavljali mesečno v zadostnih količinah. Razen v primorskih krajih, kjer ni bilo dovolj mlinov, so jih delili v zrnju. Glede tobaka so bile razlike od kraja do kraja, ponekod, zlasti v oddaljenejših krajih, ga je primanjkovalo, drugod so ga imeli še v prosti prodaji. V celoti ga je primanjkovalo, saj so od planiranih vrednosti v letu 1950 (33.459.000 dinarjev) realizirali do 31. avgusta le tretjino (11.343.000 din). Takšen rezultat so pripisovali pomanjkanju izbire cenejših cigaret v vezani trgovini. Mila je bilo premalo, v rednih kontingentih ga sploh ni bilo. Kmetje so si pomagali sami, kupovali so kavstično sodo in kuhali milo doma, a ta dejavnost je bila odvisna od sezone klanja. Za predele, kjer ni bilo svinjereje, so priporočali nabavo mila že zaradi higiene otrok. Petroleja ni primanjkovalo, razdeljevanje so na podlagi naročil trgovskih podjetij izvajale OZKZ; ljudje so ga kupovali tudi v prosti prodaji, da so prihranili bone. Pri drugih predmetih ni bilo tolikšnega pomanjkanja, ker je blago prihajalo stalno, čeprav ne vedno v ustrezni izbiri. Primanjkovalo je železnih izdelkov (motik, žebeljev, žičnih vložkov za postelje).⁶²³

⁶²² AS, MTP, šk. 48, 2263/48, navodila MTP, 11. oktober 1950; prav tam, šk. 23, 1450/23, Poročilo Uprave za vezano trgovino v Beogradu zveznemu MTP, 22. april 1949; prav tam, šk. 27, 1731/27, Problematika vezane trgovine, 9. oktober 1950.

⁶²³ AS, MTP, šk. 27, 1731/27, Problematika vezane trgovine, 9. oktober 1950.

Leta 1950 je bila vrednost deleža blaga, prodanega v okviru vezane trgovine, v vsej Sloveniji 1.353.589.000 din ali 10,1 % vrednosti vsega blaga, prodanega preko trgovske mreže (13.398.075.000 din).⁶²⁴

Vešana prodaja v času svojega obstoja ni izpolnila pričakovanj oblasti kot tudi ne tistih, ki jim je bila namenjena. Razlogov je bilo več. Ob njeni uvedbi je bilo omogočeno sodelovanje v njej le velikim kmetom, torej tistemu delu pridelovalcev hrane, kateremu ni bila namenjena. Ko so do njenih bonov kasneje prišli tudi manjši kmetje, niso v njenem okviru ne po količini kot tudi ne po kvaliteti in raznovrstnosti mogli zadovoljiti svojih potreb. Blago, ki ga je ponujala, je bilo slabo izbrano in za potrošnike nezanimivo. Najbolj zaželeno – tekstilni izdelki in obutev – so prihajali v majhnih količinah, iz nepriemernih materialov, v za potrošnike neuporabnih barvah in vzorcih. Zato je imela manjši obseg, kot je bil pričakovan. Potrošniki s svojimi željami niso mogli vplivati na proizvodnjo. Ta je bila usmerjena v čim večje količine in dosiganje planov, v tem okviru pa ni bilo prostora za kvaliteto ali raznovrstnost izdelkov.

Pa naštetih niso bili edini razlogi. Tudi njeno boljše izvajanje bi morebiti pripomoglo k boljšemu stanju. V razmerah centralno vodenega, načrtovanega poslovanja je bila potrebna dosledna evidenca zalog in prodaje blaga ter neprekinjeno pisanje poročil o stanju na višja mesta. Ker tako kot v drugih delih sistema preskrbe tega tudi v vezani trgovini niso izvajali, se je blago kopičilo na enih mestih, medtem ko ga je drugje primanjkovalo. Nenazadnje je potrebno poudariti tudi zapostavljenost vezane trgovine na lestvici prioritet v trgovini. Namenjali so ji le nekaj odstotkov celotne količine blagovnega prometa, pri delitvi blaga je pri trgovcih na veliko vedno bila na zadnjem mestu.

Prosta preskrba

Tega pojma ne smemo jemati dobesedno, saj ni šlo za trgovino brez omejitev, ne po količinah ne po cenah, ampak le za promet blaga, ki so ga smeli prodajati izven okvirov sistema zagotovljene preskrbe in trgovine po vezanih cenah brez kakršnih koli nakaznic, nakazil, odrezkov, kuponov ali bonov. Namen proste prodaje je bila dodatna preskrba prebivalstva s tistimi predmeti, ki jih ni bilo v zagotovljeni ali vezani preskrbi ali pa jih je potrošnik želel dobiti več, kot jih je dobil v enem ali drugem sistemu. Dodatno pomembno vlogo proste trgovine so videli v funkciji črpanja kupne moči dela kmetov, ki so s prodajo svojih pridelkov dobili veliko gotovine. To je oblast videla kot potencialno nevarnost za ravnotežje med kupnimi in blagovnimi fondy. Prosta trgovina naj bi posrkala del te gotovine.

⁶²⁴ PAK, Oblastni LO za Goriško, šk. 18, št. 46, Bilanca kupne moči in blagovnih fondov, 8. junij 1950.

Od osvoboditve je prosta prodaja blaga šla skozi več faz. Takoj po maju 1945 o njej ni bilo govora, saj je veljala splošna prepoved takšnega trgovanja ob določanju cen, ki pa ni bilo sistematično. To se je začelo s prehodom v načrtno gospodarstvo, ki v trgovini ni poznalo nikakršnih posebnosti, cene so bile enotne za vse blago. Uredba o preskrbi prebivalstva februarja 1948 je določila, da se smejo vsi prebivalci, vključno s tistimi, ki so bili zajeti v zagotovljeno preskrbo, preskrbovati tudi v prosti prodaji. V njej so bili kmetijski pridelki, ki so jih prodajali kmetje, zadruga, državna podjetja ali zasebni trgovci po tržnih cenah ter industrijski izdelki po določilih vlade FLRJ ali drugih pooblaščenih organov po določenih (višjih enotnih) cenah. Državni organi so določili tudi način prodaje teh proizvodov.⁶²⁵ Prosta prodaja blaga široke potrošnje se je glede na blagovni skupini delila na **prosto prodajo industrijskih proizvodov in na tržiščno trgovino**. Ta je obsegala prodajo kmetijskih pridelkov in izdelkov domače obrti. Te so smeli prodajati le pridelovalci sami in to neposredno potrošniku na svojem domu ali na tržnici. Za uravnavanje cen v tržiščni trgovini so predvidevali intervencije državnega sektorja trgovine, ki bi s ponudbo sadja in zelenjave v večjih količinah zadrževal rast cen zasebnih ponudnikov.

V začetni skupini predpisov ob uvedbi novega sistema preskrbe leta 1948 sta bila dva, ki sta urejala prosti promet industrijskih proizvodov.⁶²⁶ Ker v začetnem obdobju sistema zagotovljene preskrbe industrijskega blaga še ni bilo veliko v prosti prodaji, je tu šlo predvsem za živila. Kot prodajalci blaga po prostih cenah so torej mogli nastopati pridelovalci živil, poleg nastajajočih zadrug in ekonomij še v največji meri seveda kmetje. Aprila 1948 je zvezni minister odredil, da smejo kmetje prosto prodajati žito, moko, klavno, vprežno in plemensko živino, prašiče in prašičke, mesne izdelke, mast, maslo, loj in jedilno olje na svojem domu, posestvu ali na trgih svojih ali sosednjih okrajev.⁶²⁷ Še istega leta je bila sprejeta tudi spremenjena odredba. Prodajati niso smeli več svežega mesa, dodani pa so bili vino, žganje, krompir, fižol in sladkor (ki so ga pridelovalci sladkorne pese dobivali kot plačilo v naravi). Glavni razlog prenovitve odredbe pa so razkrile nanovo dodane odločbe o kaznovanju, ki kažejo na to, da so kršitve odredbe bile problem, vreden obravnave.⁶²⁸

V Sloveniji so na trgih večjih mest našete predmete smeli prodajati tudi pridelovalci iz nekaterih drugih okrajev. V Ljubljani, Solkanu, Sežani, Postojni in Ilirski Bistrici iz vseh okrajev LRS, v Celju iz Mozirja, Poljčan in Dravograda, v Mariboru iz Ptuja, Gornje Radgone, Ljutomera, Murske Sobote, Dravograda in Lendave ter na Jesenicah iz Kamnika in Gorice. Kmet je za prodajo potrebo-

⁶²⁵ UL FLRJ, št. 12/62 – 10. februar 1948.

⁶²⁶ Odredba o prosti prodaji industrijskih izdelkov po višjih enotnih cenah; UL FLRJ, št. 12/66 – 10. februar 1948 in Odločba o višjih enotnih cenah (trgovskih cenah) za industrijske izdelke v prosti prodaji; UL FLRJ, št. 12/82 – 10. februar 1948.

⁶²⁷ UL FLRJ, št. 34/268 – 23. april 1948.

⁶²⁸ UL FLRJ, št. 95/807 – 23. oktober 1948.

val potrdilo pristojnega KLO, da sam prideluje izdelke v prodaji.⁶²⁹ Naslednje leto so znatno povečali število okrajev, v katerih so smeli poleg kmetov pridelovalcev iz domačega in sosednjega okraja prodajati našteto blago še kmetje iz vseh okrajev republike. Šlo je za velike upravne, industrijske in rudarske kraje.⁶³⁰

Do konca leta 1948 so poročali o velikem pomanjkanju blaga v prosti prodaji, zlasti galanterijskega blaga in živil (marmelade, džema, konzerv, likerjev). Tudi kvaliteta nekaterih izdelkov ni ustrezala zahtevam potrošnikov. Posamezna trgovska in proizvodna podjetja so pogojevala dobavo svojega blaga s protidobavami v blagu.⁶³¹

Po prostih cenah so lahko kupovali vsi potrošniki, namenjene pa so bile predvsem kmetom, ki so pridelke tudi prodajali po prostih cenah. Ker so te kljub imenu bile določene, torej se niso mogle spreminjati glede na stanje na trgu in ker niso zmogle absorbirati čedalje večje kupne moči, ki se je s prosto prodajo ustvarjala na podeželju, kar je bilo v nasprotju z željo po usklajenosti blagovnega fonda s količino denarja v obtoku, se je vlada v začetku leta 1949 odločila za uvedbo prodaje izdelkov lokalne industrije in obrti po prostih cenah (t. i. plan II; več o tem v poglavju »Trgovina«).⁶³² Te naj bi se spreminjale na podlagi ponudbe in povpraševanja. Predlagal jih je direktor industrijskega podjetja lokalnega pomena, potrjeval pa jih je pristojni OLO ali MLO. To so bile prve, tedaj imenovane gibljive, prožne, »klizave«, komercialne ali konjunkturke cene. Višje enotne cene, ki so nekaj časa še veljale za izdelke zveznih in republiških podjetij, so s tem postale neživiljenjske, pogosto v nesorazmerju s cenami enakega blaga lokalne proizvodnje.⁶³³ Ponovitev določil, da je promet s temi proizvodi prost, nakazuje, da so ga lokalni organi še vedno omejevali.⁶³⁴

Do maja 1950 so torej obstajali trije načini proste prodaje:

1. prodaja prostega blaga z eno ceno (običajno nižjo enotno) za npr. razna živila (kvas, kis, sol, tobačni izdelki, marmelada, kompoti, džemi, itd.) ter velik del galanterijskih izdelkov, petrolej, izdelki iz papirja, šolske potrebščine itd;

⁶²⁹ UL LRS, št. 23/141 – 22. maj 1948.

⁶³⁰ Ti kraji so bili Ljubljana, Celje, Maribor, Trbovlje, Jesenice, Kranj, Trbiž, Mežica, Ravne, Solkan, Sežana, Postojna, Idrija in Kočevje; UL LRS, št. 4/17 – 26. januar 1949.

⁶³¹ AS, MTP, šk. 12, 848/12, Problematika resora, 7. december 1948.

⁶³² Odredba o prostem prometu s proizvodi državnih industrijskih proizvodnih podjetij lokalnega pomena v prosti prodaji, UL FLRJ, št. 16/150 – 5. februar 1949; Odredba o določitvi prodajnih cen za proizvode državnih industrijskih proizvodnih podjetij lokalnega pomena v prosti prodaji, UL FLRJ, št. 14/113 – 8. februar 1949; Odredba o prometu z izdelki proste prodaje iz lokalne proizvodnje, UL FLRJ, št. 60/504 – 5. julij 1949.

⁶³³ AS, MTP, šk. 48, 2265/48, Proste cene blaga široke potrošnje, s.d., 1950.

⁶³⁴ UL FLRJ, št. 14/113 – 8. februar 1949.

2. prodaja blaga po višjih enotnih (komercialnih) cenah, ki je imelo od države določeno višjo enotno ceno, kot je bila v zagotovljeni preskrbi in vezani trgovini;
3. prodaja blaga lokalne proizvodnje po t. i. planu II.

Prosta prodaja po vseh teh načinih je bila težavna, ker so za vsakega obstajali posebni predpisi, ki so poleg ostalega tudi omejevali možnost prodaje blaga po enem ali drugem načinu v posameznih skupinah trgovskih podjetij ali zadrug. Prav tako se je pogosto dogajalo, da je bilo v posamezni prodajalni blago naprodaj po dveh ali celo treh načinih proste prodaje z različnimi cenami. To je ustvarjalo težave pri obračunavanju in sploh v poslovanju trgovskih podjetij, potrošniki pa so se razburjali. V enem oddelku trgovine je bil klobuk po 400 dinarjev, v drugem pa 180. Ali pa je svetilka, ki jo je izdelalo republiško podjetje, v eni trgovini stala 35 dinarjev, v sosednji pa enaka iz podjetja lokalne proizvodnje 175 dinarjev.⁶³⁵

Višje enotne (komercialne) cene v prodaji na drobno so bile določene za blago široke potrošnje na podlagi obstoječih nižjih enotnih cen v maloprodaji z uporabo posebnih faktorjev, ki jih je določil zvezni gospodarski svet februarja 1948. V začetku so veljale za blago široke potrošnje zvezne, republiške in lokalne proizvodnje. Z uveljavitvijo predpisov o oblikovanju cen za blago lokalne proizvodnje v začetku leta 1949 so višje enotne cene veljale le še za blago zvezne in republiške proizvodnje. A le do maja leta 1950, ko so bili objavljeni spodaj naštetih predpisi o prosti prodaji. Tedaj je pojem višje enotne (komercialne) cene v maloprodaji izgubil svoj pomen in od takrat teh cen praktično ni bilo več. Pojavile so se cene proste prodaje, ki niso bile nikjer objavljene in so jih uporabljali le za blago široke potrošnje.⁶³⁶

Naslednji korak v sproščanju cen je bil torej storjen v začetku maja 1950, ko je z uveljavitvijo štirih predpisov začel veljati nov način prodaje prostega blaga.⁶³⁷ Namesto dotedanjih treh načinov proste prodaje so uvedli nov enotni način prodaje blaga po prostih cenah. Ta je temeljil na podobnih načelih kot dotedanja prodaja blaga po planu II. Vse blago, z izjemo v zagotovljeni preskrbi in po vezanih cenah, so prodajali v prosti prodaji po cenah, oblikovanih na trgu. Veljati so nehali prepisi o prodaji blaga široke potrošnje po višjih enotnih (komercialnih) cenah. Blago proste prodaje je bilo prosto in njegovega prometa ni smel nihče ovirati. OLO so bili na to posebej opozorjeni, ker

⁶³⁵ Vestnik MTP, 1950, štev. 10-11, str. 62.

⁶³⁶ Vestnik organov za cene, 1951, št. 1-2, str. 6-7.

⁶³⁷ Uredba o prosti prodaji in cenah blaga široke potrošnje, UL FLRJ, št. 29/247 - 19. april 1950; Navodilo o formiranju in določanju cen, po katerih bodo proizvajalna podjetja zveznega in republiškega pomena prodajala proizvode široke potrošnje v prosti prodaji, UL FLRJ, št. 29/250 - 15. april 1950; Navodilo o formiranju in določanju cen na drobno za blago široke potrošnje v prosti prodaji, UL FLRJ, št. 29/251 - 14. april 1950; Navodilo o prometu z izdelki široke potrošnje za prosto prodajo, UL FLRJ, št. 29/252 - 14. april 1950.

so še bili primeri, da se je to dogajalo.⁶³⁸ Pri preganjanju omejevanja so bili dosledni. MLO Kranj je prosil za razlago, ali sme ob višanju cen v zimskem času omejevati cene na tržnici. Ministrstvo je odgovorilo, da so cene prostega kmečkega trga, t. j. kmetijskih pridelkov, ki jih kmet prinaša na trg, proste in glede cen niso dovolili nikakršnega omejevanja. Od kmeta so smeli zahtevati le potrdilo pristojnega KLO, da je izpolnil svoje dolžnosti glede obvezne prodaje svojega pridelka. Možnost preprečevanja pretirane rasti cen so na ministrstvu videli v posredovanju socialističnega sektorja trgovine na trgu s čim večjim odkupom pridelkov od obeh sektorjev.⁶³⁹ Blago v prosti prodaji so smela prodajati vsa državna trgovska podjetja, potrošniške in kmetijske zadruge ter trgovska podjetja družbenih organizacij, in sicer načeloma v posebnih poslovalnicah, v poslovalnicah, kjer so prodajali tudi blago za zagotovljeno in vezano preskrbo, pa le z odobritvijo poverjenika za trgovino pri pristojnem OLO.⁶⁴⁰

Trgovci so še vedno imeli težave pri nabavljanju tekstilnega blaga, ker so okraji, oziroma tamkajšnji okrajni magazini blokirali izdajanje blaga iz zalog in proizvodnje tovarn na svojem področju, dokler niso pokrili vseh svojih potreb. Šele nato so dovolili izpolnitev naročil iz drugih okrajev in to velikokrat na podlagi zamenjave za drugo blago.⁶⁴¹ Ta način trgovanja – blagovna menjava – (na podlagi dokumentov, ki so prihajali iz Beograda, se je zanjo uveljavil tudi srbski izraz »trampa«) je sicer bil prepovedan. Proizvajalci so zaradi pomanjkanja blaga mogli vpeljati ravnanje, ki sicer sploh ne bi bilo mogoče. Kupcem niso dajali vzorcev blaga in njihovih cen in tako so v prodajo prihajali izdelki, ki sploh niso ustrezali krajevnim potrebam. Trgovska podjetja so morala takšen način sprejemati, sicer ne bi dobila niti takšnega blaga. Njegovi kvaliteta in izbira sta bili zelo vprašljivi. Tovarne so konfekcijo izdelovale iz blaga, ki za posamezni artikel ni bil primeren ne po barvi ali kvaliteti (npr. črni kreton, primeren za ženske obleke, so uporabili za moške srajce, za ta namen ustrezajoči svetli sefir pa so uporabili za ženske obleke). Težave so bile tudi z obutvijo, največje pa pri otroških čevljih. Po njih je bilo največje povpraševanje, podjetja pa jih niso hotela izdelovati z izgovori, da je njihova proizvodnja težka in draga. Primanjkovalo je tudi cuciljev/dud za dojenčke, ker jih domača podjetja niso izdelovala.⁶⁴²

Kljub spremembam so dotedanji viri in načini prihoda blaga široke potrošnje na trg, postopki oblikovanja »prostih cen« ter pristojnosti organov oblasti v tem postopku še vedno predstavljali oviro popolnoma prostemu trgovanju. Direktor proizvodnega podjetja je sicer smel sam določiti prodajno ceno iz-

⁶³⁸ AS, MTP, šk. 11, 766/11, Zapisnik konference vseh poverjenikov za TİP OLO, 24. maj 1950.

⁶³⁹ AS, MTP, šk. 40, 2027/40, dopis MTP MLO Kranj, 30. oktober 1950.

⁶⁴⁰ AS, MTP, šk. 48, 2257/48, Organizacija prodaje blaga po novem načinu proste prodaje, 8. april 1950.

⁶⁴¹ ZAC, OLO Poljčane, šk. 26, sign. 799, poročili o nakupu in prodaji predmetov proste prodaje, 6. in 7. oktober 1950.

⁶⁴² Prav tam.

delkom, nadziralo in odobravalo pa jo je še vedno poverjeništvu za finance pri OLO. Trgovina je tej ceni smela dodati trgovsko maržo, ki pa jo je zopet odredil poverjenik za trgovino in preskrbo pri OLO, ki so ga trgovska podjetja morala obveščati o prodajnih cenah v maloprodaji za predmete široke potrošnje. Takšen način določanja cen je vnesel v trgovsko mrežo zmedo v cenah, njihovo sunkovito spreminjanje ter velike razlike v cenah za isto blago na istem področju. Trgovska podjetja niso med seboj usklajevala cen posameznega blaga in je prihajalo do velikih nesorazmerij.⁶⁴³

Razlogi, ki so silili oblast v sproščanje proste trgovine, so bili poleg gospodarskih tudi ideološki. Dohodki vsega prebivalstva v Sloveniji so glede na projekcije konec novembra 1950 v razmerju na načrtovane narasli za 102 %, od tega pri nekmečkem prebivalstvu za 102 %, pri kmečkem pa za 122 %. Kupna moč je v primerjavi z načrtovano zrasla pri nekmečkem za 103 %, pri kmečkem pa za 160 %; v primerjavi z letom 1949 pa je bil indeks rasti kupne moči kmetov okoli 203. Namesto načrtovanih 3,2 milijarde dinarjev je bila kupna moč na vasi 5 milijard dinarjev. Razloge za tolikšen odliv sredstev so videli v slabi realizaciji zagotovljene preskrbe, kar je spodbudilo nakupe nekmečkega dela prebivalstva na vasi in odliv gotovine tja, s tem povezano rast cen in padanje standarda tega dela prebivalstva. Vzrok tega stanja naj bi bili slabo izvedeni obvezni odkupi, ki so kmetu pustili blago, s katerim je mogel »špekulirati«. Tu so mislili predvsem na velike kmete, ki naj bi zaradi prostega trga bogateli. V vodstvu partije so za odtegnitev denarja in bonov z vasi predlagali nadaljevanje že začelih ukrepov: preusmeritve zanimivega blaga iz vezane v prosto prodajo, preusmeritev slednje na vas in popularizacijo nakupov s 60 % popustom, ki so ga dvignili na 65 %.⁶⁴⁴ Nepravilnosti v preskrbi (slab obvezni odkup in slabo pokrivanje zagotovljene preskrbe) so tudi v časopisju priznavali kot vzrok dvigovanja cen industrijskih predmetov in zlasti kmetijskih pridelkov, ki so se »prosto formirale in dosežale v mnogih primerih skoro bajne cene v škodo kupne moči delavca«.⁶⁴⁵

Za odpravo takšnega stanja so izvedli nekaj ukrepov, s katerimi bi uravnotežili kupno moč kmečkega in nekmečkega prebivalstva. Izdelke, ki jih je bolj kupoval kmečki sloj (predvsem neživilske), so podražili. Ker pa bi to udarilo po žepu tudi delavce, so potrošnikom zagotovljene preskrbe dali pravico do 80 % popusta pri nakupu industrijskih izdelkov, potrošnikom vezane trgovine, ki so imeli večjo kupno moč, pa so priznavali le 65 %. Kljub popustu so bile cene industrijskih izdelkov po novem načinu nakupa višje, a le pod pogojem, da je potrošnik z njimi kupoval v zagotavljeni preskrbi iste artikole kot poprej na potrošniške nakaznice (v glavnem tekstil in obutev). Če pa je potrošnik izkoristil novost, ki je bila v tem, da je mogel s temi popusti kupovati katero koli blago v trgovini – seveda z izjemo zagotavljenega – in je

⁶⁴³ AS, MTP, šk. 48, 2265/48, Proste cene blaga široke potrošnje, s.d., 1950.

⁶⁴⁴ Drnovšek, Zapisniki, zapisnik 20. november 1950, str. 236-237.

⁶⁴⁵ Savinjski vestnik, 20. januar 1951, str. 2.

kupil blago, ki ga je bilo več, je zanj plačal manj kot poprej po nižjih enotnih cenah. Hkrati so pocenili vse prehrabne artikle v zagotovljeni preskrbi, ki so jih kupovali izključno nekmetje. Ocenili so, da so se s temi ukrepi cene prehrabnih artiklov v povprečju znižale za 38 %.⁶⁴⁶ Hkrati so znatno dvignili cene soli, petroleja, tobaka in vžigalic. Ta dvig cen predmetov, ki so se v glavnem prodajali po prostih cenah, so utemeljevali z nesorazmerjem med njihovimi cenami in cenami poljedelskih pridelkov.⁶⁴⁷ Šlo je za še en ukrep, ki naj bi zbil kupno moč kmeta in olajšal položaj nekmečkega prebivalstva.

Z uveljavitvijo predpisov o novem sistemu prodaje industrijskih izdelkov in cenah je bil napravljen velik preskok. V primerjavi z do vseh podrobnosti kontingentirane trgovine, ki je s sistemom industrijskih nakaznic vzpostavljala zvezo z vsakim potrošnikom in določala obseg in vrsto njegove potrošnje, ta ni bil več vezan na nakup ozkega izbora blaga, temveč je s svojimi denarnimi sredstvi in določeno količino industrijskih bonov lahko kupil toliko in tisto, kar se mu je zdelo primerno. V tem času so govorili o koncu zagotovljene preskrbe z industrijskimi izdelki, kar pa je le deloma resnično, saj so potrošniki še vedno prejeli industrijske bone.

Določanje cen po prejetih navodilih ob prevedbi v enotni sistem trgovine je v trgovskih podjetjih potekalo brez težav. OLO so določali cene za vso trgovsko mrežo in presojali njihovo primernost na podlagi faktorjev zvišanja, pogojev na trgu, naslonili pa so se na dotedanje cene in dotedanjo prodajo. Za trgovine kmetijskih zadrug pa so cene določile okrajne zveze KZ.⁶⁴⁸ Ob uvedbi zgoraj naštetih ukrepov januarja 1951⁶⁴⁹ (ki so bili nov pomemben korak v smeri sproščanja trgovine) se je promet z blagom proste prodaje v vsej Sloveniji zelo povečal. V prvih dneh prodaje blaga po novem načinu, to je od 15. do 18. januarja, je promet v vsej trgovski mreži narasel za od 50 do preko 200 % nad običajnega. Na velik pritisk potrošnikov na trgovine so vplivali njihovo zanimanje glede novega načina prodaje ter uvedba možnosti uporabe bonov in denarnih kuponov izven področja lastnega okraja, odprava omejitve nakupa blaga na popust samo pri tekstilu in obutvi, možnost nakupovanja blaga s popustom na kmečke bone ter nenazadnje tudi pojav različnih govoric o prenehanju veljavnosti bonov in denarnih kuponov, o zamenjavi in razvrednotenju denarja ipd. V navedenih dneh so največ kupovali potrošniki zagotovljene preskrbe in kmetje na bone. Promet se je po začetnem naglem povečanju pri večini blaga ustalil na višine pred spremembo prodaje ali celo padel pod njo. Verjetno so potrošniki izčrpali svoje bone in kupone, začeli zaupati v nov sistem ali pa (zlasti pri blagu, kjer je promet padel pod višino pred spremembo)

⁶⁴⁶ Prav tam; DE, 19. januar 1951, str. 2.

⁶⁴⁷ DE, 19. januar 1951, str. 2.

⁶⁴⁸ AS, MTP, šk. 41, 2045/41, Najvažnejše ugotovitve o poteku prodaje in cenah po uvedbi novega sistema trgovine, s.d., 1951.

⁶⁴⁹ Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o prosti prodaji in cenah blaga široke potrošnje; UL FLRJ, št. 3/24 - 13. januar 1951.

prenehali kupovati zaradi prevelikih cen. Slednje je veljalo zlasti za železno in tekstil. Trgovci so poročali o velikem negodovanju zaradi zvišanja cen tobaka in tobačnih izdelkov, o zahtevah potrošnikov glede cenejših cigaret ter o velikem padcu prodaje le-teh, v nekaterih okrajih tudi do 35 %, v industrijskih središčih pa še bolj. V industrijskem magazinu TAM v Mariboru je po zvišanju cen prodaja padla s 15.000 cigaret dnevno na le 1.500.⁶⁵⁰

Vedno bolj prosto oblikovanje cen blaga široke potrošnje in izdajanje različnih ukrepov v želji za čim večjim vplivom na delovanje ekonomskih zakonitosti je povzročilo občutno nihanje nivoja maloprodajnih cen tega blaga. V prvi polovici leta 1951 so beležili porast cen industrijskega blaga, v drugi polovici pa so cene padale in padle do najnižjega nivoja v decembru. Takrat so začeli z oblikovanjem osnovnih ekonomskih cen reprodukcijskega materiala z namenom stabilizacije tudi cen blaga široke potrošnje v letu 1952. Z njihovo določitvijo in z ostalimi ukrepi (prevozne tarife, plačni fondi, družbena akumulacija) pa so cene blaga široke potrošnje od januarja 1952 znatno porasle. Dvig cen, opazen v trgovski mreži, je bil najbolj občuten v tekstilni stroki, ker je bilo to blago najbolj iskano. Vzrok zanje je bil dvig cen pri proizvajalcih.⁶⁵¹

Po uvedbi proste prodaje se je dogajalo, da so trgovci zaradi manjšega povpraševanja morali prodajati artikel po nižji ceni od nabavne. V tem primeru so krili negativno razliko iz posebnega računa pri banki, na katerega so nakazovali sredstva v primerih pozitivnega poslovanja. Z ukrepi, ki so bili objavljeni v letu 1951, so cene industrijskega blaga in prehrabnih proizvodov postopoma znižali. Posledica tega je bilo veliko črpanje sredstev iz omenjenega računa razlike pri ceni blaga v trgovini za pokrivanje negativnih razlik. Po navodilih o povračilu razlik, nastalih zaradi znižanja cen za živila in mila za pranje, ki jih je imela v zalogi trgovska mreža,⁶⁵² so trgovska podjetja dobila možnost regresiranja razlike, ki je nastala zaradi znižanja cen nekaterih živil in pralnega mila, s posebnega računa.⁶⁵³

Avgusta 1951 so v Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti in na Ptujju začeli s prosto prodajo kruha. Slovenija je v ta namen dobila 750 ton pšenice v zrnju, iz katere so namleli 638 ton moke. Dnevno so povprečno prodali v Ljubljani 12.000 kg črnega in 2.500 kg belega kruha, v Mariboru 7.000, v Murski Soboti 750 in na Ptujju 900 kg črnega. V Ljubljani in Mariboru je bilo veliko povpraševanje po kruhu v prosti prodaji, precej manjše pa v ostalih dveh mestih. Posebno velik je bil pritisk na prodajalne v jutranjih urah in kruh so prodali do poldneva. V začetku so potrošniki kupovali brez razlike, sčasoma se je povečalo povpraševanje po belem. S takšno prodajo so bili zadovoljni pred-

⁶⁵⁰ AS, MTP, šk. 41, 2045/41, Najvažnejše ugotovitve o poteku prodaje in cenah po uvedbi novega sistema trgovine, s.d., 1951.

⁶⁵¹ AS, MTP, šk. 41, 2045/41, osnutek dokumenta MTP, s.d., 1952.

⁶⁵² UL FLRJ, št. 52/498 – 19. november 1951.

⁶⁵³ Vestnik organov za cene, 1952, št. 3, str. 15–16.

vsem tisti, ki so do tedaj na prostem trgu kupovali moko. Veliko kruha so kupili kmetje. Glavna uprava za trgovino in preskrbo je menila, da bi morali s takšno prodajo kruha čim prej začeti poleg štirih omenjenih krajih še v 20 večjih mestih in delavskih središčih, ki so skupaj šteli 360.100 prebivalcev. Všteti so bili vsi primorski okrajni centri; deloma zaradi nerazvitosti, deloma zaradi bližine meje. Ob predpostavki, da bi vsak od naštetih kupil dnevno 0,25 kg kruha, bi ob 90 % meljavi potrebovali 2.160 ton moke.⁶⁵⁴

Brez ohranjenih celovitih podatkov je težko soditi o obsegu prometa blaga v prosti prodaji. Ohranjeni so le za posamezne artikle in za posamezna obdobja. Leta 1947 je prosta trgovina predstavljala okoli dve tretjini blagovnega prometa, leta 1948 se je zmanjšala, vendar je bila še vedno daleč preko polovice (skoraj 60 %).⁶⁵⁵ K celotni preskrbljenosti prebivalstva je zagotovljena preskrba prispevala s 34,4 %, vezana s 6,2 %, prosta pa z že omenjenimi 59,4 %.⁶⁵⁶ V času od 1. maja 1948 do 30. aprila 1949 so od 27 živil ali živilskih skupin imeli samo v prosti prodaji osem za preživetje manj pomembnih (sveže ribe, zelje, ostala zelenjava, konzervirana zelenjava, vino, pivo, žganje in med). Vsi pomembnejši artikli (moka, sveže meso, mast, olje, jajca, mleko, krompir, fižol, sladkor, riž) so bili nakupljeni izključno ali večinoma v okviru zagotovljene preskrbe.⁶⁵⁷

Za leto 1950 je bil prvotno načrtovani obseg proste trgovine določen na 7.707.183.000 dinarjev,⁶⁵⁸ po rebalansu je bil povečan na 9.124.835.000, realizacija pa je bila 9.601.943.000 dinarjev (105 %).⁶⁵⁹

November leta 1951 je prinesel konec ločevanja cen. Z ukinitvijo zadnjih nižjih enotnih cen za nekatere predmete prav tako ukinjene zagotovljene preskrbe so nastopile le proste cene.

Tudi leta 1952 so bila nekatera živila, čeprav v prosti prodaji, še vedno kontingentirana na republike in podjetja niso smela prosto trgovati z njimi. Njihov promet je še vedno usmerjal Svet za blagovni promet vlade LRS. To je bilo žito, oziroma moka ter maščobe, jajca in mleko v prahu, ki jih je Slovenija prejemale po kontingentih za vnaprej in so predstavljali rezervo.⁶⁶⁰

654 AS, SBP, šk. 13, 799/13, Prosta prodaja kruha, 16. avgust 1951.

655 Vestnik MTP, 1949, št. 19-20, str. 147.

656 AS, MTP, šk. 27, 1712/27, Problematika MTP, stanje v letu 1948, 25. januar 1949.

657 AS, MTP, šk. 58, 2545/58, Realizacija standarda v letu 1948 v luči izredne ankete o preskrbljenosti prebivalstva, s. d.

658 Po prejšnjih načrtih bi bil obseg blaga v prosti prodaji v letu 1950 6,5 milijard dinarjev, kar bi bilo skoraj polovica vse predvidene vrednosti prometa v trgovski mreži tega leta (13,4 milijarde din). PAK, Oblastni LO za Goriško, šk. 18, št. 46, Bilanca kupne moči in blagovnih fondov, 8. junij 1950.

659 AS, MTP, šk. 69, 2619/69, poročilo MTP, 25. januar 1951.

660 AS, SBP, šk. 3, 32/3, Sklepi konference s predstavniki grosističnih trgovskih podjetij prehrabene stroje, 6. marec 1952.

TRGOVINA

Pomanjkanje blaga je v letu 1947 in 1948 zahtevalo planiranje razdeljevanja v obliki distributivnih planov. Plani za vse blago, ki je bilo kontingentirano, to je distribuirano od najvišjih planskih organov, so sestavljali in razrezovali navzdol na ta način, da je zvezno ministrstvo količinske kvote za široko potrošnjo, ki jih je prejelo od zvezne planske komisije, količinsko razdelilo na republike, republiška ministrstva so svoje kvote količinsko razdelila na okraje, ti pa spet količinsko na trgovska podjetja. To količinsko razrezovanje so izvajali posebej za zagotovljeno preskrbo, posebej za vezano trgovino in posebej za prosto trgovino. Ker je bilo blaga še malo na razpolago, je bil tak način distributivnega planiranja potreben, bil pa je vsekakor okoren in trgovini ni dodeljeval možnosti večjega vpliva na industrijo glede izbora in kvalitete blaga. V trgovini je ustvaril psihozo »čakanja kontingentov«, ko je vsako trgovsko podjetje samo čakalo, da »pride kontingent«. Trgovska podjetja so bila bolj administrativni kot trgovski organi. Ta način planiranja pa je imel to dobro stran, da je omogočil pravilnejšo in enakomernejšo razdelitev blaga, kar pa je velikokrat prešlo v preveliko šabloniziranje.

Ministrstvo je torej prejete kontingente razdelilo na OLO, MLO in delavske preskrbovalnice. OLO in MLO so morali takoj po prejetju načrtov razbiti dodeljene količine na okrajne magazine in okrajne združno poslovne zveze, industrijski magazini pa so prejeli plane neposredno. Na osnovi teh obvestil so morali prvi takoj začeti sklepati pogodbe⁶⁶¹ s pristojnimi proizvodnimi direkcijami (zveznimi ali republiškiimi), za riž in kavo ali drugo blago iz uvoza pa z ministrstvom za zunanjo trgovino. Za posamezni OLO ali MLO so svetovali največ po dva prejemnika, ki bi sklepala pogodbe: okrajni magazin za državni in zasebni sektor ter okrajno združno poslovno zvezo za združni. V primeru, da dodeljene količine, razdeljene na četrletja, ne bi presegle predpisane minimalne količine, so morali OLO odrediti samo enega prevzemnika, ki je nato po njegovih navodilih razdelil blago na maloprodajo šele po prevzemu iz proizvodnje. Vsekakor pa so okrajni magazini sklepali pogodbe za manjše industrijske magazine za nekatere predmete. Okrajnim magazinom v MLO Ljubljana, Maribor, Celje in Postojna so določili, da bodo sklepali pogodbe za dobavo količin, ki so nato pri njih predstavljale rezervo za ministrstvo. Prevzemanje in razdeljevanje kontingentov obutve iz zvezne in republiške proizvodnje so izvajali izključno preko industrijskih prodajaln. Izdelke zvezne proizvodnje in drugih republik so prodajale prodajalne kombinata Borovo, proizvodnjo slovenskih tovarn obutve pa poslovalnice Peko. V OLO so torej mogli deliti kontingente in odrediti prevzemnike v maloprodaji le za

⁶⁶¹ Odredba o sklepanju pogodb, ki jih določajo uredba o načrtnem razdeljevanju industrijskega blaga in predpisi o sestavljanju načrta uvoza in o načrtnem razdeljevanju iz inozemstva uvoženega blaga; UL FLRJ, št. 802/1947. Odredba je bila dopolnjena (zaradi spremenjenih rokov) vsaj še dvakrat: UL FLRJ, št. 23/154 – 11. marec 1948 in št. 44/337 – 22. maj 1948.

tisto obutev, ki so jo prejeli iz lokalne proizvodnje (preko ministrstva za komunalne zadeve LRS).

Glede razbitja kontingentov na maloprodajno mrežo so OLO morali paziti, da jih niso preveč drobili in s tem potrošnikom pri nakupu še omogočili zadostno izbiro blaga. Razdeljevanje industrijskega blaga za zagotovljeno preskrbo so morali izvajati ločeno od ostalega blaga (npr. za stimulacijo odkupa ali za prosto prodajo), če je bilo mogoče v posebnem podjetju, sicer pa v ločeni poslovalnici ali vsaj oddelku.⁶⁶²

Ob povečanju blagovnih fondov in zato, da bi odpravili naštete pomankljivosti distributivnega planiranja, so v letu 1949 začeli z novim načinom naročanja blaga in sklepanja pogodb. Kvote za široko potrošnjo so količinsko dodeljevali navzdol le do republik oz. do republiških trgovskih podjetij na veliko, ki so sklepala pogodbe s proizvajalci. Do okrajev in podjetij v maloprodaji pa kvot niso količinsko razrezovali, temveč le točkovni fond za tekstil in obutev in vrednostni obseg vezane trgovine. Vsako podjetje na malo je naročalo v okviru dodeljenega točkovnega fonda in vrednostnega obsega vezane trgovine blago pri grosistu. S tem je samo določalo asortiment blaga in posredno preko grosista vplivalo na industrijo, kaj in kakšne vrste blaga naj bi proizvajalo. Iz razpoložljivih blagovnih fondov so podjetja na malo najprej izbrala blago za pokritje zagotovljene preskrbe, nato za vezano in šele na koncu za prosto trgovino. Na ta način so želeli poskrbeti, da bi v zagotovljeni in vezani preskrbi bil boljši izbor in kvaliteta blaga. S tem načinom naročanja in sklepanja pogodb so trgovine postale odgovorne za boljši izbor in kvaliteto blaga. V letu 1949 so ta način šele uvedli, proizvodni plani pa so bili že prej določeni, zato ti ponekod niso mogli slediti vsem zahtevam trgovine, ko je ta začela naročati. Kadar proizvajalci niso dostavljali blaga pravočasno, v drugačnih količinah ali kvaliteti, kot je bilo dogovorjeno, so se trgovci mogli pritožiti na organih arbitraže. Ta je mnogokrat rzsodila tako, da je podaljšala rok dobave.⁶⁶³

Delitve trgovine na tri sektorje lastništva, ki je obstajala ves čas obdobja racinirane preskrbe, je bilo konec v letu 1948. Priprava na to so bili že v drugi polovici predhodnega leta zaostreni pogoji za poslovanje zasebnih trgovcev, ki so jim sledili novi oteževalni pogoji ob uvedbi zagotovljene preskrbe (omejitve pri trgovanju s kmetijskimi pridelki in prepoved prodaje blaga po prostih cenah).⁶⁶⁴ Po Uredbi o trgovanju s kmetijskimi pridelki v zasebni trgovini⁶⁶⁵

⁶⁶² AS, MTP, šk. 50, 2277/50, Navodila za planiranje garantirane preskrbe v letu 1948 in splošna navodila za delitev hrane, 29. december 1947; prav tam, šk. 46, 2230/46, Navodila za planiranje industrijskih proizvodov za garantirano preskrbo za leto 1948 in navodila za razdeljevanje industrijskih proizvodov do izdaje novih kart, 5. januar 1948.

⁶⁶³ AS, MTP, šk. 10, 755/10, Zapisnik konference direktorjev grosističnih trgovskih podjetij in glavnih direktorij državnih trgovskih podjetij, 25. avgust 1949.

⁶⁶⁴ Več o tem v Prinčič, Načrtna.

⁶⁶⁵ UL FLRJ, št. 12/65 - 10. februar 1948.

so smeli vsi zasebniki, ki so že imeli dovoljenje za trgovanje s kmetijskimi pridelki, trgovati z njimi le na podlagi posebnega dovoljenja, ki jim ga je izdal pristojni OLO ali MLO. Nanašala se je na trgovske obrate s kmetijskimi pridelki in branjarije, ne pa na mesnice, gostilne, slaščičarne in podobne obrate. Zasebnim trgovcem je tudi prepovedala trgovati z alkoholnimi pijačami.⁶⁶⁶ Uredba o trgovskih obratih, ki so imeli pravico prodajati industrijske izdelke in živila, je favorizirala državni in zadružni sektor.⁶⁶⁷

V sklop priprav na prevzem zasebne trgovine sodi tudi navodilo ministrstva glede preučitve zasebnih trgovin v okrajih in možnosti njihovega prevzemanja po državnih in zadružnih podjetjih⁶⁶⁸ ter sestanek pri IO OF za »izvedbo likvidacije privatnih trgovin in čistke našega dosedanjega trgovskega aparata«. Trgovinsko mrežo so nameravali uskladiti s splošnim gospodarskim planom z odpravo zasebnih trgovinskih in gostinskih obratov in s plansko razširitvijo državne in zadružno-družbeno trgovske mreže. Načrtovana čistka trgovskega aparata je merila na izločitev vseh »elementov, ki se ne morejo iznebiti kapitalistične miselnosti in profitterskega duha,« ter njihovo nadomestitev z novimi kadri, ki bi imeli smisel za socialistično trgovino.⁶⁶⁹ Na korenite ukrepe, ki so prihajali, so skušali pripraviti tudi javnost. Zvezni minister je govoril o tem, kako »privatna trgovina postaja vse bolj špekulantska, profitterska, torej protisocialistična.«⁶⁷⁰

Navedeni »elementi« so gotovo bili tudi bivši zasebni trgovci, ki so po poročilu ministrstva na uvedbo novega sistema preskrbe marca 1948 takoj reagirali. Množično so objavljali svojo obrt ob predvidevanju, da se bodo s svojim obratom vred vključili v zadružni sektor. Bilo je nekaj primerov, ko so na tak način ustanovljali nove zadruga. Dotedanja trgovina zasebnega trgovca je postala trgovska zadruga, bivši zasebni trgovec pa njen poslovodja. V odgovor na takšne primere je ministrstvo odredilo, da so se, razen v primerih, kjer so po temeljiti presoji to izjemoma dovolili, taki trgovci morali praviloma zaposliti le kot uslužbenci v zadrugah drugod.⁶⁷¹

Nov omejevalni element za zasebno trgovino, Temeljni zakon o zasebnih trgovinah, je te sicer dovoljeval, vendar je pristojni upravni organ izdal dovoljenje za trgovino le, če je bila v skladu s planom trgovske mreže.⁶⁷² Odločilen udarec pa je zasebna trgovina doživela 20. maja z nasilnim prevzemom zasebnih trgovin.⁶⁷³ Njihovo število se je v mesecu dni zmanjšalo za več kot 50 %,

⁶⁶⁶ AS, MTP, šk. 46, 2231/46, okrožnica MTP glede uredbe, 26. februar 1948.

⁶⁶⁷ UL FLRJ, št. 12/79 - 10. februar 1948.

⁶⁶⁸ AS, MTP, šk. 46, 2233/46, okrožnica MTP glede zasebne trgovske mreže, 7. april 1948.

⁶⁶⁹ AS, MTP, šk. 9, 645/9, Zapisnik sestanka Uprave pri IO OF za likvidacijo privatnih trgovin in čistko trgovskega aparata, 18. maj 1948.

⁶⁷⁰ AS, MTP, šk. 14, 1039/14, Govor zveznega ministra za TJP, 23. april 1948.

⁶⁷¹ Prav tam, Poročilo MTP o novem sistemu preskrbe, 10. marec 1948.

⁶⁷² UL FLRJ, št. 39/288 - 5. maj 1948.

⁶⁷³ Več o tem v Prinčič, Načrtna, str. 378.

padalo pa je še kasneje in je v začetku leta 1949 predstavljalo le še dobrih 5 % vseh trgovin, dve leti kasneje pa le še 2,7 %.

Ob sproščanju trgovine so pri republiškem svetu za blagovni promet izdelali predlog o ukinitvi določbe uredbe o trgovanju s kmetijskimi pridelki v zasebni trgovini, po kateri so morali zasebni trgovci pridobiti posebno dovoljenje. Posredovali so ga zveznemu svetu za zakonodajo, ker so menili, da takšno omejevanje v novih razmerah trgovanja ni več umestno. Kljub neznatnemu številu zasebnih trgovcev je naslovnik odgovoril, da *»še vedno obstajajo razlogi za omejevanje poslovanja zasebnih trgovcev in obrtnikov /.../«*⁶⁷⁴

V obdobju zagotovljene preskrbe se je torej trgovina glede na obliko lastnine v glavnem delila le še na državno in zadružno, poleg tega so v majhnem številu obstajale še trgovine množičnih organizacij, zasebnih pa je bilo le še za vzorec. Državni sektor trgovske mreže je obsegal državna trgovska podjetja v prodaji na veliko in malo, industrijske magazine in delavske preskrbovalnice. Ob uvedbi sistema zagotovljene preskrbe so osnovne enote državne trgovske mreže bila okrajna in mestna trgovska podjetja. Prvotno je obstajalo več državnih trgovskih podjetij, ki so bila pod operativno-upravnim vodstvom zveznega ali republiškega ministrstva. Ob večanju števila strokovnega kadra in z večjimi izkušnjami OLO ter v cilju decentralizacije trgovine na debelo, so začeli tudi trgovino na debelo prenašati na podjetja okrajnega pomena pod vodstvom OLO ali MLO. Najpogostejši tip državnega okrajnega trgovskega podjetja je bila trgovina, ki je obsegala promet z vsemi življenjskimi potrebščinami. Specializirane prodajalne so se pojavljale le v mestih in večjih industrijskih središčih. Glavni nosilci trgovine in osnovne enote trgovske mreže so bili okrajni magazini, ki so jih ustanavljali na sedežih vseh okrajev in so jih vodili OLO ali MLO. Imeli so svoje poslovalnice po krajih v skladu z lokalnimi potrebami. Pri njihovem nastajanju so morali upoštevati že obstoječe zadružne trgovine. Okrajni magazini so vodili trgovino na veliko v okraju za svoj in zasebni sektor, hkrati pa opravljali razdeljevanje blaga tudi na drobno. Pri večjih industrijskih in rudniških podjetjih in gradbiščih so ustanavljali za preskrbo delavcev in njihovih družin posebne delavske preskrbovalnice, ki so imele svoje trgovinske obrate, menze in ekonomije. Svoje lastne trgovine sta imela Jugoslovanski kombinat gume in obutve (Borovo, bivši Bata) in Glavna direkcija republiške usnjarske industrije (bivši Peko in ostali slovenski obrati čevljarke industrije).

Trgovska mreža zadružnega sektorja je bila sestavljena iz kmečko-nabavnih in prodajnih zadrug, delavsko-uslužbenskih nabavljalnih in potrošniških zadrug ter okrajnih poslovnih zvez s svojimi poslovalnicami. Zadružne prodajalne so se oskrbovale pri okrajnih poslovnih zvezah. OLO so bili zadolženi

za sodelovanje pri decentralizaciji zadrug in pri vzpostavitvi posebne mreže tržnih poslovalnic KZ, ki so imele nalogo zamenjevati industrijske in poljedelske proizvode po vezanih cenah, ker so državna trgovska podjetja prodajala prve le po prostih in nižjih enotnih cenah, medtem ko je bila vsa trgovina z vezanimi cenami v rokah KZ. Načelo decentralizacije zadrug je bilo, da naj bi vsaka zadružna trgovina imela samostojno zadrugo s svojim UO.

Svoja trgovska podjetja so imele tudi množične organizacije. Predvsem je organiziralo taka podjetja Združenje vojaških vojnih invalidov, ki je imelo svoja številna podjetja republiškega, okrajnega in krajevnega pomena. Podjetja invalidske organizacije so poslovala po posebnih predpisih (uredba o gospodarskih podjetjih invalidskih organizacij) in niso bila ne državna ne zasebna. Tako kot za državna tudi zanje ni bilo potrebno obrtnopravno dovoljenje kot za zasebna podjetja. Delovala so tudi še podjetja ostalih množičnih organizacij (AFŽ, LMS itd.).

Obdobje zagotovljene preskrbe pa ni poznalo delitve trgovine le po sektorjih lastništva, temveč tudi po vrstah blaga, ki so ga prodajale različnim potrošnikom. Šlo je za delitev blaga na tisto v zagotovljeni preskrbi, v vezani in prosti prodaji. Temelj te delitve je postavila ena iz niza uredb v času vzpostavitve zagotovljene preskrbe.⁶⁷⁵

Predmete zagotovljene preskrbe so prodajale vanjo zajetim potrošnikom

- kmečke nabavne in prodajne zadruge svojim članom (vendar le do marca naslednjega leta⁶⁷⁶),
- okrajni magazini vsem potrošnikom v okraju, in sicer v posebnih prodajalnah, ločenih od prodajaln, ki so prodajale blago v prosti prodaji,
- mestni magazini in blagovnice vsem potrošnikom mesta in okolice,
- delavsko-uslužbenske nabavljalne in potrošniške zadruge svojim članom,
- delavske preskrbovalnice svojim članom in
- zasebne trgovine potrošnikom mesta in vasi.

Industrijske predmete za prodajo kmetom po nižjih enotnih (vezanih) cenah v zameno za kmetijske pridelke, ki so jih ti kmetje prodali po določenih državnih (vezanih) cenah, so prodajale samo kmečke nabavno-prodajne zadruge in prodajalne OZPZ. Industrijske predmete, ki so bili v prosti prodaji po višjih enotnih (trgovskih, komercialnih) cenah, so prodajali vsem potrošnikom samo okrajni in mestni magazini, blagovnice ter delavsko-uslužbenske nabavljalne in potrošniške zadruge. Prodajali so jih v posebnih trgovinah.

Delo na področju organizacije trgovine je bilo zaradi različnih sistemov v trgovini in temu primerno urejene trgovske mreže zelo težavno. Razni načini

⁶⁷⁵ Odredba o trgovskih obrtih, ki imajo pravico prodajati industrijske izdelke in živila po nižjih enotnih cenah; UL FLRJ, št. 12/79 – 10. februar 1948.

⁶⁷⁶ AS, MTP, šk. 47, 2244/47, Navodila MTP o razširitvi distributivne mreže, 9. marec 1949.

trgovanja in s tem v zvezi različne cene za iste proizvode, so trgovcem (in potrošnikom) tudi omogočali različne malverzacije. Da bi jih zmanjšali, so leta 1949 izvedli različne ukrepe za specializacijo trgovske mreže glede na način trgovanja. Širili so mrežo, ki je zagotavljala zagotovljeno preskrbo, načrtovali so posebno mrežo za preskrbo dojenčkov in nosečnic, za udarnike, za preskrbo članov kmetijsko obdelovalnih zadrug in združenih ekonomij, za izventržne koristnike s poslovanjem Trgovinskega servisa, posebno mrežo za t. i. plan II, posebno združno trgovsko mrežo, rudarske magazine (vse v letu 1949) (nekatero tu omenjene in še druge so obdelane v poglavju »Posebni potrošniki«). Pri nadzoru so ugotavljali, da se trgovska mreža in trgovski organi ne držijo teh navodil, zato se stanje ni bistveno izboljševalo.⁶⁷⁷

Trgovina na veliko

Glavni direkciji državnih trgovskih podjetij, ki je začela z delom 1. marca 1949,⁶⁷⁸ in republiškim grosističnim podjetjem Živila, Galanterija, Tekstil-obutev, Železnina in Trgovinski servis⁶⁷⁹ se je konec leta pridružila še Agencija za blago proste prodaje in zaokrožila število podjetij veletrgovske mreže, ki so obstajala tudi še vse leto 1950.⁶⁸⁰

Trgovinski servis je bil ustanovljen z odločbo vlade z dne 15. januarja 1948. Po uredbi o trgovinskih servisih je izvajal naloge prodajnih servisov za ministrstvo, za JA, za vsa ministrstva, ki niso imeli lastnih trgovinskih servisov, za glavno direkcijo za eksploatacijo železnic v Ljubljani in za Direkcijo PTT. Oskrboval je torej izventržne koristnike z blagom po nižjih in višjih enotnih cenah. V zvezi s spremenjeno trgovinsko politiko, po kateri so se ti preskrbovali z blagom po nižjih enotnih cenah le izjemoma in le v malenkostnem obsegu, večinoma pa z blagom po splošnih tržnih cenah v redni trgovski mreži, je postal obstoj Trgovinskega servisa nepotreben. Zato so večji del njegovih nalog prevzeli republiški grosisti Tekstil-obutev, Železnina ter Agencija za blago proste trgovine. S poslovanjem je prenehal po odločbi 21. avgusta 1950.⁶⁸¹

V grosistični mreži je prevzela vlogo posrednika brez skladišč Agencija za blago proste prodaje v Ljubljani, ki so jo ustanovili konec leta 1949, naslednje leto pa je ustanovila podružnice v Mariboru, Celju in Kranju.⁶⁸²

⁶⁷⁷ AS, MTP, šk. 23, 1487/23, dopis MTP, 21. junij 1949; prav tam, šk. 18, 1228/18, letno poročilo MTP, 1950.

⁶⁷⁸ Prav tam, 1056/14, dopis zveznemu MTP o organizaciji republiške grosistične trgovske mreže, 20. maj 1949.

⁶⁷⁹ AS, MTP, šk. 10, 755/10, Zapisnik konference direktorjev grosističnih trgovskih podjetij in glavne direkcije državnih trgovskih podjetij, 25. avgust 1949.

⁶⁸⁰ AS, MTP, šk. 18, 1228/18, Letno poročilo MTP za leto 1950.

⁶⁸¹ AS, MTP, šk. 46, 2230/46, okrožnica MTP, 17. januar 1948; prav tam, šk. 50, 2285/50, Predlog za ukinitvev Trgovinskega servisa in odločba o tem, 2. in 21. avgust 1950.

⁶⁸² AS, MTP, šk. 18, 1228/18, Letno poročilo MTP za leto 1950.

Trgovsko podjetje z živili Živila je bilo ustanovljeno 4. marca 1949 kot republiško podjetje v trgovini na veliko za razdeljevanje prehrabnih artiklov v zagotovljeni, vezani in prosti preskrbi (kolonialno in prehrabno blago, razen mlevskih izdelkov). Poslovalo je po vsej Sloveniji in skrbelo za dostavo blaga državnim in združnim podjetjem v maloprodaji.⁶⁸³ Trgovsko podjetje z železnino, kemičnim blagom, gradbenim materialom in ravnim steklom (Železnina) je začelo poslovati 1. aprila 1949, prav tako njegovo skladišče v Celju. Trgovsko podjetje s tekstilom in obutvijo (Tekstil-obutev) je poslovalo od 1. marca 1949, imelo je skladišča v Ljubljani in Mariboru. Trgovsko podjetje z galanterijo, pisarniškim materialom, šolskim priborom, pohištvom in votlim steklom (Tkanina) je poslovalo od 1. maja 1949.⁶⁸⁴

Učinkovitost teh podjetij (ki pa ni bila odvisna le od njihovega dela, temveč tudi od proizvajalcev blaga, oziroma izpolnjevanja pogodbenih obveznosti glede dobave blaga) lahko prikažemo z rezultati realizacije planov. V prvem polletju leta 1949 je trgovsko podjetje z živili imelo pri pralnih praških in milu le 50 % realizacijo. Težave so imeli s skoraj vsemi artikli, tudi s soljo, ki je ni primanjkovalo, a zanjo ni bilo dovolj vreč. Trgovsko podjetje z galanterijo je izpolnilo plan za mešano blago v tem obdobju 82,5 %, podjetje Tekstil-obutev povprečno okoli 70 %, podjetje z železnino 75 % in Trgovinski servis vse kontingente okoli 43 %.⁶⁸⁵

Po razpustitvi Navoda je bilo 1. januarja 1948 (omenja se tudi datum 21. december 1947) ustanovljeno podjetje Žito, katerega pristojnost je bil promet z žitom in mlevskimi izdelki. V nasprotju z Navodom podjetje ni imelo svoje prodajne mreže po okrajih, temveč le skladišči v Mariboru in Celju. Prodajo žit in mlevskih izdelkov je izvajalo preko okrajnih magazinov in mlinov (krmila), ki so le pogodbeno opravljali usluge za Žito. Svojim poslovalnicam in drugim koristnikom so smeli blago izdajati le na podlagi nalogov, prejetih od Žita, ki je tudi izdajalo račune zanj. Pred začetkom gospodarskega leta 1949/50 je bila ustanovljena Zvezna direkcija Žitofonda s sedežem v Beogradu. V posameznih republikah so iz bivših samostojnih podjetij ustanovili podružnice Žitofonda s svojimi bazami in delegacijami. Trgovsko podjetje Žito je prešlo v zvezno pristojnost. Novi sistem dela se je razlikoval od prejšnjega le v toliko, da so morali po okrajih biti zaposleni lastni uslužbenci za delo, ki so ga prej v glavnem opravljali okrajni magazini. Ta sistem naj bi varoval žitni fond, a je zelo povečal režijo. Ministrstvo je smelo razpolagati le s tistimi količinami, ki so mu bile odobrene za določene namene potrošnje in le v okviru teh je sme-

⁶⁸³ AS, SBP, šk. 8, 457/8, Poročilo o poslovanju državnega trgovskega podjetja Živila, 1. april 1952; prav tam, šk. 14, 1056/14, dopis MTP zveznemu MTP o organizaciji republiške grosistične trgovske mreže, 20. maj 1949.

⁶⁸⁴ AS, MTP, šk. 14, 1056/14, dopis MTP zveznemu MTP o organizaciji republiške grosistične trgovske mreže, 20. maj 1949

⁶⁸⁵ AS, MTP, šk. 10, 755/10, Zapisnik konference direktorjev grosističnih trgovskih podjetij in glavne direkcije državnih trgovskih podjetij, 25. avgust 1949.

lo dajati dispozicije podružnici Žitofonda. V začetku leta 1951 je bila zvezna direkcija Žitofonda ukinjena, podružnica v Sloveniji pa je postala samostojno republiško trgovsko podjetje Žitofond. Do začetka leta 1952 je imelo v mestih in sedežih okrajev 27 poslovalnic, ki so bile popolnoma odvisne od svoje direkcije. S sprostitvijo trgovine je odpadla potreba po večini poslovalnic, zato so jih 15 v začetku leta 1952 ukinili in jih je odtlej bilo le še 12. Obsegale so po enega ali več okrajev in so skupaj imele povprečni mesečni promet 10.000 ton moke vseh vrst.⁶⁸⁶

Decentralizacija na področju maloprodaje in sproščanje blagovnega prometa sta spodbudila tudi decentralizacijo pri republiških grosistih. V sredini leta 1951 so obstajala skupaj le štiri (Živila, Tekstil-obutev, Železnina in Galanterija), dobrega pol leta kasneje pa je samo na področju živil obstajalo sedem grosističnih podjetij.⁶⁸⁷ Ustanavljali so nova področna veletrgovska podjetja po strokah. Zaradi razdelitve že naročenih kontingentov so bila začasno še republiška, s sproščanjem blagovnega prometa (z ukinitvijo kontingentov) pa so jih nameravali prenesti v lokalno pristojnost.⁶⁸⁸

Trgovina na malo

V začetku leta 1949 je maloprodajna trgovinska mreža v Slovenija štela 4.669 trgovin. V državnem sektorju je bilo 878 mestnih podjetij, 811 okrajnih, 3 veleblagovnice (2 v Ljubljani in ena v Celju), 51 poslovalnic podjetij republiškega ali zveznega pomena in 61 industrijskih poslovalnic, združni pa je štel 482 delavsko- uslužbenskih zadrug, 48 poslovalnic okrajnih zvez KZ in 1.434 trgovin KZ. Industrijskih magazinov je bilo 237, preostanek so bile zasebne trgovine in tiste v lasti družbenih organizacij.⁶⁸⁹

Proces decentralizacije v trgovini, ki so ga z mnogo hvale izvedli v letu 1948, že leta 1949 ni bil več tako visoko cenjen. Pokazale so se tudi njegove slabosti. Maloprodajna trgovska mreža ja bila dokaj razdrobljena in je v različnih sektorjih obsegala celo vrsto vzporedno delujočih trgovskih podjetij, zlasti industrijskih magazinov (delavske preskrbovalnice, GLIM, oskrbovalnice republiških kmetijskih gospodarstev Slovenije, resorne preskrbovalnice) in manjših potrošniških zadrug. Njihova organizacija je bila tesno povezana z industrijo in takrat obstoječim sistemom preskrbe industrijskega delavstva.

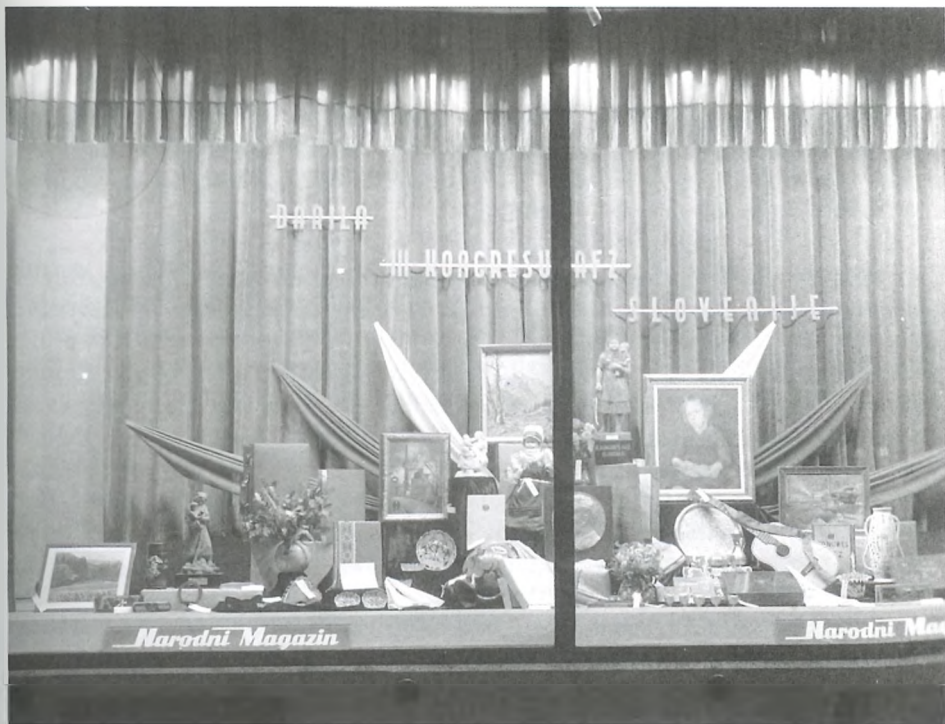
Na ministrstvu so ugotavljali, da je trgovska mreža preveč razdrobljena, brez pregleda, blagovni fondí pa preveč razbiti in brez evidence. Preureditev go-

⁶⁸⁶ AS, SBP, šk. 15, 889/15, Problematika prometa z žitaricami in mlevskimi izdelki, 20. april 1952; AS, MTP, šk. 24, 1472/23, odločba vlade LRS o prenosu Žita v zvezno pristojnost, 31. december 1948.

⁶⁸⁷ AS, SBP, šk. 11, 641/11, dopis glavne uprave za TiP, 9. avgust 1951; prav tam, šk. 3, 32/3, sklepi konference predstavnikov grosističnih podjetij prehrabene stroke, 6. marec 1952.

⁶⁸⁸ AS, SBP, šk. 11, 641/11, odločba o ustanovitvi grosističnih podjetij, s.d., avgust 1951.

⁶⁸⁹ AS, MDN, šk. 8, 202/8, Pregled trgovske mreže s stanjem 1. januarja 1949, 1. april 1949.

Izložba Na-me, 1948 (MNZS, fototeka, št. 4640/1)

spodarske uprave in s tem povezana ekonomizacija gospodarstva je zahtevala tudi na področju trgovine reorganizacijo dotedanjih organizacijskih oblik in na tej osnovi so jo v letu 1950 izvedli v maloprodaji. Predlagali so, naj se po okrajih zmanjša število malih trgovin, v vsaki oblasti pa odpre nekaj velikih trgovin z manufakturo, kjer bi se blago centraliziralo in bi tako potrošniki imeli možnost večje izbire. Enako so predlagali za majhne poslovalnice z obutvijo, ki naj bi se pridružile trgovinam Triglav.⁶⁹⁰ Predlagane spremembe v smislu večje smotrnosti in racionalnosti v delovanju trgovske mreže so v letu 1950 tudi izvedli. Odpravili so vzporedno delovanje preštevilnih samostojnih trgovin različnih sektorjev v istih krajih, povezovanje vodstev trgovskih podjetij, ki so delovala v eni upravni enoti, je omogočilo specializacijo trgovin, zmanjševali so zaposlenost in večali izkoriščenost transportnih sredstev. Prizadevanja za zmanjševanje zalog, za čim hitrejšo kroženje blaga in za stalno nižanje splošnih stroškov poslovanja⁶⁹¹ še dodatno kažejo na uveljavljanje upoštevanja ekonomskih zakonitosti v poslovanju. V zvezi z zagotovljeno preskrbo so

⁶⁹⁰ AS, MTP, šk. 27, 1735/27, Zapisnik konference z oblastnimi poverjeniki za TIP, 16. november 1949.

⁶⁹¹ AS, SBP, šk. 14, 836/14, Analiza razvoja maloprodajnega trgovskega omrežja v LRS v l. 1950, s. d.

tudi združili zadruge v okrajih, kjer je bilo veliko število potrošniških zadrug. Blago zanje je moral prevzemati en prevzemnik.⁶⁹²

Padec števila pri delavskih preskrbovalnicah in potrošniških zadrugah je posledica zgoraj naštetih sprememb v trgovski mreži v smislu racionalizacije poslovanja. Omenjene so se združile ali vključile v državna trgovska podjetja, katerih število se je v tem letu povečalo.

Po spremembah se je mreža prodajaln prehrabnih in industrijskih proizvodov zagotovljene preskrbe razširila. Pri tem so gledali na to, da so v vseh okrajih, zlasti v industrijskih središčih in mestih ustanovili posebne poslovalnice za preskrbo nosečih žen in doječih mater, na podeželju pri KZ pa oddelke za iste namene, razen tega je bila organizirana posebna trgovska mreža v državnem sektorju za prosto prodajo blaga po planu II. lokalne proizvodnje in trgovine po višjih komercialnih cenah. Za slednjo so zaradi zajema kupne moči na podeželju v drugi polovici leta oblikovali oddelke tudi v združenem sektorju. Za pravilno preskrbo članov KDZ in združnih posestev so bile pri podjetjih okrajnih zvez KZ ustanovljene posebne poslovalnice, pri KZ pa posebni oddelki za prioriteto preskrbo KDZ in ZP.⁶⁹³ Krčenje trgovske mreže na eni strani je spremljalo njeno širjenje na drugi.

Na območjih s pretežno kmečkim prebivalstvom se je število poslovalnic OM zmanjšalo, okrepila pa se je združna trgovina. Na območjih z razvito industrijo (npr. Celje-okolica, Kamnik, Kočevje, Kranj-okolica, Poljčane), kjer so se industrijski magazini že pred tem - ob razviti splošni trgovski mreži - pokazali kot odvečni, pa se je število podružnic okrajnih magazinov na njihov račun še povečalo. Ravno pri okrajnih magazinih se je pokazala nesmotrnost dotedanjega drobljenja trgovske mreže in smiselnost centraliziranega vodenja podružnic znotraj okraja. Povečanje njihovega števila je bila posledica dotedanjih izkušenj, saj se je že utrjena organizacijska oblika pokazala kot najbolj racionalna. Upravnim organom v OLO in MLO je takšna organizacija zagotavljala učinkovito vodstvo in enotnost v organizaciji državnega sektorja v okrajnem merilu ob manjših stroških. Omogočala je stalno spremljanje izvrševanja nalog, ki so jih imeli v pogledu blagovno-denarnih fondov. Samim podjetjem je bilo tako omogočeno odpiranje specializiranih trgovin, vzdrževanje manj dobičkonosnih trgovin v manjših ali oddaljenejših krajih, prevzem blaga od proizvajalcev ali veletrgovcev v velikih količinah (in nižjih cenah) in vzdrževanje enakomerne preskrbe v celem okraju.

⁶⁹² AS, MTP, šk. 23, 1487/23, dopis Republiške poslovne zveze NPZ (nabavno potrošniškega združništva), oddelek za potrošniške zadruge, 21. junij 1949

⁶⁹³ AS, MTP, šk. 18, 1228/18, Letno poročilo MTP za leto 1950.

Poleg okrajnih magazinov so v okrajih obstajala trgovska podjetja, ki so poslovala le v nekaterih strokah, v glavnem z mlekom, mesom, kurivom. Večinoma so se ukvarjala tudi z odkupom, nosila pa so različna imena (Meso-promet, Promes, Mleko, Kurivo, Prehrana, Okrajno odkupno podjetje, Okrajno klavno podjetje itd.). Njihovo število je v letu 1950 upadlo, ker so se zgodile pomembne spremembe pri odkupu, mnogo pa jih je bilo prenešenih na KLO ali MLO.

Mestna trgovska podjetja so bila tipična specializirana podjetja v velikih mestih, ki so se večinoma ukvarjala s prometom industrijskih in prehrabnih izdelkov (manufaktura, galanterija, tekstil, kemikalije, papir, špecerija, zelejnjava) ali manjša trgovska podjetja, ki so delovala v okrajih z manjšimi središči in so bila večinoma specializirana. Nosila so imena Izbira, Hrana, Živila, Povrtnina, Usnje-čevlji, Manufaktura-galanterija, Papir itd., ki so se v različnih mestih večinoma ponavljala, pojavljale pa so se tudi že razlike.

Republiških trgovskih podjetij je bilo le pet (Državna založba Slovenije, Slovenija-šport, Radio-center, Dom in Slovenija-avto); vsa so imela sedež v Ljubljani. Po obsegu blagovnega prometa in številu poslovalnic so bila pomembna le prva tri. Državna založba Slovenije je bila zastopana le v knjigotrški stroki, a je imela poslovalnice po vsej Sloveniji, razen na območju MLO Maribor ter OLO Sežana in OLO Gorica, kjer je tovrstni promet opravljalo podjetje Mladinska knjiga. Slovenija-šport je tržil s športnimi rekviziti s poslovalnicami v vseh važnejših gospodarskih središčih. Isto je veljalo za podjetje Radio-center, ki je prodajalo radijske aparate in nadomestne dele zanje.

Skupina industrijskih prodajalnih tovarn je zajemala posebno prodajno mrežo tovarne obutve Triglav (bivši Peko) v Trziču in ostalih tovarnih čevljev z lastno prodajno mrežo, poslovalnice elektrotehničnih podjetij in državnih posestev ter nekaterih proizvodno-uslužnostnih podjetij, ki so opravljale trgovino na malo kot postransko dejavnost. Število teh podjetij se je v letu 1950 skoraj prepolovilo, kljub temu pa se je število njihovih poslovalnic dvignilo. To je kazalo na boljše organiziranost. V tem pogledu je bila najboljša mreža podjetij Triglav, pri kateri so nizki stroški poslovanja govorili v prid prodaji čevljev v posebni mreži.⁶⁹⁴

Leta 1951 so maloprodajno trgovsko mrežo zopet reorganizirali. Zaradi očitka monopolizma so se lotili velikih podjetij (prej opevanih okrajnih magazinov) z mnogo podružnicami in jim ob bok postavljali nova, ki naj bi jim bili konkurenca. Vendar namen vsepovsod ni bil uresničen. Ponekod so okrajne magazine »razbili« tako, da je večina njihovih podružnic na podeželju prešla v sklop že obstoječih KZ, medtem ko se je iz uprave in poslovalnic v kraju sedeža prejšnjega podjetja oblikovalo t. i. mestno podjetje, ki pa ni bilo nič

drugega kot okrajni magazin v malem. Drugod so okrajni magazin razdelili v dve podjetji, ki pa sta obdržali vse svoje prejšnje podružnice v enaki obliki. Spet drugje so ukinili nekaj manjših poslovalnic, podjetje pa je poslovalo naprej v nespremenjeni obliki. Tako reorganizacija trgovske mreže ni dosegla zaželenega cilja, saj so iz bivših poslovalnic oblikovali le malo novih, samostojnih podjetij.⁶⁹⁵

Kot primer trgovske mreže v posameznih okrajih si oglejmo stanje v nekaterih. Maja 1951 so v okraju Kočevje obstajali: OM z 28 poslovalnicami, trgovsko podjetje Okrajne zveze KZ z 2 poslovalnicama, 20 KZ in 2 poslovalnici z obutvijo Triglav. Okraj Ptuj je imel OM z 42 poslovalnicami, v okraju Slovenj Gradec je bil OM z 29 poslovalnicami, 2 poslovalnici Jugopetrola, poslovalnica Usnja in kože ter Odpad. Trgovsko podjetje Okrajne zveze KZ je imelo lastno poslovalnico in je poslovalo s 27 KZ, delovala sta še rudarski magazin Mežica in industrijski magazin Guštanj.⁶⁹⁶

Z vzpostavitvijo posebnih poslovalnic za prioriteto preskrbo kmetijsko-obdelovalnih in zadružnih ekonomij so začeli takoj po izidu uredbe o novem načinu trgovanja po vezanih cenah. V vsakem okraju bi morala obstajati vsaj ena. Konec aprila 1949 je v LRS delovalo skupaj 30 trgovin zadružne trgovske mreže za preskrbo kmetijsko-obdelovalnih zadrug in zadružnih ekonomij,⁶⁹⁷ po stanju 31. oktobra 1949 pa jih je bilo že 192. Od tega je bilo 97 prodajaln samo za ta namen, 95 prodajaln pa je obstajalo kot oddelek KZ oziroma poslovalnica Okrajne zveze KZ. Decembra 1949 je prišlo na eno poslovalnico 48 družin oziroma 182 članov in to je privedlo do sklepa, da je mreža pregosta, zato pri širjenju obdelovalnih zadrug niso več širili tudi trgovin.

Vsako včlanjeno gospodinjstvo je imelo možnost takoj ob vstopu v zadrugo zamenjati bone, ki so jih imeli še od prodaje svojih pridelkov pred vstopom v zadrugo. V prometu omenjenih poslovalnic je bilo zastopano sledeče blago: tekstil (57 %), obutev (19,5 %), sladkor (5,4 %), kovinsko blago (5,4 %), z več kot po 1 % so nastopali le še modra galica (1,6 %), kemični proizvodi (1,2 %) in umetna gnojila (1,1 %). Blizu sta bila še posoda (0,9 %) in tobak (0,7 %), vsi ostali so nastopali v relativno neznatnih količinah (od največ 0,5 % votlo steklo do 0,03 % opeka, med važnejšimi artikli so bili zastopani žitarice z 0,4 %, petrolej in sol s po 0,3 % ter vžigalice z 0,2 %). Glavnino zalog, ki je še bila konec oktobra 1949 v teh poslovalnicah, so predstavljali najbolj kupovani tekstil, obutev, kovinsko blago, sladkor in steklo. Sklepati je moč, da so te trgovine na splošno dobro oskrbovali in da so prioriteto preskrbo članov kmetijsko-obdelovalnih zadrug v tem času res izvajali. Poleg tega so vse obdelovalne zadruge, ki niso pridelale dovolj žita zase, oskrbovali z žitom po vezanih cenah.

⁶⁹⁵ AS, SBP, šk. 13, 792/13, Material za konferenco predsednikov IO OLO, s.d.

⁶⁹⁶ AS, MTP, šk. 25, 1565/25, poročila o trgovski mreži v okrajih Ptuj, Slovenj Gradec in Kočevje, maj 1951

⁶⁹⁷ AS, MTP, šk. 12, 889/12, Poročilo o specialni trgovski mreži za plan II ter preskrbo kmetijsko-obdelovalnih zadrug in zadružnih ekonomij, 31. maj 1949.

Da ne bi bila zadruga prikrajšana pri bonih, je lahko prejela od Narodne banke toliko bonov za široko potrošnjo nad 10.400 dinarjev, kolikor jih je potrebovala za plačilo žitaric. V novembru 1949 so preskrbeli z žitaricami 13.675 članov kmetijsko-obdelovalnih zadrug in zadružnih ekonomij.⁶⁹⁸

Na območju LRS je bilo pri kmetijskih zadrugah in trgovskih podjetjih Okrajne zveze KZ po stanju junija 1950 1.262 trgovskih poslovalnic. Trgovska podjetja Okrajne zveze KZ so bila grosistično-maloprodajna podjetja pod neposrednim vodstvom njene uprave, vodila pa so jih okrajna poverjeništa za trgovino in preskrbo. Glavna naloga teh podjetij je bila preskrba KZ z industrijskim in ostalim potrošnim blagom vezane in proste trgovine. Trgovska podjetja Okrajne zveze KZ so imela tudi svojo maloprodajno mrežo. Še posebej so skrbela za pravilno izvajanje prioritete preskrbe članov kmetijsko-obdelovalnih zadrug in zadružnih posestev. Vendar so bile trgovine državnega sektorja bolj založene z blagom kot podjetja zadružnih organizacij. Okrajni magazini so bili močna konkurenca KZ, ki so pogosto prodajale blago, ki potrošnikov ni zanimalo. Okrajni magazini so v tekmi z zadružnim sektorjem osvajali tržišče. Na prodajalca v zadružnih trgovinah je prišla le polovica ali celo le tretjina prometa v državnih.

V trgovskih podjetjih okrajnih zvez KZ je bil padec blagovnega prometa tolikšen, ker je bil omejen le na vezano trgovino, zato so KZ so v letu 1949 imele povprečno vsaka po 94.000 din izgube.⁶⁹⁹ Vzrok slabega poslovanja trgovin KZ naj bi bilo tudi njihovo slabo sodelovanje v odkupu, za njihovo nerentabilnost pa so krivili tudi OLO. Ti so v sistemu planskega razdeljevanja dodeljevali premajhne kontingente (v primerjavi z deležem kmečkega prebivalstva na njihovem območju) za maloprodajo KZ. Zato so kmetje raje kupovali v poslovalnicah okrajnih magazinov, ki so bile v večini vasi, kjer je bila trgovina KZ; te pa so imele premajhen promet za kritje svoje režije. Pri KZ je bilo veliko nekurantnega blaga, ki so ga prevzele od bivših Naproz. V KZ so tudi veliko menjavali poslovodje.⁷⁰⁰

V boju za uravnoteženje denarno-blagovnih fondov so pospeševali uvajanje novih oblik prodaje blaga predvsem na podeželju. To so izvajali s precej razgibano potujočo trgovino, ki so jo razen močnejših mestnih trgovskih podjetij (npr. Na-Ma Ljubljana, Manufaktura-Galanterija Maribor) uvedla tudi okrajna trgovska podjetja v okrajnem in medokrajnem merilu. Potujoče trgovine so kmetje pozdravili. Če so jih organizirali zato, da bi s podeželja pritegnili čim več gotovine, so morale nuditi le blago, po katerem je bilo največje povpraševanje: vse vrste tekstilnega, zlasti pa volnenega blaga za obleke, blago za podloge, barhent, ženski tisk za predpasnike, ženske naglavne rute, bom-

⁶⁹⁸ AS, MTP, šk. 27, 1731/27, Poročilo o preskrbi zadružnega sektorja v vezani trgovini, 3. december 1949.

⁶⁹⁹ AS, MTP, šk. 37, 1954/37, Poročilo o delu KZ in OZKZ, 14. oktober 1950.

⁷⁰⁰ AS, MTP, šk. 9, 566/9, neoznačeno poročilo. 1951.

bažne nogavice vseh vrst, otroški čevlji, pletene otroške garniture. Ogromno povpraševanja je bilo za okensko steklo, emajlirano posodo, metle, ribarice, zobne ščetke, kremo za čevlje, elastiko, dude ter vrsto drugih predmetov. V letu 1950 so v potujoči trgovini dosegli 225 milijonov izkupička. Prav tako so začeli z organizacijo sejmov v močnejših gospodarskih centrih (Celje, Ptuj, Maribor, Lendava), ki so še bili povezani z gospodarskimi razstavami.⁷⁰¹

Potrebe za čim boljšo preskrbo delavcev v večjih industrijskih središčih, pri važnejših gradbiščih (Mariborski otok, Vuzenica, Tezno, Strnišče, izviri nafte) ter gostov v letoviščih (Rogaška Slatina, Dobrna, Radenci) z blagom proste prodaje so privedle do odpiranja posebnih poslovalnic. Imenovali so jih tudi sezonske trgovine.⁷⁰²

Poleg organizacijskih težav so trgovino pestile tudi težave zaradi pomanjkanja šolanega kadra. Premalo je bilo primernih prostorov za trgovanje in skladiščenje ter opreme zanje. Dodatno težavo je predstavljala zastarelost tistega, kar so imeli na razpolago, premalo je bilo blaga, premalo transportnih sredstev. Ugotavljali so, da je v drugih krajih skupne države stanje precej boljše.

Plan II

Poleg načrtovanih količin surovin za lokalno proizvodnjo v industriji in obrti, ki je bila vključena v splošni državni razdelitveni načrt (plan I), so v začetku leta 1949 načrtovali dodelitev posebnih količin za lokalno proizvodnjo, namenjenih za prosto prodajo.⁷⁰³ Lokalna proizvodnja II se je razlikovala od ostale industrije, tako zvezne, republiške in v oteženih gospodarskih pogojih tudi od lokalne industrije I. Zanj so nabavo, proizvodnjo in prodajo administrativno določali upravni organi. Razlika je bila v dejstvu, da so njeno proizvodnjo načrtovali le globalno, le z nalogo, da proizvajajo blago za široko potrošnjo. Ohranjala naj bi ravnotežje med proizvodnjo in kupno močjo prebivalstva.⁷⁰⁴ Na podlagi sklepa posvetovanja komunalnih ministrov pri vladi FLRJ dne 8. januarja 1949 je bila prodaja proizvodov lokalne industrije II popolnoma prosta na podlagi ponudbe in povpraševanja, pri čemer so nameravali iz te prodaje oblikovati tržni dobiček, ki je bil določen po planu 1949 za LR Slovenijo na 2,1 milijarde dinarjev in bi tvoril eno bistvenih postavk dohodkov republiškega proračuna.⁷⁰⁵

V »*planu II*«, kot so popularno na kratko imenovali tovrstno blago, so lahko prosto prodajali vse blago lokalne proizvodnje, ki ni bilo izrecno namenjeno

⁷⁰¹ ZAC, OLO Poljčane, šk. 26, sign. 799, Poročilo o nakupu in prodaji predmetov proste prodaje, 6. oktober 1950; AS, MTP, šk. 18, 1228/18, Letno poročilo MTP za leto 1950.

⁷⁰² AS, MTP, šk. 47, 2245/47, Vabilo MTP na konferenco glede sezonskih trgovin, 2. april 1949.

⁷⁰³ UL FLRJ, št. 16/146 - 18. februar 1949.

⁷⁰⁴ Glej tudi Boris Kidrič, *Sabrana dela VI*, Beograd 1985 (dalje: Kidrič, *Sabrana*) str. 28 in 59.

⁷⁰⁵ AS, MTP, šk. 9, 629/9, zapisnik: novi način prodaje proizvodov lokalne industrije II, 13. januar 1949.

za vezano in garantirano trgovino. Zanj so nameravali ustanoviti posebno trgovsko mrežo. Prodaja ni bila omejena s kakršnimi koli razdelilniki ali dirigiranjem, temveč odvisna samo od iniciative in sposobnosti nabavljalcev.⁷⁰⁶ Po operativnem planu so aprila 1949 nameravali odpreti 52 poslovalnic, ki naj bi začele poslovati 1. maja.⁷⁰⁷

Večina okrajev zaradi pomanjkanja prostorov, sredstev in predvsem kadra ni pravočasno oblikovala te posebne mreže in so se nagibali k rešitvi, da bi proizvode plana II prodajale vse obstoječe trgovine skupaj z ostalim blagom. Dokler ni bilo določeno, katera trgovska podjetja smejo prodajati blago plana II, so ga prodajale le specialne trgovine znotraj državnih trgovskih podjetij (okrajni in mestni magazini, delavsko-nameščenške potrošniške zadruga in rudarski magazini) pod pogojem, da so imeli povsem ločene prostore in knjigovodstvo. OLO so morali te poslovalnice okrepiti z najboljšim kadrom in širiti njihovo mrežo. Konec aprila 1949 je v LRS delovalo skupaj 38 trgovin v planu II.⁷⁰⁸ Osnovni razlog, da specialne trgovine še niso bile oblikovane v vseh mestih, so videli v slabem sodelovanju med poverjeništvu za trgovino in preskrbo pri OLO in trgovsko mrežo.⁷⁰⁹ Vendar se je stanje hitro spreminjalo. V goriški oblasti npr. je v času gornjega poročila obstajala le ena, poldrugi mesec kasneje pa enajst, tekle pa so priprave za skupaj 23 prodajalnic oz. oddelkov.⁷¹⁰

Po manj kot desetih mesecih dela posebnih trgovin plana II so ugotavljali, da je ta novi način trgovanja odigral pomembno vlogo tako v krepitvi komercializacije trgovine kot v zadovoljevanju potreb potrošnikov in v razvoju lokalne proizvodnje (v iskanju novih virov in njenih novih možnosti). Vendar pa pospešeno ustanavljanje poslovalnic po planu II ni imelo pred očmi le prodaje lokalne proizvodnje kot sredstva dopolnilne preskrbe, temveč so ga videli kot sredstvo za izravnavo blagovnih fondov s kupno močjo. "*Obvladati moramo ekonomske zakone,*" se je pridušal pomočnik ministra Pogačar.⁷¹¹ Plan II je bil eden od znanilcev t. i. novega gospodarskega sistema, ki je v jugoslovansko gospodarstvo prinesel spremembe, ki so šle v smer delnega upoštevanja zakonitosti tržnega gospodarstva.

⁷⁰⁶ AS, MTP, šk. 47, 2245/47, okrožnica MTP o posebnih prodajalnah za prodajo blaga iz plana II, 12. april 1949.

⁷⁰⁷ AS, MTP, šk. 13, 938/13, poročilo v Beograd, 9. april 1949.

⁷⁰⁸ AS, MTP, šk. 12, 889/12, Poročilo o specialni trgovski mreži za plan II ter preskrbo KOZ in ZE, 31. maj 1949; prav tam, šk. 10, 752/10, Zapisnik konference poverjenikov OLO, 4. maj 1949.

⁷⁰⁹ AS, MTP, šk. 12, 897/12, Poročilo o stanju posebne mreže plana II, 12. maj 1949.

⁷¹⁰ AS, MTP, šk. 13, 990/13, Poročilo o stanju preskrbljenosti goriške oblasti, 24. junij 1949.

⁷¹¹ AS, MTP, šk. 10, 682/10, Sklepi medmestne konference, 21. januar 1950; prav tam, 696/10, konferenca na zveznem MTP, 15. februar 1950; prav tam, šk. 9, 642/9, Poročilo s konference na MTP, 14. april 1950.

ODKUP

V skladu s predpisi o preskrbi prebivalstva je z večino kmetijskih pridelkov, ki so jih odkupovale kmečke Naproze, okrajne zadružne poslovne zveze, državna odkupna podjetja in druga pooblaščená državna odkupna podjetja imelo izključno pravico razpolaganja zvezno ministrstvo. Marca 1948 so to bile žitarice, živina za klanje in rejo ter živinski proizvodi, riž, fižol, olivno olje, sir, krompir in ostali kmetijski pridelki, ki so jih odkupovali na podlagi odkupnih načrtov. Z volno, kožami, industrijskimi rastlinami in suhimi višnjami so razpolagala ministrstva, ki so izvajala njihov odkup. Z vsemi ostalimi pridelki so razpolagala republiška ministrstva za trgovino in preskrbo. Razdelitev odkupljenih pridelkov v pristojnosti zveznega ministrstva so izvajali na podlagi nalogov za delitev (dispozicij), ki jih je njegova zvezna uprava za odkup izdajala republiškim upravam za odkup.⁷¹² Sledeč temu navodilu so v Sloveniji po omenjenem datumu po vezanih cenah odkupovali pšenico, rž, koruzo, ječmen in oves, odraslo govedo in teleta, ovce, koze, pitane, mesnate in mršave prašiče in prašičke, svinjsko mast, kože, volno, jesenski krompir, fižol, vino (le v okrajih Gorica in Sežana), industrijske rastline⁷¹³ in nekaj drugih pridelkov, od katerih so v Sloveniji prišli v poštev le ribe in trdi siri. Žitarice so odkupovale zadrúge in okrajne zveze potrošniških zadrúg in jih predajale najbližjim skladiščem državnega podjetja Žito ali po njegovih navodilih v mline. Tehnična izvedba je ostala enaka, kot je bila do tedaj v obvezni ali prosti prodaji. Klavno govejo živino, klavne prašiče in drobnico so odkupovala pooblaščená odkupna podjetja ali okrajne zveze potrošniških zadrúg. Z govejo živino in mesom je razpolagalo ministrstvo, odkupljene prašiče pa so okrajna podjetja morala oddajati podjetjem, določenim za klanje in predelavo. Teh je bilo osem. Tudi večino ostalih pridelkov so odkupovale zadrúge in okrajne zveze potrošniških zadrúg, le pri nekaterih so sodelovali še drugi: pri kožah in volni Koteks, pri vinu okrajna državna podjetja za odkup vina.

Ko so se pokazale težave pri odkupih, je nastal zapis, ki dobro odseva namen in izvedbo odkupov: *»Da zagotovimo izvedbo odkupov, pravilno diferenciacijo in politiko odkupov, je nujno potrebno okrepiti in izpopolniti operative odkupne organe s kadrom. Zato predlagajte iz vašega območja tovariše, ki imajo pogoje. V poštev prihajajo NK delavci iz produkcije, bajtarji in mali kmetje, poljedelski delavci, tudi bivši intendanti iz NOV. Izbirajte take, ki so izkazali svojo revolucionarnost in uspešne prijeme pri izvajanju politično-gospodarskih nalog na vasi /.../.«⁷¹⁴ Ob takšnem kadrovanju ni nič čudnega, da so se v poročilih o izvedbi odkupov ohranili tudi naslednji zapisi: *»A h kmetu pogosto pri odkupu pristopimo kot žandarji. Dogajalo se je, da so nabavljalci prihajali v svinjake s pištolo ali nožem.«* *»Tako pa javljajo celo**

⁷¹² AS, MTP, šk. 46, 2232/46, Navodilo zveznega MTP, 15. marec 1948.

⁷¹³ Sladkorna pesa in njeno seme, cikorija, sončično seme, seme oljne repice, bučno seme, hmelj, pivovarski ječmen. Med 21 naštetimi v navodilih je tu izpostavljenih le nekaj najbolj pogostih v Sloveniji.

⁷¹⁴ AS, CK KPS, šk. 11, a.e. III/283/59, Okrožnica uprave za kadre pri CK KPS, 8. avgust 1949.

primere groženj z orožjem, zapiranje v klet in pretepanje s strani odkupnih organov (posebno v mariborski oblasti).« »Postopek operativcev je razviden iz priloženega zapisnika o zaslišanju Vajngerla, iz katerega izhaja, da je možno, da je operativec Krapša Konrad nameril vanj pištolo, ni pa nobene- ga govora o brzostrelki.«⁷¹⁵

V začetku leta 1948, po uvedbi zagotovljene preskrbe, so še veljali nekateri predpisi o odkupu, ki so bili sprejeti že leta 1947 za tekoče gospodarsko leto. Osnovne smernice glede načina izvedbe in količine so bile določene centralno, sama izvedba pa je bila prepuščena republiškim organom. Dolžnost zavezancev za obvezno oddajo je bila prodati državi določeno količino pridelkov. Ta je odkupovala po določenih državnih (vezanih) cenah. Poleg plačila v gotovini so dobili v enakem znesku še bone za nakup industrijskega blaga v vezani trgovini. Sistem načrtovanja količin za posamezne zavezance je bil enak kot v predhodnem obdobju. S splošnim državnim načrtom za odkup posameznega pridelka so določili obveznosti za posamezne republike, v njih izdelani načrti pa so se preko v okrajnih in krajevnih LO izdelanih razdelitvah prenesli in porazdelili na posamezna kmečka gospodarstva.

Tudi v obdobju 1948–1952 je bil obvezni odkup osnovni način, s katerim je država zagotavljala kmetijske pridelke za del prebivalstva, ki jih sam ni prideloval. Prisotne so bile vse značilnosti odkupa kot v preteklem obdobju, novost je bila neposredna povezanost odločitve kmeta za oddajo z možnostjo pridobivanja industrijskega blaga po nižjih cenah. Tudi njihova največja protislovnost se je izraziteje pokazala v tem obdobju, zato šele tu navajamo vse njihove značilnosti v vsem času njihovega obstoja: bili so obveza zasebnih kmetov, kmetijsko-obdelovalnih zadrug in ekonomij kmetijskih zadrug prodati državi določene količine pridelkov po predpisanih cenah; bili so del centralno načrtovanega in vodenega gospodarjenja, republike so jih le izvajale; v zelo visokem deležu so zajemali pridelke zasebnih kmetov; bili so oblika prisilnega prelivanja zasebnih sredstev v državno sfero; bili so sredstvo izvajanja socialistične politike na vasi; niso bili samo gospodarska, temveč tudi važna politična naloga; po mnenju oblasti od njihove pravilne izvedbe ni bila odvisna le preskrba prebivalstva, temveč tudi razvoj socializma na vasi; bili so ena od oblik prvotne akumulacije socialističnega gospodarstva; bili so sredstvo vzdrževanja ravnovesja med blagovnimi in kupnimi fondi; bili so sredstvo za vzdrževanje standarda mestnega prebivalstva; imeli so protisloven značaj: oblast je želela čim več pridelkov, hkrati pa, sledeč svoji politiki slabitve položaja kmetov, ni želela z odkupom krepiti njihovega položaja; bili so ena od oblik izvajanja različnega odnosa do različnih socialnih skupin; do leta 1950 so lahko naknadno spreminjali zahtevane količine (ni načela predvidljivosti), šele leta 1951 so to izrecno prepovedali; norme določanja obvez

⁷¹⁵ AS, MTP, šk. 45, 2194/45, Zapisnik III. medmestne konference o trgovini in preskrbi, 19.–21. januar 1950; prav tam, JT, šk. 1, okrožnica JT LRS, 10. maj 1950; prav tam, GUDN, šk. 4, 87/4, dopis OLO Maribor-okolica glede prisilnega odvzema žita, 13. november 1951

II 28/368-46

ODLOČBA.

Po 21.81. UOKRP (Ur.L.LRS 29/50) se razveljavljata odločba

KLO Radovčje, s katero je bilo določeno, da mora Kone
francijska, Rascomje ro,
za leto 1951 obvezno oddati 60 kg. masti, — kg hita, — kg volne,

in odločbe OLO Kamnisk št. VII-1156 z dne 12. 7. 50

o zavrnitvi pritožbe zgoraj imenovanega in se zadeva vrača KLO-ju, da
izda novo odločbo.

Razlogi.

Pritožilca ima z la 67 a upr. obd.
lovalne zemlje na 7,48 ha. Predpi. obvezno
prodaji madi bi mogel zvašati povor.
ni vajoci 57,40 kg. Berzveda 60 kg ste
odločbi KLO-ju, da ne zavrniti.

Razveljavitev odločbe o odkupu, 1951 (AS, GUDN, šk. 3, št. 61)

so bile raztegljive, pri njihovem izvajanju so uporabljali tudi politična, ne le gospodarska merila; bili so izvajani pod prisilo, tudi dejansko fizično, spremljali so jih primeri izživljanja nad obvezanci; v prvem povojnem obdobju so se še prepletali z rekvizicijami; v njihovi izvedbi so poleg upravnih organov in odkupne mreže sodelovali tudi množične organizacije in organi pregona; bili so stalno kazensko varovani, v zadnjem obdobju tudi obvezno sodno, ne le upravno; za neposredno izvedbo so uporabljali kader, za katerega ni bila nujno potrebno strokovno znanje, temveč »revolucionarnost«; njihovo izvajanje je bilo skrbno spremljano (upravna in pravosodna veja oblasti); bili so zelo medijsko podprti; vanje so vnašali duha tekmovalnosti; pri izvedbi odkupov ni šlo le za količinsko realizacijo, temveč tudi za pravilno časovno razporeditev in pravilno odpremo blaga.; spremljale so jih stalne napake, ki so izvirale iz njihovega protislovnega značaja, obsežnosti dela, ki so ga zahtevali, nasičenosti izvajalcev, saj so se neprestano vrstili, administrativnega (»šablonskega«) izvajanja; izvedba ni bila nikoli popolna.

Odkupljene količine v obveznem odkupu 1948–1952

Tabela prikazuje odkupljene količine v obveznem odkupu 1948–1952 (v tonah, mleko v milijonih litrov, jajca v milijonih kosov):⁷¹⁶

Artikel	1948	1949	1950	1951	1952
Bela žita ⁷¹⁷		21.332	17.579	21.103	17.055*
Koruza	2.363		3.412		
Krompir		102.650	20.901 ⁷¹⁸	71.000 ^{*719}	
Meso	12.080*	17.402	16.932 ⁷²⁰	25.592*	
Mast		1.112	1.878 ⁷²¹	2.442*	2.017 ^{*722}
Mleko		46,1	56,5	70,0 ^{*723}	
Vino					
Volna ⁷²⁴	10,260	31,218	33,516	24,560 (do 31.8.)	
Fižol			635 ⁷²⁵		

* Pomeni le plan.

Kolikšen je bil delež pridelkov, ki so ga pridobili v obveznih odkupih od zasebnega sektorja (kmetov), koliko pa iz združenega in državnega? Vsa leta je bil pri slednjih zelo nizek.⁷²⁶

Pridelek	Zasebni	Združni	Državni
Žitarice	93,5	6,3	0,2
Krompir	85	14	1
Meso			
Konji	94,4	2,2	3,4
Goveje meso	92,6	5,5	1,9
Svinjsko meso	40	10	50
Mršavci	94	6	—
Vino	57,6	41,6	0,8
Mleko	89,9	7,9	2,2
Mast	67,3	5,3	27,4

⁷¹⁶ Opomba je le tam, kjer podatek ni naveden že v besedilu; pridelki, ki so bili v odkupu v gospodarskih, ne pa koledarskih letih, so vpisani v prvo leto gospodarskega leta.

⁷¹⁷ AS, GUDN, šk. 1, 6/1, Analiza plana odkupa belih žit za leto 1952/53, 31. avgust 1951.

⁷¹⁸ AS, GUDN, šk. 5, 126/5, Obvezni odkupi v letu 1951.

⁷¹⁹ AS, MDN, šk. 9, 242/9, Zadolževanje združenega in privatnega sektorja za 1951/52, 10. februar 1951.

⁷²⁰ AS, GUDN, šk. 5, 126/5, Obvezni odkupi v letu 1951.

⁷²¹ Prav tam.

⁷²² AS, GUDN, ŠK.1, 6/1, Dinamični plan odkupa masti v 1952, s.d.

⁷²³ Prav tam.

⁷²⁴ AS, MDN, šk. 9, 260/9, Pregled odkupa volne v letih od 1947 do 31. 8 1951.

⁷²⁵ AS, GUDN, šk. 5, 126/5, Obvezni odkupi v letu 1951.

⁷²⁶ AS, SBP, šk. 11 650/11, Analiza odkupov normalne količine...

V prostem odkupu so bila razmerja podobna. Tabela prikazuje delež prostih odkupov po sektorjih lastništva leta 1950 (v odstotkih):

Pridelek	Zasebni	Zadružni	Državni
Seno	98	1,9	0,1
Slama	95	5	—
Repa	93	6,8	0,2
Pesa	55	25	20
Korenje	95,1	3,6	1,3
Slive, sveže	97,2	1,2	1,6
Jabolka	89,4	9,2	1,4
Grozdje	66	16	15
Ostalo sadje	91,3	6,5	2,2
Fižol	59,3	20,7	20
Zelje	45,3	13,2	41,5
Zelenjava	38	25	37
Maslo	97,6	1,6	0,8
Sir	93	6,4	0,3
Jajca	98,6	0,5	0,9
Perutnina	97,6	0,7	1,7

V gospodarskem letu 1951/52 je bil po dokončnem planu v odkupu belih žit zasebni sektor udeležen z 18.490 tonami (87,2 %), zadružni s 600 (2,8 %) in državni s 66 tonami (0,3 %). Razlika do 100 % je bila mlatilniška merica (2090 ton), od katere pa je velika večina bila iz zasebnega sektorja.⁷²⁷ Kljub tem nizkim številkam so na ministrstvu za državne nabave ocenjevali, da je zadružna proizvodnja »močna«, saj naj bi oddajala velik delež svojega pridelka: 12,5 % žit, 22 % krompirja, 23,5 % mesa in skoraj polovico pridelanega mleka (48,6 %). Njihova lastna analiza pa je pokazala, da so obremenitve na hektar v zadružnem sektorju manjše kot v zasebnem.⁷²⁸

V odkupu kmetijskih pridelkov je bil zaradi preskrbe prebivalstva najvažnejši odkup žita. Ta v Sloveniji ni obsegal velikih količin, zato je bil, poleg krompirja, najvažnejši odkup živine. Prva po uvedbi zagotovljene preskrbe je bila uredba o odkupu klavne živine marca 1948, dopolnjena z navodilom o obvezni oddaji živine in s sklepanjem pogodb o pitanju prašičev. Obvezno oddajo živine je bilo moč izvršiti tudi s prodajo svinjske masti in suhe slanine.⁷²⁹ Zavezanci so morali državi prodati določene količine goveda, prašiče, ovce in jagmeta ter koze in kozličke. V Sloveniji je ministrstvo na osnovi prejetega na-

⁷²⁷ AS, SBP, šk. 10, 611/10, Poročilo JT o odkupu belih žit, 6. september 1951.

⁷²⁸ AS, MDN, šk. 9, 242/9, Zadolževanje zadružnega in pribvatnega sektorja za leto 1951/52, 10. februar 1951.

⁷²⁹ UL FLRJ, št. 24/161 – 20. marec 1948, št. 64/539 – 17. julij 1948 in št. 40/297 – 8. maj 1948.

črta za obvezen odkup mesa v republiki v letu 1948 v sodelovanju z ministrstvom za kmetijstvo in republiško plansko komisijo preučilo možnosti za odkup goveje klavne živine, drobnice, pitanih in mršavih prašičev ter odojkov za čas od 1. aprila do konca leta. Načrt, ki ga je predložilo zvezno ministrstvo, je predvideval odkup 12.900 ton mesa, načrt slovenskega pa je predvideval 8.770 ton govejega mesa, 170 ton drobnice, 2400 ton svinjskega mesa in 670 ton drobovine, ki bi jo prodali kot meso. Skupna količina je bila 12.010 ton. Od tega so v prvem četrtletju že odkupili 2500 ton, kot možna količina za odkup je preostalo še 9.510 ton. Razlika, ki je ni bilo moč odkupiti, da bi izpolnili načrt zveznega ministrstva, je bila 870 ton.

Takšen izračun so utemeljili na zmanjšanju skupnega števila goveje živine v republiki za 4 %. To zmanjšanje glede na leto 1946 je pokazal popis živine 15. decembra 1947. Zaradi izterjave primanjkljaja obvezne oddaje iz leta 1947 ter obveznega odkupa v prvih treh mesecih leta 1948 in prisilnega odkupa na račun izterjave davkov pa je bil padec staleža goveje živine še večji. Število glav se je zmanjšalo predvsem pri večjih posestnikih, ki so predstavljali osnovo pridelovalcev živine za trg. Od 147.700 gospodarstev z živino jih je bilo takih (z več kot 3 glavami) le 28 %. Slovenija, razen Primorja, ni pridelala večjega števila drobnice, poleg tega pa so jo zase porabili pridelovalci sami, zato tu ni bilo moč predvidevati večjih količin.⁷³⁰ Edino možnost, ki bi povečala odkup mesa, so videli v povečanju dobav blagovnih fondov trgovski mreži za kritje bonov vezane trgovine. Ker je teh primanjkovalo (zlasti najbolj iskanega tekstila pa tudi orodja in obutve), je ostajala velika večina bonov za prodano živino nerealiziranih. Tako se je ustvarjalo nezaupanje pridelovalcev. Drugi razlog za majhen odkup v Sloveniji je bila zadostna količina krme.⁷³¹ Govedo in odojke so odkupovali v vseh mesecih, drobnico aprila in ponekod še maja, nato spet od avgusta ali septembra do konca leta, debele prašiče od avgusta ali septembra, mršave prašiče večinoma ves čas, ponekod le od konca poletja naprej. Od 30 okrajev drobnice niso odkupovali v 9, odojkov ne v 12. Organizacija odkupa klavne živine je bila poverjena po OLO pooblaščenim podjetjem za odkup.⁷³²

Pri izvedbi odkupa goveje živine v prvih mesecih so opazili enake nepravilnosti kot v preteklosti. Razen uprav za odkup se IO OLO in množične organizacije zanj niso zanimale, količine so spet razdelili šablonsko in nesorazmerno preveč obremenili male in srednje kmete. Po direktivah V. kongresa KPJ so opravili revizijo obremenitev posameznih gospodarstev in jih prenesli izključno na velika. Uspeh odkupa so izboljšali in do konca leta so ga uresni-

⁷³⁰ AS, MTP, šk. 12, 881/12, poročilo MTP o načrtovanem obveznem odkupu mesa, 30. marec 1948.

⁷³¹ AS, MTP, šk. 27, 1713/27, Oskrba z mesom, s.d., 1948.

⁷³² AS, MTP, šk. 44, 2145/44, odločba Vlade LRS o količini klavne živine, ki jo je treba odkupiti na področju LRS v času od 1. aprila do 31. decembra 1948, 3. julij 1948.

čili 96,6 %. Skupni načrt odkupa mršavih in pitanih prašičev je bil realiziran 94 %.⁷³³

Konec 1948 so ugotavljali še druge napake pri odkupu svinj. Kupovali so jih predvsem od malih kmetov, velikim kmetom pa so očitali izogibanje s podkupovanjem nakupovalcev. Svinje so po več dni čakale na klanje in izgubljale maščobo, v klavnicah niso vodili dobrih evidenc. Ponekod živine niso tehtali, ampak ocenjevali kar na oko. Pri delu z odkupom živine so bili zaposleni ljudje, ki se na to niso spoznali; poslovali so brez nadzora. Čeprav je v letu 1948 po posameznih važnih industrijskih središčih pogosto občutno primanjkovalo mesa in so morali deliti prenizke obroke, so ga ponekod v industrijsko nepomembnih krajih negospodarno delili (za birme, poroke). Zato je ministrstvo po navodilu Gospodarskega sveta pristopilo k ureditvi enotnega vodstva klavniških podjetij po OLO, ki so prišla pod neposredno operativno vodstvo poverjeništev za trgovino in preskrbo. Po okrajih so imele do tedaj veliko klavnic, mestnih, manjših krajevnih (skorajda v vsakem KLO), ustanovljale so jih tudi zadruge, z novo ureditvijo so jih želeli zmanjšati na 2 do 5 v enem okraju.⁷³⁴

Stanje glede izogibanja velikih kmetov je skušala popraviti uredba o obvezni reji svinj na gospodarsko močnejših kmetijskih gospodarstvih v letu 1949, izdana konec leta 1948.⁷³⁵ Po razlagi ministrstva so te bolj obremenili zato, da bi izvajali odkup pri tistih gospodarstvih, ki so imela vse pogoje, da ga izvrše. Z uredbo so predpisali čas in količino reje, da bi zagotovili enakomeren dotok svinj. V rajonih, ki so bili določeni kot prašičerejski, je obveza zajela gospodarstva z več kot 8 ha obdelovalne zemlje. Nižjih posestnih skupin niso obremenjevali z obveznim pitanjem; pri njih naj bi propagirali prostovoljno sklepanje pogodb. V Sloveniji so kot prašičerejski rajoni bili določeni območja okrajev Lendava, Murska Sobota, Ljutomer, Radgona, Maribor-mesto in Maribor-okolica, Celje-mesto, Ljubljana-mesto in Ptuj ter dolinska območja okrajev Celje-okolica, Poljčane, Krško, Novo mesto, Trebnje, Grosuplje, Ljubljana-okolica, Kranj, Kamnik, Jesenice, Kočevje, Trbovlje, Črnomelj, Postojna, Mozirje in Dravograd. Ostali okraji in območja so bili obravnavani kot nepraišičerejski.⁷³⁶

V letu 1949 so kot osnovo za preskrbo prebivalstva v zagotovljeni preskrbi z mesom in maščobami uporabili zvezno uredbo o obveznem odkupu živine, dopolnjeno z republiško odločbo o živinorejskih rajonih in o normah za

⁷³³ AS, MTP, šk. 9, 628/9, Problematika odkupa v letu 1948, 12. januar 1949.

⁷³⁴ AS, MTP, šk. 10, 741/10, Zapisnik sestanka predstavnikov ministra, MTP in klavnic ali poverjenikov za TiP okrajev, 11. januar 1949; prav tam, šk. 47, 2243/47, okrožnica MTP z navodili glede poslovanja z mesom, 22. februar 1949.

⁷³⁵ UL FLRJ, št. 108/890 - 11. december 1948.

⁷³⁶ AS, MTP, šk. 47, 2242/47, Navodilo ministra za TiP glede uredbe, 15. januar 1949.

določanje oddaje v njih.⁷³⁷ Območje republike so razdelili na 6 živinorejskih rajonov. Določili so jih po vidikih razvitosti živinoreje in pogojih za razvoj. V okviru teh rajonov je bila za vsako velikostno skupino kmečkih gospodarstev določena norma, ki je pomenila količino žive teže, ki jo je moralo gospodarstvo oddati na hektar svoje kmetijske površine. Uredba pa je dopuščala možnost, da so za posamezna gospodarstva določili tudi večjo obveznost, kot bi bila po normi. Ministrstvo je določilo količino, ki so jo morali odkupiti posamezni OLO. Na njeno velikost so vplivali potrebe, gospodarska struktura OLO, pogoji za razvoj živinoreje in številčno stanje živine. OLO so prejeti načrt razdelili na KLO, upoštevajoč zopet poleg naštetega še gospodarsko strukturo posameznega KLO. OLO je namreč moral upoštevati, kakšni kmetje so na območjih KLO, ker je bila višina norme različna za višje posestne skupine kot nižje. To je pomenilo, da so sorazmerno močnejše bremenili tiste KLO, ki so imeli pri enakih kmetijskih površinah več velikih kmetov kot pa tiste, ki so imeli večinoma male ali srednje kmete. KLO na koncu te verige so določili višino obveze posameznega kmeta na podlagi norme za posamezno posestno skupino in določil 7. člena uredbe.⁷³⁸ Le-ta je govoril, da je v različnih pogojih moč kmetu določiti višino letne obveznosti pod določeno normo ali nad njo. Toda zadnji stavek člena vse to postavil pod vprašaj. Minister za trgovino in preskrbo je lahko odredil, da posameznim gospodarjem ne odredijo norme po predpisih, temveč vsakemu posebej, upoštevajoč njegove zmožnosti.⁷³⁹

Posedva so bila razvrščena v velikostne skupine (te so bile enake kot v uredbi o obveznem odkupa žita v letu 1948). Z ozirom na velikost obdelovalne površine so jih delili v šest skupin. Že tu vidimo, da so komisije za razvrščanje imele možnost kmeta z npr. 10 ha razvrstiti v dve različni skupini, kar je seveda vplivalo na njegovo obremenitev. V smislu odločbe o določitvi živinorejskih rajonov in o višini norm za posamezne velikostne skupine so bile določene norme po posameznih rajonih.

Iz primerjave obremenitev je razvidno, da večji kmetje morajo oddajati več živine na ha. Tako je kmet iz pete skupine moral na ha oddati več kot trikrat več kot kmet iz prve skupine, tisti iz šeste pa kar štirikrat več.⁷⁴⁰

Ta uredba je prinašala bistveno spremembo glede na tisto leto poprej (ko je bila osnova za določitev obveze kmetije število glav živine, ki jih je gojila), ker je kot osnovo jemala velikost kmetijske površine, ki je predstavljala krmsko

⁷³⁷ UL FLRJ, št. 6/36 - 14. januar 1949; UL LRS, št. 6/26 - 12. februar 1949.

⁷³⁸ ZAC, KLO Gabrsko, šk. 3, okrožnice 1949, št. 155, prepis okrožnice MTP, 16. februar 1949.

⁷³⁹ UL FLRJ, št. 6/36 - 14. februar 1949.

⁷⁴⁰ ZAC, OLO Šoštanj, šk. 32, sign. 537 in 539, Plan in realizacija odkupa živine v letu 1949 in 1950; prav tam, KLO Gabrsko, šk. 3, okrožnice 1949, št. 155, prepis okrožnice MTP, 16. februar 1949; AS, MTP, šk. 47, 2243/47, okrožnica MTP z navodili za izvajanje Uredbe o obveznem odkupu živine v letu 1949, 9. februar 1949.

osnovo za rejo živine. Torej je kmeta silila v rejo količin, kot so bile zahtevane. Pri izvedbi so zasledili veliko pogostnost obremenjevanja najmanjše velikostne skupine (2–3 ha), zato je ministrstvo svetovalo, naj posamezne manjše gospodarsko šibke kmetije s po nekaj 10 kg obvezne oddaje sploh ne obremenijo. Manjkajoče količine pa naj bi nadomestili s povečanjem oddaje pri velikih posestvih. Takšne odločitve so bile formalno gledane v skladu z uredbo, na drugi strani pa so sledile cilju oblasti pri obveznih oddajah: izvajanju diferenciacije na vasi. V to smer je bila naravnana tudi zahteva, naj gospodarstva iz višjih velikostnih skupin izpolnijo svoje obveznosti prej kot mala posestva.⁷⁴¹

Pridelavo mesa je skušala povečati Uredba o obvezni reji živine in pospeševanju živinoreje, ki je splošni letni načrt vzdrževanja in krepitev živinskega sklada porazdelila navzdol po oblastnih enotah do KLO, ki je določil, koliko živine mora rediti posamezna kmetija. Ta je bila obvezana rediti živino ne le po številu, temveč tudi po zahtevani vrsti in kategoriji. Če je imela manjše število živine, kot ji jo je določil KLO, jo je morala v določenem času pridobiti.⁷⁴² Glede na popis 1. februarja 1949 je zvezno ministrstvo za kmetijstvo maja določilo, da morajo republike do konca leta povečati število živine. Za Slovenijo je moralo povečanje pri govedu znašati 3,6 %, pri prašičih 2,5 % in pri ovcah 11,1 %.⁷⁴³ Primer kmetovalcev v krajevnih LO v okraju Krško, ki so do konca leta morali izpitati prašiče: povprečna površina obdelovalne zemlje 5,6 ha in 5 članov družine, obveza izpitati enega prašiča; povprečna površina obdelovalne zemlje 8,5 ha in 5,9 članov, obveza izpitati 2 prašiča; povprečna površina obdelovalne zemlje 10,6 ha in 5,1 članov, obveza izpitati 3 prašiče; kmetija s 15 ha, 3 člani, obveza 5 prašičev.⁷⁴⁴ Za stimulacijo večje oddaje mesa so kmetovalcem ob oddaji klavne živine Živinoodkupu dajali nakaznice za sveže meso (za žival nad 400 kg je bilo moč dobiti od 4 do 24 kg mesa).⁷⁴⁵

Slovenija ni mogla pokrivati svojih potreb po mesu sama, zato ji je bilo nakazovano tudi iz drugih republik (predvsem Srbije in Hrvaške). Na te pošiljke pa se ni bilo moč vedno zanašati, saj so jih dobavljali neredno in v zmanjšanih količinah. Primer iz sredine leta 1950: iz Srbije bi morala Slovenija dobiti 266 ton mesa, dobila ga je le 197. Poleg tega je prihajalo pokvarjeno meso, ki so ga, če je bilo namenjeno za izvoz, veterinarske uprave na italijanski ali avstrijski meji zavračali. Če je bilo pogojno užitno, so ga v Sloveniji prodali v prosti prodaji.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ AS, MTP, šk. 14, 1067/14, Navodila za izvajanje Uredbe o obveznem odkupu živine v letu 1949, 1. marec 1949.

⁷⁴² UL FLRJ, št. 17/154 – 21. februar 1949. V veljavi je bila do konca novembra 1951.

⁷⁴³ UL FLRJ, št. 42/357 – 2, maj 1949.

⁷⁴⁴ ZAC, KLO Krška vas, šk. 15, št. 1204, Seznam kmetovalcev, s.d., 1949.

⁷⁴⁵ ZAC, KLO Čatež, šk. 8, 286/50, okrožnica OLO Krško, poverjeništvo za DN, 23. marec 1950.

⁷⁴⁶ AS, MDN, šk. 3, 15/3, Poročilo o dobavi mesa iz Srbije in izvoz, 6. september 1950.

Svinjski hlevi KOZ Lacko v Radvanju, 1950 (MNZS, fototeka, št. 5352/23a)

Ker je Slovenija bila vezana na uvoz maščob iz drugih republik, so kot važno nalogo odkupa obravnavali čim večji zajem oljaric. Odkupovali so jih po vezanih cenah, pridelovalec je prejel za oddano blago denar in bone, stimulacija pa je bila nakup v vezani trgovini z boni (npr. za oddajo 100 kg oljne repice je dobil 680 din, 8 kg olja in 16 kg pogače). Drugi način je bil odkup po načinu zamenjave: npr. za neluščene sončnice so dobili 10 kg olja.⁷⁴⁷

Obveznost kmetovalcev glede oddaje goveje živine in prašičev za leto 1950 so določili že oktobra 1949,⁷⁴⁸ vendar je kasnejši popis živine pokazal, da ne dosejajo načrta vzreje. *»Ker se je zaradi izredno ostre obremenitve v mesu,«* pojavila nevarnost občutnega zmanjšanja živinskega fonda, so za KLO izdali nove, znižane kvote. Prvotna skupna kvota v mesu je bila 24.689 ton, nova pa za zasebni sektor 20.636, za združni 240 in prav toliko za državni.⁷⁴⁹ Maja naslednje leto je verjetno zato izšla delno spremenjena uredba o oddaji, ki je razširila dolžnost oddaje tudi na posestva pod 3 ha.⁷⁵⁰ Na njeni podlagi je bila izdana republiška odločba o okoliših in normah za določanje obvezne prodaje mesa, mršavih prašičev in masti v tekočem letu.⁷⁵¹ Osnova za določitev obsega obveze je bila velikost obdelovalne površine in pašnikov:

⁷⁴⁷ ZAC, KLO Čatež, šk. 7, 1054/49, okrožnica OLO Krško, poverjenišvo za DN, 25. avgust 1949.

⁷⁴⁸ UL FLRJ, št. 87/688 - 13. oktober 1949.

⁷⁴⁹ AS, GUDN, šk. 5, 126/5, Obvezni odkupi v letu 1951.

⁷⁵⁰ UL FLRJ, št. 34/275 - 5. maj 1950.

⁷⁵¹ UL LRS, št. 18/89-6 in junij 1950

Republiška uredba o odkupu kmetijskih pridelkov⁷⁵² je septembra 1950 glede mesa in masti znova določila obveznosti glede na površino njivskih površin. V prvi skupini (do 3 ha) prvega rajona je morala kmetija oddati 14 kg masti na ha. Ker je bila v Sloveniji povprečna velikost kmetije v tej skupini 1 ha, ki je povprečno redila po 1 svinjo (ki je morala po zveznih normah dati od 32 do 64 kg masti), ji je ostalo dovolj masti (ker je dobila še 25 kg masla od 1 glave goveda). V skupini nad 15 ha so na kmetijo redili povprečno 3,7 svinje, kar je dalo po minimalni normi blizu 120 kg masti. Ob upoštevanju minimalne obveze na ha za to skupino (13–35 kg) bi morala takšna kmetija oddati 13 x 15 kg, kar je zneslo 195 kg. Ker so te kmetije redile tudi govedo, so izračunali, da morajo pridobiti še 140 kg masla, »tako da bi za silo shajali – če gledamo povprečno!«⁷⁵³ Kot komentar temu izračunu dodajmo, da glede masti obstajajo poročila, kako so jo kmetje kupovali, da so zadostili zahtevam obvezne oddaje.⁷⁵⁴

Količinski načrt odkupa in razdelitve mesa v letu 1950 za Slovenijo je maja izdelal Svet za blagovni promet vlade FLRJ.⁷⁵⁵

	I	II	III	IV	Letni plan
Široka potrošnja	4.429	5.302	5.511	5.250	20.492
Splošna nabava	885	830	843	974	3.532
Izvoz	310	545	661	834	2.350
Material. rezerve	78	–	–	72	150
Skupaj	5.702	6.677	7.015	7.130	26.524
Prejem iz Srbije (komp. izvoza)	120	160	160	160	600
Iz Hrvaške (ribe)	22	150	128	–	300
Prejem iz drugih republik	142	310	288	160	900
Ostane za odkup	5.560	6.367	6.727	6.970	26.624

V široki potrošnji je bila vključena tudi poraba koprskega okraja. Potrebe široke potrošnje za II-IV kvartal so določili na bazi 696.000 potrošnikov s povprečno normo 25,11 kg letno, ob predvidevanju 84 % realizacije.⁷⁵⁶

Da bi zajeli čim več živine in da bi zajezili črne zakole, je ministrstvo za državne nabave marca 1950 odobrilo stimulacijo prostega odkupa, po kateri so vsi kmetje prejeli nakazila za sveže meso na podlagi oddane živine po prostih cenah. To je veljalo za tiste, ki so pravočasno izpolnili svojo obvezo,

⁷⁵² UL LRS, št. 29/168 - 14. september 1950; temeljila je na zvezni v UL FLRJ, št. 53/480 - 5. september 1950.

⁷⁵³ AS, SBP, šk. 11, 656/11, Normativi v uredbah o odkupu v letih 1951/52, B. mast, s.d.

⁷⁵⁴ AS, MTP, šk. 11, 767/11, Zapisnik konference referentov za tržišče, 16. junij 1950.

⁷⁵⁵ AS, SBP, AŠ 14, 1021/14, dopis Sveta za blagovni promet o načrtu odkupa in razdelitve za leto 1950, 9. junij 1950.

⁷⁵⁶ AS, MTP, šk. 13, 923/13, Pregled plana distribucije in odkupa mesa v letu 1950, s.d., 1949; prav tam, šk. 14, 1021/14, dopis Sveta za blagovni promet o načrtu odkupa in razdelitve za leto 1950, 9. junij 1950.

poleg tega pa so proste presežke prodali odkupnemu podjetju. Če je rejec imel npr. obvezo 300 kg, prodal pa je žival, težko 450 kg, so mu za presežek plačali po višji ceni (prosti), dobil pa je tudi nakaznico za tri kilograme svežega mesa.⁷⁵⁷

Obveznost odkupa masti v Sloveniji v letu 1951 so v zveznem Gospodarskem svetu določili na 2.700 ton (zasebni sektor 2.000, državni 335 in zadružni 365 ton).⁷⁵⁸ Obveznosti v odkupu mesa za isto leto so najprej v zveznem Svetu za blagovni promet določili na 29.750 ton, slovenski protiplan je količino zmanjšal na 27.700, po razbitju na okraje in pogajanjih z OLO so prišli na 24.699 ton, nov plan zveznega Sveta za blagovni promet pa je bil 27.096 ton.

Maja leta 1951 so poleg nekaterih drugih pridelkov odpravili odkup mesa in mršavih prašičev.⁷⁵⁹ Pridelovalci, ki so v tem času imeli predpisan odkup, so morali do 1. julija izpolniti 40 % obveznosti za leto 1951. Odkup masti in debelih svinj je ostal še naprej obvezen.⁷⁶⁰ Obveznosti pridelovalcev so bile tako v letu 1951 kot za leto 1952 določene v kilogramih masti na ha obdelovalnih površin. V prvem rajonu je bila leta 1951 najvišja zahtevana količina 14 kg v najnižji kategoriji in 35 kg v najvišji, naslednje leto so bile zahtevane količine ne bistveno nižje. Za leto 1952 so po dveh virih načrtovali odkup nekaj nad 2.000 ton masti. Povprečna norma je bila 9,7 kg na hektar, po okrajih se je gibala med 1,5 v Sežani in 15,9 v Mariboru-okolica.⁷⁶¹ Vendar teh količin niso odkupili, saj so že oktobra leta 1951 odpravili tudi obvezno oddajo masti in debelih prašičev.⁷⁶²

Odprava obveznega odkupa in kontroliranega klanja živine je povzročila tudi decentralizacijo klanja. Pred tem je bila izvedba klanja precej centralizirana. S tem so hoteli ohranjati večji nadzor in lažje pridobivati industrijske surovine, ki so nastale pri klanju. Poznali so štiri kategorije klavnice: mestne, okrajna klavniška podjetja z le eno klavnico v sedežu okraja, okrajna klavniška podjetja z nekaj podružnicami in okrajne klavne centre, ki so povezovali krajevne klavnice. Največ (11) jih je imel Slovenj Gradec. Po sprostitvi odkupa so zaradi znižanja cen načrtovali razširiti mrežo klavnice v Sloveniji od tedanjih 100 na okoli 300.⁷⁶³

⁷⁵⁷ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 12, 294/50, okrožnica OLO Trbovlje, poverjenišтво za TiP, 25. marec 1950.

⁷⁵⁸ AS, GUDN, šk. 2, 19/2, Poročilo o konferenci pri zvezem svetu za kmetijstvo in gozdarstvo, 24. avgust 1951.

⁷⁵⁹ UL FLRJ, št. 22/214 – 2. maj 1951.

⁷⁶⁰ UL FLRJ, št. 38/370 – 15. avgust 1951 in UL LRS, št. 30/148 – 3. september 1951.

⁷⁶¹ AS, GUDN, šk. 2, 57/2, Norme odkupa masti za leto 1952, s.d.

⁷⁶² UL FLRJ, št. 46/430 – 11. oktober 1951.

⁷⁶³ GUDN, šk. 2, 44/2, Klanje živine v zvezi s sprostitvijo odkupa. 14. mai 1951

Žitarice

Odkup žitaric (pšenice, rži, soržice, pire, ječmena, ovsa in koruze) v gospodarskih letih 1948/49, 1949/50 in 1950/51 je bil predpisan z zveznimi uredbami junija 1948 ter aprila in oktobra 1949.⁷⁶⁴ Republiškega predpisa o tem ni bilo, ohranjena so navodila ministrstva za izvedbo uredbe v Sloveniji iz leta 1948. Slednja ni prinesla nobenih bistvenih sprememb glede na zvezno.⁷⁶⁵ Zvezne so se med seboj razlikovale v nekaj točkah. Vse tri so sicer razdelile gospodarstva obveznikov za oddajo glede na površino obdelovalne zemlje na sedem kategorij, ki so predstavljale osnovo za obremenitev, vendar je ta bila v vseh treh različna. Prva in druga sta prinesli zahtevek v odstotkih od presežka žetvenega donosa, tretja pa v absolutnih količinah. Višina obremenitev glede oddaje žita v letih 1948 in 1949 je bila, kot je prikazano v tabeli:

Kategorija	Površina (v ha)	Uredba junija 1948 (v %)	Uredba aprila 1949 (v %)	Uredba oktobra 1949 (v kg na 1 ha)
I	2-3	10-20		do 450
II	3-5	15-25	60-68	do 850
III	5-8	25-40	68-80	od 100 do 1100
IV	8-10	40-55		od 150 do 1250
V	10-15			od 200 do 1400
VI	16-20			od 250 do 1550
VII	nad 20	68-85	80-95	od 300 do 1700

Kmetije pod 2 ha niso bile obvezne sodelovati v obvezni prodaji.

Očitno je povečanje obremenitve pri drugi uredbi. Utemeljili so ga z boljšo letino, tudi večjimi državnimi potrebami (*»predusem za preskrbo delavnih ljudi«*) in boljšo organizacijo odkupa.⁷⁶⁶ Da bi KLO mogel določiti skupno količino žit, ki jih je moralo posamezno gospodarstvo prodati državi, je po uredbi iz junija 1948 moral pred žetvijo ugotoviti, kolikšen je njen presežek žitnega pridelka. Tako so imenovali količino, ko so od vsega pridelka odšteli količine za prehrano družinskih članov kmetije, za krmo živali, za seme in za mlačev. V okviru v tabeli določenih odstotkov je KLO določil odstotek za vsako posamezno kmetijo, upoštevajoč njeno gospodarsko moč in druge pogoje, ki so vplivali na velikost obvezne oddaje.

Uredba iz aprila 1949 je določila, da morajo KLO na podlagi setvenega načrta obvestiti vsako kmetijsko gospodarstvo že pred pomladansko setvijo o velikosti površine, na kateri so morali posejati žito za obvezno prodajo. V navodilih

⁷⁶⁴ UL FLRJ, št. 47/363 - 29. maj 1948, št. 30/251 - 6. april 1949 in št. 87/687 - 13. oktober 1949.

⁷⁶⁵ AS, MTP, šk. 47, 2236/47, Navodilo za izvajanje uredbe o odkupu žit v gospodarskem letu 1948/49, 2. julij 1948.

⁷⁶⁶ ZAC, KLO Gabrsko, šk. 3, okrožnice 1949, št. 660, OLO Trbovlje, okrožnica poverjenišтва za DN, 9. julij 1949.

je bilo izrecno poudarjeno, da morajo biti kmetovalci obveščeni o površinah, ki so jih dolžni zasejati z žitom, in to pred zaključkom setve. Gospodarstva so zadolžili z oddajo s teh površin, pa če jo jih posejali ali ne.⁷⁶⁷ Količino za obvezno prodajo pa so določili ob dozorevanju glede na donos. Odstotek presežka žetvenega donosa so določili glede na velikost vse obdelovalne zemlje, kamor so vštevali poleg njiv tudi vrtove, sadovnjake, vinograde in travnike. Tudi uredba iz oktobra 1949 je zahtevala, da kmet mora vedeti pred jesensko setvijo, koliko in kakšne vrste žit mora prodati državi, pa čeprav mu ni določila obveznosti sejanja. Ta uredba se je precej razlikovala od uredb v preteklih letih. Celo leto vnaprej je kmet vedel za svoje obremenitve. Osnova za izračun obvez niso bile več površine, zasejane z žitom, temveč površina obdelovalne zemlje, kamor pa niso več šteli vinogradi in sadovnjaki.

Kmetje so mogli skleniti vnaprej, pred žetvijo, pogodbe o prodaji svojega žita (kontrahirati) – tako glede količin, ki so jih bili zavezani prodati, kot tudi glede prostih presežkov. Ugodnosti, ki so jih s tem pridobili, so bile: cena za kontrahirano blago je bila 25 % višja od državne cene za obvezno prodajo; za celoten znesek je prejel prodajalec bone za nakup industrijskega blaga; takoj ob sklenitvi pogodbe je prodajalec dobil 40 % predujma v denarju in bonih. Obstajala pa je omejitev, ki je bila naravnana proti velikim kmetom. Posamezno kmetijsko gospodarstvo je po pogodbi smelo prodati le 6.500 kg svojega žita.⁷⁶⁸

V Sloveniji je primanjkovali mlinov tudi še v obravnavanem obdobju. Dokler so žito, namenjeno Sloveniji, mleli v Vojvodini, ni bilo zastojev. Maja 1950, ko je dobila žito v zrnju, pa so premajhne kapacitete mlinov povzročile zamude pri razdelitvi moke, ki so jo razdelili šele konec meseca.⁷⁶⁹

V gospodarskem letu 1950/51 je odkup belih žit trajal do konca aprila 1951, realiziran pa je bil 87,5 %.⁷⁷⁰ Da bi kmetje že pred jesensko setvijo vedeli, koliko žita naj posejejo, so jim KLO že septembra 1950 izdali predhodna obvestila o količini obvezne oddaje žita za naslednje leto. Novembra in decembra so jim izdali še odločbe. Visoka obvezna oddaja žita tega leta je prizadela lastno potrošnjo pridelovalcev, saj je v pasivnih okrajih bila od 120 do 140 kg, drugod 200 kg in le v žitorodnih okrajih mariborske oblasti (Murska Sobota, Ptuj) se je dvignila na 276 kg belega žita in koruze na družinskega člana. Na ministrstvu za državne nabave so ugotavljali, da je obremenitev kmečkih gospodarstev z obvezno oddajo previsoka in da ne stimulira povečanja pridelave, saj kmetu od pridelanega ne ostane nič ali pa le prav malo za prodajo na prostem trgu.

⁷⁶⁷ ZAC, KLO Gabrsko, šk. 3, okrožnice 1949, št. 452, OLO Trbovlje, okrožnica poverjenišтва za TIP, 6. maj 1949. AS, MTP, šk. 47, 2244/47, Navodila MTP o zadolževanju setvenih planov, 29. marec 1949.

⁷⁶⁸ UL FLRJ, št. 47/363 – 29. maj 1948; AS, MTP, šk. 46, 2235/46, Navodila o izvedbi kontrahiranja odkupa žitaric v letu 1948, s.d.

⁷⁶⁹ Zečević, Lekić, Privredna 3, zapisnik sestanka 23. in 24. maja 1950.

⁷⁷⁰ AS, MDN, šk. 9, sign. 260/9. Predled rezultatov odkupa v letu 1951 s.d.

Okrajni IO Celje okolice
Poverjeničstvo za državne
nabave

Štev.: *560/105*

Celje, dne 25.10.1951.

Predmet: Sključeno poročilo o odkupu
žitarije za leto 1951. in
opravičanje plana.

Glavni upravi za državne nabave

Ljubljana.

- I. Plan odkupa žita za leto 1951. dostavljen Glavni upravi
za državne nabave dne 9.6.1951. pod št. 59/7 je znašal ... 1.227.169 kg
- a/ unižene valed elementarnih mešed /toče povodnjij/
ta kvota odobrena od GUDN od 4.8.1951. pod št.
9/126 ..... 98.000 kg
- b/ uniženo na rešena pranja od IO OLO
razen gorajšega uniženja v objektiv-
nih primerih ..... 7.131 kg
- Skupno uniženo ..... 105.131 kg
- Ostane izvrsti plan odkupa priv.sektorja ..... 1.122.038 kg
- c/ Odkupljeno do 24.10.1951. .... 794.361 kg
od pogodnega plana kmetarjev je
odkupljeno ..... 6.266 kg
- Skupaj odkupljeno ..... 800.627 kg
kar znaša 70.67% brezpogojnega plana
od pridelovalcev žit ali z dodat-
no realizacijo, odkupljeno od kmetar-
jev 71.34%.

II. Po pomembnih sektorjih pa znaša realizacija odkupa žita
po sledečih podatkih, kar oz sleži:

Realizacija odkupa žita po sektorjih

Sektor	Štev. KLO	Plan	Realizac.	ostanek	% realizac.	adm. izvršba	Prednih Joditov
Vojsnik	11	176.691	154.167	22.504	87.2	97	16
St. Jurij/G	8	318.498	253.440	65.058	79.6	124	23
Bozjanski	10	137.139	107.641	29.498	78.4	106	1
Slabinski	13	342.994	211.551	131.643	61.2	112	23
Vitanje	10	146.716	67.742	78.974	46.1	43	-
Skupaj:	58	1.122.038	794.361	327.677	70.67	482	53

Poročilo o odkupu na območju OLO Celje-okolica v letu 1951 (AS, GUDN, šk. 1, št. 8)

Kmetje so morali oddajati tudi 8 % mlatilniške in 10 % mlinske merice, kar je, zlasti v nežitorodnih krajih, še zmanjšalo količino za lastno porabo. Leta 1950 je bilo v obveznem odkupu zajetih nad 80 % presežkov žita (tudi krompirja in fižola), zato so v nekaterih predelih kmetje ostali celo brez potrebnega seme-
na, v naslednjem letu pa je bila obremenitev zasebnega sektorja še večja.⁷⁷¹

⁷⁷¹ AS, GUDN, šk. 5, 126/5, Obvezni odkupi v letu 1951. Kot primer obsega obremenitve z merico je nave-
den obvezni odkup v Slovenskem Primorju v letu 1950/51, ko so odkupili 169 ton belega žita, v istem
času pa je bilo samo mlatilniške merice nabrane za 393 ton, kar je bilo 5 % vsega pridelka.

Odkup žitaric v gospodarskih letih 1951/52 in 1952/53 sta urejali zvezni temeljni uredbi o odkupu kmetijskih pridelkov iz let 1950 in 1951 ter na njima utemeljeni republiški uredbi z enakim imenom.⁷⁷² Njuna objava v septembru je znova omogočila izpolnitev načela, da morajo pridelovalci dobiti odločbo o obvezni prodaji še pred jesensko setvijo. Prinesli pa sta še eno novost, ki je povečala pravno varnost pridelovalcev: po pravnomočnosti odločbe pridelovalcu obvezne prodaje niso mogli naknadno še enkrat predpisati, kar se je v preteklosti dogajalo. Struktura posestev in njihove obremenitve je pokazala, da velikostne skupine do 8 ha obsegajo nad 90 % posestev z nad 81 % obdelovalne in 71 % orne površine:

Skupine po obdel. površinah	Število gospodarstev	Orne površine v ha
Do 3 ha	21.722	20.545
Nad 3-5	9.734	22.420
Nad 5-8	5.362	18.017
Nad 8-10	1.763	7.032
Nad 10-15	1.064	5.788
Nad 15	215	1.287

Odnos med obdelovalno in orno površino na gospodarstvih je bil obratno sorazmeren z velikostno skupino: v prvi kategoriji je bilo 60 % orne zemlje in je njen delež padal[AŠ1] do najvišje, kjer je v vseh obdelovalnih površinah bil le 33 %.⁷⁷³ Kljub temu da so se načrtovalci obremenitev torej jasno zavedali, da se zmožnost velikih kmetij glede žita ne dviga z rastjo njihove velikosti, niso imeli pomislekov pri njihovem večjem obremenjevanju.

Uredbi sta različno razdelili gospodarstva po velikosti. Obseg obvezne prodaje so izračunali po površini njiv. Primerjava z določbami uredbe iz oktobra leta 1949 (za leto 1950) pokaže veliko zmanjšanje obremenitve na ha, v nekaterih velikostnih skupinah tudi do trikratno. Zmanjšalo se je tudi razmerje med najvišjo zahtevano vrednostjo oddaje v I. kategoriji (mali kmetje) in najvišjo zahtevano vrednostjo v najvišji kategoriji (veliki kmetje), ki je znašalo 1 : 2, v letu 1949 pa je bilo skorajda dvakrat večje (1 : 3,8). Vendar je to le ocena glede na tabele. Preračuni s konkretnim številom kmetij in njihovih površin pokažejo še večja razhajanja. Za leto 1950 je bil plan odkupa žita izdelan po velikostnih skupinah, za leto 1951 pa po ornih površinah, zato je bila progresivnost v prvem celo za ustvarjalce *»mnogo bolj in celo preveč dinamična«*. V letu 1950 je bil razpon med skupno najnižjo in najvišjo obremenitvijo za cel I. rajon 12.656 : 158.187, v letu 1951 pa 6.946 : 28.707 kg. Zato je bila povprečna obremenitev gospodarstva za leto 1951 ugodnejša; pri minimalnih obreme-

⁷⁷² UL FLRJ, št. 53/480 – 5. september 1950 in št. 38/370 – 15. avgust 1951 ter UL LRS, št. 29/168 – 14. september 1950 in 30/148 – 3. september 1951.

⁷⁷³ AS, SBP, šk. 11, 656/11, Normativi v uredbah o odkupu v letih 1951/52. A. žito. s.d

nitvah je narasla od prve do zadnje posestne skupine osemkrat (leto poprej petnajstkrat), pri maksimalnih pa enajstkrat (leto poprej kar 96-krat!).⁷⁷⁴

Postopno ukinjanje obveznega odkupa za posamezne kmetijske pridelke je teklo od leta 1951. Zaradi velike suše leta 1950 niso mogli že v letu 1951 odpraviti odkupa žit, zato pa so z določitvijo novih vezanih cen zanje uskladili njihovo raven s splošno pri kmetijskih pridelkih.

V sezoni 1951/52 je bil dokončni plan odkupa belih žit v Sloveniji 21.246 ton,⁷⁷⁵ do 1. septembra 1951 pa je bilo odkupljenih 53 %. Razlog za tako nizek uspeh je bilo dejstvo, da ponekod zaradi ostalega dela (npr. obiranje hmelja) ali višje lege še niso začeli z oddajo, bila pa je tudi slabša letina. Poleg tega so kmetje ob začetku odkupa v pričakovanju njegove ukinitve oziroma zmanjšanja obveznosti, kot je to bilo pri mesu, odlašali s prodajo.⁷⁷⁶ Obvezni odkup žita je bil odpravljen z zvezno uredbo junija in z republiško julija 1952.⁷⁷⁷

V gospodarskem letu 1948/49 so krompir odkupovali na podlagi uredbe iz druge polovice avgusta 1948. Uredila je obvezno prodajo in sklepanje kupoprodajnih pogodb tako za obvezne količine kot proste presežke. S podrobnejšimi navodili je ministrstvo kot običajno odredilo način razdelitve obveze po okrajih in krajih, način določanja hektarskega donosa in obremenitve posestev ter poročanja okrajni odkupni komisiji. Posestva pod 2 ha niso bila obvezna prodati svojih presežkov. Pri odkupu so si morali prizadevati za takojšen odvoz prevzetih količin na železniške postaje. V oddaljenejših krajih so morali organizirati zbiralnice ob glavnih cestah, da kmetom ne bi bilo treba voziti dlje kot 10 km. Izdano je bilo navodilo, naj najprej oddajajo veliki kmetje, zadnji pa tisti brez presežkov, ki so podpisali pogodbe.⁷⁷⁸ Uredba je določila tako zapletene pogoje, da je izvajalcem na terenu povzročala velike preglavice.⁷⁷⁹ Odkup ni potekal dobro, zato so v začetku oktobra izdali odredbo, ki je kmetom prepovedala vsako prosto prodajo krompirja posameznikom in njegov izvoz iz okraja. Sicer pa so posamezne okrajne uprave že prej izdala tovrstne, časovno omejene, prepovedi za območje svojih okrajev. Odredba je veljala do začetka februarja 1949.⁷⁸⁰

Odkupa krompirja zaradi nizkih temperatur pozimi niso mogli izvajati, s prihodom toplega vremena pa so marca nadaljevali pri tistih, ki ga jeseni še niso

⁷⁷⁴ Prav tam.

⁷⁷⁵ Obremenjeni so bili vsi okraji, razen Idrije, Jesenic in Tolmina.

⁷⁷⁶ AS, SBP, šk. 10, 611/10, Poročilo JT LRS o odkupu belih žit, 6. september 1951.

⁷⁷⁷ UL FLRJ, št. 31/354 – 7. junij 1952; UL LRS, št. 20/102 – 7. julij 1952.

⁷⁷⁸ AS, MTP, šk. 47, 2236/47, Navodila o izvajanju uredbe o odkupu krompirja v gospodarskem letu 1948/49, 21. avgust 1948; UL LRS, št. 36/194 – 21. avgust 1948; prav tam, šk. 47, 2238/47, okrožnica MTP z navodili za odkup krompirja, 4. september 1948.

⁷⁷⁹ SP, 3. september 1948, str. 1.

⁷⁸⁰ UL LRS, št. 48/229 – 9. oktober 1948; ZAC, MLO Trbovlje, šk. 9, 544/3/48, okrožnica OLO Trbovlje, uprava za odkup, 6. september 1948; UL LRS, št. 4/15 – 27. januar 1949.

oddali. Nekateri okraji še niso izpolnili načrtov, sicer pa so jim kot eno glavnih napak očitali, da so premalo ostro nastopili proti velikim kmetom. Sicer pa je uprava za odkup ugotavljala, da so pri krompirju po začetnih nepravilnostih diferenciacijo na vasi izvajali precej bolje kot pri ostalih artiklih.⁷⁸¹ Leta 1949 so odkupili 102.650 ton krompirja (plan je bil 141.400), za leto 1950 pa so jih načrtovali 71.836.⁷⁸²

Uredba o odkupu krompirja v gospodarskem letu 1950/51 iz aprila kot tudi uredba o odkupu kmetijskih pridelkov iz septembra leta 1950 sta uvedli obremenitev v kilogramih.⁷⁸³ Kmetije so morale oddati količino krompirja glede na velikost obdelovalnih površin. Njena določila so bila ukinjena maja 1951, ko je bil odpravljen obvezni odkup krompirja.⁷⁸⁴

Odkup mleka v zveznem merilu ni bil predpisan – obstajala je sicer odredba zvezne vlade o vezanih cenah zanj⁷⁸⁵ –, so pa bili republiški predpisi. V letu 1948 ga sicer ni bilo, v njegovem pričakovanju v začetku leta pa je ministrstvo izdalo navodilo, naj odkup izvajajo na enak način kot dotlej. Za odkup mleka po vezanih cenah je bilo postavljeno osnovno načelo, da naj se razvije preko kmetijskih zadrug. Zbiralnice za mleko so organizirali v krajih, od koder je bilo moč mleko brez predhodne predelave odpremljati v potrošniška središča ali v predelavo, zbiralnice za maslo pa tam, kjer odprema mleka ni bila mogoča. Zbiralnice-posnemalne postaje so organizirali le v težko dostopnih predelih. Te so od kmetov prevzemale mleko, ga posnemale in jim ga vračale.⁷⁸⁶ Stanje se je popravilo; dnevni odkup, ki je aprila znašal v Sloveniji okoli 44.000 litrov mleka, se je do konca avgusta dvignil na 120.000 litrov.⁷⁸⁷ Vendar je bilo, kot tolikokrat prej in pozneje, izboljšanje plod kampanjske akcije in zato kratkega daha. Kmetje kljub prejetim odločbam mleka niso hoteli oddajati, očitano jim je bilo, da z njim raje »špekulirajo«.

Zaradi takšnega stanja je vlada aprila 1949 ponovno izdala uredbo o obveznem odkupu mleka in mlečnih izdelkov. Veljala je za leto 1949, oproščena so bila gospodarstva pod 2 ha. Posamezna posestva bi morala oddati zbiralnicam pooblaščenih odkupnih podjetij ali zadrugam količine mleka glede na

⁷⁸¹ AS, MTP, šk. 9, 628/9, Problematika odkupa v letu 1948, 12. januar 1949; prav tam, šk. 47, 2244/47, okrožnica MTP o odkupu krompirja, 21. in 23. marec 1949.

⁷⁸² AS, SBP, šk. 11, 650/11, Odkupi, normativi, obremenitve, 20. november 1950.

⁷⁸³ UL LRS, št. 14/61 – 24. april 1950 in št. 29/168 – 16. september 1950.

⁷⁸⁴ UL LRS, 18/92 – 19. maj 1951.

⁷⁸⁵ UL FLRJ, št. 33/254 – 17. april 1948. Tudi sicer je zvezno MTP menilo, da se odkupu mleka ni posvečalo dovolj pozornosti. AS, MTP, šk. 12, 820/12, dopis zveznega MTP, 21. junij 1948.

⁷⁸⁶ AS, MTP, šk. 46, 2232/46, okrožnica MTP z navodili za odkup po 15. marcu 1948, 12. marec 1948; prav tam, 2233/46, okrožnica MTP z navodili za izvajanje odkupa mleka in mesla po vezanih cenah, 20. april 1948.

⁷⁸⁷ LP, 23. avgust 1948, str. 3 in 28. avgust 1948, str. 3.

število krav in velikost posestva ter glede na to, v katerem od treh mlekarških okolišev, v katere je uredba razdelila Slovenijo, so bila.⁷⁸⁸

Maja 1951 (tedaj je Slovenija proizvajala 223,6 milijona litrov mleka letno⁷⁸⁹) sta zvezna in njej sledeča republiška uredba odpravili odkup nekaterih pridelkov, med njimi tudi mleka. Predpisali sta odpravo s takojšnjo veljavnostjo, vendar je bila v Sloveniji odpravljena 1. junija.⁷⁹⁰

Leta 1948 in 1949 so jajca odkupovali po prostih in vezanih cenah. Tudi pri jajcih se v vsej širini, zaradi neupoštevanja njihove hitre pokvarljivosti, kaže slabost slabega načrtovanja in sistema ravnanja z odkupljenim blagom. Sodile so med dopolnilne artikle, ki so jih zdravstvene in socialne ustanove dobivale preko državne odkupne mreže. Hiba je bila, da so jih vsa odkupna podjetja in odkupne postaje najprej zbirali v zbirnem podjetju na Ptuj, odkoder so jih dostavljali končnim porabnikom. Omenjene ustanove so tako prejemale do 50 % pokvarjenih jajc. Dijaški dom v Postojni je prejel pošiljko jajc s Ptuja, v kateri je bilo 90 % pokvarjenih jajc. Jajca, ki so jih odkupili v Postojni, so pred tem poslali v zbirni center na Ptuj (!).⁷⁹¹

V Sloveniji so že marca 1952 predlagali odpravo obveznega odkupa volne. Ovčereja je tedaj bila pomembna gospodarska panoga le na redkih območjih. Na 44.664 gospodarstvih je bilo skupaj 113.479 ovac. Skoraj polovica jih je bila na posestvih z eno do dvema glavama, več kot tri – le takšna so bila obvezna oddajati volno – so imeli na 8.034 gospodarstvih. Obvezni odkup volne so pojmovali kot škodljiv za ovčerejo, saj se je v enem letu število ovac dvignilo le za 5.000 in še to na malih posestvih, ki so po uredbi bila oproščena obvezne oddaje. Količine volne, ki so prihajale v poštev za odkup, so rentabilnost odkupa postavljale pod vprašaj.⁷⁹² Kljub predlogom v Beograd je po odpravi obveznega odkupa žit junija 1952 ta veljala le še za volno, vendar le do konca koledarskega leta, ko je potekla veljavnost uredbe o odkupu kmetijskih pridelkov. Konec leta 1952 torej moremo označiti za ločnico, do katere so bili v Jugoslaviji (Sloveniji) v veljavi obvezni odkupi.

Organizacija odkupa

Konec leta 1947 je bil republiški odkupni aparat razpuščen, tehnične in trgovske naloge so prenesli na reorganiziran združni aparat, t. j. kmečke zadruge in okrajne poslovne zveze. V začetku leta 1948 so organizirali KZ po načelu, da naj vsak KLO ima svojo zadrugo. Predvideli so oblikovanje 1239 KZ s 1428

⁷⁸⁸ UL LRS, št. 14/74 – 25. april 1949.

⁷⁸⁹ AS, SBP, šk. 15, 884/15, Proizvodnja in potrebe po mleku v letu 1951, 2. april 1951.

⁷⁹⁰ UL FLRJ, št. 22/214 – 2. maj 1951; UL LRS, št. 18/92 – 19. maj 1951; AS, MDN, šk. 10, sign. 265/10, Sektorska konferenca glede pospešitve odkupa mleka, 14. april 1951.

⁷⁹¹ AS, SBP, šk. 14, 857/14, Poročilo anketnega odbora za preiskavo načina in stanja preskrbe v LPS za ljudsko skupščino LRS, 4. januar 1951.

⁷⁹² AS, SBP, šk. 2, 19/2, dopis SBP glede odkupa volne, 24. marec 1952.

poslovalnicami. Prej manj številne Naproze (okoli 270) je nadomestilo do začetka marca ustanovljenih 1057 zadrug s 1235 poslovalnicami. V nekaterih OLO so še obstajala okrajna podjetja za odkup vina in živine.⁷⁹³

Ta decentralizacija Naproz je istočasno predstavljala močno širitev odkupne mreže, tako da so v letu 1948 KZ prevzele skoraj v celoti vse odkupe. Pri okrajnih OZKZ so se oblikovala odkupna podjetja, ki so izvajala odkup in razdeljevanje blaga. Po upravni strani je odkupe vodila Uprava za odkup pri ministrstvu, pri OLO pa Uprava za odkup pri poverjeništvih za trgovino in preskrbo. Pozitivne strani navedenega so bile v široko razpredeni mreži KZ, predvsem pri drobnih artiklih je bil teren bolj zajet, saj se je osnovna enota odkupa (KZ) teritorialno pokrivala s KLO. Ta prednost pa je prinašala tudi negativno plat: količine so bile preveč razbite po terenu, kar se je pokazalo kot slabost zlasti pri večjih odkupih, težje kot kasneje ob centralizaciji odkupa je bilo reševati večje stroške prevoza, predvsem večjih artiklov na odkupnih postajah. Kljub tem težavam so odkupno mrežo značili za zadovoljivo, ustrezno konkretnim razmeram v LRS.⁷⁹⁴

Vendar so spremembe že bile na obzorju. V Sloveniji so morali popustiti zvezni direktivi in izvesti bistveno reorganizacijo odkupne mreže. Pri ministrstvu so organizirali 4 glavne direkcije za komercialno vodenje odkupov. Konec januarja 1949 je bilo v 22 okrajih organiziranih že 57 odkupnih podjetij, ki so nameravala začeti z delom najkasneje do 10. februarja. Na njih so prenesli vse posle v odkupih prej obstoječih in tedaj likvidiranih podjetij.

Vzporedno z organiziranjem državnih odkupnih podjetij je teklo odpravljanje odpremnih podjetij OZKZ. Na terenu so si prva organizirala odkupno mrežo, tako za rastlinske kot živinske artikle. S tem je bila zelo okrnjena dejavnost KZ pri odkupih; v večini OLO je šlo preko mreže odkupnih podjetij nad 75 % prometa. Navedena organizacija je rezultirala v precejšnji pasivizaciji KZ, ne le pri odkupih, temveč tudi pri drugem poslovanju. Istočasno je taka organizacija predstavljala precejšnje zoženje same odkupne mreže na terenu, kar se je predvsem občutilo pri drobnejših artiklih odkupa (zelenjava, sadje).⁷⁹⁵

Vendar je reorganizacija odkupnih podjetij tekla dalje. Odkupna podjetja so marca in aprila 1949 prenesli iz okrajne v republiško pristojnost.⁷⁹⁶ Aprila 1949 so iz ministrstva za trgovino in preskrbo izločili posle državnih nabav in odkupa in zanje ustanovili posebno ministrstvo za državne nabave, zato

⁷⁹³ AS, MTP, šk. 9, 627/7. Pripombe k zapisniku o pregledu Uprave za odkup, 2. december 1948; prav tam, šk. 14, 1039/14, poročilo MTP o novem sistemu preskrbe, 10. marec 1948.

⁷⁹⁴ AS, MTP, šk. 37, 1954/37, poročilo o delu KZ in OZKZ, 14. oktober 1950.

⁷⁹⁵ AS, MTP, šk. 9, 630/9, Poročilo oddelka za organizacijo trgovske mreže, januar 1949; prav tam, šk. 37, 1954/37, poročilo o delu KZ in OZKZ, 14. oktober 1950.

⁷⁹⁶ AS, MTP, šk. 13, 921/13, Poročilo o kreditih, 21. april 1949; prav tam, šk. 47, 2244/47, Navodila MTP o organizaciji odkupnih podjetij, 5. marec 1949; prav tam, šk. 24, 1497/24, Prenos odkupnih podjetij iz okrajne v republiško pristojnost, 26. marec 1949.

so v prvem ukinili upravo za odkupe, iz njegovega planskega sektorja pa so izločili načrtovanje odkupov in skupino za ekonomske analize.⁷⁹⁷

Leta 1950 se je začel nasproten proces, prejšnjo centralizacijo na področju odkupa je nadomestila decentralizacija. To so pri državnih odkupnih podjetjih izvedli konec prve polovice leta 1950 z namenom »približanja kmetom in čim širšega zajema kmetijskih pridelkov«. Razširitev je predstavljala vključitev splošnih KZ v vlogi posrednikov za odkupna podjetja ali samostojnih odkupovalcev, ki so nato blago posredovali do trgovske mreže. Prej odrinjene so KZ odkupovale večinoma le mleko, mlečne izdelke, jajca in mast ter zdravilna zelišča in oljarice, v drugi polovici leta 1950 pa so zelo močno nastopile tudi pri odkupu drugih pridelkov, predvsem žita, krompirja, sadja in zelenjave. Ta zasuk je povzročil, da so v tem času skoraj celoten odkup kmetijskih pridelkov, z izjemo goveje živine, prašičev in vina izvedle KZ. Vrednost odkupljenih količin je bila preko milijarde dinarjev in je bila polovica vseh odkupljenih količin od zasebnih pridelovalcev.⁷⁹⁸

Ob prehodu z obveznega na prosti odkup v letih 1951 in 1952 so se odkupna podjetja in upravni organi različno odzivali in ujeli v novonastali situaciji. Največ iniciative, v kar so jih silile velike potrebe prebivalstva in malo lastnega pridelka, in uspeha so pokazali večji potrošniški centri. Svoj odkupni aparat so usmerili ne le v druge okraje znotraj Slovenije, temveč tudi v druge republike. Ponekod so iz dotedanjih odkupnih podjetij ustanovili odkupna podjetja za prosti odkup in vanje vključevali tudi zadruge. V nabavo so vključili zasebne nakupovalce, ki so ponekod imeli več uspeha kot bivši »operativci«, ki so včasih izvajali obvezne odkupe celo na prisilen način in zato kmetom niso več bili pri srcu. V veliki večini okrajev, zlasti kmetijskih, pa ne IO, ne poverjeništa za državne nabave niso pokazali veliko zanimanja za prosti odkup. Še manj zanimanja kot uprava pa so v teh okrajih za prosti odkup živine pokazala odkupna podjetja. Večina njihovih uslužbencev v njih se je izkazala kot nedoraslih za nov sistem.

⁷⁹⁷ UL LRS, št. 14/74 – 25. april 1949; AS, MTP, šk. 27, 1709/27, Letno poročilo planskega sektorja MTP, december 1949.

⁷⁹⁸ AS, GUDN, šk. 4, 90/4, Sodelovanje KZ v odkupu kmetijskih pridelkov v I. 1950, 16. oktober 1951.

Odkup sladkorne pese v okraju Murska Sobota (MNZS, fototeka, št. 4111/12)

IV. PRESKRBA V SLOVENSKI PRIMORSKI (CONA B JULIJSKE KRAJINE IN CONA B SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA)

Različna območja Primorske⁷⁹⁹ so od zaključka vojne do leta 1954 bila posebnost tudi glede preskrbe prebivalstva. Ta čas moremo razdeliti na tri obdobja. V prvem, v poldrugem mesecu od osvoboditve do sredine junija 1945, so na njenem območju delovali organi nove oblasti, vzpostavljeni že med okupacijo, ki so opravljali tudi funkcije v preskrbi. V času okupacije obravnavana kot del bodoče slovenske državne skupnosti, je Primorska v tem obdobju tudi skozi to dejavnost – če ne formalno, pa dejansko – njen sestavni del. Jugoslovanske oblasti so v tem času zlasti Trstu namenjale veliko pozornost; vanj so poslali sorazmerno velike pošiljke živil.

Po umiku jugoslovanske vojske in oblikovanju dveh con Julijske krajine sredi junija 1945 je do septembra 1947 bilo zunaj obsega današnje slovenske države območje celotne cone B in del cone A Julijske krajine. V slednji je imela oblast zavezniška vojaška uprava, ki je izvajala preskrbo po svojih predpisih in slovenska oblast nanjo ni imela nobenega vpliva. Cona B je bila pod vojaško upravo JA, vzporedno pa je obstajala tudi civilna oblast, ki ni imela enotnega vodstva. Na že takrat od hrvaškega ločenem slovenskem delu cone B (cona B Slovenskega Primorja ali Vzhodnoprimorsko okrožje) je oblast od julija 1945 imelo v rokah Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje s sedežem v Ajdovščini. Del tega obdobja, in sicer čas od podpisa do uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo (od februarja do septembra 1947), pomeni posebnost.

Tretje obdobje je čas od uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo septembra 1947 do oktobra 1954. Večina cone B in del cone A Julijske krajine sta bili priključeni Jugoslaviji in sta odtlej preskrbovani kot ostali deli Slovenije. Zunaj nje je ostal koprski okraj kot sestavni del cone B Svobodnega tržaškega ozemlja pod vojaško upravo J(L)A, ki je del pristojnosti prenesla na civilno oblast. Izvrševala sta jo Istrski okrožni ljudski odbor s sedežem v Kopru in njemu podrejeni Okrajni ljudski odbor Koper. Ko se ni mogla uresničiti ideja o STO, sta tako Italija kot Jugoslavija (Slovenija) vsaka v svoji coni prevzemali vse več pristojnosti. Sredi maja 1952 je bil IOLO razpuščen, jugoslovanska oblast pa je sprejemala predpise, ki so cono B vse bolj vključevali v njen sistem.⁸⁰⁰

⁷⁹⁹ Pričujoči pregled se nanaša le na ozemlja, ki so sedaj del Republike Slovenije, torej na cono B in del cone A Julijske Krajine ter koprski okraj cone B STO.

⁸⁰⁰ Podatki za uvod po: Nevenka Troha, Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem, *Annales, series historia et sociologia*, 2000, št. 1, str. 203–216; Nevenka Troha, STO-Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954), *Zbornik Primorske – 50 let, Koper 1997*, str. 56–59.

Omenjena periodizacija, oprta na politične in upravne spremembe, se ni ujemala z obdobjema dveh načinov preskrbe, ki sta si tako kot drugod v Sloveniji, vendar z manjšo zakasnitvijo, sledila tudi v Primorju. Obdobje racionirane preskrbe je tu trajalo do maja 1948; odtlej pa gre za obdobje zagotovljene preskrbe.

Že novembra 1944 so v odseku za prehrano pri predsedstvu SNOS naredili načrt potreb tudi za območje Slovenske Primorske. Tudi sicer je bila Slovenska Primorska (kot ostali s Slovenci poseljeni deli izven predvojne Jugoslavije) prisotna v načrtih vodstva NOG, nastalih pred koncem vojne, glede preskrbe prebivalstva.⁸⁰¹

Sredi aprila 1945 je odsek za prehrano pri PNOO za Slovensko Primorje izdelal seznam svojih nalog in ukrepov za čas prevzema oblasti,⁸⁰² sredi maja pa je predsedstvo PNOO za Slovensko Primorje izdalo navodilo, po katerem je moral vsakdo, ki je imel v lasti tkanine, obutev, usnje, električni material, radio aparate in orodje za obrtnike, naštetu popisati. Vse to blago je bilo postavljeno pod zaporo. Vsa nakazila, ki so jih izdali trgovska in obrtna zveza ali občina Trst, so izgubila veljavnost. Od tedaj so – do izdaje novih nakaznic – veljala le tista, ki jih je izdal odsek za trgovino in preskrbo pri okrožnem NOO.⁸⁰³

V nekaterih predelih Primorske, kot na primer v okraju Idrija, ki je bil že tako eden od najnerazvitejših, so ljudje v vojni zelo trpeli. V krajih, v katerih so se stalno zadrževale partizanske enote, so bili ljudje tako obubožani, da niso imeli denarja niti za racionirana živila. Imeli pa so dosti potrdil, ki so jih prejeli od partizanskih enot za oddano blago.⁸⁰⁴ Vse priznanice in potrdila za oddano blago, živino in krmo, ki so jih prebivalci dobili v času vojne, so morali lastniki do 15. maja zamenjati za nove priznanice DZS, glaseče se na lirske bone. Zamenjavo so opravili okrajni NOO. Izdajali so jih v na stotice zaokroženih enotah, presežek zneska so izplačali v gotovini v lirah ali lirskih bonih.⁸⁰⁵

V prvih tednih po koncu vojne so preskrbovali Trst in Slovensko Primorje iz Slovenije, vendar ne v celoti, saj je blago v Trst prihajalo tudi iz okrajev samega Primorja.⁸⁰⁶ Slabi odnosi z zavezniško upravo pa so se kazali tudi na gospodarskem področju. Ta je prepovedovala prevoz živeža preko Soče, rekvirirali so kamione, ki jih je slovenska oblast pošiljala po živež, si lastili tudi tega in

⁸⁰¹ Več o tem v poglavju o načrtovanju in izvedbi preskrbe v času pred osvoboditvijo.

⁸⁰² AS, PPNOO za Slovensko Primorje (dalje PPNOO), šk. 196, mapa I, okrožnica PNOO, 19. april 1945.

⁸⁰³ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (dalje PANG), Okrožni NOO za Goriško, šk. 3, mapa Odsek za TiP, dopis referata za trgovino pri predsedstvu PNOO za Slovensko Primorje, 17. maj 1945.

⁸⁰⁴ AS, MTP, šk. 11, 805/11, zapisnik pregleda poslovanja, 15. do 20. julij 1945.

⁸⁰⁵ AS, PPNOO, šk. 196, mapa I, okrožnica PNOO, 24. april 1945.

⁸⁰⁶ AS, PPNOO, šk. 191, mapa II, dopisi v zvezi s plačilom za živež, živino in drva, ki so jih pošiljali okrajni Slovenske v Trst maja in junija 1945, september in november 1945.

na sploh hoteli preprečiti tudi vsako trgovsko dejavnost.⁸⁰⁷ Prepovedali so uporabo mlinov ob Soči, ki bi jih mogli uporabljati za preskrbo Trsta.⁸⁰⁸ Tam so dnevno potrebovali 50 ton moke. Zato so jo mleli v mlinu v Logatcu, del pa tudi v Domžalah, kar je, dokler je bila železniška proga Logatec-Ljubljana pretrgana pri Verdu, zahtevalo velike logistične napore. Blago so tedaj vozili do Logatca, ga pretovarjali na kamione in vozili na Vrhniko, nato pa zopet z vlakom v Ljubljano in naprej v mline, od tam pa nazaj v Trst, in to 8 vagonov dnevno. Odprava ovir na progi Ljubljana-Trst je prinesla veliko olajšanje.⁸⁰⁹ Trst, ki je imel okoli 320.000 prebivalcev, so preskrbovali štiri tedne, kar je bila velika naloga. Po lastnih besedah so si ustvarili »*neprecenljiv politični kapital, ker takrat Trst ni bil niti en dan brez kruha*«. ⁸¹⁰ Z rednimi pošiljkami živine v Trst (iz ljubljanskega okrožja) so začeli 24. maja.⁸¹¹

Ni znano, ali so uporabili kot inštrument delitve živil stare ali nove nakaznice. V tržaškem okrožju so jih uporabljali v večjih mestih. Vsak krajevni NOO jih je prejel v skladu s poročilom o številčnem stanju prebivalstva. V manjših krajih s samo enim trgovcem so prejemnike in njihovo količino določali krajevni NOO, trgovec pa je vodil pregled razdeljenega blaga. Preskrbljenost v nekaterih krajih tega okrožja v prvih dneh ni bila tako dobra kot drugod. Nabrežina je bila brez kruha 6 dni, Koper in Piran pa sta v presledkih bila brez 7 oziroma 12 dni. Enako stanje je bilo v goriškem okrožju, kjer so dobivali živila samo v Gorici, ne pa na podeželju. Tam do 20. junija niso prejeli nič drugega kot malo sladkorja, soli in parmezana ter nekaj tekstilnega blaga, kar so razdelili krajevni NOO. V Idriji so za 14 dni razdelili na osebo po 2,6 kg moke, 15 dkg masti in 50 dkg fižola.⁸¹² Medtem ko je julija že vsa Slovenija imela enotne nakaznice, so v večini okrajev Slovenskega Primorja poslovali še brez njih.⁸¹³

S kolikimi količinami je v tem času razpolagala prehranjevalna služba, moramo ilustrirati le s krajevno omejenimi primeri. Okrožni NOO za Goriško je krajevnim naročal, naj v krajih, ki so bili do nedavnega zasedeni ali nadzirani po okupatorju, dele po 0,3 kg sladkorja, v že prej osvobojenih pa po 0,6 kg. Ta podatek gre v prid trditvi, da so bili prebivalci osvobojenih ozemelj med vojno slabše oskrbovani. Samo v teh krajih okrožja so morali razdeliti tudi sol.⁸¹⁴ V koprskem okraju so v mestih maja in junija redno dnevno delili kruh, mesečno pa v maju še 0,15 kg olja in 0,5 kg soli, v juniju pa 2 kg krušne

⁸⁰⁷ AS, PV LRS, šk. 28, kabinet B. Kidriča, spis 15, dopis okrožnega NOO Gorica NV, 20. maj 1945.

⁸⁰⁸ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Uspehi dela trgovine in preskrbe v prvem letu osvoboditve, 17. maj 1946.

⁸⁰⁹ AS, Vavpetič, Preskrba, str. 5-6.

⁸¹⁰ AS, MTP, šk. 10, 709/10, Sestanek predstavnikov MTP, NAVODA in ljubljanskega preskrbovalnega urada, 29. oktober 1945.

⁸¹¹ AS, MTP, šk. 16, 1165/16, dopis NAVODA MTP, 9. junij 1945.

⁸¹² AS, MTP, šk. 10, 698/10, Zapisnik konference mestnih in okrožnih odborov OF pri MTP, 20. junij 1945.

⁸¹³ AS, MTP, šk. 17, 1223/17, Situacijsko poročilo oddelka za preskrbo za mesec julij 1945, s.d.

⁸¹⁴ PANG, Okrožni NOO za Goriško, šk. 3, mapa Odsek za TiP, dopis okrožnega NOO za Goriško, 11. maj (ali junij) 1945.

moke, po pol kilograma sladkorja in soli, 0,3 kg marmelade in 0,15 kg mila.⁸¹⁵ V okraju Hrpelje-Kozina (s skoraj 12.000 prebivalci, od katerih je kasneje več kot 4.800 prejelo polne ŽN) so v času od 1. maja do 28. junija prejeli po 10 ton moke in koruze, 5.116 kg pšenice, 9.700 kg soli, 3.180 kg sladkorja in 5 sodov masti.⁸¹⁶

Kljub funkcioniranju prehranjevalne službe v mestih (izrecno izpričani le v Kopru), o katere rednosti in učinkovitosti ni mogoče presojati, so si prebivalci, sodeč po primerih, morali pomagati sami, saj količine, zagotovljene po oblastnih organih, niso zadostovale za preživetje. Vse naštetu je bilo le kaplja v morje potreb. Cene živilskih artiklov pa so se naglo dvigovale, pri nekaterih artiklih v kratkem času tudi za več 100 %.⁸¹⁷ »Trgovina in preskrba ob osvoboditvi odpovedali,«⁸¹⁸ so zapisali tisti, ki so na Primorskem kasneje bili odgovorni zanj.

Oblast v coni B Julijske Krajine sta si delili vojaška in civilna uprava, ki sta v posameznih zadevah sodelovali. Tako VUJA kot PPNOO sta izdajali svoj uradni list. Slednje je moralo pridobiti za izdajanje odredb odobritev prve. VUJA je imela za zadeve preskrbe posebno telo z imenom Inšpektorat preskrbe s sedežem na Reki. V njegovo pristojnost je sodilo vse delo v zvezi z razdelitvijo racioniranih živil ter obleke, obutve, kuriva, tekočih goriv in maziv ter vseh ostalih, za potrošnjo potrebnih artiklov. Pri njem je PPNOO prijavljalo svoje potrebe in ta mu jih je nakazoval. Pri tem ni bil povsem samostojen, saj se je, kot kažeta primera dopisov iz konca leta 1946, moral ravnati po navodilih zveznega ministrstva.⁸¹⁹ Za svoje delo je mogel uporabiti že obstoječe organe ali podjetja,⁸²⁰ v slovenskem delu cone B so to bili PPNOO in njemu podrejeni oblastni organi ter Prerad (Prehranjevalni zavod) kot operativni izvajalec. Tako je Inšpektorat npr. s pomočjo odseka za trgovino in preskrbo pri PPNOO začel marca 1946 zbirati predloge šestmesečnih nakazil za potrebe posameznih dejavnosti in široke potrošnje. Skupne podatke je posredoval ministrstvu za trgovino in preskrbo v Beogradu, ki se je na tej podlagi odločalo o nakazilih. Pred tem so posamezni sektorji gospodarstva ali kar posamezne družbe in zadruga pošiljali svoje zahteve kar na Inšpektorat, kar

⁸¹⁵ AS, PPNOO, šk. 195, mapa I, Poročilo okrajnega odseka za gospodarstvo, 6. avgust 1946.

⁸¹⁶ AS, PPNOO, šk. 180, mapa V, Poročilo ONOO Hrpelje-Kozina o prejetem blagu, 6. julij 1945.

⁸¹⁷ AS, PPNOO, šk. 180, mapa V, Poziv ONOO Hrpelje-Kozina glede ureditve cen, 8. julij 1945.

⁸¹⁸ AS, PPNOO, šk. 195, mapa II, Povzetki konferenc načelnikov odsekov za TiP med 27. novembrom in 4. decembrom 1945, s.d. Položaj je prebivalka Koprna opisala takole: »28. maj: Nekaj črnega kruha, nič mleka, nič jajc, ni rib, lahko sem kupila le češnje. 29. maj: kruha ni, nekaj moke za polento, 10 g kvasa 20 lir, slanina 4000 lir, olje 3.500. Liter vina 500, moka za polento 150 lir. 17. junij: Ni kruha, ni rib, ni mesa, ni mleka, le nekaj sadja in zelenjave s črnborzijanskimi cenami. Prekletlo!« Jure Gombač, Opis reševanja nekaterih akutnih problemov pri obnovi gospodarstva okraja Koper v desetletju po koncu druge svetovne vojne, Acta Histriae, 2000, št. 2, str. 283.

⁸¹⁹ AS, PPNOO, šk. 1, mapa I, dopis zveznega MTP o delitvi nakaznic, 26. oktober 1946 in njegovo navodilo za delitev sladkorja za januar in februar 1947, 18. december 1946.

⁸²⁰ Prav tam, mapa IV, odredba VUJA, 10. november 1945.

je povzročalo zmedo.⁸²¹ Blago za cono B je torej nakazovalo zvezno ministrstvo, od Inšpektorata preskrbe pa ga je prevzemal Prerad.

Civilna oblast na področju trgovine in preskrbe je bil odsek za trgovino in preskrbo pri Poverjeništvu PNOO za Slovensko primorje, ki je imelo sedež v Ajdovščini. Okrajni NOO so znotraj gospodarskih odsekov imeli referate za trgovino in preskrbo, ki so bili upravni usmerjevalci preskrbe, operativne naloge pa so izvajali Prerad, trgovci in zadruge. Tudi KNOO so imeli dolžnosti v preskrbi (odkup, nadzor trgovcev ...).

Tehnična opravila preskrbe v trgovini na veliko je opravljalo podjetje Prerad s sedežem v Pivki (tedaj Sv. Peter na Krasu), osrednjem železniškem vozlišču na Primorskem. Bilo je primorski ekvivalent NAVOD-a, saj je v coni B izvajalo iste naloge kot NAVOD v ostali Sloveniji. Blago, ki ga je razporejalo po celi coni B, je izviralo iz Slovenije (Jugoslavije), iz pomoči UNRRE in iz odkupa kmetijskih pridelkov. Razporejalo ga je na podlagi navodil uprave; trgovalo je tudi z neživilskimi pridelki in blago tudi uvažalo. Imelo je svoje podružnice v večjih krajih (konec leta 1945 v Idriji, Ilirski Bistrici, Postojni, Sv. Luciji, Hrpe-lju-Kozini, Koprju).⁸²²

Nova upravna razdelitev je ostro zarezala v dotedanje gospodarske tokove, cono B je odrezala od Trsta in Gorice, prekinila komunikacije in naenkrat je njeno prebivalstvo ostala brez središč, v katerih je prodajalo in kupovalo. Da bi prometni tokovi lahko vseeno tekli, sta VUJA in PPNOO ločeno izdala tri uredbe, ki so konec leta 1945 uravnavale ves promet z blagom v coni B. Uredba VUJE št. 32 z dne 23. novembra 1945 je (v soglasju s finančnim ministrom DFJ) v cilju olajšanja blagovnega prometa med Jugoslavijo in ozemljem pod upravo VUJE (cono B) odredila, da se ves promet med cono B in Jugoslavijo izvaja le na podlagi dovoljenj za uvoz in izvoz, ki jih je izdajal njen gospodarski oddelek.⁸²³

Promet med kraji v coni B je skušala urediti uredba PPNOO o notranjem prometu. Njen poglavitni cilj je bil omejiti črno borzo in špekuliranje z blagom ter uvesti nadzor nad cenami. Vsakdo, ki je želel prenašati nekatera živila (krompir, fižol, zelje, oljna semena, seno in ostala krmila, vino, žganje, olje, surovo in kuhano maslo, mast, sir, meso in mesne izdelke) in živino, namenjeno v hrvaško Istro ali na Reko, ter vse vrste lesa nad 1 m³ ali drva za kurjavo nad 2 m³, je moral imeti dovoljenje za prevoz (t. i. spremnico), ki ga je izdal odsek za trgovino in preskrbo pristojnega okraja. Izjeme so bile količine za lastno uporabo v majhnih količinah.⁸²⁴ Vendar tudi ta uredba ni mogla preki-

⁸²¹ PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 241, dopis odseka za TiP pri PPNOO, 27. marec 1946.

⁸²² O tem piše na kratko tudi France Perovšek, *Moja resnica*, str. 32–33.

⁸²³ Vsa plačila so lahko izvajali v lirah preko zbirnega računa pri gospodarski banki na Reki in v Postojni. Obračunski kurz je bil 30 din za 100 lir.

⁸²⁴ AS, PNOO, šk. 1, mapa I, okrožnica PPNOO z besedilom uredbe, december 1945.

niti ustaljenih tokov prometa blaga, saj iz januarja 1946 obstaja poročilo o še vedno velikem prometu med posameznimi okraji cone B in hrvaškim delom Istre brez predpisanih spremnic.⁸²⁵

Velik problem cone B je bilo uhajanje blaga v cono A ali v Italijo, zato je VUJA v začetku oktobra 1945 želela tudi ta promet urediti in nadzorovati. Izdala je uredbo št. 20, ki naj bi preprečila izvoz takega blaga, ki je bilo nujno potrebno doma, zato je za vse vrste žita, govedu, industrijske in kmetijske pridelke, vozno živino in kemijske izdelke, potrebne za kmetijstvo in industrijo, blokirala (razširjen izraz, ki ga drugje v Sloveniji niso uporabljali in je pomenil prepoved kakršnega koli prometa z blagom brez dovoljenja pristojnega organa) za potrebe domačega prebivalstva. Izvoz je bil mogoč le s t. i. deblokacijskim dovoljenjem VUJA na predlog PPNOO, pri katerem so interesenti morali vložiti predlog. Prepoved ni veljala za dvolastnike.⁸²⁶ Prav tako je bil mogoč izvoz blaga, ki ni bil blokiran, vendar le v količinah do 20 kg. Nadzor nad izvajanjem uredbe je opravljala NZ, ki je nadzirala mejo, izvozne železniške postaje, ostale prometnice in tudi potnike na vlakih. Glede izvoza je bila vojaška uprava zelo dosledna in ni izdajala dovoljenj za izvoz živil iz cone. Ščasoma je VUJA za izdajanje dovoljenj za izvoz pooblaščala tudi ljudske odbore, vendar je to oktobra 1946 preklicala. Razlog je bil v še vedno velikem odlivu blaga iz cone B. Spodbujale so ga cene, ki so bile v coni A mnogo višje. S spremembo izdajanja izvoznih dovoljenj je bila zanje pristojna le VUJA, drugi lokalni organi pa v nobenem primeru. Izvoz vsake, tudi najmanjše količine živil, je bil prepovedan. Ves promet je lahko tekkel le skozi dve pristanišči (Koper in Izola), po dveh železniških progah in preko 14 cestnih prehodov.⁸²⁷

Oblast je s predpisi omejevala promet z blagom in tudi samo preskrbo. Glede prometa s kmetijskimi pridelki (odkupa, obvezne reje ali oddaje v predelavo, načina in količin proste prodaje) so bili izdani predpisi glede žitaric, prašičev, goveje živine, mleka, krompirja, olja in vina. Tu je opazna razlika glede na območje LRS, saj oddaja vseh pridelkov v coni B ni bila obvezna. Sicer pa je PPNOO menilo, da se morajo na Primorskem veljavni predpisi naslanjati na tiste, veljavne v Sloveniji.⁸²⁸

Krompir je bil jeseni 1945 blokiran, vendar so ga neomejeno prevažali med okraji in tudi v cono A. Zato so sredi novembra prepovedali vsak promet z njim, odkupovati ga je smel le Prerad. Izjema so bile le količine do 20 kg, ki jih je posameznik smel prevažati le znotraj cone B za lastne potrebe in z dovoljenjem KNOO, iz katerega je krompir izviral. Zaradi velikega pomanj-

⁸²⁵ PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 61/46, dopis, 17. januar 1946.

⁸²⁶ AS, PPNOO, šk. 180, mapa III, dopis okrajnega gospodarskega odseka Hrpelje-Kozina, 18. december 1946.

⁸²⁷ PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 8/46, dopis UIVOD na OLO Koper, 29. december 1945; prav tam, šk. 13, št. 1362, okrožnica PPNOO, 8. november 1946.

⁸²⁸ AS, PPNOO, šk. 194, mapa I, dopis glede uredb. 17. julij 1945

kanja semenskega pa so februarja 1946 to možnost ukinili in uvedli obvezen odkup. S potrdilom svojega KNOO, da nima krompirja, je mogel posameznik dobiti dovoljenje za nakup in prenos do 20 kg krompirja pri KNOO, na kate-rega ozemlju je nameraval opraviti nakup. Pravica je bila omejena le na tiste, ki so imeli zemljo in so krompir potrebovali za seme. Zbiranje krompirja za prehrano je oteževal tudi nekontroliran izvoz. Ko so potrebe po krompirju bile zadovoljene, so ga deblokirali, znotraj cone B so ga smeli brez dovoljenja poslej prevažati do 100 kg, odpravili pa so obvezen odkup po Prevodu.⁸²⁹

Tudi promet s pridelkom krompirja leta 1946 je bil prost, vendar le znotraj okraja, v katerem je bil pridelan in za neposredno potrošnjo do količine 180 kg na osebo. Kupec je moral ob nakupu prodajalcu predložiti potrdilo KNOO o številu svojih družinskih članov. Odkup večjih količin ali izvoz iz okraja pridelave so smele opravljati le zadruga ali osebe in ustanove z dovoljenjem NOO, izvoz z ozemlja Slovenskega Primorja pa je smel odobriti le oddelek za trgovino in preskrbo pri PPNOO. Uredba pa je predpisala blokado semenskega krompirja.⁸³⁰ Vendar so bila omenjena določila nezadostna za zagotovitev preskrbe prebivalstva s krompirjem, zato so morali novembra uvesti obvezno prodajo vseh presežkov. Pridelovalec je smel obdržati po 180 kg za vsakega družinskega člana in 2.000 kg na ha za seme.⁸³¹ Za leto 1946 so na podlagi povprečnega donosa in posejanih površin izračunali 10.410 ton pridelka krompirja.⁸³² To bi vsakemu prebivalcu, brez upoštevanja količin za seme in krmo za živali, prineslo le 61 kg. Za razliko od ostalega dela Slovenije, območje cone B torej ni bilo samozadostno niti pri krompirju.

Septembra 1945 je bilo določeno, da sme vsak pridelovalec žit zase obdržati 200 kg pšenice ali 220 kg rži ali 300 kg ječmena ali koruze, poleg tega pa še 200 kg koruze ali ječmena za vsakega prašiča ter potrebne količine za seme. Vse presežke je bil dolžan prodati Preradu ali po njem pooblaščenim zadrugam ali trgovcem po določenih cenah. Uredba je bila označena za »širokogrudno«, zato je bilo za morebitno skrivanje zalog žitaric zagroženo z njihovo zaplembo in kaznovanjem.⁸³³

Različnost ureditve odkupa presežkov pridelkov glede na način v LRS nam prikaže tudi uredba o prometu z žitaricami, ki jo je izdalo PNOO julija 1946. V navodilih o njeni izvedbi je bilo zapisano, da glavni namen uredbe ni zbrati čim večjo količino žitaric, temveč pridobiti čim bolj natančne podatke o pridelku zaradi nadaljnje pravilne ureditve razdeljevanja živilskih nakaznic za žitarice. Uredba ni predpisovala prisilne prodaje in vsakdo je smel zase

829 PAK, OLO Koper, šk. 13, št. 1188, PPNOO, dopis odseka za TiP, 17. november 1945; prav tam, šk. 12, št. 142, dopisa odsek za TiP, 6. februar in 8. maj 1946.

830 PANG, PPNOO, mapa 10 (TiP), besedilo odredbe, glej tudi UL PPNOO, št. 18/141 - 3. oktober 1946.

831 PAK, OLO Koper, šk. 13, št. 1188, dopis PPNOO, oddelek za TiP, 19. november 1946.

832 AS, PPNOO, šk. 196, Poročilo o posejanih površinah in povprečnem donosu za leto 1946, s.d.

833 AS, PPNOO, šk. 195, mapa III, dopis odseka za TiP 26. september 1945.

obdržati vse pridelane količine. Ker pa je zaradi bližine demarkacijske oblasti obstajala možnost odtoka pridelka, je bil za odkup presežkov upravičen le Prerad, vsak drugačen promet je bil prepovedan. Izjema te prepovedi je bila prodaja količin do 10 kg, kadar je kmet prodajal neposredno potrošniku »meščanu ali delavcu«, ki je imel potrdilo pristojnega KNOO, da potrebuje žito za lastno družino, da nima lastnih pridelkov in da ni prekupčevalec ter kadar prodajalec ni kršil določenih odkupnih cen.⁸³⁴ Prvotno besedilo uredbe se je zgledovalo po jugoslovanski, vendar se VUJA z njim ni strinjala, ker je nasprotovala načelu prisilnega odkupa. Za ugotovitev in popis pridelka, nadzor mlatilnic in prodaje žitaric so ustanovili krajevne in okrajne komisije, ki so jim isto nalogo naložili tudi za naslednje pridelke.⁸³⁵

Sicer pa so si z odkupom mogli zagotoviti le majhen delež potrebnih količin, saj je izračun na podlagi povprečnega donosa štirih žitaric iz leta 1946 pokazal, da bi bil pridelek vseh skupaj dobrih 4.600 ton (brez koruze),⁸³⁶ kar bi pomenilo 27 kg na vsakega prebivalca letno.

Obvezne oddaje presežkov pridelka žitaric ni poznala tudi odredba o prometu z njimi iz junija 1947. Omejitev prometa pa je bila v tem, da so odkup smele izvajati le Ljudnaproze (Ljudske nabavno prodajne zadruga), ne pa trgovci ali posamezni potrošniki. Za slednje je veljala izjema nakupa ali zamenjave žita za druge pridelke, vendar le z dovolilnico KLO, ki je v tem primeru odvezlo ustrezno število odrezkov nakaznice za moko ali kruh.⁸³⁷

Po odredbi o obveznosti pridelovalcev mleka o obvezni oddaji in zbiranju mleka so v mlekarskem letu od 1. marca 1947 do 1. marca naslednjega leta morali oddati določenim zbiralnicam naslednje količine mleka: 250 litrov od ene krave, 800 litrov od dveh krav, 1.400 od treh krav in 800 litrov več od vsake naslednje krave. Družine z eno ali dvema kravama so imele olajšave, če so šteje več kot štiri člane. Po izpolnitvi oddajne dolžnosti so s presežki mleka lahko prosto razpolagali. Zbiranje mleka in masla je organiziral Mlekopromet, neposredni odkup pa so izvajale živinorejske zadruga.⁸³⁸

Po Uredbi o klanju prašičev in oddaji slanine iz srede decembra 1945 je bila obveznost oddaje odvisna od števila zaklanih prašičev in družinskih članov.⁸³⁹ Prepovedala je klanje prašičev brez dovoljenja okrajnega NOO. Zahtevala je tudi prijavo vsakega klanja za nazaj od 1. septembra 1945, kar je sočasno pomenilo obveznost oddaje.⁸⁴⁰ Štiri mesece kasneje so obveznosti prašičerej-

⁸³⁴ UL PPNNO, št. 14/94 -11. julij 1946; PAK, OLO Koper, šk. 13, 674, navodila za izvajanje, 24. julij 1946.

⁸³⁵ AS, PPNNO, šk. 194, mapa I, dopis glede uredb o odkupu žitaric in oddaji slanine, 18. julij 1945.

⁸³⁶ AS, PPNNO, šk. 196, Poročilo o posejanih površinah in povprečnem donosu za leto 1946, s.d.

⁸³⁷ UL Istrskega okrožnega LO (dalje IOLO), št. 2, odredba OLO Koper, 18. junij 1947.

⁸³⁸ UL PPNNO, št. 22/580 - 23. januar 1947.

⁸³⁹ AS, PPNNO, šk. 194, mapa I, dopis glede uredb o odkupu žitaric in oddaji slanine, 18. julij 1945.

⁸⁴⁰ AS, PPNNO za Slovensko Primorje šk. 1, mapa 1 besedilo uredbe, 18. december 1945.

cev določili še bolj natančno. Vsakomur, ki je imel več kot 4 ha njivskih površin, so določili obvezno oddajo pitanih prašičev (težkih vsaj 120 kg s 25 % maščobe).⁸⁴¹ Za stimulacijo so kmetje z dolžnostjo oddaje in tudi vsi brez nje (vsi, ki so imeli manj kot 4 ha, pa so se vseeno obvezali, da bodo izpitali in oddali prašiče), imeli prednost pri nakupu otrobov (po enotni ceni) in živinske soli. Meso je odkupovalo pokrajinsko podjetje Promes.

Pravico nakupa goveje živine je od avgusta 1945 imel le Prerad s svojimi družnicami. Posle so zanje v pogodbenem odnosu in pod nadzorom mogli opravljati trgovci z živino. To so nameravali odkupovati na sejmih, ki bi jih organizirali za promet tudi z drugim blagom, a predvsem za nakup živine.⁸⁴² Predstavnik Prerada je bil vedno na sejmih in je odkupoval živino, ki pa je je bilo na razpolago le malo.⁸⁴³ Kmetje je zaradi nizkih cen niso prodajali, saj je bil bližnji Trst, kamor so jo tihotapili, veliko bolj mamljiv trg. Organizacijo sejmov je opredelil odsek za kmetijstvo konec septembra 1945. Večina je bila mesečnih, ostali so bili letni. Organizirati jih je moral krajevni NOO.⁸⁴⁴ Vendar realizacija sklepa ni bila popolna v vseh krajih, saj na območju OLO Koper še junija 1946 ni bilo organiziranih sejmov. Prerad je zato v Kopru, Izoli in Piranu organiziral tedenski prevzem živine za zakol.⁸⁴⁵

Vojna je zmanjšala stalež goveje živine, zato so sredi leta 1946 vsakemu lastniku kmetijskih površin naložili dolžnost reje živine v okviru njegovih možnosti. KNOO je moral za vsako kmetijo izdelati gospodarski načrt in dokler ta ni bil izpolnjen, kmetija ni smela prodajati živine.⁸⁴⁶

Marca 1946 je bil ukinjen prosti promet z vinom. Postalo je predmet načrtne delitve in potrošnje in njegov odkup sta smeli izvajati le vipavska vinarska zadruga in okrajna nabavno-prodajna zadruga v Kopru.⁸⁴⁷ Vino naslednjega pridelka, količino katerega so vinogradniki morali prijaviti, so smele odkupovati vinarske zadruge in gostilničarji, slednji le z dovoljenjem okrajnega NOO. Odkupne in prodajne cene so bile določene.⁸⁴⁸

Ker z odkupom oljk v pretekli sezoni niso bili zadovoljni, je bilo novembra 1946 pridelovalcem oljk prepovedano prodajati jih komur koli, razen oljarni

⁸⁴¹ UL PPNOO, št. 18/142 - 3. oktober 1946. Pri površini njiv 4-6 ha je bila obveza 1 prašič, pri površini 6-9 ha 2 prašiča, pri površini 9-12 ha 3 prašiči, pri površini 12-15 ha 4 prašiči, pri površini 15-18 ha 5 prašičev in pri površini 18-23 ha 6 prašičev ter eden za vsakih naslednjih 5 ha.

⁸⁴² AS, PPNOO, šk. 195, mapa III, besedilo uredbe, 24. avgust 1945.

⁸⁴³ Prav tam, mapa I, Poročilo o delu Prerada v mesecu oktobru 1945, s.d.

⁸⁴⁴ AS, PPNOO, šk. 197, mapa I. Vzpostavitev in razpored živinskih sejmov, 29. september 1945.

⁸⁴⁵ PAK, OLO Koper, šk. 12, 428, dopis Prerada o prevzemu klavne živine, 17. junij 1946.

⁸⁴⁶ UL PPNOO, št. 13/90 - 5. junij 1946.

⁸⁴⁷ AS, PPNOO, šk. 1, mapa 2, besedilo uredbe, 27. marec 1946.

⁸⁴⁸ UL PPNOO, št. 18/143 - 2. oktober 1946.

v Kopru in Izoli. Za lastne potrebe so smeli obdržati od 15 do 18 kg olja po osebi za celo leto.⁸⁴⁹

Leta 1945 so pod zaporo bila tudi drva, pa tudi za sadje, ki je sicer bilo v prosti prodaji, so ponekod za izvoz v Trst lokalne oblasti izdajale dovolilnice. Ta ukrep so opravičevali kot obliko nadzora dejavnosti prekupčevalcev.⁸⁵⁰

Preskrba z živili in industrijskimi predmeti je bila racionirana, prebivalci so jih mogli kupiti z živilskimi nakaznicami ali nakazili. Najmanj od avgusta 1945 so imeli v okrajih enotne živilske nakaznice.⁸⁵¹ Decembra so se potrošniki morali prijaviti trgovcu ali zadrugi, pri katerem so kupovali živila. Nakaznice zanje so bile mesečne, za industrijske predmete letne. Poslovanje z njimi je bilo enako kot drugod v Sloveniji.

Obroki živil, ki so jih dobivali prebivalci cone B na osnovne nakaznice:

Blago (v g)	September 1945	Oktober* 1945 ⁸⁵²	November 1945 ⁸⁵³ (pol meseca)
Moka/kruh	9.300/12.400	9.300/12.400	4.500/6.000
Zakuha	3.000	3.000	
Maščobe	?	?	300
Sladkor	250	250	
Sol	500	500	500
Prava kava		50	150
Milo	150	150	150
Grah			2.000

* Kis in kavni nadomestek od 1. oktobra v prosti prodaji; popolni oskrbovanci v Idriji in rudarskih revirjih so prejeli še 500 g mleka v prahu in 125 g pralnega praška.

Poleg tega so nekatere kategorije prebivalstva dobivale še dodatke: »najtežji« delavci 6.000 g moke ali 8.000 kruha, 3.000 g zakuhe in maščobo, noseče ženske 3.000 g moke ali 4.000 g kruha, 250 g sladkorja, maščobo in pol litra mleka dnevno, dojenčki v prvem letu starosti 750 g sladkorja, 1.000 g pšeničnega zdroba in 300 g pralnega mila, otroci v drugem in tretjem letu starosti 500 g sladkorja in 300 pralnega mila, otroci od 4. do 18. leta in osebe nad 66 leti 250 g sladkorja.⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ PAK, OLO Koper, šk. 13, št. 1058, dopisa odseka za TiP, 5. in 19. november 1946.

⁸⁵⁰ AS, PPNOO, šk. 180, mapa V, dopis okrajnega NOO Hrpelje-Kozina, 26. september 1945.

⁸⁵¹ Na primer v: PAK, OLO Koper, šk. 53, št. 912, obrazec nakaznic za obdobje avgust-november 1945; AS, PPNOO, šk. 191, mapa IV, Seznam razdeljenih nakaznic za avgust 1945, s.d.

⁸⁵² Prav tam, dopis glede nakaznic za oktober, 3. oktober 1945.

⁸⁵³ Prav tam, dopis glede nakaznic za november, 8. november 1945.

⁸⁵⁴ Prav tam, Obroki živil za prebivalce cone B oktobra 1945, 3. oktober 1945.

Na območju OLO Koper so v mesecih od julija do decembra 1945 razdelili naslednje količine živil (v kg, ob redni dnevni delitvi kruha).⁸⁵⁵

Blago	Julij	Avgust	September	Oktober November	December
Pšenica	6				
Sol	0,5	1	1,5	0,5	
Maščobe	0,385	0,45		0,25	
Pšenič. moka		4			
Koruza		1,5			
Zakuha		1	1,25	1	1,5
Sladkor		0,5	0,25-0,75		0,5
Kava		0,1			
Kavni nadom.		0,1			
Milo		0,15		0,15	
Ržena moka			4,5	1	
Rž			4,5		
Krušna moka				7	5
Koruzna moka				1	0,5

Nekatere kategorije prebivalstva so dobivale v zadnjih treh mesecih leta še dodatke, ki pa so se razlikovali od naštetih, zgoraj omenjenih za oktober: dojenčki belo moko in mleko v prahu, nosečnice belo moko, maščobe in kavo, starostniki sir, kavo ali mleko v prahu, otroci do 18 let sir in mleko v prahu, »težki« in »najtežji« delavci krušno moko, slanino, krompir in zakuho. Pri slednjih je bil ta dodatek vreden omembe šele decembra, prej so dobili le 0,25 kg sira.

Pregled kaloričnih vrednosti živil, ki so jih prebivalci dobivali na nakaznice, nam poda spodnja tabela:

	Jan 46	Feb 46	Apr 46	Maj 46	Avg 46	Sep 46	Jan 47	Feb 47
Osnovna	1.012	1.077			1.148	1.116	1.119	
Dodatna TD		1.007			742	1.191		
Dodatna LD			875	799	742	713		
Dodatna Nos			1.244		748	214	118	402

V letu 1946 je potrebno sešteti količine, dobljene na osnovne in dodatne nakaznice. Januarja leta 1947, ko ni bilo več dodatnih nakaznic (razen za nosečnice), so bile kalorične vrednosti naslednje: otroci od 3. do 14. leta (OM) 1.146, osnovne (Nav) 1.119, LD 1.751, SD 2.071 in TD 2.390 kalorij. Februarja

⁸⁵⁵ Prav tam, mapa I, Obroki živil razdeljenih v koprskem okraju, 6. avgust 1946.

leta 1947 so otroci do 2. leta dobili 1.010 kalorij, dodatek za nosečnice pa je bil 402 kaloriji.⁸⁵⁶

Za delitev neživilskega blaga so septembra 1945 okrajnim NOO razdelili enotne nakaznice. Postopek delitve takšnega blaga je bil dokaj zamuden. Krajevni NOO je po prejemu obvestila o kontingentu blaga, ki mu je bil nakazan, prejemal prošnje posameznih krajanov. Posredoval jih je (opremljeno s svojim mnenjem, »v dvomljivih slučajih naj se posluži OF odbora«) na okrajni odbor, ki je zadevo rešil in izdal nakaznico.⁸⁵⁷

V letu 1946 se je preskrba z racioniranimi živili v primerjavi z meseci po osvoboditvi izboljšala tako v smislu količin kot v številu artiklov, živila pa so prejemali redno: »Preskrba s hrano se približuje normalizaciji.« Kljub temu pa do maja racioniranih živil ni bilo moč deliti že prvi dan v mesecu, ker niso imeli dovolj zalog.⁸⁵⁸

Obroki moke so bili marca sestavljeni iz 7,3 pšenične in 2 kg sojine moke, aprila iz 4 kg pšenične, 3 koruzne in 2 kg sojine moke, junija pa iz 7 kg enotne in 2 kg koruzne moke.⁸⁵⁹

V začetnih mesecih po osvoboditvi so bile v uporabi različne živilske nakaznice za različne starostne skupine, v začetku leta 1946 pa so uvedli enotne, ob katerih so izdajali dodatne nakaznice za posamezne izpostavljene skupine prebivalstva (za dojenčke, za otroke v 2. letu starosti, za otroke od 3. do 7. leta, za nosečnice ter za »lahke« in »težke« delavce).⁸⁶⁰ Prvega maja so izgubile veljavnost vse dotedanje nakaznice, kruh in moko so zopet nameravali deliti za tekoči mesec in ne več za pretekli mesec kot dotlej.⁸⁶¹ Vendar se to očitno ni uveljavilo, saj so septembra znova želeli urediti razdeljevanje nakaznic na nov način, glavni cilj pa je ponovno bil doseči razdeljevanje že s prvim dnem tekočega meseca. Kot osnovo za razdeljevanje so uvedli družinsko kartoteko. Vanjo so vpisovali vse podatke o družini, o pridelkih in številu glav živine.⁸⁶² Občasno so racionirana živila prodajali tudi v prosti prodaji, po višjih cenah, da bi omilili stisko prebivalstva, ker na nakaznice ni dobivalo potrebnih količin. V začetku marca 1946 pa so to prepovedali. Prodajati so jih smeli le še na živilske nakaznice ali posebna nakazila odseka za trgovino in preskrbo

⁸⁵⁶ AS, PPNOO, šk. 182, mapa III, Poročila o številu kalorij, dobljenih na živilske nakaznice v Slovenskem Primorju v omenjenih mesecih.

⁸⁵⁷ AS, PPNOO, šk. 196, dopis odseka za TiP pri PPNOO, 14. september 1945.

⁸⁵⁸ AS, PPNOO, šk. 190, mapa II, oddelek za TiP, Poročilo o poslovanju v maju 1946, 15. junij 1946.

⁸⁵⁹ PAK, OLO Koper, šk. 12, 226/12, Navodilo o delitvi moke v aprilu 1946, 12. april 1946; prav tam, šk. 12, št. 323, obroki živil za mesec junij 1946.

⁸⁶⁰ PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 323, Obroki živil za mesec junij 1946.

⁸⁶¹ Prav tam, št. 295, okrožnica odseka za TiP, 24. april 1946.

⁸⁶² PAK, OLO Koper, šk. 13, št. 1042/1, navodila PPNOO, 10. september 1946.

PPNOO po maksimiranih cenah.⁸⁶³ V prosti prodaji pa je bilo drugo blago. V začetku novembra je Inšpektorat preskrbe pri VUJI dovolil prosto prodajo nekaterih izdelkov iz pomoči UNRRE (za nekatere je že obstajala prej): čaja, krvavic, mleka v prahu, jajc v prahu, kave v prahu, margarine, vse konzervirane hrane, marmelade, sadnih sokov, ovsenih kosmičev in še vrste drugih.⁸⁶⁴

Nekatere kategorije prebivalstva in ustanove so dobivale živila brez živilskih nakaznic. To so bili zaporniki, vojni ujetniki, bolniki v bolnišnicah, pripadniki Narodne zaščite in prometne milice, etapne kuhinje in menze.⁸⁶⁵

Pregled prebivalstva cone B in število oddanih nakaznic v prvi tretjini leta 1946 pokaže, da so več kot tri četrtine prebivalstva bilo obravnavane kot popolni oskrbovanci.⁸⁶⁶ Torej je v coni B bil delež prebivalstva, ki je dobival nakaznice za preskrbo, večji kot v ostali Sloveniji. Januarja 1946 je bilo polnih oskrbovancev v Sloveniji glede na vse prebivalstvo 51,2 %, v Primorju pa 78 %, pri delnih z nakaznicami brez odrezkov za meso in maščobe je bilo razmerje 16,3 % : 4,6 %, pri delnih z nakaznicami brez odrezkov za moko in zakuho 5,1 % : 9 %.⁸⁶⁷

Konec leta 1946 in v začetku 1947 so zmanjšali število nakaznic za moko in kruh. S tem so sledili dogajanju v Sloveniji, saj so menili, da so za ozemlje Primorja važne priprave na priključitev. Kljub temu so v primerjavi z ostalo Slovenijo delili veliko nakaznic.⁸⁶⁸

Od začetka 1947 je veljala nova razdelitev potrošnikov v potrošniške razrede. Delili so se na TD, SD, LD, navadne, dojenčke in mladino. Vsi so dobivali le po eno nakaznico, ki je vsebovala dotedanji osnovno in dodatno, le nosečnicam so poleg osnovne delili še dodatno. Razvrstitev zaposlenih v kategorije TD, SD in LD so opravile sindikalne podružnice, posameznikom izdale potrošniška potrdila, na njihovi podlagi pa so ti na pristojnem KNOO ali mestnem odboru dobili ustrezne nakaznice. Postopek je bilo potrebno ponavljati vsak mesec.⁸⁶⁹

Prerad se je v prvem obdobju ukvarjal izključno s prehrano, decembra 1945 pa so pri njem ustanovili manufaktorni oddelek, ki je iz Pivke razdeljeval bla-

⁸⁶³ PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 182, PPNOO, odsek za TiP, 22. februar 1946 in dopis ONOO Koper, 27. februar 1946.

⁸⁶⁴ PAK, OLO Koper, šk. 195, mapa III, dopis oddelka za TiP pri PPNOO, 6. november 1946.

⁸⁶⁵ AS, PPNOO, šk. 190, mapa IV, dopis ONOO Postojna, 23. september 1946.

⁸⁶⁶ AS, PPNOO, šk. 195, mapa I, Poročilo o delovanju odseka za TiP v prvih štirih mesecih leta 1946, s.d., prav tam, šk. 196, Poročilo odseka za kontrolo in organizacijo, 10. maj 1946.

⁸⁶⁷ Podatki so izračunani po AS, MTP, šk. 20, št. 1324/20, Poročilo MTP o problemih preskrbe in razdelitve, 9. april 1946.

⁸⁶⁸ PAK, OLO Koper, šk. 34, št. 15/15-47, dopis Navoda Koloniale o obračunu nakaznic, 21. julij 1947; prav tam, št. 15/47, Obračun nakaznic za mesec januar 1947, 8. februar 1947 in seznam razdeljenih živilskih nakaznic.

⁸⁶⁹ AS, PPNOO, šk. 195, mapa III, dopis oddelka za TiP, 26. november 1946.

go posameznim trgovcem in zadrugam po razdelilniku, ki mu ga je dal oddelek za trgovino in preskrbo. Trgovci blaga pred prejemom sploh niso videli. Mnogo konfekcije iz pošiljk UNRRA-e je bilo stare ali drage in so jo trgovci začeli vračati. Zato so februarja 1946 začeli deliti blago drugače. Oddelek za trgovino in preskrbo je razdelil blago v odstotkih na okraje, ti pa med svoje trgovce na isti način. Pred prevzemom so si trgovci mogli ogledati blago v Pivki. Če ga niso prevzeli, ga je dobil kdo drug. Marca 1946 so razdelili več pošiljk UNRRA-ine manufakture, veliko pošiljko so v tem času dobili tudi iz 10 tovarn v Sloveniji. V aprilu so na veliko zadovoljstvo trgovcev in zadrug prvič začeli deliti tekstilno blago.⁸⁷⁰

Odseki za trgovino in preskrbo so bili preobremenjeni z delom zaradi kompliciranega in zamudnega poslovanja z nakazili (lokalno so jih imenovali tudi boni). Zato so marca 1946 uvedli nov način razdeljevanja tekstilnih izdelkov. Vsakemu potrošniku, tudi tistim, ki niso dobivali živilskih nakaznic, so dodelili »*oblačilno nakaznico*« s 24 odrezki z arabskimi številkami in 10 odrezki z rimskimi številkami. Prvi so bili namenjeni za metrsko tekstilno blago, drugi pa predvideni za oklice ali za razdeljevanje drugega blaga. Veljavne so bile do konca leta 1946 in z njimi je bilo moč kupovati v vseh trgovinah ali zadrugah na vsem ozemlju Slovenskega Primorja. Občasno so določali odrezke, na ktere je bilo moč kupovati, na ostale pa trgovci niso smeli prodajati. Vsak odrezek je omogočil nakup pol metra tekstilnega blaga kakršne koli vrste ali kakovosti. Njihova veljavnost po razglasitvi ni zapadla in tako so si jih potrošniki lahko hranili za morebiten večji enkratni nakup kasneje, a ne dlje kot do konca leta. Vsaka družina ali samci so poleg nakaznic prejeli še potrošniško knjižico. Predložiti jo je bilo potrebno, skupaj z osebno izkaznico, ob vsakem nakupu. Vanjo so trgovci vpisovali nakupe. Voditi so morali tudi register prodaje tekstilnega blaga, in sicer v dvojniku. Vanj so zapisovali nakup vsakega posameznika, ki se je moral tudi podpisati. Register je bil namenjen nadzoru nakupov posameznih potrošnikov in preprečevanju prepogostih nakupov. Dvojnik registra je morala zadruga ali trgovec mesečno oddajati odseku za trgovino in preskrbo, skupaj s pregledom zalog in z odrezki oblačilnih nakaznic, nalepljenih na pole po 100 kosov. Za nakup tekstilne konfekcije ni bilo nakaznic, trgovec je nakup le vpisal v potrošniško knjižico. Za izredne primere (poroka, smrt, porod) in za preskrbo obrtnikov so še obdržali sistem nakazil.⁸⁷¹ V prvi polovici leta in oktobra so imeli v prodaji velike količine manufakturnega blaga in konfekcije, ki je izvirala iz Jugoslavije (75 %) in od UNRRA-e (25 %), ki so ju prodajali na zgoraj opisan način. Od marca do maja 1946 so v okraju Koper razdelili štirikrat več tekstilnega blaga kot poprej v celem letu. To je vplivalo tudi na višino cen, ki so precej padle.⁸⁷²

⁸⁷⁰ AS, PPNOO, šk. 195, mapa I, Poročilo ravnatelja oddelka, 13. april 1946.

⁸⁷¹ PAK, OLO Koper, šk. 12, 212-225, okrožnica PPNOO, odsek za TiP, 26. marec 1946.

⁸⁷² PAK, OLO Koper, šk. 12, okrožnica PPNOO, odsek za TiP, 6. maj in 26. junij 1946; AS, PPNOO, šk. 195, mapa I, Poročilo oddelka za TiP okrajja Koper, 6. avgust 1946

Avgusta 1946 je inšpektorat za preskrbo pri VUJA izdal odredbo o uvedbi potrošniških nakaznic za racionirane industrijske izdelke, na njeni podlagi pa je PPNOO predpisal navodila o načinu njihovega razdeljevanja. Njihov nakup je bil možen na način, ki je bil uveden v Jugoslaviji dva meseca pred tem (glej opis v poglavju »Obdobje 1946–1948«). Razlika je bila le v tem, da so nakaznice na področju PPNOO dobili vsi prebivalci, v Jugoslaviji pa le prebivalci večjih mest in industrijskih središč. Tudi njihova veljavnost je bila enaka (do konca septembra 1947). Oktobra so nato ukinili vsako prodajo tekstilnega blaga v prosti prodaji z vpisom v potrošniško knjigo. Konfekcijo in vse drugo blago, ki je bilo do tedaj v takšni prodaji, je bilo moč od tedaj naprej kupiti le z nakaznico in vpisom v knjižico in kontrolni register. Nakup je bil omejen le na okraj, kjer je bila nakaznica izdana.⁸⁷³

Konec maja 1946 so dobili v prodajo velike količine obutve iz Jugoslavije in iz pomoči UNRRA-e. Prve so delili le na nakaznice mestnih in krajevnih odborov, UNRRA-ine pa v prosti prodaji na vpis v register in v potrošniško knjižico. Za okraj Koper je bilo nakazanih 644 parov, ki so jih razdelili na KLO. Koliko so dobili posamezni, pove primer: Bertoki s 780 prebivalci so dobili 13 parov čevljev. Čevlji, ki jih je dobavila UNRRA, so šli slabše v promet, ljudje jih niso radi kupovali, ker so bili majhni in ozki.⁸⁷⁴

Monopolski inšpektorat je za cono B dobavljal Preradu zadostne količine tobačnih izdelkov, vendar so se konec leta 1945 vrstile pritožbe, da v trafikah primanjkuje cigaret. Tobak je bil namreč predmet tihotapljenja v cono B.⁸⁷⁵ To je bilo možno, ker so cigarete prodajali brez nakaznic. Zato so konec leta trafikantom dovolili prodati dnevno le po 20 cigaret na osebo, in to ob enkratnem nakupu. To pa seveda ni izključilo možnosti, da bi posameznik kupoval večkrat dnevno pri različnih trafikah. Okrajnim gospodarskim odborom so zato svetovali, naj opravljajo nadzor trafik s pomočjo množičnih organizacij.⁸⁷⁶ S tobakom je Prerad posloval le do aprila 1946. Tedaj je Monopolski inšpektorat VUJA ustanovil monopolska skladišča (v Ilirski Bistrici, Pivki, Postojni, Ajdovščini, Kopru in Idriji), ki so edina izdajala tobačne izdelke. Prejemali so jih le pooblašчени trgovci v maloprodaji, vsi ostali so jih mogli dobiti z nalogom monopolskega inšpektorata na Reki.⁸⁷⁷ V tem času so poročali o 107.000 prebivalcih, starejših od 18 let in za to število so naročali tobak.⁸⁷⁸ Ob

⁸⁷³ PANG, PPNOO, mapa 1 (TiP), Navodila PPNOO o načinu razdeljevanja racioniranih industrijskih predmetov, 15. november 1946; PAK, OLO Koper, šk. 12, št. 29/46, okrožnica, razdelitev tekstilnega blaga, 8. oktober 1946.

⁸⁷⁴ PAK, OLO Koper, šk. 12, 427, dopis PPNOO o razdelitvi obutve in usnja, 30. maj 1946; prav tam, Razdelilnik obutve v OLO Koper, 10. junij 1946; prav tam, šk. 13, 513, poročilo gospodarskega odseka, 4. junij 1946.

⁸⁷⁵ Da bi ga omejili, so znotraj cone dovolili prenašati le po 100 cigaret, v cono A pa je bilo dovoljeno prenesti le po 20 kosov. PAK, OLO Koper, šk. 12, 182, PPNOO, odsek za TiP, 27. februar 1946.

⁸⁷⁶ AS, PPNOO, šk. 1, mapa I, okrožnica PPNOO, 12. december 1945.

⁸⁷⁷ PAK, OLO Koper, šk. 13, št. 1283, dopis PPNOO, 30. marec 1946.

⁸⁷⁸ AS, PPNOO, šk. 201, mapa IV, dopis Prerada, 5. december 1945.

primerjavi s celotnim številom prebivalstva cone B naj bi bilo torej kar 63 % vseh kadičev (!).

Od 24. marca 1946 so imeli v okraju Koper enotne nakaznice za tobačne izdelke. Z njimi so mogli na teden kupiti 140 g tobaka ali 140 kosov cigaret. Za nakup se ni bilo potrebno vnaprej naročiti, opravili pa so ga v kateri koli trafiki v okraju.⁸⁷⁹ Obroki so bili enaki za kadičce in kadičke, kasneje so se spremenili: za kadičke je bila poslej na razpolago le polovica »moškega« tobaka. Septembra 1947 so nehale veljati dotedanje tobačne nakaznice. Nove so smeli KLO izdajati le moškim in ženskam nad 18 let, če so bili dokazani kadičci (prošnja sta morali podpisati dve priči), prejeli pa so ločene nakaznice za moške in ženske.⁸⁸⁰

V Kopru so se avgusta 1946 pritoževali zaradi premajhnega števila prejetih cigaret. Imeli so 20.000 kadičcev, dobivali pa so po 6.500 do 7.000 kg tobaka. Zaradi obveznosti do vojske so želeli dobivati po 12.000 kg. Opažali so, da kadičci na podeželju kadijo manj kot v mestih. Kadičci so se pritoževali, da je moč kupiti premalo boljših cigaret. Zlasti v mestih so si želeli več »lažjih« cigaret, zato je OLO prosil monopolski urad na Reki, naj jim dobavlja več cigaret srednje in boljše kakovosti.⁸⁸¹

Za vse kontingente blaga za cono B, ki je bilo predvideno od Inšpektorata preskrbe v okviru VUJA, je odsek za trgovino in preskrbo pri PPNOO dostavljal Preradu razdelilnik. Ta je prevzemal, prevažal in preko svojih podružnic dostavljal blago vseh vrst zadrugam in trgovcem, ki so v maloprodaji blago prodali potrošnikom. Opravljal je torej vlogo veletrgovca, ker pa je bil v državni lasti, je posloval brez dobička (razen za pokrivanje stroškov poslovanja). Na ta argument so se na odseku za trgovino in preskrbo oprli, ko je Inšpektorat preskrbe septembra 1946 predlagal izločitev posredništva med proizvajalci/pridelovalci blaga za široko potrošnjo in trgovino na malo pri maščobah in olju. Poleg tega je proti predlogu govorilo tudi pomanjkanje blaga, saj naštetega še ni bilo dovolj, da bi lahko bilo v prosti prodaji.⁸⁸²

V trgovini je opazna razlika v lastniški strukturi med stanjem v coni B in stanjem v ostali Sloveniji. Statistiki o številčnem in lastniškem stanju v prvih povojnih letih ni mogoče izdelati, vendar se da na podlagi posameznih zapisov sklepati, da so trgovine bile večinoma zasebne in zadružne. Poslovanje prvih je zaostajalo za razvojem zadrug, ki so postopoma napredovale. Pogojev za širši razmah državnega sektorja ni bilo, ker zaradi zelo omejenega števila zaplemb ni bilo materialne osnove za njegov razvoj. Prvega julija 1946 so v

879 PAK, OLO Koper, šk. 12, 209/1946, okrožnica PPNOO, odsek za TiP, 20. marec 1946.

880 PAK, OLO Koper, šk. 35, št. 588, okrožnica gospodarskega odseka OILO Koper, 7. avgust 1947.

881 PAK, OLO Koper, šk. 13, 1283, dopis gospodarskega odseka, 7. avgust 1946.

882 AS, PPNOO, šk. 201, dopis odseka za TiP, 24. september 1946.

Piranu odprli prvo trgovino Prerada v maloprodaji (Primorski magazin - PRIMA).⁸⁸³

Razdelilniki blaga, s katerimi je oddelek za trgovino in preskrbo pri PPNOO določil, kolikšen del celote blaga gre v posamezen okraj in kakšna naj bo razdelitev na posamezne trgovine ter poročila NOO, oz. njihovih odsekov za trgovino in preskrbo, katerim trgovcem in zadrugam so poverili prodajo, prikažejo mrežo trgovin, pri katerih so prebivalci mogli dobiti blago. Tega so nanje razdelili na podlagi števila članov zadrug in števila prebivalcev v okraju. V okraju Koper so decembra 1945 po 14 % celotne količine manufakturnega blaga razdelili v Izolo (na 5 trgovcev), Koper (na 6 trgovcev) in za Piran (na 4 trgovce), po nekaj odstotkov na posamezne zadruge; kar 10 % je dobil en sam trgovec in 34 % okrajna gospodarska zadruga Koper za vse druge KNOO.⁸⁸⁴ Oktobra leta 1946 je razdelilnik okraju Koper od celotnega kontingenta tekstilnega blaga za cono B dodelil 20 %, od tega pa je šlo v zadrुžni sektor 66 %, preostalih 34 % pa zasebnim trgovcem. Od naštetih 22 jih je bilo v Izoli 6, v Kopru 9 in v Piranu 7.⁸⁸⁵ Tudi kasneje so razdelilniki večino blaga namenjali zadrugam.⁸⁸⁶

Okraj	Idrija			Hirska Bistrica			Tolmin			Grgar			Hrpelje-Kozina			
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
1. Živilske																
Peki			4			7		1	1			1			3	
Mesarji		3	5			9			4			1			7	
Špecerija		10	13													
Ostalo			1			7										
2. Neživilske																
Man., konf.			5		4	6										
Obutev			2		4	7			2							
Kurivo									3							
Železnina																
Ostalo	1		3		8	12									2	
3. Mešano		2	3		4	53		23	35		4	27		10	37	
4. Veleblag.							1									
Skupaj	1	15	36		12	101	1	24	45		4	27		10	49	
SKUPAJ		52			113			70			34			59		

1 Državne (skupaj 4) 2 Zadrुžne (skupaj 65) 3 Zasebne (skupaj 260)

⁸⁸³ PAK, OLO Koper, šk. 13, 513, Mesečno poročilo gospodarskega odseka, 4. julij 1946.

⁸⁸⁴ PAK, OLO Koper, šk. 12, 29/46, dopis PPNOO, 31. december 1945 in odgovor koprskega okraja, s.d.

⁸⁸⁵ Prav tam, dopis Preradove centrale v Pivki, 30. oktober 1946.

⁸⁸⁶ AS, PPNOO, šk. 182, brez mape, razdelilnik tekstilnega blaga po okrajih, 10. december 1946.

Gornja tabela s prikazom lastništva in vrst trgovin v maloprodaji v petih okrajih cone B konec junija 1946 sicer pokaže številčno premoč zasebnega kapitala,⁸⁸⁷ vendar so večino blaga dodeljevali v prodajo združnim trgovinam. To lepo pokaže tudi razrez prometa. Januarja 1947 so iz skladišča Prerada v Sv. Luciji državna in združna podjetja na debelo prodala združam za 4.343.534, zasebnim trgovcem za 1.666.941 in drugim za 2.307 lir blaga. Treba pa je dodati, da se je slika menjala iz meseca v mesec in da so v nekaterih okrajih včasih večji promet imeli zasebniki.⁸⁸⁸

Aprila 1947 so v coni B (različno po okrajih) v trgovski mreži delovala državna zvezna podjetja Bata, Jugopetrol in Odpad, državna republiška podjetja NAVOD, Prerad, Promes, Mlekopromet, Kurivo, Tkanina, Železnina (tako v prodaji na veliko kot v maloprodaji), v združnem sektorju pa so prevladovali Naproze (v združno trgovino, ki je bila močna, je bilo vključenih od 47 do 60 % prebivalstva⁸⁸⁹). Delež zasebnih trgovin v maloprodaji je bil, kot rečeno različen, v nekaterih okrajih je bilo takih le nekaj, v okraju Hrpelje-Kozina 50 %, ⁸⁹⁰ v okraju Ilirska Bistrica pa je bilo januarja 1947 od 50 trgovin le 5 združnih, druge pa vse zasebne.⁸⁹¹

Konec leta 1946 so začeli z oblikovanjem državnih mestnih trgovin, v začetku še s podporo Prerada. Leta 1947 so trgovino reorganizirali na enak način kot v ostali Sloveniji. Julija so ustanavljali okrajne magazine s sedeži v okrajnih središčih in s poslovalnicami v večjih krajih.⁸⁹²

V zgornjem opisu je zajeto tudi obdobje med podpisom in uveljavitvijo mirovne pogodbe s Italijo od februarja do septembra 1947, ko je na delu območja cone B Julijske krajine nastalo STO. V njegovi coni B (ki je na današnjem slovenskem ozemlju ob nastanku obsegala koprski okraj) je vojaško oblast izvajala VU(J)NA s sedežem v Kopru, civilna pa je bila v rokah Istrskega okrožnega ljudskega odbora. Preostali del cone B (tisti, ki je bil septembra 1947 priključen Jugoslaviji) je bil po ukinitvi PPNOO brez najvišjega upravnega organa. Okrajni upravni organi so se obračali na ministrstvo v Ljubljani, to pa jim je nakazovalo blago. Od tedaj so njegove okrožnice o delitvi obrokov enake za okraje v Sloveniji in za okraje v coni B. Tam so se prilagodili poslovanju ministrstva, tudi npr. oblika poročil je morala biti enaka. Primer spremembe smeri poslovanja pokaže način »obračuna ŽN«. S tem pojmom so označevali plačilo zneska za tiskovine nakaznic. Za februar so ga z območja cone B okraji nakazali PPNOO, od marca dalje pa jim je tiskovine nakaznic nakazovalo

⁸⁸⁷ Prav tam, mapa II, Poročila o stanju trgovine na drobno 30. junija 1946, september 1946.

⁸⁸⁸ Prav tam, mapa I, Mesečni promet državnih in združnih podjetij na veliko, 31. december 1947.

⁸⁸⁹ AS, MTP, šk. 43, 2126/43, Poročilo s konference predstavnikov OLO v coni B in MTP, 3. julij 1947.

⁸⁹⁰ Prav tam, 2127/43, Poročilo o izvršenem pregledu trgovske mreže, poslovanju OLO in ugotavljanju pridelkov v okrajih cone B, 14. april 1947.

⁸⁹¹ AS, PPNOO, šk. 191, mapa I, Razdelilnik hrane za januar 1947, 24. januar 1947.

⁸⁹² AS, MTP, šk. 43, 2126/43, Poročilo s konference predstavnikov OLO v coni B in predstavnikov MTP, 3. julij 1947.

ministrstvo in njemu so jih tudi plačevali. Dolgove zaostalih plačil za čas pred marcem pa so OLO še bili dolžni plačati PNOO v likvidaciji. Od marca 1947 je bil vrhovni upravni organ glede preskrbe v Ljubljani, operativno tehnični pa Navod Koloniale, pri katerem so obračunavali izdane nakaznice.⁸⁹³

Po odločitvi zveznega Gospodarskega sveta je Inšpektorat preskrbe VUJE prešel 13. januarja 1947 v likvidacijo, preskrba področja PPNOO pa naj bi prešla v neposredno pristojnost LR Slovenije.⁸⁹⁴ Omenjene smeri obračuna nakaznic so veljale tudi za okraj Koper, torej moremo sklepati, da je ministrstvo začasno neposredno vodilo preskrbo v tej upravni enoti, kasneje, leta 1948, pa njegovih dopisov ni več zaslediti; vse zadeve v zvezi s preskrbo urejata sama istrsko okrožje in okraj Koper. Blago, ki je v veliki večini tako prihajalo iz Jugoslavije, je tja usmerjalo zvezno ministrstvo.

Ob vključitvi v jugoslovanski sistem preskrbe so prebivalci septembra leta 1947 priključenih primorskih predelov Slovenije doživeli veliko presenečenje in razočaranje, ki pa ju je omililo pričakovanje o začasnosti nepriljubljenih ukrepov pri preskrbi. Od 187.050 prebivalcev, priključenih Sloveniji, jih je živilske nakaznice takoj dobilo 181.069, naslednje leto pa le še 108.502. Že septembra, takoj po priključitvi, je bila odpravljena prosta trgovina. Tudi predpisana obvezna oddaja pridelkov, setveni načrti in določene cene so bile neprijetna novost za kmete.⁸⁹⁵

V času od septembra 1947 do oktobra 1954 je izven današnjega ozemlja Slovenije bil v sklopu STO koprski okraj. Sledeči opis se nanaša le na ta slovenski del cone B STO.

V novem načinu odkupa po vezanih cenah leta 1948 je s kmetijskimi pridelki, ki so jih od pridelovalcev odkupovale kmečke nabavno-prodajne zadruga in pooblaščen podjetja, smel razpolagati le oddelek za trgovino in preskrbo pri istrskem okrožnem LO. Žito vseh vrst, živino, olje, jajca in perutnino so odkupovalci oddajali podjetju Istra-Prerad, volno veleblagovnici Omnia, semena pa Zadružni poslovni zvezi.⁸⁹⁶ Opozarjali so zadruga, ki so odkupljeno blago same prodajale neposredno potrošnikom. To so preganjali, saj je zadruga s tem storila dvojni prekršek: ni oddala blaga Istra-Preradu in ga prodala po višji ceni, hkrati pa o odkupu ni obvestila odseka za trgovino in preskrbo pri OILO.⁸⁹⁷ Kot pridelovalce so šteli individualne kmete, kmečko-obdelovalne zadruga in ribiče. Svoje proizvode so smeli prodajati po na tržišču prosto oblikovanih cenah ali pa po določenih vezanih cenah. Po slednjih so jih odku-

⁸⁹³ PAK, OLO Koper, šk. 34, št. 15/10, okrožnica MTP za vse OLO Slovenskega Primorja, 8. april 1947; prav tam, št. 15/11 in 15/15, Poročili o denarnem obračunu nakaznic OLO Koper, 5. maj in 21. julij 1947.

⁸⁹⁴ AS, PPNOO, šk. 201, mapa I, dopis Inšpektorata, 14. januar 1947.

⁸⁹⁵ Danilo Petrinja-Primož, Primorska 1945–1955, Koper 2001, str. 77.

⁸⁹⁶ PAK, OLO Koper, šk. 52, 495, dopis oddelka za TIP pri OILO, 14. maj 1948.

⁸⁹⁷ PAK, OLO Koper, šk. 59, 193, dopis dopis oddelka za TIP pri OILO, 18. februar 1949.

povale proizvodne kmečke nabavno-prodajne zadruge ali za to pooblaščenega trgovska podjetja. Za prodano blago po vezanih cenah so pridelovalci poleg izkupička v gotovini prejeli tudi ustrezen znesek v nakupnih bonih. Z njimi so si lahko pri kmečko-nabavnih zadrugah nakupili industrijske proizvode po nižjih enotnih cenah v okviru potreb svojega gospodarstva. Poverjenik za gospodarstvo pri OILO je posebej določal, kateri pridelovalci imajo pravico do nakupa določenih življenjskih potrebščin na podlagi bonov.⁸⁹⁸

Decembra 1948 izdelana nomenklatura predmetov odkupa je naštevala 76 artiklov, od tega 6 vrst žita (pšenico za predelavo in semensko, rž, ječmen, oves in koruzo), 28 vrst zelenjave, 6 vrst krmilnih rastlin, 14 vrst sadja, grozdje, mleko, volno, med in jajca, 7 vrst živine (konji, osli, govedo, prašiči za zakol in rejo, ovce in koze), tri vrste rib ter doma pridelano vino, žganje, olivno olje, sir, slanino in prekajeno svinjino. Seznam so zaključila drva.⁸⁹⁹

Glede žitaric je OILO prevzel skrb za redno preskrbo prebivalstva s pravilno razdelitvijo pridelkov letnika 1947/48. Za odkup presežkov žita je pooblastil Ljudnaproze, z njimi pa je razpolagal okrajni gospodarski odsek. Med potrošnike je žitarice delilo podjetje Prerad preko Ljudnaproz in zasebnih trgovcev. Obvezne oddaje presežkov žita torej ni bilo, vendar so jih smele kupovati le navedene zadruge, ne pa potrošniki ali trgovci. Prvim je bilo dovoljeno žito kupiti ali zamenjati za druge kmetijske pridelke le z dovoljenjem pristojnih KLO, ki so jim ob tem odvzeli ustrezen del odrezkov za moko ali kruh. Kmetijska posestva so šteli za preskrbljena, če jim je po zagotovitvi potreb za seme za lastno uporabo ostalo 250 kg pšenice, rži ali ječmena ali 300 kg koruze na člana gospodinjstva. Odredba je posredno prinašala tudi obveznost obdelave polj, saj količin za seme niso smeli porabiti v druge namene.⁹⁰⁰

Naslednje leto je OILO za gospodarsko leto 1948/49 uvedel obvezni odkup žita letnika 1948. Prvič se glede žita dolžnost kmetov in kmetijskih delovnih združenj izenači s tistimi na območju LR Slovenije. Pooblaščenemu odkupnemu podjetju (Istra-Prerad) ali zadrugi so morali prodati določene količine žita po določenih cenah. Poleg teh so lahko prodali tudi ostale količine (proste presežke) po vezanih cenah. Prvič se pojavi tudi kontrahiranje, torej možnost, da so kmetje vnaprej, pred žetvijo ali trganjem koruze, sklenili pogodbe o prodaji svojega pridelka tako za količine obvezne prodaje kot tudi za svoje proste presežke. Za vse količine žita, ki so ga prodali (obvezne, kontrahirane ali proste) so poleg izkupička v gotovini prejeli še bone za nakup industrijskih izdelkov v enakem znesku. Za lastne potrebe je odredba pustila kmečkim gospodinjstvom več pridelka kot prej veljavna (300 kg pšenice, rži ali ječmena in 330 kg koruze). Semenske količine so ostale iste, odredba pa ni govorila o dolžnosti obdelave polj. Novost so bile tudi predpisane dovoljene količine za

898 PAK, OLO Koper, šk. 52, 495, Navodilo za prodajo deželnih pridelkov po vezanih cenah, s.d.

899 PAK, OLO Koper, šk. 53, 1411, Nomenklatura odkupnih predmetov, 17. december 1948.

900 UL Okrožnega istrskega LO (OILO), števil. 2, odredba OLO Koper, 18. junij 1947.

živinsko krmo. Kmetje so dobili pisne odločbe o količinah in vrstah žita, ki so ga morali obvezno prodati.⁹⁰¹

Odredba o prometu in oddaji žita za gospodarsko leto 1949/50 je imela enako besedilo glede obvez kmetov in obdelovalnih zadrug, znatno pa je omejila količine, ki so jih smeli zadržati za svojo prehrano in kot krmo za živali. Za vsakega člana gospodinjstva so smeli obdržati le po 200 kg pšenice in koruze. Količino druge so smeli povečati na račun prve, obratno ni bilo dovoljeno. Če so pridelali rž ali ječmen, so smeli količino za prehrano povečati za 50 kg pri prvi in za 100 kg pri drugem. Za živino je bilo dovoljeno obdržati po 200 kg koruze ali ovsu na glavo.⁹⁰² Prikaz konkretnih obremenitev z oddajo žita v letu 1949 pokaže, da so kmetije imele od 16 do 1.803 kg obvezne oddaje žit (povprečno po 233 kg).⁹⁰³

Še večje obveze je prinesel predpis o obremenitvi gospodarstev za obvezno oddajo žitaric v letu 1950. Tiste kmetije, ki so zmogle s pridelkom pokriti svoje potrebe po prehrani, so smele obdržati po 200 kg belih žit za vsakega nepreskrbljenega člana, medtem ko so tistim, ki niso pridelale dovolj za lastne potrebe, dodelili le po 150 kg belih žit, kot so predvidevale nakaznice VC vezane trgovine.⁹⁰⁴

Postopki glede prodaje žitaric v teh letih so bili čedalje bolj omejevalni. Sprva (1947) pridelovalci sploh niso bili obvezani prodati žita, nato je to postalo obveza (1948), a količine, ki so jih morali prodati, so sprva določili glede na dejanski pridelek po mlačvi, nato (1950) pa so že oblikovali komisije, ki so v KLO ugotovljale hektarski pridelek (ne dejanski) in količine, ki so bile podlaga za oblikovanje odločbe o obvezni prodaji.

Junija 1951 so na podlagi sklepa izvršilnega odbora OILO ukinili obvezni odkup vseh vrst žitaric. Promet z njimi in z mlevskimi izdelki iz pridelka pridelovalcev istrskega okrožja je bil prost, cene pa so se oblikovale na podlagi ponudbe in povpraševanja. Dovoljen je bil tudi promet med pridelovalci in neposrednimi potrošniki (zasebniki, gostinci in drugimi). Podjetje Prerad je organiziralo prosti odkup po prostih cenah.⁹⁰⁵

Meso je odkupovalo podjetje Istra-Prerad po vezanih cenah ali v prosti prodaji. Pred tem je gospodarski odsek OLO Koper dajal posameznim mesarjem ali menzam bone za nakup, od konca julija 1948 je bilo to prepovedano.⁹⁰⁶

⁹⁰¹ UL VUJA in OILO, št. 4/83 – 8. junij 1948.

⁹⁰² UL VUJA in OILO, št. 4/34 – 1. junij 1949.

⁹⁰³ PAK, OLO Koper, šk. 61, 718, Seznam kmetov, ki imajo predpisano oddajo žit in ki niso izpolnili obvezo, 11. november 1949.

⁹⁰⁴ PAK, OLO Koper, šk. 121, 1290, dopis poverjeništvu za TiP pri OLO Koper, 6. junij 1950.

⁹⁰⁵ PAK, OLO Koper, šk. 158, 519, dopis OLO Koper o prometu z žitaricami, 13. julij 1951.

⁹⁰⁶ PAK, OLO Koper, šk. 53, 912, dopis OILO, 30. julij 1948.

Glede prašičev (maščobe) za rejce do konca leta 1948 ni obstajal obvezni odkup, vendar so rejci morali dobiti za zakol dovoljenje pristojnega KLO. Ta jim moral voditi evidenco rejcev in števila, ki ga je posameznik namerava zaklati v gospodarskem letu 1947/48.⁹⁰⁷ Tudi konec novembra 1948 sprejeta odredba IOLO o zakolu prašičev v gospodarskem letu 1948/49 je rejcem dovoljeval zaklati za svoje potrebe na podlagi dovoljenja KLO. Odredba iz prejšnjega letu mu je v tem primeru odvzela živilske nakaznice za maščobo in meso, nova pa mu je istočasno predpisala količino slanine ali masti, ki jo je moral obvezno oddati, in število oseb v družini, ki so po klanju izgubile pravico do prejemanja nakaznic za meso in mast za dobo enega leta.

Če je rejec zaklal tri ali več prašičev, se je količina obvezne oddaje zvišala za vsakega prašiča za 20 kg in ni imel pravice do nakaznic. Odkup slanine ali masti so izvajale kmečke nabavno-prodajne zadruge in podjetja Istra-Prerad. Prve so ga morale oddajati slednjemu. S presežki slanine je smel rejec prosto razpolagati in ga je smel prodati neposredno potrošnikom ali zadrugam.⁹⁰⁸

Enaka določila je prinesla tudi odredba za gospodarsko leto 1949/50, novost pa je bila dolžnost krajevnega odbora, da je rejcu izdala odločbo o obvezni oddaji maščobe. Višina obveze je bila odvisna od števila prašičev, prijavljenih za rejo v tekočem letu. Oddati jo je moral tri dni po zakolu, a ne kasneje kot konec februarja 1950.⁹⁰⁹ Opazno je vedno bolj omejevalno obravnavanje rejcev prašičev.

Odkup klavne živine in prašičev je postal prost s sklepom OILO maja 1951, vendar sta smeli odkup na ozemlju IOLO izvajati le podjetje Prerad in okrajno odkupno podjetje iz Buj. V koprskem okraju je Prerad meso dajal v prosto prodajo v mestih Koper, Izola, Piran in Portorož.⁹¹⁰

Kmetje, pridelovalci oljk, so jih bili dolžni oddati v predelavo za olje v določeno oljarno. V OLO Koper jih je bilo šest, z delom so leta 1948 začele 22. novembra. Tiste, ki niso predelovale olja, so morali zapečatiti. Predelavo oljk je moral pridelovalec plačati z 10 % pridobljenega olja in s tako pridobljenimi količinami je razpolagalo podjetje Istra-Prerad. Tropine je moral brezplačno odstopiti oljarni. Za lastne potrebe članov gospodarstva, ki niso prejeli rednih ali VC nakaznic za maščobo, je smel pridelovalec obdržati 20 kg olja letno; če je gojil prašiče, pa le po 8 kg. Olje preko teh količin so bili dolžni oddati oljarni. Pridelovalcem, ki niso pridelali dovolj olja, da bi zadostili svojim potrebam, so odvzeli nakaznice in jim pustili 15 kg olja letno (le 5 kg, če so

⁹⁰⁷ UL VUJA in OILO, št. 5/50 – 5. december 1947.

⁹⁰⁸ UL VUJA in OILO, št. 7/102 – 30. november 1948; PAK, OLO Koper, šk. 53, 1368, odredba, 1. december 1948.

⁹⁰⁹ UL VUJA in OILO, št. 6/57 – 16. november 1949.

⁹¹⁰ PAK, OLO Koper, šk. 158, 467, dopis OLO Koper o odkupu klavne živine. 26. maj 1951

bili rejci prašičev).⁹¹¹ Tudi glede pridelka v sezoni 1949/50 je bila v veljavi odredba z enakimi določili, novost je bila izdaja »točkic« za nakup industrijskih predmetov. Vsak pridelovalec je za vsak kilogram oddanega olja, vendar do največ 50 kg, dobil po 5 takih točkic. Prejemnikom so jih izdali v obliki VP knjižic.⁹¹²

Poleg obstoječe zgornje meje prodajnih kart (5.000 din za srednje in 7.000 din za male kmete) so določili še posebne zgornje meje, in sicer za kmetovalce, ki prejmejo VC/R po 500 din na osebo, za VC/M po 600 din in VC/K po 800 din. Na ta način je prejela oseba, ki so ji pripadle karte VC/R in VC/M, po 1.100 din prodajnih kart. Tudi kmetje, ki so obdelovali intenzivne kulture (paradižnik, fižol, grah, jagode) ali so imeli le sadje, so lahko te prodajali krajevni zadrugi in to po odtrganju ustreznega zneska v kuponih s svoje prodajne karte. A le do 1/3 zneska zgornje meje, torej povprečno za 2.000 din. Nekaj pridelkov pa so odkupovali tudi izven zgornje meje (jajca, mleko in perutnino). Da bi omogočili kmetom nakup živil, preden so ti imeli kaj prodati, so jim kmečke nabavno-prodajne zadruge morale dati akontacije v bonih, a le ob sklenitvi pogodbe, da bodo res prodali. Akontacije so bile omejene do največ 3.000 din.⁹¹³

Od konca julija 1951 so pridelovalci kmetijskih pridelkov smeli svoje izdelke prosto prodajati na ozemlju istrskega okrožja.⁹¹⁴

Marca leta 1951 so uvedli odkup kmetijskih pridelkov na devizne nakaznice. Te so se glasile na dinarje v obračunskem razmerju 1 : 10 (1 devizni dinar = 10 Mlir). Nanje so odkupovali vino, jajca, pršut, surovo maslo, perutnino in ostalo blago, ki ga je bilo možno prodati za devize in ga do tedaj niso odkupovali. Vino je bilo mogoče na ta način prodati le v primeru, da je kmet že izpolnil obveznost v rednem odkupu.⁹¹⁵

Leta 1951, torej v času odprave obveznih odkupov, so odkup izvajale krajevne Naproze in pridelke oddajale okrajnim odkupnim podjetjem in podjetjem za posamezne pridelke (Vino, d.d., Mleko, d.d., Fructus, d.d., Osrednja mlekarna Koper, Kmetijski servis Koper, Preradi).⁹¹⁶

Ob oblikovanju STO je bila v koprskem okraju veljavna delitev potrošniških razredov in nakaznic, kot je bila uvedena v začetku leta 1947. Maja 1948 je bila tudi na območju OILO Koper izvedena sprememba v preskrbi. Navodilo

⁹¹¹ UL VUJA in OILO, št. 7/99 - 16. november 1948.

⁹¹² UL VUJA in OILO, št. 6/54 - 2. november 1949; PAK, OLO, Koper, šk. 61, 707, Navodilo k odredbi o odkupu olivnega olja, 5. november 1949.

⁹¹³ PAK, OLO Koper, šk. 121, 1057, Odredbo o preskrbi prebivalstva, 25. januar 1950.

⁹¹⁴ Janez Kramar, Izola 1945-1991, Koper 2002, str. 121.

⁹¹⁵ PAK, OLO Koper, šk. 157, 206, dopis OLO o odkupu na devizne nakaznice, 13. marec 1951.

⁹¹⁶ PAK, OLO Koper, šk. 158, 308 in 326, Navodilo za odkup na območju KLO Osp, 2. in 3. april 1951.

o tem ni ohranjeno, na podlagi dejstva, da so tega meseca uvedli novo razstitev potrošnikov v zagotovljeni preskrbi in nove nakaznice, pa gre sklep da so takrat začeli izvajati spremembe, do katerih je prišlo drugod v Slove marca. Opišemo jo lahko na podlagi sicer leto kasneje izdanega pravilnik ki pa je bil izdan zaradi boljše preglednosti »že izdanih predpisov«. Ime vani pravilnik o preskrbi prebivalstva je preskrbo z živili in industrijski predmeti razdelil na zagotovljeno preskrbo, preskrbo na podlagi vezane govine (za kmete) ter v nakup in prodajo na prostem trgu. V okviru prve se preskrbovali delavci, uslužbenci in učenci v gospodarstvu, osebni in družinski upokojevalci, vojaški invalidi in invalidi dela, znanstveniki in umetni prejemniki podpore zavoda za socialno zavarovanje, pridobitno nesposobne nepreskrbljene osebe, samske ženske z več otroki pod 16 let, obrtniki, člani obrtnih predelovalnih združenj, duhovniki verskih skupnosti, dijaki srednjih strokovnih šol, babice, osebe prostega poklica (lekarnarji, zdravniki, zobozobni tehniki in odvetniki), če so opravljali svoj poklic, ribiči ter družinski člani vseh naštetih. Iz zagotovljene preskrbe s kruhom, mesom in maščoba so bili vsi ti izključeni, če so bili pridelovalci teh artiklov.

Po vrsti, teži in pogojih dela, po pomenu in vrsti poklica, po starosti potrošnikov in drugih okoliščinah, ki so vplivale na preskrbo, so bili v zagotovljeni preskrbi prevzeti potrošniki razvrščeni v potrošniške razrede R1, R2, R3, D1, D2, D3 in G. V prve tri so bili razvrščeni delavci in uslužbenci ter obrtniki ki so vsaj 90 % svojih kapacitet dali na razpolago javnim ustanovam in obnovi. V potrošniški razred D1 so bili zajeti dojenčki do 2. leta, v D2 otroci od 2. do 7. leta, v D3 otroci od 7. do 14. leta. Razred G je obsegal upokojevalce, pridobitno nesposobne nepreskrbljene, osebe prostega poklica, babice, vojaške taksije, samske ženske z več otroki pod 16 let. Tem potrošnikom so bile zagotovljene redne količine živil, mila in drugih predmetov, ki jih je ne sečno objavljala oddelek za trgovino in preskrbo pri istrskem okrožnem I. Okrajni LO so mogli v soglasju z njim odrediti, da so v to okrožno zagotovljeno preskrbo prevzeti potrošniki dobili (v okviru razpoložljivih količin blaga) tudi določene količine drugih predmetov po nižjih enotnih cenah (okrajna preskrba). To so mogli izvesti v posameznem kraju ali vsem okraju. Ta načrt dodatne zagotovljene preskrbe je očitna kopija tiste v Jugoslaviji, kjer so po drugi svetovni vojni leg zvezne imeli še republiško.

Do preskrbe na podlagi vezane trgovine, torej pravice do nakupa določenih industrijskih izdelkov po nižjih cenah, so imeli pravico kmetje, ki so pridelali svoje pridelke po nižjih enotnih (vezanih) cenah. V posebnih primerih, ko kmet ni pridelal dovolj prehranskih artiklov zase, dovolj pa drugih, jih je lahko prodal v vezani trgovini, se je lahko preskrboval v vezani trgovini z določenimi živili. Izjema so bili tudi kmetje v pasivnih in med vojno opustošenih krajih, ki niso pridelali dovolj pridelkov za lastno prehrano: za prodajo, da bi mogli kupiti industrijske predmete. Tem so »od slučaja«

slučaja« omogočili preskrbo z določenimi živili in industrijskimi izdelki po nižjih enotnih cenah.

Vsi prebivalci istrskega okrožja, tudi tisti v zagotovljeni preskrbi, so se mogli preskrbeti tudi na prostem trgu. V prosti prodaji so bili kmetijski pridelki, ki so jih kmetje smeli prodajati po tržnih cenah potem, ko so izpolnili obvezno oddajo, industrijski izdelki, ki so bili v prosto prodajo dani po višjih enotnih cenah ter industrijski in drugi predmeti, ki niso bili niti racionirani⁹¹⁷ niti kontingentirani in so jih prodajali po določenih enotnih cenah. S tržnimi presežki kmetijskih pridelkov so v prosti prodaji lahko trgovali tudi zadruge, ostala podjetja in zasebne trgovine. Če tržne cene zanje niso bile določene, so se lahko oblikovale na podlagi ponudbe in povpraševanja.⁹¹⁸

Pri zaposlenih potrošnikih, ki so prejeli zagotovljeno preskrbo, pa so svojevoljno zapustili službo ali neupravičeno izostali 5 ali več dni iz službe v mesecu, je delodajalec to moral označiti na hrbtni strani potrošniškega potrdila. KLO, kjer je takšen posameznik prejel nakaznico, ga je moral – skupaj z njegovo družino – črtati s seznama potrošnikov zagotovljene preskrbe. Če je takšen posameznik znova začel delati, je dobil pravico do nakaznic šele z drugo redno delitvijo živilskih nakaznic, torej je bila vsa družina dva meseca brez zagotovljene preskrbe.⁹¹⁹

Začetek vezane trgovine pomeni uvedba novih potrošniških nakaznic VC septembra leta 1948 za kmete, ki so imeli možnost prodajati blago po vezanih cenah. Z njimi so mogli kupiti živila v vseh poslovalnicah zadrug in trgovinah, v katerih so prodajali racionirano blago. Delile so se na VC/K za pridelovalce olja in maščob, ki niso imeli žit, VC/M so dobili pridelovalci maščob, ki niso imeli žit, VC/R so dobili vsi, ki so že imeli VC/K in VC/M in vsi družinski člani kmetov, ki so pridelovali maščobo in žita. Tako so družine, ki so pridelovale le vino, dobile vse vrste VC nakaznic; družine, ki so pridelovale vino, maščobe in žita, so dobile le nakaznice VC/R za milo in sladkor; družine, ki so pridelale le vino in žito, so prejele nakaznice VC/M in VC/R; družine, ki so pridelale le maščobe, so dobile nakaznice VC/K in VC/R. Vsem kmečkim družinam, ki niso imele možnosti prodajati nobenega pridelka, so pustili njihove stare G nakaznice (zagotovljene preskrbe).⁹²⁰ Blago, ki so ga prodajali po vezanih cenah: tekstil, usnje in obutev, železnina, elektrotehnični material, kemični izdelki, milo, cement, gumijasti izdelki, steklo in porcelan, tekoča goriva in maziva, trda goriva, gradbeni les in ostali lesni izdelki, tobak in vžigalice, krnila in semena.⁹²¹

⁹¹⁷ Ta izraz za označitev določenih obrokov je drugod v Sloveniji v času zagotovljene preskrbe izginil, na Primorskem pa je v uporabi tudi po njeni uvedbi.

⁹¹⁸ PAK, OLO Koper, šk. 60, 377, besedilo pravilnika, 16. maj 1949.

⁹¹⁹ Prav tam, 581, Navodila glede potrošniških nakaznic, 19. maj 1949.

⁹²⁰ PAK, OLO Koper, šk. 53, 1129, Navodila o nakaznicah VC za kmete, 28. avgust 1948.

⁹²¹ Prav tam, 1395, Navodila za inventuro blaga po vezanih cenah, 18. december 1948.

Gospodinjstvom, ki so pridelala krušna žita ali meso, so morali poslej brez izjeme deliti VC nakaznice. Le v posebnih primerih, ko kmet ni imel ničesar, kar bi mogel prodati po vezanih cenah, je smel KLO izdati nakaznice zagotovljene preskrbe, in to brez odrezkov za pridelke, ki jih je pridelal.⁹²² Maja je bil odstotek najnižji, nato se je iz meseca v mesec dvigoval.⁹²³

Konec leta 1949 so uvedli nove nakaznice zagotovljene preskrbe, ki so imele določeno število odrezkov (imenovali so jih tudi kuponi) za nakup žitnih izdelkov, določeno število za druge predmete zagotovljene preskrbe (mesa, maščobe, sladkorja, kakavovih izdelkov in kave) ter odrezke za nakup predmetov dodatne preskrbe. Število odrezkov za nakup žitnih izdelkov je bilo veliko. Prebivalci so mogli na odrezke z različno označbo kupovati le določene artikle. Oznaka I je dovoljevala nakup bele moke ali tovrstnega kruha, II vse našteto pod I, pšenični zdrob in testenine, III pa koruzni zdrob ali moko. Za kilogram kruha iz enotne moke je bilo npr. potrebno oddati 8 odrezkov, za kilogram testenin pa 16 odrezkov. Vsi prodajalci so morali imeti v lokalu vidno označeno, katere vrste in koliko odrezkov je potrebno odrezati za posamezni izdelek.

Ker vedno ni bilo dovolj dobav vsega v zagotovljeni preskrbi zajetega blaga, so oblikovali sistem prednosti za primer, če razpoložljive količine niso zadoščale za polno kritje objavljenih obrokov. Septembra 1948 so na OILO izdali navodilo za prednostno delitev mesa. Vrstni red je bil: bolnišnice, menze, množična prehrana, NZ, ustanove (dijaški domovi, obratne kuhinje, domovi onemoglih), bolniki izven bolnišnic, ostali potrošniki.⁹²⁴

Posebne nakaznice v obliki knjižic je izdal tudi okrožni odbor Enotnih sindikatov. Veljale so za vse predmete, ki so jih mogli dobiti po sindikalni poti. Veljavne so bile štiri mesece, izdane pa so bile za posameznike ter za družine z dvema, tremi ali štirimi člani. V letu 1950 so z njenimi odrezki »delavci in nameščenci« mogli kupovati po posebnih cenah npr. mleko ali ribe.⁹²⁵

V začetku leta 1950 je OILO izdal odredbo o preskrbi prebivalstva (z veljavnostjo od 1. aprila), na njeni podlagi pa je OLO Koper izdal odločbo o preskrbi kmetovalcev v vezani trgovini po nižjih enotnih cenah. Po njej so se preskrbovali kmetje pridelovalci in njihovi družinski člani, ki niso bili vključeni v zagotovljeno preskrbo in niso bili člani KOZ, z živili, ki jih niso sami pridelovali ter z industrijskimi predmeti. Z njimi (tekstil, obutev, kuhinjska posoda, steklovina, petrolej, malo kmečko orodje itd.) so se preskrbovali tako v prosti prodaji po prostih cenah ali v vezani trgovini po vezanih cenah. Poleg naštetih predmetov so jim v vezani trgovini zagotavljali tudi preskrbo z milom in

⁹²² PAK, OLO Koper, šk. 53, 1388, okrožnica odseka za TiP OLO Koper, 18. december 1948.

⁹²³ PAK, OLO Koper, šk. 159, za št. 113, Razpredelnica prejemnikov nakaznic v letu 1949, 13. januar 1950.

⁹²⁴ PAK, OLO Koper, šk. 53, 1169, OILO, Prednostna delitev mesa, 6. september 1948.

⁹²⁵ PAK, OLO Koper, šk. 60, 598, dopis IOLO, 26. avgust 1949.

sladkorjem. Kmetovalcem, ki niso pridelali žitaric, mesa, maščob ali le delno, so zagotavljali v vezani preskrbi tudi to. Za vsakega v tej preskrbi so določili do 800 g sladkorja, do 150 g pralnega in 100 g toaletnega mila, maščob do 800 g in mesa 600 g na mesec. Kmetom, ki niso pridelali žitaric, po 8.000 g enotne moke ali 5.780 g bele (88 točk I), po 1.000 g testenin ali 1.020 g bele moke (16 točk II) in po 2.000 g koruzne moke ali 2.200 g koruze (12 točk III). Dobili so posebne nabavne nakaznice, in sicer VC/R za sladkor in milo, VC/M za maščobe in meso in VC/K za žitarice (slednji dve je dobilo le toliko članov, kolikor[AŠ2] jih ni samih pokrivalo potreb). Preskrbo kmetovalcev s temi predmeti so izvajale kmečke nabavno-prodajne zadruga. Pri nakupu so dali potrošniki poleg odrezkov z nakaznice tudi bone/kupone za nabavo predmetov v vezani trgovini.⁹²⁶

Leta 1948 so potrošniki imeli redne nakaznice, s katerimi so mogli letno nabaviti en par čevljev, eno obleko in nekaj perila. Izredna nakazila je izdajala sindikalna podružnica.⁹²⁷ Marca 1949 je nova odredba določila predmete in njihove količine za zagotovljeno preskrbo z industrijskimi predmeti (tekstil in obutev). Nakaznice zanje so dobili potrošniki, ki so bili zajeti v zagotovitveno preskrbo s kruhom. Bile so polletne in so se glasile na določeno število točk, s katerimi je bilo moč dobiti posamezen kos oblačila ali obutve.⁹²⁸

Avgusta 1948 so zamenjali nakaznice za cigarete. Razdelili so 11.108 nakaznic za moške in 354 za ženske.⁹²⁹ Leto kasneje je bilo prejemnikov tobačnih nakaznic, ne glede na spol, 12.310.⁹³⁰ Vse tobačne izdelke so dali v prosto prodajo v začetku leta 1951. Z njimi je poslovalo podjetje Orient-Tobak v Piranu.⁹³¹

Zagotovljena preskrba je bila v veljavi do konca julija 1951, ko je IOLO izdal odredbo o prosti prodaji blaga široke potrošnje.⁹³²

Septembra 1948 je v Piranu prodajalo živila 13 trgovcev, od tega 10 zasebnih, v Izoli 27, od tega 24 zasebnih, v Kopru 24, od tega 19 zasebnih, ostalo so bile zadruga. V okolici Kopra je bilo stanje lastništva drugačno: od 42 trgovcev jih je bilo le 11 zasebnih.⁹³³ Število vseh trgovin, ne le živilskih, je slabo leto kasneje (avgusta 1949) še vedno kazalo številčno premoč zasebnega sektorja.⁹³⁴

926 PAK, OLO Koper, šk. 121, 1057, besedilo odločbe, 25. januar 1950.

927 PAK, OLO Koper, šk. 53, 1349, dopis odseka Za TiP IOLO Koper, 24. november 1948.

928 PAK, OLO Koper, šk. 60, 222, dopis okrožnega LO, 23. marec 1949 in besedilo odredbe.

929 PAK, OLO Koper, šk. 53, št. 853, okrožnica okrajnega gospodarskega odseka v Kopru, avgust 1948 in seznam KLO s številom prejetih nakaznic. Največ kadilk je bilo v mestih, vodil je Koper z 8 % glede na moške, v nekaterih podeželskih KLO pa ni bilo nobene ob več sto moških kadilcih.

930 PAK, OLO Koper, šk. 59, št. 146/49, Pregled števila prejemnikov tobačnih nakaznic po KLO, 15. september 1949.

931 Primorski dnevnik, 2. januar 1951, st. 3.

932 Janez Kramar, Izola 1945-1991, Koper 2002, str. 121.

933 PAK, OLO Koper, šk. 53, 1132, Razdelilnik blaga na trgovce, 28. avgust 1948.

934 PAK, OLO Koper, šk. 61, 898, Sezname trgovskih obratov, avgust 1949.

	Zasebnih	Komunalnih	Zadružnih
Koper	119	6	13
Okolica	27	–	33
Piran	79	4	3
Izola	71	2	4
Skupaj	296	12	53

Kolikšna razlika glede na stanje na območju, ki je že bilo priključeno Sloveniji! Konec leta 1948 je bilo v OLO Gorica 95 trgovin v zadružnem sektorju, 93 v državnem (od tega 37 trafik in 11 delavskih preskrbovalnic), 13 trgovin so imele množične organizacije (od tega 3 LMS, ostalo so bile trafike invalidskega trgovskega podjetja), zasebni sektor pa je imel 5 pekarn, drogerijo in 22 mesnic.⁹³⁵

Pregled količin in vrednosti živil, s katerimi so razpolagali v OLO Koper v času od 1. maja 1945 do 31. julija 1951, nam prikaže, da so potrebe pokrivali v ogromni večini z dobavami iz Jugoslavije, le v zanemarljivi meri z lastnimi viri ali uvozom od drugod.⁹³⁶ Razlogi so razumljivi, saj na območju okraja Koper (oziroma obeh con B, s katerima je tvoril gospodarsko enoto) zaradi geografske lege in klimatskih pogojev navedenih živil ni bilo moč pridelati. Prav tako ni bilo industrijskih obratov, ki bi proizvedli neživilske artikle. Za razliko od Slovenije, kjer je vodila prosta trgovina, je tu večino blagovnega prometa tvorilo blago zagotovljene preskrbe, v vezani trgovini pa so bile nekatere vrednosti prav simbolične.

Novembra 1950 so v Kopru odprli trgovino, v kateri so vsi prebivalci mogli kupovati z italijanskimi lirami (t. i. metro lire). Prodajale so izdelke, ki so jih od kmetov odkupovali za devizne bone, s katerimi so mogli nato tam kupovati brez omejitev.⁹³⁷ Odkup na devizne nakaznice pa je bil uveden šele marca 1951.⁹³⁸ Vendar te trgovine niso delovale dolgo, odpravili so jih avgusta 1951 s sklepom OILO Koper. Metro lire so kot plačilno sredstvo na območju okrožja ukinili, razen za plačilo bencina in premoga pri za to pooblaščenih podjetjih. Na kopališču Sv. Nikolaja so veljale do 17. septembra.⁹³⁹

Ob sprostitvi prodaje blaga široke potrošnje je podjetje Oskrba Narodne zaščite prenehalo poslovati konec septembra 1951. Njegove poslovalnice in zaloge so prevzele poslovalnice državne trgovske mreže.⁹⁴⁰ Prav tako je v tem času poslovalnice vojaškotrgovinskih podjetij prevzela Uprava trgovskih podjetij mestnih ljudskih odborov. Kljub temu so nekaj časa še ostale zaprtega tipa,

⁹³⁵ AS, MTP, šk. 2, 1487/23, Spisek trgovskih obratov v OLO Gorica po stanju 31. december 1948.

⁹³⁶ PAK, OLO Koper, šk. 121, mapa brez oznake, s.d.

⁹³⁷ Primorski dnevnik, 19. november 1950, str. 5.

⁹³⁸ PAK, OLO Koper, šk. 157, 206, dopis OLO o odkupu na devizne nakaznice, 13. marec 1951.

⁹³⁹ Prav tam, Zapisnik sklepov seje OILO 24. avgusta 1951.

⁹⁴⁰ PAK, OLO Koper, šk. 159, 727. Likvidacija Oskrbe in prevzem blaga, 2. september 1951.

v njih so se smeli preskrbovati le oficirji JA in njihove družine. Decembra so jih dokončno ukinili in so do tedaj obstoječe v Kopru in Portorožu prešle na mestni trgovski podjetji v teh krajih.⁹⁴¹

---

⁹⁴¹ Prav tam, 686, dopis IOLO Koper, 17. december 1951.

V. TURIZEM IN GOSTINSTVO V LETIH 1945–1953

V razmerah povojne gospodarske obnove je bila turizmu namenjena obrobna vloga. Prednostna naloga gospodarske politike v letih 1945–1946 je bila obnova industrije, ki so jo obravnavali kot osnovo za razvoj vsega gospodarstva. Splošna miselnost usmerjenosti v obnovitvena dela, ki naj ne bi poznala počitka, tudi ni bila točka, na kateri bi se turizem oziroma počitnikovanje mogla uveljaviti kot dejavnost, za katero je vredno trošiti prepotrebne moči. Tudi slabo stanje turističnih in gostinskih objektov, pomanjkanje inventarja, problemi s preskrbo morebitnih gostov ter nizek življenjski standard prebivalstva leta 1945 navidez niso ustvarjali ugodnega okvira za razvoj turizma v Sloveniji. Vendar je ravno splošna klima usmeritve vseh moči v obnovo in ponovno izgradnjo gospodarske osnove države leta 1945 ob veliki potrebi po delovni sili skozi novo gledanje na turizem kot na obliko sproščanja delovnega človeka prinesla osnovo za njegovo hitro – vsaj na polju številčnosti domačih gostov – obnove v prvih povojnih letih. Turizem je dobil novo vlogo. Namenjen je bil delovnemu človeku, šlo je za podporo »nujno potrebni delovni sili«, ki je imela veliko vlogo v načrtovanih gospodarskih naporih.⁹⁴²

Po osvoboditvi je bilo za oživitev turizma in gostinstva potrebno izvesti nekaj nujnih ukrepov. Treba je bilo predvsem ugotoviti stanje turističnih objektov. S to nalogo so se ukvarjali na turističnem odseku ministrstva. Od tam so posredovali pri raznih ustanovah, naj turističnim objektom vrnejo njihovo osnovno namembnost. S tem v zvezi so se trudili doseči, da v turističnih krajih zasebnikom ne bi več odvzemali predmetov, namenjenih turistični in gostinski dejavnosti. Ker se je to dogajalo, so jih ljudje začeli skrivati in odlašati z obnovo svojih gostišč. Potrebno je bilo prevzeti gostinska podjetja, ki so bila v državni lasti že v predaprilski dobi, prav tako pa tudi tista, ki so v njen okvir prišla z odlokom AVNOJ, izdanim 21. novembra 1944, preprečiti še morebitno nadaljnje odtujevanje pohištva in ostale opreme, predvsem pa doseči izpraznitev vseh turizmu in gostinstvu namenjenih objektov.⁹⁴³

Hotele, penzione, restavracije in gostilne po Sloveniji je zasedala predvsem JA, deloma pa tudi civilne ustanove (spremenili so jih v stanovanjske prostore, v pisarne, nekatere so uporabljali kot menze). Vojska o zasedbi objektov civilne uprave sploh ni obveščala. Slovenski republiški organi so bili nezadovoljni zaradi takšnega stanja in so zahtevali takojšnjo izpraznitev gostišč in hotelov, od katerih so nekateri bili v obupnem stanju. Po njihovem mnenju vojska tja sploh ni sodila, menili so, da ne bi smela posnemati nemške

⁹⁴² Več o tem v Božo Repe, *Turistična zveza in razvoj turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, *Turizem smo ljudje*, Zbornik ob 100-letnici ustanovitve TZS, Ljubljana 2006, (dalje Repe, *Turizem*), str. 61–99; Natalija Glažar, *Snovanje turizma v Sloveniji 1945–1950*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2000, št. 2 (dalje Glažar, *Snovanje*), str. 79–81.

⁹⁴³ AS, Lado Vavpetič, šk. 5, mapa 6, *Obrazložitev moje trgovinske, preskrbovalne in ostale politike*, B. Turizem (dalje: Vavpetič, *Turizem*), str. 1–2.

iz časa okupacije. Materialna škoda, ki je nastala po vojaški zasedbi, je bila velika (posteljnine, steklovine, posode in ostalega pribora pa v času po osvoboditvi sploh niso mogli nadomestiti). Kljub zahtevi PV LRS z začetka julija 1945 velika večina vojaških enot, ki so bile v gostinskih objektih, ni plačevala najemnin. Pri tem ni šlo le za oživitev gostinstva in turizma, temveč za čista eksistenčna vprašanja lastnikov zasedenih objektov. Nekateri med njimi so zaradi nepovabljenih gostov v njihovih objektih bili brez dohodkov že od leta 1941. Nekatero hotele je zasedla že jugoslovanska vojska pred vojno, nato jih je zasedal okupator, po tem spet JA. Slovenska oblast je branila tudi svoj gospodarski interes. Izpraznitev gostišč so videli kot pogoj za rast turizma, tega pa kot pridobitni del narodnega gospodarstva.⁹⁴⁴

Ministrstvo je zbralo podatke, da je vojska ob osvoboditvi in prve mesece po njej zasedla mnogo kapacitet. To stanje se je v obdobju julij–september izboljšalo, a je bilo januarja 1946 še vedno zasedenih 154 gostinskih objektov s 1.373 sobami in 430 drugimi prostori. Najemnina za te objekte v ogromni večini ni bila plačana. Škoda zaradi poškodovanega ali odtujenega inventarja, poškodovanih prostorov in izgube zaslužka je do septembra znašala skupaj 5.787.984 dinarjev, od tega samo na Bledu oziroma v radovljiškem okraju in v Bohinjskem kotu 3.256.936. V Kranju ni bilo na razpolago niti ene same postelje v hotelih, kavarnah in restavracijah še januarja 1946. *»Za zasedbo se ni plačevalo nič, kurivo in razsvetljavo so porabljali brez vprašanja, čigavo je in kdo bo plačal, kopalnice in stranišča in druge vodne inštalacije so demolirali, po vseh poslopijih ponekod voda teče kar skozi strope, sploh izgleda vse, kakor da je sovražnik v deželi!«* V nekaterih gostilnah so uporabljali kuhinje ali kar cele objekte samo za nekaj vojakov. Bled in okolica sta bila prenapolnjena z vojaštvom, prihajalo pa je še novo.⁹⁴⁵

Ob nameravanem začetku popisovanja vojne škode so pozvali k vložitvi prijav vse pravne in fizične osebe, ki so utrpeli škodo na premoženju, ki je posredno ali neposredno služilo turizmu. Menili so, da je vrednost turizma velik del narodnega premoženja; samo v gostinstvo vloženo glavnico po letu 1918 so cenili na 100 milijonov.⁹⁴⁶ Slovensko planinsko društvo je poročalo, da je od 62 planinskih koč 41 uničenih,⁹⁴⁷ na vseh ostalih pa je tudi bilo veliko poškodovanega in odnešenega. Škodo so ocenili na preko 38 milijonov dinarjev. Nepoškodovana ni ostala nobena. Iz večine so odnesli notranjo opremo, okna so bila brez stekel, strehe močno poškodovane, odnesli so celo oknice in okenske okvire, vrata itd. V Savinjski dolini so bile skoraj vse požgane, v

⁹⁴⁴ AS, MTP, šk. 31, 1859/31, dopis MTP na NV, oktober 1945; prav tam, šk. 32, 1878/32, dopis odseka za turizem, oktober 1945.

⁹⁴⁵ AS, MTP, šk. 32, 1886/32, Zapisnik sestanka zastopnikov civilne in vojaške uprave pri predsedstvu NVS, 9. januar 1946.

⁹⁴⁶ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 943/45, okrožnica MTP, 14. julij 1945.

⁹⁴⁷ V Ervin Dolenc, Turizem v slovenskih hribih in gorah, Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov, Bled 1996, str. 136-147, je podatek o 45 med vojno uničenih planinskih kočah.

Karavankah pa vse brez izjeme. Razdejanje pa ni bilo samo posledica vojne in načrtnega uničevanja v vojaških operacijah. Na Pokljuki so takoj po 1. maju 1945 domačini izropali koče zasebnikov in odnesli vse od pohištva, štedilnikov, oken, vrat, opažev in celo vmesnih sten do perila in žimnic. V neki staji so našli ukradeni umivalno školjko in kopalno kad. Tatovi pa stvari niso hoteli vrniti, celo grozili so, da bodo požgali še tisto, kar je ostalo.⁹⁴⁸ Nekatere planinske postojanke pa so še dolgo po vojni zasedali vojaki, ki so varovali meje.⁹⁴⁹

Julija in avgusta je ministrstvo od okrožij in okrajev zahtevalo poročila o predvojnih turističnih krajih in škodi v njih, o njihovih možnostih sprejemanja gostov in o predlogih za obnovo in spodbujanje turizma svojih krajev. Začetek tega dela je njegova okrožnica z dne 14. julija. V njej je bila predlagana tudi ustanovitev referata za turizem v vseh okrožjih in v okrajih z izrazitim turističnim pomenom. V teh mesecih so pooblaščenec osebe tudi prepotovale vse turistične in zdraviliške kraje ter podrobno poročale o stanju in perspektivah.⁹⁵⁰ V tem času, vendar še ne pred 14. julijem, je v okviru Oddelka za trgovino v sestavi ministrstva za trgovino in preskrbo tudi že deloval Odsek za turizem, ki so mu priključili vse dejavnosti gostinstva. Prevezel je inventar in enega zaposlenega z nekdanjega turističnega oddelka VIII banske uprave; šef odseka in vse drugo osebje je bilo novo.⁹⁵¹

Poleg tehničnih in organizacijskih začetnih težav je bilo v neposrednem po-vojnem času potrebno premagati še predsodke glede turizma. Pogledi na pomen te dejavnosti in njene vloge v družbi so bili *»zelo zmedeni in /.../ so se resno pojavljala mnenja, da z našo ljudsko demokracijo ni združljivo po-hajanje na letovišče in da bi bilo n.pr. Bled treba spremeniti v sanatorije in okrevališča«*. Prevladali pa so tisti, ki so menili, da je oddih potreben tudi *»ljudskim množicam«*.⁹⁵² Razvijati pa bi ga bilo potrebno drugače kot pred-vojnega, ki je bil po mnenju povojnih načrtovalcev brez načrta, temelječ le na zaslužkarskih interesih zasebnikov, poleg tega pa je bil namenjen le ome-jenemu številu izbrancev. Postal naj bi množičen, kar so omogočili plačan letni dopust, popusti pri vseh prevoznih sredstvih, ugodnosti pri nastanitvi in prehrani ter gradnja počitniških domov. Takšen bi poudaril svoj socialno političen pomen, saj bi delovnim ljudem ponudil priznanje za prizadevnost in delo med letom ter možnost nabiranja novih moči. Narodnogospodarski

⁹⁴⁸ AS, MTP, šk. 45, 2198/45, Pustošenje naših planinskih domov, 1. avgust 1945; prav tam, 2196/45, Seznam poškodovanih in uničenih postojank, 2. avgust 1945; prav tam, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo o problemih notranje trgovine, okrožni odbor OF Celje, 1. december 1945.

⁹⁴⁹ ZAC, OLO Šoštanj, šk. 22, sign. 351, Seznam gostišč, 17. april 1947.

⁹⁵⁰ AS, KTG, šk. 9, 314/9, okrožnica MTP glede stanja v turističnih krajih, 14. julij 1945; prav tam, MTP, šk. 32, 1880/32, Poročila o turističnih nadzornih potovanjih, julij in avgust 1945.

⁹⁵¹ Glažar, Snovanje, str. 81; AS, Vavpetič, Turizem, str. 3; AS, KTG, šk. 9, 340/9, Joško Sottler: Razvoj orga-niziranega turizma v Sloveniji od leta 1918 do danes.

⁹⁵² AS, Vavpetič, Turizem, str. 2.

pomen, ki ni bil zanemarljiv že pri domačem, pa bi dobil večji poudarek pri t. i. deviznem turizmu.

Iz navedenega moremo povzeti, da so v odseku za turizem pri ministrstvu svoje naloge usmerili v dve smeri: čim prej obnoviti in pripraviti za uporabo vse turistične objekte ter začeti načrtno graditi turizem v takšni obliki, da bi služil »*ljudskim množicam*«. ⁹⁵³ Za uresničitev slednjega je bilo po mnenju povojnih načrtovalcev potrebnih več pogojev, od katerih sta bila dva (plačan letni dopust in sindikalna organiziranost) že izpolnjena. Določitev cen, ki bi ustrezala množicam, pa bi bila odvisna od takšnega načrtovanja gradnje letovišč, ki bi podaljšalo sezono (in s tem povečalo rentabilnost naprav), ter preučitve življenjskega standarda. ⁹⁵⁴

V znamenju začetkov organiziranega dela za razvoj turizma sta bila zadnja meseca leta 1945. Zelo so poudarili njegove finančne učinke, saj je v predvojnem času turizem v Sloveniji prinašal 100 milijonov dinarjev dohodkov. ⁹⁵⁵

Oktobra leta 1945 pa so bili takšni rezultati zelo daleč. Na sestankih so ugotavljali, da je stanje v gostinstvu in turizmu kritično. Kot razlog niso naštevali le že omenjenega (uničenje po vojni, zasedba prostorov, pomanjkanje financ za zagon), temveč tudi slabo kvalifikacijsko sestavo lastnikov gostinskih obratov in slabe higienske razmere. Govorili so o potrebi, »*.../ da se odpravijo beznice (tudi v Ljubljani), da se preprečuje pijančevanje, uvaja vzgoja za pitje alkoholnih pijač, da se pristopi k desinfekciji gostišč, ker mrgoli mrčesa, stenic, ponekod tudi uši in je hitra odpomoč nujna. .../ težave s posteljnino in perilom – ponekod uporablja 50 oseb eno in isto posteljnino – slika pomanjkanje tujskih sob (v zvezi z zasedbo gostišč po vojski!), tako, da prenočuje v Ljubljani povprečno vsak dan do 200 ljudi na prostem, in iznaša končno težko stanje potnikov-pasantov glede možnosti prehrane.*« ⁹⁵⁶

Konec oktobra so na pobudo odseka za turizem začeli s koordinacijo dela vseh za turizem pomembnih ministrstev in v ta namen oblikovali stalno delovno skupino. ⁹⁵⁷ Poleg sestankov na republiški ravni so se vrstili tudi na okrožni, okrajni ali mestni. V okrajih so organizirali posvetovanja (»*ankete*« in »*tujskoprometne konference*«). Iz zapisov o tej dejavnosti moremo povzeti njihov obseg in smer. Šlo je za ugotavljanje škode, splošnega stanja ter potrebnih sredstev za obnovo, predvidevanje naslednjih korakov in propagiranje turizma. Ob pomanjkanju skupnih statističnih podatkov za to obdobje nam

⁹⁵³ »*.../ za nas turizem nima smisla, če v resnici ni dostopen ljudskim množicam.*« Prav tam, str. 3.

⁹⁵⁴ Prav tam, str. 4–5.

⁹⁵⁵ Obstajajo tudi podatki o 150 milijonih dinarjev. Olga Janša-Zorn, Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941), Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov, Bled 1996 (dalje: Janša-Zorn, Turizem), str. 87.

⁹⁵⁶ AS, MTP, šk. 31, 1809/31, Zapisnik o poteku ustne ankete, 26. oktober 1945.

⁹⁵⁷ AS, MTP, šk. 32, 1889/32, Zapisnik ustne ankete tujskoprometnih činiteljev, 25. oktober 1945.

lahko služijo tudi drobci iz teh dokumentov. V okrožju Maribor so škodo na gostinskih, turističnih in športnih napravah (vštevši planinske koče in ostale objekte na Pohorju) cenili na 126 milijonov din, za obnovo vseh turističnih in gostinskih obratov pa bi potrebovali 405 milijonov. V Mariboru so v mesecih pred oktobrom beležili majhen promet turistov, mesečno so imeli okoli 900 nočitev. V okrožje so večinoma prihajali trgovci z vinom in v manjši meri z lesom. V Celju je od 9 hotelov in manjših penzionov z 222 posteljama bilo na razpolago za turistični promet 6 hotelov s 177 posteljami, kar ni zadoščalo niti za najnujnejše potrebe. Od predvojnih 34 gostiln jih je poslovalo le 23. Tudi v Ljubljani je bilo stanje podobno. Pred vojno je mogla prenočiti okoli 2000 oseb, po vojni pa se je to število zelo zmanjšalo,⁹⁵⁸ tako da so tujci, ki so prihajali v mesto, spali na kolodvoru. Vsako noč je tam prenočevalo na stotine ljudi.⁹⁵⁹

Iz avgusta 1945 sta dve pričevanji o oživljanju nekdanjih turističnih prireditev. V Bohinju so se odbori OF zavzeli za prireditev kmečkega praznika in prosili ministrstvo, naj pomaga pri nekaterih stvareh v zvezi z organizacijo. Nekatere od teh so bile kar običajne (priskrbeti ojačevalec, tovornjake za prevoz ljudi), nekatere pa zelo nenavadne in pričajo o tem, kaj vse je v tedanjih razmerah zaviralo turistično udejstvovanje ljudi (prošnji za enodnevno ukinitvev potnih dovolilnic in dovoljenje za prosto prodajo mleka in sira). V času od 15. do 19. avgusta, ko so potekali Postojnski dnevi, so na tradicionalni praznik 15. avgusta odprli Postojnsko jamo.⁹⁶⁰

Že leta 1945 so načrtovali ustanovitev velikih državnih gostinskih podjetij, ki bi zaradi skupnega poslovanja imela manjše stroške. Predstavljala pa bi še eno prednost za državni sektor: ob njih bi majhna zasebna podjetja lahko le životarila. V času po vojni so zasebni podjetniki v turizmu in gostinstvu v primerjavi z zasebniki v trgovini bili v slabšem položaju. Zasebne trgovce (zlasti v maloprodaji) je oblast pri organizaciji preskrbe še potrebovala – saj družba brez nje pač ni mogla delovati –, zasebnike v turizmu in gostinstvu pa ne. Meseci po vojni niso bili naklonjeni razmišljanju o turističnih poteh, ureditev gostišč pa tudi ni sodila med prioritete nove oblasti. Dejstvo, da so bila nekatera pomembna gostinska podjetja že leta 1945 v državnih rokah in slabo finančno stanje zasebnih podjetij so obravnavali kot temelj bodoče prevlade državnih gostinskih podjetij. A tudi ta zasebna podjetja so namera-

⁹⁵⁸ AS, KTG, šk. 8, 285/8, dopis ONOO Kranj, 5. november 1945; dopis okrožnega odbora OF Celje, 31. oktober 1945; dopis ONOO Škofja Loka, 24. december 1945; prav tam, MTP, šk. 15, 1138/15, Zapisnik seje odbora za turizem za okrožje Maribor, 30. oktober 1945; prav tam, šk. 31, 1863/31, poročilo referenta za turizem v Novem mestu 22. november 1945; prav tam, 1866/31, Celje kot tujskoprometno središče v narodno-gospodarskem oziru, 22. oktober 1945; prav tam, šk. 32, 1889/32, Ljubljana in turizem, referat dr. A. Brileja, 27. september 1945.

⁹⁵⁹ AS, MTP, šk. 2, 112/2, Poročila o turizmu.

⁹⁶⁰ AS, MTP, šk. 32, 1884/32, dopis KO OF Bohinj, odsek za turizem, 16. avgust 1945; AS, Vavpetič, Turizem, str. 3. Tega leta je bilo obiskovalcev jame 38.910, leta 1946 60.358, leta 1947 83.337, leta 1948 168.751, leta 1949 197.429, leta 1950 184.023. AS, KTG, šk. 3, 60/3, poročilo, s.d.

vali vključiti v načrtno gospodarstvo državnih gostinskih podjetij. V njihovi nezmožnosti za začetek poslovanja je Vavpetič videl priložnost, kako bi jih država prevzela v svoje okrilje. Pomanjkanje sredstev za obnovo, nakup inventarja ali za obratno glavnico bi država mogla izkoristiti kot okoliščino, da bi se polastila teh podjetij.⁹⁶¹ Uporabili so tudi možnost omejevanja poslovanja z upravnimi omejitvami. Dovoljenja za gostinstvo niso izdajali prosilcem, ki so bili znani po »svojem protinarodnem in protiljudskem mišljenju ali, ki nasprotujejo pridobitvam narodnoosvobodilne borbe, /.../«. ⁹⁶²

O turistični sezoni leta 1945 je mogoče podati le zelo približno oceno. Najbližje resnici bi bila trditev, da je sploh ni bilo. O turistični statistiki ni bilo sledi, zato si pri ugotavljanju turističnega prometa moramo pomagati le z ohranjenimi posameznimi drobcji. Posamezniki, ki so potovali, so bili večinoma na službenih poteh. Obseg potniškega prometa na železnici more tok prebivalstva prikazati le deloma, pa še v tem primeru ne vemo, kdo je potoval kot turist. Avgusta 1945 je Putnik prodal za 190.000 dinarjev železniških vozovnic, oktobra 1945 za 807.000, decembra 1945 pa za 1.100.000 dinarjev.⁹⁶³ Da o pravi poletni turistični sezoni sploh ne more biti govora, pove tudi podatek iz Radencev. V zdravilišču velikega slovesa je v letu 1945 bivalo 93 gostov z 800 nočninami. Najvišje dnevno stanje gostov je bilo 30, vsi so bivali v enem objektu.⁹⁶⁴

V začetku marca 1946 je bilo ustanovljeno Državno gostinsko podjetje Slovenije Turist-hotel za poslovanje z državnimi gostinskimi obrati na ozemlju Slovenije.⁹⁶⁵ Njegov namen je bilo opravljanje gostinskih poslov glede na potrebe domačega in tujega turizma.⁹⁶⁶ Osnovna glavnica podjetja je bila 5 milijonov dinarjev. Ministrstvo je takoj po ustanovitvi podjetju predlagalo, naj prevzame 89 gostinskih podjetij, ki so bila v upravi NI, in 31 podjetij združnega ali privatnega sektorja, ki bi jih vključili v državno upravo. Navedena podjetja so deloma že poslovala, deloma so jih v okviru razpoložljivih sredstev nameravali usposobiti v letu 1946 ali kasneje.⁹⁶⁷ Država je leta 1946 namenila 20 milijonov kredita za obnovo objektov v sklopu Turist-hotela in 10 milijonov za obnovo zasebnih gostinskih podjetij.⁹⁶⁸

Podjetje Turist-hotel je do 1. maja prevzelo in deloma uredilo 25 gostinskih objektov z okoli 1.500 postelj, do začetka glavne sezone pa so jih načrtovali

⁹⁶¹ AS, Vavpetič, Turizem, str. 18.

⁹⁶² AS, MTP, šk. 45, 2204/45, okrožnica MTP, 26. oktober 1945.

⁹⁶³ AS, KTG, šk. 8, 306/8, Poročilo o delu Putnika v letu 1946, s.d.

⁹⁶⁴ AS, KTG, šk. 9, 376/9, Poročilo o turistično-nadzornem potovanju, 15. november 1945.

⁹⁶⁵ Pravila podjetja so bila sprejeta 31. avgusta 1946. Glej v AS, MTP, šk. 22, 1427/22.

⁹⁶⁶ UL LRS, št. 22/97 – 14. marec 1946.

⁹⁶⁷ AS, MTP, šk. 60, 2543/60, Poročilo in predlog prevzema gostinskih podjetij v državno upravo, 18. marec 1946.

⁹⁶⁸ AS, MTP, šk. 60, 2534/60, Seznam podjetij za obnovitev, s.d.; ZAC, KLO Čatež, šk. 5, 913/46, okrožnica OLO Brežice, oddelek za TiP, 13. junij 1946.

li skupaj okoli 2.250. Težave so imeli z nerazčiščenimi lastninsko-pravnimi vprašanji in z enotami JA, ki so jih še zasedale.⁹⁶⁹ Dejansko je do konca junija 1946 podjetje prevzelo 99 objektov s skupno kapaciteto 3.164 postelj. K osnovni glavnici 5 milijonov, ki jo je podjetje imelo ob ustanovitvi, je država leta 1946 dodala še 10 milijonov obratnega kapitala.⁹⁷⁰

Podjetju Putnik so po osvoboditvi na izrednem občnem zboru osnovni kapital s 600.000 dinarjev dvignili na 10.000.000. Razliko so vplačale državne ustanove. Postal naj bi »*pravi organ ljudskega turizma*«. Njegova ljubljanska direkcija je začela poslovati avgusta v precej skromnih razmerah, z obsežnejšim poslovanjem je začela šele v začetku leta 1946.⁹⁷¹ Centralistično vodeno zvezno podjetje so v skladu s splošno decentralizacijo gospodarstva sredi leta 1951 preoblikovali v 9 republiških podjetij Putnik, ki so ustanovila agencijo Putnik v Beogradu kot krovni organ za povezavo in opravljanje skupnih in splošnih turističnih poslov. V Sloveniji so ustanovili podjetje Putnik v Ljubljani s 13 poslovalnicami (od tega treh obmejnih in sezonske v Rogaški Slatini).⁹⁷²

Turistično sezono leta 1946 so začeli 1. maja 1946, ko je podjetje Turist-hotel odprlo svoje objekte.⁹⁷³ Menili so, da je to sorazmerno pozno in da jih je sezona našla nepripravljene. Obrati Turist-hotela po letoviščih in zdraviliščih so bili prazni zaradi visokih cen, režija pa je vseeno zahtevala plačilo. Ker niso pričakovali inozemskih gostov, je bilo predlagano njihovo postopno zapiranje. V tem času so se pojavile tudi pritožbe, da tistim, ki žive v brezdelju, pripadajo večji obroki.⁹⁷⁴ Kljub slabim napovedim so na koncu sezone vendar zabeležili 4 milijone dinarjev prometa. Izpostavili so dejstva o pomanjkanju kadra, posameznih prehrabnih artiklov, cene Turist-hotela naj bi bile previsoke, organizacija prehrane na turistične nakaznice je bila prezapletena. Iz več poročil je zaznati nezadovoljstvo, ker je velike gostinske objekte stalno zasedala JLA.⁹⁷⁵ V zimski sezoni 1946/47 so nameravali imeti odprtih 54 gostinskih in nastanitvenih (večinoma hotelov) obratov, tako v državni kot v zasebni lasti.⁹⁷⁶

Pri Putniku so to leto organizirali 40 skupinskih sindikalnih izletov, s katerimi so 35.000 članov sindikata in drugih množičnih organizacij popeljali v Postojno, Opatijo, v gore, na Dolenjsko in Štajersko.⁹⁷⁷ Ljubljano je v prvih de-

⁹⁶⁹ AS, KTG, šk. 8, 295/8, Poročilo Turist-hotela, 4. maj 1946.

⁹⁷⁰ AS, KTG, šk. 9, 318/9, Turizem v letu 1946, s.d. Podjetje je zaposlovalo 1.142 ljudi.

⁹⁷¹ AS, KTG, šk. 17, 700/17, Pregled državnih gospodarskih podjetij republiškega značaja, 2. september 1948.

⁹⁷² GV, 20. september 1952.

⁹⁷³ AS, KTG, šk. 5, 295/5, Poročilo podjetja Turist-hotel, 4. maj 1946.

⁹⁷⁴ AS, CK KPS, šk. 36, mapa 1100, Zapisnik 17. seje ekonomske komisije CK KPS, 3. julij 1946.

⁹⁷⁵ AS, MTP, šk. 2, 112/2, Poročila o turizmu, s.d.

⁹⁷⁶ Prav tam, 85/2, dopis Putnika na MTP, 3. december 1946.

⁹⁷⁷ AS, KTG, šk. 8, 306/8, Poročilo o delu Putnika v letu 1946, s.d.

vetih mesecih leta 1946 obiskalo skupaj 37.069 gostov, od tega 1.126 tujcev.⁹⁷⁸ Skupno število obiskovalcev Slovenije tega leta je že skoraj doseglo skupno število iz leta 1939. A to so bili večinoma domači gosti, tujcev je bilo le za slaba 2 %. To pa je bilo precej manj kot v času pred vojno, ko so tujci v skupnem številu predstavljali od 29 do 31 % (podatek velja za leta od 1936 do 1939).⁹⁷⁹ Zato na odseku za turizem niso bili nezadovoljni zaradi majhnega pritoka deviz, saj so leto 1946 videli bolj kot čas za vzpostavitev vezi v tujini in za nabiranje izkušenj. Nezadovoljni pa so bili s socialno strukturo domačih gostov, saj je na delavce in nameščence odpadlo le 40 %.⁹⁸⁰

Ohranil se je tudi zapis, ki govori o iskanju primernega načina nadzora nad turisti v času njihovega bivanja v turističnih krajih. *»Nadzor mora biti sicer strog in dosleden, vendar pa bi se naj izvrševal s primernim taktom in tako, da ostane neopažen odnosno da ne vzbuja pozornosti med gosti. Do sedaj je bilo nekoliko pritožb glede postopanja pri nadzoru turistov v turističnih krajih.«*⁹⁸¹

Leto 1947 je prineslo kar nekaj sprememb glede upravne in poslovne politike v turizmu in gostinstvu. Skupaj s spremembami v organizaciji upravnega vodstva turizma je tekla tudi reorganizacija državnega podjetja Turist-hotel. Krajevnim in mestnim ljudskim odborom je izročalo v upravljanje manjše in srednje gostinske obrate. V začetku leta 1947 se je decentraliziral: iz njegovih podružnic je nastalo sedem podjetij z enakim imenom Gostinsko podjetje Turist-hotel. Pokrivala so važnejša turistična območja in upravljala predvsem z važnejšimi gostinskimi podjetji republiškega pomena. Podjetja je operativno upravno vodila Uprava državnih gostinskih podjetij pri ministrstvu.⁹⁸² Sedem podjetij Turist-hotel je po stanju sredi marca upravljalo 78 objektov.⁹⁸³ Vse zadeve iz pristojnosti Uprave državnih gostinskih podjetij so po ustanovitvi Uprave za turizem in gostinstvo prenesli v njen delokrog. Je torej nekakšen naslednik uprave podjetja Turist-hotel. Do 30. junija 1947 je ta poslovala pod starim imenom Uprava državnih gostinskih podjetij LRS, od 1. julija 1947 dalje pa kot Uprava za turizem in gostinstvo. Prvi datum se ujema z dnem, ko je sedem gostinskih podjetij, ki so se še vsa imenovala Turist-hotel, prenehalo poslovati. Tedaj so izvedli nadaljnjo reorganizacijo in je nato nastalo 22 samostojnih podjetij, ki pa so še ohranila ime Turist-hotel. Uprava za turizem in gostinstvo je bila operativno-upravni voditelj teh 22 gostinskih,

⁹⁷⁸ AS, MTP, šk. 2, 112/2, Poročila o turizmu, s.d.

⁹⁷⁹ AS, KTG, šk. 4, 82/4, Statistični pregled turističnega prometa Slovenije v letih 1928–1949.

⁹⁸⁰ AS, MTP, šk. 52, 2337/52, Poročilo odseka za turizem o turizmu v Slovenji, 1946, s.d.

⁹⁸¹ AS, MTP, šk. 60, 2540/60, Poročilo o turizmu, 5. junij 1946.

⁹⁸² AS, MTP, šk. 22, 1388/22, Osnutek pravil o organizaciji državnih gostinskih podjetij Turist-hotel, 6. februar 1947. Odločba o ustanovitvi Uprave državnih gostinskih podjetij LRS je bila izdana 18. februarja 1947.

⁹⁸³ AS, MTP, šk. 22, 1386/22, Odločba o ustanovitvi uprave, s.d.

⁹⁸³ AS, MTP, šk. 18, 1270/18, Pregled problemov v Ljubljani, 1949.

Šola za turizem in gostinstvo v Ljubljani (MNZS, fototeka, št. 4158/11)

zdraviliško-gostinskih in slatinskih podjetij in je imela tudi v uredbi določene funkcionalne naloge.⁹⁸⁴

Glede tujih obiskovalcev so se dogovorili, da bodo vizume za Jugoslavijo v vseh državah dobili brez problema. Za te stvari je skrbel Putnik. Vizume so dodeljevali samo za skupinska potovanja najmanj 20 ljudi, veljali pa so 30 dni. Gibanje v Jugoslaviji je bilo za slovanske tujce neovirano, neslovanski so morali imeti dovoljenje, ki so ga dobili pri Putniku. Dogovorjeno je bilo, da naj bi ga vsi dobili brez posebnih formalnosti in da naj ne bi imeli ovir, če bi hoteli potovati.⁹⁸⁵

Rezultati leta 1947 v turizmu so kazali izredno hitro rast števila turistov in gostov v gostinskih obratih. Glede na leto 1946 se je število domačih obiskovalcev dvignilo za skoraj tretjino, tujih pa za več kot polovico. Turistični delavci so si belili glave z veliko koncentracijo obiskovalcev v juliju in avgustu, ki je bila značilna že pred vojno, nadaljevala pa se je tudi v sezonah 1946 in 1947. V slednjem so julija in avgusta beležili več kot polovico vseh nočnin celega leta.⁹⁸⁶ Za temi številkami pa so se skrivale velike težave. Država je prevzela

⁹⁸⁴ Prav tam, 1256/18, Poročilo Uprave za turizem in gostinstvo, avgust ali september 1947.

⁹⁸⁵ AS, MTP, šk. 43, 2134/43, Zapisnik konference pri Upravi za turizem pri zunanjem MTP, 13.–15. marec 1947.

⁹⁸⁶ AS, KTG, šk. 13, 589/13, Razvoj turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni. s.d.

večino turističnih objektov, a kapaciteta hotelov je bila majhna: na Bledu so razpolagali s komaj 500 posteljami, v Rogaški Slatini z okoli 700, pa sta to bili največji letoviški središči! Že uprava Turist-hotela in kasneje Uprava za turizem in gostinstvo sta izdelali načrt gradenj, po katerem so nameravali dvigniti skupno število postelj do konca leta 1951 na 4.000, s pomožnimi ležišči na 5.000. Vendar je primanjkovalo gradbenega materiala in strokovnjakov, ki bi izdelali načrte za dobre hotele. Problem je bilo tudi pomanjkanje obratnih glavnih, podjetja so delala s krediti in nekatera so bila prezadolžena.⁹⁸⁷

Iz nalog, ki bi jih moral državni sektor v gostinstvu izpolniti, je bilo moč soditi, da bo zasebni v času petletke izginil. Vendar so ob realnejšem izračunu že julija 1947 menili, da bo zasebni sektor tedaj imel še vedno pomembno vlogo. Po očitno drugačnih podatkih kot v zgornji tabeli so tega leta zasebni ki upravljali 3.638 gostinskih objektov, Turist-hotel okoli 150, ljudski odbor 40, zadruga 25, združenje invalidov 3 in Putnik enega. Tudi ob načrtovanem dva- do trikratnem povečanju pri Turist-hotelu ob izgradnji po enega objekta v vsakem KLO, kar bi s prevzemom združnih gostišč povečalo število gostišč v upravljanju LO na okoli 1.100, bi še vedno bilo potrebnih vsaj dvakrat toliko objektov za zadovoljitev potreb gostinstva in turizma. Seveda tu ni bilo prostora za »*pijavke našega ljudstva*«, temveč za tiste gostince, ki bi sledili smernicam gostinske politike državnega sektorja.⁹⁸⁸

Ena od ovir za večji razmah turizma je bilo tudi še leta 1948 veliko število hotelov in gostišč, ki jih niso mogli uporabljati za njihove namene. Še vedno so jih zasedali JLA, uprava ali gospodarstvo. Na takšen način je bilo v celoti ali deloma zasedenih 30 hotelov, 56 gostišč s 1331 sobami.⁹⁸⁹ Še februarja 1949 se je dogajalo, da so vojaške enote zasedle turistične in gostinske prostore ali objekte, in to celo brez predhodnega dogovora s civilnimi oblastmi ali upravljalci teh objektov.⁹⁹⁰

Turistični sezoni 1948 in 1949 nista zabeležili tolikšne rasti obiskovalcev glede na predhodno leto, kot je to bilo leta 1947. V prvi je bila 4,9 %, v letu 1949 pa 7,2 %. Namestili so jih lahko v 430 hotelov ali prenočišč, 1.888 gostišč restavracijskega tipa, v 53 domov oddiha in 65 planinskih postojank vseh vrst.⁹⁹¹ V gostiščih nastanitvenega tipa, domovih oddiha in zasebnih objektih s turističnimi sobami je bila nastanitvena zmogljivost okoli 11.000.⁹⁹²

987 AS, MTP, šk. 49, 2270/49, Zapisnik 1. sestanka Turističnega sveta Slovenije pri MTP, 12. april 1947.

988 AS, KTG, šk. 6, 197/6, Turistične ustanove in organizacije, njihovo delo in povezanost, 22. julij 1947.

989 AS, KTG, šk. 12, 537/12, Dopis glede zaščite turističnih objektov, 15. marec 1948.

990 AS, KTG, šk. 15, 643/15, Pojasnilo KTG, 17. februar 1949.

991 AS, KTG, šk. 7, 241/7, Sumarij turističnega prometa Planinske zveze Slovenije za leto 1949.

992 AS, KTG, šk. 4, 82/4, Joško Sottler, Nekaj analitičnih drobcev turizma LR Slovenije, s.d.

Od leta 1948 lahko sledimo statistikam, ki so natančno beležile ne le število gostov, temveč tudi socialno poreklo, mesto nastanitve, povprečni čas bivanja in republiško pripadnost:⁹⁹³

Socialno poreklo
domačih gostov leta 1949

Socialno poreklo	Število	
	gostov	nočitev
Delavci	35.453	237.847
Uslužbenci	117.854	642.084
Člani JA in LM	7.281	37.446
Kmetje	9.017	43.413
Mladina, otroci	14.502	81.686
Ostali	50.801	253.802
Skupaj	234.890	1.332.278

Republika bivališča
domačih gostov leta 1949

Republika bivališča	Število gostov	
	1949	1953
Slovenija	125.486	205.787
Hrvaška	53.001	80.302
Srbija	43.986	53.903
Makedonija	5.006	4.176
BiH	4.653	4.247
Črna Gora	2.758	1.863
Skupaj	234.890	350.278

Število tujih obiskovalcev je v letu 1949 stagniralo, hitrejši vzpon je prineslo leto 1950. Leta 1949 so v Sloveniji še bivali obiskovalci iz ostalih socialističnih držav, naslednje leto jih ni več. Pri tujih turistih so zanimivost tisti iz STO, ki so leta 1949 predstavljali kar polovico vseh tujcev na obisku v Sloveniji, njihovo število pa je bilo tudi v prihodnjih letih dokaj stabilno.

Številčno stanje gostišč se je do začetka leta 1949 v velikem delu okrajev glede na stanje v letu 1946 zmanjšalo za polovico.⁹⁹⁴ V začetku oktobra je gostinska mreža obsegala 50 hotelov, 759 prenočišč, 45 restavracij, 2858 gostiln, 83 bifejev, 84 kavarn-slaščičarn in 5 barov. Prenositvenih kapacitet je bilo v državnem sektorju 10.427 postelj, v zasebnem pa 821 (skupno 11.248). Od tega je bila vsaka postelja zasedena povprečno samo 100 dni v letu, povprečen gost pa je bival okoli 5 dni (v zdraviliščih 10).⁹⁹⁵ Razlogi za ta padec so bili enaki kot pri zasebnih trgovcih, saj so omejitve pri registraciji in poslovanju zasebnih gostišč (ki so bila v večini) veljale tudi zanje. Ob tem so se še zmanjšale možnosti nabave vina, ki je bila deloma kontingentirana v tako majhnih količinah, da niti približno niso ustrezale že itak po sili razmer skrčenim potrebam gostinskih podjetij zasebnega sektorja. Temu se je pridružila še nejasnost, ko se ni vedelo, če bi se nakupi živil za prehrano v gostiščih v prosti prodaji mogli razlagati kot špekulacija. Tedaj se je zdelo, da je blizu čas »*likvidacije*«
zasebnega gostinskega sektorja, saj so gostilničarji drug za drugim začeli opuščati kuhanje. Ko jim je zmanjkalo še vina, so množično odjavljali obrti. Večina zasebnih gostilničarjev je bila stara preko 50 let. Za natakarje

⁹⁹³ Prav tam, 81/4, Poročilo o turističnem prometu v letu 1949, 3. februar 1950. Podatek za leto 1953 v Letno poročilo Turistične zveze Slovenije za poslovno dobo 1954/55, Ljubljana 1955, str. 89.

⁹⁹⁴ AS, KTG, šk. 10, 416/10, Poročilo o socialističnem zakupu v gostinstvu, 6. april 1949.

⁹⁹⁵ Glažar, Snovanje, str. 90.

v državno službo niso mogli iti, niso imeli pokojninskega zavarovanja in bi padli na ramena socialnega skrbstva. Gostilničarji so opozarjali, da je poleg eksistenčne ogroženosti mnogih podjetnikov ogrožen tudi turistični promet, saj so zanj bili važni predvsem manjši obrati, ker državni zaradi nizkega prometa in visokih stroškov režije niso mogli obstati. Zasebnikom so republiški in okrajni organi postavljali strožje zahteve glede evidence in računovodstva, kot jih je zahtevala zvezna zakonodaja. MLO v Ljubljani je tako zahteval dnevna oddajanja poročil o nabavi in prodaji blaga do pol devetih zjutraj.⁹⁹⁶

Zmanjšanje števila gostišč je moralo biti moteče, saj so v začetku leta na komiteju za turizem in gostinstvo oblikovali skupino, ki je obiskala 17 okrajev in njihovim vodilnim funkcionarjem predstavila zamisel glede možnosti oživitve gostinstva s t. i. socialističnim zakupom v gostinstvu. Večinoma so jo sprejeli z naklonjenostjo, saj so v njej zaznali možnost izboljšanja »daleč nedostatnega gostinskega omrežja«. Ponekod so že predstavili okvirna števila gostišč za zakup (po nekaj deset, tudi 40). Od predlaganih jih je bila ena četrтина iz državnega sektorja, ostali iz zasebnega, v več kot polovici primerov pa je šlo za mirujoče obrate.⁹⁹⁷

Maja je komite za turizem in gostinstvo pri vladi LRS izdal navodila za izvajanje zakupa. V začetku so nameravali dajati v zakup manjša podjetja, ki jih LO kot lokalna državna gostinska podjetja niso vodila dobro, ali pa takšna, ki niso bila dovolj rentabilna in niso potrebovala najete delovne sile.⁹⁹⁸ Prva zakupna gostilna pa je bila odprta 1. septembra 1949 v okraju Celje-okolica.⁹⁹⁹ Pravilnik o socialističnem zakupju je »zaradi razširitve mreže gostinskih obratov, zvišanja rentabilnosti manjših gostinskih obratov, dviga ravni gostinskih storitev in kulturne postrežbe državljanov ter zaradi boljšega izkoriščanja lokalnih virov za preskrbo gostinskih obratov« dovolil dati v zakup manjše gostinske obrate. Zakupni obrat je lahko bil že delujoči ali pa v ta namen odprti v okviru plana gostinske mreže. Večjih in rentabilnih podjetij, zlasti takih z enakomernim, močnim prometom, praviloma ni bilo moč dati v zakup. Zakupna pogodba je lahko bila sklenjena za najmanj eno in največ pet let. Zakupodajalec je bil praviloma krajevni/rajonski in le izjemoma okrajni/mestni LO. S posebnim dovoljenjem glavne uprave za turizem in gostinstvo je lahko v zakup dalo enega svojih manjših podjetij tudi večje gostinsko podjetje. Zakupnik je lahko bila fizična oseba, ki je bila predpisano strokovno kvalificirana. Zakupodajalcu je bil dolžan mesečno plačevati do 20 % bruto zaslužka. V prvi polovici leta 1951 je bil ta znesek povprečno 12 %.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ AS, MTP, šk. 25, 1553/25, Dopis Združenja gostinskih podjetnikov za okrožno mesto Ljubljana, s.d. (konec 1947)

⁹⁹⁷ AS, KTG, šk. 10, 416/10, Poročilo o socialističnem zakupju v gostinstvu, 6. april 1949.

⁹⁹⁸ AS, MTP, šk. 23, 1448/23, Zapisnik konference, 14. maja 1949.

⁹⁹⁹ AS, KTG, šk. 10, 416/10, Poročilo o začetku zakupa, 22. junij 1949; prav tam, 424/10, število obratov socialističnega zakupa, s.d.

¹⁰⁰⁰ Prav tam, 416/10, Pravilnik o zakupnih gostinskih obratih, s.d., 1951; prav tam, 417/10, pregled prometa zakupnih gostišč v Sloveniji, s.d., maj 1951.

Sredi novembra 1949 so bila zakupna gostišča odprta v 13 okrajih, skupaj jih je bilo 49, od tega 10 v mestu Ljubljana.¹⁰⁰¹ Naslednje leto se je število zakupnih gostišč večalo iz meseca v mesec. Januarja jih je bilo 52 (s skupnim mesečnim prometom dobrih 7 milijonov dinarjev), julija 127 (22 milijonov), konec leta pa 392 (43,5 milijonov). Maja 1951 jih je bilo že 570 s prometom okoli 80 milijonov dinarjev. V tem mesecu je bilo v teh obratih zaposlenih 570 zakupnikov in 241 uslužbencev, povprečni mesečni promet na enega je torej bil okoli 100.000 dinarjev. Istočasno je bilo v lokalnem (državnem) sektorju zaposlenih 4.640 s 320 milijoni dinarjev povprečnega mesečnega prometa; na enega zaposlenega pa je prišlo 69.000 dinarjev. Torej je bil v zakupnih gostiščih promet na zaposlenega večji za 45 %.¹⁰⁰²

Socialistični zakup so delili v dve vrsti. Prvi je bil navadni zakup v smislu Navodila o sklepanju pogodb pri dajanju manjših gostinskih obratov v najem.¹⁰⁰³ Zakupnik je ostal privatna oseba brez pravice do zagotovljene preskrbe, socialnega zavarovanja, članstva v sindikatu in dolžnosti plačila uslužbenskega davka. Kdor pa je hotel postati zakupnik druge vrste in s tem postati »državni gostilničar«, je moral poleg posedovanja moralnih in strokovnih kvalifikacij izpolniti še en pogoj. Državi je moral odstopiti svoj gostilniški inventar. S tem je postal državni uslužbenec z vsemi pravicami in dolžnostmi. Posebnost tega uslužbenskega razmerja pa je bila v popolni samostojnosti gostilničarja pri opravljanju svoje obrti.¹⁰⁰⁴

Komite je že sredi leta 1950 opazil pozitivne rezultate zakupa. Sprostila se je delovna sila, saj so v zakupljenih gostiščih delali v glavnem le zakupniki, povečal se je obseg nujenih storitev in izboljšala kultura postrežbe. Zakupniki so v glavnem bili lastniki bivših gostiln, ki so obratovala v stari Jugoslaviji, delno pa tudi bivši poslovodje krajevnih gostiln, ki so bile dane v zakup zaradi zmanjšanja režijskih stroškov. V vseh zakupnih gostilnah so stregli hrano in pijačo. Vse potrebno za poslovanje so nakupovali na prostem trgu s pooblastili, ki so jih zakupniki prejeli za nakup prostih presežkov. Nakazila za glavne prehranske artikle so dobivali tudi od okrajev iz kontingenta za prosto gostinstvo.¹⁰⁰⁵ Zaslužek zakupnikov je bil v začetnih mesecih leta 1950 od 3.000 do 9.000, v drugem trimesečju pa se je povzpел na največ okoli 20.000 dinarjev.¹⁰⁰⁶

Socialistični zakup je bil del prizadevanj oblasti, ki je na gostinstvo gledala ne le v zvezi s turizmom, temveč tudi kot na sredstvo zviševanja življenjske ravni prebivalstva. Nudilo naj bi mu okrepcilo in razvedrilo, gostinske storitve pa

¹⁰⁰¹ AS, KTG, šk. 10, 423/10, Pregled obstoječih zakupnih gostišč, 17. november 1949.

¹⁰⁰² Prav tam, 417/10, Pregled prometa zakupnih gostišč v Sloveniji, s. d., maj 1951.

¹⁰⁰³ UL FLRJ, št. 648/1949. Navodila so nekatere stvari določila drugače, kot so jih izvajali v Sloveniji.

¹⁰⁰⁴ AS, KTG, šk. 10, 424/10, Razvoj zakupnih gostišč v Ljubljani, 4. julij 1950.

¹⁰⁰⁵ Prav tam, 423/10, Izvrševanje uredbe o gostinskih podjetjih, 22. junij 1950.

¹⁰⁰⁶ Prav tam, 424/10, Razvoj zakupnih gostišč v Ljubljani, 4. julij 1950. Podatek velja za Ljubljano.

naj bi bile tudi pomembna dopolnitev prehrane tako domačemu kot potujočemu prebivalstvu.¹⁰⁰⁷

Pogled na številke turistične sezone leta 1950 pokaže malenkost manjše število domačih gostov kot v predhodnem letu, kar je novost ob dotedanjem stalnem, vsakoletnem večanju. Razlog je morda v gospodarskih težavah tega leta, ki so jih prebivalci čutili v slabši preskrbi. Število tujih gostov pa je zelo naraslo, glede na leto 1949 kar za dobrih 40 %.

Manj uspešnemu turističnemu letu 1950 je sledil vzpon v letu 1951, temu pa zopet težave v letu 1952. Pokazale so se v sicer na prvi pogled malenkostnem številčnem zmanjšanju domačih gostov (3 %), znatno pa je nazadovalo število njihovih nočitev (23 %).¹⁰⁰⁸ Ker so domači gostje predstavljali 90 % vseh obiskovalcev, je to pomenilo velik udarec za finančni uspeh sezone. Pri analizi razlogov so jih našteali kar nekaj. Konec leta 1951 so zvišali cene vozovnic na železnici, zato je to neugodno vplivalo na prihod oddaljenejših domačih gostov. Ta podražitev pa je na drugi strani povečala delež Slovencev, ki so počitnikovali v domači republiki. Še bolj kakor podražitve na železnici so vplivale na turistični promet visoke cene v gostiščih. To je dokazoval neprimerno večji padec števila nočitev kot števila gostov. Ti so torej prihajali, vendar so ostajali krajši čas kot leto poprej. Slabe posledice na razvoj predsezone je imela pozna objava uredbe o popustih članov sindikata (še le v drugi polovici junija). Pri iskanju vzrokov za slabo sezono so prišli tudi do vremena in so s primerjavo količin padavin v nekaterih turističnih središčih utemeljevali manjše število turistov. Za turizem je bila ukinitve zagotovljene preskrbe in sprostitve trgovine neugodna, saj je prebivalstvo moglo potrošiti več za nakup blaga brez omejitev, ob tem pa je namenilo manj sredstev za počitnikovanje.¹⁰⁰⁹

Za leti 1951 in 1952 so ohranjeni podatki o finančnem izkupičku turistične sezone. Celoten promet v gostinstvu je ti dve leti znašal 5,245 milijarde in 6,125 milijarde dinarjev. Vendar je bil v tej vsoti upoštevan promet vseh vrst gostinskih podjetij (hoteli, restavracije, gostilne, prenočišča, planinske kočje, menze itd.) in ne samo turistični promet. Za leto 1952 so ga preračunali na podlagi števila nočitev tujcev in njihove povprečne porabe 2.000 dinarjev (v gostinskih obratih, za prevoz in druge usluge, nakupe v trgovski mreži itd.) na okoli 125 milijonov dinarjev. Pri domačih gostih so kot povprečno potrošnjo računali 1.000 dinarjev in prišli do števila 900 milijonov. Skupni iztržek od turizma leta 1952 naj bi bil 1.025 milijonov dinarjev.¹⁰¹⁰

Kljub njihovemu majhnemu številu so pripisovali obisku tujcev kar velik pomen:

¹⁰⁰⁷ UL FLRJ, št. 32/269 – 6. april 1949; uvodni člen Uredbe o gostinskih podjetjih.

¹⁰⁰⁸ LP, 26. januar 1952, str. 8.

¹⁰⁰⁹ AS, KTG, šk. 10, 456/10, Turistični promet Slovenije v letu 1952, s.d.

¹⁰¹⁰ Prav tam.

»... pridobimo ob 14-dnevnem bivanju 14 zamejcev pri nas toliko deviz, kolikor jih dobimo v zamejstvu za vagon rezanega lesa.«¹⁰¹¹ Da bi jih pridobili čim več, so tujim obiskovalcem v Jugoslaviji omogočali 70 % popust pri vseh prostih cenah, vštveši prevoze na vseh prevoznih sredstvih. Tako so bile cene izenačene ali celo nižje kot v drugih turističnih državah.¹⁰¹² Tujec je dobil popust na podlagi turističnih bonov, ki so sicer precej zavlekli plačevanje (tujec je moral namreč plačati isti znesek, to je 30 % od cene v dinarjih in bonih), kar pa so imeli za še najugodnejšo rešitev, ker je bon bil za oblast med drugim tudi dokaz o legalni zamenjavi tuje valute. Za napredek turistične ponudbe pa je bilo potrebno še marsikaj postoriti. Ponekod ni bilo avtomobilskih delavnic ali rezervnih delov, težko je bilo dobiti bencin, premalo je bilo bencinskih črpalk. Več pozornosti so namenili prireditvam in športnim rekvizitom, nabavili so tudi 100 novih avtobusov za izlete. Zavedali so se tudi, da bi bilo več pozornosti potrebno nameniti za propagando in informacijsko službo v tujini.¹⁰¹³

Leto 1952 je moč označiti kot prelomno v tujskem turizmu. Če pri domačih turistih o turistični sezoni ni moč govoriti leta 1945, potem o tujski ni moč do leta 1950 ali 1951. Sprva jih je bilo le nekaj tisoč, nad 5 % vseh so se povzpeli šele leta 1951, naslednje pa je prineslo velik vzpon do skoraj 10 %, leta 1953 pa je bil že vsak sedmi turist tujec. Porast obiska nekaterih tujcev so pripisovali nekaterim tedanjim dogodkom. Leta 1953 je Veliko Britanijo obiskal Tito in to naj bi, poleg kronanja kraljice Elizabete, povzročilo 311 % dvig števila britanskih turistov. Uspeh so pripisovali tudi uspešni propagandi pod geslom Morje-gore. Najštevilčnejši obiskovalci, Nemci, niso v Slovenijo prihajali v organiziranih skupinah, temveč kot individualni turisti, najpogosteje s svojimi avtomobili. Ta njihova mobilnost je tudi prispevala h kratkemu času, ki so ga preživeli v Sloveniji, saj so v glavnem želeli na Jadran. Tudi Avstrijce, drugo najmočnejšo turistično nacijo, je privlačilo morje (Portorož in celotna zahodna obala Istre), odbijale pa so jih cene, ki so bile za njihov standard previsoke.¹⁰¹⁴

Sredi leta 1953 sta bila na ozemlju LR Slovenije 3.102 gostinska obrata. Od tega je bilo 2.498 gostiln in restavracij, 316 obratov s prenočišči, 137 bifejev, 94 slaščičarn in zajtrkovalnic, 46 kavarn in 11 barov. V vseh je bilo 9.992 postelj in 162.641 sedežev. Po številu obratov in njihovi kapaciteti je bil najmočnejši državni sektor, ki je imel 39 % vseh obratov in 53 % vseh kapacitet. V državni lasti so bili vsi bari, 83 % kavarn, 63 % bifejev, 54 % prenočišč, 35 % restavracij in gostiln ter 33 % slaščičarn. Čeprav je pri slednjih zaostajal za ostalimi sektorji, je imel v rokah 49 % lastništva.

¹⁰¹¹ LP, 22. junij 1951, str. 3.

¹⁰¹² Drugi vir navaja, da je Slovenija v evropskem merilu veljala za zelo poceni. Letno poročilo turistične zveze Slovenije za poslovno leto 1953, str. 29.

¹⁰¹³ LP, 27. junij 1951, str. 1.

¹⁰¹⁴ Letno poročilo turistične zveze Slovenije za poslovno leto 1953, str. 28-29.

Drugače kot v trgovini, kjer je bil delež zasebnikov zanemarljiv, so ti v gostinstvu imeli še 44 % obratov. Najmočneje so bili zastopani pri slaščičarnah (62 %) ter restavracijah in gostilnah (50 %). Po kapaciteti gostinskih obratov pa je bil zasebni sektor najšibkejši. V njem je na en obrat odpadlo 42 sedežev in postelj, v združenem 45, v družbenem 46 in državnem 75. Enako je veljalo tudi za kapacitete po vrstah obratov. Zasebniki so torej prevladovali v manjših obratih, predvsem na podeželju, kjer zaradi šibkega prometa in relativno visoke režije »socialistični obrati« niso našli možnosti za obstoj. V mestih in gospodarskih središčih so bili obrati zasebnega sektorja redki in še ti v glavnem v manj prometnih delih. Tu je prevladoval državni sektor, ki je tudi sicer imel v rokah večje gostinske obrate. Tudi združni sektor je bil omejen na podeželje, za razliko od zasebnega pa je imel malo večje obrate in na bolj prometnih točkah. Njegov delež v skupnem številu obratov je bil 11 %, v kapacitetah pa samo 9 %. Več kot dve tretjini njegovih obratov so bile gostilne in restavracije (62 %) ter bifeji (6 %). Najšibkejši je bil družbeni sektor, ki je imel v lasti večinoma počitniške domove in planinske kočje. Sicer pa je število slovenskih gostinskih obratov predstavljalo 20 % vseh jugoslovanskih.¹⁰¹⁵

Zgornjo trditev o omejenosti zasebnega sektorja na manjše obrate in obvladovanju boljših položajev pri državnem ilustrira podatek o iztržku gostinstva v omenjenih letih. Leta 1948 so zasebniki imeli več kot polovico obratov, njihov iztržek pa je bil le dobrih 7 % celotnega. Njihov položaj se je do leta 1953 popravil. Tedaj so imeli, kot rečeno 44 % obratov, iztržek pa je bil 15 %.¹⁰¹⁶

V obravnavanem obdobju je, kot v večini tedanje Evrope, glavna turistična sezona bilo poletje.¹⁰¹⁷ Ves čas pa so skušali čim več iztržiti tudi v zimski sezoni, ki je trajala od 15. decembra do srede marca. Pri tem je slovenski komite za turizem in gostinstvo naletel na gluha ušesa pri ministrstvu. Na prošnjo za odobritev potrebnih kontingentov za turistično preskrbo za mesec december 1948 je ministrstvo dodelilo količine le za tiste objekte, v katerih so bili zavarovanci socialnega zavarovanja na zdravljenju ali okrevanju, poleg tega pa še za hotel Slon v Ljubljani in hotel Toplice na Bledu, ki sta prišla v poštev za tuje goste. Za vse ostale turistične in gostinske potrebe (zimski turizem in šport, prehodna gostišča) količin ministrstvo ni dalo. Zato so na komiteju za turizem in gostinstvo bili plat zvona, saj se je za obisk v zimski sezoni na Bledu, Pokljuki, v Kranjski Gori, Planici, Jezerskem ter v planinskih kočah in zdraviliščih zanimalo dosti ljudi. Brez zagotovljene preskrbe bi jih morali zavriniti, odpovedati pa bi morali dosti športnih tekem na Bledu in v Planici. Tudi iz Maribora in drugod so gostinska podjetja sporočala, da bodo morala zapreti vrata.¹⁰¹⁸ Kako se je razpletlo, ni znano, vendar so še leta kasneje

¹⁰¹⁵ GV, 23. december 1953.

¹⁰¹⁶ Prav tam, str. 201.

¹⁰¹⁷ Tako leta 1952 kot 1953 je julija in avgusta obiskalo Slovenijo 38,8% vsega letnega števila turistov. Letno poročilo turistične zveze Slovenije za poslovno dobo 1954/55, Ljubljana 1955, str. 72.

¹⁰¹⁸ AS, MTP, šk. 12, dopis zveznemu KTG, 16. december 1948.

SLOVENIJSKIH SLOVENIJSKIH

Turistični prospekt z znakom podjetja Turist-hotel, 1946 (ZAC, Zbirka turističnih izdaj, šk. 1, Rogaška Slatina)

ugotavljali, da tujcem v zimskih mesecih razen naravnih lepot in smučanja ne morejo ponuditi veliko. Pri tujih turistih so opazili željo po zabavi tudi po smučanju, a plesov, koncertov, kina, barov itd. jim v zimskih mesecih niso mogli ponuditi niti na Bledu. Torej so pozimi mogli pritegniti le planince, vendar jih je od okoli 70 zimskoturističnih postojank prišlo v poštev za penzijsko bivanje le 9.¹⁰¹⁹

Za preskrbo turistov ali potujočih s prehrano so v Slovenji natisnili turistične nakaznice že julija 1945. Bile so sedemdnevne in enodnevne nakaznice in tiskane tako, da so odrezki za zajtrk, kosilo in večerjo kot enodnevni turistični obrok znašali 400 g pšenične moke, 100 g bele moke, 50 g maščobe, 50 g sladkorja, 25 g soli in 100 g mesa. Oktobra je ministrstvo izdalo nove eno-, tri- in

¹⁰¹⁹ GV, 19. november 1952, str. 2.

sedemdnevne nakaznice, veljavne za prehrano v vseh gostinskih obratih in za nakup živil pri vseh prodajalcih živil na območju vse Slovenije.¹⁰²⁰

Glede prehrane turistov za leto 1946 je zvezno ministrstvo izdalo pravilnik o preskrbi z živili obiskovalcev turističnih, klimatskih in kopaliških krajev.¹⁰²¹ Po njegovih določilih so imeli pravico do preskrbe vsi zaposleni in člani njihovih družin, invalidi, osebe, potrebne zdravljenja ter obiskovalci iz tujine, ki so obiskali našete kraje. Te je na predlog republiških določilo zvezno ministrstvo. S tem pa se je pojavil problem preskrbe z živili obiskovalcev tistih krajev, ki niso bili uvrščeni v eno od teh kategorij.

Preskrbovali so se s turističnimi eno- in sedemdnevnimi potrošniškimi nakaznicami, ki jih je izdalo zvezno ministrstvo, delili pa so jih KLO v kraju bivanja gostov. Na podlagi tega pravilnika je ministrstvo, ki je že prej nakazovalo mesečne kontingente živil za turistično porabo, poslalo okrajem hrano za turiste za dobo od 1. junija do septembra. Na primer za kraje okraja Jesenice je bilo predvidenih 1.500 obrokov dnevno (Bled 600, Bohinj 200, Gozd Martuljek 400, Kranjska Gora 300). Dnevni obroki so bili določeni že v pravilniku: 500 g kruha ali 400 g pšenične moke, po 100 g bele moke in mesa, po 50 g maščobe in sladkorja ter 25 g soli. To je velja tako za državni kot zasebni sektor.¹⁰²²

Kot leto poprej, so leta 1947 dobili v OLO hrano za turiste za obdobje od 1. junija do konca septembra. Izdali so tudi nov zvezni pravilnik o njihovi preskrbi. Tudi leta 1948 in 1949 sta preskrbo prebivalcev na počitnicah urejali navodili zveznega ministrstva. Pravico do turističnih potrošniških nakaznic so imele vse osebe, ki so se po določenih predpisih prijavile za začasno bivanje v enem od turističnih krajev.¹⁰²³

Turizem v Slovenskem Primorju

S težkim položajem turizma in gostinstva po vojni se je soočilo tudi Slovensko Primorje tako v času cone B Julijske krajine kot v času cone B STO. Razlogi so bili enaki kot drugod po Sloveniji, povečevale pa so jih še prekinjene ustaljene prometne poti. Turistični odsek pri ministrstvu se je sicer seznanjal s tamkajšnjimi problemi, kljub začetkom sindikalnega turizma pa primorski kraji zaradi politične negotovosti niso mogli turistično zaživeti. Vendar so se oblasti zavedale gospodarskih koristi, ki bi jih prinesel razvoj turizma.

¹⁰²⁰ AS, MTP, šk. 45, 2213/45, okrožnica MTP, 6. julij 1945; prav tam, 2204/45, okrožnica MTP, 15. oktober 1945.

¹⁰²¹ UL FLRJ, št. 44/298 – 25. maj 1946.

¹⁰²² AS, MTP, šk. 45, 2212/45, okrožnica MTP, 15. junij 1946.

¹⁰²³ AS, MTP, šk. 49, 2271/49, Odločba o določitvi turističnih krajev v Sloveniji, s.d.; UL FLRJ, št. 26/194 – 26. marec 1948 in št. 47/374 – 17. maja 1948; št. 34/289 – 2. april 1949; AS, MTP, šk. 45, 2192/45, Navodilo o preskrbi turistov s prehrano v letu 1948, 7. junij 1948.

V okviru PPNOO se je s turizmom ukvarjal oddelek za trgovino in preskrbo. Maja 1946 je sestavil pregled števila hotelov in gostinskih obratov s prenočiščem na svojem ozemlju. Razpolagali so z 837 sobami in 1482 posteljami v 60 obratih.¹⁰²⁴

Prve hotelske zmogljivosti so bile na razpolago šele leta 1947, ko je vojska zapustila nekaj objektov. Na regionalni turistični konferenci oktobra 1947 so na podlagi poročil sestavili pregled stanja. Preskrba gostinstva je bila slaba (poleg živil je primanjkovalo perila, kuhinjskega pribora in posode), večina prenočišč je bila polna vojske, prometne povezave so bile slabe, turistična propaganda v povojih. Leta 1948 so sindikalne organizacije začele organizirati domove oddiha.

Turistično politiko je v okviru cone B STO (Istrskega okrožja) vodil oddelek za turizem (do pomladi 1949 odsek, od leta 1950 pa poverjeništvo za turizem in gostinstvo) pri Istrskem okrožnem ljudskem odboru. Maja 1949 je bil v njegovem okviru ustanovljen turistični svet, ki je deloval kot koordinacijski in povezovalni organ. Sestavljali so ga načelniki oddelkov za turizem, za komunalne zadeve, za trgovino in preskrbo, za gradnjo in promet, delegat gospodarskega oddelka VUJA in IOLO ter člani operativno-upravnih vodstev turističnih obratov in ustanov. Pri nižjih upravnih enotah so glede turizma delovali posebni referenti.

Na obmorskem področju je bila velika večina gostinskih obratov (83 %) do leta 1949 v zasebni lasti. Lastniki so bili večinoma Italijani. Po izselitvi optantov so gostišča prevzela državna podjetja, ki so jih s pomočjo kreditov začela obnavljati.¹⁰²⁵

Turizem v coni B STO so začeli resneje obravnavati šele v letih 1949 in 1950.¹⁰²⁶ Aprila leta 1947 so bili za sezono pripravljene hoteli Palace, Portorose, penzion Riviera, Ras, Adria, Rotonda in Orion. Skupna kapaciteta hotelov v predsezoni je bila 794 ležišč. Vse naštete hotele, ki so bili povsem opremljeni in urejeni za sezono, je poleg ostalih objektov spomladi 1947 zasedla JA, prav tako pa hotela v Izoli in Kopru, torej so bili za turistične namene začasno izgubljeni.

Leta 1947 je bila ustanovljena družba Riviera Turist Hotel, d.d. v Kopru, ki je začela z obnovo. Upravljala je s kopališči, hoteli, restavracijami, gostilnami in bari, ustanavljala naj bi igralnice in menjalnice ter opravljala prevoz ljudi. Delo je začela z obnovo kopališč, ki so bila več ali manj poškodovana v vojni.

¹⁰²⁴ AS, PPNOO, šk. 200, mapa IV, dopis oddelka, 3. maj 1946.

¹⁰²⁵ Več o tem: Alenka Čuk in Milica Trebše-Štolfa, Turizem in igralništvo, Zbornik Primorske – 50 let, Koper 1997, str. 126–135.

¹⁰²⁶ Več o tem: Deborah Rogoznica, Obnova in razvoj turizma na območju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (s posebnim poudarkom na okraju Koper), Acta Histriae, 2005, št. 2 (dalje Rogornica, Obnova), str. 395–422.

Obnovili so kopališči Sv. Nikolaja v Ankaranu in v Portorožu ter hotel Central, leta 1950 pa so začeli z obnovo hotela Palace v Portorožu. V koprskem okraju je od predvojnih kapacitet bila do leta 1951 obnovljena polovica turističnih kapacitet.¹⁰²⁷

Turistični promet je bil v letih 1947¹⁰²⁸ in 1948 zelo slab, kapacitete so bile skoraj povsem neizkoriščene. Vzrok za to so iskali v neurejenih mednarodnih političnih razmerah. Tudi leta 1949 je bil turistični promet še slab, večina gostov so bili posamezniki na službenih poteh. Večji razmah je prineslo leto 1950, ko so se meje s FLRJ skoraj povsem odprle. Inozemski gostje so upoštevani le v letu 1951 (bilo jih je 542), saj prej v coni B ni bilo obiska tujih turistov (če ne štejemo Tržačane za tujce, a tudi njih je bilo malo). Bivali so v dveh objektih. V letih 1948–1951 so v obnovo gostinstva in turizma investirali 216 milijonov dinarjev.¹⁰²⁹

Sprostitev trgovine in uvedba novega finančnega sistema leta 1951 sta povzročili reorganizacije znotraj gostinskega sektorja. Gospodarska podjetja, nastala iz razdruženega Riviera Turist Hotela, so začela samostojno gospodariti, kar jih je postavilo v težak položaj. S prosto trgovino so se dvignile cene prehrambnih artiklov, cen storitev pa si zaradi izgube gostov niso upali dvigniti. Bremenili so jih visoki stroški poslovanja. Zato je leta 1952 opravljena reorganizacija gostinskega sektorja bila naravnana v smer združevanja manjših objektov zaradi smotrnejšega poslovanja v večje, del manjših objektov pa je bil predan v socialistični zakup. Skupaj je bilo tega leta v koprskem okraju 95 enot, od katerih jih je bilo v družbeni upravi že 62,2 %.

Novi odlok o gostinskih obratih novembra 1953 je podrobno določil oblike in organizacijo ter pogoje poslovanja javnih, združnih, družbenih in zasebnih gostinskih obratov. Po opremi in uslugah so se delili na hotele, prenočišča, restavracije, gostilne, točilnice in bifeje, kavarne, bare, slaščičarne, penzione, menze in krčme. Poslovanje zasebnih obratov je bilo pod strogim nadzorom.

Spremembe v pogojih poslovanja so zaradi gospodarskih interesov povzročile obrat k donosnejšemu inozemskemu turizmu. Okrepili so propagando v tujini in zmanjšali pristojbine za tuje goste. V obdobju od 1952 do 1954 se je skupno število turistov povzpelo od 19.000 do 33.000.¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ Primorski dnevnik, 12. julij 1950, str. 3; PAK, OLO Koper, šk. 137, 172, Poročilo o razvoju turizma v letih 1947–1951.

¹⁰²⁸ V poletni sezoni 1947 so v OLO Koper izdali 894 enodnevni in 1.255 sedemdnevni turistični živilskih nakaznic. PAK, OLO Koper, šk. 34, št. 15/15, Obračun živilskih nakaznic, 10. november 1947.

¹⁰²⁹ PAK, OLO Koper, šk. 137, 172, Poročilo o razvoju turizma v letih 1947–1951.

¹⁰³⁰ Rogoznica, Obnova, str. 405–410.

Z osnovnimi prehrabnimi artikli (razen z mesom) je bilo gostinstvo v coni B relativno dobro preskrbljeno. Čutilo se je pomanjkanje kolonialnega blaga ter mesnih in mlečnih izdelkov. Vina je bilo dovolj do 1950, ko je zelo padla njegova kvaliteta, hkrati pa se je podražilo. Ves čas pa je primanjkovalo piva, mineralnih vod in kvalitetnih sirupov. Pri neživilskih predmetih je primanjkovalo jedilnega pribora ter izdelkov iz stekla, porcelana in tekstila. Zagotovljena preskrba turizma je bila zaradi upravnega izvajanja polna birokracije in stihije. Preskrba se je izboljšala z uvedbo novega gospodarskega sistema.¹⁰³¹

VI. ŽIVLJENJSKI STANDARD

V razmerah pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin, ko jih je del po nizkih cenah zagotavljala država, razmerje zaslužkov in cen ni bilo tolikšnega pomena za standard prebivalstva, kot je v tržnem gospodarstvu. Poleg tega je o spremembah cen blaga v zagotovljeni preskrbi v času njihovih največjih sprememb ob prehodu na proste cene (leta 1951) več v poglavju o zagotovitveni preskrbi.

Primerjavo standarda v času po vojni s predvojnimi stanjem lahko naredimo s primerjavo kupne moči plače posameznika, torej s primerjavo količin artiklov, ki jih je mogel s svojo plačo kupiti v različnih časih. Spodnja tabela kaže, koliko je mogel delavec s svojim povprečni zaslužkom (717 dinarjev¹⁰³²) kupiti septembra 1939, julija leta 1945 (2.400 dinarjev) in aprila 1946. Tedaj so bile cene višje kot v letu 1945, plače pa niso beležile občutnejših dvigov, zato so z njimi mogli kupiti precej manj nekaterih artiklov.

	September 1939		Julij 1945		April 1946	
	Cena	Kg	Cena	Kg	Cena	Kg
Pšenična moka	2,9	247	4,5	533,3	7,7	311,7
Koruzna moka	2,0	358,5	3,8	631,6	6,8	353,0
Sladkor	15,5	46,3	17,0	141,0	33,5	71,6
Krompir	1,0	717,0	3,0	800		
Mast	19	37,7	35,0	68,0	76,0	31,0
Mleko	2	358,5	3,0	800		

Posameznik bi si z zaslužkom leta 1945 torej mogel kupiti mnogo večje količine osnovnih artiklov. Vendar je izboljšanje le navidezno. Upoštevati je treba, da so bile za leti 1945 in 1946 uporabljene cene za blago v racionirani preskrbi, ki so bile nekajkrat manjše od tistih v prosti prodaji ali na črni borzi. Poleg tega je mogel to blago dobiti le v precej manjših količinah od tistih, ki so jih povprečno posamezniki porabili v predvojnem času. Padec standarda torej ni povzročilo spreminjanje razmerja med zaslužkom in cenami, temveč pomanjkanje blaga. Količine blaga, ki so bile na voljo po vojni v okviru racionirane preskrbe, so bile znatno manjše od povprečne količine, ki jo je potreboval posameznik v družini nekvalificiranega delavca in nižjega uslužbenca¹⁰³³ (uporabljeno je povprečje seštevka obeh):

Živilo (v kg)	September 1939	Julij 1945
Moka	19,4	11,3
Maščoba	2,4	0,5

¹⁰³² Himmelreich, Namesto, str. 168.

¹⁰³³ Himmelreich, Namesto, str. 174.

Sladkor	2,4	0,25
Meso	3,0	0,4
Krompir	18,6	10,0

Tabela pokaže res znaten padec, vendar je potrebno upoštevati, da je bilo do blaga moč priti tudi na prostem trgu. Pogoji, ko so na tržišču potrošniki mogli priti do blaga na več različnih načinov po različnih cenah, pa zapletejo možnost izračuna njihovih stroškov zanje. O količinah, ki so jih nakupili na prostem trgu, ni podatkov.

Ob ravnokar uporabljeni predpostavki, da je pod povprečnim življenjskim standardom razumeti splošno količino blaga, ki kroži za široko proizvodnjo, so leta 1948 izdelali nekaj pokazateljev standarda v preteklih letih. Za izhodišče so vzeli stanje v letu 1939 (100) in za povojni razvoj splošnega življenjskega standarda dobili naslednje indekse: leto 1945 54,88; leto 1946 79,72; leto 1947 86,87 in leto 1948 107,01 (načrtovano). V omenjenih indeksih sta obravnavani dve kategoriji, blagovnih in neblagovnih vrednosti (usluge ..) skupaj:

Leto	1	2	3	4	5	6	7
1945	60,9	60,3	63,6	20,5	23,4	8,8	22,5
1946	77,4	71,0	106,5	66,7	61,0	152,2	59,7
1947	82,1	70,5	133,4	78,9	58,1	166,6	96,6
1948	102,3	91,7	138,5	102,2	97,6	300,7	132,1

- 1- Indeks prehrane mest in industrijskega prebivalstva
- 2- Indeks kmetijskih izdelkov v prehrani mestnega in industrijskega prebivalstva
- 3- Indeks kmetijsko industrijskih proizvodov
- 4- Indeks količin oblačil
- 5- Indeks količin obutve
- 6- Indeks razsvetljave
- 7- Indeks počitnic in zdravljenja

Kot kažejo indeksi gibanja porabe nekaterih industrijskih izdelkov v letih 1945–1948, je bilo nekaterih še vedno malo na razpolago:

Leto	1	2	3
1945	8,4	14,4	14,3
1946	22,1	41,1	
1947	58,4	75,0	65,5
1948	172,7	125,7	134,0

- 1 - Ročno orodje za gospodinjstvo 2 - Štedilniki 3 - Žebli¹⁰³⁴

Kuhinja v stanovanju udarnika, inovatorja in racionalizatorja v novem stanovanjskem bloku Litostroja, 1949 (MNZS, fototeka, št. 5152/2a)

Iz naštetega je razvidno, da so motnje v proizvodnji in razdelitvi blaga, ki jih je prinesla okupacija in prehodno obdobje po njej, znižale splošni standard prebivalstva na le polovico tistega iz časa pred vojno. Iz zgornjih indeksov pa ni razvidno, kako je bil v posameznih letih razporejen na posamezne družbene sloje. Znotraj nekmečkega prebivalstva, katerega delež se je od predvojnih 38,8 % povečal na 53,3 % v začetku leta 1949, je dobivalo večje deleže delavstvo. Izrazit primer je v letu 1948, ko so potrošnikom razdelili le polovico količin mesa, ki so jim pripadale na nakaznice, delavske nakaznice pa so dobivale 80 %, jamski delavci pa 100 %.

Od leta 1948 dalje obstajajo tudi izračuni, ki so jih opravljali na ministrstvu in niso bili namenjeni javnosti, zato jim gre pripisati verodostojnost. Objave o standardu v časopisju so druga stvar, vedno so bili prikazani tako, da so govorili o njegovi rasti, kar pa ni vedno ustrezalo dejanskemu stanju. Kako so manipulirali z izrazi, se vidi v temle primeru: v osnutku nekega dokumenta je bilo zapisano, da se pri cenah občuti »znatni porast«, v čistopisu pa je to popravljeno v »znatne spremembe«.

Prva znana raziskava (»anketa«) je v Sloveniji zajela 30 štiričlanskih delavskih družin v kategoriji TD s srednjim povprečnim dohodkom (okoli 80.000 dinarjev letno) v osmih industrijskih krajih. Obsegala je čas enega leta, od 1. maja 1948 do 30. aprila 1949. Količine, ki jih je prikazala, so zaradi kategori-

Kuhinja v delavskem naselje tovarne Saturnus v Ljubljani (MNZS, fototeka, št. 6148/26)

je TD višje, kot bi bile, če bi zajeli družine povprečnih družin. V enem letu je član anketirane družine povprečno porabil 122,19 kg moke (všete so vse vrste, zdrob in testenine), 0,12 riža, 14,05 svežega mesa, 1,31 svežih rib, 1,06 mesnih in ribjih izdelkov, 10,99 maščob (5,58 masti in 5,41 olja), 92 kosov jajc, 115,8 litrov mleka, 78,46 krompirja, 5,31 fižola, 13,28 sladkorja, 3,25 kg kave in nadomestkov,¹⁰³⁵ 1.590 cigaret, 2,37 metrov bombažnih tkanin za perilo, 1,4 bombažnih tkanin za obleko, 1,84 bombažne posteljnine, 2,39 ostalih bombažnih tkanin, 1,04 volnene tkanine za obleko, 1,84 kosa bombažnega perila, 0,45 kosa bombažne obleke, 0,49 kosa bombažnega triko perila, 3,01 para nogavic,¹⁰³⁶ 0,91 para usnjene obutve, 0,47 para ostale obutve, 1,05 m³ drv, 0,26 tone premoga, 0,81 litra petroleja, 1,14 kosa kovinske posode, 27 škatlic vžigalic, 0,46 žarnice in 1,70 kg mila.¹⁰³⁷

Za osnovo ankete o preskrbljenosti prebivalstva leta 1949 so vzeli štiričlanske družine z nezaposleno ženo v Ljubljani, na Jesenicah in v Murski Soboti. Za to leto so na njeni podlagi poročali o 76 % pokritju zveznih obrokov mesa, o slabi preskrbljenosti z mlekom (25 l za družino na mesec) in jajci (4 na osebo) ter nizki potrošnji cigaret, kar so pripisovali slabi preskrbljenosti z živili, in

¹⁰³⁵ Skupaj je bilo zajetih 27 živil ali skupin živilskih artiklov.

¹⁰³⁶ Skupaj je bilo zajeto 20 vrst tekstilnih izdelkov.

¹⁰³⁷ AS, MTP, šk. 58, 2545/58, Realizacija standarda I. 1948 v luči izredne ankete o preskrbljenosti prebivalstva, s.d.

z alkoholnimi pijačami, ki pa je bila posledica slabe preskrbe. Na prebivalca je prišlo le 0,06 kg mila mesečno, kar je bila posledica navezanosti na zagotovljeno preskrbo, saj je bil nakup na prostem trgu minimalen. Zelo nizki so bili izdatki za stanovanje (28,4 dinarjev), iz česar so sklepali, da so vprašane družine živele v slabih stanovanjih. Izdatki za obleko in obutev so bili različni: najvišji na Jesenicah 440, v Ljubljani le 117 din. Anketa je izkazala presežek izdatkov nad dohodki. Vse družine so imele primanjkljaj 1.200 din, ki so ga v celoti pokrili z zalogo ob koncu meseca. Nastal je v veliki meri na račun nabave obleke, obutve in raznega, iz česar sledi, da so dohodki v celoti pokrivali izdatke za prehrano, denarja pa je manjkalo za nakup neživilskih artiklov. Razmerje med nakupi artiklov v okviru zagotovljene preskrbe in na prostem trgu je bilo pri prehrani okoli 1 : 1, domačega pridelka je bilo za desetino.

Delavska družina, ki bi morala v okviru zagotovljene preskrbe prejeti za 1.344,6 dinarja teh živil, jih je v obdobju oktober-december 1949 prejela le za 84 %, v obdobju januar-april 1950 za 74 %, maja 1950 pa le še za 65 % tega zneska. Pri nameščenski družini z normo 1.124,5 dinarja pa so bili odstotki 96, 75 in 69.¹⁰³⁸

Za leto 1951 ohranjeni podatki o povprečni porabi dveh vrst družin prikažejo naslednje stanje (za primerjavo s porabo v predvojnem stanju so podane še nekatere količine iz leta 1940):

Živilo	Družina A ¹⁰⁴⁰	Družina C ¹⁰⁴¹	Družina leta 1940 ¹⁰⁴²
Moka za kruh	34,10	25,60	32,0
Ostala moka	4,55	4,55	16,0
Testenine	1,95	1,95	0,5
Zdrob	7,44	5,28	7,0
Riž	0,09	0,20	2,0
Sveže meso	6,75	4,77	9,0
Prekajeno meso			2,0
Sveže ribe	0,08	0,40	
Mesni in ribji izdelki	0,36	0,93	
Mast	4,68	3,86	7,0
Olje (l)	0,43	0,59	2,0 (bučno)
Jajca (kosov)	215	206	30
Mleko (l)	39,20	28,62	45
Sir in podobno	0,23	0,47	
Krompir	32,41	34,35	40,0
Fižol	5,77	1,68	2,0
Zelje	1,99	2,22	

¹⁰³⁸ AS, MTP, šk. 58, 2454/58, Anketa o preskrbljenosti prebivalstva, 8. februar 1949.

Ostala zelenjava	3,08	5,87	
Konzer. zelenjava	0,28	0,47	
Sveže sadje	0,47	0,82	
Konzerv. Sadje	1,16	0,92	
Vino (l)	2,43	3,52	
Pivo (l)	1,15	1,92	
Žganje (l)	0,57	0,46	
Tobak	179*	377,19	
Med	0,18	1,30	
Sladkor	5,05	4,42	8,0
Kava in nadomestki	1,05	1,03	3,5
Kakav	0,38	0,24	

Kot merska enota je pri tobaku pri obeh družinah naveden kg, vendar gre najverjetneje za kose.

Medčasovno primerjavo nam poda podatek o odstotkih zaslужka, ki so ga družine porabljale za prehrano leta 1939 in leta 1951. V prvem primeru je ta številka bila 64 in 48,7, v drugem pa je razlika med socialnima skupinama bila manjša, saj je prva dajala za prehrano 73,8 %, druga pa 76,8 %.¹⁰⁴² Odstotek porabljenih sredstev za prehrano, kot dober pokazatelj življenjske ravni, je bil torej odločno na strani leta 1939, ko so družine povprečno oddvojile za prehrano 56 % svojih dohodkov, leta 1951 pa kar tri četrtnine.

Primerjava standarda leta 1939 in 1951, opravljena aprila 1951, je tudi pokazala, da je ta bil v povojnem času še vedno pod ravno predvojnega. Na vzorcu dveh štiričlanskih družin (I – družina, v kateri je zaposlen samo mož z dohodkom 4.226 din; II – družina, v kateri sta zaposlena mož in žena z dohodkom 7.226 din) so opravili primerjavo prejemkov in obseg možnih nakupov z omenjenimi sredstvi. Količine za prehrano na živilske nakaznice so bile obračunane glede na dejansko razdeljene količine v prvem četrletju 1951, pri mesu je bila obračunana le polovica zveznega obroka. Kot potrebne kalorične vrednosti je bilo pri možu upoštevanih 3.500, pri ženi gospodinji 2.700 in pri zaposleni ženi 3.000, pri otroku do 7. leta 1.500 in pri otroku od 7. do 14. leta 2.700 kalorij. Na podlagi teh vrednosti je bila skupna potreba družine I po kalorijah ob izdatku 2.379 dinarjev (56,2 % vsega dohodka) za prehrambene artikle leta 1951 pokrita 73,5 %, leta 1939 pa je ob izdatku 57,5 % vsega dohodka bila pokritost 97,5 %. V prehrani je ta družina leta 1951 prejela precej

¹⁰³⁹ AS, MTP, šk. 31, 1852/31, Rezultati ankete preskrbljenosti prebivalstva za april 1951, s.d.

¹⁰⁴⁰ Prav tam.

¹⁰⁴¹ Poleg naštetega so delavci Cinkarne oktobra 1940 pri izračunu zahtev za povišico navedli še 2 l kisa, 2 kg soli, 0,1 kg čaja, 6 limon, 2 kg čebule in 0,3 kg kvasa. Himmelreich, Namesto, str. 168.

¹⁰⁴² AS, MTP, šk. 31, 1852/31, Rezultati ankete preskrbljenosti prebivalstva za april 1951, s.d.; Himmelreich, Namesto, str. 166.

manj količin kot leta 1939 in sicer za 24,7 %, glede na potrebne kalorije pa jih je prejela za 26,5 % premalo. To je bil velik padec standarda v prehrani in družine so si morale poiskati dodatne vire za nabavo hrane. Najbolj pogosto uporabljana možnost je bila prodaja industrijskih bonov (ki jih je prejela za 1.100 dinarjev). S tem pa si je seveda zmanjšala možnost nakupa industrijskih artiklov. Ob upoštevanju stroškov za cigarete (10 kosov slabše kakovosti dnevno), kurjavo (upoštevajoč 75 % količin iz leta 1939) in razne neblagovne izdatke (stanarina, elektrika, obrtne storitve itd.), brez izdatkov za vino, kulturo, zdravstvo in potovanja, je bil padec standarda takšne družine glede na stanje leta 1939 v višini 17,3 %.

Družina II je s svojim dohodkom mogla leta 1951 pokriti 82,7 % svojih potreb po kalorijah, leta 1939 pa 100 %, torej je standard v prehrani padel za 17,3 %. Kljub porabi vseh industrijskih bonov v mesečni vrednosti 1.200 dinarjev pa je družina mogla nakupiti za 24 % manj tekstila in obutve kot leta 1939. Ob seštevku stroškov za cigarete, vino, kurivo in neblagovne izdatke je bil padec skupnega standarda te družine v primerjavi z letom 1939 kar 23,5 %. Izračun je bil narejen ob predpostavki, da žena kuha ter da sta otroka doma in ne v domu igre in dela. V nasprotnem primeru bi se stroški še povečali za plačilo varstva in za plačilo menze, kjer so bili izdatki za prehrano višji.¹⁰⁴³

Življenjska raven prebivalstva se je do leta 1953 dvignila. Pregled porabe povprečnih družin (zaposlen samo oče, s povprečnimi dohodki, mladotna otroka s polnima otroškima dodatkoma) pokaže, kolikšen delež celotnega dohodka je bil namenjen za posamezne vrste stroškov (stanje cen julija 1953).¹⁰⁴⁴

	Delavska družina		Uslužbenska družina	
	Din	%	Din	%
Hrana	10.447	46,3	10.910	43,0
Tobak in pijače	1.700	7,6	2.140	8,4
Obleka in obutev	4.925	21,9	6.400	25,2
Stanarina	1.700	7,5	1.700	6,7
Kurjava in razsvetljava	1.144	5,1	1.144	4,5
Pohištvo itd.	1.252	5,4	1.383	5,4
Usluge	638	2,8	638	2,6
Kulturne potrebe	776	3,4	1.064	4,2
Skupni stroški	22.582	100,0	25.379	100,0

Opazno je padel delež za hrano v celotni porabi družine. To je najboljši pokazatelj dviga standarda. Leta 1951 so družine zanjo namenjale še tri četrtine

¹⁰⁴³ AS, SBP, šk. 14, 829/14, Življenjski standard 4-članske družine, s.d.

¹⁰⁴⁴ ZAC, ObLO Celje, šk. 96, Življenjski stroški, 25. avgust 1954.

svojih dohodkov, sedaj pa je odstotek padel na 46,3 in 43,0. Tabela pokaže tudi porabo dohodka za ostale izdatke. Uslužbenske družine so tega leta porabljele več za obleko in obutev, tobak in pijače ter kulturne potrebe kot poprej, ko so se na račun prehrane morale naštetemu v veliki meri odpovedovati.

VII. POSEBNI POTROŠNIKI

S tem pojmom opredeljujemo tiste, ki so v primerjavi z večino imeli pravico do nakupa večjih količin in boljše kvalitete blaga. Obstajali so ves čas, ko je država z racionirano ali zagotovljeno preskrbo določala obroke potrošniških artiklov. Posebno obravnavanje te vrste potrošnikov v odnosu do ostalih in tudi delitev znotraj njih samih (s tem tudi število vrst in količin blaga, ki jim je pripadalo) je bilo utemeljeno na različnih podlagah. Izhajalo je iz njihove dejanske (biološke) potrebe po kvalitetnejših obrokih, povezane z značajem dela (delavci pri težjih delih) ali bilo povezano z njihovim trenutnim ali stalnim stanjem zdravja in starostjo (otroci, bolniki, nosečnice ipd.). Druga podlaga je bila njihova funkcija ali zaposlitev na delovnih mestih, za katere je oblast menila, da so velikega pomena in zato potrebna posebne obravnave tudi pri preskrbi (pripadniki vojske in MNZ, državni in politični funkcionarji, znanstveniki, kulturniki, učitelji ipd.).

Vendar obe skupini nista bili homogeni, delili sta se tudi navznoter. Razlike so bile že v načinu preskrbe. Del potrošnikov prve je prejemal svoje večje obroke (dodatke) znotraj splošne preskrbovalne mreže (bolniki, osebe različnih starosti, nosečnice in doječe matere). Utemeljeni so bili z objavljenimi predpisi, njihova količina, način in čas nakupa pa razglašena v časopisju. Slednje velja tudi za drugi del te skupine (delavci), ki se je povsem ali delno preskrboval v sicer ostalim potrošnikom zaprtih poslovalnicah (delavski magazini).

V drugi skupini je bila razlika glede javnega vedenja o privilegiranosti položaja posameznikov. Večji obroki ali dodatki funkcionarjev, pripadnikov JA in MNZ so bili večinoma zaupni. Preskrbovali so se v posebnih, za ostale potrošnike zaprtih trgovinah. V dokumentih je o njihovi mreži, času obstoja in poslovanju je ohranjenih malo podatkov. Tudi učitelji, kulturniki, znanstveniki so bili deležni posebne obravnave, a to ni bilo zaupno.

PRESKRBA ZAPOSLENIH

»Naša oblast je delavska in zato moramo zagotoviti preskrbo delavstva.« To je bila vodilna misel oblasti, ki je ves čas na več načinov skušala zagotoviti boljši položaj zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, predvsem pa delavcev v panogah z najtežjimi delovnimi pogoji. Njihov prioriteten položaj je prikazan že v poglavjih o preskrbi, tukaj pa je predstavljen razvoj zamisli o preskrbi na delovnem mestu tako z nakupom živil in ostalega kot s skupinsko prehrano na delovnem mestu in zunaj njega.

Industrijski magazini

Industrijski magazini (IM) so bili prvi, ki so jih v okviru trgovske mreže oblikovali kot posebne trgovine zaradi potreb prioritete preskrbe. Imeli so nalogo s posebnim načinom prednostne preskrbe razbremeniti najtežje delavce skrbi za preskrbo.

Že od pomladi leta 1947, pred ustanovitvijo IM, so ponekod zaposleni v tovarnah iskali način ureditve preskrbe s tekstilom, špecerijo in tobakom, da bi odpravili stalno čakanje pred trgovinami. To jim je jemalo veliko časa, v tovarni Saturnus v Ljubljani so npr. bili redni izostanki od dela po 3 ali 4 ure zaradi čakanja delavk pri nakupih v mestu.¹⁰⁴⁶

Zvezno ministrstvo je 24. maja 1947 dalo navodila za oblikovanje službe za delavsko preskrbo. Oblikovali naj bi jo najprej v rudnikih in industrijskih podjetjih zveznega pomena, nato postopoma v ostalih podjetjih in ustanovah. Prvi naj bi začeli s poslovanjem do 1. junija. V Sloveniji jih je po podatkih ministrstva v tem roku začelo z delom deset (v premogovnikih v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Laškem, Kočevju, Senovem in Velenju, rudnikih v Mežica in Idriji, železarni na Jesenicah). Te magazine je ministrstvo oskrbovalo neposredno ali pa so samostojno sklepali pogodbe s proizvodnimi podjetji za vse plansko blago. Prvega avgusta so rudniški magazini uvedli posebne živilske in industrijske nakaznice za svoje oskrbovance, zato vse trgovine, ki niso bile v njihovem sklopu, nanje niso smele več izdajati blaga.¹⁰⁴⁷ Sledeč odredbi zveznega je republiško ministrstvo julija odredilo njihovo oblikovanje še v industrijskih podjetjih zveznega pomena (takih je bilo v Sloveniji tedaj okoli 45) z določilom, da morajo začeti z delom najkasneje do konca avgusta.¹⁰⁴⁸ V Sloveniji so jih imenovali rudniški ali industrijski magazini (sprva se pod vplivom prejšnje terminologije pojavi tudi izraz rudniški konzum) in do srede avgusta 1947 jih je delovalo 18 (poleg že omenjenih še v železarni na Ravnah, tovarni aluminija v Kidričevem, tovarni usnja na Vrhniki, papirnici v Radečah ter v bombažni predilnici in tkalnici v Tržiču). Skupaj se je v njih oskrbovalo preko 56.000 zaposlenih in njihovih družinskih članov. Ministrstvo je dobavljalo hrano tem magazinom preko ljudskih odborov, razen moke, masti, sladkorja in mila, ki jih je dobavljalo neposredno s planskimi kontingenti. Glede industrijskih proizvodov so tem IM za 2. polletje dodelili kontingent, ki je bil glede na povprečno porabo potrošnikov višji za 50 %. Delavci so bili zadovoljni s temi magazini in tudi v podjetjih, kjer jih še niso ustanovili, so si jih zaposleni želeli, predvsem zaradi večjih obrokov živil v njih.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁶ AS, MTP, šk. 41, 2061/41, Poročilo Državne kontrolne komisije o pregledu popolnih delavskih preskrbovalnic (IM) 9 podjetij, 31. januar 1948.

¹⁰⁴⁷ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, št. 854, okrožnica OLO Trbovlje, 28. julij 1947.

¹⁰⁴⁸ AS, MTP, šk. 5, 296/5, dopis zveznega MTP, 8. julij 1947.

¹⁰⁴⁹ AS, MTP, šk. 5, 296/5, dopis zveznega MTP, 15. januar 1947.

Industrijski magazin tovarne v Vevčah, 1948 (MNZS, fototeka, št. 4589/9)

Na podlagi gornjih navodil so jih od septembra do decembra 1947 ustanovili še v 54 večjih industrijskih obratih. Poleg tega so smeli delavci, posebno udarniki, kupovati v vseh prodajalnah drugih sektorjev, ne le v IM.¹⁰⁵⁰ Ti magazinl so krili tudi vse izredne potrebe sindikatov, menz in udarnikov iz teh tovarn, domov iger in dela ter manjše potrebe obratov, potrebe bodočih mater in mladoporočencev. Vsi našteti so dobili izkaznice v obratu.¹⁰⁵¹ Za udarnike so v sklopu rudarskih magazinov načrtovali kar posebne trgovine, vendar jih še do srede leta 1949 zaradi pomanjkanja prostora niso mogli ustanoviti, imel pa so zanje posebne oddelke v obstoječih prodajalnah.¹⁰⁵²

Osnovni razlog, da so delavci in vodstva podjetij z velikim navdušenjem sprejeli ustanavljanje IM, je bil v zagotovilu, da bo delavec v njih dobil vse, kar mu gre, brez čakanja in prerivanja. Delavci so tudi bili prepričani, da bi se kontingenti na ta način delili pravično. Njihova prednost se je pokazala s prilaganjem odpiralnega časa potrebam zaposlenih, ponekod so imeli celo običaj, da so delavci pred začetkom dela v IM oddali spisek potrebnega blaga, ki so ga mogli dvigniti ob odhodu domov.

¹⁰⁵⁰ AS, MTP, šk. 41, 2061/41, Poročilo Državne kontrolne komisije o pregledu popolnih delavskih preskrbovalnic (IM) 9 podjetij, 31. januar 1948.

¹⁰⁵¹ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, št. 747, okrožnica OLO Trbovlje, 23. junij 1947.

¹⁰⁵² AS, MTP, šk. 6, 351/6, Poročilo MTP, 14. julij 1947.

Industrijski magazin tovarne Induplati Jarše, 1949 (MNZS, fototeka, št. 4857/18)

Magazini pa vendarle niso tako hitro uspevali, kot so to obetala poročila podjetij. Večina OLO se ni brigala za IM, češ da so oskrbovani od ministrstva, to pa ni moglo imeti stalnega stika z njimi zaradi velikega števila, zato se je dogajalo, da so bili potrošniki, zlasti pri prehrabnih artiklih, slabše postreženi kot v ostalih trgovinah.¹⁰⁵³

Tako kot je ministrstvo ustanovilo IM na podlagi ukaza od zgoraj, jih je tako tudi začelo ukinjati. Sicer naj bi upoštevali tudi zgoraj naštete slabosti, vendar je dejstvo, da je ukrepalo na podlagi uredbe zveznega ministrstva o popolnih delavskih preskrbovalnicah.¹⁰⁵⁴ V dogovoru z njim je izvedlo reorganizacijo IM in nekatere obstoječe ukinilo. S tem nekatera podjetja niso imela več popolnih delavskih preskrbovalnic, a na vsak način naj bi obdržala nepopolno delavsko preskrbovalnico (menzo in ekonomijo). Ravno tako naj bi ostala podjetja, ki še niso imela menze in ekonomije, te čim prej ustanovile.¹⁰⁵⁵ Delavci nekaterih prizadetih podjetij so se takoj pritožili nad ukinjanjem. V

¹⁰⁵³ AS, MTP, šk. 41, 2061/41, Poročilo v zvezi s poročilom Republiške kontrolne komisije o pregledu stanja IM, 12. februar 1948.

¹⁰⁵⁴ UL FLRJ, št. 110/824 - 23. december 1947. Ta uredba iz konca decembra leta 1947 je predpisala ustanovitev popolnih in nepopolnih delavskih preskrbovalnic v državnih gospodarskih podjetjih. Prva je morala preskrbeti zaposlene in njegove družinske člane z vsemi potrebnimi artikli, tako v obliki prodaje živil in industrijskega blaga ter organizacije menze. Druga je mogla imeti le menzo in preskrbovati člane le s posameznimi artikli široke potrošnje, praviloma pa ne z industrijskimi.

¹⁰⁵⁵ AS, MTP, šk. 46, 2230/46, okrožnica MTP, 16. januar 1948.

14 primerih (od 36) so protestirale tudi uprave podjetij. Zato je Republiška kontrolna komisija dala ministrstvu nalog, naj izvajanje tega sklepa začasno odloži, dokler kontrola ne bi ugotovila dejanskega stanja. Pregledali so poslovanje devetih IM v večjih podjetjih in ugotovili dobro založenost ne le z manufakturnim in galanterijskim blagom ter špecerijo, temveč tudi z blagom s prostega trga (jajca, perutnina, jabolka, konzervirano zelenjava in sadje, meso). Preskrbovalnice so v večini razdeljevale tudi blago, ki ga je delavstvo dobilo od sindikata in preko ministrstva za delo. Vodili so kartoteko prejemkov vsakega člana. Upravičenost so določevali na sindikalnih sestankih na podlagi produktivnosti in potreb člana in svojcev. Na kredit niso nikjer prodajali, članu so v primeru pomanjkanja denarja blago le rezervirali. Stroški poslovanja so bili v razmerju s prometom malenkostni, v večini le plače zaposlenih in zavarovanje.

Glede na izreden pomen, ki so ga pripisovali pravilni preskrbi rudarjev in rudniških uslužbencev s prehrano, oblačili in hišnimi potrebščinami (tako v zagotovljeni preskrbi kot v prosti prodaji) in ker dotedanje službe delavske preskrbe v rudnikih niso uspele uspešno rešiti te naloge, je ministrstvo za rudarstvo v soglasju z zveznim ministrstvom za trgovino in preskrbo sprejelo nekaj ukrepov za izboljšanje položaja. Dotedanje službe delavske preskrbe so preoblikovali v samostojna državna trgovinska podjetja Rudarski magazin. Kako velik pomen so pripisovali tej akciji, priča zelo napet rok. Na zveznem ministrstvu so pismo napisali 30. aprila, rudarski magazini pa naj bi bili vzpostavljeni že 10. maja. Tudi zahtevana poročila na pet dni so v prid tej domnevi.¹⁰⁵⁶

Rudarski magazini so imeli svoje zaprte prodajalne, v kateri so zaposleni kupovali s posebnimi legitimacijami. Podjetja so se ukvarjala tako s prodajo artiklov zagotovljene preskrbe kot svobodne trgovine, z družbeno prehrano v DUR in menzah in z obrtjo. V večjih rudarskih središčih so nameravali obvezno oblikovati ločene prodajalne v sektorju proste trgovine za udarnike, inovatorje, racionalizatorje in ostale rudarske delavce in nameščence, ki jim je direktor rudnika odobril, da so krajši ali daljši čas smeli kupovati blago v teh posebnih trgovinah. V ta namen bi dobili posebno izkaznico, ki bi izkazovala, koliko časa je njen lastnik upravičen kupovati v teh prodajalnah. Prodajalne za udarnike bi morale imeti najlepše lokale, po možnosti v središču mesta, tako da bi se že na zunaj razlikovale od ostalih prodajaln. V njih bi dajali velik pomen kulturi postrežbe in skrbeli za veliko izbiro blaga. Potrošniki, ki bi bili upravičeni do nakupa v teh prodajalnah, bi morali občutiti, da so jim posvečali posebno skrb in da uživajo prioriteto pred vsemi ostalimi potrošniki. S pomočjo teh prodajaln bi nudili možnost zaposlenim v rudnikih, da si s plačilom na obroke nabavijo predmete večje vrednosti, ki si jih s svojo redno plačo niso mogli (radioaparati, pohištvo, kolesa, šivalni stroji, ure, štedilni-

¹⁰⁵⁶ AS, MTP, šk. 12, 898/12, dopis zvetnega MTP, 30. april 1949.

ki). Tak sistem prodaje bi dal vodstvu rudnika, ki bi dajalo dovoljenja zanj, možnost nagrajevanja in stimuliranja zaslužnih zaposlenih. Osnovno načelo preskrbe Rudarskih magazinov z blagom bi bila prioriteta pred vsemi ostalimi trgovskimi podjetji tako v vrstnem redu dobave blaga, količine blaga in njegove kvalitete.¹⁰⁵⁷ V Sloveniji so dolžni oblikovati rudarske magazine vsi trije zasavski rudniki rjavega premoga, rudnik lignita v Velenju, premogovnik v Senovem, rudnik svinca in topilnica v Mežici, rudnik živega srebra v Idriji, cinkarna v Celju in obrat pridobivanja nafte v Lendavi (skupaj so šteli skoraj 15.000 zaposlenih). Celotno organizacijo magazinov naj bi izvedli do 20. maja.¹⁰⁵⁸ Glede na to, da poročilo iz julija 1949 kot rudarske magazine našteva ravno tiste iz zgoraj navedenega navodila zveznega ministrstva, bi mogli domnevati, da so zahtevane spremembe izvedli.¹⁰⁵⁹

Leta 1948 in 1949 so zveznega ministra za trgovino in preskrbo zbudili magazini vladnih in republiških ustanov in je pograjal ministrstvo, da je ločevanje preskrbe uslužbencev teh ministrstev in ustanov od ostalega prebivalstva Ljubljane nepravilno. Menil je, da se tako ustvarjajo privilegirani potrošniki, kar bi lahko zbuvalo nezadovoljstvo pri drugih. V teh magazinih je videl morebitni politični problem in odklon od osnovne linije socialistične trgovine. Pri tem se je skliceval tudi na odklonilno mnenje ljubljanskega MLO.¹⁰⁶⁰ Tedaj je v Ljubljani obstajalo 11 magazinov vladnih in republiških ustanov, ki so preskrbovali 22.461 članov.¹⁰⁶¹ V tem času je Ljubljana štela 120.000 prebivalcev, torej se je samo v teh magazinih preskrbovalo 19 % prebivalstva. V njih so se preskrbovali z živili in industrijskim blagom. Samo z artikli zagotovljene preskrbe se je preskrbovalo 13.341 članov, saj se je precejšnje število prehranjevalo v menzah, nekateri so zaradi oddaljenosti od magazina živila kupovali v bližini bivališča. Delitev živil zagotovljene preskrbe so magazini opravljali kot v ostali trgovski mreži. V letu 1948 so nekateri magazini dobivali razne ostanke in »*črne fonde*« resornih proizvodnih podjetij, leto kasneje tega ni bilo več. Za razno iskano blago so po posameznih magazinih vpeljali svoje interno razdeljevanje (karte s številkami, žigosanje ali po spiskih sindikalnega članstva). Postrežba v njih je bila različna. Dobra je bila v magazinu JT in MIR, drugod, npr. v magazinu MTP(!) pa ni bil nameščen dober kader. Magazina PV LRS in JT sta dostavljala blago na dom s triciklom in poltovornjakom, pri sedmih pa tega niso izvajali. *»/.../ dostavljanje na dom /.../ daje članstvu večje možnosti na političnem kakor na ostalih poljih.*« Dobro stran magazinov so videli v odpravi vrst pred trgovinami in v dejstvu, da so deficitarno blago dajali v prodajo predvsem v popoldanskem času in so omogočali nakup v primerih, ko sta bila oba zakonca v službi. S tem so zmanjšali odhajanje uslužbencev z

¹⁰⁵⁷ Prav tam, Navodila za organizacijo in poslovanje Rudarskih magazinov, 21. april 1949.

¹⁰⁵⁸ Prav tam, Operativni plan oblikovanja rudniških magazinov, 7. maj 1949; prav tam, šk. 47, 2246/47, okrožnica MTP o ustanovitvi rudniških magazinov, 7. maj 1949.

¹⁰⁵⁹ AS, MTP, šk. 6, 351/6, Poročilo MTP, 14. julij 1947.

¹⁰⁶⁰ AS, MTP, šk. 14, 1088/14, dopis zveznega MTP, 28. januar 1949.

¹⁰⁶¹ Primer: magazin PV LRS je imel 1.200 članov, magazin JT in kmetijskega ministrstva 2.820

delovnih mest v delovnem času, kar je bilo pred ustanovitvijo magazinov v navadi.¹⁰⁶²

Vendar se je pogled na IM spreminjal. Leta 1949 so tedanji mreži obstoječih in oblikovanju novih na dotedanjih načelih očitali povzročanje preširoke razcepljenosti mreže v splošnem in negativni vpliv na enoten razvoj. Dotedanji način izvajanja prioritete preskrbe z mrežo IM naj ne bi bil najprimernejši, glavna pomanjkljivost je bila v dejstvu, da razdeljevanja na ta način ciljnim potrošnikom niso približali. Vendar so ugotovitve na terenu in analiza poslovanja IM ter mnenje poverjeništev za trgovino in preskrbo pri OLO pri posameznih skupinah IM pokazale, da so rudarski in delavski magazini potrebni, ker imajo njihovi preskrbovalci iz težke industrije in rudarstva v njih prioriteto. Pomanjkljivost teh preskrbovalnic pa se je pokazala pri železniških magazinih, ki so bili ustanovljeni v vseh večjih križiščih. Njihova negativna plat je bila v dejstvu – kljub temu, da je bila tudi ta mreža zelo razširjena –, da so se morali v njih preskrbovati železničarji, ki so bivali tudi več deset kilometrov od poslovalnice, čeprav so imeli v kraju bivališča državno ali združeno trgovino. A tudi pozitivno vlogo prej omenjenih rudarskih in industrijskih magazinov, ki so jih ustanovili zaradi neredne preskrbe zaposlenih v obstoječi razdeljevalni mreži, je zasenčilo dejstvo, da je njihova mreža zašla v preveliko širino, kar je cepilo blagovne fonde in povzročalo pomanjkljivo izbiro. Kot pri rudarskih se je tudi tu pokazala kot glavna hiba oddaljenost prebivališč delavcev od trgovin. Ta razdrobljenost IM razdeljevanja torej ni približala potrošniku, ampak ga je še oddaljila, poleg tega pa je povzročala neracionalno izrabo osebja teh magazinov.¹⁰⁶³

V letu 1950 so sklenili službe delavske preskrbe v podjetjih, kjer je to bilo izvedljivo, ukiniti in oblikovati trgovsko mrežo zaprtega tipa, ki bi jo vodili MLO. To so utemeljevali z dejstvom, da se je preskrba že toliko izpopolnila, da se delavci že lahko preskrbujejo v splošni trgovski mreži, kar je v nekaterih republikah res že bilo dejstvo.¹⁰⁶⁴

V smislu splošne reorganizacije maloprodajne trgovske mreže so s 1. septembrom leta 1950 ukinili GLIM, gozdarsko lesno industrijske magazine¹⁰⁶⁵ (kot gozdne delavce niso šteli ne le neposrednih – tesačev, sekačev, drvarjev, ampak tudi oglarje, delavce na drčah in splavarje, pri gradnji žičnic in gozdnih poti, nakladalce, izkazovalce, traserje in logarje) in jih prenesli v upravo okrajnih magazinov (po teritorialnem principu) v obliki zaprtih poslovalnic,

¹⁰⁶² AS, MTP, šk. 14, 1088/14, poročilo ministra za TiP zveznemu, 28. junij 1949.

¹⁰⁶³ AS, MTP, šk. 46, 2223/46, Zaključki analize organizacije trgovske mreže in predlogi, 26. oktober 1949.

¹⁰⁶⁴ AS, MTP, šk. 24, 1502/24, Zapisnik konference trgovskega osebja MLO Maribor, 16. maj 1950.

¹⁰⁶⁵ Zaradi slabe preskrbe gozdnih delavcev so jih gozdne uprave začele ustanavljati konec leta 1947 (poslovati naj bi začeli 1. novembra tega leta). Vendar še aprila naslednjega leta niso povsod obstajali in so hrano za gozdne delavce še naprej prevzemale Naproze. AS, MTP, šk. 50, 2274/50, okrožnica MTP, 19. oktober 1947; prav tam, šk. 46, 2233/46, okrožnica MTP z navodili za hrano za gozdne delavce, 17. april 1948.

ki so oskrbovale dotedanje potrošnike z določeno prioriteto. Istega dne so na okrajne magazine prenesli tudi mrežo poslovalnic Republiških kmetijskih gospodarstev Slovenije (RKGS), njihovi potrošniki pa so se od tedaj preskrbovali v redni trgovski mreži.¹⁰⁶⁶ Ukinitev GLIM in potrošniških zadrug, ki so jih deloma izvajali še v marcu 1951, je pokazala, da so ti magazini imeli večje zaloge slabo prodajane blaga.¹⁰⁶⁷

Oktober 1950 so z veljavnostjo od 1. novembra 1950 ukinjali rudarske magazine (obvestilo so poslali v 15 rudnikov, Idrije ni med njimi). Generalna direkcija za rudarstvo LRS, sopodpisnik odločbe je bilo ministrstvo, se je odločila prenesti magazine, oziroma njihove poslovalnice na OLO.¹⁰⁶⁸

S prehodom na nov način trgovanja v januarju leta 1951 so IM izgubili na pomenu. Zato je bila tendenca prostovoljnega ukinjanja še tistih, ki so po izidu odredbe še obstajali. Pri ukinjanju IM so prekoračili plan blagovnega prometa tudi pri prodaji blaga po prostih cenah, ker njihov promet ni bil predviden v letnem planu redne trgovske mreže.¹⁰⁶⁹

Delavsko-uslužbenske restavracije (DUR) in delavsko-uslužbenske menze (DUM)

Začetki javne prehrane so v prvih tednih po izgonu okupatorjev iz Slovenije. Za potrebe tistih, ki so bili brez živilskih nakaznic (ker so bili partizanski vojci ali so se vračali iz tujine na svoje domove) so v krajih organizirali skupne, javne kuhinje.¹⁰⁷⁰ Njihova kasnejša vloga je bila (imenovali so jih tudi ljudske kuhinje) nuditi poceni prehrano. V Ljubljani jih je sredi maja 1946 poslovalo 31 s kapaciteto 9.080 ljudi, a dejansko je v njih jedlo 6.106 ljudi. V časopisju so negodovali, da je menz preveč, ob sočasnem primanjkljaju lokalov, ministrstvo pa se je ukvarjalo z idejo zasebnih menz (v Celju, Mariboru, Novem mestu in Kranju).¹⁰⁷¹

Odredba zveznega ministrstva o kategorizaciji gostinskih podjetij je januarja 1947 podala točno definicijo menze in ljudske restavracije. Kot prvo so razumeli ustanovo za skupno prehrano zaposlenih v enem ali več natančno določenih podjetij, ustanov ali uradov, kot ljudsko restavracijo pa gostinsko podjetje, namenjeno skupni prehrani »delovnih ljudi«, ne glede na to, kje so bili zaposleni.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁶ AS, MTP, šk. 24, 1501/24, Reorganizacija trgovske mreže industrijskih magazinov, s.d., 1950.

¹⁰⁶⁷ AS, MTP, šk. 9, 566/9, Poročilo NB, 13. marec 1951.

¹⁰⁶⁸ AS, MTP, šk. 54, 2429/54, dopis generalne direkcije za rudarstvo LRS, 13. oktober 1950.

¹⁰⁶⁹ AS, MTP, šk. 9, 566/9, Poročilo NB, 13. marec 1951.

¹⁰⁷⁰ AS, MTP, šk. 16, 1162/16, dopis okrožnega odbora OF Celje MTP, 31. maj 1945 in odgovor MTP, 7. junij 1945.

¹⁰⁷¹ LP, 17. maj 1946, str. 3.

¹⁰⁷² UL FLRJ, št. 7/64 – 11. januar 1947.

Vprašanje menz so v tem času obravnavali kot zelo važno politično vprašanje glede na zaposlenost ljudi in glede enakopravnosti žena. Hrana v menzi bi zato morala biti boljša in cenejša kot doma. Ministrstvo je predvidevalo ustanovitev plana javne prehrane, ki bi v industrijskih središčih in krajih organiziral prehrano zaposlenih s pomočjo sindikata in MLO. Vedeli so, da se bodo pri tem srečali s problemom prehrane, prostorov, opreme, inventarja in kadrov. V Ljubljani so marca 1947 za skupno prehrano dobivali precej manj živil, kot bi je po izračunu potrebovali. Kalorična vrednost obrokov je marca zaradi pomanjkanja surovin zopet padla. Kljub temu se je število abonentov v menzah dvignilo za preko 1.000.¹⁰⁷³

Sicer pa menze niso bile tako velike. V Sloveniji je bilo veliko menz, v katerih se je hranilo po 50–60 ljudi, v Ljubljani so imeli menze tudi le z 10–40 abonenti. V glavnem mestu se je hranilo okoli 20.000 ljudi v menzah in ostalih kolektivnih prehranjevalnih ustanovah. Hrana v njih je bila »obupna«. V Ljubljani obstoječa mreža menz v središču mesta ni zadoščala potrebam. Okoli 3.000 prebivalcev se ni moglo hraniti v njih. Bile so prenapolnjene, abonenti so morali čakati tudi po celo uro na vrsto, to pa je povzročalo razburjanje ljudi. Mnogi niso mogli dobiti hrane v menzah po več mesecev in so se morali hraniti v »akumulativnih« ali v zasebnih menzah. Primanjkovalo pa je tudi inventarja. V Domu sindikata so imeli 60 krožnikov za 600 ljudi.¹⁰⁷⁴ Stanje množične prehrane na splošno v Sloveniji naj bi bilo slabše kot drugod po Jugoslaviji.¹⁰⁷⁵ V Beogradu so bili obroki od 1.600 do 1.700 kalorij, za večerjo 1.257. V ljubljanskih menzah so bile kalorične vrednosti 700–800 kalorij za obrok, moralo bi jih biti 1.600.¹⁰⁷⁶ V iskanju rešitev so prišli do zaključkov, da bi v smislu zmanjševanja stroškov oblikovali menze za okoli 200 ljudi, ker bi s tem znižali stroške poslovanja, glavni problem, pomanjkanje prehrane, pa so v Ljubljani reševali z oblikovanjem velike ekonomije za vse menze, kar se je pokazalo kot zelo dobro.¹⁰⁷⁷

Drugo polovico leta 1947 je zaznamovala intenzivna dejavnost glede množične prehrane. V začetku so še uporabljali izraza menza in obratna kuhinja, nato se je pojavil izraz »restavracija, ki oskrbuje delovno ljudstvo«, konec leta pa že srečujemo (saj je bila izdana direktiva, da mora nadomestiti izraz menza) izraz delavsko uslužbenska restavracija (DUR). S tem pojmom so označevali ustanovo za skupno prehrano delavcev in uslužbencev brez obzira na

¹⁰⁷³ AS, MTP, šk. 41, 2040/41, Zapisnik sestanka na MTP glede menz, 7. marec 1947.

¹⁰⁷⁴ "Rudniška menza v Kočevju je slabša kot najslabša menza v stari Jugoslaviji. Jedilnica v starem skladišču, kuhinja v prostoru, ki je nekdanj služil za kuhanje kave, ki so rudarji jemali pred odhodom v jam, mize stare, nepomite, oglodane." AS, MTP, šk. 45, 2041/41, Zapisnik o službenem potovanju v Kočevje, sd. 1947/48.

¹⁰⁷⁵ AS, MTP, šk. 40, 2036/40, Zapisnik konference o množični prehrani na MTP, 2. december 1947; prav tam, Poročilo o potrebah novih lokalov za menze in DUR v Ljubljani, 11. oktober 1947.

¹⁰⁷⁶ Prav tam, Poročilo s konference republiških predstavnikov vodstev množične prehrane, 24. november 1947.

¹⁰⁷⁷ Prav tam, 2038/40, Zapisnik konference na zveznem MTP, 4. in 5. septembra 1947.

to, pri katerem podjetju, ustanovi, oblasti ali gradbišču so bili zaposleni. Te restavracije so bile torej namenjene tistim delavcem in uslužbencem, katerih podjetja niso imela lastnih menz. Takšne restavracije bi po izdanih navodilih morali ustanoviti mestni ali krajevni LO. Zamišljeno je bilo, da bodo nudile vse predmete kot splošne restavracije, le da ne bodo hlepele po dobičku, temveč bi delale le s 4 % davkom na usluge ter bi zato nudile cenejšo hrano. A preimenovanja niso bila dovolj za izboljšanje stanja. Vzrok za slabo poslovanje je bil v slabi organizaciji.¹⁰⁷⁸

V prvi polovici leta so poleg DUR že obstajale tudi delavsko-uslužbenske menze (DUM). To so bile ustanove za skupno prehrano delavcev in uslužbencev enega ali več točno določenih podjetij, ustanov, oblasti ali drugih – zlasti gradbenih – delovišč. Ustanavljati so jih morali znotraj samih podjetij.

V letu 1947 se je torej družbena prehrana (ki je sprva obstajala zaradi povsem praktičnih potreb, nato pa je postajala sredstvo za uresničevanje egalitarizma, a so še tedaj njen obstoj – opravičeno – utemeljevali z vedno večjim številom zaposlenih žensk¹⁰⁷⁹ ter z birokracijo in malomarnostjo v aparatu, ki bi moral skrbeti za pravilno funkcioniranje že obstoječih menz) realizirala v obliki magazinov, ki so preskrbovali svoje zaposlene z blagom na živilske nakaznice ter v podobi menz (restavracij, DUR). Načrtovali in spodbujali so tudi ustanavljanje državnih restavracij; KLO in MLO naj ne bi odpirali več novih gostiln, v katerih ne bi bilo moč dobiti jedila, ampak naj bi odpirali restavracije in DUR. Vsi OLO naj bi povečali število izdanih obrokov v gostinskih obratih, ki so izdajali hrano za splošno potrebo, posebno pozornost naj bi prvenstveno namenili povečanju števila državnih restavracij, ki so jim poleg DUR in menz namenili glavno vlogo v javni prehrani. Število privatnih gostinskih podjetij naj bi se po načrtu zmanjševalo.¹⁰⁸⁰

Sredi tega leta so obe obliki, ocenjujoč dotedanje rezultate njunega obstoja, sklenili bolj energično in hitreje razvijati kot do tedaj. To je veljalo zlasti za večja mesta in industrijska naselja, v katerih je bila skoncentrirana gospodarska dejavnost in kjer so izvajali večja gradbena dela v okviru petletnega plana.¹⁰⁸¹ Na posvetovanju v Beogradu novembra 1947 so se strinjali, da je tedanje stanje skupne prehrane zaposlenih nezadovoljivo tako po količini in kakovosti jedil, postrežbi, prostorih in ureditvi. Razlog za to je bilo dejstvo, da v republiških ministrstvih niso imeli niti enega zaposlenega, ki bi se ukvarjal s temi zadevami. Izjema je bilo slovensko ministrstvo, ki je imelo tri zaposlene, ki so

¹⁰⁷⁸ AS, MTP, šk. 40, 2036/40, Poročilo s konference republiških predstavnikov vodstev množične prehrane, 24. november 1947.

¹⁰⁷⁹ »Ubijajoče delo žene-gospodinje v kuhinji odpravimo z družbeno prehrano.« Primorski dnevnik, 15. januar 1950, str. 3.

¹⁰⁸⁰ ZAC, KLO Gabrsko, šk. 2, okrožnica OLO Trbovlje, 28. april 1947.

¹⁰⁸¹ »Vse podatke imeti za strogo zaupne.« ZAC, MLO Trbovlje, šk. 8, 1464/47, okrožnica zveznega MTP, plan družbene prehrane, 20. avgust 1947. DUR so npr. v tem času obstajale v Trbovljah v cementarni, elektrarni in rudniku.

Menza v Litostrój, 1948 (MNZS, fototeka, št. 4506/37)

bili zadolženi le za družbeno prehrano. Drugi razlog je bil v nezainteresiranosti sindikata, MLO so gledali le na akumulacijo in niso ustanavljali novih DUR, ker ti niso smeli poslovati z dobičkom, temveč so skrbeli le za svoje trgovske restavracije, ki so poslovale z dobičkom. Enako je bilo po podjetjih, ki niso hotela poskrbeti za menze za svoje zaposlene, čeprav je bilo pravilo, da je pravična prehrana zaposlenih sestavni del racionalnega poslovanja podjetij. Preskrba menz in DUR ni bila urejena, načeloma so se z racioniranimi predmeti preskrbovali na osnovi nakaznic svojih potrošnikov, proste artikle so dobivali ponekod preko LO, ponekod neposredno.¹⁰⁸²

Na podlagi zbranih poročil je zvezno ministrstvo ugotovilo, da kakovosti količinam in cenam prehrane na področju družbene prehrane posvečajo premalo pozornosti. obroki, ki so jih dajali v obratih skupne prehrane, niso dosegali minimalne potrebne kalorične vrednosti, vsebovali niso vseh za telo potrebnih snovi, bili pa so tudi dražji, kot bi smeli biti po njegovih smernicah. To je bilo tudi v nasprotju s smernicami petletnega plana, ki je predvideval zvišanje števila vseh zaposlenih, bilo pa je neprijetno tudi zato, ker bi utegnili poslabšati ugled družbene prehrane med zaposlenimi. Zvezno ministrstvo je menilo, da krivec ni sistem preskrbe, temveč nezadosten trud odgovor-

¹⁰⁸² AS, MTP, šk. 18, 1238/18, Poročilo o stanju kolektivne prehrane, 22. julij 1947 in navodila za poslovanje z živilskimi nakaznicami abonentov v DUR in menzah, 18. november 1947.

nih, in je za izboljšanje stanja izdalo nekaj smernic: kalorična vrednost polne dnevne prehrane mora znašati v DUM rudarskih, topilniških, gradbinskih, kmetijskih in gozdarskih podjetij, kot tudi v podjetjih za gradnjo mostov, najmanj 3.600 kalorij, in to tako, da je vrednost zajtrka 600, kosila 1.800 in večerje 1.200 kalorij. V vseh ostalih DUM in v vseh DUR je morala skupna kalorična vrednost biti najmanj 3.000 kalorij; zajtrk – 400, kosilo – 1.500 in večerja – 1.100 kalorij.¹⁰⁸³

Kljub takšnim navodilom se stanje ni izboljševalo, prehrana se je celo slabšala in bila pod dovoljenim minimumom. Vzrok gre iskati tudi v smernicah glede preskrbe DUR. Država je lahko obljubila le nekaj masti in moke za prežganje, sicer pa so bile DUR napotene na prihranke v množični porabi. Kalorične vrednosti so v Beogradu znašale najmanj od 1.480 do 1.700 kalorij, v Sloveniji in Bosni pa še precej manj. V Ljubljani je v menzah kalorična vrednost bila 700–800 namesto predvidenih 1.600 kalorij, v Zagrebu 1.200,¹⁰⁸⁴ v Skopju preko 1.000.¹⁰⁸⁵

Dotedanje ustanavljanje in delo omenjenih restavracij je temeljilo le na smernicah, prva formalnoppravna osnova za njihov obstoj je bila uredba zveznega ministrstva o ustanovitvi in poslovanju delavsko uslužbenskih restavracij avgusta leta 1948.¹⁰⁸⁶ Uredba je določala ustanovitev DUR v treh različnih primerih: za prehrano zaposlenih določenega večjega podjetja, ustanove in urada, za prehrano zaposlenih v dveh ali več določenih manjših podjetjih, ustanovah ali uradih ter za prehrano zaposlenih v posameznem kraju, ne glede na to, kje so zaposleni. Prvi dve so bila dolžna ustanoviti vsa večja podjetja, ustanove in uradi ter so delovala kot gospodarske enote v njihovih okvirih, tretje pa okrajni, mestni, oziroma rajonski ali krajevni LO ter so delovala kot državna gospodarska podjetja. V krajih, kjer je bilo več DUR, ki so jih ustanovili LO, je bila predvidena ustanovitev podjetja za družbeno prehrano, v katerih so te restavracije delovale kot poslovne enote. Poslovati so morale brez dobička. V vseh so se poleg zaposlenih prehranjevali tudi njihovi družinski člani. Živila, potrebna za poslovanje, so morale DUR dobivati preko posebnih podjetij za preskrbo DUR, preko drugih državnih podjetij in zadrug, kupovale pa naj bi tudi na krajevnih tržnicah, same pa bi si pridelovale v ekonomijah.

Uredba je določala tudi ustanovitev uprav za družbeno prehrano pri zveznem in republiških ministrstvih kot tudi v poverjeništvih za trgovino in preskrbo pri okrajnih oziroma mestnih LO. Imele so mnogo naloge s področja organi-

¹⁰⁸³ AS, MTP, šk. 2036/40, Navodilo zveznega MTP glede družbene prehrane, s.d., 1947.

¹⁰⁸⁴ »Ko je slovenski predstavnik vprašal hrvaškega, kako zmorejo prehraniti 11.000 delavcev v obratih množične prehrane, ne da bi ti oddali za obrok nakaznico, mu je ta odvrnil, da zaradi slovenske politike v prehrani beže delavci iz Litostroja, drugi pa je dodal, da se moramo za slabo stanje v naši prehrani zahvaliti naši prehrabeni politiki.«

¹⁰⁸⁵ AS, MTP, šk. 10, 691/10, Zapisnik konference republiških predstavnikov vodstev množične prehrane, 24. november 1947.

¹⁰⁸⁶ UL FLRJ, št. 74/629 – 27. avgust 1948.

zacije, pridobivanja materialnih in kadrovskih pogojev, evidence, preskrbe v DUR; vse so morale tudi sestavljati njihove operativne plane delovanja.¹⁰⁸⁷ Tudi vsako gospodarsko ministrstvo je moralo imeti službo za delavsko preskrbo, katere naloga je bila organiziranje in ukrepanje glede delavske preskrbe, pripravljanje ustanovitve menz in ekonomij.¹⁰⁸⁸

Ministrstvo je hotelo odpraviti dotedajšnje šibko zanimanje za družbeno prehrano s strani organov LO in sindikata, nepravilno organizacijo in birokratizem, malomarnosti in »profitarstvo«. Zato so poverjeniki za trgovino in preskrbo v operativni plan, ki so ga morali izdelati, obvezno morali vnesti število in porazdelitev DUR, ustanovitev podjetja za preskrbo DUR v mestu, določilo, pri katerem podjetju se bo DUR preskrboval (pri tem so bili opozorjeni, da se trgovec ne bi oskrbel z blagom, ki bi sicer bilo na trgu za meščane), paziti, da se slabša kvaliteta blaga ne bi dajala vedno istim DUR, zagotoviti inventar in kadre za DUR, ugotoviti število potencialnih abonentov. Najvažnejša naloga v okviru plana je bila izboljšanje hrane, ker tedanje stanje prehrane v obratih ni bilo dobro in bi s preimenovanjem menz v DUR morali poskrbeti tudi za to.¹⁰⁸⁹

V DUR so se, kot je prinesla odredba o sprejemanju abonentov na hrano, hranili le zaposleni v podjetjih ali ustanovah, ki jim je pripadal DUR. V njih se niso smele hraniti osebe, ki niso bile upravičene do zajamčene preskrbe. V DUR so se lahko hranili poleg zaposlenih še njihove žene, če so bile zaposlene, nezaposlene pa le v primeru, če so imele vsaj enega otroka pod 7 let, kot tudi mladoletni otroci. Ugodnost je veljala tudi za starše in mladoletne brate in sestre (če niso imeli lastnih sredstev ali so bili za delo nesposobni), če so bili v oskrbi zaposlenega. V DUR, ki so jih ustanovile MLO ali OLO, so se lahko hranili zaposleni v podjetjih in ustanovah, ki niso imeli lastne DUR, vojni invalidi in invalidi dela, upokojeanci, koristniki socialne pomoči ali nezaposleni z lastno, a oddaljeno DUR. Zaposleni, ki so se imeli pravico hraniti v DUR, so smeli abonirati bližnje le v primeru, da so se tam tudi sami hranili.¹⁰⁹⁰

V Sloveniji je januarja 1949 delovalo 160 DUR z okoli 31.000 potrošniki ter 232 menz z okoli 20.000 potrošniki. V srednjih in velikih industrijskih podjetjih, v premogovnikih in na gradbiščih so menze preoblikovali v DUR, njihova razdelitev je bila: rudarstvo 10, industrija 90, gradbišča 30, promet (železnica) 9, gozdarstvo 5, LO 7, ustanove 9. V naslednjih mesecih se je število še dvignilo:

¹⁰⁸⁷ Prav tam.

¹⁰⁸⁸ AS, MTP, šk. 18, 1248/18, Organizacijske enote gospodarskih ministrstev, 13. september 1948.

¹⁰⁸⁹ AS, MTP, šk. 44, 2166/44, Poperativni plan za preskrbo in poslovanje delavsko-uslužbenskih restavracij in Uprav množične prehrane, 2. september 1948.

¹⁰⁹⁰ UL FLRJ, št. 97/822 – 23. oktober 1948; AS, MTP, šk. 44, 2175/44, Navodila zveznega ministra za MTP o sprejemanju abonentov na hrano v DUR, 23. oktober 1948.

marca je bilo 183 DUR s 35.786 potrošniki, junija pa 192 s 37900 potrošniki. V juliju je bila povprečna cena obrokov od 14 do 44 din.¹⁰⁹¹

V DUR so smeli prodajati tudi alkoholne pijače v zmernih količinah. Praksa je bila, da so po želji servirali tudi do 1/4 l vina.¹⁰⁹² DUR so imeli v januarju 1951 izgubo, ker so izostali redni kontingenti pijač. Pri pijačah so namreč imeli dobiček, ki ga so porabili za pokrivanje izgub, namesto za izboljšanje prehrane. Izgube pa so nastajale zaradi določenih cen za abonente, ki so bile v primerjavi s tistimi za artikle, ki niso bili racionirani, a so bili nujni za pripravo obrokov, mnogo preizke.¹⁰⁹³

Ekonomije

Tako so na kratko imenovali posestva, na katerih so gospodarska podjetja, ustanove in organi oblasti pridelovali kmetijske pridelke ali redili živino za izboljšanje preskrbe svojih zaposlenih in njihovih družinskih članov. Bile so torej, poleg zagotovljene, namenjene njihovi dopolnilni preskrbi. Ustanavljala so jih lahko tudi gostinska podjetja za izboljšanje prehrane svojih gostov ali sindikalne organizacije za svoje domove. Pravna osnova za njihovo oblikovanje je v uredbi o delavskih preskrbovalnicah iz decembra 1947, napotki za njihovo delo pa v navodilu o ekonomijah gospodarskih podjetij, ustanov in uradov ter ljudskih odborov iz aprila 1949.¹⁰⁹⁴ Po svojem pomenu so bile krajevne, okrajne, republiške ali zvezne, glede na registracijo subjekta, ki jih je ustanovil, a vse so se morale registrirati pri pristojnem OLO.¹⁰⁹⁵ Tudi vsaka direkcija obratov množične prehrane je morala ustanoviti posebno ekonomijo, na kateri so redili zlasti svinje (po podatkih zveznega ministrstva naj bi šlo na desetine vagonov pomij v nič) in pridelovali zlasti osnovne vrtnine za svoje potrošnike.¹⁰⁹⁶

Za leto 1948 so načrtovali veliko število na novo zaposlenih, zato so na ministrstvu znova poudarili pomen ekonomij, ki naj bi skrbele za menze obratov (torej ne bi proizvajale za trg), zlasti naj bi se orientirale na tiste artikle, ki so dopolnjevali zagotovljeno preskrbo in s katerimi se obrati množične prehrane niso mogli preskrbeti na prostem trgu v dovoljenih količinah (zgodnja zelenjava, zelenjava za zimo). Pri delu na njih bi pomoč organizirale sindikalne podružnice s prostovoljnim delom.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹¹ AS, MTP, šk. 18, 1227/18, Mesečna poročila o delu MTP v marcu, juniju in juliju 1949.

¹⁰⁹² AS, MTP, šk. 50, 2274/50, okrožnica MTP, 29. september 1947.

¹⁰⁹³ AS, MTP, šk. 9, 566/9, Poročilo NB, 14. marec 1951.

¹⁰⁹⁴ UL FLRJ, št. 110/824 – 23. december 1947 in št. 37/315 – 27. april 1949.

¹⁰⁹⁵ ZAC, OLO Šoštanj, šk. 32, sign. 540, Poročilo o registraciji ekonomij, 16. julij 1949.

¹⁰⁹⁶ AS, MTP, šk. 10, 691/10, Zapisnik konference republiških predstavnikov vodstev množične prehrane, 24. november 1947.

¹⁰⁹⁷ AS, MTP, šk. 46, 2232/46, okrožnica MTP o ekonomijah obratov množične prehrane. 16. marec 1948

V začetku leta 1949 je obstajalo 48 industrijskih ekonomij.¹⁰⁹⁸ V OLO Šoštanj jih je leta 1949 bilo 9 (ekonomija MLO Šoštanj, okrajna ekonomija Nova Štifta, ekonomija državnega rudnika Velenje, zdravilišča Topolšica, LIP Nazarje, Tovarna usnja Šoštanj, Gradis, ekonomija Predsedstva vlade LRS v Ravnah - ta je bila ustanovljena že leta 1946). Imele so različno velika zemljišča, od 1,7 do 9 ha manjše ali od 37 do 187 ha večje, v OLO Poljčane so te ekonomije bile velike od 7,3 do 192 ha, povprečno pa skoraj 75 ha.¹⁰⁹⁹ Nekatere od ekonomij so pridelale znatne količine raznovrstnih pridelkov za svoje delavce. Ekonomija rudnika lignita v Velenju je tako za leto 1951 načrtovala poleg ostalega 14 ton pšenice, 60 ton krompirja, 65 ton pese, 3 tone fižola, 45.000 l mleka, 12.000 kosov jajc. Ker so delavci dobivali živilske nakaznice, so lahko dajali večje količine teh pridelkov v dopolnilno preskrbo.¹¹⁰⁰ Nekatere ekonomije so pridelale le toliko, da so zadostile potrebam svojih zaposlenih ali za potrebe menze. Izstopa primer ekonomije Zdravilišča Rogaška Slatina, ki je vse pridelke porabilo v zdravilišču, zaposleni niso dobili ničesar. Veliko ekonomij je delovalo v neposredni bližini svojih ustanoviteljev in koristnikov, nekateri pa so imeli ekonomije v oddaljenih krajih, npr. PV LRS v Ravnah-Šoštanj in ministrstva za težko industrijo v Štatenbergu, tudi ekonomije okrajev so bile izven sedeža OLO. Te so prodajale presežke tudi odkupnim podjetjem, del je odkupil OLO za menzo, za prireditve in konference.¹¹⁰¹

Ekonomije so zaposlovale lastno delovno silo. Obdelovali so jih zaposleni v matičnih ustanovah ali podjetjih (če niso bile preveč oddaljene), v pomoč pa jim je bil sindikat z organiziranjem prostovoljnih delovnih akcij; pomagala je tudi šolska mladina, v ekonomijah domov za onemogle so pri lažjih delih bili v pomoč celo varovanci.

Glede na slabo stanje v zagotovljeni preskrbi in glede na potek nakupov, glede na splošna načela glede varčevanja, zlasti v zvezi s prehrabnimi artikli in v izogib razsipavanju so oktobra 1950 sklenili, da takoj zajamejo v okvir zagotovljene preskrbe del ekonomij podjetij, ustanov in ljudskih odborov. Vse ekonomije so morala pregledati poverjeništa za trgovino in preskrbo, državne nabave in kmetijstvo in ločiti količine, ki so jih morali predati v okvir zagotovljene preskrbe, predvsem za zaposlene ali v državna odkupna podjetja, če so količine presegale potrebe zagotovljene preskrbe lastnega kolektiva. V zadnjem tromesečju leta so morali okraji na ta način zajeti krompir, maščobe in meso. Nekatere ekonomije so po objavi zveznih ukrepov za varčevanje takoj začele množično klati svojo živino.¹¹⁰² Navodilo za prevzem ekonomij iz konca oktobra 1950, ki je predpisalo njihov prehod v okvir ministrstva za

¹⁰⁹⁸ AS, MTP, šk. 10, 740/10, Zapisnik konference predstavnikov ekonomij, 10. januar 1949.

¹⁰⁹⁹ ZAC, OLO Šoštanj, šk. 32, sign. 540, Poročilo o registraciji ekonomij, 16. julij 1949; prav tam, OLO Poljčane, šk. 26, sign. 739, Poročilo o ekonomijah, 1950.

¹¹⁰⁰ ZAC, OLO Šoštanj, šk. 33, sign. 579, Poročilo ekonomije rudnika lignita Velenje, 23. september 1950.

¹¹⁰¹ ZAC, OLO Poljčane, šk. 26, sign. 739, Poročilo o ekonomijah, 1950.

¹¹⁰² Prav tam, sign. 802, Navodila SBP za zajemanje presežkov ekonomij, 20. oktober 1950.

Ekonomija tovarne v Vevčah (MNZS, fototeka, št. 4589/1)

kmetijstvo, je zelo omejilo njihovo število. V imenu ministrstva so jih prevzela okrajna poverjenišтва za kmetijstvo. Izjemoma so smele obstajati še ekonomije proizvodjalnih podjetij, za preskrbo bolnišnic, počitniških domov ter otroških in drugih zavodov socialnega skrbstva, ekonomije gostinskih podjetij le za preskrbo gostov ter ekonomije za preskrbo oseb, ki jih je kot izjeme določila že odredba o ukrepih za varčevanje (osebe, ki so opravljale *»posebno odgovorne in naporene zvezne in republiške državne in družbene funkcije, in za tiste, ki opravljajo važno znanstveno delo«*).¹¹⁰³

Četrti obrok

Delavci pri težkem delu so prejeli dodaten obrok hrane v samem podjetju. Po odredbi ministrstva so oktobra 1947 začeli z izdajanjem tega tako imenovanega četrtega obroka hrane vsem rudnikom, železarnam Jesenice, Štore in Ravne ter Cinkarni Celje v naslednjih količinah: 2.400 g UNRRA slanine (1 doza) za 6 tednov; mesečno pa 1.500 g bele moke, 600 g sladkorja, 100 g kave v prahu in 500 g sadja dnevno. Prejemali so ga samo lastniki dodatnih nakaznic TD-a, TD-a, SD-f. Uprave podjetij, ki so imele magazine, so jih delile v njih s sodelovanjem sindikata, tiste brez magazinov pa pa so delile s sindikatom in v sporazumu z OLO preko maloprodajalca. Živila za ta obrok so

¹¹⁰³ UL FLRJ, št. 62/560 – 28. oktober 1950.

Začasna objava za udarnike

Tovariš(ice) Lazar Martin rojen(a) 15. XI. 1909
v Pilštajni okoliščini poklic rudar zaposlen(a) v tovarni,
ustanovi Rudnik Rojženburg stanujoč(a) Senovo 66
ulica _____ številka _____ je priznan(a) kot udarnik za dobo treh
mesecev, t. j. od 15. julija do 15. oktobra po Pravilniku o udarnikih,
ki je bil objavljen v Uradnem listu številka 33, z dne 23. 4. 1946, številka 221, ker je izpolnil(a)
pogoje po čl. 3 navedenega Pravilnika.

Zato uživa vse ugodnosti, ki so navedene v čl. 8 omenjenega Pravilnika ter v
Navodilu o dopolnilnem preskrbovanju oseb, ki so razglašene za udarnike (Uradni list
številka 40 od 17. 5. 1946, številka 266).

v Senovem, dne 27. VII. 1946.

Za podružnico: TRBOVLJSKA PREMAGOKOPNA DRUŽBA
Rudnik Rojženburg
Za upravo podjetja: pers. referent
Bacur Medija
Predsednik: Moravčič Kurina Prone
100.000

Potrdilo udarnika (ZAC, Premogovnik Senovo, šk. 101, št. 699)

začeli deliti 16. oktobra 1947. Januarja 1948 so za četrti obrok delili po 1.000 g
slanine v konzervah, 557 g sira, po 100 g sladkorja in kave v prahu.¹¹⁰⁴

Udarniki

Z namenom, da bi z dodatno preskrbo nagradili posameznike, ki so se izredno izkazali v obnovi in gospodarski graditvi države s preseganjem norm ali s prihranki pri materialih ali ki so s svojimi predlogi in iznajdbami prispevali k večji in racionalnejši proizvodnji (udarniki), so maja 1946 zanje uvedli dopolnilne potrošniške karte za živila in industrijsko blago. Dopolnilno preskrbo so izvajali na podlagi dopolnilne nakaznice in karte za nakup industrijskih izdelkov za udarnike. Veljavne so bile tri mesece. Lastniku so omogočile mesečni nakup 2 kg pšenične krušne moke, 1 kg pšenične bele moke, po 0,1 kg sladkorja in maščob in 0,25 kg soli. Poleg tega so LO smeli na te karte izdati še druga racionirana živila, vendar skupna mesečna količina izdanih živil ni smela preseči količin živil, ki so jih na karte prejeli »težki« delavci. S kartami za industrijsko blago si ga je mogel udarnik nakupiti do 2.000 din. Izbirati je mogel med predmeti in količinami s seznama, ki je bil natisnjen tudi na karti (tekstilno blago, konfekcijski izdelki, obutev, milo, drva).¹¹⁰⁵

¹¹⁰⁴ AS, MTP, šk. 50, 2274/50, okrožnica MTP, 15. oktober 1947; prav tam, šk. 46, 2230/46, okrožnica MTP, 6. januar 1948.

¹¹⁰⁵ UL FLRJ, št. 40/266 - 13. maj 1946.

Poleg posebnih količin so se za udarnike trudili urediti tudi posebne trgovine ali vsaj posebne oddelke znotraj trgovin. V okviru rudarskih magazinov so načrtovali posebne trgovine, vendar jih še do srede leta 1947 zaradi pomanjkanja prostora niso mogli ustanoviti, imeli pa so zanje posebne oddelke v obstoječih prodajalnah.¹¹⁰⁶ Za hitro preskrbo udarnikov z racioniranimi industrijskimi proizvodi je ministrstvo pri direkciji Na-Ma v Ljubljani organiziralo in neposredno preskrbovalo poseben oddelek za vse udarnike in nosečnice v Sloveniji. Posebni oddelki zanje so bili tudi v okrajnih magazinih.¹¹⁰⁷

PRESKRBA PRIPADNIKOV JA IN MNZ

Jugoslovanska armada in organi za notranje zadeve so bili prednostno obravnavani na dva načina. Prvič sta imeli prednost kot celota in so njune potrebe morale biti zadovoljene pred ostalimi potrošniki. Drugič pa je bil del njihovih pripadnikov zopet obravnavan prednostno in je imel pravico do posebne preskrbe.

Iz časa po zaključku vojne, ko je v Sloveniji bilo veliko vojaških enot, je mnogo poročil o samosvojih nastopih in o težavnem dogovarjanju z njenimi pripadniki. Kot primer arogantnega obnašanja navajamo zapis o poti direktorja Navoda in predstavnikov dveh slovenskih ministrstev v Maribor na poveljstvo zaledja III. JA in poveljstvo mariborskega vojnega območja junija 1945. *»Na štabu Komande Zaledja III. J.A. smo se javili ob 3.30 uri. Tov. Komandant se je kopal in nas ni sprejel. Naročil je, naj se pogovorimo z načelnikom štaba. Tudi načelnik štaba ni bil prisoten in smo ga čakali do četrte ure. Pripomniti je, da v štabu ni bilo nobenega dežurnega, ki bi nas sprejel in da smo ga morali čakati na tov. načelnika na stopnicah. Ob približno četrti uri se je vrnil načelnik in nas takoj sprejel.«* Ker so po posredovanju generala Avšiča pred tem zvedeli, da Rusi ne nameravajo dopustiti, da bi z njihovega okupacijskega ozemlja karkoli jemali, razen 1.500 glav goveje živine za III. armado JA, je delegacija hotela doseči, da bi jim poveljstvo zaledja te armade iz svoje kvote odstopilo del živine. Načelnik se je na vse načine izmikal, da ni pristojen odločati in vprašanje je na koncu ostalo nerešeno. Delegacija je hotela doseči tudi dogovor glede mletja žita v Mariboru in njegovi okolici ter glede izdelovanja testenin v Francovem mlinu. V njem (imel je dnevno kapaciteto 10 ton testenin) naj bi izdelovali polovico testenin za civiliste, polovico za vojsko. Poleg tega so zahtevali vračilo hrane, ki jo je mariborsko okrožje posodilo III. armadi, ter odprli vprašanje primerov nepravilnosti, ki so jih povzročile enote te armade. Načelnik se je glede vsega izmikal in se izgovarjal, da ni pristojen. Po enournem razgovoru je delegacija znova zahtevala pogovor s poveljnikom, ki pa se je še vedno kopal. *»Načelnik je šel klicat komandanta in ko se je vrnil, je povedal, da bo komandant prišel takoj ko se obleče. Ob tri-*

¹¹⁰⁶ AS, MTP, šk. 6, 351/6, poročilo MTP, 14. julij 1947.

¹¹⁰⁷ ZAC, KLO Čače, šk. 6, okrajni KLO Trbovlje, št. 1175 in 1176, 11. 11. 1945, 17. 11.

*četrť na šest pa je komandant poklical načelnika in preko njega sporočil, da ne utegne razpravljati z nami, ker ima važen razgovor s komisarjem armije. /.../ in sva imela utis, da je bila vse to igra /.../.*¹¹⁰⁸

Vojska pa ne samo, da ni hotela deliti tistega, kar je imela. Izvajala je tudi rekvizicije, pri katerih kmetom ni plačala za odvzeto. Trdili so, da je šlo za vojno škodo, ki naj bi jo plačal okupator. Ministrstvo si je prizadevalo, da bi doseglo takojšnje plačilo.¹¹⁰⁹ Prav tako ni plačevala dobav, ki ji jih je dostavila civilna oblast. Po ustalitvi razmer tej za preskrbo enot ali štabov ni bilo dovoljeno odvajati blaga za vojsko, edini dopusten način poslovanja z vojaškimi organi je bil po prejemu naloga od zveznega ministrstva, koliko blaga je potrebno dobaviti in kateri enoti. Posamezna poveljstva so se smela obračati na civilne organe le v sklopu teh dispozicij, prejšnja navodila glede preskrbe vojske pa niso več veljala.¹¹¹⁰ Račune za blago in storitve za vojaške enote so v začetku januarja leta 1946 zbrali pri Narodni vladi v Ljubljani. Vseh zahtevkov je bilo za skoraj 59 milijonov dinarjev. Za povračilo so jih morali predložiti Ministrstvu za narodno obrambo v Beogradu.¹¹¹¹ Vojska je tudi zasedala mnogo poslopij, ki jih je uporabljala za lastno preskrbo (npr. mlini) ali pa le za nastanitve vojaštva. V tem času so iz Slovenije tudi odvažali sredstva, ki bi mogla blažiti stisko prebivalstva.¹¹¹² Ne smemo se zato čuditi izjavi, ki se je sicer nanašala na splošno stanje v državi: »Tam, kjer se je NO vojska zadrževala dalj časa, je vse pojedeno.«¹¹¹³

V času, ko so se v Sloveniji še zadrževale številne enote JA, so za preskrbo njenih enot ustanavljali posebne komisije, ki so po terenu ugotovljale količine za odkup in ga tudi izvajale.¹¹¹⁴ Kasneje se je vojska preskrbovala preko ministrstva za obrambo, na slovenske oblasti pa se je obračala, kadar je nekatere artikule hotela dobiti takoj. Od zveznega ministrstva so v Slovenijo dobili razlago, da smejo v primerih takih zahtev ugoditi, če gre za majhne količine in nujno potrebo.¹¹¹⁵ Vendar so republike imele obveznosti do vojske na svo-

¹¹⁰⁸ AS, MTP, šk. 11, 800/11, Poročilo o pogovoru s poveljstvom III. armade in s poveljstvom mariborskega vojnega področja, 26. junij 1945.

¹¹⁰⁹ Prav tam, 804/11, Komentar k poročilu s terena, 19. avgust 1945.

¹¹¹⁰ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 329/45, prepis okrožnice MTP, 28. junij 1945.

¹¹¹¹ AS, MTP, šk. 25, 1560/25, dopis predsedstva Narodne vlade LRS, 4. januar 1946 in odgovor MTP, 16. januar 1946.

¹¹¹² »Splošno znano je, da je odtok bolje uporabnih motornih vozil iz trofejnih baz v Sloveniji v druge dele države trajno precejšen. Temu bi mogla odpomoči le intervencija ministrstva ali predsedstva vlade pri vojaški oblasti.« AS, MTP, šk. 11, 806/11, Poročilo o pomanjkljivostih v poslovanju odsekov za TIP v okrožjih in okrajih, 8. avgust 1945.

¹¹¹³ AS, MTP, šk. 41, 2055/41, Zapisnik 2. seje predstavnikov federalnih enot, 3. april 1945.

¹¹¹⁴ ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sign. 010/220, prepis okrožnice MTP, 19. september 1945 in sig. 010/397, dopis okrajnega NOO Trbovlje, 7. november 1945.

¹¹¹⁵ AS, MTP, šk. 10, 716/10, Sestanek predstavnikov MTP in pomočnika zveznega ministra za TIP, 8. in 10. junij 1946.

jem ozemlju. Primer preskrbe JA, oziroma dobav, ki jih je ministrstvo moralo izvršiti v enem letu (1947), nam pokaže tabela (količine v tonah).¹¹¹⁶

Blago	Plan	Izvršeno	Blago	Plan	Izvršeno
Meso	6.535,5	3.253	Riž	30	
Sir	80	7,2	Sladkor	550	551
Jajca (kos)	154.000	180.700	Mast	192	196
Seno	10.627	3.909	Olje	200	202
Slama	8.474	157	Sol	349	351
Zelje	2.000	503	Paprika	8	8
Krompir	10.000	9.129	Kis (hl)	1.100	1.100
Korenje	1.207	365	Suho meso	34	53
Fižol	600	440	Marmelada		509
Pšenični zdrob		55	Mesne konzerve		103
Testenine		58			

Preskrba JA s kmetijskimi pridelki je bila, enako kot civilna, organizirana centralno. Preko republiških direktij iz Beograda prispele obveznosti so prešle na republiška in okrajna odkupna podjetja. Edina prednost takšnega sistema je bila preglednost poslovanja, več pa je bilo pomanjkljivosti. Vojaške enote in ustanove se niso mogle preskrbovati same na svojem območju, temveč so se morale za vsako malenkost povezovati z osrednjimi organi. V skladu z decentralizacijo so to leta 1951 spremenili in same so se morale povezati z lokalnimi trgovskimi podjetji ter z njimi skleniti kupoprodajne pogodbe glede kmetijskih pridelkov.¹¹¹⁷

Vse prebivalstvo je od začetka druge polovice leta 1945 prejelo nakaznice. Po določenih ministrstva naj bi jih prejeli tudi vsi člani raznih odsekov ter pripadniki LM in OZNA. Če so navedeni sodili med najtežje delavce, kar je bilo le izjemoma, je bilo treba predložiti sezname upravičencev okrožnemu odseku. Vse druge dodatke so ukinili.¹¹¹⁸ Od tega dne je preskrba OZNE sodila pod vojaško skrbstvo,¹¹¹⁹ a je odklanjala prevzem navadnih nakaznic, saj njeni pripadniki niso več dobivali dodatka kot TD. Zahtevali so, naj jih še naprej oskrbujejo s prehrano po t. i. tabeli 4. Enako stališče do prevzema nakaznic so imeli tudi pripadniki LM, ki so trdili, da nimajo denarja za nakup živil. Tako pripadniki OZNE kot LM so pred tem dobivali živila na posebne naročilnice po omenjeni tabeli, ki je omogočala upravičencem dvakrat večje dnevne obroke moke (hkrati pa so dobivali tudi večje obroke kruha, medtem ko so ostali prebivalci lahko dobili le eno ali drugo) in maščob, večji kot za

¹¹¹⁶ AS, MTP, šk. 25, 1533/25, Pregled obveznih dobav za JA in pregled o izvršenih dobavah za JA v letu 1947, 24. marec 1948.

¹¹¹⁷ AS, SBP, šk. 10, 614/10, dopis zveznega SBP glede preskrbe JA s kmetijskimi pridelki, 22. marec 1951.

¹¹¹⁸ ZAC, KLO Čeče, šk. 1, dopis okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za TiP, 6. avgust 1945.

¹¹¹⁹ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 2, 944/45, prepis uredbe MTP, 14. avgust 1945.

Kraj. O. OF odsek
H r a s t n i k
prehranjevalni odsek
... 76 .....perioda.

tek. št. 4.

Živilska nakaznica.

sa dodelilno periode od 26. VI ..... do 9. VII. 45

firma, ime *P. Prdelistina* v *K. M.*
ulica *črke št. Katarina - Hrastnik*

je upravičen, da si proti predložitvi te naka-
znice nabavi naslednje živilo:

kg. 2:058 / piva 58 / 000 / koruši
marlomestek

v okviru veljavnih oskrbovalnih in razdelitvenih
naredb. Ta nakaznica je neprenesna in se mora
uporabiti v 7. dneh po izdaji.

Hrastnik, dne. 30. VI. ...1945

Žig:

se ni na razpolago.

Zas.

Menjalnica živilskih kart.

podpis:

Prdelistina Redenik

Živilske nakaznice za LM (ZAC, KLO Čeče, šk. 5, živilske nakaznice)

ostale so bili tudi obroki mesa, zakuh in ostalega. OZNA je od okrajnih odse-
kov za trgovino in preskrbo redno zahtevala tudi dodatke, zlasti v sladkorju
in mesu, katerih količine niso bile majhne. Za postaje, kjer je bilo po 15 ali
20 mož, so zahtevali po 20-30 kg sladkorja mesečno in še več mesa, ravno
tako cigarete. Za izdajo nakaznice so okrajni odseki za trgovino in preskrbo
potrebovali podatek o številu pripadnikov posameznih enot OZNE, a te ga, z
izgovorom, da gre za uradno tajnost, niso hotele posredovati. Okrajni odseki
so zato bili v težkem položaju: »Dejstvo je, da ima OZNA čisto posebne nazore

*o prehrani in je že prišlo v več primerih do neljubih nastopov, če pri okrajih niso hoteli izdati posebnih izrednih nakaznic.*¹¹²⁰

Družine oficirjev, podoficirjev in uslužbencev JA naj bi se od 7. septembra 1945 oskrbovale s hrano iz vojaških skladišč. Njihove preskrbe z obleko, obutvijo, kurivom in ostalimi življenjskimi in gospodinjstvenimi potrebami pa iz njih niso mogli izvajati, ker tega blaga niso imeli in tako so tik pred zimo bili slabše preskrbljeni, še zlasti, ker so jim nekateri civilni organi odklanjali nakazovanje z obrazložitvijo, da so že preskrbljeni.¹¹²¹ Od začetka aprila 1946 so se družinski člani oficirjev JA preskrbovali po redni civilni poti preko pristojnih OLO, oficirji in drugi pripadniki JA pa še naprej po vojaški liniji.¹¹²² Aprila je namreč začela veljati uredba o ustanovitvi vojaškega nabavnega podjetja, ustanovljenega pri ministrstvu za narodno obrambo. V njegovo pristojnost je sodila nabava vseh predmetov, potrebnih za preskrbo oficirjev in vojaških uradnikov. Podjetje je imelo centralo v Beogradu, podružnice v sedežih armad ali večjih garnizijah, prodajalne pa v vseh krajih, kjer se je pokazala potreba. V delokrog podjetja je sodilo odpiranje delavnic za izdelavo oblek in obutve ter menz za naštete osebe. Imelo je samostojen proračun in zanj niso veljali predpisi o državnem knjigovodstvu, letno bilanco pa je predlagalo v odobritev ministru za obrambo.¹¹²³ Od januarja 1948 je preskrbo oficirjev, podoficirjev in vojaških uslužbencev vodilo glavno ravnateljstvo podjetij za preskrbo vojaških oseb v Beogradu.¹¹²⁴

Od prvega aprila 1948 naj bi se svojci oficirjev, podoficirjev in vojaških uslužbencev ter vsi zaposleni v MNZ in njihovi svojci preskrbovali z artikli zagotovljene preskrbe, razen mleka, v posebni lastni distributivni mreži. Vsi civilni upravni organi so jih zato morali izločiti iz svojih evidenc in jim niso smeli več deliti živilskih nakaznic, razen za mleko. Živilske nakaznice in bone so našteti prejeli od svojega ministrstva in so se preskrbovali v posebnih trgovinah. MNZ teh še ni ustanovilo, ampak je za preskrbo svojih pripadnikov uporabljalo okrajne magazine. V okviru od zveznega ministrstva prejetih kontingentov je sklepalo pogodbe s proizvajalci in dobavitelji blaga, kot prevzemnika pa navedlo okrajni magazin. Ta je to blago vodil ločeno od ostalega, namenjenega splošnim potrošnikom in ga ni smel uporabljati za pokrivanje ostalih potreb, niti ga ni vodil v svojih poročilih za ministrstvo za trgovino in preskrbo, temveč v posebnih za MNZ. Od njega so ga prevzemali določeni distributivni obrati MNZ le po navodilih tega ministrstva.¹¹²⁵

¹¹²⁰ AS, MTP, šk. 16, 1157/16, Poročili oddelka za kontrolo in organizacijo št. 17/4-1945 z dne 7. avgusta in št. 17/3 z dne 13. avgusta 1945.

¹¹²¹ ZAC, KLO Krška vas, šk. 11, 694/45, IO NOO o poročilu MTP DFJ, 11. oktober 1945.

¹¹²² AS, MTP, šk. 54, 2404/54, dopis MTP o preskrbi družinskih članov oficirjev JA, 20. marec 1946.

¹¹²³ UL FLRJ, št. 32/205 - 16. april 1946.

¹¹²⁴ UL FLRJ, št. 7/35 - 20. januar 1948.

¹¹²⁵ AS, MTP, šk. 46, 2232/46, Navodilo glede hrane pripadnikov MNZ in svojce oficirjev, podoficirjev in vojaških nameščencev, 16. marec 1948.

Konec marca leta 1949 je bila sprejeta uredba, ki je tudi formalno opredelila tisto, kar so že dejansko izvajali, t. j. ločeno preskrbo zaposlenih v MNZ. Uredba je določila, da za preskrbo v resorju notranjih zadev skrbi posebna uprava MNZ FLRJ, republiške vlade pa so bile zadolžene za ustanovitev direktij podjetij za preskrbo svojih organov notranjih zadev in v njih zaposlenih oseb z družinskimi člani. Naloge Uprave so bile predlagati svoj načrt preskrbe Zvezni planski komisiji in deliti med republiške direktije kontingente iz zveznih virov in tistih, ki so jih dale na razpolago republiške direktije, dajati navodila za delo na ekonomijah pod vodstvom republiških direktij, določati enotni načrt preskrbe s preskrbovalnimi nakaznicami, dajati usmeritve za delo DUR in letoviških domov ter dela republiških direktij.¹¹²⁶ To leto so začeli s preskrbo uslužbencev MNZ, njihovih družinskih članov ter oseb v zaporih in poboljševalnicah po lastni razdeljevalni mreži. V ta namen je bila ustanovljena Direkcija trgovinsko-preskrbovalnih podjetij Preskrba MINOT. Vse artikle zvezne zagotovljene preskrbe je MNZ prejelo po zgoraj omenjeni resorni liniji, artikle republiške dopolnilne preskrbe mu je dodeljevalo ministrstvo neposredno, artikle lokalne proizvodnje (mleko, jajca ipd.) si je priskrbel sam preko trgovske mreže. MNZ si je organiziralo lastne trgovine. Istočasno so ustanovili dvoje podjetij (v Ljubljani in Mariboru) z 29 poslovalnicami v sedežih okrajev. V okrajih z večjim številom potrošnikov so odprli še 14 poslovalnic za tekstil in obutev, kasneje še 3 prodajalne mesa, obrat za predelavo mesnih izdelkov (bil je v Ljubljani in je deloval vsaj še januarja 1951¹¹²⁷) ter mehanično, čevljarstvo in krojaško delavnico (v Ljubljani in Mariboru). Direkcija je upravljala z več posestvi s skupno 2.680 hektarji površin. Po obnovitvi in opremljanju je direkcija odprla počitniške domove v Podbrezju, Ribnici, Potrožu in na Dobrni. V njen sestav je sodilo tudi 37 menz in restavracij.¹¹²⁸

Preskrba uslužbencev MNZ se je delila na preskrbo uniformiranih in neuniformiranih uslužbencev. Prvi (LM, industrijsko-zavodska milica, državna gasilska milica, gozdna milica in prostovoljna gasilska milica) so industrijske proizvode zagotovljene preskrbe dobili iz kontingenta za široko porabo, ki ga je zvezno ministrstvo dalo neposredno MNZ FLRJ. Za preskrbo so imeli posebne potrošniške knjižice (preskrba z njimi ni bremenila blagovnih fondov republik), člani njihovih družin pa so dobivali industrijske proizvode na potrošniške karte za zagotovljeno preskrbo. Za preskrbo neuniformiranih oseb, zaposlenih v ministrstvu in njihovih družinskih članov, so morala republiška ministrstva za trgovino in preskrbo – po navodilu zveznega iz januarja 1950 – pri svojih podjetjih na veliko oblikovati poseben fond. V ta namen jim je dodelilo poseben fond točk. V krog oseb, ki so se preskrbovale preko mreže trgovin MNZ v okviru tako dodeljenih točk, so sodili civilni uslužbenci MNZ FLRJ in republik, kot tudi poverjeništev za notranje zadeve oblastnih,

¹¹²⁶ UL FLRJ, št. 28/233 – 29. marec 1949.

¹¹²⁷ AS, SBP, šk. 12, 769/12, Zapisnik o pregledu sanitarne inšpekcije, 24. januar 1951.

¹¹²⁸ AS, MNZ, šk. 1441, mapa 4, Letno poročilo MNZ za 1949, 19. januar 1950; MTP, šk. 47, 2244/47 in 2245/47, okrožnici MTP z navodili za preskrbo zaposlenih v Minot, 31. marec in 7. april 1949.

OLSKAVI IZVRŠILNI ODDELK GORNJA
 Poverjenstvo za dravna nabavo
 Star-VIII Str. pov. 76/1
 Predmet: Poročilo o dobavi mesa
 voj. koristnikov za
 leto 1950.

2/12
 Golob, 3-je 17. januarja 1950.

Ministrstvu za dravna nabavo

Ljubljana

V zvezi Vašega dopisa z dne 9. dec. 1950. št. pov. 43/29, Vas
 pošiljamo poročilo o dobavi mesa voj. koristnikov na področju OLG-ja Gori-
 ce v letu 1950. (v kr.):

Mesec	Količina mesa			
	Telesov	Kokra	Govn	Mrsan
Januar	9.232.50	1.027.50	---	284
Februar	8.164.55	1.331.-	2.278.50	310.-
Marec	9.131.90	1.308.50	2.514.50	408.-
April	7.848.10	1.244.-	2.500.-	459.-
Maj	8.124.20	1.244.2-	3.333.-	319.-
Junij	8.998.15	1.673.20	2.500.-	295.-
Julij	8.432.30	1.300.-	2382.32	299.25
Avgust	9.131.40	1.369.-	2.480.-	194.-
September	6.949.10	1.465.50	2.124.87	351.-
Oktober	7.591.-	851.10	2.126.10	313.-
November	11.831.25	1.722.-	923.46	317.-
December	7.638.80	1.427.-	1.205.87	2984-

Spart fašizmu -- svoboda narodu!

Anton
 /Kopir Anton/

Poročilo o količinah mesa za JLA (AS, GUDN, šk. 3, št. 74)

okrajnih in mestnih LO, uslužbenci javnih tožilstev, uslužbenci kazensko-po-
 pravni ustanov, matičarji ter člani družin uniformiranih in neuniformiranih
 uslužbencev MNZ. V prvem in drugem četrtletju tega leta so dobili po 11.430
 nakaznic za industrijsko blago. Predane so bile MNZ, ki jih je samo razdelilo.
 Razlog za to je bilo dejstvo, da so se omenjeni preskrbovali v posebnih (zapr-
 tih) prodajalnah. Pri izvedbi tega navodila pa se je pokazalo, da teh oseb ni
 moč preskrbovati le s temi poslovalnicami, saj so bile, kot smo že omenili, le
 v večjih mestih. Zato je zvezni Svet za blagovni promet predlagal ustanovitev

posebnih prodajaln za uslužbence MNZ v okviru redne trgovske mreže. Tako bi tudi odpadla potreba po posebnih fondih bonov zanje.¹¹²⁹

Uprava za preskrbo MNZ FLRJ in s tem tudi republiške direkcije so bile odpravljene januarja 1951.¹¹³⁰ S tem so bili odpravljeni formalni temelji za posebno preskrbo zaposlenih v MNZ.

Na podlagi odločbe iz leta 1950 so se vojaški uslužbenci in podoficirji JA ter podoficirji in miličniki LM ter člani njihovih družin preskrbovali z artikli zagotovljene preskrbe in z drugimi predmeti, potrebnimi v gospodinjstvu, v prodajalnah Vojno-trgovskega podjetja, Uprave državne varnosti in LM.¹¹³¹ VTP so odpravili konec leta 1951. Po sporazumu med Upravo za preskrbo vojaških oseb in zveznim Svetom za blagovni promet so preskrbo članov vojaškotrgovinskih podjetij prenesli na redno trgovsko mrežo. Dotedanje trgovine podjetja v Ljubljani so prevzela trgovska podjetja v posameznih krajih. Poslovale so naprej brez prekinitve, saj je bil prevzem popoln, z inventarjem, blagovnimi zalogami in osebjem. Izjeme so bile le trgovine, določene za prodajo oficirskih uniform in obutve.¹¹³²

PRESKRBA FUNKCIONARJEV

O preskrbi funkcionarjev ni veliko podatkov. Bili so deležni posebne obravnave, vendar iz redkih pisnih virov ni moč sestaviti cele podobe. Prvi zapis o tem je iz julija 1945. Takrat so nameravali izdati vsem uslužbencem ministrstev in uslužbencem ustanov okoli Predsedstva Narodne vlade in CK dodatne karte, ne glede na to, kje se je posameznik hranil. Izdajalo jih je ministrstvo na podlagi seznamov, ki so jih predložili ekonomisti ministrstev.¹¹³³

Suša leta 1950 je prisilila zvezno vlado, da je izdala Odredbo o ukrepih za varčevanje s predmeti široke potrošnje,¹¹³⁴ ki je omejila ali odpravila preskrbo s predmeti zagotovljene preskrbe po nižjih enotnih cenah nad količinami, določenimi za kategorijo potrošnikov D-1, za vsakogar, razen za nekaj skupin najtežjih delavcev in za osebe, ki so opravljale *»posebno odgovorne in naporene zvezne in republiške državne in družbene funkcije in za tiste, ki opravljajo važno znanstveno delo«*.

¹¹²⁹ AS, SBP, šk. 10, 590/10, Dopis zveznega SBP o kvoti potrošniških kart za industrijske proizvode za MNZ, 16. julij 1950.

¹¹³⁰ UL FLRJ, št. 4/56 – 13. januar 1951.

¹¹³¹ AS, MTP, šk. 24, 1520/24, Odločba o preskrbi vojaških uslužbencev, podoficirjev JA in LM in miličnikov, 24. oktober 1950.

¹¹³² AS, SBP, šk. 15, 895/15, Prevzem poslovalnic VTP, 6. december 1951.

¹¹³³ AS, MTP, šk. 43, 213/43, dopis ministra za TiP na predsedstvo Narodne vlade Slovenije, 1. julij 1945.

¹¹³⁴ UL FLRJ, št. 59/532 – 10. oktober 1950.

Na podlagi druge točke te odredbe so prejeli troje odločb, ki so uredile preskrbo nekaterih potrošnikov (o preskrbi oseb, ki so opravljale posebej odgovorne in naporne državne in družbene funkcije; o preskrbi generalov, oficirjev JA, UDV in LM; odločbo o preskrbi vojnih uslužbencev, podoficirjev JA ter LM in miličnikov). Prva (Odločba o preskrbi oseb, ki so opravljale posebej odgovorne in naporne državne in družbene funkcije) je določila, da so se v posebnih podjetjih in prodajalnah preskrbovale z artikli zagotovljene preskrbe in z drugim potrebnim za gospodinjstva naslednje skupine:

- a. predsedniki, podpredsedniki in sekretarji Predsedstva Ljudske skupščine FLRJ, Zveznega sveta in Sveta narodov, ministri, pomočniki ministrov in predsedniki komiteja zvezne vlade, predsednik Vrhovnega sodišča FNRJ, Javni tožilec FNRJ, vodje samostojnih uprav pri zveznih organih;
- b. predsedniki, podpredsedniki in sekretarji predsedstva republik in skupščin republik, republiški ministri in njihovi pomočniki, predsedniki komitejev republiških vlad, predsedniki republiških vrhovnih sodišč, republiški javni tožilci in generalni direktorji;
- c. osebe, ki so opravljale izrazito odgovorne funkcije v organih političnih in družbenih organizacij: načelniki uprav in inštruktorji CK KPJ in republiških CK, predsednik in sekretarji Osrednjega odbora sindikatov in v republikah, člani Biroja CK Ljudske mladine Jugoslavije in republiških birojev;
- č. člani akademij znanosti, redni in izredni profesorji na univerzah in na z njimi izenačenih visokih šolah, vodje znanstvenih in kulturno-umetniških ustanov ter najpomembnejši znanstveniki in umetniki.

Našteti potrošniki so v teh posebnih trgovinah bili upravičeni do naslednjih obrokov: dnevno 700 g kruha in 70 g moke, mesečno 1,5 kg masti, 6 kg mesa in mesnih izdelkov, 1,8 kg sladkorja, 210 g kave, 2,1 kg marmelade in 9 kg fižola, graha ali zelenjave. Namesto 300 g dnevno slednjih so mogli dobiti 250 g riža ali zdroba ali testenin, namesto 70 g marmelade dnevno pa 50 g meda ali 40 g sira ali 300 g kompota ali 50 g džema. Industrijskega blaga so dobili letno v vrednosti 192 točk in 1000 dinarjev denarnih bonov. Mesečni obroki mila so bili 400 g pralnega ter po kos toaletnega in brivskega. Na potrošniške K-nakaznice so mogli kupovati v teh trgovinah letno do 9 m² drv in do 4 tone premoga za eno gospodinjstvo (tisti, ki so živeli v vilah s centralnim ogrevanjem, so imeli možnost nakupa večjih količin premoga, vendar ob plačilu 1800 din za tono). Tudi družinski člani navedenih so se smeli preskrbovati v posebnih trgovinah, vendar so dobivali redne potrošniške nakaznice zagotovljene preskrbe in so imeli pravico do količin, predpisanih za kategorije, v katere so bili razvrščeni.

Krog ljudi, ki so imeli pravico do posebne preskrbe, je bil pred objavo pričujoče odločbe očitno večji, saj jih je neznano število poslej izključila iz preskrbe v posebnih podjetjih in trgovinah; dobili so nakaznice za nakupe v redni preskrbi. Tudi zaposleni v teh podjetjih in trgovinah so se do tedaj smeli

posebnih prodajaln za uslužbence MNZ v okviru redne trgovske mreže. Tako bi tudi odpadla potreba po posebnih fondih bonov zanje.¹¹²⁹

Uprava za preskrbo MNZ FLRJ in s tem tudi republiške direkcije so bile odpravljene januarja 1951.¹¹³⁰ S tem so bili odpravljeni formalni temelji za posebno preskrbo zaposlenih v MNZ.

Na podlagi odločbe iz leta 1950 so se vojaški uslužbenci in podoficirji JA ter podoficirji in miličniki LM ter člani njihovih družin preskrbovali z artikli zagotovljene preskrbe in z drugimi predmeti, potrebnimi v gospodinjstvu, v prodajalnah Vojno-trgovskega podjetja, Uprave državne varnosti in LM.¹¹³¹ VTP so odpravili konec leta 1951. Po sporazumu med Upravo za preskrbo vojaških oseb in zveznim Svetom za blagovni promet so preskrbo članov vojaškotrgovinskih podjetij prenesli na redno trgovsko mrežo. Dotedanje trgovine podjetja v Ljubljani so prevzela trgovska podjetja v posameznih krajih. Poslovale so naprej brez prekinitve, saj je bil prevzem popoln, z inventarjem, blagovnimi zalogami in osebjem. Izjeme so bile le trgovine, določene za prodajo oficirskih uniform in obutve.¹¹³²

PRESKRBA FUNKCIONARJEV

O preskrbi funkcionarjev ni veliko podatkov. Bili so deležni posebne obravnave, vendar iz redkih pisnih virov ni moč sestaviti cele podobe. Prvi zapis o tem je iz julija 1945. Takrat so nameravali izdati vsem uslužbencem ministrstev in uslužbencem ustanov okoli Predsedstva Narodne vlade in CK dodatne karte, ne glede na to, kje se je posameznik hranil. Izdajalo jih je ministrstvo na podlagi seznamov, ki so jih predložili ekonomski ministri.¹¹³³

Suša leta 1950 je prisilila zvezno vlado, da je izdala Odredbo o ukrepih za varčevanje s predmeti široke potrošnje,¹¹³⁴ ki je omejila ali odpravila preskrbo s predmeti zagotovljene preskrbe po nižjih enotnih cenah nad količinami, določenimi za kategorijo potrošnikov D-1, za vsakogar, razen za nekaj skupin najtežjih delavcev in za osebe, ki so opravljale *»posebno odgovorne in naporene zvezne in republiške državne in družbene funkcije in za tiste, ki opravljajo važno znanstveno delo«*.

¹¹²⁹ AS, SBP, šk. 10, 590/10, Dopis zveznega SBP o kvoti potrošniških kart za industrijske proizvode za MNZ, 16. julij 1950.

¹¹³⁰ UL FLRJ, št. 4/56 – 13. januar 1951.

¹¹³¹ AS, MTP, šk. 24, 1520/24, Odločba o preskrbi vojaških uslužbencev, podoficirjev JA in LM in miličnikov, 24. oktober 1950.

¹¹³² AS, SBP, šk. 15, 895/15, Prevzem poslovalnic VTP, 6. december 1951.

¹¹³³ AS, MTP, šk. 43, 213/43, dopis ministra za TiP na predsedstvo Narodne vlade Slovenije, 1. julij 1945.

¹¹³⁴ UL FLRJ, št. 59/532 – 10. oktober 1950.

Na podlagi druge točke te odredbe so prejeli troje odločb, ki so uredile preskrbo nekaterih potrošnikov (o preskrbi oseb, ki so opravljale posebej odgovorne in naporne državne in družbene funkcije; o preskrbi generalov, oficirjev JA, UDV in LM; odločbo o preskrbi vojnih uslužbencev, podoficirjev JA ter LM in miličnikov). Prva (Odločba o preskrbi oseb, ki so opravljale posebej odgovorne in naporne državne in družbene funkcije) je določila, da so se v posebnih podjetjih in prodajalnah preskrbovale z artikli zagotovljene preskrbe in z drugim potrebnim za gospodinjstva naslednje skupine:

- a. predsedniki, podpredsedniki in sekretarji Predsedstva Ljudske skupščine FLRJ, Zveznega sveta in Sveta narodov, ministri, pomočniki ministrov in predsedniki komiteja zvezne vlade, predsednik Vrhovnega sodišča FNRJ, Javni tožilec FNRJ, vodje samostojnih uprav pri zveznih organih;
- b. predsedniki, podpredsedniki in sekretarji predsedstva republik in skupščin republik, republiški ministri in njihovi pomočniki, predsedniki komitejev republiških vlad, predsedniki republiških vrhovnih sodišč, republiški javni tožilci in generalni direktorji;
- c. osebe, ki so opravljale izrazito odgovorne funkcije v organih političnih in družbenih organizacij: načelniki uprav in inštruktorji CK KPJ in republiških CK, predsednik in sekretarji Osrednjega odbora sindikatov in v republikah, člani Biroja CK Ljudske mladine Jugoslavije in republiških birojev;
- č. člani akademij znanosti, redni in izredni profesorji na univerzah in na z njimi izenačenih visokih šolah, vodje znanstvenih in kulturno-umetniških ustanov ter najpomembnejši znanstveniki in umetniki.

Našteti potrošniki so v teh posebnih trgovinah bili upravičeni do naslednjih obrokov: dnevno 700 g kruha in 70 g moke, mesečno 1,5 kg masti, 6 kg mesa in mesnih izdelkov, 1,8 kg sladkorja, 210 g kave, 2,1 kg marmelade in 9 kg fižola, graha ali zelenjave. Namesto 300 g dnevno slednjih so mogli dobiti 250 g riža ali zdroba ali testenin, namesto 70 g marmelade dnevno pa 50 g meda ali 40 g sira ali 300 g kompota ali 50 g džema. Industrijskega blaga so dobili letno v vrednosti 192 točk in 1000 dinarjev denarnih bonov. Mesečni obroki mila so bili 400 g pralnega ter po kos toaletnega in brivskega. Na potrošniške K-nakaznice so mogli kupovati v teh trgovinah letno do 9 m² drv in do 4 tone premoga za eno gospodinjstvo (tisti, ki so živeli v vilah s centralnim ogrevanjem, so imeli možnost nakupa večjih količin premoga, vendar ob plačilu 1800 din za tono). Tudi družinski člani navedenih so se smeli preskrbovati v posebnih trgovinah, vendar so dobivali redne potrošniške nakaznice zagotovljene preskrbe in so imeli pravico do količin, predpisanih za kategorije, v katere so bili razvrščeni.

Krog ljudi, ki so imeli pravico do posebne preskrbe, je bil pred objavo pričujoče odločbe očitno večji, saj jih je neznano število poslej izključila iz preskrbe v posebnih podjetjih in trgovinah; dobili so nakaznice za nakupe v redni preskrbi. Tudi zaposleni v teh podjetjih in trgovinah so se do tedaj smeli

preskrbovati v njih. Tako moremo sklepati po navodilu, ki pa jih je poslej videlo kot oskrbovance v redni trgovski mreži. To pa ni povsem veljalo za hišne pomočnice, ki so še naprej smele v teh prodajalnah kupovati prehrabne artikle, tekstil in ostalo industrijsko blago pa ne.¹¹³⁵

Preskrbo članov vlade LRS in drugih funkcionarjev republiških ustanov so spremenili septembra 1950. Ni moč presoditi, v katero smer so šle te spremembe, v skladu z varčevalnimi potezami tega časa pa je verjetno šlo za omejevanje pravic ali vsaj za vzpostavitev reda (kot kaže naročilo glede uporabe avtomobilov). Samo navodilo je navajalo »*primernejšo ureditev samega načina nakupovanja živil in industrijskega blaga, uporabo avtomobilov, koriščenje počitniških domov, izvrševanje lova, itd.*«.

Glede preskrbe z živili in industrijskim blagom so ukini posebne magazine, ki so bili na proračunu predsedstva. Za preskrbo članov vlade in drugih republiških funkcionarjev z navedenim blagom so pri predsedstvu vlade ustanovili samostojno trgovsko podjetje. Zaradi pomanjkanja prostora so določili, da bi podjetje prodajalo v dveh ali treh poslovalnicah. Do nadaljnjega pa so nameravali obdržati lokal na Kongresnem trgu za prodajo blaga vsem dotičnim odjemalcem magazina A, ki je šel v likvidacijo. Za vse, ki so kupovali pri njem, je karte na ministrstvu prevzemal generalni sekretariat vlade in jih izročal trgovskemu podjetju predsedstva vlade. V omenjenem magazinu so kupovali tudi člani družin in hišne pomočnice omenjenih. Živila v zagotovljeni preskrbi so izdajali po spodnji tabeli (*»tablici«*), katere količine so ustrezale višini obrokov najvišje nakaznice v zagotovljeni preskrbi. Glede občasnih ali rednih večjih potreb posameznih funkcionarjev je bil potreben dogovor z generalnim sekretarjem, ki je dal trgovskemu podjetju ustrezno naročilo. Obroki blaga, ki so jih prejeli člani vlade in drugi republiški funkcionarji:

Blago (v kg mesečno)	Upravičenci	Ostali člani družine
Sladkor	2,0	1,5
Kava v zrnju	0,75	0,10
Riž	0,75	0,25
Bela moka	2,0	1,0
Testenine	2,0	0,50
Pšenični zdrob	0,50	0,50
Sveže meso	7,0	Žena 5,0; ostali 2,0
Mesni izdelki	3,0	1,0
Mast ali olje	2,0	1,0
Slanina	1,0	0,5

¹¹³⁵ AS, MTP, šk. 24, 1520/24, Odločba o preskrbi oseb, ki opravljajo posebej odgovorne in naporne državne in družbene funkcije, 24. oktober 1950; prav tam, SBP, šk. 14, 853/14, dopis zveznega SBP o poslovanju posebnih podjetij za preskrbo funkcionarjev, 3. november 1950.

Sveže maslo	0,50	0,25
Sir	0,50	0,25
Čaj	0,10 za gospodinjstvo	
Pralno milo ali prašek	1,0	0,25
Toaletno milo	2 kosa	1 kos
Brivsko milo	1 kos, samo moški	
Čokoladni izdelki	0,50	0,20
Fižol	2 kg	1,0
Jajca	10 kosov	

Belega ali enotnega kruha so prejeli dnevno po 0,5 ali 0,6 kg. Prejeli so lahko enako količino moke (običajno so potrošniki dobili 0,75 kg moke namesto 1 kg kruha). Gospodinjstvo je letno prejelo 6 m³ drv in 4 tone premoga. Vino, žganje in likerji so bili v prosti prodaji in vedno na zalogi, kot tudi stali artikli izven zagotovljene preskrbe

Glede nakupa industrijskega blaga se način ni spremenil: funkcionar je prejemal zase in za člane svoje družine industrijske točke, s katerimi je opravil nakup v isti trgovini. Sprememba je bila v tem, da je od tedaj prejemal po dve njemu pripadajoči industrijski karti, družinski člani pa vsak po eno, ki jim je pripadala v redni preskrbi.

Trgovsko podjetje je prodajalo tudi blago v prosti prodaji po dnevnih cenah. Te dnevne nakupe so morali opraviti sami, mesečne količine zagotovljene preskrbe pa je podjetje članom dostavljalo na dom. Od sprejema tega navodila je bilo prepovedano opravljati dnevne nakupe z avtomobili. *»Pripomniti je treba, da kljub večkratnim opozorilom in dogovoru med prizadetimi prihajajo še vedno žene, hišne pomočnice, šoferji in drugi z limuzinami na Kongresni trg v magazin nakupovat, kar povzroča neprestano kritiko ljubljanskega prebivalstva.«* Člani republiške vlade, predstojniki posameznih ustanov in visoki republiški funkcionarji so namreč v uporabo dobili avtomobile. Septembra 1950 so jim hoteli malo pristriči peruti glede uporabe le-teh, saj so morali za zasebne vožnje začeti sami plačevati gorivo, ki so ga mogli nabaviti povprečno po 100 litrov na mesec. Zgovorna je razlaga tega navodila: *»Vožnja po mestu naj se omeji na minimum. Vsekakor pa je treba prenehati s prakso, da se prevažajo po mestu z avtomobili naših funkcionarjev njihove žene, sorodstvo, otroci, hišne pomočnice, itd.«*¹¹³⁶

¹¹³⁶ AS, PV LRS, šk. 4, št. 371/50, navodilo predsedstva, 8. september 1950. Seznam imetnikov zelene legitimacije, ki je pomenila, da je imetnik dobil avtomobil v osebno uporabo, je obsegal 57 imen. V veliki večini so bili politiki, vmes je nekaj znanstvenikov in drugih. Prav tam, št. 47/50. Dokument obsega še navodila glede uporabe počitniških vil, preskrbe vil in stanovanj funkcionarjev, lova in vstopnic za kulturne ustanove.

Novi sistem prodaje industrijskega blaga v začetku leta 1951 je prinesel spremembe tudi v preskrbo privilegiranih oseb. Vsi, ki so bili našteti v zgornji odločbi, poleg njih pa še aktivni generali, admirali, oficirji in podoficirji JA, UDV in LM ter vojaški uslužbenci in miličniki, so kupovali blago proste prodaje z 80 % popustom od maloprodajne cene s posebnimi industrijskimi potrošniškimi kartami, vrednimi 4.600 dinarjev v denarnih kuponih. Z njimi so mogli kupovati blago v posebnih podjetjih in trgovinah zanje ali pa v trgovinah splošne trgovske mreže. Njihovi svojci so dobili nakaznice kot vsi ostali potrošniki v zagotovljeni preskrbi.¹¹³⁷

PRESKRBA OSTALIH POSEBNIH POTROŠNIKOV

Posebno preskrbo so imeli tudi otroci, nosečnice in doječe žene, novoročenci, znanstveniki in kulturniki, učitelji, izseljenci, bolnišnice in podobni zavodi ter vojni ujetniki. Podrobneje predstavimo le prvi dve skupini.

V obliki dodatkov ali posebnih nakaznic za različne starostne skupine otrok so ti bili ves čas posebej preskrbljeni. Vendar je tudi tu prihajalo do pomanjkljivosti. Specifične zahteve otrok so postavljale okosteneli preskrbovalni aparat, ki je že s težavo zagotavljal zadostne količine osnovnih potrebščin, pred težko nalogo. Zlasti je pešala preskrba z mlekom, mlečnimi izdelki in ostalimi živili dopolnilne preskrbe (pšenični zdrob, riž), prav tako je primanjkovalo oblačil (zlasti bombažnih), obutve ter le otrokom namenjenih izdelkov (dudic, otroških vozičkov, otroških kopalnih kadi, posteljic in stajic). Prioriteto otroških kart pri dodeljevanju prehrabnih proizvodov so upoštevali le pri sladkorju, že pri maščobah pa le v večjih mestih in industrijskih središčih.

Za ilustracijo razmer v preskrbi otrok navedimo stanje v letu 1949. Preskrba z mlekom je še bila zadovoljiva poleti, v naslednjih mesecih pa zaradi padca odkupa niso mogli pokriti vseh potreb. Neredna je bila tudi preskrba s pšeničnim zdrobom in rižem, v nekaterih mesecih ju sploh ni bilo ali pa je bila dobava skrčena. Ministrstvo je opazalo, da prioritete otroških nakaznic pri maščobi in sladkorju niso povsod upoštevali dosledno.¹¹³⁸ Pri industrijskem blagu je bilo za zagotovljeno, vezano in prosto preskrbo zagotovljeno toliko tetra blaga, da je prišlo za vsakega od 33.000 v tem letu rojenih 11,42 plenice. Ker so del tega blaga porabili za druge dele oblačila, ga je za plenice ostalo po 8,27, skupaj s flanelastimi pa je prišlo po 10 plenice na dojenčka. Hlač z nogavičkami iz bombažne preje do decembra sploh ni bilo moč dobiti, takrat pa so jih dali v prodajo 17.280. Potrebe dojenčkov so bile torej pokrite le polovično, otroci od 1. do 7. leta pa niso dobili nič. Pereč problem so bile v tem letu tudi otroške bombažne nogavice; v prodajo so jih poslali le 190.587 parov. Ker so nogavice rabili tako šolski kot predšolski otroci, je bila pokritost

¹¹³⁷ AS, SBP, šk. 14, 853/14, Odločba o preskrbi naštetih z industrijskim blagom, 13. januar 1951.

¹¹³⁸ AS, MTP, šk. 21, 1227/18, Poročilo o delu MTP v letu 1949, 31. december 1949.

potreb le 35 %, če bi računali en par na otroka. Pri bombažnih garniturah ter bombažnih in volnenih jopicah so pokrili le 17,2 % potreb. Drugih volnenih predmetov za otroke po nižjih cenah ni bilo moč dobiti, razen v okviru prodaje po planu II, kjer pa so bile cene tako visoke, da si jih je le redka od mater mogla privoščiti. Gumiranega platna je bilo za 18 %, dudic pa za 14 % potreb. Za predšolske otroke je stalno primanjkovalo bombažne trikotaže, bombažnih in volnenih pletenin, flanelastih predmetov in zlasti čevljev. Teh so že v letnem načrtu imeli premalo, saj je na otroka v starosti do 14 let prišlo povprečno 0,65 para.¹¹³⁹

In če je bilo v letu 1949 slabo, so načrti za leto kasneje napovedovali še slabše. Načrtovani letni kontingenti otroških oblačilnih predmetov so bili preizki.¹¹⁴⁰ Vzrok slabe preskrbe otrok z navedenimi predmeti ni bil le v pomanjkanju materiala, temveč tudi v odnosu proizvajalcev do njihove izdelave. Zaradi strahu, da ne bodo izpolnili plana, so se branili izdelovati otroške obleke ali čevlje. Težava je bila tudi v premagovanju ukoreninjenih navad. Veliko truda je bilo potrebno, da so okrajne zveze KZ sploh začele naročati tudi opremo za dojenčke. Važen korak naprej v organizaciji preskrbe otrok s tekstilom so bile posebne trgovine oziroma oddelki (do konca leta 1949 okoli 60) za dojenčke in noseče matere, ki so v veliki meri omogočili pravilnejšo razdelitev predmetov za otroke. Zelo iskano blago so v njih smeli prodajati le v zelo omejenih količinah: otrok je smel dobiti le en kos gumiranega platna letno.¹¹⁴¹

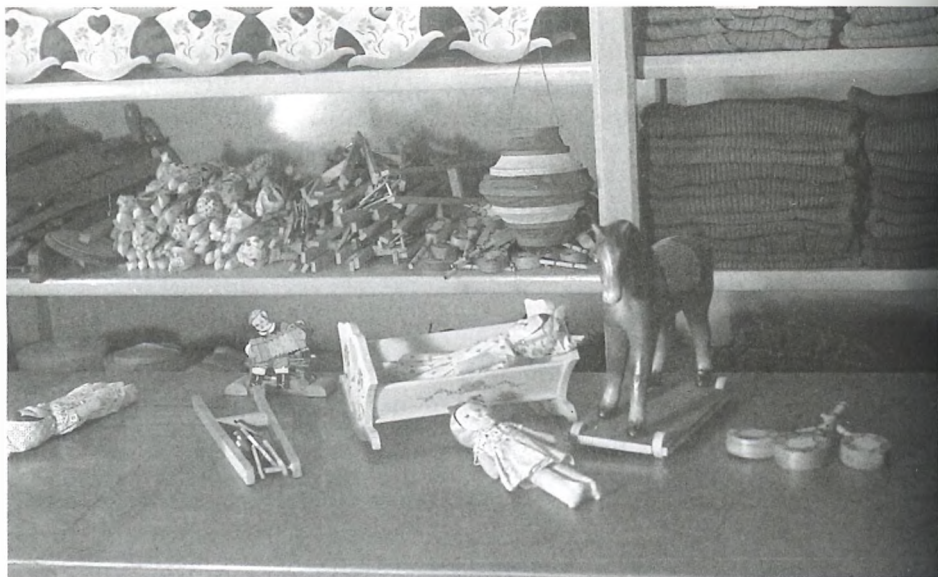
Zvezno ministrstvo je leta 1949 ukazalo vzpostavitev in širjenje mreže otroških mlečnih restavracij v večjih mestih ter industrijskih in rudarskih središčih. Okrajni in mestni LO so jih morali vzpostaviti v omenjenih krajih na osnovi 800 do 1.500 otrok na eno restavracijo. V večjih mestih so bili obvezani ustanoviti tudi posebno podjetje za njihovo preskrbo, ki bi s predmeti dopolnilne preskrbe prispevalo še k hrani v že obstoječih šolskih kuhinjah ter domovih igre in dela. V krajih, kjer teh podjetij ni bilo, so preskrbo otroških restavracij prevzela obstoječa okrajna ali mestna podjetja za promet z mlekom in mlečnimi izdelki. Preskrbovati jih je bilo potrebno z mlekom, jogurtom, maslom, smetano, sirom, medom, marmelado, jajci, bonboni, keksi, pecivom, sadjem, sadnimi sokovi in sirupi. V restavracijah je bilo dovoljeno postreči le otrokom do 14. leta.¹¹⁴² Pri organizaciji načrtovanih 56 mlečnih restavracij, ki so jih začeli ustanavljati junija 1949 (omenjeno številko so dosegli novembra) je največ pomagala AFŽ, v nekaterih okrajih je bila njihova edina skrbnica. Zanje je primanjkovalo prostorov. Upali so, da se bodo restavracije uveljavile in bodo postale dopolnilna preskrba otrokom, vendar so se že v začetku kazale razlike v njihovem delu, ponekod so bile namreč odprte le 4

¹¹³⁹ AS, MTP, šk. 14, 1022/14, Poročilo o preskrbi otrok v letu 1949, 30. januar 1950.

¹¹⁴⁰ Prav tam, Problemi otroške preskrbe za leto 1950, 1. februar 1950.

¹¹⁴¹ AS, MTP, šk. 18, 1227/18, Poročilo o delu MTP v letu 1949, 31. december 1949; prav tam, šk. 48, 2257/48, Prodaja predmetov v trgovinah in oddelkih za otroke in noseče žene, 15. april 1950.

¹¹⁴² AS, MTP, šk. 47, 2246/47, Navodila za ustanavljanje otroških mlečnih restavracij 27. maj 1949

Otroške igrače v trgovini Sneguljčica v Ljubljani, 1948 (MNZS, fototeka, št. 5197/17a)

ure dnevno.¹¹⁴³ Novembra 1950 so v njih imeli 33.000 obiskovalcev, izdali pa so 46.209 obrokov¹¹⁴⁴ (povprečno 1540 dnevno), kar kaže, da zanimanje zanje ni bilo veliko.

Otroci so bili deležni največjega števila priboljškov ob novem letu. Za praznovanje novoletne jelke so decembra 1949 priskrbeli 6 vagonov bonbonov in 4 vagonke keksov. Leta 1950 so za obdaritev otrok v okraje nakazali 115.000 m raznega blaga (ostankov) ter 34.000 naglavnih rut in žepnih robcev, štabi za organizacijo novoletne jelke v industrijskih središčih in mestih pa so prejeli 28,6 ton moke, 15 ton orehov in 5 ton sladkorja. Poleg stvari, ki so jim jih podarili, so mogli v tem času na mlečne nakaznice tudi kupiti 20 ton bonbonov. Za LRS je zvezno ministrstvo dodelilo 9.000 kg pomaranč in 19.900 kg limon. Minister je ukazal, na bodo pomaranče za otroke v največjih mestih in industrijskih središčih, limone pa predvsem za zdravstvene ustanove.¹¹⁴⁵

¹¹⁴³ AS, MTP, šk. 18, 1227/18, Poročilo o delu MTP v letu 1949, 31. december 1949 in mesečno poročilo o delu v novembru, s.d.; prav tam, šk. 14, Poročilo o organizaciji otroških mlečnih restavracij, 10. september 1949. Da bi poleg okrepčila nudile še vzgojno razvedrilo, so v njih morali imeti tudi vzgojne in otroške časopise, revije, šah ter razne otroške igre. »Na stenah naj bodo vzgojne in higijenske slike in parole (izreki maršala Tita o otrocih in sl.).«

¹¹⁴⁴ AS, MTP, šk. 50, 2288/50, Poročilo o preskrbljenosti otrok v mesecu novembru 1950, s.d.

¹¹⁴⁵ AS, MTP, šk. 18, 1227/18, Poročilo o delu MTP v letu 1949, 31. december 1949; prav tam, 1228/18, mesečna poročila v letnem poročilu MTP za leto 1950; prav tam, šk. 14, 1009/14, dopis zveznega MTP o dodelitvi kontingenta limon in pomaranč, 22. december 1949.

Tudi ostali naštetih priboljški so veljali le za mesta in industrijske kraje. Otroci kmečkega porekla so bili zanje prikrajšani, ker niso bili zajeti v zagotovljeno preskrbo. Tudi decembra leta 1950, ko so na osnovi odločbe zvezne vlade v okrajih morali razdeliti po 46,7 ton keksov in 24,4 ton bonbonov vsem otrokom, je bila tako. Že tako malenkostne količine so jim skorajda razpolovili. Otroci v zagotovljeni preskrbi so, glede na starost, dobili 10 dkg keksov in od 5 do 12 dkg bonbonov, »*vaški otroci*« pa po 5 dkg keksov in 7 dkg bonbonov.¹¹⁴⁶

Nosečnice

V sklop skrbi za preskrbo otrok je sodila tudi prioriteta preskrba nosečih in doječih žena. Poleg rednih dodatkov so tako kot otroci bile deležne tudi izrednih, ki so jih delili ob praznikih, ob tednu matere in otroka v juniju (bonboni in kekosi), dobivale pa so jih tudi, če so bivale v mestih ali industrijskih krajih (limone in pomaranče).

Na podlagi Odločbe o dodatni preskrbi novorojenčkov, nosečnic in porodnic in Odločbe o dodatni preskrbi doječih mater¹¹⁴⁷ je vsaka doječa mater z otrokom do 6. meseca njegove starosti (zajeta v zagotovljeno preskrbo in s potrdilom zdravnika, da doji) dobila dodatne nakaznice (MD karte). Prvo takoj po porodu na podlagi potrdila matičnega urada o rojstvu otroka, vsako naslednjo pa vsak mesec ob delitvi. V odločbi zveznega ministra za trgovino in preskrbo je bilo navedeno, da prejmejo doječe matere, ob izpolnjevanju naštetih pogojev, tudi dodatno preskrbo v predmetih zvezne zagotovljene preskrbe, in sicer (mesečno) 3.000 g moke, 500 g sladkorja, 400 g maščobe in 200 g mesa. Nakaznice MD so vsebovale poleg navedenega iz zvezne zagotovljene preskrbe tudi kupone s številkami, na katere so razpisovali predmete republiške dodatne preskrbe (mesečno): 15 jajc, 600 g surovega masla, 3.000 g mesa, 300 g sira in po 1/2 l mleka dnevno.¹¹⁴⁸ Ponekod so zaradi hudega pomanjkanja blaga zanje oblikovali posebne trgovine za oskrbo nosečnic in dojenčkov s tekstilom. Konec leta 1949 jih je bilo 8, oddelkov v okviru redne trgovske mreže pa okoli 60.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ AS, MTP, šk. 48, 2265/48, Novoletna jelka, 24. december 1950.

¹¹⁴⁷ UL FLRJ, št. 7/65 – 28. januar 1950 in UL LRS, št. 7/32 – 7. februar 1950.

¹¹⁴⁸ ZAC, MLO Trbovlje, šk. 12, 250/50, okrožnici OLO Trbovlje, poverjeništvo za TiP, 14. in 27. marec 1950.

¹¹⁴⁹ AS, MTP, šk. 47, 2245/47, okrožnica MTP o preskrbi nosečnic in dojenčkov, 15. april 1949; prav tam, šk. 18, 1227/18, Poročilo o delu MTP v letu 1949, 31. december 1949.

VIII. KAZNOVANJE PRESTOPKOV V ZVEZI S PRESKRBO

Omenjeno poglavje se ne more in se tudi nima namena spuščati v širši opis ali oceno kazenske zakonodaje in kazenskega postopka v zvezi s prestopki glede preskrbe v obravnavanem obdobju. Deloma zato, ker je na splošni¹¹⁵⁰ in konkretni¹¹⁵¹ ravni nekaj že storjenega, deloma zato, ker je za to pristojna pravna stroka. Vendar se ta opis temu ne more povsem izogniti, saj bi bila slika organizacije posameznih dejavnosti v sklopu preskrbe brez omembe kazenskih določil v predpisih in njihovega izvajanja nepopolna.

Kaznovalna politika v obravnavanem obdobju je bila le del udejanjanja načrtov vladajoče ideologije. V skladu z javno izraženo idejo o solidarnosti med mestom in vasjo in z naporu zoper okoriščanje z bojem jugoslovanskih narodov ter v skladu z ideološko usmeritvijo proti zasebnemu podjetništvu in kmetu so bile poteze oblasti naravnane v izredno togost in prav tako strogo¹¹⁵². Seveda je v tem času šlo za resnično pomanjkanje, v katerem je oblast morala poskrbeti za elementarne potrebe posameznika in družbe, in je bila strogo sodnikov pri obravnavi prestopkov, ki so slabšali dostopnost življenjsko pomembnih artiklov, nujna. Vendar zakonodaja in ukrepi na njeni podlagi v mnogih primerih kažejo, da je šlo tudi za zlorabljanje teh izrednih razmer za doseg ciljev vladajoče stranke. Tudi selektivno izvajanje kaznovalne politike je bilo usmerjeno v izvajanje splošnih načrtov oblastnih organov glede družbe in gospodarstva.

Odloki, ki so urejali preskrbo, so nastajali že med vojno in skladno z vojnim stanjem in izrednimi razmerami so bile tudi v njih določene kazni zelo enostavne in zelo stroge. V začetnem obdobju so to bile zaplemba blaga, ki je bilo predmet obravnave, popolna zaplemba premoženja in v težjih primerih tudi smrtna kazen,¹¹⁵³ v kasnejšem obdobju pa se je smrtna kazen umaknila in pojavil se je širši spekter sankcij od ukora, denarne kazni in prisilnega dela (poleg seveda še vedno obstoječe zaplembe premoženja).¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ Primer so dela Zdenko Čepič, *Revolucionarno sodstvo*, Zdenko Čepič et al., Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929 do 1955, Ljubljana 1995; Vodušek Starič, *Prevzem*; Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem, 1944–1951*, Celje 1995; isti, *Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem, Celje 1999*; Lovro Šturm, *Omejitev oblasti, ustavna izhodišča ustavnega prava*, Ljubljana 1998.

¹¹⁵¹ Primer je odločba Ustavnega sodišča št. U-I-67/94 (UL RS, 24/1996) glede uporabe ZNŠGS in ZTŠS.

¹¹⁵² Prinčič, *Načrtna*, str. 375–383; Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950, zbral in uredil dr. Lovro Šturm, Ljubljana 1995 (dalje: Šturm, *Ozadje*).

¹¹⁵³ Primeri so Odlok o obvezni prijavi zalog, 28. junij 1942; Odlok o prepovedi izvoza življenjskih potrebščin iz osvobojenega ozemlja, 10. avgust 1942; Odlok o maksimalnih cenah življenjskih potrebščin, 18. februar 1944. Makso Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana 1949, dokumenti s številko 44, 48 in 102.

¹¹⁵⁴ Primera sta Odlok o maksimalnih cenah življenjskih potrebščin, 15. junij 1944; Odlok o ureditvi cen življenjskih potrebščin in kaznovanju kršilcev, 23. avgust 1944. Prav tam, dokumenta s številko 145 in 149.

Po koncu vojne se je postavljalo vprašanje, ali so dejanja, ki so bila kasneje prepovedana po Zakonu o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarске sabotaže (ZNŠGS), ki pa so bila storjena med okupacijo, kazniva po tem zakonu ali po predpisih predaprilske Jugoslavije ali po okupatorskih predpisih. Vrhovno sodišče LRS je v nekem primeru, ki se je nanašal na špekulacijo na ozemlju bivše Ljubljanske pokrajine, podalo mnenje, da dejanje, ki je bilo kaznivo po osvoboditvi ter je bilo kaznivo po predpisih predaprilske Jugoslavije in po okupatorjevih predpisih, ni moglo biti nekaznivo zato, ker je bilo storjeno med okupacijo, ko še ni veljal kazenski predpis, ki je začel veljati po osvoboditvi. »Med okupacijo so izdale okupatorske oblasti predpise, ki so bili izdani deloma sploh v okviru navedenih predpisov predaprilske Jugoslavije, deloma pa so zasledovali vsaj posredno enake cilje. Čeprav so bili izdani ti okupatorski predpisi predvsem zaradi koristi okupatorja samega, so vendarle posredno varovali tudi domače prebivalstvo pred izkoriščevalci gospodarskih motenj, ki so redne posledice vsake vojne.« Če so bile med okupacijo motene samo koristi in gospodarski načrti okupatorja, takšna dejanja niso bila kazniva. Če pa je bilo s takim dejanjem oškodovano domače prebivalstvo ali celo preskrba osvobodilne vojske, je to bilo kaznivo, čeprav storjeno med okupacijo.¹¹⁵⁵

Zakonska podlaga kazenskega varstva izvajanja preskrbe

Prestopke proti predpisom, ki so uravnavali preskrbo v prvem povojnem času, so sprva kazensko obravnavali na podlagi določil v njih samih. Prva, ki je naštevala sankcije za izogibanje izpolnjevanja predpisov v zvezi s preskrbo, je uredba ministrstva o obvezni prijavi zalog življenjskih potrebščin iz sredine maja 1945. Kazni so bile določene v smislu odloka z dne 10. avgusta 1942, ki je določal zaporno kazen, kazen prisilnega dela ter delno ali celotno zablembo blaga.¹¹⁵⁶ Ko je septembra postalo očitno, da prijave niso popolne, je minister Vavpetič ponovno sklical predstavnike trgovcev in gostilničarjev in jih opozoril na posledice, ki bi jih utegnile doleteti zaradi izigravanja oblasti pri skrivanju zalog.¹¹⁵⁷ V juliju je bila izdana odločba o določanju cen, ki ni imela kazenskih določil, minister pa se je kasneje spominjal, da so predvideli stroge kazni. Ker je pisal po spominu, je verjetno mislil na ZNŠGS.

Ta zakon,¹¹⁵⁸ sprejet še pred osvoboditvijo Slovenije, je kot nedovoljeno špekulacijo obravnaval vsako gospodarsko delovanje, katerega namen je bil z izkoriščanjem izrednih okoliščin vojne in njenih posledic doseči nesorazmerno premoženjsko korist na račun ljudskih interesov. Podrobneje jih je opredelil kot vsako ravnanje, s katerim je skušal kdo s kopičenjem in prikrievanjem blaga, z opustitvijo prijave blaga, s prenehanjem, omejevanjem ali z

¹¹⁵⁵ Odločba vrhovnega sodišča LRS, Kpv 200/46 z dne 1. marca 1946; citirano po Ljudski pravnik, 1946, št. 2-3, str. 97-98.

¹¹⁵⁶ UL SNOS in NVS, 5/43 - 16. maj 1945.

¹¹⁵⁷ AS, Vavpetič, Trgovina, str.13.

¹¹⁵⁸ UL DFJ, št. 26/241 - 23. april 1945

zadrževanjem prodaje blaga doseči, da blago ne bi bilo v prometu ali da bi se mu zvišala cena. Zajeti so bili vsako prekoračenje cen preko meja dovoljenega; vsaka določitev cen višje od tistega zneska, ki je zagotavljal proizvajalcu in prodajalcu kraju, času in vsem drugim okoliščinam primeren dobiček; vsak dogovor z namenom zviševanja cen; vsak promet z blagom, ki ni ustrezal določeni ali zahtevani količini ali kakovosti; vsaka preprodaja ali uvedba nepotrebnega posredovanja v prometu z blagom, pomembnim za preskrbo; kupovanje blaga, pomembnega za preskrbo, na trgih ali na poti na trg z namenom preprodaje; poleg še nekaterih pa tudi vsi »*drugi primeri, podobni primerom v prednjih točkah*«.

Kot sabotažo je omenjeni zakon obravnaval vsako dejavnost oziroma opustitev dejavnosti, ki je imela namen ovirati, onemogočiti ali ogroziti pravilno in hitro poslovanje gospodarskih in prometnih podjetij ali kmetijskih gospodarstev, kot tudi vse tisto, kar bi moglo škoditi interesom ljudskega gospodarstva ali državne gospodarske politike. Kot nekaj primerov dejavnosti, ki jih je zakon obravnaval kot sabotažo, navedimo: poškodovanje, uničenje ali odstranjevanje naprav, sredstev za proizvodnjo, surovin, polizdelkov in dokončanih izdelkov; dajanje netočnih in nepopolnih podatkov oblastem o dejanskem stanju zalog blaga; poškodovanje ali uničenje setve, žetve ali sploh kultur na kmetijskih gospodarstvih; neizpolnjevanje dolžnosti pri vodstvu in kontroli podjetij (trgovin) ali kmetijskih gospodarstev z namenom oškodovanja interesov proizvodnje ali spodkopavanja avtoritete državne oblasti; poškodovanje, uničenje ali odstranitev inventarja, pridelkov in gospodarskih objektov na kmetijskih gospodarstvih; odtujevanje ali prikrivanje surovin in ostalih sredstev za proizvodnjo z namenom zaustaviti ali omejiti proizvodnjo podjetij ali kmetijskih gospodarstev; zavestno izvajanje kmetijskih del v nasprotju s predpisanim načrtom ali v nasprotju z odredbami pristojnih oblasti ali opuščanje takih opravil; grobo zanemarjanje varovanja in vzdrževanja proizvodnih sredstev, surovin, kmetijskega in drugega inventarja, polizdelkov in izdelkov; kopičenje surovin in drugih proizvodnih sredstev ter polizdelkov in izdelkov z namenom oviranja prometa s tem blagom, zopet pa so dodani še »*drugi primeri, podobni primerom v prednjih točkah*«.

Dejanja nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže so bila po tem zakonu kazniva, če so bila storjena zavestno ali zaradi velike malomarnosti. Glede na teža dejanja je zakon zanje predvideval denarno kazen, prisilno delo od enega meseca do 10 let, zaplembo gospodarskega ali prometnega podjetja ali kmetijskega gospodarstva ali posameznega dela obsojenčevega imetja in smrtno kazen. Slednja je bila predvidena v težjih primerih, kadar bi storilec ravnal izrazito brezobzirno proti ljudskim interesom ali bi v zlobnem naklepu prizadejal veliko škodo.

Zakon je naložil KLO, v katerih se je »*pojaviła potreba po pobijanju špekulacije*,« naj ustanovijo komisije s po tri do pet člani iz vrst potrošnikov ter svojih

LIJDSKA OBLAST NE TRPI ŠKODLIJIVCEV

Mi znašamo za skupnost - špekulantske miši, ki bi rade razpašale v svoje privatne luknje. bodo novi ljudski govori pometli iz naših kašč

Časopisje je preganjalo resnične in domnevne škodljivce

Kje so vzroki, da v okolici Celja odkupijo tako malo mleka

Mleko je zelo važno živilo in kot tako predmet najhujše potrošnje. Kljub temu, da so v okraju Celje-okolica že prosegli predvojno stanje živine, pa je prav danes v času najboljše mlečne sezone, oddaja mleka padla, da kraji ki jih oskrbuje z mlekom okraj Celje-okolica ne dobivajo zadosti istega in tako opravice ne dobivajo predpisanih količin.

Še pred nedavnim so v okraju oddajali kmetje od skupno predvidene količine le 41 %, medtem ko je v mestu Celju stanje še slabše in oddajajo kmetje le 31 % po planu določenih količin mleka.

Okrajni ljudski odbor je februarja sestavil prvi plan oddaje mleka. Ko pa je ponovno pregledal potrebe na podlagi izdanih mlečnih izkaznic za dojenčke in starčke in druge opravice je prav tako kakor drugi kraji pristopil k ponovni obvezi oddaji mleka. Takoj ko je bil plan obvezne oddaje dostavljen krajevnim ljudskim odborom, smo lahko ugotovili, da je večina istih zelo površno pristopila k izpolnitvi svoje naloge. Krajevnim ljudskim odborom so prav posebno pri oddaji mleka vse preveč naselili govornicam nekaterih nezavednih kmetov, da krave ne molzejo da nimajo zadostne krme itd. Kljub večkratnim konferencam in stalnem tolmacenju aktivistov, sedaj pa še ob pomoči delavcev, ki so odšli po vaseh, da bi pomagali aktivistom doseči večji dotok mleka v industrijske in zdravstvene centre, akcija še ne dosega zadovoljivih uspehov.

Ce pregledamo kako je potekala oddaja mleka pozimi ob suhi krmi a za kmetje za isto dobivali kome vidimo, da se je dnevo odkupilo na teritoriju okraja 12 do 15.000 litrov mleka. V tem času pa so krmili krave z zeleno krmo in bi moral dotok mleka doseči dosti boljše nivoje, upotajvamo, da znaša dotok mleka le 3 do 4.000 litrov.

kaj takih saboterjev je bilo dosedaj že kaznovanih z denarno kaznijo do 50.000 dinarjev.

Po razrezkih ki so jih izstavili krajevnim ljudski odbori posameznim gospodarstvom, smo ugotovili, da so v nekaj primerih isti štitiili vaške bogataše seveda na račun malih kmetov. Nekaj takih primerov nam bo osvetlilo vzroke zakaj odkup mleka ne dosega zadovoljive višine. Predsednik Krajevnega ljudskega odbora št. Vid pri Grobelnem, ki je sam vodil akcijo za odkup mleka je obremenjeval kmete ki imajo po 2 ha zemlje s 600 do 800 l obvezne oddaje, medtem ko je sam sebi predpisal le 500 litrov, kljub temu, da je lastnik 8 ha obdelovalne zemlje. Isti slučaj je tudi v Ponikvi pri

Grobelnem, kjer so dobili kmetje z nad 20 ha obdelovalne zemlje obremenitev za 600 do 1.000 litrov, dočim posestniki, ki imajo do 5 ha obdelovalne zemlje prav toliko. Več podobnih primerov je tudi v krajevnih ljudskih odborih Grobelno, Sljivica, Zusem, Rifornik, Petrovče, Prekopa, Sv. Jurij ob Taboru in še nekaj drugih.

Da bo odkup mleka pravilno potekal, bo treba prvenstveno še več političnega dela in prepričevanja, toda kjer to ne bo uspelo, bo pa treba s strogiimi ukrepi navaditi špekulante in jim dokazati, da njih ljudstvo ki je na oblasti, že se upirajo njegovi volji lahko tudi zdrobi. Kontrola nad izvajanjem odkupa in razbitjem planov oddaje mleka, bi bila važna naloga grup ljudske inspekcije pri odborih Osvobodilne fronte s pomočjo katerih bi nam bilo dosti lažje izločiti in razkrinkati vse tiste špekulante in saboterje, ki zavirajo reden odkup mleka.

V Celju je bilo kaznovanih 31 špekulantov, ker niso oddajali mleka

Od strani naših potrošnikov večkrat čujemo kritiko, da nimajo dovolj mleka, ter da dojenčki ne dobijo tisto, kar jim pripada. Vzrok temu je, ker razni kmetje-spekulanti ne oddajajo mleka, temveč ga raje krmijo doma svojim prašičem. Ti kmetje ne vidijo, da se je stanje spremenilo, da naša država koraka k novim ciljem, v novo bodočnost, ker ne sme biti več izkoriščanja človeka po človeku, kakor si oni zamišljajo. Primer, kakor znanjo izkoriščati, se je zgodil pred kratkim na našem trgu, ko je neki kmet prinesel zelenko mleka na trg ter ga prodal po 60 din litra. Jasno je, da tako stanje naša oblast ne bo trpela ter bo proti vsem tem krivcem najstrojše postopala.

Ce pogledamo predpis oddaje mleka v letu 1949 ter kako nekateri kmetje mleko oddajajo, bomo videli, da so med njimi takšni elementi, ki se z današnjim

oddal predpisane količine mleka, z 20.000 din.

16. Trobiš Jože, kmet iz Pečovnika 18, ker ni oddal predpisane količine mleka z 10.000 din.

17. Ocvirk Jože, Košnica št. 5, ker ni oddal predpisane količine mleka z denarnomo kaznijo 45.000 din.

18. Dojenc Marjia iz Košnice št. 3, ker ni oddala predpisane količine mleka s 30.000 din.

19. Majer Ivan, kmet iz Košnice št. 9, ker ni oddal predpisane količine mleka s 40.000 din.

20. Pianišček Ivan, kmet iz Košnice št. 13, ker ni oddal mleka z 10.000 din.

21. Vrečar Melhijor, kmet iz Košnice št. 7, ker ni oddal niti litra mleka z 10.000 din.

22. Rebov Jakob iz Košnice št. 14, ker ni oddal mleka s 5.000 din.

23. Božič Stanico, Poluje šte. 11, ker ni oddal mleka z 20.000 din.

članov ali uslužbencev. Te komisije so morale skrbeti za odkrivanje nedovoljene špekulacije in za uvedbo postopka proti osumljencem. Imele so pooblastilo, da tudi same zasežejo življenjske potrebščine, ki so bile predmet špekulacije, če niso presegli vrednosti 5.000 dinarjev, in izreka denarne kazni v višini do 2.000 dinarjev. V primerih, pri katerih je komisija prišla do sklepa, da bi bilo potrebno krivca zaradi strožje kazni izročiti pristojnemu sodišču, je temu izročila ves predmet. K hitrosti postopka je prispeval tudi pritožbeni rok na sklep komisije, ki ga je prizadeta stran mogla vložiti na pristojnem sodišču v roku treh dni, pritožba pa ni odložila izvršitev kazni. Tudi pri pritožbi na sodbo sodišča prve stopnje (v 8 dneh) se izvršitev obsodbe praviloma ni odložila – razen v primeru smrtne kazni in kadar bi zaradi izvršitve za obsojenca mogla nastati nepopravljiva škoda.

Komisija, ki je delovala v Celju, je od nastanka 29. septembra do 12. oktobra izdala 13 odločb, od katerih se jih je kar 12 nanašalo na prekupčevalce z juga. Vsem je zaplenila predmete preprodaje, izrekla pa je le denarne kazni (največkrat po 500, sicer še po 100 in 1000 dinarjev). V okolici so delovale komisije le še v Gornjem Gradu, Šoštanju, Slovenj Gradcu in Šmarju pri Jelšah. Skoraj tri mesece kasneje sta v celem novomeškem okrožju delovali le dve.¹¹⁵⁹

Prvi slovenski predpis, ki se je glede kaznovanja kršiteljev svojih določil skliceval na ZNŠGS, je odredba ministrstva o začasnih cenah za govejo klavno živino in prodajnih cenah mesa z dne 25. julija 1945.¹¹⁶⁰ Tudi pri skoraj vseh naslednjih predpisih glede preskrbe je bilo tako. V zveznem merilu je bil ZNŠGS prvič uporabljen že v začetku maja.¹¹⁶¹ Po začetku veljavnosti temeljnega zakona o prekrških januarja 1948 so v predpise glede preskrbe vnesli določilo, po katerem so prekrške, če niso bili sodno pregonljivi, kaznovali IO OLO ali MLO.¹¹⁶²

Po dobrem letu veljavnosti je ZNŠGS 12. julija 1946 zamenjal nov Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (ZTŠS). Ta je prinesel večje spremembe starega zakona, predvsem omilitve na področju določb glede špekulacije. Navajal je tri skupine kaznivih dejanj, katerih razporeditvi v zakonu je ustrezala tudi teža zanje predpisanih kazni: za nedovoljeno trgovino so bile najlažje, medtem ko so špekulacijo in sabotažo obravnavali ostreje, in sicer drugo spet ostreje kot špekulacijo. Pojem špekulacije je novi zakon zožil, ker je vrsto kaznivih dejanj opredelil kot nedovoljeno trgovino. Pri tem je šlo za dejanja, storjena iz malomarnosti; zakonodajalec je spoznal, da je za špekulacijo potreben namen, zato je novi zakon takšna dejanja vključil pod nedovoljeno trgovino, kot špekulacijo so

¹¹⁵⁹ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 16, dopis OO OF Celje, 22. oktober 1945; prav tam, mapa 32, oddelek za notranje zadeve okrožja Novo mesto, 18. december 1945.

¹¹⁶⁰ UL SNOS in NVS, št. 24/184 – 25. julij 1945.

¹¹⁶¹ UL DFJ, št. 30/275 – 4. maj 1945.

¹¹⁶² Primer UL FLRJ, št. 30/251 – 6. april 1949.

obravnnavali le dejanja *»zelo nevarna za družbo«*. Prej je bilo njeno področje neomejeno, obsegalo je vsako gospodarsko dejavnost in vse vrste blaga. Novi zakon je kot špekulacijo opredeljeval le kopičenje zalog in preprodajo, a ne vsega blaga, temveč le živil in predmetov široke potrošnje. Za gospodarsko sabotažo je zakon opredeljeval vsako dejanje oziroma opustitev z namenom, da bi se oviralo, ogrozilo ali onemogočilo pravilno in hitro poslovanje državnih, združenih in zasebnih gospodarskih in prometnih podjetij ali kmetijskih gospodarstev, kot tudi vsako dejanje, katerega cilj je bilo oškodovanje interesov ljudskega gospodarstva ali ogrožanje državne gospodarske politike.

Kazni za nedovoljeno trgovino so bile določene do največ enega leta zavora ali 20.000 dinarjev ob zaplembi predmeta nedovoljene trgovine; za špekulacijo so bile kazni višje, od najmanj pol leta zavora, z možnostjo delne ali popolne zaplembe premoženja ter izrekom smrtne kazni za dejanja s hujšimi posledicami, storjena med vojno ali v vojni nevarnosti. Gospodarska sabotaža je mogla storilca pripeljati v zapor za najmanj pol leta, če pa je sodišče menilo, da je dejanje storil s *»posebno brezobzirnostjo zoper interese ljudstva ali države ali je v zlobnem namenu prizadejal posebno veliko škodo,«* ga moglo zapreti za najmanj 15 let, mu hkrati določiti prisilno delo, lahko pa ga je obsodilo tudi na smrt.¹¹⁶³

Omenjeni zakon so razlagali kot okvir, znotraj katerega so lahko našli svoj prostor različni tipi dejanj, tedaj obravnavani kot škodljivi in nevarni. Zakon je našteval manjše ali večje število posameznih dejanj ali opustitev, ki naj bi se šteli kot kazniva dejanja nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije ali gospodarske sabotaže, vendar ti tipi v zakonu niso bili naštetni vsi, ampak le kot primeri. Ta posebnost zakona je omogočila, da se je nanj takoj oprlo veliko predpisov s področja gospodarstva. Tako je samo do decembra 1946 izšlo 43 zakonov, uredb in drugih pravnih predpisov, katerih kršitve so kaznovali po tem zakonu.¹¹⁶⁴

Razvoj gospodarstva in ustalitev gospodarskih dejavnosti ter tožilska in sodna praksa so omogočili, da je kazenski zakonik iz leta 1951 odpravil nedoslednost, ki se je kazala v omenjeni nedefiniranosti kaznivih dejanj ZNŠGS in ZTŠS. Pri njegovem sestavljanju so že mogli oblikovati zbirko natančno določenih tipov kaznivih dejanj tudi v zvezi s preskrbo. Ta so bila obravnavana v 19. poglavju KZ kot del kaznivih dejanj zoper ljudsko gospodarstvo.¹¹⁶⁵ Kot taka so bila določena nedovoljena špekulacija (katere opredelitev je bila zelo podobna tisti v ZNŠGS iz leta 1945), kratenje ali omejevanje zagotovljene preskrbe, neizpolnitev obvezne oddaje kmetijskih pridelkov, dajanje krivih

¹¹⁶³ UL FLRJ, št. 56/382 – 11. julij 1946.

¹¹⁶⁴ Ljudski pravnik, 1951, št. 7-9, str. 309–310.

¹¹⁶⁵ UL FLRJ, št. 13/134 2. marec 1951. Več o poglavju o kaznivih dejanjih zoper gospodarstvo v KZ in Ljudski pravnik, 1951, št. 7-9, str. 309–346. KZ, ki je začel veljati februarja 1948 (UL FLRJ, št. 106/776 – 4. december 1947), je vseboval le splošni del, brez navedb posameznih kaznivih dejanj.

podatkov v zvezi z oddajo in umetno povečevanje teže oddanih pridelkov, zanemarjanje obdelave zemlje in vzreje živine ter povzročanje škode v kmetijstvu.

Odkupi so v netržnem, načrtnem gospodarstvu povojne Jugoslavije imeli zelo pomembno vlogo. Od uspešnosti njihove izvedbe je bila odvisna preskrba industrijskega in mestnega prebivalstva ter industrije. Zato so bili obvezni odkupi urejeni in zavarovani s podrobnimi zakonskimi predpisi, uredbami in navodili. Po eni strani so posegali v individualna gospodarstva, po drugi strani so dajali upravnim organom veliko dela, kadar pa kmetje niso izpolnjevali svojih obvez, so v veliki meri zaposlovali tudi preiskovalne organe, javna tožilstva in sodišča.

Po tedanjem pojmovanju se krivda kmeta, ki ni oddal nekaj kilogramov pridelka, ni končala s tem. Oblast je poudarjeno opozarjala tudi na upoštevanje dejstva, da so zaradi tega njegovega odnosa ljudje ostali brez preskrbe in da je s tem bila ogrožena proizvodnja. Motila pa jo je tudi možnost, ki se ni skladala z idejami, ki jih je imela glede gospodarske in s tem družbene moči kmetov. Zaradi neizvrševanja planov odkupov se je namreč pojavljalo več nezaželenih učinkov. Kmetje, ki so prodali blago (*»špekulirali«*) izven okvirov obveznega odkupa, so pridobivali večje količine denarja in s tem se je njihova kupna moč povečevala v večji meri, kot je bilo predvideno. Kupna moč mestnega prebivalstva se je istočasno zniževala, saj so se sredstva prelivala na vas. Kmetov standard je rasel na račun mestnega prebivalstva, zato je izgubljal interes, da bi pripeljal več blaga na trg. Zadovoljil se je s tem, da je mestno prebivalstvo samo prihajalo k njemu in mu za pridelke plačevalo več kot država. Kmet se je tako pojavil na trgu kot povpraševalec po industrijskih predmetih. Zato je tem cena na prostem trgu zrasla, ker pa so bili njihovi kupci ne samo kmetje, temveč tudi delavci in uslužbenci, so bili tako prizadeti tudi slednji. Posledično so na trgu hitreje rastle cene kmetijskim pridelkom kot industrijskim izdelkom.

Kljub temu, da je bilo časopisje polno zapisov o potrebnosti *»zapiranja škarij«*, to je zmanjševanju razkoraka med nizkimi cenami kmetijskih pridelkov in višjimi cenami industrijskih pridelkov, je v dokumentih ostalo zapisano tisto, kar je oblast resnično želela. To pa so bile čim večje količine čim cenejših kmetijskih pridelkov. Zato je rast njihovih cen obravnavala kot nevarnost, ki *»ima nadaljnje škodljive gospodarske posledice. Zato je kaznovalna politika z eventualnim odvzemom možnosti nadaljnje špekulacije oziroma sabotaže tudi z odvzemom gospodarske baze, t.j. celokupnim premoženjem, utemeljena.«*¹¹⁶⁶

V zveznih in republiških uredbah, ki so predpisovale pogoje obveznih od-
daj kmetijskih pridelkov, so kazenske določbe v začetku kot predpis, ki bi
bil uporabljen v primeru kršitve, navajale ZNŠGS/ZTŠS. Po uvedbi upravnega
kaznovanja so uredbe same prinašale višino kazni, ki jih je bilo moč izreči v
tem postopku. Leta 1950 pa so z zvezno temeljno uredbo o odkupu kmetij-
skih pridelkov in z dopolnjujočo republiško glede obveznih odkupov uvedli
obvezno kazensko varstvo, ker sta obe uredbi določali, da IO KLO mora ova-
diti kmeta, ki ne izpolnjuje obveznosti v določenem roku, javnemu tožilstvu
zaradi uvedbe kazenskega sodnega postopka. Ista določba je bila del istoi-
menskih uredb tudi v letu 1951.¹¹⁶⁷ V času od septembra 1950 do odprave za-
dnje obveze glede odkupa kmetijskih pridelkov leta 1952 torej neizpolnjene
obvezne oddaje niso mogle biti upravni prekršek, temveč vedno sodno ka-
znivo dejanje nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije ali gospodarske
sabotaže po ZTŠS, po začetku veljavnosti posebnega dela KZ 1. julija leta 1951
pa po njegovih določilih.

Upravno kaznovanje

Pravico predpisovati in izrekati kazni za kršitve svojih predpisov so upravni
organi imeli po Splošnem zakonu o ljudskih odborih iz leta 1946. Kazni so
bile dokaj visoke, še KLO na dnu razporeditve je smel izreči odvzem prostosti
ali prisilno delo v trajanju enega meseca ali denarno kazen do 1.500 dinar-
jev.¹¹⁶⁸

Te določbe so veljale do srede januarja 1948, ko je začel veljati temeljni zakon
o prekrških, ki je določil, da smejo določati prekrške in zanje predpisovati
upravne kazni le državni organi, ki jim je dajal omenjeni zakon to pravico. To
so s svojimi odloki smeli poleg ostalih tudi okrajni in krajevni ljudski odbori,
vendar le v tistih vprašanjih, glede katerih so smeli samostojno odločati, t.
j. le v vprašanjih lokalnega pomena. Po tem zakonu so smeli organi uprave
predpisati upravne kazni opomina, ukora, denarno kazen (v višino do 500 di-
narjev v KLO in v višini do 2.000 v OLO), poboljševalno delo (do 10 dni v KLO
in do 20 dni v OLO), kazni odvzema predmeta prekrška, izгона in odvzema
prostosti pa le višji organi ali organi pravosodja. Prekrške in kazni zanje so
smeli določati le z odloki.¹¹⁶⁹ Glede predpisovanja upravnih kazni je za KLO
obstajala še ena omejitev: predpisovati so jih smeli le v tistih zadevah iz svoje
pristojnosti, ki jih je določal republiški zakon. V Sloveniji je to vprašanje urejal
Zakon o pristojnosti Krajevnih ljudskih odborov za predpisovanje upravnih
kazni.¹¹⁷⁰ Na področju trgovine so bili pristojni za odpiralni čas trgovskih lo-
kalov ter za vzdrževanje reda na trgih in krajevnih sejmiščih. KLO niso smeli

¹¹⁶⁷ UL FLRJ, št. 53/480 – 5. september 1950 in št. 38/370 15. avgust 1951 ter UL LRS, št. 29/168 – 16.
september 1950 in št. 30/148 – 3. september 1951.

¹¹⁶⁸ UL FLRJ, št. 43/288 – 24. maj 1946.

¹¹⁶⁹ UL FLRJ, št. 107/789 – 4. december 1947 in Splošni zakon o ljudskih odborih, UL FLRJ, št. 49/410 – 6.
junij 1949.

¹¹⁷⁰ UL LRS, št. 1/3 – 3. januar 1949.

določati prekrškov o vprašanih, ki so bila splošnega pomena (npr. odkup), kot tudi ne v vprašanih, ki so sicer bila lokalnega pomena, pa so že bila urejena s predpisi višjih organov. KLO in njihovi organi pa so smeli izrekati tudi kazni, ki so jih predpisali odloki OLO ali zakoni in uredbe drugih organov oblasti. Takšen primer so bile komisije pri KLO, ki so delale po ZTŠS. Njihova pristojnost je segala do 1.000 dinarjev denarne kazni. Ker pa so skoraj vsi zvezni in republiški gospodarski predpisi predpisovali upravne kazni za kršitelje, je bilo težišče upravnega kaznovanja na okrajnih izvršilnih odborih. Ti, kot tudi oblastni, mestni ali rajonski, so praviloma prepuščali izdajanje odločb o prekrških posebni komisiji za prekrške.¹¹⁷¹

Komisije, ki jih je predvideval ZTŠS, so nastale v več krajih, vendar se, z nekaj izjemami, dela niso lotile resno. Javno tožilstvo je bilo nezaupljivo do njihovega dela in je naročalo, naj bdijo nad morebitno podporo špekulantom v njih.¹¹⁷² Tudi v kasnejših letih so bili tožilci nezadovoljni z njihovim delom. Tako so jim tudi leta 1948 namenili veliko kritičnih besed zaradi nezadovoljstva z njihovim delom. Ponekod jih sploh niso ustanovili, kjer pa so obstajale, niso bile dejavne. Primerov nedovoljene trgovine in špekulacije niso odkrivale same, temveč so le reagirale na prijavo. Pri kaznovanju so ravnale pristransko in so strožje kaznovale posameznike, ki so prihajali iz drugih krajev, njihove kazni so bile tudi sicer nepravilne in še to skoraj izključno denarne. Bolje so poslovale le komisije po večjih mestih. Zaradi takega stanja so tožilci predlagali ukinitvev teh komisij in njihovo strnitev v okrajih.¹¹⁷³

Poleg navedenih in komisij za prekrške so bile za kaznovanje izven sodnega postopka pristojne tudi okrajne notranje uprave. Tudi pri njih opazimo personalno povezanost s komisijami po ZTŠS. Pri kaznovanju prekrškov s strani notranjih uprav je bila praksa, da so te predhodno pošiljale osnutke kazenskih odločb na MNZ in jih šele po njegovem pregledu dostavljale kršiteljem.¹¹⁷⁴

Splošni usmeritvi pritiska na velike kmete moremo – zlasti pa v letu 1949 – slediti tudi v upravnem kaznovanju. Tu so kazni izrekli v glavnem zaradi neoddane živine in najvišje kazni (nad 20.000 dinarjev) so doletele velike kmete.¹¹⁷⁵ V drugi polovici leta se je povečal obseg primerov v upravnem kaznovanju, hkrati pa odstotek velikih kmetov v teh postopkih in tožilstva so sledeč mnenju, da *»utegnejo biti med temi primeri tudi taki, ki glede na socialni položaj storilca izkazujejo večjo družbeno nevarnost«*, nadzirala delo

¹¹⁷¹ Več o tem v citiranih prepisih in v Ljudski upravi, 1948, št. 4-5, str. 215–216; 1949, št. 3-4, str. 150; 1950, št. 11, str. 443–445.

¹¹⁷² AS, MTP, šk. 59, šte. 2506/59, Okrožnica ministra za notranje zadeve, 24. november 1945; prav tam, JT, šk. 2, mapa ON 1946, dopis oddelka za splošni nadzor, 25. oktober 1945.

¹¹⁷³ AS, JT, šk. 4, Poročilo o pregonu kaznivih dejanj nedovoljene trgovine in špekulacije vbruarju 1948, 3. marec 1948.

¹¹⁷⁴ Šturm, Ozadje I, str. 260–261, Koordinacijska konferenca pri okrožnem JT Celje, 29. april 1948.

¹¹⁷⁵ AS, JT, šk. 4, Poročilo o gospodarskem kriminalu za mesec junij 1949, 20. julij 1949.

OLO in preudarjala, ali ne bi omenjeni zato sodili pred sodišča. V skladu z mnenjem, da morajo upravne kazni ustrezati socialnemu položaju storilca, so tožilstva posredovala v primerih, ko so OLO proti manjšim kmetom dosegali visoke denarne kazni.¹¹⁷⁶ Konec leta 1950 so zaradi težav v odkupu zaosttrili kaznovalno politiko glede obvezne oddaje. Kot že rečeno, so opustili upravno kaznovanje in vse primere – če so se pokazali znaki kaznivih dejanj, obravnavali pred sodiščem. Upravno kaznovanje naj ne bi bilo dovolj učinkovito, poleg tega pa naj bi poudarek na upravnem kaznovanju (s prehitrimi in prepovršnimi postopki) »bil znak slabo razvite demokracije«.¹¹⁷⁷

Uporaba kazenskih predpisov pri prestopkih zoper izvedbo preskrbe

V Sloveniji je ministrstvo od začetka poslovanja imelo v svojem okviru oddelek za kontrolo in organizacijo, ki je med drugimi imel nalogo spremljanja pojavov črne borze in špekulantstva. Ta je delo opravljal in odkrite primere prijavljal tožilcem. Vendar ta dejavnost še ni bila načrtna, ker so se v začetnem obdobju morali ukvarjati še z organizacijo odsekov po okrožjih in krajih. Poleg tega še ni bilo podrobnih navodil in koordinacije v delu različnih delov uprave. Lokalni organi so se pritoževali nad organi notranje uprave, predvsem nad LM, da je plenila blago ali oteževala promet tudi v primeru, ko ni šlo za blago (npr. vino), ki bi spadalo pod načrtno razdeljevanje.¹¹⁷⁸

V prvem času po osvoboditvi, do približno julija ali avgusta, je bilo v Sloveniji malo primerov črne borze. Vzrok za to gre iskati v povišanih obrokih živil za prebivalstvo in v rednem delovanju preskrbovalnega aparata, morebitni špekulanti pa naj bi se tudi bali zagroženih kazni. To se je končalo, ko so približno v tem času začeli v Slovenijo prihajati ljudje iz južnih republik Jugoslavije in začeli preprodajati različno blago. Stvar je poslabšalo še dejstvo, da so se v septembru pojavile prve težave v preskrbi, ker so začele izostajati pošiljke UNRRA-e, iz Vojvodine pa zaradi nepopolne organizacije osrednjih institucij preskrbe, ki niso bile popolnoma kos svojim nalogam, ni bilo mogoče dobiti vse potrebne količine. Predlagano je bilo, da bi pri veletrgovcih kaznovali nekaj špekulantov in s tem pokazali, da držijo besedo.¹¹⁷⁹

Torej se je od avgusta dalje, z zaostrovanjem prehrabnega položaja, povečal obseg črnohorzijanstva in špekulacije. Minister Vavpetič pa je dejal, da je ob obiskih Beograda ugotovil, »da je nediscipliniranosti, nereda, nezakonitosti, črnohorzijanstva in špekulanstva neprimerno več v drugih krajih, kot pa je bilo v Sloveniji«.¹¹⁸⁰ Zavedal pa se je želje kmeta, da v času pomanjkanja kmetijskih in industrijskih predmetov, ko je cena slednjih sorazmerno večja od prvih, »zadržuje svoje pridelke, jih skriva pred odkupom ter jih skuša prodati

¹¹⁷⁶ Prav tam, Poročilo o gospodarskem kriminalu za mesec november 1949, nečitljiv datum, 1949.

¹¹⁷⁷ Šturm, Ozadje II, str. 480–482, Poročilo okrajnega sodišča Celje, 4. december 1950.

¹¹⁷⁸ ZAC, KLO Čeče, šk. 1, okrožnica okrajnega odbora OF Trbovlje, odsek za notranje zadeve, junij 1945.

¹¹⁷⁹ AS, MTP, šk. 10, št. 700/10, Zapisnik sestanka na MTP, 11. julij 1945.

¹¹⁸⁰ AS, Vavpetič, Preskrba, str.15.

na črno«. Septembra so začeli z akcijami proti črni borzi najprej v Ljubljani, nato so poslali miličnike v Maribor, a so jim tamkajšnji funkcionarji oteževali delo. Kršitelje so prijavljali javnemu tožilcu, a z majhnim uspehom, ker naj bi sodišča določala premile kazni.¹¹⁸¹ Črno borzo so zaznavali zlasti v delavskih središčih, saj so delavci z relativno visokimi zaslužki mogli preplačevati kmečke pridelke.¹¹⁸²

Konec oktobra je javni tožilec mesta Ljubljana opozoril, da že dva meseca opažajo prihod velikega števila ljudi iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Srbije in drugih delov Jugoslavije v Slovenijo. Ti so s seboj prinašali velike količine masti, masla in drugih živil, ki so jih v Sloveniji zamenjevali za tekstilne in usnjarske izdelke. Sprva so nanje gledali kot na siromašne ljudi, ki svoj boren prihranek skušajo zamenjati za stare obleke. Vendar so kmalu ugotovili, da se pod to navidezno zamenjavo živil za rabljene predmete skriva črna borza. Izkazalo se je, da ti ljudje niso bili tako revni, saj so nekateri poleg blaga prinašali s seboj še po 10.000 ali 20.000 dinarjev, s katerimi so potem na črno kupovali blago, ki je bilo pod zaporo oziroma na nakaznice. Ugotovili so tudi, da republike, iz katerih so ti ljudje prihajali, niso njihovega prometa le tolerirale, temveč so ga še spodbujale, saj so jim izdajale uradna dovoljenja, da smejo racionirana živila nositi v Slovenijo. To so namreč obravnavali kot obljubljeni deželo, kjer je vsega na pretek, kar se je pokazalo tudi v njihovih pretiranih zahtevah pri menjavi živil za obleko. Nezadovoljstvo nad temi ljudmi iz drugih republik so ljudje izražali na množičnih sestankih.¹¹⁸³ Vendar je bil v razmerah pomanjkanja življenjskih potrebščin in maksimiranih cen razvoj črne borze povsem normalen.

S tovrstnim nedovoljenim trgovanjem pa se niso ukvarjali le tisti, ki so s tem namenom pripotovali v Slovenijo, temveč so tudi tam nastanjeni vojaki in njihovi sorodniki, ki so jih obiskovali, čedalje pogosteje kupovali velike količine dostopnega industrijskega blaga. Sami so se hvalili domačinom, da jih bodo lahko doma prodali po trikrat do petkrat višji ceni.¹¹⁸⁴

V tem času je bila v veljavi republiška uredba o prevažanju in prenašanju blaga, s katero je bil prepovedan vsak iznos blaga brez dovoljenja iz Slovenije,¹¹⁸⁵ prav tako pa odlok zveznega ministrstva o prevažanju oziroma prenašanju kontroliranih predmetov iz kraja v kraj. Vsi potniki so morali za prenos blaga, ki je sodilo pod načrtno razdeljevanje in potrošnjo, imeti dovoljenje pristojnega mestnega oziroma krajevnega NO, razen za prenos živil do 5 kilogramov,

¹¹⁸¹ AS, Vavpetič, Trgovina, str.13.

¹¹⁸² AS, CK KPS, šk. 36, mapa 1080, Zapisnik 8. sestanka komisije za ekonomsko politiko pri CK KPS, 31. oktober 1945.

¹¹⁸³ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 17, prepis dopisa JT, 29. oktober 1945.

¹¹⁸⁴ AS, MTP, šk. 43, 2132/43, Poročilo kontrolorja v Oddelku za organizacijo, 24. september 1945.

¹¹⁸⁵ UL SNOS in NVS, št. 31/222 - 30. avgust 1945.

od katerih je smelo biti le do 2 kilograma maščob.¹¹⁸⁶ Zato je MNZ naročilo, naj izvajajo skrben nadzor nad potniki, vse primere kršitev pa naj prijavljajo javnemu tožilcu.¹¹⁸⁷

Novembra istega leta je republiški minister za notranje zadeve ugotavljal, da se je delovanje črne borze močno razširilo po vsej državi, kar naj bi pred Slovenijo postavljalo težak problem, zlasti ker je prva dva meseca po koncu vojne zaradi strahu pred strogostjo nove oblasti skoraj ni bilo. Špekulantstvo oziroma črnoborzijanstvo je po ugotovitvah organov za notranje zadeve imele dve obliki. Pri prvi so blago, ki je bilo pod nadzorom države, prodajali po redni poti, a s cenami, ki so bile višje od uradno določenih (*»črna borza cen«*), pri drugi pa so nadzorovano blago vzeli iz redne trgovine in ga skrivaj prodajali po višjih cenah (*»črna borza blaga«*). To obliko so imeli za bolj nevarno in škodljivo, saj blago sploh ni prišlo na tržišče, temveč so ga skrivaj (po gostilnah, zasebnih hišah ipd.) prodajali posameznikom, ki so imeli več denarja. Blago za takšno prodajo je izviralo iz velikih kolon kamionov UNRRA-e, ki so vozili v državo in preko nje ter skrivaj prevažali tudi sicer kontrolirano blago, od šoferjev NAVOD-a in vojaških šoferjev, ki so se pri vračanju s službenih poti založili z blagom, ki je nato služilo prekupčevalcem. Kot škodljive so obravnavali tudi nakupe branjev pri trgovcih na veliko in njihovo prodajanje živil pod roko. Poleg tega so opažali, da so se s črno borzo povezali tudi delegati, ki so bili zaposleni v podjetjih. Iz krajev, v katerih niso zamenjali lir v dinarje (predvsem v Suhi krajini, domnevno zato, ker so pričakovali povratek domobrancev), so le-te tihotapili v Trst in nazaj dovažali različno blago za črno borzo. Trst je sicer bil začetek ene od dveh glavnih linij nelegalnega prenosa blaga (Trst-Ljubljana-Zagreb-Beograd in Maribor-Zidani Most-Ljubljana).¹¹⁸⁸

Ukrepi oblasti proti špekulaciji so se izkazali kot dokaj neuspešni. V želji po večji učinkovitosti so pri ministrstvu za notranje zadeve ustanovili odsek za pobijanje špekulacije in gospodarske sabotaže, pri notranjih odsekih okrožij in okrajev pa so postavili posebne referente. Te so zadolžili za izvedbo organizacije pregona črne borze, pri čemer so dobili pristojnost uporabe miličnikov in kriminalistov. Na vsaki postaji LM so morali določiti po 1 do 2 miličnika, posebej odgovorna za to dejavnost in pod neposrednim nadzorom omenjenega referenta.

Poleg velikih pristojnosti so referentom naložili vrsto nalog. Poleg lastnega izobraževanja in dela so morali tudi načrtovati, voditi in nadzirati delo vseh podrejenih, jih usposablјati zanj, sestavljati statistična poročila (okrajni referenti okrožnim, ti pa ministrstvu), voditi sezname odločb o cenah, poročati

¹¹⁸⁶ Posebna priloga k 25. številki UL SNOS in NVS, št. 441 – 5. julij 1945.

¹¹⁸⁷ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 17, pobijanje črne borze, 3. november 1945.

¹¹⁸⁸ AS, MTP, šk. 59, št. 2506/59, okrožnica MNZ, 24. november 1945.

o izkušnjah, večjih izsleditvah in opažanja o novih načinih dela špekulantov ter voditi kartoteko kaznovanih špekulantov.

Okrožni referenti so se bolj ukvarjali z organizacijo, vsi okrajni pa so delali »operativni«, saj so zasliševali osumljence. Omenjena organizacija referentov je bila izvedena po celi Sloveniji z izjemo nekaterih okrajev, in to zaradi pomanjkanja sposobnega kadra. Tam je nedovoljeno špekulacijo preganjalo drugo osebje oddelkov za notranje zadeve ali krajevne komisije. Kjer so že obstajali, so okrajni referenti vsi bili hkrati tudi predsedniki komisij za zatiranje nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže. Obstajalo je namreč navodilo o nujnosti tesnega sodelovanja z njimi in v želji, da bi bil pregon kršilcev kar najuspešnejši in hiter, so sklenili, naj bodo referenti kar njihovi predsedniki.¹¹⁸⁹

Oblast je motil tudi razvoj zasebne trgovine, pri kateri sta se večala število kupcev in tudi dobiček. »Prizanesljivost oblasti /so izkoriščali/ v svoje sebične namene« in s tem delali konkurenco združenemu sektorju. Tisto, česar ta ni imel (dolgoletne poslovne zveze in organizacijsko gibčnost), so zasebniki izkoriščali in pridobivali blago, ki ga je primanjkovalo. Očitano jim je bilo, da so ga prodajali le svojim stalnim odjemalcem ne glede na predpise o cenah in o prometu z racioniranim blagom. Kupce so tako vezali tudi za nakup drugega blaga, zadruga pa so izgubljale člane. Ministrstvo je zato zahtevalo ostrejši nadzor nad njihovim poslovanjem in prijavljanje nepravilnosti javnemu tožilcu.¹¹⁹⁰

Splošna politična kampanja po vsej državi proti črnoborzijancem, špekulantom in drugim, ki so jih obravnavali kot škodljivce na gospodarskem področju, je po volitvah postala ena glavnih političnih nalog po Jugoslaviji in se okrepila v decembru. A partija je pod krinko boja proti špekulaciji šla tudi v boj s »še preostalo reakcijo«. Od ljudi so zahtevali, da špekulante prijavljajo, če teh ni bilo, pa je partija organizirala »spontane« demonstracije proti njim.¹¹⁹¹ Pri tem je treba ugotoviti, da so kazni za resnične ali domnevne prestopke bile izredno ostre, vendar je treba zavreči trditev, da »so sodišča obsojenim trgovcem skoraj dosledno izrekala zaplembo njihovih podjetij«. ¹¹⁹² Prav tako bi nekateri raziskovalci povejnega kazenskega obravnavanja prestopkov z gospodarskega področja morali prenehati obravnavati prav vse obsojene kot nedolžne žrtve režima, saj je takšna trditev ravno tako absurdna kot trditev, da so bili vsi krivi.¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 35, Poročilo MNZ zveznemu MNZ, 28. december 1945. AS, MTP, šk. 59, št. 2506/59, okrožnica MNZ, 24. november 1945.

¹¹⁹⁰ AS, MTP, šk. 45, 2205/45, okrožnica MTP, 22. november 1945.

¹¹⁹¹ Vodušek Starič, Prevzem, str. 381; Mikola, Zaplembe, str. 221.

¹¹⁹² Mikola, Zaplembe, str. 218.

¹¹⁹³ Trgovci (in ostali) so resda bili pod pretiranim pritiskom, vendar so nekateri kršili predpise bolj kot bi to nujna preživetja (kar bi morebiti še smeli obravnavati kot silobran posameznika pred nasiljem avtoritarne oblasti) zahtevala. Če je trgovec imel blago v hlevu, to gotovo ni bilo skladiščeno, temveč skrito Primer ZAC, Okrajno sodišče Šoštanj, šk. 110, spis K 113/48.

Konec leta 1945 se je kot izrazitejši problem pokazalo pomanjkanje mleka. Vsepovsod so v zadnjih mesecih leta 1945 tožili zaradi manjših dobav mleka. Po poročilih so se kmetje izgovarjali na pomanjkanje krme, ki je bilo resnič- no, a da je zahteva odredbe tako mila, da bi lahko oddali predpisano koli- čino. V Mariboru, kjer je bil ta problem zaradi velika padca oddaje mleka zelo prisoten, so glavno krivdo za takšno stanje videli v dejstvu, da predvidenih sankcij niso izvajali ob prvih primerih nepravilnosti, če pa so kazni že izrekli, so bile nizke. *»Ljudje so spoznali, da ljudska oblast okleva s kazenskimi sank- cijami in so zato začeli izgubljati spoštovanje. Prvi so začeli s sabotiranjem večji posestniki in tem so sledili manjši. Mleka enostavno nočejo oddajati. Potrebno je, da zavlada brezobzirna zakonitost.«* Da bi to uresničili, je pre- dlagal avtor zapisa povečanje števila ljudi pri tožilcih, sodiščih in komisijah, hitro postopanje in strogo kaznovanje z obvestili po časopisih.¹¹⁹⁴ V Celju je decembra 1945 in v začetku januarja naslednjega leta res prišlo na sodišče mnogo kmetov pod obtožbo sabotaže, ker niso oddajali mleka. Obsojeni so bili na od 500 do 2.000 dinarjev kazni. Več kot polovica jih je bila oproščena, z obrazložitvijo, da je v tistem času primanjkovalo krme, ali ker so imeli šte- vilne družine ali ker so oddajali v zahtevanih količinah, dokler so okoliščine dopuščale.¹¹⁹⁵ Ni poročil o realizaciji navodila, a JT je bilo nezadovoljno z iz- recenimi kaznimi po ZNTŠ in je tožilcem naročalo, naj jih izpodbijajo in naj dosežejo vsaj prisilno delo.¹¹⁹⁶ Pomanjkanje mleka je bilo stalnica tudi kasne- je. Živinorejcem je bilo v primeru, ko niso oddajali mleka, zagroženo tudi z odvzemom nakaznic, denarno kaznijo, poleg tega pa ob koncu mlekarskega leta še s kaznijo za vsak neoddani liter.¹¹⁹⁷

Zahtevana *»brezobzirna zakonitost«* se je sicer nanašala na kmetijstvo, ven- dar se je kmalu pokazala tudi v trgovini. Politbiro CK KPJ je decembra od zve- zne vlade zahteval ostrejšje ukrepe proti vsem, ki so jim očitali špekulacijo, črnoborzijanstvo in saboterstvo. Pri vrhovnih sodiščih republik so konec leta 1945 začeli delovati posebni senati. Slovenski je med drugim na smrt obsodil tri trgovce.¹¹⁹⁸ Tožilstvo je ugotavljalo, da so bili procesi pred posebnim sena- tom učinkoviti in da sta špekulacija in črna borza občutno pojenjali.¹¹⁹⁹

Pregled gibanja števila obtoženih in obsojenih po ZTŠS v obravnavanem obdobju je lahko le rekonstrukcija dejanskega stanja, saj je zaradi raznoliko- sti poročil (tako glede njihovih ustvarjalcev, razvrščanja dejanj in storilcev, časovnih obdobji kot tudi širine komentarjev in nenazadnje njihove meto-

¹¹⁹⁴ AS, MTP, šk. 43, 2131/43, Mesečno poročilo oddelka za TiP okrožnega odbora OF Maribor, 13. decem- ber 1945.

¹¹⁹⁵ ZAC, Okrajno sodišče Celje, šk. 445, spisi Ks od 72/45 do 87/45.

¹¹⁹⁶ AS, JT, šk. 2, mapa ON 1946, dopis oddelka za splošni nadzor, 25. oktober 1945.

¹¹⁹⁷ ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, 714/46, okrožnica OLO Trbovlje, 30. april 1946.

¹¹⁹⁸ Več o tem v: Jera Vodušek-Starič, Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu, Prispevki za novejšo zgodovino, 1992, št. 1-2, str. 139-154.

¹¹⁹⁹ AS, JT, šk. 8, Poročilo za januar in februar 1946, 25. marec 1946.

dologije) in tudi ker niso ohranjena za vsa obdobja, težko sestaviti enovito sliko.¹²⁰⁰ Kljub temu je moč rekonstruirati smernice gibanja.

Tožilstva in sodišča so po začetku svojega poslovanja jeseni 1945 namenjala veliko časa dejanjem, kaznivim po ZNŠGS. Okrajno sodišče Celje je npr. v času od oktobra 1945, ko je začel poslovati njegov kazenski oddelek (v tem mesecu so tudi izrekli prve obsodbe po tem zakonu), do začetka januarja 1946 posvečalo veliko pozornost pregonu omenjenih prestopkov. V teh mesecih je po tem zakonu izreklo 31 obsodb na denarno kazen, kazen prisilnega dela in zapora. Kazni s prisilnim delom od enega meseca do enega leta so bile izrečene v 20 primerih, v 10 primerih so bile izrečene le denarne kazni od 500 do 14.000 dinarjev. Oproščenih je bilo 8 obdolžencev.¹²⁰¹ Večina obsodilnih sodb je bila izrečenih zaradi t. i. črnih zakolov, neprijavljenega klanja živine. Najlažje se je izmazal obsojenec, ki so mu določili 3.000 dinarjev, ostali so poleg višjih denarnih kazni dobili še po nekaj mesecev zapora ali prisilnega dela na prostosti.¹²⁰²

Leta 1946 so JT v Sloveniji registrirali 3.421 kaznivih dejanj zoper ZTŠS.¹²⁰³ Za to leto obstajajo še drugačni podatki. Razlika verjetno izhaja iz dejstva, da so enkrat navajali število prijav na tožilstvo, drugič pa na sodišče predanih zadev. Opazno pa je vzporedno gibanje; padanje ali rast v eni tabeli se v večini primerov zrcalno odraži v drugi. V začetku leta je opis teh dejanj zabeležil čedalje večjo pestrost kaznivih dejanj. Do tedaj je bilo veliko primerov neprijavljenega blaga ali njegovega prikrivanja, nato je začel prevladovati črni zakol, ponarejanje nakaznic, mešanje vode v mleko, prekoračitev dovoljene višine cen, nedovoljena prodaja vina ali masti. Teža dejanj je bila v upadanju. Tožilstvo samo je navedlo, da je bil motiv storilcev koristoljubje in ne napad na državno gospodarsko ureditev. Pri kaznovanju so se vedno bolj uveljavljale denarne kazni in zaplembe lastnine. Oboje so tožilstva odobravala kot kazen, ki je prizadelo storilca, a hkrati ni škodilo ljudski lastnini.¹²⁰⁴

Za zadnje četrletje leta 1947 obstaja le skupni podatek o 493 kaznivih dejanjih (od teh jih je bilo 321 označenih kot nedovoljena trgovina, 121 kot nedovoljena špekulacija in 51 kot gospodarska sabotaža). Skupna letna številka (1.674) je znatno manjša od navedb v poročilu MNZ, ki je tega leta zabeležilo skupaj 7.522 primerov kriminalitete na tem področju (2.880 primerov nedovoljene trgovine, 3.607 nedovoljene špekulacije in 1035 gospodarske sabotaže).¹²⁰⁵ Pri slednji številki so verjetno zajeti vsi opaženi pojavi, od katerih nekateri

¹²⁰⁰ Poročila enkrat govore o kaznivih dejanjih zoper ZTŠS, drugič jih ločujejo. Ti primeri so navedeni.

¹²⁰¹ ZAC, MLO Celje, šk. 197, sign. 1293, Poročilo Okrajnega sodišča Celje za zasedanje skupščine okraja Celje-okolica, 13. januar 1946.

¹²⁰² ZAC, Okrajno sodišče Celje, šk. 445, spisi Ks 1/45, 34/45, 38/45, 57/45, 93/45.

¹²⁰³ AS, JT, šk. 6, mapa poročila, zbirna statistična poročila za leto 1946.

¹²⁰⁴ AS, JT, šk. 4, Poročila tožilstva JT FLRJ o statistiki kaznivih dejanj po ZTŠS, 1946.

¹²⁰⁵ AS, MNZ, šk. 1440, Pregled posebne kriminalitete v Sloveniji, letno poročilo MNZ.

morda niso bili posredovani v kazenski postopek ali pa so jih obravnavale komisije ali upravni organi in jih zato poročila tožilstva niso mogla omenjati.

Ob koncu leta so tožilstva in MNZ poročali o raznovrstnosti kaznivih dejanj le z nekaj izstopajočimi kot npr. v prometu z vinom ter živino in mesom (črni zakoli), v prometu z mlekom (prevladovalo je dodajanje vode mleku) in pretiranimi cenami v gostilnah. V zvezi s pogostimi primeri črnega klanja je ministrstvo za pravosodje opozorilo ministrstvo, naj bolje organizira odkup klavne živine. Prihajalo je namreč do primerov, ko so kmetje želeli ravnati zakonito, a ni bilo možnosti, ker je bil odkup živine slabo organiziran.¹²⁰⁶ Prestopki v zvezi z oddajo mleka in krompirja so bili razširjeni po celi republiki, sicer pa je tedaj ta kriminaliteta nudila širok izbor dejanj, ki je imel razlog v geografski raznolikosti Slovenije. V žitorodnih predelih so bile pogoste kršitve, ki so se nanašale na žitarice. Tako so v konjiškem okraju odkrili veliko število malih kmečkih mlinov za lastno uporabo, ki so brez kontrole mleli žito po naročilu. V goratih predelih goriškega okrožja je bil pogost pojav tihotapljenja živine, sira in masla v Italijo (preko cone B v cono A), priljubljen artikel te dejavnosti pa je bil tudi tobak. V drugi smeri pa so prihajali iz Italije kava, tekstilno in razno drugo galanterijsko blago za vsakdanjo potrošnjo (sukanec, preja, elastika, lestenci itd.). Občasno so se pojavljale kršitve v zvezi z usnjem pri zasebnih čevljarjih, bilo pa je tudi nekaj primerov kopičenja in skrivanja blaga pri trgovcih. Posebnost je predstavljal primer trgovca iz Ljubljane, ki naj bi že od okupacije skrival za več milijonov dinarjev blaga.

Posebej so izpostavili »nedeljske nahrbtnikarje«, ljudi iz mest, ki so se ob nedeljah odpravili na podeželje, hodili od kmeta do kmeta in kupovali živila. Krivili so jih, da so z nudenjem visokih cen močno vplivali na njihovo skupno rast.¹²⁰⁷

Tega leta so morali brzdati preveč zagnane izvajalce odkupa. Pogosto se je namreč dogajalo, da so zaplenili ves pridelek z ne popolnoma prijavljenih ali sploh neprijavljenih površin. Da bi se izognili množičnemu sodnemu preganjanju (ki bi ponekod zajelo področja celotnih KLO), je republiško JT podrejenim izdalo navodilo o postopanju v takšnih primerih. Kaznovali naj bi le »špekulantske elemente in organizatorje odpora proti odkupu«, da pa bi bilo jasno, kdo so ti, bi jih morali na množičnih sestankih razkrinkati kot »/tiste/, ki skušajo vse breme prevaliti na male in srednje kmete«. V primeru izogibanju oddaje je bil zapovedan izredno hiter postopek. Kršilca bi morali

¹²⁰⁶ Šturm, Ozadje I, str. 6, Poročilo ministrstva za pravosodje LRS za 1. trimesečje 1947, 11. april 1947.

¹²⁰⁷ AS, JT, šk. 4, Poročili o pregonu kaznivih dejanjih nedovoljene trgovine in nedovoljene špekulacije novembra in decembra 1947, 8. december 1947 in 10. januar 1948; AS, MNZ, šk. 1440, Poročilo za leto 1947.

takoj pripreti, obtožnico vložiti še istega dne, tožilci pa bi morali izposlovati tudi takojšnjo razpravo in izrek sodbe ter izvršitev kazni.¹²⁰⁸

Novembra 1947 je prišlo v prosto prodajo več artiklov široke potrošnje (sladkor, posoda, steklo, cement, opeka itd.). Organi za notranje zadeve so dobili nalogo opazovanja teh nakupov in odkrivanja posameznikov, ki bi kupovali večje količine navedenega blaga. *»Na neupadljiv način«* so morali ugotoviti, kje so dobili denar za nakup. Če so ugotovili, da so bila sredstva legalno pridobljena, *»je /bilo/ potrebno te osebe imeti le v stalni zaupni evidenci in paziti, da te osebe tega ne bodo uporabljale v špekulativne namene.«*¹²⁰⁹

Za leto 1948 niso ohranjeni podatki za vse mesece. Dejanja, ki so jih okvalificirali kot sabotažo, so šteli ločeno in jih je bilo precej manj kot poprej. Kakšna je bila obravnava predmetov, naj prikaže primer iz srede tega leta. V drugi polovici maja so vsa JT imela v obdelavi 613 predmetov (od tega 350 novih), v prvi polovici junija pa 544 predmetov (267 novih). Sodišču so jih od teh 544 predali 183 (33,4 %), ustavljenih, odstopljenih komisijam za pobijanje nedovoljene trgovine, špekulacije in sabotaže ali drugim organom je bilo 91 (16,7 %), nerešenih je ostalo 271 (49,8 %). Dotok je torej upadel, čeprav so bile razlike po JT; ponekod je ta padec bil do 50 %, drugod pa je število še raslo. Vzrok teh razlik je bil v tem, da so pri prvih že zaključili pregled poslovanja zasebnih trgovcev in so tožilstva zadeve že preiskala in oddala, pri drugih pa tega še niso storili. Kontrola zasebnih trgovcev pa je bila v drugi polovici junija že končana in niso več pričakovali rasti števila novih prijav. Osebe, ki so v juniju prišle v preiskavo, so še vedno povečini bili trgovci, le pri JT v Celju so prvo mesto zasedali gostilničarji. Tudi med tistimi, ki so bili predani sodišču, so s 73 osebami trgovci bili na prvem mestu, sledili so jim gostilničarji, mesarji in slaščičarji (skupaj 47 oseb). V drugi polovici junija je bilo v postopku le še 24 trgovcev in 8 gostilničarjev, v prvi polovici julija 14, decembra pa le še 3 zasebni trgovci. Predmet in oblika domnevnih kaznivih dejanj so bili pri trgovcih predvsem prikrivanje, odtegotanje in opustitev prijave predmetov široke potrošnje, deloma še prekoračitev cen in davčne utaje. Pri kvalifikaciji kaznivih dejanj so tožilstva ravnala drugače kot do tedaj in so obravnavala *»povsem pravilno na današnjem stanju družbeno-gospodarskega razvoja pojav nedovoljene trgovine kot pojav sabotaže«*. Glede kvalifikacije znotraj skupine dejanj nedovoljene trgovine in špekulacije so v drugi polovici leta začeli spodbujati JT, naj jih več označijo kot špekulacijo.

Kvalifikacija in pogostnost kaznivih dejanj je bila pač odvisna od trenutne politične odločitve. Decembra so se kot storilci pojavili večinoma kmetje, ker so izvajali kazensko politiko *»na vasi tako, da je prišla tudi v kaznovanju do izraza splošna državna gospodarska politika napram kmetom ter nje-*

¹²⁰⁸ AS, CK KPS, šk. 11, a.e. III/281/29, dopis JT LRS o odkupu žita in koruze, 6. september 1947; dopis CK sekretarjem okrožnih komitejev KPS, 6. september 1947.

¹²⁰⁹ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 103, dopis MNZ, 8. november 1947.

no razredno bistvo«. Dejansko pa je šlo za zaostroitev odnosa do kmetov na podlagi spora s Kominformom. Do obrata je prišlo, ker so JT glede omenjene dejavnosti velikih kmetov menila, da je šlo za namen sabotirati državno go-spodarsko politiko.¹²¹⁰

Sodišča so v primerih prestopkov zoper ZTSŠ poslovala hitro in so večinoma izrekala ostre kazni, zlasti prepoved opravljanja obrti in zaplembo inventarja. Izrekala so tudi zaplembo celotnega premoženja. V juniju 1948 so sodišča v 13 primerih izrekla zaplembo celotnega premoženja. Postopki na sodiščih so bili res hitri, v dveh tretjinah predmetov so bili končani v času do 15 dni.¹²¹¹ Tožilstva so se zavzela za omilitev zahteve po hitrem sojenju, vendar ta želja ni izhajala iz kakšnih zadržkov pravne narave, temveč zgolj iz praktičnih pro-blemov izvedbe.¹²¹²

Glede teže kazni pri kaznovanju primerov nedopustne trgovine, špekulaci-je in gospodarske sabotaže so po mnenju tožilstev sodišča ostreje kaznovala težje primere splošnega kriminala kot omenjene delikte, kar naj bi kazalo na star način pojmovanja kazenskega prava. Menili so, da bi sodiščem morala biti jasna velika družbena nevarnost teh dejanj za izgradnjo socializma in za ustvaritev petletnega plana. Zato so predlagali, da bi bilo potrebno te vrste ka-znivih dejanj obravnavati kot težja kazniva dejanja, zlasti v primerih, ko je tisk poročal s sojenja kot o hudih dejanjih, sodišče pa je izreklo milo kazen.¹²¹³

Odkrivanje špekulacij in nedovoljene trgovine je bila naloga tudi organov trgovinske inšpekcije.¹²¹⁴ Po odstranitvi zasebnega sektorja iz trgovine so jim iz ministrstva očitali, da so se premalo ukvarjali z odkrivanjem novih načinov špekulacije in njihovim preprečevanjem. Domnevali so namreč, da te inšpek-cije ob priliki »likvidacije« zasebnih trgovin niso uspele zaseči vseh količin skritega blaga, ki bi ga bivši trgovci kasneje skušali skrivaj razprodajati. Za uspešno preprečevanje te dejavnosti naj bi organi inšpekcije preštudirali ZN-TŠS. Po že prej izdanih navodilih so trgovinske inšpekcije morale nastaviti kartoteke bivših zasebnih trgovcev, s katerimi bi sledili njihovi poznejši za-poslitvi ali dejavnosti (kot zasebnikov), dokler se ne bi zaposlili v državni službi.¹²¹⁵

¹²¹⁰ »Zaradi tega, ker kulaško-špekulantski elementi na vasi izživajo in s svojim kaznivimi dejanji zaostrujejo razredno borbo na vasi, so odkrili organi nove načine špekulacije na vasi. Veliki kmetje ne obdelujejo zemlje v takem obsegu kot prej, sejejo slabše kulture, manj živine, skrivajo žito in krompir.« AS, JT, šk. 3, Poročila preiskovalnega oddelka JT LRS, 24. januar 1949.

¹²¹¹ Prav tam, Poročila preiskovalnega oddelka JT LRS, 13. marec, 24. junij, 13. in 23. julij, 15. september, 17. november, 11. december 1948.

¹²¹² AS, JT, šk. 4, Poročilo o pregonu kaznivih dejanj nedovoljene trgovine in špekulacije v februarju 1948, 3. marec 1948.

¹²¹³ Šturm, Ozadje I, str. 251; Zapisnik koordinacijske konference JT LRS, ministrstva za pravosodje, okro-žnih sodišč in okrožnih JT, 27. marec 1948.

¹²¹⁴ UL FLRJ, št. 438/48.

¹²¹⁵ AS, MTP, šk. 47, 2236/47, Navodila MTP za delo okrajnih in mestnih trgovinskih inšpekcij, 9. september 1948.

V letu 1949 so še razvrščali ločeno dejanja, okvalificirana kot nedovoljena trgovina in nedovoljena špekulacija, ter posebej sabotažo. Značilnost tega leta je, v skladu s politiko poostrelega odnosa do kmetov (*»ostankov kapitalističnih elementov na vasi«*) ostrejšo obravnavanje posameznikov, obtoženih, da niso posejali zemlje, da so prikrivali pridelke in da jih niso oddajali v okviru obvezne oddaje. V poročilih tožilstev so za navedene prestopke uvedli posebno rubriko, neformalno so govorili tudi o *»kmečkem kriminalu«*. Med osumljenimi so večino predstavljali veliki kmetje. Z navodili o kaznovalni politiki na vasi je JT že od septembra 1948 usmerjalo ukrepe proti njim. Bili so osumljeni izigravanja uradne politike na vasi in oviranja razvoja kmetijstva. JT je pri izvedbi naročenega ponekod opazilo neodločnost in popustljivost, drugod pa preveliko gorečnost in neumestno zaostrovanje v obliki množičnosti in ostrosti kazni. Priporočalo je presojo postopkov tako s politične kot gospodarske plati. Vzorčno težke kazni (zaplembo celotnega premoženja in denarne kazni preko 200.000 dinarjev) je priporočalo le za tiste večje kmete, ki so jih obtožili vztrajnega in zavestnega sabotiranja ukrepov, ki jih je oblast tedaj obravnavala kot svoje glavne ukrepe v kmetijstvu (odkup, obdelovanje zemlje in reja živine, plačevanje davkov, prevoz lesa), in tedaj, ko bi sodba imela ugoden odmev med malimi in srednjimi kmeti. Odsvetovalo je množičnost, a zahtevalo ostrejšo kazni. Denarne naj bi bile višje, pogostejše kot do tedaj pa naj bi izrekli delno zaplembo (*»kjer je to našemu ekonomskemu sektorju koristno - npr. gozdov, njiv, zaprege, itd.«*).¹²¹⁶ Zaostritev kaznovanja je bila znatna, saj so samo v juniju tega leta sodišča izrekla – poleg sicer večinoma pogojnih kazni zapora – zaplembo celotnega premoženja 20 velikim kmetom in enemu srednjemu.¹²¹⁷ V celem letu je bilo izrečenih 148 popolnih in 21 delnih zaplemb premoženja. Tudi iz strukture in števila obsojenih je razvidna usmeritev kaznovalne politike (izrečene popolne in delne zaplembe premoženja leta 1949; P = popolna zaplemba; D = delna zaplemba):¹²¹⁸

	Število sodb		Obsojeni po velikosti posestva					Člen ZTŠS		Ostali
	P	D	Do 5 Ha	5-10 ha	10-15 ha	10-20 ha	Nad 20 ha	3.	5.	
1. poll	54	8	1	2	14	10	35	25	37	
2. poll.	94	13	3	4	27	21	52	31	61	
Skupaj 1949	148	21	4	6	41	31	87	56	98	
Letni %	87	13	2,4	3,5	24,3	18,3	51,5	31	58	11
%	100		100					100		

Povečanje števila primerov v 2. polletju je rezultat izvajanja odkupov v tem času.

¹²¹⁶ AS, JT, šk. 1, okrožnica JT, 16. december 1948; prav tam, šk. 4, Poročilo o pregledu kriminalitete za mesec februar 1949, 15. marec 1949.

¹²¹⁷ AS, JT, šk. 5, Bilten JT za Slovenijo, leto 1949, šte. 2, 30. julij 1949.

¹²¹⁸ AS, JT, šk. 7, Statistično poročilo o kazenskih postopkih s področja kmetijsko-gospodarskega kriminala v letu 1949, v katerih je bila izrečena kazen zaplembe premoženja, s. d.

Gornji podatki o številu prestopkov in obsojenih do leta 1949 so nepopolni in iz različnih virov, zato lahko podajo le približno sliko. Spodnja tabela (število prestopkov, ki jih je sankcioniral ZTŠS v letih 1947-1949), ki je rezultat enega ustvarjalca in enotne metodologije, nam lahko ponudi bolj natančno sliko gibanja prestopkov, ki jih je sankcioniral ZTŠS:

Poreklo storilca	Gospodarska sabotaža			Nedov. trgovina in špekulacija		
	1947	1948	1949	1947	1948	1949
Delavci	50	49	48	564	593	297
Mali kmetje	21	23	23	498	585	241
Srednji kmetje	16	35	103	419	582	271
Veliki kmetje	15	22	264	391	174	109
Obrtniki	41	27	17	734	1139	256
Drugi	53	83	29	676	870	382
Skupno	196	239	487	3282	3973	1561

Če upoštevamo še mladoletne storilce, je bilo vseh primerov skupaj v letu 1947 3.528, leta 1948 4.244 in leta 1949 2.058.¹²²² Opazno je veliko, že zgoraj omenjeno, povečanje števila večjih kmetov in usmeritev v uporabo sabotaže - vendar samo pri njih - v letu 1949.

»Pravilno politiko« pregona in kaznovanja glede prestopkov v kmetijstvu so tožilstva in sodišča izvajala tudi leta 1950. To je očitno v socialni strukturi osumljenih, sodišču predanih in obsojenih, tako v absolutnih številkah, kot v njihovem odnosu med prijavi in sodišču predanimi.¹²²³

Pregled v 2. in 3. trimesečju 1950
tožilstvu ovadenih (v odstotkih)

	2.	3.
Veliki kmetje	75,1	39,4
Srednji kmetje	19,4	51,2
Mali kmetje	5,5	9,4

Pregled v 2. in 3. trimesečju 1950
sodišču predanih (v odstotkih)

	2.	3.
Veliki kmetje	81,8	51,4
Srednji kmetje	14,3	47,6
Mali kmetje	3,9	1,0

Očitna je pozitivna razlika med odstotkom prijavljenih in na sodišče predanih pri velikih kmetih in negativna razlika pri malih in srednjih. Na sodiščih je bilo v času od aprila do junija tega leta od 157 obsojenih zaradi kmečkega kriminala 57,3 % velikih, 38,8 % srednjih in 3,9 % malih, od 18 popolnih zaplemb premoženja so jih 10 izrekli velikim, 8 pa srednjim kmetom.¹²²⁴ Tudi

¹²²² AS, JT, šk. 7, Statistično poročilo o gibanju kazenskih zadev, s.d.

¹²²³ AS, JT, šk. 4, Analize o gospodarskem kriminalu, poročili za 2. in 3. trimesečje, 14. julij in 13. oktober 1950.

¹²²⁴ Prav tam.

to razmerje kaže na upoštevanje tedanjega pravila, da je težo kazni potrebno prilagoditi socialnemu položaju obsojenca. Manj uspešno je bilo pravosodje v usklajevanju kazni. Ministrstvo za pravosodje je pri sodiščih ugotavljalo neenako kaznovalno politiko, pri nekaterih celo nepravilno. Šlo je predvsem za predloge, da naj v predelih s pogostimi istovrstnimi kaznivimi dejanji le-te ostreje kaznujejo in za že omenjeno diferencirano kaznovanje.¹²²⁵

Podatki o kaznivih dejanjih nedovoljene trgovine in špekulacije so glede na socialni položaj osumljencev pokazali drugačno sliko. Primer prvega in drugega trimesečja: od vseh na sodišče predanih kmetov jih je bilo velikih 7,4 in 9,6 %, srednjih 52,6 in 54,2 % ter malih 40 in 36,1 %. JT je moralo ugotoviti, da *»da se med kmeti bavijo z nedovoljeno trgovino in nedovoljeno špekulacijo predvsem srednji in mali kmetje«*.¹²²⁶ Gospodarski svet je ugotavljal popolnoma privilegiran položaj malih kmetov na škodo srednjih in velikih, kar je pri prvih stimuliralo špekulacijo.¹²²⁷ Tudi črni zakoli, ki so bili vsa leta pogost pojav,¹²²⁸ se niso skladali z uradno doktrino, da so veliki kmetje glavni škodljivci in nasprotniki na vasi. Opazili so, da so najpogosteje črne zakole izvajali polkmetje. Ti so imeli delno zagotovljeno preskrbo z industrijskimi predmeti in niso bili zainteresirani za bone, želeli pa so pridobiti gotovino. Ker se jim je bolj izplačalo prodajati meso na vasi po nenadzorovanih cenah, kot pa državi po določenih prostih ali vezanih cenah, je po cenitvi samo v letu 1950 do septembra bilo v vaseh na črno zaklanih od 16.000 do 20.000 glav goveje živine, od tega najmanj 14.000 telet.¹²²⁹

Uvajanje sprememb v gospodarstvu leta 1951 je prineslo nekaj novosti v t. i. kmečkem kriminalu. Pritisk na kmeta do tedaj je bil močan ravno zaradi velikega števila pridelkov, ki jih je bil dolžan prodati državi po nizkih cenah. Obvezne oddaje, obveznosti obdelave zemlje in reje živine so bile stalnica vseh let po vojni in organi pregona so imeli opravka s kmeti (in obratno) ves ta čas. Ko so tega leta ukiniли odkup večine pridelkov, so poverjenišтва za notranje zadeve morala zavrniti vse prijave, ki so se nanašale nanje, kazenske postopke, ki so že bili v teku, pa takoj ustaviti. Tudi črni zakoli glede na ukinitve obvezne oddaje mesa niso bili več obravnavani kot kaznivo dejanje. Kmeta, ki je zaklal svojo kravo in prodajal njeno meso, so mogli preganjati le zaradi prekrška zoper sanitarne in obrtne predpise. Če pa ga je porabil sam ali ga prodajal predelanega, ni storil niti prekrška. Sodno so zaradi zakolov preganjali le prekupčevalce, ki so kupovali živino in nato preprodajali njeno meso.

¹²²⁵ Šturm, Ozadje I, str. 189, poročilo ministrstva za pravosodje za 2. polletje 1950, 1. februar 1951. »Sodišča pomagajo naši ljudski oblasti pri pravilni preskrbi prebivalstva s tem, da z ostrimi in odločnimi kaznimi skušajo pripraviti vse nedisciplinirane kmete-kulake do planske discipline /.../« Prav tam, str. 301, Poročilo predsednika okrajnega sodišča Novo mesto, 8. februar 1950.

¹²²⁶ AS, JT, šk. 4, mapa Analiza o gospodarskem kriminalu, poročilo kazenskega oddelka JT, 14. julij 1950.

¹²²⁷ Zapisnici, 3, zapisnik sestanka GS, 7. april 1950.

¹²²⁸ AS, MNZ, šk. 1489, mapa 247, poročilo o gospodarski kriminaliteti v letih 1946–1950, s.d., 1951; prav tam, mapa 209, okrožnica MNZ, 31. maj 1950.

¹²²⁹ AS, SBP, šk. 11, 650/11, Poročilo o odkupih, normativih in obremenitvah, 20. september 1950.

Organi notranjih zadev so bili opozorjeni, da s sprostitvijo obveznih odkupov povezane oživljene proste trgovine ne smejo na noben način več ovirati. Kot izvajalca špekulacije niso smeli več kot do tedaj obravnavati vsakogar, ki je nakupoval in naprej prodajal blago, vsakega pridelovalca, ki je prodajal svoje blago po višji ceni, vsakega obrtnika ali gostilničarja, ki je po višji ceni nakupoval artikle za svojo dejavnost ali nakupovalca državnega podjetja, ki je prekršil interno ceno. Kazenske postopke so organi pregona po odpravi oddaj uvedli le, če je šlo za špekulacijo ali sabotažo.

Vsi prestopki glede obveznih oddaj žita, masti in volne, ki so še ostale v veljavi, so bila poslej le sodno pregonljiva dejanja in jih niso več mogli obravnavati kot prekrške. Kmeta so mogli preganjati le še ob izmikanju obvezni prodaji žita in volne (kar je bilo glede na nežitorodni značaj Slovenije in omejenost odkupa volne le na nekatere okraje - npr. Kočevje, Ilirska Bistrica - manjšega pomena), večja pa je bila še možnost pri oddaji masti, ki je zajemala velik del gospodarstev. Kaznivo je bilo še dajanje napačnih podatkov glede česar-koli, kar bi vplivalo na odkupno obvezo, zanemarjanje obdelovanja zemlje ali zmanjševanje števila glav živine ter uničevanje strojev, naprav, pridelka in živine z namenom zmanjšanja pridelka, prav tako pa tudi sečnja gozdov brez dovoljenja.¹²³⁰

Zgoraj naštetá kriminaliteta, povezana s preskrbo, je bila le del gospodarske. Njeno skupno število je v letih po vojni stalno padalo. Za leto 1946 so jo cenili na okoli 10.000 primerov, vendar so tu všteti tudi prekrški, ki so jih nato predali v obravnavo LO ali komisijam za pregon dejanj po ZTŠS. V naslednjih letih je bil odstotni padec glede na leto poprej leta 1947 11 %, leta 1948 25 % in leta 1949 kar 30 %, kar je glede na začetnih 10.000 bilo v številkah pod 4.000 primerov. Leto 1950 pa je prvič po osvoboditvi prineslo rast gospodarske kriminalitete (za 3 %). Tu so všteta tudi kazniva dejanja, ki na prvi pogled nimajo ničesar skupnega s preskrbo, vendar je njeno stanje večkrat delovalo kot motiv. Leta 1950 so npr. zabeležili velik porast kaznivih dejanj zoper splošno ljudsko premoženje. Zaradi pomanjkanja in visokih cen se je dogajalo, da je na primer delavec v tovarni ukradel kos blaga, saj je z njegovo prodajo pridobil zaslužek v vrednosti polovice svoje mesečne plače ali pa ga je zamenjal za živila.¹²³¹ V primerjavi z ostalo Jugoslavijo je bila stopnja kriminalitete v Sloveniji izredno visoka. Leta 1949 je bilo jugoslovansko povprečje 142 kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev, v Sloveniji pa je bilo več kot dvakrat višje (289). Nasprotno pa je bil delež kaznivih dejanj nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže v vseh kaznivih dejanjih v Sloveniji 16,3 %, v ostalih republikah pa znatno višji, saj je jugoslovansko povprečje bilo 29,5 %.¹²³²

¹²³⁰ AS, MNZ, šk. 1489, mapa 236, Najnovejše spremembe v gospodarstvu in gospodarska kriminaliteta, 16. junij 1951.

¹²³¹ rav tam, mapa 247, Poročilo o gospodarski kriminaliteti v letih 1946-1950, s.d., 1951.

¹²³² AS, MNZ, šk. 1488, mapa 199, Poročilo uprave kriminalistične službe, 10. december 1949.

Javna tožilstva in organi MNZ so bili pomemben element v nadzoru delovna-
nja preskrbe. Nekaj primerov njihove dejavnosti nam bo predstavilo njihove
pristojnosti poseganja vanjo. Leta 1945 so JT opravljali nadzor, ali imajo vsi
trgovci dovoljenje za delo in če poslujejo tam, kjer imajo prijavljeno podjetje.
S tem so želeli preprečevati špekulacije, ki so se dogajale že na poti na trg.
Pri tem so imeli velike probleme zaradi dvojnega sistema cen. Obstajali so
predpisi, ki so normirali cene za vse artikle, in predpisi, ki so to storili le za
posamezne. To je omogočilo, da so posamezniki kupovali živila tam, kjer so
bile določene cene za vse artikle (npr. Makedonija) in jih prodajali tam, kjer
so bile določene le za posamezne (npr. v Srbiji, kjer so bile določene le za tri).
To je povzročilo stokratni dvig cen v Makedoniji. Zaradi tega in tudi zato, ker
so uredbe v posameznih republikah izvajali različno strogo, so menili, da je
nujno poenotenje cen.¹²³³ Zaradi neskladnosti cen v republiških predpisih se
je JT oglasilo v znova v septembru 1945. Oporekalo je celi vrsti predpisov in
navajalo, da so za te cene pristojni organi na zvezni ravni.¹²³⁴

JT se je oglašalo tudi ob zastojih na poti blaga od proizvajalca do potrošnika.
Februarja 1946 je ugotavljalo, da ta v Sloveniji traja predolgo. Poleg tega je
JT ugotavljalo, da Slovenija postavlja ovire izvozu blaga iz republike in tudi
takšnemu, ki ni bil zajet v načrtno razdelitev, torej bi promet z njim moral
biti prost. Tako npr. republiško ministrstvo za industrijo in rudarstvo ni dalo
dovoljenja Na-Mi za izvoz neracionaliziranega blaga v »magazine« v drugih
republikah.¹²³⁵

JT so morali nadzirati organizacijo odkupa. Ob novi uredbi o oddaji mleka v
mlekarskem letu 1947/48 in ob reorganizaciji odkupne mreže za mleko je JTS
junija 1947 naročilo, naj kontrolirajo, ali so v odkupno mrežo zajeli vse kraje
in ali so OLO določili okraje, kjer ni bilo mogoče zbirati mleko ter celo takšne
podrobnosti, kot je ugotavljanje, ali so vsi živinorejci prejeli pisne pozive.¹²³⁶
Tudi splošni nadzor dela LO na področju gospodarstva in preskrbe je bil v
pristojnosti JT. Po pregledu zapisnika KLO je JT svetoval, naj se več ukvarjajo
s problemi odkupa, setvenih kampanj in kontrole nakaznic.¹²³⁷ Ker so bili na-
črtovani odkupi le redko popolnoma izpolnjeni, je JT septembra 1948 izdalo
navodilo, naj pri odmeri odkupa ne upoštevajo le dejanskega pridelka, am-
pak tudi možnost pridelka.¹²³⁸

Ko je bila leta 1948 sprejeta nova ureditev preskrbe, je javno tožilstvo FLRJ
izdalo navodilo, da se morajo JT čim bolj usposobiti za svoj prispevek. Vsa JT
so morala preučiti nov sistem preskrbe in se povezati z organi preskrbe od

¹²³³ AS, JT, šk. 2, Zapisnik konference federalnih JT DFJ, 13. in 14. avgust 1945.

¹²³⁴ Prav tam, dopis JTS MTP, 22. september 1945.

¹²³⁵ Prav tam, mapa ON 1946, dopis oddelka za splošni nadzor JTS MIR, 21. februar 1946.

¹²³⁶ Prav tam, mapa ON 1947, okrožnica oddelka za splošni nadzor JTS, 4. junij 1947.

¹²³⁷ ZAC, KLO Čeče, šk. 6, št. 309, dopis JT za okraj Trbovlje, oddelek za splošni nadzor, 13. marec 1947.

¹²³⁸ AS, JT, šk. 1, okrožnica JT, 20. september 1948.

osnovnih do ministrstva. Nadzirati so morali izvajanje predpisov o organizaciji državne in združne trgovsko-odkupne mreže, da bi bila ta čim bolj usposobljena za delo ter delovanje okrajnih uprav za odkup, okrajnih poslovnih zvez in kmetijskih NAPROZ. Pozorni so morali biti med drugim tudi na to, ali naštetih pravočasno naročajo industrijske izdelke in če ti pravočasno prihajajo od proizvajalca do zadrug.¹²³⁹ Seznanjali so se je tudi s poslovanjem delavskih menz in restavracij ali z razdeljevanjem nakaznic.

Tudi delovanje organov za notranje zadeve je bilo zelo prisotno, zlasti pri obveznih odkupih. Šlo je seveda (tako pri LM kot pri kriminalistični službi) za njihovo osnovno delo, odkrivanje domnevnih kršiteljev, ki ga je MNZ spodbujalo z zahtevami o budnem spremljanju odkupov in rednem dnevnem poročanju ter spremljanju predpisov, ki so uvajali spremembe v gospodarstvu in odkrivanju novih z njimi povezanih oblik kriminala. Kolikšna je bila njihova operativna prisotnost pri samem izvajanju odkupa, na podlagi zapisov ni moč natančno soditi, vsekakor pa so sodelovali v t. i. administrativnih odkupih, torej tedaj, ko pridelovalec ni hotel prostovoljno oddati pridelka. V spominskih objavah in popularni publicistiki je močno prisotna ideja o pogosti dobesedni »prisilnosti« odkupov, kar seveda ustreza resničnemu dogajanju, vendar je brez dokumentov, ki bi konkretno opredelili pogostnost prisotnosti in dejavnosti organov za notranje zadeve, težko podati realno oceno. Poleg tega so aktivisti, ki so izvajali odkup, tudi brez prisotnosti MN uporabljali prisilo, saj obstajajo poročila, da so nosili orožje. Po navodilih MNZ je ob izvajanju odkupov bila prisotnost LM na terenu dovoljena le ob utemeljeni potrebi, ob nasprotovanju ali fizičnem odporu prizadetega kmeta. Stalno asistenco organov LM ob izvajanju pa so označili kot nedopustno, ravno tako tudi možnost, da bi LM nadzirala ali posegala v delo KLO pri določanju obvezne prodaje. MNZ je bilo redno obveščano o pripravah na odkupe, o terminskih načrtih in osnovnih načelih odkupa, obstajajo pa tudi zapisi o sodelovanju organov za notranje zadeve v propagandnem delu pri pripravah in izvedbi odkupa na konferencah in množičnih sestankih. Poverjeniki za notranje zadeve so morali biti glede izvedbe odkupov v stalnem stiku s poverjeniki OLO za državne nabave in okrajnimi upravami za odkup. Skrbeti so morali za potek po terminskih rokih, preprečevati šablonsko obremenjevanje in spodbujati takega »po zmogljivostih in v smislu diferenciacije«.¹²⁴⁰ Kljub prepovedi poseganja LM v določanje obveznosti so morali okrajni odseki za notranje zadeve obvezno sodelovati z upravami za odkup pri razbitju plana obvezne prodaje prašičev v začetku leta 1949, ko veliki kmetje niso imeli pravice do bonov za nakup industrijskega blaga. Torej so odseki za notranje zadeve s svojimi informacijami sodelovali pri določanju, kdo je kategoriziran kot veliki kmet in

¹²³⁹ AS, JT, šk. 3, dopis oddelka za splošni nadzor JT FLRJ, 19. februar 1948.

¹²⁴⁰ Primeri: AS, MNZ, šk. 1488, mapa 142, Poročilo MNZ o sodelovanju organov notranjih zadev pri obveznem odkupu žita, 18. julij 1948; prav tam, mapa 184, Likvidacija zastarelih odkupov, 10. maj 1950; prav tam, šk. 1489, mapa 191, Navodila k uredbi o odkupu, 18. julij 1949; prav tam, mapa 210, Navodilo zveznega MNZ o pripravah na odkup žita, 7. junij 1950.

koliko je obremenjen. Njihova naloga je bila »doseči, da bodo od trgovine po vezanih cenah dejansko izločeni vsi kapitalistični elementi /.../«. ¹²⁴¹

Dejavnosti pri odkupih niso edine zadeve v zvezi z živili in preskrbo nasploh, kjer so sodelovali organi na notranje zadeve. Pozornost – zlasti v prvih povojnih letih – so namenjali črni borzi in sploh vsakemu prometu blaga izven dovoljenih okvirov. Za te namene so se morali primerno usposobiti, zaradi lažjega odkrivanja storilcev pa so se povezovali tudi z množičnimi organizacijami. Včasih je ta dejavnost bila že kar preveč zavzeta, da so jim ob sprostitvah predpisov morali dajati navodila, kako postopati, da ne bodo sami kršitelji predpisov. ¹²⁴²

Zanimivo je, da kljub poročilom o upiranju obveznim oddajam in kljub poročilom o nasilju organov, ki so jih izvajali, v dokumentih ni nikjer zaslediti navodil, kakšen naj bil postopek odvzema pridelka v primeru, ko kmet tega ni hotel storiti prostovoljno. Šele julija leta 1951, ko za večino pridelkov obveznih odkupov ni bilo več, je nastalo navodilo o izvajanju administrativnih izvršb. V KLO bi sicer morali stremeti za tem, da bi jih bilo čim manj, vendar so jih po potrebi morali dosledno izvajati. Če posamezni kmet ni oddal predpisanega pridelka, je KLO moral v roku treh dni izdati odločbo o administrativni izvršbi in ga po svojih organih prisilno izterjati. V primeru namernega zavlačevanja (po 236. in 237. členu KZ) je moral kmeta prijaviti tožilcu. V primeru dejanskega zoperstavljanja izvršilnim organom niso smeli uporabljati fizične sile, ampak napisati prijavo, ki so jo preko okrajnega poverjenišva za državne nabave poslali tožilstvu. Potek izvršbe je bil naslednji: izvršilni organ (za to delo določeni uslužbenec) se je moral najprej javiti na KLO, nato iti v spremstvu odbornika KLO k zavezancu, mu izročiti odločbo in ga pozvati, naj prostovoljno izvrši svojo obvezno oddajo. Če je ta zahtevo zavrnil, mu je izvršilni organ dolgovane pridelke odvil sam. Pri tem je smel preiskati vse prostore, v katerih bi ti lahko bili (klet, shramba, podstrešje), gospodarsko poslopje, hlev). Pri tem je bil upravičen odpirati zaklenjena vrata, zaboje in podobno. To je izvajal v prisotnosti zavezanca ali njegovih družinskih članov ali dveh polnoletnih oseb ali odbornika KLO. Tega niso smeli izvajati ponoči. O opraviilu so morali sestaviti poročilo in izdati potrdilo za odvzeto blago. ¹²⁴³

¹²⁴¹ AS, MNZ, šk. 1488, mapa 165, dopis MNZ, 3. februar 1949; prav tam, mapa 182, dopis MNZ, 4. maj 1949.

¹²⁴² Primeri: ZAC, KLO Čeče, šk. 1, okrožnica MNZ, 7. junij 1945; AS, MNZ, šk. 1488, mapa 17, okrožnica o pobijanju črne borze, 3. november 1945; prav tam, šk. 1489, mapa 233, Zapisnik konference o gospodarski kriminaliteti po najnovejših spremembah v gospodarstvu, 23. maj 1951.

¹²⁴³ ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 867/51, okrožnica OLO, poverjenišvo za DN, 31. julij 1951.

Kaznovanje v Slovenski Primorski

Prva odredba PPNOO, povezana s preskrbo, je odredba o pobijanju sabotaže in špekulacije, ki je sankcionirala dejanja tudi za nazaj. Sprejeta konec julija 1945, veljavna z objavo v UL 22. septembra, je določila, da so kazniva vsa dejanja gospodarske sabotaže ali nedovoljene špekulacije, če so bila storjena po 1. maju 1945. Kot sabotažo je odredba štela vsako dejanje ali opustitev dejanja z namenom oviranja, onemogočanja in ogrožanja pravilnega in hitrega poslovanja gospodarskih, prometnih ali drugih podjetij in obratov ali kmetijskih gospodarstev ter sploh vse, kar bi moglo škodovati koristim narodnega gospodarstva ali narodni gospodarski politiki. Kot nedopustno špekulacijo je odredba označila vsako gospodarsko delovanje z namenom izkoriščanja izrednih razmer, nastalih zaradi vojne in fašistične okupacije, za doseganje nesorazmerne premoženjske koristi na škodo narodovih koristi, zlasti vsako prekoračenje uradno določenih cen. Kazni, ki so mogle doleteti kršilce, so bile denarne, v obliki prisilnega dela, zaplembe blaga, obrata ali celotnega premoženja, prepovedi opravljanja obrti ali vodenja podjetja ali gospodarstva, izgube državljanskih pravic in celo smrtne kazni. Postopek so vodili krajevni NOO, če je šlo za kazniva dejanja, za katera se je izreklo kazen od 1.000 do 2.000 lir. Če je dejanje zahtevalo poleg denarne še katero drugo kazen, je bilo zanj pristojno okrajno sodišče. Če se je med postopkom pokazalo, da bi kaznivo dejanje moglo imeti za posledico smrtno kazen, je moralo okrajno sodišče zadevo predati pristojnemu okrožnemu sodišču.¹²⁴⁴

Leta 1948 so v odloku o enotnem besedilu predpisov o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže natančneje opredelili ta dva pojma in po eni strani poostriili zagrožene kazni (odvzem prostosti s prisilnim delom do 20 let), po drugi pa omilili, saj smrtne kazni ni več.¹²⁴⁵ Če ni šlo za težje prekrške, so jih kaznovali po odredbi o prekrških in upravnem kazenskem postopku, objavljenem februarja 1946,¹²⁴⁶ leta 1949 pa je bil sprejet Odlok o prekrških.¹²⁴⁷ Kazenska določila so imele tudi odredbe o prometu in oddaji posameznih pridelkov. Sprva so se glede kazni naslanjale na zakon o pobijanju špekulacije in sabotaže, kasneje (od leta 1948) so tudi v njih predpisane njihove višine. Najvišja je bila do 20.000 lir (dinarjev) ali do treh mesecev prisilnega dela.¹²⁴⁸ Na kazenskem področju glede preskrbe so imeli v coni B STO svoje predpise do julija 1952, ko so uvedli jugoslovanski kazenski zakonik in zakon o prekrških.¹²⁴⁹

¹²⁴⁴ UL PPNOO, št. 1/8 - 25. julij 1945.

¹²⁴⁵ UL VUJA in IOLO, št. 4/70 - 29. junij 1948.

¹²⁴⁶ UL PPNOO, št. 5/38 - 14. december 1945.

¹²⁴⁷ UL VUJA in IOLO, št. 3/19 - 18. julij 1949.

¹²⁴⁸ Primer: Odredba o zakolu prašičev v gospodarskem letu 1948/49, UL VUJA in IOLO, št. 7/102 - 30. november 1948.

¹²⁴⁹ Nevenka Troha, Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem, *Annales, series historia et sociologia*, 2000, št. 1, str. 210.

V nadaljevanju je naštetih le nekaj primerov ravnanja oblasti v primerih prestopkov v zvezi s preskrbo z namenom približnega vpogleda v njihove oblike in ostrino kaznovanja.¹²⁵⁰

Okrajno narodno sodišče v Vipavi je v letu 1945 dosodilo za prodajo prašiča brez dovoljenja 500 lir kazni, za tihotapljenje blaga iz cone B, ki je bilo najpogostejše kaznivo dejanje, pa na nekaj sto do 1.000 lir. Včasih je izreklo samo kazen zaplembe blaga, ki je bilo predmet kaznivega dejanja. Kazen 1000 lir je postala ob koncu leta pogostejša, za prekupčevanje so obsodili posameznika na 15.000 lir.¹²⁵¹ Tihotapljenje živine preko meje je postalo leta 1946 bolj tvegano. Sodišče v Ajdovščini je za takšne primere dosodilo po 8.000 lir kazni, najpogosteje pa kar po 3 mesece zapora s poboljševalnim delom. Tudi črni zakol govedu je prinesel 2.000 ali 6.300 lir kazni.¹²⁵²

Konec leta 1946 je okrajni odsek za trgovino v Kopru izrekal kazni trgovcem, ker so delili moko na nepravilne odrezke, ker so delili blago osebam, ki niso bile prijavljene kot odjemalci in ker so k sebi vabili stranke z izgovori, da drugje blaga ne bodo dobili. Kaznovani so bili z denarno kaznijo (v enem primeru 2.000 lir) v korist socialnega skrbstva, ki se je v primeru neizterljivosti spremenila v kazen prisilnega dela brez odvzema prostosti (200 lir kazni je pomenilo en dan prisilnega dela).¹²⁵³

Okrajno sodišče v Ajdovščini je leta 1947 zaostriло kaznovanje tihotapstva. Običajno je zasačenim pri tem donosnem opravi lu to prinašalo krajše zaporne kazni, končalo pa se je lahko tudi bolj tragično. Tri ženske so tega leta skušale prenesti preko demarkacijske črte dve kokoši in 19 jajc. Ena je bila pri tem ustreljena, ostali sta dobili dva meseca poboljševalnega dela.¹²⁵⁴ Okrožno sodišče Nova Gorica je v začetku tega leta ostro kaznovalo tudi trgovca, obtoženega prikrivanja blaga večmilijonske vrednosti. Dosodili so mu 6 let zapora s prisilnim delom (kar so kasneje omilili na 4 leta in 3 mesece) in zaplembo celotnega premoženja.

Iz leta 1948 je ohranjena odločba odseka za notranje zadeve OLO Koper, ki je za kmeta, ker ni oddal ječmena, določil kazen 2.000 jugolir,¹²⁵⁵ sicer pa so kazni za takšen prestopok bile tudi 10–20 tisoč jugolir. Istega leta je bilo pred okrajnim sodiščem v Piranu 13 procesov proti »saboterjem in špekulantom«, leta 1949 pa 10. Tega leta so sodbe bile stroge: skupno 2 leti, 9 mesecev in 10 dni odvzema prostosti in nad 150.000 dinarjev denarnih kazni. »Šlo je pred-

¹²⁵⁰ Za primerjavo vrednosti: avgusta 1945 so bile določene cene enotne moke 12,5 lir, sladkorja 50 in masti 130 lir za kilogram.

¹²⁵¹ PANG, Okrajno sodišče Nova Gorica, šk. 1, spisi Kj 1945.

¹²⁵² PANG, Okrajno sodišče Nova Gorica, šk. 2, spisi Ks 1946.

¹²⁵³ PAK, OLO Koper, šk. 13, 583, obrazec izreka kazni, 19. december 1945.

¹²⁵⁴ PANG, Okrajno sodišče Nova Gorica, šk. 5, kazenski spisi 1947.

¹²⁵⁵ PAK, OLO Koper, šk. 53, 894, odločba z dne 1. septembra 1948.

vsem za kulake, ki v svoji zakrknjenosti vztrajajo pri svojem protiljudskem udejstvovanju in sabotirajo naše gospodarstvo.» Pri omenjenem in pri sodišču Koper so beležili padec kriminalitete.¹²⁵⁶

Kljub tem sorazmerno težkim kaznim je bila kaznovalna politika v coni B Julijske krajine in coni B STO znatno manj rigorozna kot drugod v Sloveniji. Za prestopke v zvezi s prijavljanjem pridelka ali z njegovo oddajo ter črnimi zakoli so bile izrečene upravne kazni (ki jih je leta 1949 izrekal IO OLO Koper) le v višini nekaj sto ali tisoč lir, zaplembe premoženja pa so bile redke. Začeti postopki glede neoddajanja pridelkov so bili zaustavljeni, ko je obravnavana oseba izpolnila obvezo ali celo samo obljubila, da jo bo. Ravno tako so ravnali v primerih, ko je bilo dokazano, da je pridelek zadoščal le za potrebe pridelovalčeve družine.¹²⁵⁷

¹²⁵⁶ PAK, OLO KP, šk. 86, št. 283, Poročilo okrajnega sodišča v Piranu, za IX. zasedanje OLO Koper, 2. februar 1950.

¹²⁵⁷ PAK, OLO Koper, šk. 60, spisi št. 300–309, 327–329 iz leta 1949.

IX. POMOČ UNRRA-e IN DRUGIH HUMANITARNIH ORGANIZACIJ

Prva omemba UNRRA-e¹²⁵⁸ v ohranjenih dokumentih slovenskih oblasti je iz septembra 1944. Takrat in v kasnejših mesecih so pričakovali izdatno in hitro pomoč, vendar je prvo blago iz njenega programa prišlo v Slovenijo šele sedem mesecev kasneje.

Od količin, prispelih v jadranski pristanišči Split in Dubrovnik pred začetkom aprila, torej kratek čas pred začetkom delovanja UNRRA-e v Jugoslaviji, ni prišlo v Slovenijo zagotovo skoraj nič, saj so npr. do 7. marca obsegale le 10.000 ton blaga, od tega 7.000 ton hrane, ki je bilo dovolj le za najnujnejše potrebe prebivalstva v Dalmaciji.¹²⁵⁹ Prvo blago iz zavezniške pomoči za civilno prebivalstvo je bilo poslano v Slovenijo v začetku aprila iz Splita. Temu je sledilo še blago, ki ga je prevzemala in pošiljala delegacija SNOS v Splitu.

V naslednjih dveh mesecih (maja in junija) je pomoč v živežu prihajala v Slovenijo le s kamioni z Reke.¹²⁶⁰ V tem času in na takšen način prispe maja 114 ton fižola, bele moke, masti, sladkorja in surove kave, junija pa 118 ton bele moke, masti sladkorja, surove in pražene kave. Junija so začeli voziti blago z Reke z železnico in ga od tam vozili do vključno septembra. Količina prepejanega blaga je od 12 artiklov in malo manj od 2.500 ton (od tega skoraj 1200 ton pšenice) v juniju dosegla vrhunec s preko 18 artikli in 5.500 ton (od tega 2.000 ton pšenice) julija ter avgusta in septembra s 15 artikli znašala le 200 ton. Julija so začele ladje dovažati pomoč v Trst in že v tem mesecu je od tam v Slovenijo z železnico priteklo skoraj 6.000 ton (od tega dve tretjini pšenice) blaga, avgusta 6.700 ton, septembra skoraj 7.500 ton, oktobra 6.300 ton in novembra skoraj 15.000 ton blaga. Število artiklov pomoči, prepeljanih z Reke in Trsta, je bilo največje avgusta in septembra (22 in 19), raznolikost pomoči se je oktobra zmanjšala na 8 artiklov, novembra pa le še na dva.¹²⁶¹

Zavod za izredne nabave (ZAVNAB) je imel svojo delegacijo (in to že pred prihodom prve ladje s pomočjo) tudi v Trstu. Njegovo pristanišče je bilo zelo pomembno, saj je imelo največjo kapaciteto na Jadranu. Bilo je povezan s severo-zahodnim delom Jugoslavije, po odprtju proge do Beograda poleti 1945 pa so lahko pošiljali pomoč na jug Jugoslavije. Zavod je 1. julija sklenil s tr-

¹²⁵⁸ Več o delu UNRRE (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Uprava Organizacije združenih narodov za pomoč in obnovo) v Jugoslaviji v Petranović, UNRRA; Nada Marjanović, Ekonomska pomoč Jugoslaviji u 1945. godini (UNRRA), Naš Trag, 2003, št. 4, str. 145–160.

¹²⁵⁹ Petranović, UNRRA, str. 182.

¹²⁶⁰ Poročila sicer govore, da prihajajo z Reke, vendar tam do tega časa ladje s pomočjo še niso pristajale: blago so do tega mesta pripeljali že po kopnem iz enega od južnejših pristanišč (Splita in kasneje Novija).

¹²⁶¹ AS, MTP, šk. 41, 2060/41, tabela brez opisa, s.d.

žaško družbo Marović pogodbo o skladiščenju in odpošiljanju iz Trsta glede vsega blaga, ki bi ga UNRRA pošiljala v Jugoslavijo preko tega pristanišča.¹²⁶² Ob najavi prihoda UNRRA-inih ladij v tržaško luko so se 6. julija 1945 je bilo pomanjkanje vagonov veliko, do tedaj so jih poslali v Trst le 308, primanjkovalo je tudi premoga, zato so za obdobje, ko bi prevažali blago iz do tedaj napovedanih ladij (od 7. do 20. julija), predlagali dodelitev povečanih količin obojega ter prošnjo pri vojaških oblasteh, da zmanjšajo svoje Transporte na najmanjšo možno mero. Zaradi izkušenj, ki so jih pridobili pri dotedanjih transportih iz Reke, je bilo tudi dogovorjeno, da bo zaradi varnosti NAVOD poskrbel za vojaško spremstvo vlakov.¹²⁶³

Prvo ladjo, ki je pripeljala pomoč UNRRA-e v tržaško luko 7. julija, so iztovorili v nekaj več kot štirih dneh; blago so večinoma pretovorili neposredno na vagonih. Za naslednje tri ladje, katerih prihod je bil napovedan za čas od 13. do 18. julija, se je predstavništvo ZAVNAB skušalo čim bolj pripraviti. Do 16. so imeli pripravljenih 320 vagonov, veliko jih je bilo na poti.¹²⁶⁴ Vendar so ladje zamujale. Prvi so naslednje sledile 16., dve 17. in 19. istega meseca. V prvih dvajsetih dneh pošiljanja pomoči je v Trstu pristalo 8 ladij, s katerih so razložili 35.000 ton blaga za Jugoslavijo.¹²⁶⁵

Nekatere UNRRA-ine so prinesle takojšnje in zelo očitno izboljšanje preskrbe. Takšen primer je iz konca avgusta; tedaj je prišla ladja z 8.500 tonami sladkorja, ki je omogočila razdeljevanje po pol kilograma tega živila vsemu prebivalstvu, ne le otrokom.¹²⁶⁶ V začetku istega meseca so prišle v Ljubljano prve pošiljke bombaža iz pošiljk UNRRA-e, ki so bile določene za Slovenijo. Prispele so ravno zadnji trenutek, saj je surovin že primanjkovalo. To bi bil velik udarec za vso Jugoslavijo, saj je bilo v Sloveniji veliko tekstilnih tovarn. S transportom te pošiljke so bile velike težave. Čeprav namenjen v Slovenijo, je bil bombaž (300 ton), kljub posredovanju oblasti, izkrcan v Dubrovniku. To ni bilo prvič, kar zadeva take težave z ladjami UNRRA-e. Blago na ladjah je bilo do tedaj le redkokdaj specificirano, ali pa je bilo napačno, in se je šele pri iztovoru pokazalo, da je na njih nekaj drugega.¹²⁶⁷

Septembra je prišlo v jugoslovanska pristanišča 24 ladij UNRRA-e, od tega so jih 13 raztovorili v Trstu, 8 v Splitu ter 3 v Dubrovniku. Ena je prišla še v črnomorsko Kostanico. S temi ladjami je bilo prepeljeno 30.322 ton živil, 7.993 ton obleke, 822 ton zdravil in zdravstvenih predmetov, 10.441 ton potrebščin za kmete in 8.000 ton za industrijo, 492 traktorjev in 792 tovornjakov.¹²⁶⁸

¹²⁶² Prav tam, Pogodba med Zavodom za izredne nabave pri Upravi za zunanjo trgovino pri MTP in med družbo G. J. Marović iz Trsta, 1. julij 1945.

¹²⁶³ AS, MTP, šk. 10, 699/10, Zapisnik konference, 6. julij 1945.

¹²⁶⁴ AS, MTP, šk. 41, 2055/41, Poročilo predstavnštva ZAVNAB v Trstu, 16. julij 1945.

¹²⁶⁵ Nova pot, 3. avgust 1945, str. 4.

¹²⁶⁶ SP, 13. november 1945, str. 5.

¹²⁶⁷ SP, 12. avgust 1945, str. 5.

¹²⁶⁸ SP, 16. oktober 1945, str. 5.

Delegacija Zavoda v Trstu je do 19. julija razporejala pošiljke po navodilih iz Beograda, tega dne pa jim je minister dr. Vavpetič naročil, naj vse pošiljke, ki niso namenjene na Reko, pošiljajo v Ljubljano na NAVOD, kjer jih bodo skladiščili in jih odpremljali naprej po navodilih iz Beograda. Delegacija je to navodilo sprejela in ga nameravala upoštevati.¹²⁶⁹

Avgusta so začela na območju Slovenije blago UNRRA-c prevzemati novo-ustanovljena državna podjetja (Gunral, Koteks, Dasp, Jugopetrol itd.). Ta so po navodilih Zavoda v Beogradu to blago dodeljevala republikam oziroma njihovim podjetjem, ustanovljenim za njegov prevzem in razdelitev. S tem je direkcija NAVOD, ki je do tedaj bil pristojen za prevzem vsega blaga za Slovenijo, oziroma slovenska vlada prišla v položaj, v katerem ne bi mogla imeti pregleda nad vsem prejetim blagom, za katerega se je na podlagi bremenilnic zadolževala pri Zavodu. Vodja delegacije Zavoda v Ljubljani je predlagal, naj v prihodnje ministrstvo vodi evidence vsega v Slovenijo prispelega UNRRA-inega blaga. Pri vseh ministrstvih, ki so prevzemala in posredovala takšno blago, naj bi odredili po enega referenta, ki bi vodil točno statistiko in bi predstavljal vez med svojim in trgovinskim ministrstvom.¹²⁷⁰

Ob prihajanju pošiljk UNRRA-e, ki so jih v Sloveniji od Zavoda za izredne nabave prejemale številna ministrstva in ustanove, se je torej pokazala potreba, da bi začeli poslovati bolj sistematično in pregledno. Poleg zgoraj omenjenega je namreč prihajalo do velikih razhajanj med poročili iz Beograda in poročili posameznih ministrstev Sloveniji, kar je bilo zelo moteče ob dejstvu, da je prejeta blago bilo potrebno plačati v fond za obnovo države. V drugi polovici avgusta je ZAVNAB že začel pošiljati prve račune za prevzeto blago. Ker so bile do tedaj normirane cene večinoma za prehranske artikle, je šlo v prvi vrsti za račune zanje, v mesecu oktobru so pričakovali račune tudi za drugo blago. Za vse prejeta blago so zadolžili Narodno banko Slovenije na podlagi faktur, ki so se glasile na Narodno vladu LRS. Zato je predsedstvo slovenske vlade predlagalo, naj vsa prizadeta ministrstva in podjetja ustanove telo (Obračunski zavod), ki bi vodilo evidenco vsega od UNRRA-e prejetega blaga na ozemlju Slovenije in tako točno evidentiralo obveznosti do fonda. Hkrati bi bila naloga tega zavoda v smislu načrtnega razdeljevanja skrbeti za pravilno dogovorno določanje prioritet razdelitve prejetega blaga. Že na ustanovnem sestanku so natančno določili naloge Zavoda, ki so jih zapisali tudi v njegov pravilnik.¹²⁷¹

¹²⁶⁹ AS, MTP, šk. 41, številka 2055/41, Poročilo Delegacije Zavoda za izredne nabave v Trstu, 20. julij 1945.

¹²⁷⁰ AS, MTP, šk. 71, 2690/71, dopis v.d. šefa ljubljanske delegacije Zavoda, 3. september 1945. Narodna vlada Slovenije ni reagirala hitro, saj je z navedenim predlogom in z iz njega izhajajočim navodilom seznanila MTP šele 12. septembra.

¹²⁷¹ AS, MTP, šk. 10, 706/10, Zapisnik sestanka ustanovitve Obračunskega zavoda, 26. september 1945; prav tam, Pravilnik Obračunskega zavoda za izredne nabave MTP Narodne vlade Slovenije v Ljubljani, s.d.

UNRRA-ine pošiljke so bile oblikovane na osnovi izračunov potreb, ki so jih delali zvezna ministrstva in federalne enote. Strokovni odbori Zavoda za izredne nabave pri Ministrstvu za zunanjo trgovino so preučevali in usklajevali predložene sezname potreb, tako v smislu količin kot tudi rokov. Pravico dajanja nalogov za delitev blaga iz pomoči UNRRA-e je od začetka junija 1945 imel omenjeni Zavod, a le kot prenosni organ, saj so dejanska naročila dajala zvezna ministrstva.¹²⁷² V prvi fazi je delitev izvajal sam Zavod, konec decembra 1945 pa je z republiškiimi podjetji (za Slovenijo je to NAVOD) sklenil dogovor, s katerimi so uredili medsebojne pravice in dolžnosti na področjih prevzema, delitve in obračuna blaga. Vzporedno z republiškiimi so nekatere vrste blaga delila zvezna podjetja.

Dogovor med Zavodom in NAVOD-om glede prevzema vseh vrst krušnega žita, vseh vrst moke in ostalih prehranskih artiklov, ki so bili iz UNRRA-inih pošiljk dodeljeni republiki Sloveniji, je bil sklenjen 30. decembra 1945. Z njim se je NAVOD zavezal, da bo od Zavoda kupoval vse količine naštetega blaga, ki ga bo določila Izredna uprava za preskrbo. NAVOD bi moral prevzem izvajati v Sušaku in Trstu, vendar je glede slednjega veljala izjema. Za žitarice, ki so prispele v Trst, je veljalo, da jih je NAVOD prevzemal šele na napotni železniški postaji.¹²⁷³ Cene UNRRA-inega blaga so bile enotne za vso Jugoslavijo od avgusta 1945, ko so sprejeli navodila za določanje cen in za obračunavanje blaga, ki ga je dobavljala UNRRA. Vse cene so bile veljavne za vso državo in jih niso smeli prekoračiti v nobenem primeru. Določala jih je Uprava za cene pri zveznem ministrstvu v sporazumu z ZAVNAB. Za trgovce v maloprodaji so določili bruto marže.¹²⁷⁴ Nato so v času od 8. avgusta do 10. oktobra 1945 objavili še vrsto cenikov za posamezne vrste blaga.¹²⁷⁵

Podatki v tabeli o blagu UNRRA-e, prejetem v Sloveniji leta 1945, so iz različnih virov, zato prihaja med njimi do delnih razhajanj, npr. pri stročnicah ali masti, ko zgodnejše poročilo navaja večje pošiljke kot kasnejše. Razlog zanje je deloma v različnih poročilih, deloma v različni opredelitvi blaga. Če je v razpredelnici prazen prostor, omenjeno poročilo tega blaga ni navajalo, ali pa je morda združeno z drugim.

Blago (v kg)	Od začetka do 31. 5. ¹²⁷⁶	Do 30. 6. ¹²⁷⁷	Do 31. 7. ¹²⁷⁸	Do 30. 9. ¹²⁷⁹	Od 14. 5. do 31. 12. ¹²⁸⁰
Pšenica	1.852.064	3.949.630	4.330.651		
Moka	826.154	1.731.585	2.378.378	15.548.567	30.569.617
Rž	280.427		280.427		

¹²⁷² Petranović, UNRRA, str. 195.

¹²⁷³ Prav tam AS, MTP, šk. 54, 2412/54, Dogovor med ZAVNAB in NAVOD o prevzemu živil UNRRA-e, 30. december 1945.

¹²⁷⁴ UL DFJ, št. 60/568 – 6. avgust 1945.

¹²⁷⁵ Prvi je v UL DFJ, št. 60/569 – 8. avgust 1945, zadnji v UL DFJ, št. 88/850 – 10. oktober 1945.

Koruza	135.779		766.384		
Sol	27.745	116.362	130.253		
Sladkor	129.541	339.426	1.380.099	1.528.439	2.766.009
Fižol	229.195		377.365	561.768	
Grah		128.731*	291.144	1.948.632	
Mast	164.914	318.681	598.006	596.478	885.908
Margarina	15.135		15.135	14.940	14.719
Olje	195		195		2.725
Maslo	21	3.471	21		
Testenine	4.173		4.173	43.185	
Mleko	16.845	84.977	272.285	771.523	1.045.389**
Konzervirano meso	264.933	724.565	671.064	295.525	617.948
Konzervirane ribe	2.120	42.903	41.217	273.035	746.210
Polenovke	30.000		30.000	68.818	62.098
Suhe ribe					33.004
Kava	22.800	142.689	412.827	273.130	
Konzervirana zelenjava	6.682		6.682		
Biskvit	4.992	–	4.492		
Slanina	672		1.096		
Kakav	76		76	1.020	
Zakuha					7.228.340
Sir					30.000
Lojevi ocvirki					7.217
Ocvirki bravetine				6.785	
Hrana za bolnike		32.890			
Milo	1.625	112.502	559.992	512.651	718.030
Vžigalice (škatic)	372	14.400	7.572		

* Podatek za stročnice ** Mleko v prahu in mlečne konzerve skupaj

Od vseh v letu 1945 (v času od 14. maja do 31. decembra) v Slovenijo dobavljenih živil je iz pošiljk UNRRA-e prišlo okoli 70 % moke, 48 % mesnih izdelkov, 55 % maščob, 75 % sira, 90 % sladkorja, 94 % ribjih konzerv, 97 % zakuhe, poleg tega pa še 100 % polenovk, suhih rib, lojevih ocvirkov, mlečnih konzerv

¹²⁷⁶ AS, MTP, šk. 41, 2055/41, Izkaz prejetega UNRRA-inega blaga v času od 1. VI. – 31. VII. 1945; NAVOD, 13. avgust 1945. Podatki do 31. maja so pripisani v rokopisu.

¹²⁷⁷ Prav tam, 2057/41, Pregled razpodeljene robe prema računskim podacima primljenima do 30. VI, Zavod za izredne nabave, 14. julij 1945.

¹²⁷⁸ Prav tam, 2055/41, Poročilo od UNRRA-e prevzeto blago do 31. VII. 1945, s.d.

¹²⁷⁹ Prav tam, 2060/41, UNRRA – blago – živila, prejem in razdelitev do 30. 9. 1945, NAVOD, 18. december 1945

¹²⁸⁰ AS, MTP, šk. 20, 1326/20, Prejeta živila v 1945, podatki za čas od 14. 5. do 31. 12. 1945, s.d.

in mleka v prahu (česar niso dobili iz nobenega drugega vira) ter okoli 75 % mila.¹²⁸¹ Od skupne količine 9.270 vagonov hrane in drugega blaga, ki jih je prevzel NAVOD v letu 1945 za Slovenijo, jih je 6.830 (74 %) izviralo iz pomoči UNNRA-e in njene predhodnice.¹²⁸²

Do konca junija je Slovenija iz pošiljk UNRRA-e prejela še 6.890 kosov oblek in 27.900 kosov perila, 4.400 odej, 1.980 plaščev in 1.570 dežnih plaščev ter 9.600 parov nogavic, 3.432 parov moških, 3.027 ženskih in 2.981 parov otroških čevljev.¹²⁸³

Ohranjen je tudi podatek, kolikšen delež vse pomoči UNRRA-e Jugoslaviji v času do junija 1945 je pripadel Sloveniji. Količina do 100 % je bila dodeljena še ekonomatom in različnim drugim prejemnikom, Srbija in Makedonija nista prejeli v tem času nič od naštetega:¹²⁸⁴

Blago	Slovenija	BiH	Črna gora	Hrvaška
Živila (kg)	11 %	27 %	12 %	44 %
Milo (kg)	10 %	51 %	12 %	25 %
Vžigalice (šk)	3 %	37 %	18 %	36 %
Odeje (kos)	10 %	30 %	9 %	45 %
Obutev (par)	13 %	29 %	12 %	40 %

V UNRRA-inih pošiljkah je bilo tudi blago, ki ga ljudje niso bili vajeni in ga niso pravilno uporabljali (npr. sojina moka, sojin zdrob ali mleko v prahu). Zato je ministrstvo poslalo navodilo vsem odborom, pekom, trgovcem in slaščičarjem, naj poučijo prebivalstvo, kako se omenjena živila koristno uporabljajo. Sojino moko so opisali kot visoko vredno hranilo, s 17 % maščobe. Zaradi lahke prebavljivosti naj bi bila priporočljiva kot otroška hrana. Uporabna naj bi bila tudi kot dodatek h krušni moki (80 % krušne, 20 % sojine). Posneto mleko v prahu je imelo polovico mlečnega sladkorja in okoli 33 % beljakovin. Prebivalstvu so svetovali, naj enemu litru vode dodajo 12–15 dkg mlečnega prahu; tako so dobili mleko, ki je bilo enakovredno domačemu polnemu.¹²⁸⁵ Glede jajc v prahu iz pošiljk CARE so zagotavljali, da je moč s količino 450 g nadomestiti 36 svežih jajc.¹²⁸⁶

¹²⁸¹ AS, MTP, šk. 20, sig. 1326/20, poročilo o prejetih živilih v letu 1945; prav tam, šk. 10, št. 713/10, zapisnik konference poročevalcev in načelnikov oddelkov za TiP, 9. januar 1946.

¹²⁸² LP, 20. februar 1946, str. 4.

¹²⁸³ AS, MTP, šk. 41, 2057/41, Pregled razpodeljene robe prema računskim podacima primljenima do 30. VI. 1945, Zavod za izredne nabave, 14. julij 1945.

¹²⁸⁴ AS, MTP, šk. 41, št. 2057/41, Pregled u procentima isporučene robe po federalnim jedinicama na dan 30. VI. 1945, Zavod za izredne nabave, 14. julija 1945. Razlog, zakaj Srbiji niso dali nič živil iz pomoči UNRRE, razkrije zapisnik sestanka GS: "Hranu od UNRRA-e nismo davali a i nećemo. U Srbiji je rodilo toliko, da se može sama ishraniti." Zečević, Lekić, Privredna 1, zapisnik sestanka, 8. november 1945, str. 53.

¹²⁸⁵ ZAC, KLO Dobovec, šk. 1, sig. 010/430, dopis okrajnega NOO Trbovlje, 10. november 1945.

¹²⁸⁶ AS, MTP, šk. 37, 1967/37, prepis potrdila o prejemu živil iz programa pomoči CARE, s.d.

Tudi NAVOD je trgovcem in zadrugam izdal navodila, kako poučiti potrošnike o uporabi naštetih živil. Njihovo uporabnost so gospodinjam skušali prikazati tudi z objavljanjem receptov, kako jih uporabiti v običajnih jedeh (torta iz sojine moke, nadev za potice ali štruklje iz sojinega zdroba, mleko v prahu v palačinkah, v kruhu itd.).¹²⁸⁷ Mleka v prahu so se ponekod branili. Ponekod ga sploh niso uporabljali ali pa v neznatnih količinah. Kupovali so ga v glavnem potrošniki v večjih industrijskih središčih, mestih in večjih krajih. Družine, ki so pekle kruh doma, so ga v precejšnjih količinah uporabljale kot dodatek testu, ker naj bi izboljšal kakovost kruha. Kmetje so uporabljali mleko v prahu kot krmo prašičem.¹²⁸⁸ Iz dobav UNRRA-e so kot novost izvirali tudi ovseni kosmiči, ki so jih določili za otroke. Prišli so pod oznako ovsa in ministrstvo je odredilo, da morajo pregledati, kje so, da jih ne bi delili kot krmo.¹²⁸⁹

Del pomoči Jugoslaviji so bili tudi paketi, ki jih je UNRRA dobila od vojaške uprave ZDA. Vsebovali so suho hrano, ki so jo v času vojne uživali ameriški vojaki v Evropi. Razdeljevali so jih tudi v Sloveniji, januarja 1946 so jo dobili otroci do 7. leta kot dodatek k rednim obrokom. Vsak paket je vseboval dva dela, ki sta morala biti dobro zaprta, eden je bil zato celo namočen v parafinsko maso. Kartona sta imela napise v angleščini; prvi First Half, drugi Second Half. Vsebina prvega je bila naslednja: 1 karton biskvita; 5 kartončkov z napisom Partial Dinner Unit s pomarančnim ali limoninim praškom, bonboni, žvečilno gumo, keksi in slaščico; 1 kartonček (Premined Cereal) z mešanico za juho, 5 zavojčkov po 20 cigaret, 1 ali 2 zavojčka sladkorja, 5 zavojčkov vžigalic, 1 zavojček toaletnega papirja, 1 zavojček ključev za odpiranje konzerv, 1 zavojček soli in 1 steklenička s 50 tabletami za dezinfekcijo vode. Kljub temu, da so paketi, namenjeni otrokom, vsebovali te tablete in cigarete, jih niso odpirali, ker bi to zahtevalo veliko časa, prejemniki pa naj ne bi bili nikoli gotovi, ali so dobili vse. Drugi paket je vseboval 7 ali 8 konzerv mesa, 5 konzerv sadnega pudinga, po 1 konzervo masla, mleka in marmelade, 1 do 2 konzerve kave v prahu, 1 košček mila in 1 zavoj papirnatih serviet. Mesnih konzerv pred uživanjem ni bilo potrebno zagreti, kavo pa so dobili tako, da so prah raztopili v mlačni vodi in dodali mleko.

Teža obeh paketov je bila okoli 10 kg. Vsak trgovec, ki jih je prodajal, je moral imeti dva odprta in razstavljena, da se je vsak kupec mogel prepričati o vsebini in da mu je trgovec postregel s potrebnimi pojasnili, zlasti glede tablet, ki bi jih otroci mogli zamenjati za bonbone.¹²⁹⁰

¹²⁸⁷ Naš dom, priloga Naše žene, 1945, št. 3, str. 24 in št. 4, str. 28.

¹²⁸⁸ AS, MTP, šk. 58, 2462/58, dopis MTP ZAVNAB, delegaciji za Slovenijo, 24. maj 1946.

¹²⁸⁹ AS, MTP, šk. 45, 2211/45, okrožnica MTP, 22. maj 1946.

¹²⁹⁰ LP, 16. januar 1946, str. 8.

Paketi UNRRA (MNZS, fototeka)

Čeprav so se v letih 1946 in 1947 večkrat pojavljale vesti, da je (bo) UNRRA ustavila svojo pomoč Jugoslaviji,¹²⁹¹ se to ni zgodilo. Iz drugih republik Jugoslavije so celo prihajala poročila, da velike količine blaga njenega porekla dalj časa leže v skladiščih. Šlo je za blago, ki ni ustrezalo prehrabnim navadam lokalnega prebivalstva, ki je bilo slabe kvalitete ali je bilo predrago glede na podobno blago domačega porekla. Zvezno ministrstvo je zato odredilo, da smejo takšno blago prodajati brez kakršnih koli omejitev le z vpisom količine na nakaznice. Tedaj veljavnih omejitev so ostale le za nekatere vrste prehrabnega (vse vrste mleka in jajc v prahu, slanine in sira v konzervah, masla, čokolade, sladkorja, čaja, riža, biskvita, kakava in paketov vojaške hrane) ter za mnogo več vrst tekstilnega in usnjenega blaga.¹²⁹² V Sloveniji prehrabni artikli iz pomoči UNRRA-e niso zastajali, vse so prodajali racionirano. Ministrstvo je v Beograd sporočilo, da je v Sloveniji pomanjkanje UNRRA-ine hrane, zlasti mleka vseh vrst, marmelade ter mesnih in zelenjavnih konzerv, in so ob poročilu, da drugod to blago leži v skladiščih, prosili za dodelitev razpoložljivih količin.¹²⁹³ Vendar so bili neiskreni ali pa slabo obveščeni, saj so že nepolne tri tedne kasneje v Sloveniji odredili prosto prodajo vseh vrst UNRRA-ine marmelade in še več artiklov.¹²⁹⁴

¹²⁹¹ Primeri: ZAC, KLO Dobovec, šk. 2, sign. 1125/46, prepis okrožnice MTP, 20. avgust 1946; izjava ministra MTP Fajfarja v LP, 12. januar 1947, str. 4; LP, 9. marec 1947, str. 1.

¹²⁹² AS, MTP, šk. 23, 2624/23, dopis zveznega MTP, 31. maj 1947.

¹²⁹³ Prav tam, dopis MTP, 23. junij 1947.

¹²⁹⁴ LP, 10. julij 1947, str. 6.

Rdeči križ deli sladkor (ZAC, Fototeka Pelikan, šk. 7, št. 3169)

Ob zaključku dela UNRRA-e je v Sloveniji ostalo nekaj blaga njenega izvora. Ministrstvo je februarja 1948 odredilo, naj ga popišejo. Ker je že vse bilo staro in so se bali, da bi se utegnilo v poletnih mesecih pokvariti, so naročili takojšnje oddajo tega blaga v prodajo (razen suhe hrane v paketih, ki si jo je zadržalo za svoje dispozicije). Še maja so imeli posamezni zaloge UNRRA-inega blaga, naročeno pa jim je bilo, naj jih čim prej porabijo.¹²⁹⁵

Pomoč drugih humanitarnih organizacij in držav

Poleg UNRRA-e so v obravnavanem obdobju v Jugoslavijo pošiljale pomoč, ki je bila dodeljena tudi Sloveniji, še druge organizacije (UNICEF, CARE, RK in še nekatere) ter države, med katerimi so po obsegu na prvem mestu ZDA.

Vlada FLRJ je 20. novembra 1947 sklenila z UNICEF¹²⁹⁶ sporazum o prejemanju pomoči. Prvotno je določal, da bo pomoči deležno 600.000 otrok, doječih in nosečih žena.¹²⁹⁷ Skupna vrednost pomoči UNICEF v hrani, zdravilih, sanitetnem materialu, in surovinah Jugoslaviji je od leta 1948 do konca 1950 znašala 19.334.000 dolarjev. Ker je bila Jugoslavija ena od tistih članic, ki so

¹²⁹⁵ AS, MTP, šk. 46, šte. 2231/46, krožnica MTP z navodili za popis zalog ostankov UNRRA hrane, 6. februar 1948; prav tam, šte. 2232/46, okrožnica MTP o razdelitvi zalog ostankov UNRRA hrane, 1. marec 1948; prav tam, šte. 2234/46, okrožnica MTP, 26. maj 1948.

¹²⁹⁶ UNICEF je OZN ustanovila decembra 1946. Dobil je denar, ki je ostal pri poslovanju UNRRA-e. V njegov sklad so se stekala tudi darila vlad, ustanov in posameznikov.

¹²⁹⁷ LP, 8. april 1951, str. 3.

morale v sklad tudi prispevati, mu je namenila skoraj poldrugo milijardo dinarjev. Za leto 1950 je bilo sklenjeno, da bo UNICEF prispeval v Jugoslaviji dodatek k hrani za 900.000 otrok in 80.000 nosečih in doječih žena.¹²⁹⁸

V Sloveniji je bilo v pomoč vključenih 76.250 otrok do 18. leta ter nosečih in doječih mater. Vsi prejemniki so bili razdeljeni v 6 skupin: v prvi so bili otroci v ustanovah (internatih s kuhinjami), v drugi otroci v šolskih kuhinjah (tudi mlečnih in RK), v tretji otroci do enega leta starosti, v četrti otroci od prvega do drugega leta, v peti otroci od drugega do sedmega leta ter v šesti noseče žene in doječe matere. Prvi dve skupini sta dobivali pripravljeno hrano v svojih ustanovah ali ustreznih kuhinjah, tretja, četrta in šesta pa sta dobivali suho hrano največ za en mesec. Iz skladišč so jo delili "centri za razdeljevanje", ki so bili krajevni koordinacijski odbori ali materinske poslovalnice. V peti skupini je v LRS dobilo hrano le 5.000 otrok v gorskih raztresenih vaseh in še to največ za 14 dni. Za ostale otroke v tej starostni skupini bi morali v organizaciji krajevnih odborov AFŽ v posameznih krajih organizirati mlečne kuhinje. Suho hrano naj bi jim dodeljevali okrajni koordinacijski odbori. Glede skupin, ki so dobivale suho hrano, so morali voditi strog nadzor, da so jo res použili otroci ali matere, ne pa živali (mladi prašiči), kot se je pred tem že dogajalo. Delo v zvezi z blagom UNICEFA v Sloveniji je vodil republiški koordinacijski odbor, ki so ga sestavljali predstavniki ministrstev za socialno politiko, za zdravstvo, za šolstvo, RK in AFŽ. Sestajal se je na rednih sestankih. V okrajih so obstajali okrajni koordinacijski odbori.¹²⁹⁹

Ustanove, ki so delile kuhano hrano, so morale voditi točne evidence izdanih živil. Dnevno so na osebo smele izdati mleka v prahu vseh vrst po 40 g, masti ali margarine po 10 g, mesnih konzerv po 20 g in kakava po 3 do 5 žlic na skodelico mleka. Milo so dobivale le porodnice.¹³⁰⁰

Blago UNICEF-a so delili v široki mreži delilnih centrov (materinskih poslovalnic, otroških jasli, domov iger in dela, dijaških in mladinskih domov, šolskih in terenskih kuhinj, centrov za razdeljevanje suhe hrane, otroških bolnišnic in otroških oddelkov v splošnih bolnišnicah in počitniških kolonij). Julija leta 1950 jih je bilo 706 s 101.612 potrošniki, avgusta pa 540 s 89.653 potrošniki.¹³⁰¹

Za obdobje september–december leta 1950 je UNICEF sklenil izvesti nov program za 1.060.000 koristnikov, in to otrok do 13. leta, nosečnic in doječih mater. V njem je bilo predvidenih milijon porabnikov posnetega mleka, masti ali

¹²⁹⁸ DE, 1. januar 1951, str. 3.

¹²⁹⁹ Primer Zapisnika 20. redne seje z dne 28. septembra 1950 v AS, PV LRS, šk. 4, 422/50.

¹³⁰⁰ ZAC, KLO Čatež, šk. 7, šte. 1341/48, okrožnica koordinacijskega odbora MF pri OLO Krško vsem KLO, 27. oktober 1948.

¹³⁰¹ AS, PV LRS, šk. 4, 422/50, Zapisnik 20. redne seje, 28. september 1950.

margarine in sira za 750.000 otrok, 80.000 otrok do drugega leta starosti pa bi dobilo polnomastno mleko.¹³⁰²

V tem času so iz Beograda Ljubljani očitali, da blaga iz dobav UNICEF-a ne delijo in da ga velike količine ležijo v skladiščih. Posnetega mleka naj bi bilo skladiščenega skoraj 500 ton. S pregledom mesečne porabe posameznega blaga so iz Slovenije dokazali, da trditve o slabem poslovanju in kopičenju niso ustrezale resnici. Poraba polnomastnega mleka, ki so ga dobivali otroci v prvem letu starosti, je bila 13.440 kilogramov na mesec. V zalogah so ga imeli res več kot 28 ton, kar bi bilo za 3,5 mesecev porabe, a so ga že namenili za trimesečno porabo vseh okrajev in štirimesečno v industrijskih. Za posneto mleko so imeli 120.000 potrošnikov, kar je zneslo 140.736 kg mesečno. V skladiščih ga je bilo 311 ton in je zadoščalo za dobra dva meseca, kar pa je bilo le povprečno stanje, saj ga je ponekod že začelo primanjkovati. Maščobe so po načrtu delili 36.867 kg mesečno, kakava 3.289 kg.¹³⁰³

Zaradi težav v prehrani kot posledici suše leta 1950 je za prvo četrletje leta 1951 odobril iz sklada za dobavo življenjskih in zdravstvenih potrebščin pol milijona dolarjev. LRS je od UNICEF-a prejela od začetka njegovega dela v Sloveniji, torej v dobrih treh letih: 540 ton sladkorja, 4.200 ton moke, 440 ton polnomastnega mleka, 3.259 ton posnetega mleka, 181 ton masti, 284 ton margarine, 52 ton kakava, 99 ton riža, 292 ton riža, 60 ton ribjega olja, 50 ton pralnega mila, 576 kg vitaminov A+D, 6.520.000 kapsul vitaminov A+D ter streptomycin, penicilin in aueromicin. S temi količinami za dodatno prehrano otrok so do 31. marca 1951 mogli nuditi pomoč v suhem mleku mesečno 12.000 dojenčkom do 1. leta in sicer 9.000 po 1,2 kg mesečno in 3.000 dojenčkom po 2,25 kg mleka v prahu mesečno. S tem je bila deležna pomoči tretjina dojenčkov v Sloveniji. Mleko v prahu je prejemale tudi približno tretjina otrok od enega do dveh let. Približno z 20.000 porcijami mleka, kakava ali kave, ki so jih razdeljevali dnevno v terenskih mlečnih kuhinjah, pa je prejemale pomoč skoraj tretjina vseh otrok v zagotovljeni preskrbi v starosti od 2 do 7 let. Razen tega so prejemale otroci v tej kategoriji kruh in sladkor kot dodatek države k mleku in maščobam, ki jih je podaril UNICEF. Med šoloobveznimi otroki in doraščajočo mladino (7–18 let) je prejemale dodatne obroke od UNICEF-a 84.000 upravičencev. Dodatno pomoč v moki in sladkorju so prejemale tudi nekatere ustanove. Tako so najpotrebnejši mladinci dobivali dnevno dodatni obrok hrane, ki so ga razdeljevale predvsem šolske mlečne kuhinje, ki jih je bilo v Sloveniji 713. V dnevnem dodatnem obroku je bilo mleko, kava in kakav, kruh s sirom, mastjo ali margarino. Pomoč sklada (mleko v prahu, sir, margarino ali mast) je prejemale tudi šestina nosečih in doječih mater v Sloveniji.

¹³⁰² Prav tam, dopis komiteja za socialni skrbstvo vlade FLRJ, 18. oktober 1950.

¹³⁰³ Prav tam, dopis generalnega sekretarja PV LRS, 23. november 1950.

V letu 1951 so od 1. aprila dalje napovedali naslednji obseg pomoči UNICEF-a: dojenčki v prvem letu polnomastno mleko v prahu na recept zdravnika ali medicinske sestre, in sicer od 1,2 do 2,25 kg polnomastnega mleka mesečno. Otroci od enega do dveh let, noseče in doječe žene, otroci od dveh do sedmih let, ki še niso hodili v šolo, vsi otroci v internatih in domovih mleka v prahu s pripadajočimi dodatki niso dobivali. Mladinci med 7. in 18. letom so še dobivali posneto mleko in pripadajoče dodatke, a ker domovi niso bili več zajeti, se je število prejemnikov v starostni kategoriji 7–18 znižalo s 84.000 na 61.000. Vitaminske kapsule (mesečno po 30) so dobivali le otroci do 2. leta na recept. Delitev riža so predvidevali v maju, juniju, juliju in septembru, vsak mesec bi ga dobilo 12.000 dojenčkov v starosti do enega leta, in sicer po 600 g. Poleti pomoč UNICEF-a niso dobivale šolske kuhinje, temveč počitniške kolonije. Mila v aprila 1941 ni bilo več in ga niso pričakovali. UNICEF je pripeval tudi avtomobile in kolesa.

Jugoslavija je do leta 1950 prispevala v sklad UNICEF-a 889.000 dolarjev, načrtovali so še prispevke po 200.000–500.000 letno. Jugoslovanske železnice so za UNICEF prepeljale vse, kar je bilo namenjeno v sosednje države. Teh stroškov je bilo leta 1950 za 7 milijonov dinarjev. Leta 1949 je Jugoslavija prispevala v sklad tudi za 3,79 milijona dinarjev živil.¹³⁰⁴

Pri PV LRS je obstajal republiški koordinacijski odbor za delitev pomoči UNICEF-a, ki je sestavljal razdelilnik potreb sladkorja in moke za vsak mesec (na podlagi načrta koristnikov) za vse okraje in ga dostavil ministrstvu. To je razdelilo živila na okraje, kjer so delovali okrajni koordinacijski odbori in nižje, v kraje, kjer so bili krajevni koordinacijski odbori.¹³⁰⁵

Konec leta 1950 in v letu 1951 je Jugoslavija prejela tudi pomoč v obliki prehranskih artiklov, ki jih je na temelju dogovora o pomoči med vladama FLRJ in ZDA v Jugoslavijo pošiljala ameriška dobrodelna organizacija CARE (Cooperative for American Remittances to Europe – Združenje za ameriške pošiljke Evropi).¹³⁰⁶ Ta je Američane jugoslovanskega rodu obvestila, da Jugoslovani potrebujejo pomoč pri premagovanju prehranskih težav. Ugotavljali so, da pomoč ameriške vlade ni dovolj in da je potrebna dodatna pomoč njihove organizacije. Poleg Američanov jugoslovanskega porekla so se na poziv organizacije za vstop v vseameriški odbor za pomoč Jugoslaviji odzvali tudi mnogi znani Američani.¹³⁰⁷ Konec leta 1950 in v začetku 1951 je pri Gospodarskem svetu kot začasno telo obstajala Komisija za izredni uvoz prehranskih

¹³⁰⁴ LP, 8. april 1951, str. 3.

¹³⁰⁵ AS, MTP, šk. 50, 2288/50, Poročilo o nepravilnostih pri dodeljevanju sladkorja s strani MTP koordinacijskim odborom pri OLO, 19. oktober 1950.

¹³⁰⁶ AS, MTP, šk. 37, 1967/37, Ukaz o oblikovanju organa za razdelitev pomoči, ki jo Vlada ZDA daje na razpolago FLRJ preko organizacije CARE, februar 1951.

¹³⁰⁷ LP, 29. januar 1951, str. 3.

artiklov. Njena naloga je bila vodstvo in usklajevanje dela državnih organov, zvezanim z uvozom hrane iz ZDA v okviru pomoči CARE.¹³⁰⁸

Pogodba, ki je opredelila to pomoč, je določila, da bodo v Jugoslavijo poslali 5.000 ton surovega masla, 12.000 ton jajc v prahu in 21.000 ton mleka v prahu v vrednosti 35 milijonov dolarjev. Pomoč je bila brezplačna, Jugoslavija je morala pokriti le stroške prevoza iz ZDA in razdelitev. Pošiljke naj bi prišle marca in do konca aprila, vendar se je prihajanje zavleklo. Sicer je prva ladja s pomočjo CARE prišla v reško pristanišče 6. novembra 1950; poleg drugega je pripeljala 1.635 tipiziranih paketov, ki so imeli v Ameriki ceno 10 dolarjev. Od tedaj je prihajala v Reko skoraj vsak teden kakšna prekoceanka s pomočjo CARE. Največji del njene pomoči do maja 1951 je bil v obliki tipiziranih paketov z živili; do omenjenega meseca so skozi reško pristanišče v Jugoslavijo poslali 14.000 takih paketov. En je vseboval 2 funta¹³⁰⁹ slanine, 5 funtov sladkorja, 2 funta masti, 2 funta surove kave, 1 funt čokolade itd. V istem času je poslala tudi 2.210 paketov juhe v prahu, 827 zavojev masti, 624 zavojev z manufakturo, skupaj nad 21.000 zavojev. Poleg tega je prišlo v reško pristanišče 10 prekoceank z mlekom in jajci v prahu.¹³¹⁰

V Jugoslaviji so februarja 1951 oblikovali organ za razdelitev blaga, ki ga je vlada ZDA dala na razpolago preko organizacije CARE. Nastal je pri komisiji za izredni uvoz vlade FLRJ. Svet je bil posvetovalni organ Komisije, ki je izvajala prevzem in razdelitev pomoči iz programa CARE. Imenoval se je Svet za razdelitev pomoči iz programa organizacije CARE. V njem so bili predstavniki Sveta za blagovni promet blaga vlade FLRJ, komiteja za socialno skrbstvo vlade FLRJ, komiteja za zaščito ljudskega zdravja vlade FLRJ in glavnega odbora RK FLRJ in AFŽ. Pri ministrstvih za trgovino in preskrbo v vseh republikah so nameravali oblikovati centre za prevzem in razdelitev te pomoči. Sestavljali bi jih predstavniki ministrstev za trgovino in preskrbo, zdravje in socialno skrbstvo, glavnega odbora RK in AFŽ. V poverjeništvih za trgovino in preskrbo v OLO in MLO naj bi ustanovili komisije z enako sestavo.

Svet za blagovni promet pri vladi FLRJ je na podlagi zgoraj omenjene naredbe dal navodila za delitev teh živil. Vsi so jih dobivali brezplačno. Do njih so bile upravičene osebe v ustanovah socialne zaščite (domovi za ostarele in invalide), v šolstvu (domovi učencev v gospodarstvu, internati srednjih in strokovnih šol ter domovi ter domovi in menze rednih študentov) in v bolnišnicah ali naravnih zdraviliščih. Kot posamezniki so dobivali pomoč študenti in učenci v gospodarstvu izven domov ter odrasli na deficitarnih področjih, ki niso bili sposobni za delo in so bili brez gospodarstev, socialni podpiranci in samske ženske z otroki, otroci na teh območjih do starosti 14 let, sirote ter otroci zgornjih kategorij odraslih. Vsi ti otroci pa te pomoči niso dobili, če so je bili

¹³⁰⁸ Zečević, Lekić, Privredna 1, str. 6.

¹³⁰⁹ Funt je 433,6 g.

¹³¹⁰ LP, 29. januar 1951, str. 3; 23. marec 1951, str. 1 in 8. maj 1951, str.1.

deležni v okviru pomoči UNICEF-a. Pomoči so bile deležne tudi gmotno ne-preskrbljene osebe v mestih in industrijskih središčih, določeni nehospitalizirani bolniki, nosečnice ter še nekaj kategorij. Vsak izmed teh potrošnikov je dobival na mesec po 450 g surovega masla, 450 g jajc v prahu in 900 g mleka v prahu. Pomoč je mogel prejemati od 1 do 6 mesecev.¹³¹¹

Na konferenci predstavnikov okrajnih poverjeništev za trgovino in preskrbo, ki je bila pri ministrstvu 19. februarja 1951, so dali navodila glede brezplačne razdelitve prehrabnih artiklov. Delili so jih na posebne nakaznice, ki so jih individualni upravičenci dobivali mesečno. Pri določanju, kdo jih je upravičen prejemati, so sodelovali poleg krajevnega LO še AFŽ, RK, zveza borcev in OF. Februarja so v nekem KLO predvidevali 65 takih nakaznic, julija v drugem 70.¹³¹² KLO so ponekod sestavili sezname upravičencev do pomoči CARE na sestankih, jih objavili in nato upoštevali pripombe nanje. Ponekod so jih sestavili na zaprtih sejah. Zahtevke za posebne CARE nakaznice so dostavili OLO, predstavniki KLO so jih dvigovali pri Narodni banki na podlagi zahtevkov.¹³¹³ Ker so se začele pojavljati pritožbe glede razdeljevanja teh posebnih nakaznic,¹³¹⁴ so po vseh okrajih in mestih ustanovili posebne komisije za presojo, komu naj jih dodelijo.

V zvezi s pomočjo CARE je bila istočasno znižana pomoč UNICEF-a. Ukinili so terenske mlečne kuhinje in zmanjšali dodatek v hrani predvsem otrokom od prvega do sedmega leta.¹³¹⁵ Nasprotno so v poletnih mesecih, ko otroci niso bili v šolah in niso tam prejemali pomoči UNICEF-a, v CARE programu upoštevali tudi otroke od 7. do 14. leta.¹³¹⁶

V mesecih od junija do avgusta so z ozirom na zmanjšane okrajne količine CARE pomoči izdajali navodila, naj zaostrijo kriterije razdeljevanja posebnih nakaznic (le družinam z dvema ali več otroki do 14 let, z enim zaposlenim, starejšim s socialno podporo, družinskim upokojemcem, vdovam z dvema ali več otroki in ostalim socialno šibkim, ki so bolni). Opozarjali so na upoštevanje lastnega pridelka mleka in jajc in znižanje števila upravičencev pri gmotno bolj stoječih. Pomoč pa so razširili na delavce pri zdravju škodljivem delu.¹³¹⁷

¹³¹¹ AS, MTP, šk. 37, 1967/37, Navodila o razdelitvi pomoči CARE, februar 1951.

¹³¹² ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 188/51, okrožnica OLO Krško, poverjenišтво za TiP, 22. februar 1951; prav tam, KLO Gabrsko, šk. 4, 591/51, okrožnica OLO Trbovlje, poverjenišтво za TiP, 7. julij 1951.

¹³¹³ ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 438/51, okrožnica OLO Krško, poverjenišтво za TiP, 4. april 1951; LP, 22. april 1951, str. 3.

¹³¹⁴ Primera v LP, 31. marec 1951, str. 3 in 22. april 1951, str. 3.

¹³¹⁵ ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 267/51, okrožnica OLO Krško, poverjenišтво za TiP, 22. marec 1951.

¹³¹⁶ Prav tam, 601/51, okrožnica OLO, Krško, poverjenišтво za TiP, 7. junij 1951.

¹³¹⁷ ZAC, KLO Gabrsko, šk. 4, 591/51, okrožnica OLO Trbovlje, poverjenišтво za TiP, 7. julij 1951; ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 652/51, okrožnica OLO Krško, poverjenišтво za TiP, 22. junij 1951; prav tam, 757/51, okrožnica OLO Krško, 11. julij 1951.

Obstajajo poročila, da KLO niso posvečala veliko pozornosti CARE zadevam in da so morali z OLO po trikrat posredovati, naj naročijo nakaznice.¹³¹⁸

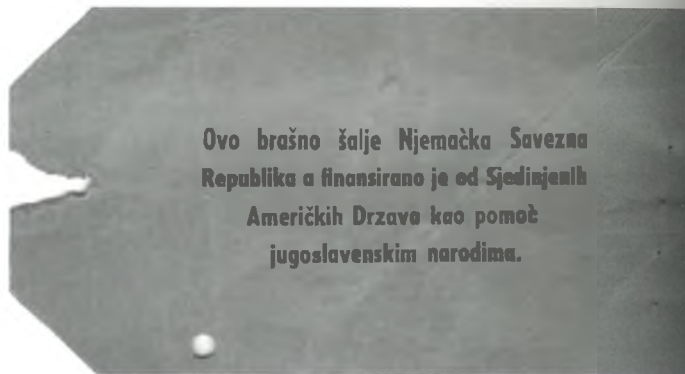
Jugoslavija je prejela tudi brezplačno pomoč ZDA. Program pomoči so ZDA utemeljile s potrebami Jugoslavije zaradi posledic suše leta 1950. Za plačilo pošiljk v obliki živil so namenile 69,4 milijona dolarjev. Od skupne vsote so nameravali takoj porabiti 63,4 milijonov za nakup približno 603.000 ton različnih prehranskih artiklov, ostanek 6 milijonov so rezervirali za kritje prevoza tistega dela blaga, ki ni bil prepeljan z jugoslovanskimi ladjami. V okviru programa te pomoči so bile prvotno določene pošiljke naslednjih predmetov: 168.000 ton pšenične moke v vrednosti 18,7 milijona dolarjev; 9.000 ton koruzne moke v vrednosti 900.000 dolarjev, 137.000 ton koruze, 40.000 ton ječmena, 60.000 ton ovsa, 50.000 ton živinske krme, 5.000 ton riža, 30.000 suhega graha, po 20.000 ton maščobe in sladkorja, 35.000, 10.500 ton jajc in mleka v prahu, 900 ton konzerviranega mesa in 18.000 ton semen. Tako določen program naj bi pokrival najnujnejše potrebe, razen pri sladkorju in maščobi, pri katerih je bilo drugače. Maščobe je bilo potrebnih 40.000 ton, pri sladkorju je bila ta količina 35.000 ton. Dejansko je bil primanjkljaj pri sladkorju še večji, ker domača industrija zaradi posledic suše ni dosegla pričakovanega. Računalo se je, da bo domača proizvodnja dala 104.000 ton, pridobili pa so vsega skupaj le 84.755 ton, tako da se je absolutni primanjkljaj za kritje najnujnejših potreb sladkorja za prehrano dvignil na 50.000 ton, od česar je s programom pomoči bilo zagotovljenih le 20.000 ton. Zato so predlagali zmanjšanje količin fižola in graha za po 10.000 ton, ovsa za 30.000 ton, in ostale živinske krme za 25.000 ton. Razen tega so se sporazumeli s predstavniki vlad ZDA in Velike Britanije in so nabavo semen (3,5 milijona dolarjev) iz programa pomoči prenesli na angleški kredit v znesku treh milijonov funtov. Tako sproščena sredstva so porabili za nabavo sladkorja in maščob.

Do konca januarja leta 1951 je v Jugoslavijo prispelo 95.808 ton pomoči, na poti v jugoslovanska pristanišča je bilo 81.485 ton, v ameriških pristaniščih pa je že bilo naloženih 52.000 ton. Glede na potrebe potrošnje bi morale vse količine priti v jugoslovanska pristanišča do konca aprila in v prvi polovici maja, zato so na jugoslovanski strani opozorili, da bi moralo blago v naslednjih treh mesecih prihajati znatno hitreje. Jugoslovanska stran je zagotavljala, da so izpolnjeni vsi pogoji za to: razpored njenih in tujih ladij ter razpored po pristaniščih. Jugoslovanska vlada je financirala vse ostale stroške: prevoz v državi, manipulacijo in deloma prevoz iz ZDA.¹³¹⁹

Do 8. februarja je prispelo v Jugoslavijo 158.000 ton hrane, torej manj kot tretjina vsega predvidenega, a še vedno so predvidevali, da bo dobava vsega predvidenega izvršena do konca maja. Dobave pšenične moke iz zalog v

¹³¹⁸ ZAC, KLO Čatež, šk. 9, 652/51, okrožnica OLO Krško, poverjenišvo za TiP, 22. junij 1951.

¹³¹⁹ LP, 29. januar 1951, str. 3.

Pomoč ZDA (PAK, OLO Koper, šk. 158, št. 537)

Zahodni Nemčiji in Italiji so se približevale koncu. Iz prve so dobili 64.000 ton, čakali so le še na 3.500 ton; iz Italije so jih dobili 31.5000, čakali pa še na okrog 4.000 ton. Okrog 41.000 ton pšenične moke so pričakovali neposredno iz ZDA z ladjami in železnico, od tega 16.000 ton z ladjami do konca februarja. Do navedenega dne je skupno 80 jugoslovanski in tujih ladij, ki so iz ameriških pristanišč tovorile hrano za Jugoslavijo, že priplulo.¹³²⁰

Konec junija so poročali, da bo akcija prevoza in razdeljevanja pomoči, ki jo je dala ZDA, kmalu končana. Z za pomoč določenimi sredstvi so dobili okrog 520.000 ton živil. Vso količino je pripeljalo 91 ladij, od tega je bilo 61 tujih (s tovorom okoli 240.000 ton), katerih stroške je plačala Jugoslavija, in 30 domačih (s tovorom 180.000 ton). Razen nekaj manjših količin, ki so prispele v Solun, je vse blago prišlo v jugoslovanska pristanišča. Okoli 100.000 ton je prišlo po železnici iz evropskih držav. Organizacija je bila dobra.¹³²¹

Sredstva, ki so jih dobili s prodajo prehrane iz programa, so bila nakazana na poseben račun komisije za izredni uvoz živil. Blago so prodajali po znižanih cenah kot ostalo blago v zajamčeni preskrbi. Sredstva od te prodaje so nameravali porabiti za zdravstvene in socialno-humanitarne namene, kot je to določal sporazum med jugoslovansko in ameriško vlado. Od celotnega izkupička za prodano ameriško blago so po sporazumu namenili 1.885.082.064 dinarjev za socialne in zdravstvene namene, tako da jih je dobilo 2.064 raznih ustanov (bolnišnic, dispanzerjev, porodnišnic, otroških zavetišč, študentskih menz, domov vojaških vojnih invalidov, itd.). Za izboljšanje prehrane so namenili 930.000.000, za nakup obleke in obutve 166.000.000, za nakup bolniške opreme pa 500.000.000 dinarjev. Okrog 200.000.000 dinarjev je bilo

¹³²⁰ LP, 10. februar 1951, str. 1.

¹³²¹ LP, 26. junij 1951, str. 1.

rezerviranih za morebitne potrebe v nalogah gospodarskega in tehničnega sodelovanja.¹³²² Ni znano, kolikšen delež iz te pomoči je pripadel Sloveniji.

ZDA so v obdobju od 1. julija 1945 do 31. marca 1949 v najrazličnejše namene darovale 11.825.201.371 dolarjev. Brezplačna pomoč Jugoslaviji je torej znašala 170-ti del ali 0,62 % te vsote.¹³²³

---

¹³²² LP, 29. januar 1951, str. 3.

¹³²³ LP, 10. februar 1951, str. 1.

X. PREGLED STANJA PRESKRBE V NEKATERIH EVROPSKIH DRŽAVAH PO VOJNI

Pričujoče poglavje želi podati le nekaj splošnih potez stanja preskrbe prebivalstva drugod po Evropi v obravnavanem času. V takšnem širšem okviru bo lažje oceniti položaj v Sloveniji.

Druga svetovna vojna je od sodelujočih držav zahtevala veliko večje gospodarske napore kot prva, za seboj je pustila tudi veliko večje razdejanje. Do njenega konca je proizvodnja hrane v večini evropskih držav padla na predvojno raven. Ukrepi, namenjeni odpravi posledic vojne, kot je bilo racionirano razdeljevanje živil ali maksimiranje cen, so bili takrat splošen pojav v vsej Evropi. Med vojno je bil promet z ladjami težak, trgovske poti so se spremenile, vzrok težav zahodne Evrope pa je bil delno tudi v tem, da se niso mogle več zanašati na žitnice v vzhodni Evropi, od katerih so bile tradicionalno odvisne. Tam namreč niso imeli dovolj za lastno prehrano.

Zato tudi začetek leta 1947, ko je minilo že poldrugo leto od konca vojne, ni prinesel nikakršnega olajšanja. Pomanjkanje hrane je bilo v Evropi splošno, izjemi sta bili le Švedska in Švica. Italija je pretrpela dve lačni leti, v Franciji so bili pojmi »hrana«, »kruh« in »meso« v ospredju zanimanja prebivalstva, kalorične vrednosti dnevnega obroka v britanskem delu Nemčije so leta 1947 padle glede na leto poprej, Avstrijo so reševale dobave UNRRA-e.¹³²⁴ Poleg njene je prihajala tudi pomoč CARE, maja leta 1946 je prispela njena prva pošiljka 11.000 paketov v Le Havre v Franciji. V standardnem paketu, katerega osnova je bil živilski paket ameriške vojske, je bilo vse, po čemer so ljudje v povojni Evropi že dolgo hrepeneli: meso v konzervah, maščoba, marmelada, kakav, čokolada, bonboni, cigarete, zobna pasta, milo in toaletni papir. Posebne pošiljke so bile namenjene otrokom in so vsebovale potrebno hrano za mesec dni: mleko v prahu, tablete vitamina C, sladkor in otroško hrano. V petdesetih letih je CARE uporabljala ameriške presežke v živilih.¹³²⁵ Pomoč evropskim otrokom je nudil tudi UNICEF, leta 1946 ustanovljeni sklad Združenih narodov za pomoč otrokom v državah, ki jih je prizadela druga svetovna vojna. Nudil jim je hrano, oblačila in zdravstveno oskrbo.

Do konca aprila 1945 je preskrba Dunaja razpadla (o katastrofalnem položaju prehrane in preskrbe govorijo tudi na Štajerskem in enako je najverjetneje veljalo tudi za druge avstrijske kraje), najnujnejša preskrba prebivalstva pa je bila mogoča le s pomočjo zaveznikov. Prvih 12.000 ton živil so Dunaju zagotovile sovjetske zasedbene oblasti. Grah v konzervah je bil v prvem mesecu po koncu vojne temelj prehrane. Tedenski obrok dodeljene hrane je bil pol

¹³²⁴ Tony Judt, *Postwar, A History of Europe since 1945*, London 2005, str. 86–88.

¹³²⁵ *Zgodovina 20. stoletja, 1940-1949, Paketi CARE iz ZDA*, Ljubljana 1998, str. 136-137; www.careinternational.org.uk/CARE, 20. januar 2006.

hleba kruha, 50 g maščob in grah.¹³²⁶ Pa ni bilo konec leta nič bolje. Za obdobje od 23. do 29. decembra so potrošniki nad 12 let morali z živilskimi nakaznicami namesto 500 g kruha sprejeti 350 g keksov, namesto 210 g maščob pa le 70. Osebe nad 18 let so dobile obrok cigaret – drugič od marca.¹³²⁷

Razdeljevanje živil je prvih 10 mesecev po vojni temeljilo na sistemu živilskih nakaznic, ki so bile takšne kot med vojno. Uradi za izdajo nakaznic so izdajali takšne za meso, maščobe, kruh, hranila, sladkor in marmelado, Količine blaga so bile odvisne od starosti in dela, ki ga je opravljajal potrošnik. Racionirana so bila osnovna živila kot npr. kruh, moka, mlevski izdelki, krompir, meso, maščoba, mleko in mlečni izdelki, sladkor in jajca. Nekatera od teh živil so zaradi stalnega pomanjkanja mogli izdajati le nekaterim potrošniškimi skupinam, npr. mleko le otrokom, bolnim ter nosečim in doječim ženam.

Zavezniki, ki so zasedali Avstrijo, so bili v začetku odgovorni tudi za preskrbo svojih sektorjev. Britanci so za izvedbo te naloge oblikovali upravni aparat, ki je organiziral, izvajal in nadziral racioniranje in razdelitev živilskih artiklov. Ko so Britanci vkorakali v Gradec, so bili tam dnevni obroki osnovnega potrošnika vredni 683 kalorij.¹³²⁸ Zato so julija 1945 organizirali dovoz moke in obroki moke za odraslega so se dvignili s 4.800 na 5.600 g za eno dodelitveno obdobje. Obroki mesa (1.000 g) in maščobe (400 g) so ostali enaki kot prej pod Rusi. Dnevne vrednosti racioniranih predmetov so dosegle 800, februarja 1946 pa že 1.400 kalorij.¹³²⁹ Vendar so težki pogoji pustili sledove. Zaradi slabe prehrane se je smrtnost dojenčkov zelo dvignila. Avgusta 1945 so poročali o 26,8 %, kar je bilo štirikrat več kot pred vojno, ponekod pa je bila celo 34,6 % ali 40 %. Tudi kasnejša poročila kažejo na posledice pri razvoju otrok. Leta 1946 je skoraj tri četrtine mladincev zaostajalo v teži za od 6 do 15 kg.¹³³⁰

Vendar je sklep zavezniškega sveta o poenotenju obrokov racioniranih živil v vseh conah marca 1946 prinesel znižanja njihovih kaloričnih vrednosti. Do tega je prišlo zaradi znatno nižjih vrednosti v ruski zasedbeni coni. Določili so naslednje vrednosti: odrasli 1.200, otroci pod 12. letom 1.300, uslužbenci 1.450, delavci 1.850 in težki delavci 2.700 kalorij. Ko sta 15. aprila 1946 UNRRA in zvezno ministrstvo za ljudsko prehrano od Britancev prevzela odgovornost za prehrano Avstrijcev, so organizacijske težave povzročile veliko krizo preskrbe. Kalorične vrednosti obrokov so znova padle na 800, na 1.200 so se

¹³²⁶ www.wien.gv.at/ma59/h-1945.htm; 20. julij 2007.

¹³²⁷ Manfred Scheuch, *Osterreich im 20. Jahrhundert: von der Monarchie zur Zweiten Republik*, Dunaj, München 2000, str. 141.

¹³²⁸ Povprečna vrednost dnevne porabe v Avstriji je bila leta 1937 3.200 kalorij, do leta 1944 pa je padla na 2.000. www.aeiou.at/aeiou/encyclp/; 20. julij 2007.

¹³²⁹ Wolfgang Weiss, *Die Versorgungslage der Steiermark 1945-1948, Die »britische« Steiermark 1945-1955*, Gradec 1995, str. 300-302.

¹³³⁰ Karin Schmidlechner, *Frauenalltag in der Nachkriegszeit, Die »britische« Steiermark 1945-1955*, Gradec 1995, str. 314-315.

zvišale julija.¹³³¹ Le UNRRA-ine zaloge, zbrane spomladi 1946, so preprečile stradanje Avstrijcev v naslednjih 12 mesecih.

Od marca 1946 do junija 1947 prispele UNRRA-ine pošiljke živil, oblačil, semen, gnojil in tovornjakov v Avstrijo so bile vredne 419 milijonov dolarjev. Pomladi 1947 so mogli dnevno prejeti količino kalorij osnovnega potrošnika zvišati od 1.550 na kalorij, novembra istega leta na 1.700 in na tej višini so ostale do junija 1948. Po izvedbi premostitvene pomoči, ki je zagotovila brezplačne ameriške pošiljke živil, so se spomladi 1948 začele pošiljke v okviru t. i. Marshallovega načrta. Konec tega leta so obrok kalorij mogli dvigniti na 2.100 kalorij.¹³³²

Potem ko so 11. januarja 1949 mogli odpraviti racioniranje moke in kruha, je 31. avgusta 1950 prenehal veljati zakon o gospodarjenju z živili. S tem se je končalo obdobje racioniranja živil. Posledično so se zblíževale uradno določene cene in cene na črnem trgu in črna borza je v prvih mesecih leta 1950 popolnoma izginila. Preskrbo z živili so poslej vodila le načela tržnega gospodarstva.¹³³³

Zahodna Nemčija je bila najbolj razrušena država v zahodni Evropi. Konec leta 1945 je bilo 80 % vseh Nemcev podhranjenih, 50 % jih je tožilo zaradi težav zaradi lakote. Obdržal se je bil sistem preskrbe z nakaznicami. Britanci so v svoji zasedbeni coni obdržali kar sistem racioniranja iz časa vojne, ki je prebivalstvo delil po starosti in zaposlitvi in razdeljeval pičle obroke živil z živilskimi nakaznicami. Zavezniki so leta 1945 določili cene na ravni leta 1936 ob uporabi nacističnega nadzornega mehanizma cen. Rezultat tega je bila razširjena črna borza, blagovna zamenjava in uporaba cigarete kot sredstva menjave. Tri zahodne cone so bile leta 1945 skoraj paralizirane. Zavezniške sile so težko uspele pripraviti nujno preskrbo z živili. Ta se je izboljšala v letu 1946, toda obroki za odrasle so bili daleč pod normalnimi zahtevami.¹³³⁴ Tega leta je v Nemčijo prispelo več kot milijon paketov organizacije CARE. V lačni zimi 1946/47 se je stanje poslabšalo. V Porurju so razdeljevali obroke, ki niso dosegali 850 kalorij. Le težki delavci so dobivali največje dnevne obroke (1.350 kalorij) živil.¹³³⁵

Prva tri leta po vojni so bila obdobje slabe prehranjenosti, mraza, bolezni, črne borze, goljufanja. Šele leta 1948 se je količina in raznovrstnost obrokov začela vračati na predvojno raven. Začele so prihajati pošiljke v okviru Mar-

¹³³¹ Wolfgang Weiss, Die Versorgungslage der Steiermark 1945-1948, Die »britische« Steiermark 1945-1955, Gradec 1995, str. 303.

¹³³² Prav tam, str. 304; www.wien.gv.at/ma59/h-1945.htm; 20. julij 2007.

¹³³³ www.wien.gv.at/ma59/h-1945.htm; 20. julij 2007; <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.>; 20. julij 2007.

¹³³⁴ Anthony Sutcliffe, An Economic and Social History of Western Europe Since 1945, London, New York 1996, str. 53-54; www.landtag.nrw.de; 20. julij 2007.

¹³³⁵ www.landtag.nrw.de; 20. julij 2007.

shallovega načrta, izvedena pa je bila tudi denarna reforma, ki je premagala črni trg (nastale je nova valuta, DM, opustili so državni model nadzora cen, sprostiti plače). Oboje je prineslo znatno izboljšanje položaja v prehrani prebivalstva, kljub dejstvu, da je pred vojno je morala Nemčija uvažati 20 % živil, po vojni, po odcepitvi vzhodne cone, pa okoli 50 %.

Racionirano delitev živil so v Nemčiji odpravili marca 1950 z izjemo sladkorja, pri katerem je bila odpravljena maja istega leta.¹³³⁶

V Veliki Britaniji se je racioniranje nadaljevalo tudi po vojni. Kruh, katerega nakup med vojno ni bil omejen, so racionirali v začetku leta 1946. Veliko je k temu prispevala obveza preskrbe prebivalstva v tistih delih Evrope, ki so prišli pod nadzor zaveznikov, njihove lastne gospodarske zmožnosti pa so bile uničene v vojni. Leta 1946 je CARE pomagala milijonu družin v Veliki Britaniji, ki je dobila njene poslednje pakete leta 1955. Po vojni je bila zelo zadolžena, svojo rešitev je videla v povečanju izvoza in omejitvi uvoza. Domačo porabo so strogo nadzirali in racioniranje je postalo še ostrejše kot v času vojne. Obroki kruha in krompirja, uvedeni po hudi zimi 1947, niso imeli primerjave v preteklosti. Kupci so bili v stalnem lovu za izdelki, črna borza je uspevala kot v vojnem času¹³³⁷

Omejitve pri živilih so odpravljali postopoma, od leta 1948 dalje. Toda še leta 1952, ko je prišla na prestol Elizabeta II. (v čast tega dogodka je vsakdo dobil 500 g sladkorja in 120 g margarine) so bili sladkor, maslo, sir, margarina, mast, slanina, meso in čaj še vedno racionirani. Tudi mnoga druga živila so bila težko dosegljiva. Za nakup so potrošniki potrebovali knjižico, zanj pa so se morali prijaviti pri peku in trgovcu z mešanim blagom.

Izboljšanje v gospodarstvu je prišlo šele 1950, ko se je povečal uvoz. Leta 1953 so ukinili racioniranje sladkorja, povsem pa so bile omejitve odpravljene julija 1954. Med vojno uvedeno prodajo oblačil in obutve na nakaznice so odpravili leta 1949.¹³³⁸ Tudi športniki na prvih povojnih letnih olimpijskih igrah leta 1948 v Londonu so dobivali špartanske racionirane obroke, poleg tega pa še skoraj pol kilograma sladkornih izdelkov dnevno, jajca v prahu, konzerviran grah in dehidriran krompir.¹³³⁹

¹³³⁶ Alfred Grosser, *Geschichte Deutschlands seit 1945*, Berlin 1975, str. 97; Anthony Sutcliffe, *An Economic and Social History of Western Europe Since 1945*, London, New York 1996, str. 54 in 58; www.bundesarchiv.de, 20. julij 2007.

¹³³⁷ Anthony Sutcliffe, *An Economic and Social History of Western Europe Since 1945*, London, New York 1996, str. 30–31, 34–35.

¹³³⁸ www.eatwell.gov.uk, 30. julij 2007; www.eddybles.com/food-timeline/, 30. julij 2007; www.fashion-era.com, 30. julij 2007.

¹³³⁹ http://foodmuseum.typepad.com/food_museum_blog/2004/08/canned_peas_deh_1.html, 30. julij 2007.

Veliko artiklov vsakodnevne potrošnje je v Švici bilo racioniranih (sladkor, testenine, riž, moka, maslo, mast in olje, stročnice, pšenični in koruzni zdrob, oves in ječmen) že od konca oktobra 1939. Popolnoma so racioniranje odpravili v začetku julija 1948.¹³⁴⁰

Posledice vojne, zemljiška reforma, pomanjkanje živine, strojev in orodja so na Madžarskem prispevali h gospodarski zmedi in težavam v preskrbi, v katerih se je znašla država. obroki živil, zlasti v mestih, so prebivalstvo potiskali v lakoto. Delavski, ki so presegali povprečje obrokov v mestih, so imeli 1.000 kalorij dnevno. obroki živil, ki so jih delili s pomočjo nakaznic, so se v zimi 1945/46 večkrat zmanjšali. Do pomladi so zaloge pošle. Država ni mogla več zagotavljati preskrbe. Težave in pomanjkanje so bili v veliki meri povečani zaradi prisotnosti Rusov. Poleg poplačila vojne škode, ki se je takoj začelo, je državo trpinčila prisotnost okupacijskih sil, ki so v začetku štejele poldrugi milijon, še leta 1946 pa pol milijona vojakov. Te pa je bilo potrebno nahraniti, jim zagotoviti gorivo, zastonj prevoz in druge usluge. Črno borzo, ki se je neizogibno razvila, je vlada skušala preprečevati z obveznimi oddajami kmetijskih pridelkov.¹³⁴¹

V Nemški demokratični republiki so potrošniške nakaznice za nekatera živila odpravili šele leta 1958. Junija leta 1956 je npr. osnovni potrošnik na karto za meso, mast in sladkor dobili mesečno 1350, 900 in 1200 g teh živil. Ker to ni zadoščalo, si je preostale količine moral kupiti po višjih cenah v državnih trgovinah. Ob ukinitvi so nakaznice prebivalcem nudile malo višje količine: 1.980 g mesa, 1.665 g maščobe in 1.840 g sladkorja.¹³⁴²

Kljub pičlosti podatkov o preskrbi po vojni drugod po Evropi moremo potegniti zaključek, da je bilo stanje v Sloveniji v začetnih mesecih po vojni vendarle boljše. Ob vsem pomanjkanju ni zaslediti poročil, da bi kje vladala lakota, kot je to v nekaterih državah večkrat omenjeno. Zasluga za to gre resda v največji meri dobavam UNRRA-e, vendar je tudi v vmesnem času do začetka njihovega prihoda prebivalstvo dobivalo živila v kaloričnem obsegu, ki je bil mnogo večji kot v nekaterih naštetih državah. Kasneje se je s prihodom pomoči in začetkom Marshallovega plana v zahodni Evropi stanje izboljševalo, vendar so ponekod omejitve prodaje določenih artiklov ostale v veljavi dlje, kot v Sloveniji.

¹³⁴⁰ www.history-switzerland.geschichte-schweiz.ch/economic-dependence-rationing.html; 30. julij 2007.

¹³⁴¹ Laszlo Kontler, *A History of Hungary, Millenium in Central Europe*, Basingstoke 2002.

¹³⁴² <http://www.medienanalyse-international.de/ueberblick.html>; 2. avgust 2007.

50g Fleisch Juni 56	50g Fleisch Juni 56	50g Fleisch Juni 56	GK ZWEI Juni 56	GK FÜNF Juni 56	ZUCKER 500g Juni 56
50g Fleisch Juni 56	50g Fleisch Juni 56	50g Fleisch Juni 56	DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK		250g ZUCKER Juni 56
50g Fleisch Juni 56	200g FLEISCH Juni 56	200g FLEISCH Juni 56	Lebensmittel- Grundkarte Juni 1956		ZUCKER 125g Juni 56
200g FLEISCH Juni 56	200g FLEISCH Juni 56	200g FLEISCH Juni 56			ZUCKER 125g Juni 56
EX3 EX3 EX3 EX3 EX3 EX3			Monatsrationen: Fleisch 1350 g, Fett 900g, Zucker 1200 g		ZUCKER 100g Juni 56
FETT 5 F g Juni 56	20 F g Fett Juni 56	FETT 125 F g Juni 56			50g Zucker Juni 56
FETT 5 E g Juni 56	20 E g Fett Juni 56	FETT 125 E g Juni 56	Name	« 10g » Zucker Juni 56	
FETT 5 D g Juni 56	20 D g Fett Juni 56	FETT 125 D g Juni 56	Vorname	« 10g » Zucker Juni 56	
FETT 5 C g Juni 56	20 C g Fett Juni 56	FETT 125 C g Juni 56	Wohnort	« 10g » Zucker Juni 56	
FETT 5 B g Juni 56	20 B g Fett Juni 56	FETT 125 B g Juni 56	Strasse / Nr.	« 10g » Zucker Juni 56	
FETT 5 A g Juni 56	20 A g Fett Juni 56	FETT 125 A g Juni 56	Bei Verlust kein Ersatz. Lose Abschnitte ungültig. Nicht übertragbar.		« 10g » Zucker Juni 56
			GK SECHS Juni 56	GK FÜNF Juni 56	« 10g » Zucker Juni 56
			GK VIER Juni 56	GK DREI Juni 56	« 10g » Zucker Juni 56

Živilska nakaznica v Nemški demokratični republiki leta 1956

The Supply of Population of Slovenia with Consumer Goods in the Years 1945-1953

SUMMARY

When researching the supply of food and industrial consumer products, trade, tourism, catering, craft sectors and any other economic activities in Slovenia in the period 1945-1953 it is impossible not to take in consideration the whole political and economic situation in the years mentioned. It was determined by the pre-war economical standing and the destruction caused by the Second World War. Reconstruction, the growth of industrial and agricultural production placed basis for gradual improvement. However the Yugoslav Communist Party leadership, having rejected the market economy, adopted planned, administrative and centralised one which strongly influenced the supply and standard of living.

From the end of the Second World War until March 1948, the public in Yugoslavia was supplied on the rationed scheme basis. Its main characteristic was a planned distribution and consumption of all items of food and industrial consumer products, such as clothing, footwear or items for household. The categories of people entitled to rational supply and the maximum quantities of particular items they could receive were prescribed by the federal Ministry of Commerce and Supply. The rationed goods were distributed against the so-called »cards«, distributed by local People's Committees and could be sold only in designated commercial premises. In March 1948 the supply scheme was changed. The rationed supply was substituted with the so-called guaranteed supply. It provided food and other goods to employees who were in a hired working relationship and were insured by the National Social Insurance, their family members and all children under the age of fourteen. Apart of the guaranteed supply scheme, there was an additional supply scheme for farmers who could buy goods at lower prices in exchange for selling their agricultural products to the state at fixed price. It was known as »bound trade«. The guaranteed supply scheme also allowed free market purchase, however the prices within were much higher.

The main source of agricultural products were the goods produced by individual farmers. It was their obligation to sell them to the state at fixed low prices. Only when they had fulfilled their obligation of handing over compulsory quota they were permitted to dispose freely of their product.

The supply schemes in the period mentioned were a part of wider socialist economic policy and, as such, contained political and ideological elements. It was characterized by a total state monopoly of trade. All private enterprises were eliminated. The only exceptions which the communist government

accepted and was to a certain extent prepared to support were individual craftsmanship and catering. Like all economic sectors in the postwar era, tourism was also a subject to general political decisions. It was largely reduced to trade union tourism.

The work deals with the persecution of those individuals (especially farmers and shop-keepers) who were accused of violating of regulations regarding supply and selling compulsory quotas of agricultural products. Help of UNRRA, CARE, UNICEF and USA is presented, as well. There is also a comparison of organisation of supply in some European countries and in Slovenia.

KRATICE

AFŽ	Antifašistična zveza žensk
CK	Centralni komite
DUM	delavsko-uslužbenska menza
DUR	delavsko-uslužbenska restavracija
GLIM	gozdarsko-lesni industrijski magazin
GUNRAL	Glavna uprava za nabavo in razdelitev zdravil
IM	industrijski magazin
IO	izvršni odbor
JA	Jugoslovanska armada
JDK	Jugoslovanska državna komisija
DFJ	Demokratska federativna Jugoslavija
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
JT	javno tožilstvo, javni tožilec
KLO	krajevni ljudski odbor
KNOO	krajevni narodnoosvobodilni odbor
KNOJ	Korpus narodne osvoboditve Jugoslavije
KO	krajevni odbor
KTG	Komite za turizem in gostinstvo
KUNI	Komisija za upravo narodne imovine
LM	Ljudska milica
LMS	Ljudska mladina Slovenije
LO	ljudski odbor
LRS	Ljudska republika Slovenija
MDN	Ministrstvo za državne nabave
MINOT	Ministrstvo za notranje zadeve
MLO	mestni ljudski odbor
MNOO	mestni narodnoosvobodilni odbor
MNZ	Ministrstvo za notranje zadeve
MO	mestni odbor
MTP	Ministrstvo za trgovino in preskrbo
NAPROZA	Nabavno-prodajna zadruga
NAVOD	Nabavljalni zavod
NB	Narodna banka
NI	narodna imovina
NKOJ	Nacionalni svet osvoboditve Jugoslavije
NOB	narodnoosvobodilni boj
NOG	narodnoosvobodilno gibanje
NOO	narodnoosvobodilni odbor
NOS	Narodnoosvobodilni svet
NVS	Narodna vlada Slovenije

OBLO	oblastni ljudski odbor
OILO	Okrožni istrski ljudski odbor
OLO	okrajni ljudski odbor
ONOO	okrajni narodnoosvobodilni odbor
OZNA	Organizacija za zaščito naroda
PNOO	Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor
PPNOO	Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora
PRERAD	Prehranjevalni zavod
PREVOD	Prehranjevalni zavod
PV	Predsedstvo vlade
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet
STO	Svobodno tržaško ozemlje
TiP	trgovina in preskrba
UDV	Uprava državne varnosti

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Republike Slovenije

fondi: Centralni komite Komunistične partije Slovenije; Glavna direkcija prehrambene industrije LRS; Glavna uprava za državne nabave; Javni tožilec LRS; Komite za turizem in gostinstvo Vlade LRS; Ministrstvo za državne nabave; Ministrstvo za notranje zadeve; Ministrstvo za izvoz in uvoz; Ministrstvo za trgovino in preskrbo; Osebni fond dr. Lado Vavpetič; Planska komisija LRS; Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje; Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta; Predsedstvo Vlade RS; Svet Vlade LRS za blagovni promet

Pokrajinski arhiv Koper

Okrajni ljudski odbor Koper; Oblastni ljudski odbor za Goriško

Pokrajinski arhiv Nova Gorica

Okrajno sodišče Nova Gorica; Okrožno sodišče Nova Gorica; Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Goriško; Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje

Zgodovinski arhiv Celje

KLO občine Brežice; KLO Čatež; KLO Čeče; KLO Dobovec, KLO Dol pri Hra-
stniku; KLO Gabrsko; KLO Kostrivnica; KLO Loke-Kisovec; MLO Celje; MLO
Trbovlje; ObLO Celje; Okrajno sodišče Celje; Okrajno sodišče Gornji Grad;
Okrajno sodišče Šoštanj; Okrožno sodišče Celje; OLO Poljčane; OLO Šoštanj;
OLO Trbovlje; Osnovna šola Vojnik; Premogovnik Senovo; Zbirka trgovca
Strupija; Zbirka Videčnik

Objavljeni viri

Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v
narodnoosvobodilnem gibanju, Viri 12, Ljubljana 1998.

Darinka Drnovšek, Zapisniki politbiroja CK KPJ/KPS 1945–1954, Viri 15, Lju-
bljana 2000.

Boris Kidrič, Sabrana dela III–VI, Beograd 1985.

Milko Mikola, Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem, Zgodovinski ar-
hiv Celje, Mali tiski 6, Celje 1999.

- Branko Petranović, Zapisnici sa sednica politbiroa centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945 – 7. jul 1948), Beograd 1995.
- Statistični letopis LR Slovenije 1955, Ljubljana 1955.
- Makso Šnuderl, Dokumenti ljudske revolucije, Ljubljana 1949.
- Lovro Šturm, Ozadje slovenskega pravosodja, Ljubljana, 1995.
- Miodrag Zečević, Bogdan Lekić, Privredna politika Vlade FNRJ, Zapisnici privrednog sveta Vlade FNRJ 1944–1953, Knjige 1–4, Beograd 1995.

Uradni listi

- Uradni list SNOS in NVS, 1944–1945; Uradni list DFJ, 1945; Uradni list LRS, 1945–1953; Uradni list FLRJ, 1945–1953; Uradni list RS, 1996; Uradni list Istrskega okrožja, 1947; Uradni list Poverjeništvu PNOO, 1945–1947; Uradni list Vojaške uprave Svobodnega tržaškega ozemlja in Istrskega okrožnega ljudskega odbora, 1947–1952; Vestnik Urada za cene pri Predsedstvu Vlade LRS, 1946–1950; Vestnik organov za cene, 1951–1952

LITERATURA

- Lado Ambrožič-Novljan, Po čem je zmaga, Maribor 1988.
- Siegfried Beer, Die »britische« Steiermark 1945–1955, Gradec 1995.
- Julij Beltram, Pomlad v Istri, Istrsko okrožje cone B STO, Koper 1986
- Zdenko Čepič, Čas spreminjanj: dejstva novega po 2. svetovni vojni pri nas, Časopis za zgodovino in narodopisje, 2005, št. 3-4, str. 399–410.
- Zdenko Čepič, Kmetijska politika in kmetijstvo, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 2, Ljubljana 2005, str. 889–893.
- Zdenko Čepič, Načini zaostrovanja razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov), Prispjevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1990, št. 1/2, str. 121–134.
- Zdenko Čepič, Oris načel zagotovljene preskrbe v Jugoslaviji v obdobju 1948–1953, Prispjevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1999, št. 2, str. 157–167
- Zdenko Čepič, Podjetništvo in revolucija (Stališča o zasebni gospodarski podjetnosti v politiki narodnoosvobodilnega gibanja), Prispjevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, 81–95.
- Zdenko Čepič, Politika življenjske ravni v prvem desetletju socializma v Jugoslaviji, Prispjevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 1, 397–411.
- Zdenko Čepič, Povojni beg z zemlje. Notranje migracije v Sloveniji 1945–1960, Zgodovinski časopis, 1991, št. 1, str. 85–106.
- Zdenko Čepič, Preskrba, Enciklopedija Slovenije 8, Ljubljana 1995, str. 305–306.
- Zdenko Čepič, Preskrba prebivalstva in obvezni nakupi, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 2, Ljubljana 2005, str. 893–900.
- Zdenko Čepič, Zakonske osnove racionirane preskrbe v Jugoslaviji 1945–1948, Prispjevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1997, št. 2, str. 451–461.

- Alenka Čuk in Milica Trebše-Štolfa, Turizem in igralništvo, Zbornik Primorske - 50 let, Koper 1997, str. 126-135.
- Ervin Dolenc, Turizem v slovenskih hribih in gorah, Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov, Bled 1996, str. 136-147.
- Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 1: Država v državi, Ljubljana 1987; 2: Narod si bo pisal sodbo sam, Ljubljana 1985; 3: Mi volimo, Ljubljana 1991.
- Natalija Glažar, Slovenske in zvezne turistične konference (1945-1949), Arhivi, Ljubljana 2000, št. 2, str. 75-82.
- Natalija Glažar, Snovanje turizma v Sloveniji 1945-1950, Prispjevki za novejšo zgodovino, 2000, št. 2, str. 79-93.
- Natalija Glažar, Turizem kot gospodarska panoga v fondih uprave po letu 1945, Arhivsko gradivo s področja turizma in turistične dejavnosti, Zbornik referatov, Koper 1996, str. 21-23.
- Metka Gombač, Pokrajinski Narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944-1947, Organizacijska shema ljudske oblasti, Ljubljana 2003.
- Alfred Grosser, Geschichte Deutschlands seit 1945, Berlin 1975.
- Bojan Himmelreich, Namesto zemlje črni kruh, Celje 2001.
- Toussaint Hočevar, Slovenia's Role in Yugoslav Economy, Columbus 1964.
- Olga Janša-Zorn, Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918-1941), Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov, Bled 1996, str. 78-95.
- Mateja Jeraj, Slovenski sindikati in socialna politika 1945-1950, Ljubljana 1995.
- Tony Judt, A History of Europe since 1945, London 2005.
- Edvard Kardelj, Borba za izvršitev prvega petletnega plana, Ljubljana 1948.
- Stefan Karner, Die Steiermark im 20. Jahrhundert, Gradec 2000.
- Boris Kidrič, Dosedanji rezultati borbe za izpolnitev petletnega plana, Ljubljana 1948.
- Boris Kidrič, Govor na prvem združenem kongresu v Beogradu, Ljubljana 1947.
- Boris Kidrič, O ekonomiji lokalnega gospodarstva, Ljubljana 1948.
- Boris Kidrič, O graditvi socialističnega gospodarstva FLRJ, Ljubljana 1948.
- Boris Kidrič, O vezanih cenah, Ljubljana 1948.
- Laszlo Kontler, A History of Hungary, Millenium in Central Europe, Basingstoke 2002.
- Janez Kopač, Lokalna oblast na Slovenskem 1945-1955, Ljubljana-Kranj 2006.
- Janez Kopač, Uprava, obnova in preskrba Jesenic do konca leta 1945, Kronika, 1978, str. 106.
- Brane Kozina, Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953, Ljubljana 1996.
- Janez Kramar, Izola 1945-1991, Koper 2002

- France Kresal, Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991, Prispевki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1-2, str. 7-23.
- Vera Kržišnik-Bukić, Hrana kao glavni vid UNRRA-ine pomoći Jugoslaviji 1943-1948, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1988, str. 59-76.
- Vera Kržišnik-Bukić, Politika cijena u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1945, Istorijски zbornik 8, Institut za istoriju u Banja Luci, 1987 št. 18, str. 109-139.
- Milan Lemež, Narodno-osvobodilno gibanje in naše narodno gospodarstvo, Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945, str. 251-262.
- A. Leontjev, Maršalov plan u svijetlu stvarnosti, Zagreb 1948.
- Miha Marinko, O nabavno-prodajnih zadrugah, Ljubljana 1947.
- Nada Marjanović, Ekonomska pomoć Jugoslaviji u 1945. godini (UNRRA), Naš Trag, 2003, št. 4, str. 145-160.
- Milko Mikola, Sodni procesi na Celjskem 1944-1951, Celje 1995.
- Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943-1952, Celje 1999.
- Metod Mikuž, Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji, Zgodovinski časopis, X-XI, 1956-57.
- Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji, II, Ljubljana 1961.
- Metod Mikuž, Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, Zgodovinski časopis, V, 1951.
- Metod Mikuž, Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov, Ljubljana, 1969.
- France Perovšek, Moja resnica. Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani, Ljubljana 1997.
- Martin Perovšek, Razširitev zveznih in republiških pravnih predpisov na priključeno ozemlje Slovenskega Primorja, Ljudski pravnik, 1947, št. 9-10, str. 266-275.
- Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, tretja knjiga, Beograd 1989.
- Branko Petranović, Pomoć UNRRE Jugoslaviji, Istorija XX veka, Zbornik Radova II, Beograd 1961, str. 163-224.
- Danilo Petrinja - Primož, Primorska 1945-1955, Koper 2001
- Tatjana Ploj, Zadrुžništvo, Zbornik Primorske - 50 let, Koper 1997, str. 148-150.
- Jože Prinčič, Iz gospodarske obnove v načrtno izgradnjo (1945-1946), Prispевki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1996, št. 1-2, str. 57-65.
- Jože Prinčič, Leto 1945 - obnova in začetek gospodarske preobrazbe, Slovenci v letu 1945, Ljubljana 1996, str. 139-154.
- Jože Prinčič, Načrtna likvidacija zasebne trgovine (1945-1948), Borec, Ljubljana 1994, št. 529-531, str. 375-383.
- Jože Prinčič, Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948), Prispевki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 97-106.

- Jože Prinčič, Prehod na novi gospodarski sistem, Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, št. 1-2, str. 153-173.
- Jože Prinčič, Podržavljenje zasebnega premoženja v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1919-1945-1991, Ljubljana 1996, st. 121-131.
- Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944-1947, Publikacije Arhiva SR Slovenije, Ljubljana 1982.
- Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu (1945-1956), Novo mesto 1992.
- Razvoj privrede FNRJ, več avtorjev, Beograd 1956.
- Božo Repe, Odnos do dogodkov ob koncu vojne v zavesti Slovencev, Časopis za zgodovino in narodopisje, 2005, št. 3-4, str. 385-397.
- Božo Repe, Turistična zveza in razvoj turizma v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Turizem smo ljudje. Zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji 1905-2005; Ljubljana 2006, str. 61-99.
- Božo Repe, Turizma ni mogoče zavreti, čeprav bi ga prepovedali z zakonom Razvoj turizma v Sloveniji, Zbornik referatov, Bled 1996, str. 157-164.
- Deborah Rogoznica, Obnova in razvoj turizma na območju cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (s posebnim poudarkom na okraju Koper), Acta Histriae, 2005, št. 2, str. 395-422.
- Manfred Scheuch, Österreich im 20. Jahrhundert: von der Monarchie zur Zweiten Republik, Dunaj, München, 2000.
- Slovensko Primorje v luči turizma, uredili dr. Valter Bohinec, France Planina in Joško Sottler, Ljubljana 1952.
- Miroslav Štepančič, Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941-1945, Knjižnica NOV in POS 52, Ljubljana 1990.
- Anthony Sutcliffe, An Economic and Social History of Western Europe Since 1945, London, New York, 1996
- Ivo Šefic, Preskrba prebivalstva v prvih povojnih letih, Kranjski zbornik, Kranj 1985, str. 219-232.
- Mojca Šorn, Preskrba Ljubljane s kurivom v času druge svetovne vojne, Prispevki za novejšo zgodovino, 2005, št. 2, str. 75-84.
- Josip Štahan, Življenjski standard v Jugoslaviji, Zagreb 1974
- Slavica Tovšak, Nabavne in prodajne zadruge v Mariborskem okrožju 1945-1946, Časopis za zgodovino in narodopisje, 2000, št. 1-2, str. 209-243.
- Milica Trebše-Štolfa, Razvoj turizma na območju Pokrajinskega arhiva Koper do ukinitve kopskega okraja v luči upravno-teritorialnih sprememb, Arhivsko gradivo s področja turizma in turistične dejavnosti, Zbornik referatov, Koper 1996, str. 12-18.
- Trgovina in preskrba Slovenije, Poročilo o delu Ministrstva za trgovino in preskrbo LRS, Ljubljana 1946.

- Nevenka Troha, Ukrepi jugoslovanskih oblasti v conah B Julijske krajine in Svobodnega tržaškega ozemlja in Italijani na Koprskem, *Annales, series historia et sociologia*, 2000, št. 1, str. 203–216.
- Nevenka Troha, Sodstvo 1947–1954, Zbornik Primorske – 50 let, Koper 1997, str. 39.
- Karin Schmidlechner, Frauenalltag in der Nachkriegszeit, Die »britische« Steiermark 1945–1955, str. 313–328, Gradec 1995.
- Slovenija 1945–1975, Zavod RS za statistiko, Ljubljana 1975.
- Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti 1944–1946, Ljubljana 1992.
- Svetozar Vukmanović-Tempo, Revolucija koja teče, knjiga četvrta, Zagreb 1982.
- Wofgang Weiss, Die Versorgungslage der Steiermark 1945–1948, Die »britische« Steiermark 1945–1955, str. 297–311, Gradec 1995.
- Zbornik trgovinske zbornice okraja Trbovlje 1945–1956, Trbovlje 1956.
- Zgodovina 20. stoletja, 1940–1949, Paketi CARE iz ZDA, Ljubljana 1998, str. 136–137, Ljubljana.

Časopisi, periodične publikacije

Celjski tednik, 1948–1950; Delavska enotnost, 1945–1951; Državne nabave, 1949–1950; Gospodarski vestnik, 1952–1953; Gostinstvo, 1953–1954; Gostinstvo in turizem, 1947–1948; Komunist, 1946; Letno poročilo Turistične zveze Slovenije za poslovno leto 1953; Letno poročilo Turistične zveze Slovenije za poslovno dobo 1954/55; Ljudska pravica, 1945–1951; Ljudski pravnik, 1946–1951; Ljudska uprava, 1948–1952; Na delo (Naše delo), 1946; Naša zadruga, 1948–1949; Naša žena, 1945–1948; Nova pot, 1945; Nova zadruga, 1945–1947; Organizacijska vestnik Osvobodilne fronte Slovenije, 1945–1953; Primorski tednik, 1945–1951; Savinjski vestnik, 1950–1953; Slovenski poročevalec, 1945–1948; Tekmujmo, vestnik MO OF Ljubljana, 1946; Tovariš, 1945–1948; Trgovina in preskrba, Vestnik Ministrstva za trgovino in preskrbo, 1949–1950; Turistični vestnik, 1953; Vestnik, 1945–1948; Vestnik glavne direkcije za eksploatacijo železnic, 1948; Vestnik turizma i ugostiteljstva, 1951.

K

18122

338.439.64(497.4)''1945/1953''

020090179

COB

LJUDSKA OBLAST NE TRPI ŠKODLJIVOSTI

li znašamo za
kupnost - špe-
kulantske miši,
ki bi rade raz-
našale v svoje
privatne luknje,
bodo novi ljudski

OKROZNI OD
Odsok

Živilska

za čas od 22.

Ime in priimek: